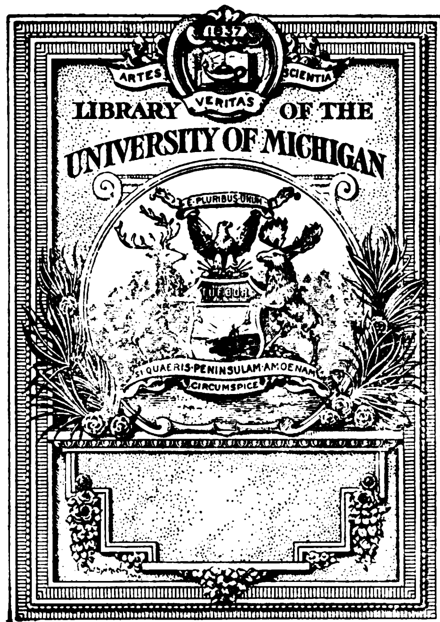

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
E PLURIBUS UNUM
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

HISTORISK TIDSKRIFT

UTGIFVEN

AF

SVENSKA HISTORISKA FÖRENINGEN

GENOM

E. HILDEBRAND

ADERTONDE ÅRGÅNGEN.

1898

STOCKHOLM 1898
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER

Innehåll:

Afhandlingar.

Strödda Meddelanden och Aktstycken.

Öfversikter och granskningar.

Bilagor.

Kristian V:s öfverfall på Holstein-Gottorp vid Karl XI:s död[1]

AF

EMIL OLMER

Efter förlikningen i Altona 1689 stodo de förut så bittra fienderna Kristian V och hertig Albrekt af Holstein—Gottorp i ett ganska godt förhållande till hvarandra. Vänskapen mellan Danmark och Gottorp blef dock ej långvarig. Redan i december 1694 afled nämligen hertig Albrekt och efterträddes af sin trotsige, uppåtsträfvande son Fredrik, som innerligt hatade Danmark och dess pretentioner på öfverhöghet i hertigdömena. Danska regeringen, som väl kände till den nye hertigens tänkesätt, beredde honom till att börja med svårigheter vid hyllningen. Hertigen gjorde först allvarliga föreställningar häremot, och då detta ej hjälpte, fattade han beslutet att sätta hårdt mot hårdt. För detta ändamål lät han i slutet af augusti 1695 i hertigdömena intaga 500 man svenskt krigsfolk. Detta var att såra danska regeringen på det ömmaste. Äfven blef man i Köpenhamn förbittrad öfver, att hertigen i Wien och annorstädes lät föra klagomål öfver Danmarks handlingssätt. Kristian V framhöll i Gottorp, huru hertigens förfarande på det skarpaste stod i strid med gamla öfverenskommelser

[1] Svenska riksarkivet = SRA., Rigsarkivet i Köpenhamn = DRA., Königl. Geheimes Staats-Archiv i Berlin = BSA., Königliches Staatsarchiv i Hannover = HSA.

Denna uppsats skildrar en episod i den konflikt, som 1695—1700 förefanns mellan Danmark och Holstein-Gottorp, något utförligare, än författaren i en undersökning, som han rörande denna konflikt är sysselsatt med, blir i tillfälle att framställa densamma.

och fördrag. Detta bestred emellertid hertigen. Den kungliga förklaringen pretenderade öfver honom ett förmynderskap, som var den unge fursten olidligt. Med skärpa framhöll han i sitt svar, huru han ägt full befogenhet till hvad han företagit. I följd häraf lät Kristian V först suspendera och därpå fullständigt upphäfva landträtten. Äfven upphörde på konungens befallning den gemensamma regeringen i hertigdömena. I stället för att efter konungens önskan aflägsna det intagna krigsfolket företog hertigen sig att ytterligare öka sin krigsstyrka genom att värfva nya trupper. Förbittringen mot honom stegrades i följd häraf i Danmark, så att man i början af år 1696 befarade öppen brytning mellan Gottorp och Kristian V. Orsaken, hvarför hertigen så öppet vågade trotsa danska regeringen, var framför allt den, att han litade på Karl XI:s vänskap. Denne åtog sig också allvarligt hans sak och sökte för att afhålla Danmark från öfvergrepp mot honom att intressera andra makter för hans bästa. De allierade, Ludvig XIV:s motståndare i det stora europeiska kriget, lyssnade så mycket villigare till Karl XI:s påminnelser i den uppkomna tvistefrågan, som en öppen brytning mellan Danmark och Gottorp otvifvelaktigt skulle blifvit till stor skada för dem. Det var nämligen att befara, att andra makter och framför allt Sverige skulle indragas i denna strid, hvilket åter skulle haft till följd, att de allierade gått miste om en stor mängd hjälptrupper. I början af året gjordes därför allvarliga försök att lösa tvistefrågan. Flere af dessa blefvo utan något resultat, men kejsar Leopolds förslag till en underhandling mellan de båda parterna under hans samt Brandenburgs och Sachsens bemedling rådde i visst afseende bot på det onda. Den betog nämligen genom de båda parternas antagande af detta förslag för den närmaste tiden den uppkomna konflikten den hotande karakter, som densamma en tid hade ägt, och gaf förhoppning om en fredlig lösning. Så uppkom den långvariga pinnebergska kongressen.

Preliminärförhandlingarne vid denna kongress fortgingo flere månader. Orsaken till denna tidsutdräkt voro de hårda villkor, som danska regeringen uppställde för sitt bifall till underhandlingen. Kristan V:s ovilja mot herti-

gen ökades ytterligare på grund af den skansbyggnad, som denne i april och maj månad företog sig. Det viktigaste af de fästen, som hertigen lät uppföra, var Holmerskans, hvilken danskarne under oenigheten mellan hertig Albrekt och Kristian V hade kullkastat. Man var i Köpenhamn mycket förbittrad öfver hertigens företag och anförde klagomål mot honom på skilda orter. Slutligen lyckades medlarne genom allvarliga föreställningar förmå hertigen att tills vidare och under vissa villkor inställa skansarbetet. De danske fordrade till och med, att det redan fullbordade fortifikationsarbetet skulle förstöras, men denna deras begäran vann ej bifall på något håll. Sedan regeringen i Köpenhamn därpå både länge och väl gjort svårigheter med anledning af det intagna svenska krigsfolket och de värfvade trupperna och angående underhandlingsorten, lyckades medlarne att till slut så jämka det ena och andra, att hufvudhandlingen kunde taga sin början i Hamburg mot slutet af augusti 1696. Men knappast hade förhandlingarne vid kongressen blifvit öppnade, förrän de danske, hvilkas syftemål var att draga ut på tiden med afgörandet, därest de ej kunde erhålla gynnsamma villkor vid en förlikning, visste att lägga hinder i vägen för traktaternas lyckliga fortgång. Detta gjorde de först genom att neka genomtåg för hertigens trupper, som under sommarfälttåget kämpat i de allierades led mot Frankrike, men under vintern sökte kvarter i hertigens land. Under tvisten om genomtåget, som räckte öfver halfannan månad, så godt som hvilade förhandlingarne vid pinnebergska kongressen. Därefter föranledde danska regeringen en särskild underhandling hos kurfursten i Berlin, som ifrigt åtrådde äran af konfliktens lösning. Nu fortgick underhandlingen i Berlin öfver två månader, utan att man lyckades komma till något resultat, och äfven under denna tid lågo förhandlingarne nere vid kongressen. Somliga af sändebuden i Hamburg lämnade kongressorten och reste hem, andra stannade visserligen kvar, men visade föga intresse för underhandlingen. Ungefär vid den tiden, då negociationen i Berlin upphörde, kom till den holsteinska konflikten en ny sådan i norra Tyskland, nämligen den mecklenburgska arfstvisten, som väckte mycken split och ond blod. Nu blef den i sin tur till men för pinnebergska

kongressen, som under de första månaderna af år 1697 ägde ett nästan liflöst utseende. I ett dylikt läge befann sig den holsteinska tvistefrågan, då huset Gottorps mångårige beskyddare Karl XI gick ur tiden.

Utsikterna för den unge hertig Fredrik IV af Gottorp voro nu ganska mörka. Under tvistefrågans första skede till Karl XI:s död hade däremot konjunkturerna för hertigen varit särdeles gynnsamma. Det låg då framför allt under tidigare delen af detta skede i de allierades intresse att med all makt motarbeta våldsamma öfvergrepp från dansk sida, som till deras skada kunde uppväcka oro i de nordiska kvarteren. Det var därför, som de ägnade så liflig uppmärksamhet åt den uppkomna konflikten. Men så småningom närmade sig det stora europeiska kriget sitt slut. Utsikten till fred var vid denna tid ganska lofvande, hvadan de allierade ej hade så stor orsak som förut att bekymra sig om den uppkomna tvistefrågan eller vaka öfver, det huset Gottorp ej blefve utsatt för några danska öfvergrepp. Hvad som ytterligare gjorde, att hertigen ej kunde hoppas på något kraftigt bistånd af de allierade var, att Kristian V i slutet af år 1696 hade ingått förbund med England och Holland, hvadan Danmark vid denna tid stod ganska väl hos de allierades parti. Särskildt sjömakterna ville för sin handels skull ej stöta sig med danska regeringen. Mecklenburgska arfstvisten gjorde, att kejsaren försummade hertigens angelägenheter, ja, den gjorde honom likgiltig för hertigens väl på grund af den skarpa konflikt, hvaruti han för denna tvistens skull kom med hertigens beskyddare, den svenska regeringen. Slutligen bidrog Karl XI:s död att göra utsikterna för huset Gottorp ännu mörkare.

Att Karl XI:s bortgång skulle föranleda åtgöranden från Danmark till skada för Sverige och hertigen af Gottorp misstänkte genast de svenska statsmännen. Förmyndarestyrelsen lät därför för svenska sändebudet Leijonclo i Köpenhamn framhålla, huru vid den i Sverige nu timade förändringen »hos en och annan sådana tankar kunde uppstiga, som vore därigenom sakerna här uti riket råkade uti ett annat stånd, eftersom och det ej torde fela på de illviljandes konster att utså hvarjehanda irringar till vårt

och denna kronans prejudice och nadel. Så hafva vi nödigt funnit eder härmed i nåder att underrätta, det förmedelst vår högtsalige herr faders sorgfälliga och högvisa dispositioner och förordningar rikets styrelse med allt hvad därtill hörer är satt uti ett så önskeligt stånd och väl inrättad författning, att sakerna så in- som utrikes kunna hafva sitt förra obehindrade lopp och framgång utan ringaste förändring. Och på det våra vänner och bundsförvanter må veta, hvad de kunna hafva sig till oss att förstå, och huruvida de kunna hafva att lita på de med högtsalige Hans Mayst. slutna allianser och förbund; så hafven I dem att försäkra, det vi alldeles äre hugse och omtänkte sådana förbund obrottsligen att prestera och hålla, och det så mycket mera, som vi af högtsalige Hans Mayst. själf på det yttersta därtill enkannerligen äre blefne styrkte och förmante samt med sådana medel och krafter försedde, att vi sådant att fullgöra medels den högstes tillhjälp nogsamt capables och förmögne äre.» Slutligen tillades det i skrifvelsen, hur regerigen var sinnad att med allt eftertryck fortfara uti det åt Karl XI af samtliga de stridande parterna uppdragna och redan påbegynta medlings- och fredsverket.[1]

Leijonclo i Köpenhamn hyste äfven farhågor för, att Danmark skulle begagna sig af de förändrade konjunkturerna till Sveriges och hertigens skada. Så snart han fått underrättelse om Karl XI:s död, skref han hem till Sverige, huru man i Danmark gladdes öfver det timade dödsfallet, om man också — åtminstone vid hofvet — sökte dölja sin glädje. »Och såsom nogsamt till att erakta är, att Danmark icke underlåta lärer vid sådan förändring att taga tiden i akt och visa sin illvilja mot Sverige, uti hvad det kan», så fruktade Leijonclo, att hertigen af Holstein kunde ha åtskilligt att befara. Han hade därför framhållit för den holsteinske sekreteraren, »att det icke så orådeligt torde vara, att hertigen vore sur ses gardes och toge noga vara på, hvad mouvementer som i Holstein af den danska milisen sker och eljest där förehafvas kan, eftersom Danmark ibland hastiga resolutioner plägar taga, ehuru jag dock för-

[1] K. M. till Leijonclo 7 april 1697. SRA.

moda vill, att Danmark icke något fientligt företaga lärer emot hertigen, så länge mediationen påstår, eftersom Danmark den sig själf godvilligt underkastat har. Men så är Danmark likväl icke till att tro, och kan man icke se sig för väl för eller synda af allt för stor prevoyance».[1]

Förmyndarestyrelsen lät med anledning af Leijonclos farhågor ny order afgå till honom. K. M:s föregående förklaring var nämligen mera allmänt hållen, och i anseende till Danmark kunde särskildt för den holsteinska sakens skull något mera speciellt fordras. Leijonclo skulle för danska ministrarne tydligt tillkännagifva, huru man i Sverige var sinnad att å ena sidan efter Karl XI:s exempel obrottsligen hålla pakter och förbund med konungen af Danmark och lefva med honom i en god vänskap och förtrolighet, men å andra sidan »efter samma exempel» taga Sveriges intressen i akt och ej låta påbörda sig någon prejudicerlighet och oanständighet. Följaktligen kunde man ej tillåta någon ändring i holsteinska saken uti det, som förut på Karl XI:s vägnar till pakternas vidmakthållande och fullbordan hade blifvit påstådt och drifvet. Man hoppades kunna emotstå och afvärja alla obilliga anmodningar och anfäktningar.[2] Vellingk i Hamburg fick äfven order att göra en lika lydande förklaring inför de danska ministrarne vid pinnebergska kongressen.[3] Att förmyndarestyrelsen hade allvar med denna förklaring framgår af en skrifvelse, som samtidigt med denna order till Leijonclo afgick till amiralitetskollegium. K. M. framhöll häri, att alla sjöofficerare skulle beordras att ofördröjligen infinna sig vid krigsflottan. Därjämte skulle flottan så tillagas, att den på K. M:s första order kunde vara redo att löpa ut.[4]

Förmyndarestyrelsen visade både på ett och annat sätt, huru den var villig att främja hertigens intresse. Denne hade i en skrifvelse till Karl XI i medlet af mars anhållit, att Sveriges minister Lillieroot i Haag måtte få bestämd order att eftertryckligen anmoda sjömakterna om en

[1] Transsumt af Leijonclos skrifvelse till Bengt Oxenstierna 12 april 1697, K. M. till Vellingk 21 april 1697. SRA.
[2] K. M. till Leijonclo 21 april 1697. SRA.
[3] K. M. till Vellingk 21 april 1697. SRA.
[4] K. M. till amiralitetskollegium 21 april 1697. RReg. SRA.

deklaration öfver hans jus armorum.[1] I enlighet med hertigens begäran lät förmyndarestyrelsen befallning afgå till Lillieroot att kraftigt verka för en dylik förklaring. Äfven skulle han lägga sig vinn om, att sjömakternas statsmän måtte främja pinnebergska kongressens lyckliga fortgång, så att inga sådana konsekvenser måtte följa af konflikten, som kunde förorsaka oro i norden och lända det allmänna till skada.[2] Dessa skrifvelser till Lillieroot jämte den förut omtalade allvarliga förklaringen rörande holsteinska tvistefrågan genom Leijonclo i Köpenhamn visa tillräckligt tydligt, huru förmyndarestyrelsen ingalunda var sinnad att öfvergifva hertigens intresse.

De svenska statsmännen hade fullt skäl att frukta vidriga planer mot hertigen af Gottorp från Danmarks sida. Man hade nämligen i Köpenhamn knappast hunnit få underrättelse om Karl XI:s död, innan man där tog sina mesurer i öfverensstämmelse med de förändrade konjunkturerna. Den 18 april hölls i dansk konselj en viktig öfverläggning. Härvid fattades det beslutet, att Kristian V genom medlarne skulle öfverlämna ett definitivprojekt åt hertigen. Detta projekt borde i början af maj tillställas mediationsministrarne. Nekade härvid hertigen att foga sig, skulle man skrida till en vigoreuse resolution och tillse, att den gynnsammaste tiden för dess verkställande blefve vald. Dessförinnan borde man emellertid på alla orter väl preparera denna sak. Om nu hertigen och hans anhängare, särskildt svenska regeringen, upptoge detta som ruptur, borde man först kasta hertigen öfver ända och därjämte tillse, att Danmark finge bundsförvanter mot Sverige.[3] Fattade man i Stockholm beslut om krigsrustning, borde danska regeringen i enlighet därmed taga sina mesurer.[4]

Det beslutade definitivprojektet fick följande lydelse. Unionerna, pacta familiæ samt arfsfördragen skulle förnyas och stadfästas. Kommunionen borde förblifva sådan, som den före de uppkomna irringarne varit. I sin fulla kraft

[1] Hertig Fredrik till Karl XI 18 mars 1697. SRA.
[2] K. M. till Lillieroot 21 april och 5 maj 1697. Utr. Reg. SRA.
[3] »Alsdan würde man vorerst den hertzogen über einen hauffen werffen müssen, undt dahin zu sehen haben andere gegen Schweden mit zu engagiren».
[4] Konseljprotokoll 18 april 1697. DRA.

skulle också det förblifva, som var stadgadt i fredssluten och altenaiska fördraget. Mellan Danmark och hertigen borde i följd af unionerna och arfsfördragen en ömsesidig evig förbindelse och allians upprättas. Enligt altenaiska fördraget skulle det vara hertigen medgifvet att sluta förbund med andra makter, men ingendera parten, hvarken Danmark eller hertigen, finge ingå förbund, som voro riktade emot unionerna och arfsfördragen eller mot det eviga förbund, som skulle upprättas mellan konungen om hertigen. Till bättre tryggande af det ömsesidiga förtroendet skulle hertigen hvarje gång uppriktigt kommunicera konungen sina förbund. Denne å sin sida ville meddela hertigen innehållet af sina traktater, så vidt de rörde furstendömena. Båda parterna skulle till besättning på sina fästningar, till skydd och säkerhet för sina områden och till presterande af den ömsesidiga unionshjälpen äga att värfva krigsfolk, och hvad eljest efter innehållet i den altenaiska förlikningen hörde till jus armorum. Men till undvikande af alla misshälligheter borde det anordnas så, att med undantag af den erforderliga garnisonen på fästningarne och hertigens lifgarde en gemensam milis efter forna tiders exempel skulle uppsättas. Denna milis borde utgöras af två regementen till fot och två till häst, som gemensamt skulle underhållas. Främmande milis skulle ingendera parten få lof att taga in i landet utan kommunikation med och samtycke af den andra parten Angående rätten att bygga, besätta och underhålla fästningar skulle det bli vid den altenaiska recessen, och såsom det förut varit. Men de skansar, som hertigen under nuvarande irringar uppbyggt, borde kullkastas för att äfven i detta fall sätta allt i sitt förra stånd. Hvad som återstode af altenaiska recessen att prestera, skulle skyndsamt afgöras genom en af bägge parterna utsedd kommission. Öfriga gravamina borde afgöras genom konungens och hertigens rådsherrar, Kunde dessa ej inom 6 veckor bli ense, skulle man skrida till afgörande enligt de unionella bestämmelserna.[1]

Danska regeringen började snart vidtaga åtgärder för att sätta den uppgjorda planen i verkställighet. Ples-

[1] Kopia af definitivprojektet bilagd Vellingks skrifvelse till K. M. 21 maj 1697. SRA.

sen, som vid denna tid begaf sig till fredskongressen i Haag, fick i uppdrag att utforska de lüneburgska hertigarnes tankar om en närmare sammansättning mellan huset Lüneburg och Danmark. Han skulle härvid kommunicera den lüneburgske ministern Bernstorf det projekt, som Kristian V ämnade öfverlämna åt hertigen, och anhålla, att de lüneburgska furstarne måtte tillråda honom att antaga detsamma. De borde därvid i Gottorp afgifva den förklaringen, att hertigen, om han förkastade detta projekt, ej hade någon hjälp att vänta af huset Lüneburg.[1]

De lüneburgska furstarne voro jämte Sverige huset Gottorps säkraste bundsförvanter mot Danmark. Men hertigen hade, sedan konflikten mellan honom och Danmark uppstått, vid åtskilliga tillfällen ej visat det tillmötesgående för deras önskningar och den hörsamhet för deras gifna råd, som de fordrade. Tvärtom hade han understundom bemött dem med en likgiltighet, som långt ifrån var förenlig med politisk klokhet, alldenstund det främst var med Sveriges och huset Lüneburgs bistånd, som han kunde hoppas att gent mot Danmark värna sitt oberoende, därest det komme till öppen brytning. Man var nu i Celle och Hannover besluten att låta hertigen erfara, huru litet han utan sina vänners bistånd förmådde mot Danmark. Den lüneburgske ministern Bernstorf visade detta i sitt svar till Plessen. Han förklarade, huru han fann det danska definitivprojektet billigt, moderat och resonabelt. Emellertid framhöll han, huru det ej tjänade till något, att de lüneburgska furstarne förklarade för hertigen, det han ej hade någon hjälp att vänta af dem, ifall han förkastade projektet. I följd af hans envishet och egensinnighet och hans oförståndiga rådgifvares bisarra uppförande skulle nämligen en dylik förklaring ej ha den minsta inverkan på honom, så mycket mindre, som föga förtroende och förbindelse på sista tiden fanns mellan Lüneburg och Gottorp. Men det var ju Kristian V likgiltigt, menade Plessen, om de lüneburgska furstarne gjorde hertigen dylika påminnelser eller ej, blott man i Köpenhamn var säker om, att de ej inblandade sig i denna sak. Och detta kunde Kri-

[1] Konseljprotokoll 27 april 1697. DRA.

stian V vara, hade Bernstorf förklarat, därest danska regeringen ej hindrade hertigens trupper att tåga ur landet till de allierades hjälp eller företoge något vidrigt mot honom, innan hans folk hunne förena sig med de andra rikstrupperna, som tågade ut i kriget. Vidare borde Kristian V, om han också afbröte pinnebergska traktaten och demolerade hertigens skansar, ej företaga något ytterligare emot honom, utan visa sig villig till förlikning enligt det föreslagna projektet. Under dessa förutsättningar skulle de lüneburgska furstarne ej i realitet, om det också komme att ske pro forma och i ord, inblanda sig i danska regeringens företag och än mindre företaga något aktuellt mot Danmark.[1] På detta sätt utlät sig den lüneburgske ministern. Af hans tal framgår, att de lüneburgska furstarne för tillfället ej voro särdeles vänligt stämda mot hertigen, och att de därför gärna tilläto, det han fick en påminnelse om, huru litet han förmådde mot Danmark i saknad af sina bundsförvanters bistånd. Men på samma gång är det tydligt, att de lüneburgska furstarne fortfarande intresserade sig för hertigens oberoende af Danmark och ej ville tillåta, att danska regeringen kastade hans makt öfver ända. Detta visade sig framför allt i deras handlingssätt, då Danmark senare verkligen skred till angrepp mot honom. Otvifvelaktigt har de lüneburgska statsmännens hållning utöfvat stort inflytande på danska regeringens handlingssätt vid denna tid dels i följd af den förklaring, som Bernstorf afgaf inför Plessen, dels genom de bestämda deklarationer, som de senare läto göra inför sjömakterna. Kristian V gaf också Plessen till svar, att man i Köpenhamn så vidt möjligt var skulle rätta sig efter den mening, som Bernstorf uttalat.[2] Danska regeringen blef senare nödgad att göra halt, just där Bernstorf föreslagit.

Äfven till Sverige spred sig ryktet om Kristian V:s planer. Leijonclo skref 19 april, huru det dagen förut berättats för honom, att danska regeringen, därest hertigen icke lät kullkasta de två skansar, som han låtit uppbygga, skulle betaga honom det besväret och själf låta förstöra dem. Äfven visste han att omtala, att Kristian V beslutat

[1] von Plessen till Kristian V 2 maj 1697. DRA.
[2] Konseljprotoll 9 och 15 maj 1697. DRA.

att företaga en resa till Holstein i början af maj.[1] Om denna resa hade något särskildt att betyda för hertigen, visste man ej. Danske ministern Reventlov hade försäkrat de kejserliga och kurbrandenburgska sändebuden, som tyckte, att konungens resa förekom dem något misstänkt, att intet annat med densamma åsyftades än att inspektera fästningarne och trupperna i Holstein, som konungen ej sett på tre år. Leijonclo hoppades, att denna resa ej innebar något vidrigt, alldenstund Kristian V hade beslutat densamma, redan innan Karl XI insjuknat. Det enda, som oroade honom var, att amiral Gyldenlöve skulle gå till sjös med 7 små fregatter.[2] Leijonclo tröstade sig emellertid med, att om de danske också företoge några trupprörelser, afsågo de därmed endast att allarmera hertigen för att se, hvad han ville taga sig till. Alla de främmande ministrarne utom Leijonclo ämnade ledsaga konungen på hans resa till Holstein. Leijonclo utlät sig i sin skrifvelse, att han också gärna skulle ha följt med, hvilket »icke orådeligt hade varit», blott han hade haft svenska regeringens order därtill och ej varit alldeles utan penningar. Han hade nämligen icke ännu mottagit det ringaste på sitt årsunderhåll.[3]

Allteftersom underrättelser inkommo om befarade fientligheter från Danmark, vidtog förmyndarestyrelsen åtgärder däremot. Order om flottans utrustning hade redan gifvits. I början af maj fingo tre regementschefer befallning att laga, det deras regementen utan ringaste uppehåll måtte vara färdiga till afmarsch till den ort, man kunde finna nödigt att kommendera dem. Emellertid skulle de göra denna anstalt utan stort väsen och éclat. I ett postskriptum till en af dessa chefer, öfverste Dellinghausen, hette det, att K. M. i hemlighet ville anförtro honom, att hans regemente torde få order att transporteras öfver på tysk botten. Detta borde emellertid fullkomligt hemlighållas.[4]

---

[1] Redan före Karl XI:s död talades om denna resa, men det var ej bestämdt, när den skulle företagas. Leijonclo till K. M. 29 mars 1697. SRA.

[2] Något senare berättar Leijonclo, att denne skulle begifva sig ut i Östersjön endast med en fregatt. Leijonclo till K. M. 14 maj 1697. SRA.

[3] Leijonclo till K. M. 19, 23 och 30 april 1697. SRA.

[4] K. M. till öfverstarne Mörner, Dellinghausen och Heydenfelt 5 maj 1697. RReg. SRA. Det blef emellertid icke öfverste Dellinghausen, utan öfverste Mörner med Jönköpings regementen, som fick order att gå öfver

Generallöjtnant Gyllenstierna fick order att ofördröjligen begifva sig till sin post i Wismar, emedan »närvarande tider erfordrade» detta.[1]

Den 6 maj afgick ny order till amiralitetskollegium. Som K. M. resolverat att »nu i förstone» ett infanteriregemente skulle transporteras öfver på tysk botten, så borde man utan att däraf göra någon éclat till dess transport utreda och klargöra nödiga fartyg. Detta skulle ske så skyndsamt som möjligt, och K. M. önskade att genast få veta, huru snart denna utredning kunde vara färdig, så att man derefter måtte lämpa sina order till bemälta regemente. Samma dag afgick ännu en order till amiralitetet, i hvilken framhölls, huru det var så mycket nödigare att vara vaksam på sin post, som vid dåvarande sorgliga och högst beklagliga »tillfälle» mången torde tänka, att verket ej handterades med den vigeur, som vederborde, och att man alldeles fällt modet. K. M. hade därför resolverat, att af dess örlogsskepp 16 skulle läggas ute på redden för att visa, huru man var i den författning, att man ej ämnade låta tillfoga sig någon orättvisa.[2]

Då man i Stockholm fick underrättelse om Kristian V:s resa till Holstein, väckte densamma ej så litet bekymmer. Särskildt änkedrottningen visade sig orolig för hertigens skull. Det syntes nogsamt, att Danmark ej hade godt i sinnet, menade hon, och man måste i tid vara betänkt på att afböja alla olyckor. Framför allt yrkade hon på flottans utrustning. Detta fann äfven Bengt Oxenstierna nyttigt, ty däraf skulle de allierade styrkas i sin tro, att Sverige ämnade att med eftertryck stå hertigen bi, om Danmark företoge något fientligt. Gyldenstolpe åter tog saken mera likgiltigt. Man hade ännu ej något evident tecken till ruptur af Danmark, och han förmodade ej, att Kristian V skulle skrida till något dylikt. Han ansåg hvarje extraordinarie förordning betänklig, ty om danska regeringen ej hade ondt i sinnet, skulle sådant väcka stor ombrage i Danmark. Axel Wachtmeister åter ansåg, att

till Tyskland. K. M. till amiralitetskoll. 29 maj och 3 juni och till öfverste Mörner 4 juni 1697. RReg. SRA.

[1] K. M. till generallöjtnant Gyllenstierna 6 maj 1897. RReg. SRS.

[2] K. K. till amiralitetskollegium 6 maj 1697. RReg. SRA.

Kristian V gifvit anledning till långt större ombrage än förmyndarestyrelsen i Sverige, i det att Gyldenlöve lagt sig i Östersjön med 7 fregatter. Efter denna diskussion resolverades, att med flottans utrustning och skeppens läggande ut på redden skulle fortsättas som förut.[1]

Det var emellertid icke blott från svensk sida, som man i följd af de förändrade konjunkturerna fruktade öfvergrepp af Danmark gent emot hertigen. Kurfursten af Brandenburg visade äfven dylika farhågor. Man kunde lätt förutse, skref kurfursten till sin minister Danckelmann vid pinnebergska kongressen, att konungen i Danmark efter Karl XI:s död skulle drifva den holsteinska saken med vida större hauteur än förut. Danckelmann skulle därför bevekligen tala med de danska ministrarne och isynnerhet flitigt afråda all aktualitet, som man å dansk sida skulle vilja göra min af att tillgripa. Danska regeringen hade ingen orsak att tänka på krig och aktualitet, då hertigen var villig att bifalla, hvad Kristian V med rätt och fog kunde pretendera. Man borde i Köpenhamn betänka, att om också konungen af Sverige var död, hans koncilium och ständigt rustade krigshär fanns kvar. Förmodligen skulle svenska förmyndarestyrelsen fortsätta Sveriges forna politik mot huset Gottorp och ej så lätt lämna hertigen i sticket. För hertigen åter skulle Danckelmann framhålla, huru det numera, då huset Gottorp förlorat ett så starkt stöd, allt icke var en passande tid att uppträda trotsigt och envist. Under den svenske konungens minderårighet kunde hertigen ej hoppas på lika starkt bistånd från Sverige som under Karl XI:s lifstid. Det var därför hög tid att tänka på en billig öfverenskommelse och ingå en sådan förlikning med Danmark, som vore fast och orubblig och ej kunde omintetgöras af jalousie och misstroende.[2]

Äfven genom sin minister Falaiseau i Köpenhamn lät kurfursten göra allvarliga påminnelser. Han framhöll, huru danska regeringen vid den i Sverige timade förändringen möjligen komme att uppträda hårdare mot hertigen än förut. Falaiseau skulle därför afråda all våldsamhet, så att man

---

[1] Rådsprotokoll hållet på Carlberg 10 maj 1697. SRA.

[2] Kurfursten Fredrik III till Danckelmann 28 april 1697. Dänemark. Streit mit Holstein-Gottorp. BSA.

ej med aktualitet och vapenmakt måtte afgöra stridigheterna. Hertigen af Gottorp hade visserligen förlorat mycket genom Karl XI:s död, men kurfursten förmodade dock, att förmyndarestyrelsen komme att fortsätta hans politik. För öfrigt hade hertigen andra vänner än Sverige, hvilka säkert skulle åtaga sig hans sak, om nöden så fordrade, och ej tillåta, att danska regeringen med samma lätthet, som den kastat hertig Albrekts makt öfver ända, tillintetgjorde denne hertigen.[1]

Oaktadt konjunkturerna vid denna tid ej voro synnerligen ljusa för hertigen, var han oklok nog att genom oförsiktigt handlingssätt än vidare förvärra dem. Så visste danska regeringen mot slutet af april att för sina ombud vid pinnebergska kongressen berätta, huru hertigen åter fortsatte sin skansbyggnad. Sändebuden skulle emellertid ej anföra klagomål däröfver inför medlarne, utan vid tal om fortifikationsarbetet mera allmänt och kallsinnigt framhålla, huru det emot förmodan var fallet, att detsamma fortsattes, och därvid erinra om, huru Kristian V, då han gick in på denna underhandling, reserverat sig mot dylikt.[2] Den reservation, som Kristian V här åsyftade, framhöll, att därest hertigen under traktaternas lopp företoge några nyheter, danska regeringen skulle anse detta som ett afbrytande af den vänliga underhandlingen och då ville inför Gud och hela verlden vara oskyldig till det, som därpå kunde följa.[3] Man hade sålunda på visst sätt reserverat sig rättigheten till fientliga åtgöranden mot hertigen,

[1] Kurfursten Fredrik III till Falaiseau 23 och 28 april, 4 maj 1797, Dänemark. BSA.

[2] Kristian V till sina ombud vid pinnebergska kongressen 24 april 1697. Geheime Reg. DRS Skrifvelsen lyder: «Ihr werdet sonsten, vor Einlangung dieses, vermuthlich schon benachrichtiget sein, was gestalt man Fürstlicher Seiten gegen die von der Mediation schriftlich ausgestelte parole und versicherung, eine neue Schantze bey Husum anzulegen im werke begriffen ist .... Wir befinden dennoch allergnädigst für guth, dass Ihr desfals, da es nicht bereits geschehen, bey der Mediation keine beschverde führet, sondern das factum, als ob Euch solches nicht recht bewust, dissimuliret, und imfall andere davon mit Euch sprechen solten, darauf mit kaltsinnigkeit in generalibus antwortet, dass da es sich wieder vermuthen, also verhielte, die Mediation Ihr Uns gegebene und schriftlich ausgestelte parole schon zu vindiciren wissen, anneben sich erinneren würde, was wir Uns in dergleichen eventum, vor anhebung der guthlichen Handlung, ad protocollum reserviret hätten.»

[3] So geschehen in Hamburg den 10 juli/30 juni 1896. Akter angående pinnebergska negociationen. SRA.

därest denne icke under pinnebergska kongressens fortvaro afhölle sig från alla företag, som voro danska regeringen emot. Af denna reservation ämnade Kristian V nu begagna sig. Så snart de danska ombuden vid pinnebergska traktaten erhållit underrättelsen om fortifikationsarbetet, delgåfvo de densamma den ende i Hamburg kvarvarande medlaren Danckelmann. Denne försummade ej att inför hertigens ministrar föra klagomål häröfver. Han framhöll härvid, huru hertigen genom sitt uppförande själf var orsak till, att danska regeringen så strängt urgerade sina fordringar mot honom. Man kunde ju ej sätta någon tro till försäkringarne från Gottorp, ty hertigen hade förra året lofvat att hålla inne med arbetet på Holmerskans och allt annat fästningsarbete under traktaternas lopp,[1] men icke dess mindre byggde han nu vid Husum en ny skans. Danckelmann anhöll, att ministrarne måtte framhålla för hertigen, att denne numera, då konjunkturerna voro både förändrade och försämrade, måtte hålla inne med allt dylikt.[2] I en skrifvelse till sin principal, kurfursten i Berlin, visste därefter Danckelmann att berätta, huru 600 man blifvit kommenderade till detta fortifikationsarbete. Äfven lofvade han att göra bevekliga föreställningar häremot inför sjömakternes ministrar.[3] Då kurfursten mottagit denna underrättelse från Danckelmann, förklarade han, att han ej kunde begripa, hvad det var för ett slags politik, som förmådde hertigen att nu anlägga nya skansar, då den i Sverige nyligen timade stora förändringen väl fordrade, att man handlade med största varsamhet och ej utan den yttersta nödvändighet företoge något, som kunde misshaga Danmark. Danckelmann fick slutligen befallning att på det ifrigaste verka för, att det ej måtte komma till någon aktualitet.[4]

---

[1] Hertigen hade lofvat detta under vissa villkor, som aldrig blefvo uppfyllda.

[2] Extractum protocolli 26 april 1697, bilagdt skrifvelse från Rantzou och Mecklenburg till hertigen af Gottorp 27 april 1697. Pinnebergische Tractaten mit Dænnemark 1697. DRA.

[3] Danckelmann till kurfursten Fredrik III 28 april 1697. Dänemark. Streit mit Holstein-Gottorp. BSA.

[4] Kurfursten Fredrik III till Danckelmann 6 maj 1697. Streit mit Holstein-Gottorp. BSA.

Då hertigen af Gottorp fick underrättelse om, huru Danckelmann utlåtit sig, lät han genom sina ombud i Hamburg uttrycka sin förvåning däröfver, det den brandenburgske medlaren satt så mycken tro till den ensidiga framställningen öfver skansarbetet, att han utan kännedom om verkliga förhållandet ej dragit i betänkande att däröfver föra klagomål, hvarvid han begagnat sig af just ej vanliga expressioner. Berättelsen om detta företag var fullkomligt falsk, i det att ej ett enda spadtag hade gjorts, utan ryktet därom måste ha uppkommit däraf, att hertigen till sina skansar låtit föra proviant för några dagar, och emedan folk tilläfventyrs fört diskurs om fästningsarbetet. Dock förmodade hertigen, att om han fann för godt att återupptaga detta arbete, sådant ej skulle möta hinder hos någon. Hvad åter det påståendet anginge, att skansarbetet skulle hvila under traktaternas lopp, var detta en oriktig uppfattning af Danckelmann, ty som villkor härför hade uppställts, att det danska dragonregementet måtte återkallas. Den förre brandenburgske ministern i Hamburg von Canitz kunde därom gifva Danckelmann den bästa uppgiften.[1]

Hvems framställning skall man här tro, danska regeringens eller hertigens, då deras uppgifter äro fullkomligt motsatta hvarandra? Alldenstund hertigen med sådan bestämdhet påstod, att ryktet om skansarbetet var fullkomligt falskt, och erfarenheten förut visat, att danska regeringen med begärlighet hakade sig upp på mer eller mindre osäkra rykten, hvarmed de kunde skada hertigens sak, hade det legat närmast till hands att antaga, det man i Köpenhamn kritiklöst tagit upp ett dylikt rykte och däraf som vanligt formerat ett gravamen. Emellertid finns en tredje uppgift bland de sparsamma underrättelserna om denna skansbyggnad, som visar, att ryktet ej var så alldeles falskt, som hertigen påstod. Den svenske sekreteraren

[1] Hertig Fredrik af Holstein-Gottorp till Rantzou och Mecklenburg 29 april 1697. Pinnebergische Tractaten mit Dænnemark 1697. DRA. »Da doch dass bruit vom neuen Schantzenbau gantz falsch, und kein Schauffel in die Erde gesetzet worden, sondern lediglich unsere der Ohrten auf einige Tage genommene subsistence und von andern etwan geführte discursen dazu anlass gegeben haben müssen, wie woll wir darunter wann dazu solte resolwiret werden, von keinem einigen hinder oder sperrung vermuthen können.»

Utterklo talar i en skrifvelse till K. M. i början af juni om »en liten skans, som hertigen i år har låtit uppkasta vid Husum».[1] Detta yttrande synes bevisa, att hertigen ej talade fullkomligt sant. Så mycket är dock visst, att detta skansarbete ej var mycket att tala om. Utterklo talar nämligen om denna skans som liten och obetydlig samt framhåller, att hertigen, då Kristian V i början af juni öfverföll honom, ej hade en enda man i densamma. Andra åter, som skildra Danmarks öfverfall på hertigen, omnämna ej med ett enda ord denna skans, men tala däremot om ett par andra små fästen med 12 à 15 mans besättning.[2] Det är möjligt, att hertigen vid vårens annalkande, innan han fick underrättelse om Karl XI:s bortgång, hade för afsikt att med allvar återupptaga sitt skansbyggande, som han förra året afbröt, samt att han gjort en obetydlig början härtill, som blifvit källan för danska regeringens uppgifter. Att han vid detta arbete, såsom Danckelmann påstod, användt 600 man, är otroligt, ty det skulle i så fall med den ringaste undersökning varit ganska lätt att beslå honom med osanning. Men kanhända har han haft den planen att inom kort med sådant allvar upptaga arbetet, att därför behöfdes 600 man. Det förefaller emellertid, som om hertigen, då han fick underrättelse om Karl XI:s död, blifvit öfvertygad om, att konjunkturerna voro olämpliga för dylika aggressiva åtgärder. För att undvika att gifva Danmark tillfälle till revanche, gjorde man det i sig själf obetydliga skansarbetet ännu obetydligare, i det att man alldeles förnekade detsamma. Vare sig det nu förhöll sig så eller så, säkert är att ryktet om fortifikationsarbetet kom att skada hertigen. Det eggade danska regeringen till angrepp mot honom, och det minskade sympatierna för honom hos främmande makter. Kurfurstens skrifvelse till Danckelmann visar, huru man i Berlin trodde berättelsen om skansarbetet och fann detsamma vara bevis på, att man i Gottorp förde en obegriplig eller med andra ord oförnuftig och hufvudlös politik. Liknande omdöme torde sjömakternas statsmän, inför hvilka Danckelmann skulle göra före-

---

[1] Utterklo till K. M. 8 juni 1697. SRA.
[2] Leijonclo till K. M. 5 juni 1697. SRA.

ställning mot detta företag, hafva fällt om detsamma. Detta rykte har säkerligen bidragit till den likgiltighet, som man senare på flere håll visade mot hertigen vid danskarnes öfverfall.

Den svenske ministern Leijonclo i Köpenhamn, som strax efter Karl XI:s död visade sig orolig för Kristian V:s planer, började snart lugna sig. Då han inför de danska ministrarne föredrog K. M:s förklaring i holsteinska saken, att ingen ändring däri å Sveriges sida skulle tillåtas, svarade von Jessen, att Kristian V ej önskade något högre än att lefva i fred med Sverige. Jessen framhöll, huru lugnet bäst skulle vidmakthållas, om hertigen efterlefde unionerna, hvartill svenska regeringen genom goda råd hos honom kraftigt kunde bidraga. Efter detta samtal blef Leijonclo mycket optimistisk och utlät sig i sin skrifvelse: »Så mycket jag af alla omständigheter nu fatta och aftaga kan, så är jag säker där uppå, att intet något vidrigt denna gång emot Hans Högfurstl. dhl:t Hertigen af Gottorp tenteras lärer, det jag också hans sekreterare i förrgår sagt har och bedit att gifva hertigen sådant vid hand, dock att Hans dhl:t icke desto mindre icke gör sig alldeles säker, ej heller anledning gifva ville till något, som kunde irritera och choquera konungen på något sätt, medan Hans M:t i Holstein vore.» Ännu lugnare är Leijonclo några dagar senare, då han förmenar, att det finnes »ingen liknelse till, att Danmark något vidrigt nu denna gång, medan konungen i Holstein är, företaga lär emot hans Högfurstl. dhl:t hertigen af Gottorp». Det var endast strax i början under Karl XI:s sjukdom och vid hans död, som man i Köpenhamn trodde, att förhållandena i Sverige till Danmarks fördel skulle undergå förändring. Men så snart man förnummit, att ärendena där gingo sin gamla gilla gång, hade man genast i Köpenhamn börjat att draga öronen åt sig.[1]

Leijonclos tal om, huru man i Danmark trott, att förhållandena i Sverige skulle förändra sig vid konungens död, syftade på relationer från danska sändebudet Luxdorph i Stockholm till regeringen i Köpenhamn. Denne visste

[1] Leijonclo till K. M. 3 och 10 maj 1697. SRA.

nämligen att, för Kristian V inberätta, huru man på grund af missnöje med reduktionen af all makt arbetade på uppror i Sverige.[1] Äfven framhöll han, att svenskarne hyste stor fruktan för Danmark, man hade sett syner som bådade krig o. s. v. Detta var nyheter, som man med glädje förnam i Köpenhamn, ty de gåfvo danska regeringen hopp om fria händer mot hertigen af Gottorp. Det dröjde emellertid ej länge, förrän Luxdorph måste erkänna, att de missnöjda någorlunda hade lugnat sig, i det att de ämnade uppskjuta allt till en kommande riksdag, där de hoppades kunna genomdrifva sina fordringar. Men snart blef han åter i tillfälle att insända relationer från Stockholm, som voro angenäma för den danska regeringen. Han skildrade, huru hungersnöden härjade i Sverige, så att ögat öfverallt ej möttes af annat än jämmer och elände. Många människor förgingos af hunger. Hären led mycket under denna bedröfliga tid. Regementena gingo under af brist. Ryttare och soldater med kvinnor och barn gingo ikring och tiggde. Luxdorph menade därför, att det gick med Sveriges stora makt, som man så mycket förlitat sig på, liksom med Israels barn, då David lät räkna folket. Det såg ut, därest icke Gud i sin nåd förmildrade straffet, som om Sverige inom kort skulle bli till intet liksom ett utbrunnet ljus. Till denna sorgliga skildring kunde Luxdorph snart foga en ny relation om en svår olycka i svenska hufvudstaden. Han skref i början af maj, huru man i Stockholm haft »et meget ynkelig spectacel, saa man maa rettelig sige, at den ene store ulöke fölger i helene paa den anden og gud lader see sin almegtighed, at han kan og vil straffe det onde, om det endnu motte ikun bevege dem til nogen bedring.»[2] Det var den stora slottsbranden 7 maj, som Luxdorph med denna utgjutelse åsyftade. De svenska statsmännen insågo, att äfven detta kunde bidraga till att uppegga Dan-

[1] Luxdorph fick med anledning häraf befallning från Köpenhamn att uppträda inför de missnöjda med stor försiktighet. Men han skulle ej afvisa dem, då de vände sig till honom, utan liksom af eget konsilium föreslå dem en underhandling med Danmark i Hamburg, Lübeck eller på någon annan plats. Konseljprotokoll 18 april 1697. DRS.

[2] Luxdorph till Kristian 10, 17, 24, 28 april och 8 maj 1697. Fryxells handlingar. — Wahrenbergska samlingen 6, 23. SRA.

mark.[1] Då Leijonclo fick underrättelse om denna olycka, skref han från Köpenhamn, »att händerna lära klia på de danske, när de få höra dessa tidender, och torde hertigen af Holstein lida någon anfäktning, om icke just af fientlighet, dock obilliga anmodningar, som man lärer göra och fresta honom med. Man lärer afmåla Sveriges tillstånd så slätt genom hungersnöden, konungens dödliga affall och brand, så att man tro lärer, att Danmark aldrig bättre tillfälle i världen lärer kunna finna än nu att anfalla Sverige, förr än det kan repa sig».[2] Slutligen visste Luxdorph att för regeringen i Köpenhamn inberätta, huru de svenska förmyndarne sinsemellan voro mycket oeniga.[3] Det ena med det andra bidrog att ingifva de danska statsmännen den förhoppningen, det den rätta tiden nu var inne att ta revanche på hertigen för hans föregående trotsiga uppträdande.

Tillståndet vid den pinnebergska kongressen, som ursprungligen tillkommit för att skaffa hertigen rätt gent emot Danmark, var vid Karl XI:s död bedröfligt. Utaf medlarne var endast den brandenburgske ministern von Danckelmann närvarande vid kongressen. De svaga försök, som denne gjorde att ena de båda parterna, lyckades nu lika litet som förut. De danska ombuden höllo envist på, att hertigen, innan något vidare företoges, skulle förnya unionerna, och det var ej utan, att Danckelmann biföll deras mening. Men hertigen nekade att före traktaternas slut göra detta, alldenstund de danske framkommit med åtskilliga gravamina, som de härledde ur de de unionella stadgandena. Innan dessa gravamina blifvit afgjorda, kunde hertigen omöjligen tillmötesgå de danskes fordran. Som man å båda sidor visade sig omedgörlig, var ingenting att uträtta. Mot slutet af april fingo förhandlingarne vid

[1] Bengt Oxenstierna underrättade å regeringens vägnar Sveriges främmande ministrar om denna olycka, på det att de hvar och en å sin ort måtte tillkännage, huru det förhöll sig med densamma, ty eljest torde det hända, att denna tilldragelse genom andras berättelser blefve framställd så farlig, som om allt vore förloradt och grufliga konsekvenser skulle följa. Bengt Oxenstierna till 14 svenska sändebud 8 maj 1697. Kanslipresidentens koncepter 1682—1719. SRA.

[2] Leijonclo till K. M. 14 maj 1697. SRA.

[3] Luxdorph till Kristian V 12 maj 1697. Wahrenbergska samlingen 6, 23. SRA.

kongressen ännu sämre utseende än någonsin förut, i det att den ende därvarande medlaren lämnade kongressen och begaf sig till Minden. Som ett slags tröst hette det emellertid, att han skulle återkomma om 3 veckors tid.[1]

Mot slutet af april lät regeringen i Köpenhamn sända det uppsatta definitivprojektet till Hamburg, på det att de danska ombuden därstädes skulle preparera sinnena för detsamma.[2] Därefter företog Kristian V i början af maj sin beramade resa till Holstein. Åtföljd af de främmande ministrarne i Danmark utom Leijonclo, som ej hade den svenska regeringens order att medfölja, bröt konungen upp från Köpenhamn 3 maj. Emellertid hade förmyndarestyrelsen i Stockholm, så snart den mottagit underrättelse om den åsyftade resan, gifvit Leijonclo befallning att särskildt för holsteinska sakens skull utan uppskof följa efter Kristian V. Om det såge ut, att resan gällde hertigen, och att något åsyftades mot honom till prejudice af nordiska frederna, skulle Leijonclo å K. M:s vägnar söka förhindra detta.[3] Skrifvelsen kom emellertid att af misstag bli liggande en kortare tid i Helsingör. Först 16 maj mottog därför Leijonclo regeringens order att följa det danska hofvet. Men äfven sedan han mottagit denna befallning, måste han dröja något i Köpenhamn för sitt folks utrustning och därför, att han led brist på penningar. Inte förr än 21 maj blef han färdig att bryta upp och begifva sig efter den danske konungen.[4]

Under resan mönstrade Kristian V trupperna på åtskilliga ställen. Två regementen kavalleri och ett regemente infanteri, som lågo på Fyen, fingo 18 maj order att bryta upp och begifva sig på marsch mot Holstein. Äfven regementen på Jutland fingo befallning att marschera.[5] I medlet af maj ankom konungen till Rensburg. Före hans ankomst dit hade order gifvits åt de danska ombuden vid pinnebergska kongressen att infinna sig hos honom, emedan

[1] Vellingk till K. M. 20, 27 april och 4 maj 1697. SRA.

[2] Kristian V till sina ombud vid pinnebergska kongressen 24 april 1697. Geheime Reg. DRA.

[3] K. M. till Leijonclo 8 maj SRA.

[4] Leijonclo till K. M. 18 och 21 maj. SRA.

[5] Leijonclo till K. M. 18 maj 1697. SRA.

det omtalade definitivprojektet nu skulle fullständigt ajusteras, innan det öfverlämnades åt hertigen.[1]

Då ombuden vid kongressen enligt Kristian V:s befallning infunnit sig i Rensburg, fingo de jämte det ajusterade projektet mottaga ett memorial, huru de skulle förhålla sig vid sin återkomst till Hamburg. Så snart de kommit dit, skulle de, vare sig någon mediationsminister där infunnit sig eller ej, sända sekreteraren Hagedorn med en skrifvelse till grefve Eck i Mecklenburg med anhållan, att denne på ett par dagar måtte begifva sig till Hamburg, emedan hertigen ämnade ingå förlikning med Danmark. Hagedorn skulle medföra definitivprojektet, så att Eck, därest han ej ville resa till Hamburg, måtte förmås att sända detsamma till hertigen och kejsaren, hvarvid danska regeringen hoppades, att han både hos den ene och den andre skulle rekommendera projektet till det bästa. Om Eck infunne sig i Hamburg, skulle de danska ombuden där tillkännagifva för honom, att hertigen måste gifva svar på projektet före 26 maj, emedan konungen då skulle resa tillbaka till Danmark. Om hertigen droge ut på tiden med sitt svar, borde konungen därom genast underrättas eller också efter hans afresa fältmarskalk Wedel, på det att hertigens skansar ofördröjligen måtte af de danska trupperna kastas öfver ända. För de främmande sändebuden i Hamburg skulle de danska ministrarne förklara, huru konungens mening ej var att gå vidare uti sitt angrepp mot hertigen än till skansarnes kullkastande. Han hade nämligen ej i sinnet att företaga det allra ringaste mot hertigen eller hans land. Denna förklaring borde afgifvas för att på olika orter förekomma alla vidriga intryck.[2]

I enlighet med konungens befallning uppsökte sekreteraren Hagedorn grefve Eck. Denne framhöll emellertid huru hans instruktion ej tilläte honom att lämna hertigen af Schwerin. Hvad definitivprojektet angick, menade han, att det var moderat och opartiskt. Men han ansåg, att

[1] Kristian V till sina ombud vid pinnebergska kongressen 9 maj 1697. Geheime Reg. DRA.

[2] Memorial af den 17 maj, i Rensburg öfverlämnadt åt de danska ombuden vid pinnebergska kongressen. Geheime Reg. DRA.

svårigheter rörande skansarnes kullkastande torde yppa sig särskildt med hänsyn till Holmerskans, som var ett gammalt furstligt fäste. Hagedorn invände, att denna skans som de andra blifvit uppbyggd, utan att konungen underrättats därom. Emellertid lofvade Eck att rekommendera projektet inför hertigen. Han sände också genast bud till honom för att anbefalla förslaget till det bästa. För öfrigt utlät sig Eck, hur konungen hade fullkomligt rätt uti, att han ej ville medgifva hertigen ett oinskränkt jus armorum. Detta ville han dock ej säga som medlare, utan som enskild person. Slutligen bad han, att man ej måtte företaga något mot hertigen, innan denne afgifvit sitt svar på det kungliga projektet.[1] Detta var, hvad Hagedorn hade att inberätta från sin mission i Mecklenburg. Hans relation visar, att den kejserlige medlaren ej var så alldeles ovillig att gå Danmarks ärenden.

Med de stillastående förhandlingarne vid pinnebergska kongressen hade på sista tiden ingen förändring skett. Den holländske ministern Hoppe anlände i början af maj till Hamburg, men hans närvaro där syntes ej få någon vidare betydelse. Sjelf förklarade han också, att han inom kort komme att resa tillbaka, ty så länge både konungen och hertigen orubbligt höllo på sina pretentioner, var all fortgång vid underhandlingen omöjlig. Ingen af mediationsministrarne afhördes. Den svenske ministern Vellingk i Hamburg uttalade sitt stora missnöje med medlarne. »Så framt konungen i Danmark,» skref han, »i dess första but framhärdar att trainera denna negociationen och att undvika ogrundade pretentationers rättvisa decision, så lärer H. M. aldrig kunna önska sig en favorablare mediation.» Under det att de danska ombuden voro i Rensburg, sökte hertigens ministrar vid kongressen samt de därvarande garanternas ombud Vellingk, Hoppe, den engelske ministern Cresset och den lüneburgske Fabricius att uppgöra förslag till en mera provisorisk öfverenskommelse mellan Danmark och Gottorp.[2] Som de danska ombuden strax

[1] Hagedorn till Kristian V 25 maj 1697. Relationer från de danska ombuden vid pinnebergska kongressen. DRA.
[2] Vellingk till K. M. 18 maj 1697. SRA.

därpå kommo med sitt definitivprojekt, ledde försöket ej till något resultat.

Den 19 maj fick man i Hamburg underrättelse om de danska trupprörelserna utan att ännu närmare veta, hvad de åsyftade. Den lüneburgske ministern erhöll samtidigt säkra varningar, att något var å färde mot hertigen eller möjligen emot staden Hamburg. De danska ministrarne kommo samma dag på aftonen tillbaka från Rensburg. Hertigen begaf sig emellertid inkognito från Reinbeck i närheten af Hamburg till sin hufvudfästning Tönningen för att vara i större säkerhet. Han kvarlämnade på Reinbeck amtmannen Rantzou, som fick i uppdrag att emottaga de danska ministrarne. Dessa infunno sig inom kort och öfverlämnade å sin konungs vägnar det bekanta definitivprojektet.[1] Samtidigt afgåfvo de den förklaringen, att konungen, om hertigen icke före den 26 maj gifvit svar på förslaget och förordnat kommissarier att öfverlägga om detsamma, ville vara betänkt på andra medel att skaffa sig satisfaktion.[2]

Sedan de danske öfverlämnat definitivprojektet, öfverlade de holsteinska sändebuden med garanternas ministrar och beslöto att uppsätta ett kontraprojekt. Man hoppades därigenom få exekutionen uppskjuten och saken hänvisad till mediationen. Det uppsatta kontraprojektet innehöll 6 punkter, hvilket ungefär som hertigens förra förslag strängt höll på hans rätt. Unionerna skulle i egenskap af ett evigt defensivförbund förnyas af bägge parterna på grundvalen af nordiska freden och altenaiska recessen. Arfsfördrag och andra till 1675 upprättade fördrag skulle gälla enligt altenaiska recessen. Kommunionen öfver prelater och ridderskap borde förblifva som förut, men framdeles skulle det vara bägge parterna tillåtet att helt och hållet eller endast delvis upphäfva densamma. Westfaliska, nordiska och fontainbleauiska fredssluten jämte altenaiska recessen borde förbli i sin fulla kraft och verkan utan någon limitation eller restriktion. Följaktligen skulle bägge parterna äga full rätt att sluta förbund, bygga och besätta fästningar, värfva folk eller från andra makter öfvertaga

[1] Vellingk till K. M. 21 maj. SRA.
[2] Leijonclo till K. M. 29 maj. SRA.

dylikt och för öfrigt allt, hvad till jus armorum hörde utan någon begränsning. Det som återstod att fullgöra af altenaiska recessen skulle 6 veckor efter ratifikationen vara bragt till verkställighet. Öfriga gravamina borde inom 6 månader afgöras genom en utaf bägge parterna förordnad kommission, och de saker, hvaröfver man ej kunde bli ense, skulle hänvisas ad viam juris enligt altenaiska recessen. De som garanterat altenaiska recessen borde äfven garantera denna förlikningen.[1]

Jämföres det danska definitivprojektet och hertigens kontraprojekt, finner man, att det fanns liten eller ingen utsikt till fredlig öfverenskommelse. De båda parterna stodo t. o. m. ännu fjärmare från hvarandra än förut, i det att konungen vid de gynnsamma konjunkturerna höjt sina fordringar, under det att hertigen fasthöll vid sina förut pretenderade rättigheter. Intetdera projektet kom emellertid att föranleda till någon underhandling. Det furstliga kontraprojektet blef till och med aldrig öfverlämnadt åt de danske. Man fruktade nämligen, att Rantzou riskerade att blifva förolämpad, därest han skulle öfverlämna projektet åt konungen. Förolämpningen skulle bestå däri, ansåg man, att konungen skulle neka att mottaga honom, emedan hertigen före sin afresa till Tönningen icke mottagit de danske. I stället för att öfverlämna kontraprojektet beslöt man, att de holsteinska sändebuden skulle framhålla för de danska ministrarne, att man ej borde gå den höga mediationen förbi, hvadan hertigen ej direkt kunde tillställa dem sin kontraproposition. Hertigens ministrar skulle därför göra ansökning hos de danske, att dessa å deras konungs vägnar måtte befrämja mediationens sammankomst. Hertigen å sin sida ville också göra detta och åt medlarne öfverlämna sitt kontraprojekt, hvarigenom traktaternas naturliga gång skulle observeras. Detta meddelades å hertigens vägnar de danska ministrarne.[2] Hoppe för sin del gjorde dem det förslaget, att garanterna skulle afgifva en försäkran, att de furstliga skansarne, därest de fingo förblifva stående, ej skulle blifva konungen till nå-

[1] Kopia af detta projekt bilagd Vellingks skrifvelse till K. M. 21 maj. SRA.

[2] Vellingk till K. M. 25 maj. SRA.

gon skada.[1] De danska ombuden refererade det ena som det andra till sin konung.

Strax efter ofvannämnda försök att förebygga den fruktade brytningen uppgjordes ett nytt förslag i samma syfte. Alla garantministrarne beslöto 26 maj, att Rantzou skulle begifva sig till de danska ombuden och fråga, om de erhållit sin konungs svar på hertigens gjorda demonstration. Funne Rantzou därvid, att konungen icke svarat alls eller ock gifvit ett otillfredsställande svar, skulle han för de danska ministrarne förklara, att hertigen beslutat att tillställa dem ett kontraprojekt, därest de ville gifva sitt ord på, att det ännu ej kommit till någon aktualitet, och att Kristian V skulle innehålla därmed, till dess att man å furstliga sidan fått konungens svar öfver bemälta kontraprojekt. Därjämte skulle Rantzou tillkännagifva, att hertigen ej ville utsätta sig för medlarnes missnöje genom att gå dem förbi. Rantzou afgaf denna med garantministrarne öfverenskomna förklaring. De danska ombuden tillkännagåfvo då för honom, att de hvarken erhållit något svar från sin regering eller väntade att få något. De ville inte gifva deras ord ifrån sig hvarken på det ena eller det andra, och de menade, att det vore mycket besynnerligt, om medlarne funno sig åsidosatta, därest konungen och hertigen utan deras deltagande öfverlade med hvarandra.[2] På sitt förslag, att garanterna skulle afgifva en försäkran, att skansarne ej skulle blifva konungen till någon skada, fick Hoppe vid samma tid det svar, att hvilken försäkring hertigen än afgaf, så kunde man ej lita på densamma. Hoppe genmälde däremot, att konungens handlingssätt kunde blifva till men för de allierade och gagn för Frankrike, hvilket åter skulle medföra skada för Danmarks allians med sjömakterna. De danske svarade, att Frankrike omöjligen kunde ha någon nytta af Danmarks företag. Hvad Hoppes andra påstående angick, skulle ingen allians i verlden kunna hindra Danmark att förskaffa sig sin rätt.[3]

[1] De danska ombuden vid pinnebergska traktaten till Kristian V 25 maj 1697. DRA.
[2] Vellingk till K. M. 28 maj. SRA.
[3] De danska ombuden vid pinnebergska kongressen till Kristian V 28 maj 1697. DRA.

Från olika håll försökte man, ju mera Danmarks fientliga afsikter trädde i dagen, att förebygga den befarade aktualiteten. Sålunda fortfor kurfursten af Brandenburg med sina varningar. Dennes ombud i Hamburg von Danckelmann hade af någon orsak lämnat underhandlingsorten och begifvit sig till Minden.[1] Då kurfursten fick underrättelse därom, förklarade han för honom, att han visserligen var fullkomligt tillfreds med de skäl, som han föreburit för sin afresa, men som förhållandena i Hamburg fordrade hans närvaro, skulle han så fort som möjligt begifva sig tillbaka och aktgifva på händelsernas utveckling.[2] I början af juni, då danska regeringen redan skridit till aktualitet mot hertigen, men innan man därom fått underrättelse i Berlin, gaf kurfursten befallning åt Danckelmann att hos bägge parterna använda all flit därhän, att aktualitet undvekes. Däraf kunde nämligen de olyckligaste sviter följa ej blott för hertigen och Danmark, utan för hela den stora allmänna saken. På tal om det danska projektet menade kurfursten, att detsamma ej på ett så diktatoriskt sätt, som å Danmarks sida skett, borde tillställas hertigen, i det att det tillkom mediationen att ajustera detsamma.[3] Äfven i Köpenhamn lät kurfursten genom Falaiseau göra remonstrationer. Denne fick i uppdrag att vid sina påminnelser taga den kejserlige och andra de allierades ministrar till hjälp. Danska regeringen smickrade sig utan tvifvel vid den nu i Sverige timade förändringen därmed, att hertigen därifrån icke skulle erhålla något synnerligt understöd. Kurfursten fruktade emellertid, att danska regeringen däri komme att mycket bedraga sig, och det vore att befara, att om några fientligheter öppnades mot hertigen, en sådan krigslåga skulle uppflamma, som efteråt ej torde bli så lätt att dämpa.[4]

---

[1] Den skrifvelse, i hvilken Danckelmann framhåller orsaken till sin afresa, saknas.

[2] Kurfursten Fredrik III till Danckelmann 12 maj 1697. Dänemark. Streit mit Holstein-Gottorp. BSA.

[3] Kurfursten Fredrik III till Danckelmann 4 Juni 1697. Dänemark. Streit mit Holstein-Gottorp. BSA.

[4] Kurfursten Fredrik III till Falaiseau 28 maj, 7 juni 1697. Dänemark. Streit mit Holstein-Gottorp. BSA.

De lüneburgska statsmännen, som med nöje sågo, att hertigen kom i trångmål, hvaraf han för framtiden skulle lära sig att bättre uppskatta sina bundsförvanter, lade sig nu allvarligt vinn om, att Kristian V i sina åtgöranden mot Gottorp ej måtte gå längre, än som var förenligt med huset Lüneburgs intresse. Detta framgår af flere skrifvelser från de lüneburgska furstarne vid denna tid, om också en del af de uttalanden och försäkringar, som gjordes, skedde mera pro forma och för syns skull för att öfvertyga hertigen och Sverige om, huru man i Lüneburg alltjämt verkade för hertigens bästa. Georg Vilhelm i Celle framhöll i medlet af maj för lüneburgska sändebudet Fabricius i Hamburg, huru det bästa medlet mot dansk aktualitet vore, att garanterna sinsemellan öfverenskomme om en skriftlig deklaration, det de i följd af garantien öfver altenaiska fördraget ämnade vaka öfver, att differentierna ej sloge ut i någon vidlyftighet eller oro. Om den ena parten angrepe den andra, skulle man med samlad styrka skydda den öfverfallne, och man skulle särskildt tillse, att de gottorpska trupperna, som voro i de allierades tjänst, vid sin återkomst finge fritt intåg i hertigens land. Särskildt fick Fabricius befallning att inför sjömakternas ministrar framhålla, huru dessa både i Köpenhamn och Hamburg borde göra sådana kraftiga deklarationer, att Danmarks afsikt ej komme till exekution. Därjämte skulle Fabricius tillkännagifva, huru de lüneburgska furstarne låtit de gottorpska trupperna, som voro på väg till Nederländerna, men ännu befunno sig på Lüneburgs område, inställa sin marsch. De hade gjort detta, på det att i nödfall trupper skulle finnas till hands att motsätta sig Danmarks åsyftade våldsamheter. För öfrigt skulle de lüneburgska furstarne själfva, ifall oro utbröte, bli nödgade att hemkalla sina egna trupper, som voro på väg till de allierade. Inför svenske ministern Vellingk skulle Fabricius tillkännagifva, huru de lüneburgska furstarne voro villiga att till gendrifvande af Danmarks planer taga nödiga mesurer med konungen i Sverige. Georg Vilhelm tviflade ej, att Kristian V skulle närmare betänka sig och ej skrida till någon aktualitet, om svenska regeringen visade en rätt vigeur, gjorde nödiga anstalter till krig och framhölle, att

den ej ämnade tillåta några våldsamheter af Danmark emot hertigen.[1]

Äfven i Stockholm och London lät man från huset Lüneburgs sida göra påminnelser. Kurfursten Ernst August uppdrog åt lüneburgske ministern Schmidt i Stockholm att för Bengt Oxenstierna framhålla, huru de lüneburgska furstarne ifrigt önskade, det de varit i den ställning, att de jämte den svenska regeringen med reella medel kunnat bidraga till hertigens räddning. De skulle i så fall ej dragit sig tillbaka. Men nu hade Lüneburgs trupper blifvit skickade emot Frankrike och hade på Englands begäran marscherat till Nederländerna. Så skyndsamt, som det var af nöden, kunde man ej få dem hem igen, och följaktligen kunde de lüneburgska furstarne denna gången ej göra något för hertigens räkning. Men om Hamburg hotades af någon fara, kunde man åtminstone till dess räddning betjäna sig af hertigens trupper.[2]

Dagen efter det kurfursten Ernst August låtit denna skrifvelse afgå till Sverige, uppdrog Georg Vilhelm åt lüneburgska ombudet baron Schüz i London att anhålla, det engelska regeringen måtte inför Kristian V göra en kraftig och eftertrycklig deklaration mot allt våldsamt förfarande. Det borde framhållas, huru sjömakterna i vidrigt fall, om Danmark skrede till aktualitet, ej skulle öfvergifva hertigen, ej heller tillåta, att något våldsamt företoges mot honom. Skedde nämligen något dylikt från Danmarks sida, skulle England och Holland komma att sända en flotta till sundet och för öfrigt taga alla möjliga mesurer för att hindra danska regeringens planer. Sjömakterna borde så mycket hellre afgifva en dylik deklaration, som man kunde befara, att Sverige för att sätta sig i säkerhet gent emot den växande danska makten skulle kasta sig i armarne på Frankrike. Georg Vilhelm och hans bror skulle äfven i fall af oroligheter bli nödgade att hemkalla sina trupper från Nederländerna, något som troligen äfven kurfursten af Brandenburg skulle komma att

[1] Georg Vilhelm af Celle till Fabricius i Hamburg 17 och 18 maj 1697. Celle be. des. 42, Holstein. HSA.

[2] Kurfursten Ernst August till Schmidt i Stockholm 19 maj 1697. Celle be. des. 42, Holstein. HSA.

göra med sitt krigsfolk, hvilket skulle lända det allmänna till mycken skada.[1]

Huru förhöllo sig garanternas ministrar i Hamburg under danske konungens aggressiva uppträdande mot hertigen? Med undantag af Vellingk uppträdde de med föga energi mot Danmark, åtminstone hvad frågan om skansarnes kullkastande angick. Af det föregående är tydligt, att den lüneburgske ministern ej kom att visa något större allvar mot de danske. Men ej heller sjömakternas ministrar uppträdde med någon nämnvärd skärpa. Visserligen framhöllo de, huru de i sina principalers namn särdeles flitigt måste göra ansökan hos danska regeringen att icke gifva anledning till några oroligheter framför allt därför, att de allmänna förhållandena och de allierades intresse däraf kunde taga skada. Men det visade allvaret var icke större, än att de danska ombuden till sin regering kunde inberätta, huru den engelske jämte den lüneburgske ministern talade helt mildt och saktmodigt om Danmarks åtgörande emot hertigen. Den holländske lade också mera moderation i dagen än förut, ehuru han offentligen icke vågade helt och hållet visa ett förändradt uppträdande.[2] En dylik relation om garantministrarnes hållning kunde ej annat än uppmuntra danska regeringen att fullfölja sina planer mot hertigen.[3] Sverige behöfde man nämligen enligt Luxdorphs skrifvelse från Stockholm ej bekymra sig stort om.

Då tiden framskridit till 26 maj, utan att hertigen utlåtit sig öfver det danska projektet, beslöt Kristian V att skrida till anfall, därest icke ett tillfredsställande svar erhållits före 1 juni.[4] Emellertid vågade man ej börja

---

[1] Georg Vilhelm af Celle till baron Schüz i Londen 20 maj 1697. Celle be. des. 42, Holstein. HSA.

[2] De danska ombuden vid pinnebergska kongressen till Kristian V 25 maj 1697. DRA.

[3] Vellingks relationer bestyrka dessa uppgifter. Hoppe »synes ej synnerligen bekymrad däröfver, att hertigens skansar attaqueras . . Alla så när som på Celle och Hannover, och ändtligen konung Vilhelm för dess eget intresse vid dessa konjunkturer synas gärna tåla, att hertigen denna mortificationen får för attachement till Eders K. M., helst efter de sig flattera med Sveriges oförmögenhet att soutenera hans durchl. och vid så fatta saker förmoda, att denna påbegynta oron inga suiter lärer hafva. Vellingk till K. M. 1 juni 1697.

[4] Kristian V till Lente i Hamburg 21 maj 1697. Geheime Reg. DRA.

fientligheter, utan att först för intresserade makter ha kungjort, hvad Danmark med sitt anfall åsyftade. Genom sina ombud i Pinneberg hade konungen redan tillkännagifvit för därvarande sändebud, att det endast gällde hertigens skansar. Den 20 maj hade till de danska ombuden i Stockholm och Berlin befallning afgått att underrätta vederbörande regeringar om konungens plan och därvid uttryckligen framhålla, att det gällde endast de nybyggda skansarne.[1] När hertigen nu före 26 maj ej gifvit svar på Danmarks projekt, och man därför fattade ett definitivt beslut om angrepp, lät danska regeringen därom underrätta alla sina utländska sändebud, som hos vederbörande makter skulle framhålla orsaken till Danmarks förfarande mot hertigen. Konungen förebragte därvid såsom skäl, att hertigen under förevändningen, att man ej borde förtörna mediationen, icke ville inlåta sig i underhandling öfver Danmarks förlikningsprojekt. Enligt hertigens påstående kunde således ingen underhandling föras, innan medlarne åter sammanträdt. Men som hertigen väl visste, att i följd af den uppkomna tvisten mellan kejsaren och de nedersachsiska kretsdirektorerna öfver mecklenburgska arfsfrågan en dylik sammankomst af medlarne ej så snart kunde förväntas, så framgick det tydligt, hur han endast åsyftade att dra ut på tiden och med list undvika en förlikning. Kristian V blef emellertid af ett dylikt uppförande nödgad att till sin stats säkerhet utan vidare uppskof låta kullkasta hertigens skansar. Men han hade gifvit sådana order, som afsågo att fullständigt bevara lugnet och freden i dessa kvarteren. Man ämnade ej tillfoga någon af de furstliga undersåtarne den ringaste skada, och hvad trupperna för sitt underhåll behöfde, skulle ordentligt betalas. Sedan skansarne blifvit kullkastade, skulle intet vidare företagas mot hertigen.[2]

Alldenstund hertigen icke före 26 maj gifvit något svar på det danska projektet, gaf konungen sina trupper order att marschera. Dessa inryckte då 6,000 à 7,000 man starka, fördelade på 5 regementen till fot och 4 till häst, 27 maj i amten Husum, Gottorp, Schwabstedt och i om-

[1] Kristian V till Luxdorph i Stockholm och Hagen i Berlin 20 maj 1697. Geheime Reg. DRA.
[2] Extraktum protokolli 26 maj. Geheime Reg DRA.

rådena Eiderstedt, Ditmarschen och Stapelholm, besatte alla passen och fortsatte sin marsch, tills de kommo i närheten af Holmerskans. Där förde en svensk kapten Zacharias Wulf befälet. Besättningen på skansen utgjorde omkring 200 man, och flere af officerarne voro svenskar. Den danska befälhafvaren öfverstelöjtnant Vougt lät uppfordra kommendanten att uppge skansen. Kapten Wulf svarade, att han var väl försedd med allt och ville tappert försvara sig. De danske läto då på bägge sidor om skansen uppkasta batterier och skredo 1 juni kl. 3 på morgonen till angrepp.[1] Konungen själf besökte lägret den 2 juni, då öfver 100 bomber skola ha inkastats i skansen och en häftig kanonad ägde rum. De belägrade försvarade sig emellertid tappert. Konungen befallde då, att man skulle skaffa gröfre kanoner och större mörsare från Rensburg. Detta skedde den 3 juni, då man å båda sidor mest höll sig stilla och reparerade gjorda skador.

Under det att striden hvilade 3 juni, höllos öfverläggningar med sjömakternas ombud i Rensburg. Hoppe föreslog den utvägen, att konungen skulle lämna de furstliga skansarne medlarne eller andra makter i händer, tills tvisten mellan Danmark och hertigen blifvit afgjord. De danske gemälte, att det skulle taga lika mycken tid att öfverenskomma därom som att bli ense i själfva hufvudsaken. För öfrigt hade man nu gått så långt, att konungen omöjligen kunde medgifva något dylikt och uppskjuta företaget. Då sjömakternas sändebud icke kunde utverka bifall till förslaget, anhöllo de blott, att fientligheterna måtte afstanna, sedan skansarne blifvit kullkastade, samt att åtskilliga af de danska trupperna begångna excesser måtte rättas. På denna anhållan gaf konungen ett tillfredsställande svar.[2] Danska regeringen synes vid denna tid ha varit särdeles nöjd med sjömakternas sändebud, ty samma dag, som ofvannämnda konferens hållits, fingo de danska ombuden i Hamburg befallning att förära dem hvar-

[1] Både 1 och 2 juni uppgifvas såsom dagen för angreppets början. Leijonclo uppger en gång 1, en annan gång 2 juni. De flesta uppgifterna äro för 1 juni, som torde vara riktigast, ty det var ju då, som danska regeringen hotade med öfverfallet, därest hertigen ej biföll projektet.

[2] Extrakt af konferensprotokollet, Rensburg 3 juni 1697. Geheime Reg. DRA.

dera en present å konungens vägnar.[1] Presenterna utgjordes af 1,000 riksdaler i dukater åt hvardera af de två ombuden.[2]

Om de båda sjömakternas sändebud under angreppet på hertigens skansar visade sig ganska efterlåtna mot de danske, fanns det ett par andra ministrar, hvilkas handlingssätt föreföll ännu mera lämpadt till favör för Danmark. Det var den brandenburgske ministern Falaiseau och den kejserlige ministern Königsegge, som genom sin hållning ovillkorligen måste väcka den föreställningen, att de gingo Danmarks ärenden.[3] De höllo sig nämligen med afsikt undan från Kristian V:s närhet under angreppet på skansarne, liksom om de velat undandraga sig att göra föreställningar däremot. Man har också uti deras handlingssätt velat se en antydan om, att medlarne i förväg fått underrättelse om och gillat den danska regeringens tilltag. Detta var dock ej fallet. Hvad särskildt den mest inflytelserike medlaren, kurfursten i Berlin, angick, afrådde han ju mycket bestämdt Danmark från all aktualitet. Ej heller finns den ringaste antydan om, att danska regeringen skulle ha handlat i samförstånd med de andra medlarne. Falaiseau lämnar också till kurfursten i Berlin en tillfredsställande förklaring af sin bortovaro från Rensburg, där Kristian V uppehöll sig under angreppet på skansarne. Han hade ämnat att från Hamburg, dit han begifvit sig, återvända till Rensburg, men den kejserlige ministern Königsegge hade afrådt honom härifrån. Denne ansåg nämligen, att det ej var förenligt med deras principalers värdighet att vara åskådare af de danskes företag, som var emot den respekt, man borde hysa för mediationen.[4] Hade Falaiseau afgifvit denna förklaring för sin bortovaro inför

[1] Kristian V till sina ombud vid pinnebergska kongressen 3 juni 1697. Geheime Reg. DRA.

[2] De danska ombuden vid pinnebergska kongressen till Kristian V 11 juni 1697. DRA.

[3] Leijonclo var mycket förtörnad öfver den hållning, de visade. De ville ej befatta sig det ringaste med frågan om öfverfallet, och de höllo sig borta dels i Lübeck, dels i Hamburg för att därmed slippa att inför Kristian tala något till hertigens fördel. Leijonclo till K. M. 26 maj 1697. SRA.

[4] Falaiseau till kurfursten Fredrik III 28 maj/7 juni 1697. Dänemark. BSA. Falaiseaus skrifvelse lyder: «Je voulais retourner à Rendsbourg avant hier mercredi avec le Comte de Königseck mais ce Comte après

hertigen af Gottorp, hade den kunnat fattas blott och bart som ett svepskäl. Men då den afgafs inför kurfursten i Berlin, kan man omöjligen fatta den annorlunda än som en ärlig framställning af faktum. Denna förklaring utgör äfven ett bevis på, att den kejserlige ministern ogillade Danmarks handlingssätt. Att den får fattas så, framgår af G. Oxenstiernas relationer från Wien till K. M. Denne visste nämligen att berätta, huru man vid kejserliga hofvet var bekymrad öfver Danmarks handlingssätt, att man allt som tiden skred undan visade sig oroligare häröfver och lofvade att göra, hvad görligt var att förhindra all aktualitet. Äfven den tredje medlaren, kurfursten af Sachsen, hade inför Gabriel Oxenstierna utlåtit sig, det han ej skulle underlåta att afråda Danmark från alla fientligheter. Därjämte lofvade han att i följd af de oroande underrättelserna skyndsamt sända en minister till Hamburg.[1] Falaiseaus förklaring till kurfursten i Berlin, Gabriel Oxenstiernas uttalanden om de båda andra medlarnes hållning samt de fullkomligt säkra underrättelser, som förefinnas därom, att man i Berlin på det högsta ogillade hvarje tanke på aktualitet från Danmarks sida, torde tillräckligt tydligt visa, att Kristian V hvarken handlat i samförstånd med medlarne eller rönt bifall hos dem vid sitt angrepp på hertigens skansar.

Då Kristian V:s anfall på hertigens skansar ej mötte någon kraftigare opposition af de utländska sändebuden, förnyade han 4 juni med större eftertryck än förut angreppet mot Holmerskans. Striden fortgick från kl. 2 på morgonen hela dagen till solens nedgång. På eftermiddagen gjorde sig de danske redo till stormning. Denna vågade emellertid kommendanten icke invänta, utan kapitulerade vid 10-tiden på kvällen. Kapitulationsvillkoren voro, att skansen med kanoner, ammunition och proviant skulle öfver-

y avoir pensé jugea à propos que Luy et moy démeurassions encore icy deux ou trois jours ne croyant pas qu'il fust la dignité de Sa Majesté Imperiale ni de votre Altesse Electorale que Luy Comte de Königseck et moy fussions les spectateurs du Rasement des Forts du Duc de Holstein, cette entreprise se faisant comme elle se fait, d'une maniere si contraire au respect de la Mediation dont sa Majeste Imperiale et Votre Altesse Electorale ont bien voulu se charger.«

[1] Gabriel Oxenstierna till K. M. 5 och 22 juni 1697. SRA.

lämnas åt de danske Garnisonen fick fritt aftåg med flygande fanor, men utan krigsmusik. Den fick behålla sina vapen och skulle af de danska trupperna konvoyeras till Tönningen.[1] Detta var slutet på belägringen af Holmerskans. Så snart danskarne fått skansen i sitt våld, läto de kasta den öfver ända och jämnade platsen med jorden.

Sedan de danske fått Holmerskans i sitt våld, var det viktigaste undanskött. Två små befästa platser, som lågo i närheten af denna skans, öfvergåfvos af hertigens trupper utan någon strid. Äfven dessa förstördes. Därefter ryckte de danska trupperna mot Sorckerskans, där kapten Brun kommenderade. Vid danskarnes närmande öppnade han eld med skansens kanoner. Kanonaden upphörde emellertid snart, och 10 juni på morgonen, innan danskarne lossat ett enda skott, tillkännagaf kommendanten, att han önskade kapitulera. Hans anhållan beviljades. Garnisonen fick liksom i Holmerskans fritt aftåg. Därefter kullkastades äfven denna skans. De danske läto till hjälp vid skansarnes kullkastande uppbåda landtfolket vidt omkring.[2] Med dess bistånd gjorde danskarne ett hastigt slut på hertigens fortifikationsarbete.

Hertigen försummade ej att i den betryckta ställning, hvari han nu befann sig, anropa medlarne och garanterna om hjälp. Den 6 juni lät han från Tönningen skrifvelser afgå till kejsaren, kurfurstarne af Brandenburg och Sachsen, Karl XI, de lüneburgska furstarne, konung Vilhelm i England och generalstaterna med berättelse om Danmarks fientliga förfarande och anhållan om hjälp.[3] Medlarne och garanterna kunde själfva fatta, huru hårdt det måste

---

[1] Hvad förlusten af manskap angick, var den utkämpade striden skäligen obetydlig. Af besättningen på skansen hade ingen stupat och ej fler än 3 man blifvit sårade. Å danska sidan hade kapten Reventlov och en soldat blifvit dödade; en kapten sårades. Enligt holsteinsk uppgift skola 350 bomber under belägringsdagarne ha inkastats i fästet.

[2] Utterklo till K. M. 8 och 15 juni 1697; med skrifvelsen af 8 följer kopia af kapten Wulfs kapitulationsvillkor och en skildring af danskarnes angrepp. — Leijonclo till K. M. 29 maj, 2, 5, 14 och 18 juni. SRA. »Maanedlig Relation om det Nyt som er passeret og fremkommet» i juni 1697. Det store konglige bibliotek. Köpenhamn.

[3] Då hertigen ankommit till Tönningen, utfärdade han 2 juni instruktion för sekreteraren Andersen för en beskickning till Hannover-Celle. Denne skulle skyndsamt begifva sig till Celle och anhålla, att de lüneburgska furstarne, emedan hertigen på deras anhållan sändt sina bästa trupper till de allierade, måtte i Hamburg koncertera med Englands, Hollands och Sveriges ministrar, så att hertigens land måtte sättas i säkerhet. Isynner-

gå hertigen till sinnes, att dylika våldsamheter föröfvades emot honom, under det att medlingsverket pågick i Hamburg. Det hela var ett brott emot den altenaiska recessens klara och tydliga bokstaf, som i § 6 bestämde, att ingendera parten finge skrida till aktualitet emot den andra. Detta hade emellertid nu emot all försäkran och garanti skett och på en tid, då hertigen till de allierades tjänst öfverlämnat tre regementen trupper, hvarigenom han blottat sig själf på nödig defension. Då häraf kunde uppkomma ett farligt krig, något som hertigen gärna önskade undvika, ville han gifva respektive makter att betänka, hvilken stor skada det allmänna kunde lida däraf. Utsatt för Danmarks öfvergrepp, ville han nu hos medlare och garanter göra den ansökan, att de måtte gifva honom ett kraftigt bistånd mot all aktualitet, beskydda och värna hans jus armorum och andra i den altenaiska recessen bekräftade regalia samt verkligen låta honom åtnjuta den i denna recess utlofvade garantien. Hertigen ville hemställa åt deras eget godtfinnande, af hvilka medel de härvid ville begagna sig.[1]

Nästan alla de europeiska makter, som i något afseende berördes af tvisten mellan Danmark och hertigen, visade sig villiga att med goda officia bispringa honom, men det var endast Sverige, som vidtog åtgärder att med allvar, med reella medel gå honom till handa. Svenska regeringen hade redan vidtagit flere åtgärder i denna riktning, och allt eftersom underrättelserna från Holstein blefvo mera oroande, fattades nya beslut till hertigens fromma. Den 30 maj fick förmyndarestyrelsen genom Vellingk underrättelse om

het borde man öfverlägga om, huru hertigen skyndsamt måtte bekomma ett sådant antal trupper i hertigdömena, att han både kunde vara tryggad för fientliga attentat för framtiden och bli i stånd att före vintern reparera sina skansar. Därjämte borde man sörja för satisfaktion för tillfogad skada. Det blef emellertid ingenting af denna beskickning, men instruktionen är dock af intresse, emedan den visar, huru hertigen långt ifrån att falla till föga vid Kristian V:s anfall beredde sig på att ännu trotsigare än någonsin förut uppträda mot Danmark. Klart är, att det var förhoppning om garanternas och särskildt Sveriges hjälp, som gjorde, att hertigen fortfarande vågade iakttaga en så trotsig hållning. Instruktion för sekreteraren Andersen 2 juni 1697. Archivalia Exotica 403. 17. DRA.

[1] Hertig Fredrik af Holstein-Gottorp till kejsaren, Kur-Sachsen, Kur-Brandenburg, Sverige, England, Generalstaterna, Kur-Braunschweig och Braunschweig-Zelle 6 juni 1697. Pinnebergische Tractaten mit Dænnemark 1697. DRA.

Danmarks ultimatum till hertigen. Följande dag hölls i rådet en viktig öfverläggning, som är af stort intresse, emedan den visar, huru nära den svenska politikens ledare allmänt ansågo hertigens sak förknippad med Sveriges. Framför allt yrkade änkedrottningen på ett skyndsamt ingripande till hertigens förmån. Axel Wachtmeister ansåg, att Sveriges och Holsteins intressen vore så kombinerade, att de ej gärna kunde skiljas, och hvad som bidrog till hertigens undergång, skulle äfven lända Sverige till skada. Stenbock var af samma åsikt. Om Kristian V ruinerade Holstein, skulle han bli Sverige alltför mäktig, kunde ock lätteligen intaga Hamburg, och man skulle sedan aldrig kunna vara säker för honom. Man måste därför i tid och med eftertryck uppträda och koncertera med garanterna öfver denna sak. Wallenstedt och Wrede yttrade sig på liknande sätt. Äfven Gyldenstolpe uttalade sig för koncerten med garanterna, men ville ingalunda råda till krig med Danmark på en tid, då så många svårigheter tryckte riket. Bengt Oxenstierna yrkade ock på denna koncert och menade, att holsteinska saken var så sammanbunden med K. M:s intresse, »att hon omöjeligen därifrån kan separeras.»[1]

I enlighet med de svenska statsmännens åsikt om en koncert med garanterna till hertigens beskydd lät förmyndarestyrelsen order afgå till sina sändebud på olika orter. Vellingk fick befallning att börja underhandling med de lüneburgska furstarne om en sådan sammansättning, som man hade ingått 1689. Han skulle därvid framhålla, att Sverige skulle hålla sin milis färdig i Tyskland, så att till en början 5,000 man till fot och 1,000 till häst kunde, när så blefve af nöden, vara i beredskap att förena sig med de lüneburgska trupperna. Äfven skulle Vellingk inför sjömakternas sändebud verka för ett allvarligt uppträdande mot Danmark.[2] Sveriges sändebud i Haag och London fingo liknande order. Sjömakterna borde ej allenast med dehortationer och negociationer, utan med makt och verkligt agerande så samverka med Sverige, att Danmarks

[1] Rådsprotokoll hållet på Carlberg 31 maj 1697. SRA.
[2] K. M. till Vellingk 2 juni 1697. SRA.

våldsamheter måtte strax i deras begynnelse stämmas ned och dämpas, innan de finge tid att slå rötter till ett långvarigt krig. Med en eskader krigsskepp skulle de lätt kunna hejda Danmarks framfart, och de kunde vara försäkrade om Sveriges allvarliga biträde.[1]

Äfven dref förmyndarestyrelsen med allvar på, att trupptransporten till Tyskland måtte kunna försiggå så fort som möjligt.[2] Regeringens order om adelsfanans mönstring i Sverige och Finland torde ock ha sin anledning uti den befarade brytningen med Danmark.[3] Den 2 juni fick generalguvernören Nils Bielke i Pommern befallning att utan uppskof göra sådan anstalt med de trupper, som stodo under hans kommando, att dessa, när så blef nödigt, måtte kunna bryta upp och förena sig med de lüneburgska.[4]

Den 3 juni hölls åter en viktig öfverläggning i rådet. Under diskussionen kom man att tala om, hvad man hade att vänta af andra makter till hertigens favör. Oxenstierna framhöll, huru den engelske och holländske ministern i Stockholm afrådde från trupptransporten. De menade, att Danmark med sina fregatter i Östersjön skulle lägga hinder i vägen för densamma. Betecknande för, hvad man vid denna tid i Sverige tänkte om sjömakternas och särskildt Hollands politik är, hvad Stenbock därefter yttrade. Han menade, att danska regeringen, emedan den för sitt anfall mot hertigen utrustat så litet trupper, hade stöd af någon annan makt. Kanske var det just Holland, som gaf Danmark understöd, något som dess kallsinnighet vid skilda tillfällen nogsamt gjorde troligt. Han framhöll äfven, att man kunde vänta dylikt af England och äfven af kejsaren, hvilken senare visade kallsinnighet på grund af det Mecklenburgska oväsendet. Kristoffer Gyllenstierna uttalade liknande tankar och menade, att sjömakterna helst

---

[1] K. M. till Lillieroot och Leyoncrona 2 juni 1697. Utr. Reg. SRA.

[2] K. M. till amiralitetskollegium 14, 29 maj och 3 juni 1697. RReg. SRA.

[3] K. M. till alla rikets landshöfdingar 15 maj 1697. RReg. SRA. Så gaf nämligen Karl XI i början af år 1696, då man befarade brytning med Danmark, en alldeles lika order. Till alla rikets landshöfdingar 31 jan. 1696. RReg. SRA.

[4] K. M. till Nils Bielke 2 juni 1697. Utr. Reg. SRA.

sågo, att den holsteinska tvistefrågan förblefve öppen och oafgjord, ty de kunde då använda den som ett tvångsmedel gent mot Sverige både uti handelssaker och annat, som de ville genomdrifva. Bengt Oxenstierna bekräftade, att sjömakterna på sista tiden visat sig kallsinniga, men han framhöll, hvad den engelske konungen Vilhelm III själf angick, att denne alltid visat sig mycket tillmötesgående i holsteinska tvistefrågan. På kurfursten af Brandenburg kunde man däremot uti denna sak föga förlita sig.[1] Detta kunde man däremot långt mer, hvad Celle och Hannover angick. Slutligen framhöll Oxenstierna, huru han ansåg, att Danmark ej så mycket stödde sig på främmande makter, utan mest på de gynnsamma konjunkturerna, som framkallats af Karl XI:s död, rikets svåra tillstånd genom missväxt och brist på lifsmedel och på den föreställning, som alla hyste, att Sverige ej med allvar skulle taga sig hertigen an.[2]

I förhållande till konflikten mellan Danmark och hertigen iakttog man samma hållning som förut. Änkedrottningen ville, att man utan vidare skulle ila till hans hjälp. Wachtmeister visade sig ock ganska ifrig för hertigens intresse. Bengt Oxenstierna förnekade ej heller sina holsteinska sympatier, om han också uppträdde med större försiktighet. Grefve Gyllenborg fann ej rådligt att utsätta riket för krig under en tid, då det redan hade råkat ut för så många andra olyckor. Grefve Gyllenstierna menade, att därest de andra makterna ej ville biträda Sverige, man borde antingen uppträda med stor försiktighet eller också alls ingenting företaga, på det att man ej dårligen måtte fördjupa sig i ett verk, som man ej var mäktig att utföra. Wallenstedt framhöll, huru en förmyndarestyrelse under dylika förhållanden måste uppträda med mera betänksamhet än en fullmyndig konung. Mera än någon annan manade Gyldenstolpe till försigtighet. Det var under H. M:s omyndiga år alldeles oförsvarligt att taga hela molem belli på sig och att i oträngda mål börja ruptur, innan Danmark förklarat krig mot Sverige. Efter denna diskussion

[1] Detta yttrande om Brandenburg fälldes under föregående rådssammanträdet.

[2] Rådsprotokoll hållet på Carlberg 31 maj och 3 juni 1697. SRA.

resolverade man, att man skulle kvarstå vid sina förra order om holsteinska sakens befordran på alla möjliga ställen. Äfven fattades beslut om föreställningar inför danska sändebudet Luxdorph, huru Kristian V:s hårda procedurer voro så mycket mera oskäliga, som de skedde, under det pinnebergska kongressen ännu fortgick.[1]

I enlighet med det fattade beslutet gjordes därpå allvarliga remonstrationer inför Luxdorph. K. M. kunde af danska regeringens förfarande ej annat sluta, än att man i Danmark ville uppväcka oro och fiendskap. Man ville emellertid välment anhålla, »att med våld och vapen måtte innehållas, och den saken om rättigheten till skansarnes byggande samt hvad eljest med H. D. hertigen tvistigt vara kunde, lämnas till en vänlig och fordersam afhandling under den antagna medlingen.» Men om Kristian V detta oaktadt med våld och via facti ville framhärda, kunde K. M. ej »med stillasittande sådant anse, hvarföre Kongl. May:t ock för hela världen vill vara ursäktad för de svåra konsekventier, som därpå endstå kunde.»[2] Då förmyndarestyrelsen vid denna tid fick underrättelse om anfallet mot skansarne, aflät den ny order till Bielke i Pommern, alldenstund saken, ej tålde något uppskof. Bielke skulle öfverlägga med generalguvernören Mellin[3] i Bremen om, huru stort antal trupper denne kunde lämna för sammansättningen med Lüneburg.[4] Äfven lät man underrätta hertigen af Gottorp om, hvilka åtgärder man företagit till hans försvar, och huru man vårdade sig om hans rätt. Om hertigen fann nödigt att förstärka garnisonen i Tönningen, skulle han därom underrätta öfverste Vellingk, då svenska trupper ifrån Bremen där skulle inläggas.[5]

Rikskansleren Bengt Oxenstierna visste att under en rådsöfverläggning 7 juni underrätta om, huru sjömakternas

---

[1] Rådsprotokollet hållet på Carlberg 3 juni 1697. SRA.

[2] Kopia af K. M:s svar till Luxdorph 10 juni, bilagd K. M:s skrifvelse till Leijonclo 12 juni 1697. SRA.

[3] Regeringen i Bremen fick äfven befallning att tillsammans med Pommern hålla 6,000 man i beredskap. Om hertigen af Holstein anhöll att få några trupper eller befarade anfall på Tönningen skulle man på bästa sätt gå honom till handa. K. M. till regeringen i Bremen 12 juni 1697. Utr. Reg. SRA.

[4] K. M. till Nils Bielke 12 juni 1697. Utr. Reg. SRA.

[5] K. M. till hertig Fredrik IV af Holstein 12 juni 1697. Utr. Reg. SRA.

ministrar kommit med ett något egendomligt förslag. Dessa hade nämligen framhållit, huru de ville verka för ett allvarligt uppträdande emot Danmark, blott de kunde blifva försäkrade om, att Sverige å sin sida skulle lämna kraftigt bistånd. Härpå tviflade de emellertid mycket, alldenstund man öfverallt var af motsatt mening. Svenska regeringen torde ej vilja inveckla sig i ett krig på grund af de många olyckor, som under sista tiden träffat riket. De ville därför själfva resa ner till Karlskrona och se, i hvad författning flottan var, för att bli öfvertygade om K. M:s allvar och förmåga att åtaga sig holsteinska saken. Kristoffer Gyllenstierna och Gyldenstolpe menade, att denna begäran var en betänklig sak. Änkedrottningen åter framhöll, att man ej gärna kunde neka dem detta, ej heller insåg hon, i hvad afseende det kunde vara skadligt. Bengt Oxenstierna talade ock för bifall, ty man kunde ju utan stor förlust dessförinnan söka få hela flottan equiperad. Man resolverade därpå, att generalamiralen jämte förra orders utförande skulle, så vidt möjligt var, söka utreda hela flottan. Därjämte skulle han, då de båda ministrarne komme till Karlskrona, framhålla, huru han hade order att göra allt hvad görligt var till hertigens skydd, i fall Danmark ej ville afstå från sitt fientliga uppsåt.[1] I enlighet med detta beslut afgick order till generalamiralen.[2] Möjligt är, att detta var en uppgjord plan mellan Bengt Oxenstierna och sjömakternas ministrar för att genomdrifva ett dylikt beslut.[3]

Det var emellertid icke blott i Sverige, som man vid denna tid verkade för att hejda Danmarks framfart mot hertigen, äfven andra uti holsteinska tvistefrågan intresserade makter bemödade sig härom, om också ej med sådant eftertryck som svenska regeringen eller med sådan bestämdhet, som man i Gottorp önskade. Så fortfor kurfursten i Berlin med sina allvarliga påminnelser och bemödade sig ifrigt därhän, att danska regeringen ej måtte fortfara med fientligheterna. Danckelmann fick 10 juni befallning att utan minsta dröjsmål begifva sig ifrån Minden till Hamburg.

---

[1] Rådsprotokoll hållet på Carlberg 7 juni 1697. SRA.
[2] K. M. till amiralgeneralen 7 juni 1697. RReg. SRA.
[3] C. F. I. Wahrenberg, Sveriges yttre politiska förhållanden under de 3 första åren af Karl XII:s regering s. 20.

Den holsteinska saken råkade nämligen för hvarje dag i ett allt farligare läge. Äfven hade kurfursten ifrån Haag blifvit rekvirerad att jämte kejsaren och Sachsen skicka ombud till Hamburg och där söka förekomma all vidare vidlyftighet. Om också demolitionen af de gottorpska skansarne ej kunde förhindras, skulle dock Danckelmann göra allt hvad möjligt vore att förebygga ytterligare fientligheter. Framför allt borde han tillse, det hertigen ej blefve tvingad att antaga det danska projektet oförändradt, emedan det funnes några punkter däri, som han omöjligen kunde bifalla.[1] I Köpenhamn lät kurfursten genom Falaiseau framhålla, huru danska regeringens handlingssätt var i högsta grad skadligt för de allierades sak och därjämte en skymf emot mediationen. Så mycken hänsyn hade man nämligen bort visa medlarne, att förlikningsprojektet och resolutionen rörande hertigens skansar kommunicerats dem. Kurfursten ville alls ingen del ha i de sviter, som kunde följa af Danmarks företag. Man borde i Köpenhamn ej för mycket smickra sig med, att ställningen i Sverige skulle afhålla svenska regeringen från att inblanda sig i holsteinska saken. De missnöjda i Sverige önskade nämligen ingenting ifrigare än ett krig med någon af grannarne. Följaktligen skulle de med glädje se, om det komme till ruptur med Danmark. Då kurfursten några dagar senare fick underrättelse, att danska regeringen kullkastat skansarne, förklarade han för Falaiseau, hur det numera var förgäfves att vidare göra föreställningar däremot. Men Falaiseau skulle allvarligt verka för, att inga ytterligare fientligheter företoges. Det skulle nu snart, tillade kurfursten, visa sig, huru svenska regeringen upptoge det skedda. Han beklagade slutligen, att förlikningen mellan hertigen och Danmark genom skansarnes demolition blifvit ännu svårare än förut.[2]

Af de till Hamburg och Köpenhamn afgångna brandenburgska skrifvelserna torde det vara klart nog, att kurfursten i Berlin allvarligt önskat, det Danmark ingenting

[1] Kurfursten Fredrik III till Danckelmann 10 juni 1697. Dänemark Streit mit Holstein-Gottorp. BSA.

[2] Kurfursten Fredrik III till Falaiseau $\frac{4}{14}$, $\frac{10}{20}$, $\frac{15}{25}$ juni 1697. Dänemark. BSA.

företagit mot hertigen. Men därför synes man ej ha varit så särdeles missnöjd öfver, att hertigen verkligen fått sig en liten påminnelse om, huru det ej var förenligt med hans ställning att alltför trotsigt motsätta sig alla förlikningsförslag. Kurfursten skref i medlet af juni till Danckelmann, att denne kunde för de gottorpska ministrarne och andra framhålla, huru det nu blifvit tydligt, hvad effekt det hade, att man ej antagit det berlinska förlikningsprojektet. Hade man i Gottorp gifvit sitt bifall åt detta, skulle hertigen nu haft sina skansar konserverade och suttit i lugn och ro. Äfven var det säkert, att hertigen snart skulle råka ut för nya dylika öfvergrepp, om man ej med allvar lade sig vinn om förlikning. Till en dylik torde emellertid svårligen något annat medel finnas, än det kurfursten i sitt förlikningsprojekt anvisat.[1]

Som svar på hertigens ansökan af den 6 juni om garantiens prestation förklarade kurfursten i en skrifvelse till honom, huru han kunde vara öfvertygad om, att kurfursten mycket ogärna sett den expedition, som Danmark företagit emot honom, och han hade, hvad på honom angick, gjort allt. hvad han förmådde, för att afhålla danska regeringen därifrån. Då detta emellertid ej hade haft den önskade effekten, och då man numera kunde hoppas, att Danmark skulle inställa fientligheterna, torde hertigen själf »i öfverensstämmelse med sin kända stora klokhet»[2] inse, att om däraf några vidare rörelser framginge, ett farligt krig kunde utbryta. Till förebyggande af all oro var man därför betänkt på att så fort som möjligt reassumera pinnebergska traktaterna. Danckelmann hade därför bekommit order att verka för underhandlingens lyckliga fortgång samt för satisfaktion från Danmark till förmån för hertigen.[3]

Äfven de lüneburgska furstarne visade sig villiga att gagna hertigens intresse, sedan de fått underrättelse om Danmarks aktualitet, ehuru de nu som förut mera med före-

---

[1] Kurfursten Fredrik III till Danckelmann 15 juni 1697. Dänemark. Streit mit Holstein-Gottorp. BSA.

[2] Hade detta uttryck ej varit en vanlig artighetsfras, skulle det kunna fattas som grym ironi, ty hertigen hade för visso, oerfaren som han var, ej gifvit några mera framstående exempel på sin »stora klokhet».

[3] Kurfursten Fredrik III till hertigen af Holstein-Gottorp 1 juli 1697. Dänemark. Streit mit Holstein-Gottorp. BSA.

ställningar hos andra makter än i verklig handling gingo hans ärenden. Georg Vilhelm skref till Fabricius 1 juni, att garantministrarne borde afgifva en gemensam deklaration mot all aktualitet af Danmark.[1] När därpå danska regeringen skred till angrepp, gjorde han allvarliga påminnelser i London och Haag. Han framhöll, huru Kristian V, då engelske ministern Cresset begärt audiens för att afråda från aktualitet, ej beviljat densamma, innan angreppet mot hertigen öppnats. Konungen ansåg sig nämligen då kunna anföra till sin ursäkt, att han, såsom förhållandena utvecklat sig, ej kunde afstå från det fattade beslutet om skansarnes demolition.[2] Som man emellertid hade skäl att frukta, att Danmark ej skulle upphöra med fientligheterna, då skansarne blifvit kullkastade, borde sjömakterna uttala sitt stora missnöje med Kristian V:s förfarande, och därest minsta anstalt till vidare våldsamheter gjordes, sända en eskader krigsskepp till Öresund. Under dylika förhållanden måste huset Lüneburg hemkalla sina hjälptrupper, och sjömakterna borde på skedd rekvisition därom skyndsamt återsända dem. Äfven hertigen af Gottorp skulle då bli nödtvungen att hemkalla sina trupper.[3]

Om också de lüneburgska furstarne verkligen hemkallat sina trupper, därest Danmark fortsatt fientligheterna mot hertigen, så voro de dock föga hågade att tillgripa denna utväg. Detta framgår af en skrifvelse från Georg Vilhelm till Fabricius i Hamburg i början af juni. Rörande de lüneburgska truppernas hemkallande skulle Fabricius för Vellingk och hertigens ministrar framhålla, att konungen i England skulle upptaga en dylik åtgärd illa, och finge de allierade någon skada däraf, skulle detta blifva huset Lüneburg till stor blâme. Ej heller kunde de lüneburgska furstarne uppträda ensamma, utan de måste invänta, hvad de andra höga garanterna och isynnerhet Sverige ville göra till saken. Därför borde hertigen visa något tålamod, tills han finge se, hvad garanterna till hans bästa beslutade.

[1] Georg Vilhelm till Fabricius i Hamburg 1 juni 1697. Celle be. des. 42, Holstein HSA.

[2] Vellingks relation till K. M. om denna audiens är af liknande innehåll. Vellingk till K. M. 1 juni 1697. SRA.

[3] Georg Vilhelm till baron Schütz i London 4 juni 1697 mut. mut. till Bothmer i Haag 4 och 18 juni. Celle be. des. 42 Holstein. HSA.

Man skulle å huset Lüneburgs sida göra, hvad möjligt var till befrämjande af hertigens intresse. På liknande sätt uttalade sig Georg Vilhelm inför hertigen af Gottorp själf.[1]

Sjömakternas ministrar i Hamburg hade vid Kristian V:s öfverfall på hertigens skansar visat föga allvar mot de danske. Men då det ryktet började gå, att Danmark tänkte fortsätta med fientligheterna, uppträdde man med större kraft. I Holland lät ministern Dykvelt tillkännagifva för danska beskickningen, huru underrättelser från alla håll inkommo, att fientligheterna mot hertigen fortsattes. Alldenstund krig i Norden på sådant sätt syntes oundvikligt, fann Dykvelt nödigt att göra danska regeringen den deklarationen, det hans principaler måste skicka en eskader krigsskepp till Öresund, därest Danmark gick längre i sina åtgärder mot hertigen, än man låtit försäkra.[2] Detta var att tala rent språk till danska regeringen. De lüneburgska furstarnes bestämda deklarationer, att huset Lüneburgs trupper skulle komma att hemkallas, torde i ej ringa mån ha medverkat till detta uppträdande af sjömakterna. De lüneburgska furstarne hade nämligen hos dessa ganska mycket att säga på grund af det betydande antal hjälptrupper, som de lämnade i kriget mot Frankrike. Dykvelts förklaring gjorde också djupt intryck i Köpenhamn. Kristian V lät svara, att denna deklaration så mycket mera förvånade honom, som han ej kunde erinra sig, att han gifvit generalstaterna anledning att hysa misstroende mot honom eller tvifla på hans gifna ord. Det var någonting alldeles ovanligt, att nära bundsförvanter på ett blott spargement gjorde hvarandra dylika förklaringar. Generalstaternas handlingssätt var så mycket smärtsammare för Kristian V, som han efter den nyligen med dem slutna alliansen, i hvilken han gjort så stora uppoffringar, varit säker på deras hjälp, mot hvilka fiender det än måtte ha varit, äfven om han företagit något mera emot hertigen, än som hade skett.[3]

[1] Georg Vilhelm i Celle till hertigen af Gottorp 6 och till Fabricius 8 juni 1697. Celle be. des. Holstein. HSA.

[2] Engelske ministern Cresset i Hamburg fick något senare, då de danska trupperna redan lämnat hertigens land, order att göra en lika lydande förklaring till de danska, som Dykvelt afgifvit. Vellingk till K. M. 25 juni 1697. SRA.

[3] Konseljprotokoll 11 juni och Kristian V till Plessen 12 juni 1697. Geh. Reg. DRA.

Slutligen fanns det en makt, hvilken nu som alltid, när danska regeringen uppträdde aggressivt mot hertigen, fick skuld för att egga Danmark till dess fientliga åtgöranden. Denna makt var Frankrike. Beskyllningarne voro emellertid fullkomligt obefogade. De franska statsmännen hade alltifrån tvistefrågans uppkomst förhållit sig nästan alldeles passiva gent emot Danmark och Gottorp. Och sedan Danmark i slutet af år 1696 ingått förbund med sjömakterna, blef förhållandet mellan de forna bundsförvanterna Kristian V och Ludvig XIV rätt kyligt, så att det just ej fanns något skäl att misstänka, det Frankrike stod bakom Danmarks företag eller lofvat detsamma någon hjälp, ifall krig uppkomme i följd af angreppet på skansarne.[2] De franska statsmännen hade för öfrigt ett viktigt skäl att förhålla sig passiva uti tvisten mellan Danmark och hertigen. Ludvig XIV:s understöd åt Danmark skulle nämligen med ganska stor säkerhet drifvit Sverige öfver i de allierades läger, något som man i Frankrike på intet villkor ville gifva anledning till. De franska ministrarne i Paris bestredo också inför den svenske sekreteraren Palmquist riktigheten af de gjorda beskyllningarne. Hade Ludvig XIV önskat ett öfverfall på hertigen, skulle han ha lagat, att detta inträffat, innan de gottorpska trupperna blifvit sända till de allierade som hjälp mot Frankrike. Den franske ministern Pomponne framhöll, huru man i Paris höll hertigens sak mera för Sveriges än för hans egen, och att Ludvig XIV af hänsyn till Sverige, men ej för hertigens skull var villig att främja huset Gottorps intresse gent mot Danmark.[2] Det var så långt ifrån, att Ludvig XIV gynnade Danmarks angrepp på hertigen, hvilket var detsamma som att verka för en öppen brytning mellan Danmark och Sverige, att han tvärtom vid denna tid allvarligt började lägga sig vinn om, att de båda nordiska kronorna måtte träda i nära förbund och vänskap med hvarandra. Den franske ambassadören i Köpenhamn hade redan före Karl XI:s död bragt dylikt på tal inför de danska ministrarne[3], och strax

---

[1] Konseljprotokoll 1695, 1696 och 1697. DRA.
[2] Palmquist till K. M. $\frac{11}{21}$ juni, $\frac{16}{26}$ juli, 21 juli/2 aug. 1697. SRA.
[3] »Sonsten hätte zwar der frantzösische ambassadeur mit Ihr. Königl. Mayts Ministris, wegen restablirung einer genauen freundschafft mit Schwe-

efter Kristian V:s angrepp på hertigen började Ludvig XIV att både i Köpenhamn och Stockholm med allvar verka för ett godt förhållande mellan Sverige och Danmark.

Hvad var nu danska regeringens afsikt med dess företag mot hertigen, ville Kristian V blott kullkasta de uppbyggda skansarne, eller var hans afsikt att äfven intaga hertigens land och helt och hållet tillintetgöra huset Gottorps makt? Af öfverläggningen i dansk konselj 18 april framgår, att danska regeringen vid första underrättelsen om Karl XI:s död vågat sträcka sina förhoppningar långt nog och ej ens vejde undan för öppen brytning med Sverige. Men efter lüneburgske ministerns utlåtande inför von Plessen, och då underrättelser från skilda håll inkommo, att Kristian V:s planer på aktualitet mot hertigen allmänt ogillades, blef man försiktigare vid danska hofvet, så att man vid tiden för öfverfallet ej torde ha vågat hoppas mera än skansarnes kullkastande. Riktigaste svaret på den framställda frågan blir därför, att danska regeringen äfven vid detta tillfälle följde sin traditonella politik gent emot huset Gottorp, Denna traditionella politik var att begagna hvarje gynnsamt tillfälle att stäcka hertigens makt, att spänna bågen så hårdt rådligt syntes, att pröfva tålamodet hos hertigens beskyddare och garanter så långt, den vågade och slutligen, när hotelserna om vedergällning för öfvergreppen blefvo för allvarliga och hördes från för många håll, att försiktigt draga sig tillbaka för att undvika en strid, uti hvilken Danmark hade säker utsikt att komma till korta. Hade garanterna, då Danmarks fientliga afsikter blefvo tydliga, uppträdt med mera allvar, skulle danska regeringen ej vågat kullkasta skansarne. Men dels hunno de icke, dels brydde de sig icke om — med undantag af Sverige, som till en början ansågs ofarligt — att gent emot anfallet på skansarne allvarligt hota med garantiens prestation åt hertigen. Då ingen med större bestämdhet afrådde, skred Kristian V till anfall; då sjömakternas ministrar i konferensen 3 juni ej hotade med vedergällning för fredsbrottet, fullföljdes företaget till slut. Hade ingen allvarligare opposition försports mot en vidare

den, gesprochen, es wäre aber dabey geblieben, undt niemahlen zu einer formellen proposition gekommen». Konseljprotokoll 3 april 1697. DRA.

fortsättning af fientligheterna, är det intet tvifvel underkastadt, att danska regeringen med nöje skulle ha låtit hertig Fredrik lika hårdt plikta för sitt trotsiga uppträdande mot Danmark, som hans far, hertig Albrekt, under sina olycksdagar fick det, i det att denne lång tid måste lefva som flykting fördrifven från sitt land. De europeiska makterna befallde emellertid i ganska bestämd ton de danska trupperna att göra »helt om», och Kristian V var klok nog att foga sig efter gifven order, ehuru hertigen ej antagit en enda punkt af Danmarks definitivprojekt. Annars skulle just detta projekt varit en ypperlig utgångspunkt för fortsatta fientligheter mot hertigen. De danska trupperna, som 27 maj ryckt in i hertigens land, bröto 17 juni upp och marscheradc hem igen.[1]

Med danska truppernas borttåg ur hertigens land var det tydligt, att några ytterligare fientligheter för denna gång ej voro att befara. Men därför var ej frågan om Danmarks öfvergrepp bortdöd. Danska regeringens öfverfall på hertigens skansar fortlefde ännu länge uti sina följder, som blefvo ganska viktiga för de båda tvistande parterna. Kristian V:s tilltag att midt under freden öfverfalla hertigen gaf nämligen signalen till förhandlingarnes återupptagande vid pinnebergska kongressen, ty de tre medlarne skyndade sig vid underrättelsen därom att åter sända sina ombud till Hamburg. Vidare gaf det samma anledning till, att Sverige sökte intressera garanterna för hertigens sak och verkade för en sammansättning mellan dem till huset Gottorps fromma. Den viktigaste följden åter blef, att svenska regeringen och de lüneburgska furstarne, då den återupptagna underhandlingen vid pinnebergska kongressen ej kunde lösa konflikten och förslaget till sammansättning med garanterna blef utan resultat, ingingo en allians till skydd för Gottorp, enligt hvilken hertigen kunde räkna på säker hjälp från Sverige och huset Lüneburg, därest Danmark skrede till nya öfvergrepp.

[1] Utterklo till K. M. 22 juni 1697. SRA.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Till religionsfrihetsfrågans historia vid 1778—1779 års riksdag.

Såsom bekant, anhöllo ständerna vid riksdagen 1778—79 om införande af religionsfrihet för främmande trosbekännare, »med de inskränkningar och förbehåll, som Rikets grundlagar och en rådig eftertanke och försiktighet synas kräfva». Gustaf III gaf omedelbart, därvid följande den i 42 § 1772 års RF. föreskrifna ordning, sitt bifall till denna motion, i öfverensstämmelse hvarmed sedermera utfärdades kungörelsen af den 24 januari 1781, innehållande närmare föreskrifter rörande tillämpningen af det stadfästade riksdagsbeslutet.

Enligt den rådande historiska uppfattningen föranleddes religionsfrihetsfrågans upptagande vid riksdagen af trenne särskilda memorial, hvilka ingifvits: ett i ridderskapet och adeln af öfversten frih. Hans Ramel och två i preseståndet af prostarne Anders Chydenius och Anders Bäckerström.[1] Ramels memorial är helt kort och afser endast en »anmälan» från ständernas sida »om nyttan och billigheten af en fullkomlig religionsfrihet för inflyttande utländingar.»[2] Chydenii memorial, som af författaren utgafs i tryck, är utförligt motiveradt och i sina förslag detaljeradt samt åsyftar religionsfrihet med vissa inskränkningar, i hufvudsak likartade med de af riksdagen sedan beslutna.[3] Om beskaffenheten af och innehållet i det tredje memorialet, det af Bäckerström ingifna, har man däremot sväfvat i fullständig okunnighet; det har förgäfves efterletats af forskarne, senast ganska nyligen.[4]

---

[1] Se t. ex. Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar, V, s. 283, Odhner, Sveriges politiska historia under Gustaf III, I, s. 574, H. Levin, Religionstvång och religionsfrihet 1686—1782, s. 139.

[2] Levin, a. a., s. 140.

[3] Chydenius, Politiska skrifter, utg. af E. G. Palmén, s. 413 ff.

[4] Se Palméns inledning till Chydenii skrifter, s. CXCI, not, och nu senast (1896) Levin, a. a., s. 140, not. 2. — Kommen till Sverige, finner jag emellertid, till min förvåning, memorialet bland »Riksdagsacter 1778—79» (N:o 14) hörande till Prästeståndets arkiv i Riksarkivet. Endast i ortografiskt hänseende skilja sig de begge exemplaren från hvarandra.

Emellertid har jag, vid genomgåendet i vetenskapligt syfte af den framl. justitierådet Chr. Naumann i tiden och numera Kejserliga Senaten för Finland tillhöriga samlingen af riksdagspublicistik från 18:de seklet, lyckats påträffa detta länge saknade aktstycke i manuskript. Huru detsamma förirrat sig in i denna samling af idel trycksaker, torde väl alltid förbli obekant. Memorialet är prydligt skrifvet på ett ark och väl bibehållet. Det meddelas här i diplomatiskt aftryck; endast kommateringen har undergått ett par nödvändiga ändringar.

Ödmiukt Memorial.

Nu har jag för min del haft tillräckelig tid att noga öfverväga det tryckta *Memorial*, hvilket för några dagar sedan i Stånds Rummet utdeltes, angående fri *Religions* öfning i vårt kära Fäderneslaud, som *Stats Secreteraren* och *Commendeuren* af Kongl. Nordstj. *Orden*, Friherre *Lilliecrants*, redan för 18. år tilbaka författat, och till Högvördige Ståndets då varande Taleman aflämnat.

Att förbigå hvad långt förut i detta ärendet å Riksdagar blifvit yrkat, finner jag de skäl, hvilka så väl i nämde *Memorialet* som i dess bifogade *Supplement* anföras, af den vigt och betydelighet, att jag, af egen öfvertygelse tvungen, måste i ödmiukhet anhålla, det behagade Högvördige Ståndet, utan vidare uppskof, och innan Riksdagens nu snart infallande slut, med Kongl. May:ts Nådiga tilstånd, företaga detta stora ämnet till ändteligt besvarande, så; att det antingen bifalles, eller och, med äfven så kraftiga skäl, som det för oss blifvit upgifvit, förkastas, på det all skulld till Rikets vanmagt af främlingars utestängande måtte med intet skäl Högvördige Ståndet tilskrifvas. Den lilla andel, som af denna stora bördan skulle komma att ligga på mina skulldror, förmår jag alldeles intet draga.

Såsom vaksamme Herdar behöfva vi ej fruckta, att någon del af den ombetrodde Hiorden kunde genom fri *Religions* öfning förledas till främmande fårahus.

De enfalldigaste, hvilka snarast kunde misstänkas för affall, af våre Utrikes resande, komma ju som *Lutheraner* tilbaka. Menige hopens fordna böjelse för Catholicismen, som giorde våra förfäder i denna vägen så varsamme, är länge sedan utslocknad och förvandlad i ett hat, som kansko brinner alt för häftigt.

Judarne äro lefvande och vandrande bevis till Christendommens styrcka. Vår Frälsare har Sjelf pålagt dem att utspridas, för att vittna; hvarföre få de intet också fritt komma till oss och sielfva frambära sitt vittnesbörd, såsom ett bittert, men renande salt i Fritänckarens sura öga? Då en myckenhet uppenbart skadeliga människor, fördärfvade i sitt sinne, och odugelige till trone, som ingen *Religion* hafva, finnas och tålas ibland oss, må *Religions* bekännare i allmänhet vara välkomna, att biträda oss emot en gemensam fiende, att väcka oss till Guds lof, för vår rena Lära, att uppmuntra oss i den samma,

troligen uppföda våra barn och således föreviga Guds sanna kännedom och dyrkan hos våra efterkommande. Så har det åtminstone tilgådt i Dannemarck. Deras förbättrade *Bibel*-Öfversättning; deras uppbyggel. *Pontoppidanska Cateches*; deras nya *Psalmbok;* folkets däraf flytande vackra kundskap, och hos åtskillige lysande utöfning, deras många Christel:e inrättninger och det mera, lärer ännu länge, förutan samma uppmuntran, få sakna vår fullkoml:a efter följd.

Äro desse mine tankar felande, hoppas jag vinna rättelse af Högvördige Ståndets öfverläggning, och tillika tröst emot den frucktan att med vägrad *tolerance* ådraga mig den förebråelse som vår *Religions* Stiftare gaf sina Lärjunngar, då de ej ville fördraga *Samariterne:* J veten icke, sade han, hvars Andas J ären. *Stockholm d. 13 Januarii 1779.*

And: Bäckerström.

Först några notiser om memorialets författare. Anders Bäckerström var född af fattiga föräldrar i Åby 1724 och hette ursprungligen Bäckström.[1] Student i Upsala 1745, hjälpte han sig fram vid akademien medels konditioner, tills han 1753 för medellöshet måste afbryta sina studier för graden. B. lät då prästviga sig och blef huspredikant hos generalskan Gyllengrip, född grefvinna Lewenhaupt. Redan följande år kunde han i Greifswald taga magistergraden, hvarefter han snart erhöll konsistorielt förordnande. 1765 utnämdes han till kyrkoherde i Ljungby och undfick strax därpå prostetiteln. Efter riksdagen 1778—79, den enda han bivistade, kreerades B. till teol. doktor. B. gifte sig första gången med dottern till sin förman, biskopen i Kalmar stift, sedermera ärkebiskopen Beronius, andra gången med dottern till sin stjuffaders husbonde, brukspatronen Hoppenstedt, efter hvilken han ärfde en ansenlig förmögenhet. B. afled 1786 i Ljungby. — B. berömmes som »en nitisk och rättsinnig själasörjare.» Han har författat några mindre betydande teologiska skrifter samt öfversatt biskop E. Pontoppidans katekes, densamma som nämnes i ofvanstående memorial.[2]

Nu till memorialet. Såsom af dateringen framgår, har detsamma inlämnats i prästeståndet senare än Chydenii memorial.[3] Afsikten med Bäckerströms memorial har blott varit att påskynda frågans afgörande i prästeståndet. Till en sådan uppmaning fans också anledning nog. Såsom äfven i memorialet framhålles, nalkades riksdagsarbetet sitt slut. Ett fortsatt uppskjutande af frågans behandling kunde lätt göra dess afgörande vid riksdagen omöjligt.

---

[1] I förteckningen öfver prästeståndets medlemmar vid riksdagen 1778—79 skrifves namnet oriktigt Beckerström.

[2] Löfgren, Tjenstemän vid församlingarna och läroverken i Kalmar stift, s. 368 ff.

[3] Detta inlämnades den 11 januari, såsom af detsamma i tryck framgår. Det var författadt redan i december 1778.

Genom Bäckerströms memorial har således *icke* religionsfrihetsfrågan blifvit *väckt* vid riksdagen. Redan af denna orsak kan det i betydelse alls icke jämföras med Chydenii memorial, som hade författats redan i början af december föregående år, då Chydenius jämväl vidtagit sina förberedande mått och steg.[1] Äfven med hänsyn till tankarna är Bäckerströms memorial afgjordt underlägset Chydenii; det ljuder som ett svagt eko af dennes starka maningsrop. Hvad som yttras i Bäckerströms biografi, att nämligen han »ådrog sig en synnerlig uppmärksamhet genom sitt ingifna, mogna och väl utarbetade betänkande om fri religionsöfning»,[2] innebär därför en mycket stor öfverdrift. Äran af att hafva väckt religionsfrihetsfrågan i prästeståndet tillfaller ovedersägligen Anders Chydenius ensam.

För utredandet af frågan, huru religionsfriheten genomdrefs vid riksdagen 1779, är det Bäckerströmska memorialet emellertid af värde. Det ger anledning till en närmare granskning af denna fråga och särskildt af konungens ställning härtill.

* * *

Det stod i öfverensstämmelse med Gustaf III:s hela, af den franska upplysningsfilosofien påverkade åskådning, att han var en varm vän af religionsfrihetens införande i Sverige. I trots af det motstånd reformen hade rönt från kyrkligt och annat konservativt håll, skydde Gustaf icke heller att öppet ådagalägga sina sympatier i detta afseende. Redan uti det i konungens kansli uppsatta riksdagsbeslutet heter det (§ 7): »Kongl. Maj:t hafver i nåder med oss instämt uti ett lika tänkesätt och ansett denna vår underdåniga proposition såsom en den mest hedrande för mänskligheten och för en upplyst, fri nation samt således i nåder därtill samtyckt med alla förberörda inskränkningar.»[3] Ett uttryck för glädjen öfver att få genomföra denna reform under sin regering utgör den medalj Gustaf lät slå i anledning af riksdagsbeslutet om religionsfrihet.[4] Ur kungörelsen af den 24 januari 1781, till formen ett verk af Elis Schröderheim,[5] men till andan förvisso Gustafs eget, framlyser samma tillfredsställelse flerstädes i den skickligt och med tillbörlig éclat affattade ingressen.[6] Hvilken vikt konungen fäste vid detta sitt »toleransedikt», synes ock däraf att förordningen daterades på konungens födelsedag och att G. Ph. Creutz, då ambassadör i Paris, anbefaldes att genom publikation göra den bekant i Frankrike.[7]

[1] Se Chydenii självbiografi i Politiska skrifter, s. 433.
[2] Löfgren, a. a., s. 369.
[3] Modée, Utdrag ur publique handlingar, XI, s. 608.
[4] B. E. Hildebrand, Svenska minnespenningar, II, s. 177 f.
[5] Odhner, a. a., II, s. 43.
[6] Se Modée, a. a., XII, s. 138 ff.
[7] Odhner, a. a., II, s. 43, 45.

Med dessa fakta för ögonen, och med kännedom af konungens allmänna ställning till denna riksdag, har man därför trygt kunnat säga, att utan Gustaf III:s moraliska stöd religionsfriheten icke skulle blifvit af ständerna besluten.[1] Men om man sammanställer alla dessa *efter* ständerbeslutet tillkomna omständigheter, hvilka för sig berättiga till det nyss anförda omdömet, med hvad man har sig bekant eller kan sluta sig till hörande konungens hållning i frågan *under* själfva ständermötet, så har man, enligt min åsikt, anledning att om Gustaf III:s andel i frågans genomdrifvande vid riksdagen fälla ett både mer positivt och mer precist omdöme. Jag skall försöka att i det följande gifva skälen för en sådan uppfattning och i sammanhang därmed belysa några andra till saken hörande omständigheter.

I ingressen till kungörelsen af den 24 januari 1781 säges bl. a.; »Oss har fördenskull icke kunnat återstå någon annan betänklighet än den, som uppkommit under ett ömt afseende uppå Våra trogna undersåtares tänkesätt och omdömen».[2] Gustaf III har således endast af hänsyn till den allmänna opinionen ryggat för att på egen hand genomföra reformen; särskildt befarade konungen af lätt insedda skäl prästerskapets opposition.[3] Tanken på att under ständernas medverkan genomföra reformen var däremot från början utan tvifvel främmande för Gustaf. Man vet ju att han, i enlighet med 1617 års nu återupplifvade riksdagsordning, icke alls ville veta af motionsrätt för ständerna.[4]

Då nu, under pågående riksdag, en medlem af det högvördiga ståndet självt, Chydenius, meddelade Gustaf III sitt memorial om religionsfriheten,[5] förändrades situationen med ett slag. Hopp om att kunna genomdrifva saken ingafs konungen härigenom; men som ett vilkor för en lycklig utgång framstod i och med detsamma frågans behandling af ständerna. Vi behöfva icke och vi få icke antaga, att Chydenius uttryckligen uppstälde detta vilkor, ehuruväl ett sådant antagande vore väl förenligt med den liberalt-konstitutionella ståndpunkt Chydenius äfven vid denna riksdag hade häfdat,

---

[1] Odhner, a. a., I, s. 578.
[2] Modée, a. a., XII, s. 139.
[3] Detta säger uttryckligen Fersen; se F:s Historiska skrifter, utg. af R. M. Klinckowström, IV, s. 136.
[4] Geijer, Gustavianska papperen, II, s. 157. — I afhandlingen »Om svenska riksdagen 1772—1809», s. 51, framhåller emellertid Vessberg, att i Gustaf III:s utkast till ny riksdagsordning visserligen heter: »uppå riksdagarna företaga och afhandla riksens ständer ingenting annat än det som af konungen dem proponeradt varder», men att å andra sidan tillägges: »och det som RF:s 40, 41, *42*, 43, 44, 48 och 50 §§ stadga och förmå», och att sålunda genom nämnandet af 42 § ständernas initiativ i lagfrågor bekräftas. Häremot måste dock anföras att genom 6 § FSA. Gustaf III:s verkliga tanke i denna oklara punkt framträder, och att med åberopandet af 42 § RF. förmodligen blott dess senare del åsyftats.
[5] Chydenius, a. a., s. 433.

t. ex. i fråga om bevillningen.[1] Vilkoret låg genom memorialets framlämnande i själfva sakens natur. Man kan således säga, att Chydenii memorial om religionsfrihet räddat ständernas ifrågasatta motionsrätt under den nya konstitutionella ordning, som vid 1778—79 års riksdag första gången pröfvades i fråga om monarkens och ständernas förhållande till lagstiftningen.[2] — Ett annat vilkor för att frågan skulle bringas till ett lyckligt slut uppstäldes positivt af Chydenius. Han anhöll att, »i händelse Kongl. Maj:t gillade idén [med memorialet], han då äfven ville kraftigt hos Riksens Ständer understödja den och skydda auctorn mot förföljelser, hvarom jag» — tillägger Chydenius — »allernådigst blef försäkrad».[3]

Man har ingen anledning att a priori betvifla att Gustaf III icke skulle hålla detta sitt gifna löfte Tvärtom hafva vi sett, hurusom allt talar för att han verkligen skulle kraftigt understödja saken vid riksdagen. Har man sig äfven något bekant om konungens tillgöranden härutinnan?

---

[1] Se härom Palmén, a. a., s. CXC.

[2] Vessberg, a. a., s. 52, anser, att religionsfrihetsfrågan väcktes »i form af besvär», och åberopar till stöd härför Odhner, a. a., I, s. 573.

Hos Odhner finnes emellertid intet, som talar för hr Vessbergs uppfattning. Tvärtom säger Odhner, I, 574, att Fersen lagade så, att ärendet blef »ett fullständigt förslag af ständerna». I andra delen af sitt förträffliga arbete kallar Odhner likaså ständerbeslutet om religionsfriheten »ett formligt förslag» (II, 44). — Däremot uppgifver Montan, Bidrag till Gustaf III:s historia, s. 84, not, att ständerna i sin skrifvelse rörande denna sak »nedlägga inför konungens tron sin *önskan* om religionsfrihet med de förbehåll de gjort och öfverlämna till konungen saken med den tillförsikt, att han vid verkställigheten genom vidtagande författningar skulle förebygga all våda». Detta hade skett på förslag af bondeståndet. Montans utsago bekräftas af Odhner, II, 44, och jag har sedermera i Riksarkivet själf kunnat öfvertyga mig om dess öfverensstämmelse med ordalydelsen i ständernas skrifvelse.

Men huru detta faktum kunnat gifva anledning till påståendet, att ständerna i religionsfrihetsfrågan utöfvat endast sin petitionsrätt, kan jag ej fatta. I riksdagsbeslutet säges uttryckligen (Modée, a. a., XI, s. 608): »Vi hafve detta ärende uti nogaste öfvervägande tagit och uti vår därom aflåtne underdånige proposition tillstyrkt en fri religionsöfning i riket, med efterföljande förbehåll och inskränkningar» — — — (här uppräknas dessa, åtta till antalet). »Kongl. Maj:t hafver — — — ansett denna vår underdåniga proposition» o. s. v. Uttrycket »proposition», likasom den ordning, i hvilken Gustaf III meddelade sitt bifall till ständernas förslag, öfverensstämmer fullständigt med hvad 42 § RF. förmår. Otvetydigt utvisa för öfrigt de uppräknade förbehållen att här är fråga om ett lagförslag, en motion, och ej om ett besvär, en petition, och ytterligare bekräftas detta däraf, att det stadfästade riksdagsbeslutet betraktades som gällande lag (se Levin, s. 148). Det tillägg ständerna gjort i sin skrifvelse gäller de närmare föreskrifterna rörande tillämpningen af den lag ständerna med konungens bifall stiftat. Att konungen i sådant afseende i kung. 24/1 1781 tillade vissa bestämmelser till de af ständerna antagna, förändrar icke det ringaste saken. Såsom Rydin, Svenska riksdagen, II: 1, s. 37, framhåller, var man t. o. m. under frihetstiden icke så nogräknad i detta hänseende.

[3] Chydenius, a. a., s. 433 f. — Åt Chydenii självbiografi måste, med afseende därå att den är författad i februari 1780, således ett år efter de timade händelserna, och med afseende jämväl å författarens tillförlitliga karakter, tillerkännas fullt vitsord.

Af Chydenii självbiografi veta vi att hans memorial af ärkebiskopen undanhölls prästeståndet, tills frågan väcktes i adeln och således måste komma under behandling också i prästeståndet.[1] Bäckerströms memorial hade icke haft åsyftad verkan. För att nu hindra att frågan helt och hållet skulle skjutas åt sidan, underläto förvisso icke religionsfrihetens vänner i prästeståndet, bland dem i främsta rummet Chydenius och öfverhofpredikanten, sedermera ärkebiskopen von Troil, att för konungen framhålla nödvändigheten af just frågans väckande i ett annat stånd.[2] Med hänsyn härtill, men med hänsyn framför allt till karakteren af Ramels memorial, enligt hvilket ärendets ordnande borde fullständigt öfverlämnas till Kongl. Maj:ts »hulda försorg»,[3] har man allt skäl att anse Fersens uppgift, att konungen öfvertalade Ramel att framställa förslag i saken,[4] vara öfverensstämmande med verkliga förhållandet.

Gustaf III trädde således i det kritiska ögonblicket emellan och räddade den af Chydenius ursprungligen väckta frågan från att utan vidare förfalla. Detta var det väsentligaste han kunde göra. Att sedan genomdrifva saken i de skilda stånden, var i jämförelse härmed af mindre betydelse. Vi veta dock, att Gustaf icke heller underlät att, där så behöfdes, utöfva sitt inflytande i detta hänseende.

I adeln var hofpartiet i afgjord majoritet, och den opposition, som här drefs af en Johan von Engeström och måhända af andra med honom, verkade icke mycket;[5] religionsfriheten antogs, ehuru med vissa bestämda inskränkningar, hvarigenom det Ramelska memorialets afsikt att lämna frågan i konungens händer, sedan den principielt godkänts, blef omintetgjord.[6] För borgareståndet behöfde man ej på förhand frukta; med ett par tillägg bifölls också adelns beslut där så godt som enhälligt.[7] Men i bondeståndet var sakens utgång från början högst tvifvelaktig. Att konungen öfver hufvud i detta stånd utöfvade stort inflytande genom Schröderheim, som var ståndets sekreterare — med Bellman som biträde —, är i och för sig klart och bestyrkes för öfrigt af Schröderheims eget yttrande i bref till Gustaf III, att »eftervärlden icke skall neka mig den rättvisan, att jag styrt 1778 års riksdag efter Eders Maj:ts plan och vilja.»[8] Huru talangfullt Schröderheim stälde och styrde just vid religionsfrihetsfrågans behandling i ståndet, därom berättar en samtida, Lars von Engeström, en lustig och för bondeståndet i

[1] Chydenius, a. a., s. 434.

[2] Fersen, a. a., IV, s. 137, påstår detta bestämdt och är, af allt att döma, i denna punkt trovärdig. — Ramels memorial föredrogs den 16 januari (icke den 15, såsom Palmén uppgifver, a. a., s. CXCI).

[3] Levin, a. a., s. 140.

[4] Fersen, a. a., IV, s. 137.

[5] Lars von Engeström, Minnen och anteckningar, utg. af E. Tegnér, I, s. 20. — Protokollet, som jag sedermera sett i Riddarhusarkivet, bevarar dock inga spår häraf. Oppositionen var kanske blott en uttryckslös stämning.

[6] Odhner, a. a., I, s. 574.

[7] Levin, a. a., s. 143 f.

[8] Schröderheim, Anteckningar, s. 253.

alla tider och länder karakteristisk anekdot;[1] bönderna biföllo adelns beslut med vissa på sidan af saken stående tillägg.[2]

Det häftigaste motståndet kunde emellertid väntas i prästeståndet. Att Gustaf III skulle företrädesvis bemöda sig om att bearbeta opinionen här, ligger därför i sakens natur. Huru härvid tillgått, har likväl varit okändt, då man ej kunnat bygga på Fersens berättelse, hvilken i denna del, såsom jag senare skall visa, åtminstone i en kontrollerbar punkt är starkt färglagd. Nu upplyser emellertid Bäckerströms här ofvan aftryckta memorial, att i början af januari[3] uti ståndets sessionsrum utdelats ett i saken författadt »Memorial» af Liljencrants, Gustaf III:s store finansminister. Detta memorial, skrifvet redan 1760 i Amsterdam, hade nu, i slutet af år 1778, blifvit tryckt, synbarligen i afsikt att bearbeta sinnena. Frågan skärskådas här, såsom äfven titeln angifver,[4] förnämligast ur ekonomisk synpunkt, och skriften egnade sig därför särdeles väl som agitationsmedel i prästeståndet, där denna synpunkt, såsom det blifvit anmärkt,[5] var den enda, som kunde rädda frågans öde. För att emellertid komplettera Liljencrants' ekonomiska bevisföring utgafs anonymt ett »Supplement» till dennes skrift, hvilket trycktes i början af 1779 på kungliga tryckeriet, där äfven Liljencrants' memorial var tryckt, med nästan samma utstyrsel som detta. I Supplementet, som enligt samtidas uppgifter var författadt af prosten, sedermera biskopen Erik Waller,[6] dryftas uteslutande den religiösa sidan af frågan. Äfven Supplementet tyckes hafva blifvit i prästeståndet utdeladt.[7] Hvem initiativtagaren till denna distribution var, kan tills vidare ej med visshet sägas. Men att i hvarje fall utdelningen skedde

---

[1] Engeström, a. a., I, s. 19. — Bibliotekarien H. Wieselgren har haft godheten meddela mig följande utdrag ur ett bref af Gjörwell till mag. Kempe i Göttingen, dat. 2/2 1779: »Här hafva de (ɔ: bondeståndsmedlemmarne) eljest mått ganska väl och gått dageligen flockvis till hr Schröderheims tafel. Uti hans och hr Bellmans sällskap hafva de icke allenast blifvit mycket frikostige, utan ock så upplyste, at de utan at afvakta preste-ståndets utlåtande i Saken om Religions Friheten, prompt slogo til och beviljade densamma.»

[2] Levin, a. a., s. 145 f.

[3] »Några dagar» före den dag (13 jan.) då memorialet är dateradt.

[4] »Memorial angående en friare religionsöfnings beviljande, till allehanda förmögne Judars och andre fremlingars inlockande till Sverige.»

[5] Odhner, a. a., I, s. 573.

[6] Palmén, a. a., s. CXCIV, CCIX o. 418, har uttalat en förmodan, att Chydenius vore författare till Supplementet, samt har bland dennes skrifter upptagit och aftryckt detsamma. Det kan icke nekas att tanke, stil och ortografi erinra om Chydenius; men då såväl Apelblad som Gjörwell (enligt benäget meddelande af bibliotekarien Wieselgren) angifva Waller som Supplementets författare och en samtida anteckning i Naumannska samlingen i Helsingfors tillskrifver Waller författarskapet till det försvar af Supplementet, som gentemot lektor J. H. Eberhardts äfvenledes anonymt utgifna Tankar angående de tid efter annan utkomna Religions-Stadgar utgafs under titeln Svagheten hos de ur trycket utgifne Tankar etc., så synes prof. Palméns förmodan vara oriktig.

[7] I Bäckerströms memorial utsäges detta visserligen ej bestämdt, men Supplementet nämnes dock där såsom »bifogadt» memorialet.

med Gustaf III:s goda minne, får tagas för afgjordt. På eget bevåg kan Liljencrants, i den nära ställning han då intog till konungen, näppeligen ha företagit sig detta, isynnerhet som han naturligtvis kände dennes intresse för religionsfriheten. Och om Supplementet utdelats tillsammans med Liljencrants' memorial, så har den anonyme författaren till det förra ej sörjt för distributionen utan Liljencrants' och dymedels äfven konungens vetskap.

Utan tvifvel har Gustaf III brukat äfven andra, mer personliga och mer effektiva medel för att genomdrifva sin vilja i prästeståndet. Fersens berättelse, att konungen förbjöd ärkebiskop Mennander att hålla den rådplägning i saken, hvartill denne sammankallat de öfrige biskoparne, är af den orsak mer än sannolik, att Fersen säger sig samma dag som detta skedde hafva blifvit uppkallad till konungen och med denne i saken haft ett samtal, som omständligt refereras af honom.[1] Huruvida konungen dessutom, personligen eller genom mellanhand, utöfvat påtryckning på enskilde ståndsmedlemmar, är icke lätt att afgöra. Jag tror likväl att äfven denna fråga kan besvaras jakande.

Fersens anteckningar härom lyda: »Hans Maj:t fruktade med rätta prästeståndets motstånd och använde alla möjliga medel att vinna ståndets samtycke i denna sak. Några gunst- och befordringssökande läto sig binda, bland dem en Chydenius, pastor i Österbotten, hvilken lät trycka en skrift att bevisa nyttan af frihet i religionsöfning, hvilken ej gjorde särdeles verkan och blef med mycken styrka vederlagd af Celsius, biskop i Lund.»[2] Nu äro dessa uppgifter emellertid åtminstone i en punkt bestämdt oriktiga. Chydenius ingaf icke sitt memorial, därför att konungen hade bedt honom därom. Tvärtom framgår af Chydenii egen, tillförlitliga utsago, att han var den ursprunglige initiativtagaren i saken vid riksdagen och såsom sådan försäkrade sig om konungens understöd. Religionsfrihetsidén var för öfrigt i full harmoni med hans allmänna frihetsidéer och enkannerligen med hans ekonomiska liberalism. Allra minst berättigad är Fersens insinuation att Chydenius af månhet om sin karriär låtit sig öfvertalas att väcka frågan. Hela hans karakter vittnar häremot, och endast den som ej känt honom har kunnat tillåta sig en dylik insinuation. Chydenii egen, öppenhjertiga relation om religionsfrihetsfrågans behandling är äfven ett vittnesbörd mot Fersen; han slutar den på följande sätt: »Det gläder mig innerligen att genom mitt ringa bemödande för Konung och Fosterland hafva vunnit min dyre Konungs speciella nåd med uttryckelig försäkran om all möjelig befordran och grace i hvad jag kunde åstunda. Ty ehuru jag aldrig varit ett lyckans vaggbarn, som fikat efter den stämplade äran och ved min syssla icke saknar den utkomst, som med ett förnöjdt sinne kan förslå till en jordisk lycka, och ehuru jag i anseende därtill aldrig tänker söka eller emottaga någon be-

[1] Fersen, a. a., IV, s. 137 f.
[2] Fersen, a. a., IV, s. 136 f.

fordran, blir dock ett sådant högt och nådigt tillbud i sig själf det jag oändeligen högt värderar.»[1] Chydenius sökte och fick heller aldrig någon befordran; de enda utmärkelser han under Gustaf III:s regering erhöll voro prostetiteln och teologie-doktorsgraden. Dessa tillföllo honom visserligen begge under eller kort efter riksdagen 1778—79; men den förra utmärkelsen fick han på sina medbröders uttalade önskan, — »utan min ringaste egen åtgärd», säger han själf —,[2] och den senare måste väl anses hafva varit en rättvis gärd af erkänsla för synnerligen framstående verksamhet som präst, riksdagsman och skriftställare.

Fersens stora misstag beträffande Chydenius utesluter dock ej möjligheten af att konungen verkligen, såsom Fersen påstår, användt »alla möjliga medel» för ernående af majoritet i prästeståndet för religionsfriheten. Tvärtom talar för riktigheten af Fersens uppgift härutinnan Chydenii berättelse om sakens behandling i prästeståndet. Medan Chydenius ståndaktigt vidblef sin uppfattning, när den konservativa majoriteten »med en ogemen häftighet» gjorde sin stormlöpning på hans memorial, fans det andra som voro mindre fasta i sin hållning. »Nästan alla mina medhållare i ståndet», berättar Chydenius, »sviktade och drogo sig undan och jag stod allena, när elden var som starkast, ehuru andra förut varit däruti så nitiska och verksamma som jag.»[3] Man får häraf det intrycket, att dessa personers ifver icke berott så mycket af deras fria öfvertygelse som af yttre inflytelser.

Hvilka präster af Chydenius här åsyftas, är omöjligt att med full visshet säga. Men då Chydenius själf tidigare undantager Troil och domprosten J. M. Fant, och andra för saken »nitiska och verksamma» medlemmar än Bäckerström och Waller ej äro bekanta, så kommer man ofrivilligt att tänka på desse. Att Bäckerström tagit intryck af de utdelade agitationsskrifterna, erkännes af honom själf. Men det förefaller vidare, på grund af memorialets syfte och hela karakter, som om Bäckerströms försäkran, att han af »egen öfvertygelse» tagit sitt steg, vore plåstret på det sjuka samvetet. Jag är därför benägen antaga att Bäckerström af andra, för hvilkas afsikter konungen ej kunde vara främmande, öfvertalats att inlämna detta memorial, för hvilket han sedan icke vågat stå. Hvad Waller beträffar, har jag redan uppvisat sannolikheten af att han handlat med konungens vetskap. Ifrig anhängare af hofvet, tjänstgörande e. o. hofpredikant, innan han blef kyrkoherde i Örebro,[4] har Waller antagligen rönt personlig påverkan af konungen.

Om Bäckerström och Waller handlat under inflytande af en fastare vilja, så är därmed dock ingalunda sagdt, att de härför erhållit löfte om hederlig vedergällning i en eller annan form. Det är ju i allmänhet svårt att bestämma motiven för en persons hand-

[1] Chydenius, a. a., s. 437.
[2] Chydenius, a. a., s. 424.
[3] Chydenius, a. a., s. 434.
[4] Biographiskt Lexicon, XIX, s. 254.

lingssätt; så ock i detta enskilda fall. För möjligheten af en ogynnsam tolkning tala dock: i fråga om Waller, hans öfverdrifvet rojalistiska uppträdande vid riksdagen,[1] hans utnämning under riksdagen till teol. doktor och hans senare, lysande karriär; beträffande Bäckerström, hans egenskap af uppkomling, hans väl beräknade giftermål, äfvensom den omständigheten att äfven han, trots sina obetydliga förtjänster, utnämdes till teol. doktor under riksdagen, om ock han, å andra sidan, under sin visserligen ej långa lifstid efter riksdagen ingen befordran vann.

* * *

Med det sagda torde jag hafva *till fullo ådagalagt:*

att den egentlige upphofsmannen till religionsfrihetsfrågans upptagande vid riksdagen 1778—79 varit Anders Chydenius ensam;

att inlämnandet af Chydenii memorial, afsiktligen eller oafsiktligen från förslagsställarens sida, räddat ständernas ifrågasatta motionsrätt;

att Gustaf III, sedan frågan en gång blifvit väckt vid riksdagen, verksamt bidragit till ernåendet af en lycklig utgång för frågan;

och torde jag i sistnämda afseende hafva gjort det *mer än sannolikt:*

att Ramels förslag framkommit på konungens önskan, i det ögonblick då frågan var på väg att undanskjutas i prästeståndet; och

att konungen äfven eljest, i synnerhet i prästeståndet, på flere olika sätt gjort sitt inflytande gällande;

hvarvid såsom *antagligt* framstår:

att Bäckerström inlämnat sitt memorial och Waller författat sin skrift på konungens direkta eller indirekta uppmaning;

samt såsom *möjligt:*

att Bäckerström och Waller gjort detta mot löfte om yttre utmärkelser.

Helsingfors' Universitetsbibliotek, i december 1897.

Georg Schauman.

[1] Waller understödde t. ex. det i prästeståndet väckta förslaget om uppresande af Gustaf III:s staty; se Biographiskt Lexicon, XIX, s. 255.

»Cancelleren Laurentii Andreæ tankar om Presterskapet».

Med denna öfverskrift har som bekant Thyselius i Handl. rörande sv. kyrkans och läroverkens hist. II s. 1 f. aftryckt en i Diverse Handl. tillhörande Prästståndets archiv vol. 21 införd och därstädes endast med ordningsnumret 10 betecknad afskrift af ett dokument, om hvars äkthet han visserligen ej är öfvertygad men motser närmare undersökningar. Sedan Anjou (Sv. kyrkoref. hist. I s. 130) yttrat ännu starkare tvifvel, har Schück i Samlaren VII s. 71 f. anmärkt, att dels de egentliga »tankarne» äfven förekomma hos Celsius (Kon. Gust. I:s hist. I s. 193 f. i 1746 års upplaga), dels de därpå följande bibelcitaten anföras efter 1703 års bibel, hvarför han anser uppsatsen i dess helhet härröra från 1700-talet och vara ett af den okände författaren själf med bibelcitat försedt referat efter Celsius af hvad konung Gustafs förste kansler skall ha yttrat beträffande prästerskapets rättigheter. Andra försök att lösa frågan ha sedan jemväl framkommit.

Huru med dessa förmenta »Cancelleren Laurentii Andreæ tankar» förhåller sig, är jag nu i tillfälle att meddela upplysning, sedan jag gjort bekantskap med manuskriptet självt. Hvad meningen är med hela uppsatsen, blir klart först genom dess slut, och detta har Thyselius utelemnat. Omedelbart efter *Hesekel* (sic) *20* (Thys. s. 5) följer nämligen ett så lydande stycke, hvilket Thyselius förmodligen, besynnerligt nog, ansett ej höra hit:

»Extract utur 1680 åhrs Protocoll och acter Präster äro utom Consistorial saker inge habile domare i kraft af wår troos bekännelse uti det 7:de missbruket uti ausburgiske Confession, som och många andra Lährare, som Carpzovius, Balduinus, Gerhardus, Meisnerus och andre intyga, och improbera, det Präster skola sittja dommare uti Regements eller mindre Civil eller Criminel Saker; Så vare det Gud hemstäldt med hvad samvete Prästerne kunna understå sig at inmänga sig i allehanda Politiske giöromål emot egen troos bekännelse, hälst när deras egne privilegier a:o 1650— artic: 24 af dem sie[l]fwa uppsatte och begärte intet tillåta de måge dömma en Präst, som är af deras egit stånd, uti werldsliga saker huru myket mehra böra de ha betänkande at befatta sig med dömmande uti andra saker både af Materie och personers wärdighet som är långt skilde ifrån[1] objecto af deras Ämbetes hwilkohr. Tänk

---

[1] Orden: *värdighet som är långt skilde ifrån*, hvilka afskrifvaren först uteglömt, äro skrifna till nederst på sidan.

på gamla tyska ordspråket pfaffen im weltlichen rath,[1] undt hünden in den Kierchen sinnd nicht viel nütz gewesen.»[2]

Det är uppenbart, att den okände författaren aldrig haft för afsikt att meddela något aktstycke från reformationstiden eller ens tänkt sig möjligheten af, att hans uppsats i dess helhet skulle kunna bli tagen för ett sådant eller misstänkt såsom ett literärt falsarium. Han har helt enkelt velat bevisa, hvad slutpåståendet säger, att präster ej böra inmänga sig i politiska göromål, som öfverskrida deras ämbetes villkor, och i denna bevisning har han anfört dels de tankar, Laur. Andreæ yttrade »då reformationsverket förehades», fritt refererade efter Celsius,[3] dels bibelspråk ur Gamla och Nya testamentet med inskjutna egna reflexioner, dels ett åberopande af 1680 (?) års protokoll och akter, Augsburg. Bekännelsen, framstående teologer och kyrkorättslärare samt prästerskapets privilegier af år 1650.

Bör denna fråga härmed, så vidt jag kan se, anses afgjord, så återstår att undersöka hvilka sannolikheter, som kunna erbjuda sig beträffande tiden för och anledningen till uppsatsens författande. Afskriften förekommer i samma lägg som ett stora sekreta deputationens protokollsutdrag dateradt den 29 januari 1752. Det synes ingalunda oantagligt, att dessa förmenta »Cancelleren Laurentii Andreæ tankar», liksom några dels på följande sida dels längre fram i samma band upptecknade sarkastiska anspelningar på de politiska förhållandena, tillkommit under 1751—52 års riksdag, då bl. a. inom prästståndet i anledning af mindre sekreta deputationens betänkande angående sättet att utse kanslipresident ett häftigt meningsutbyte ägde rum mellan domprosten Bælter och biskop Brovallius m. fl., hvarvid den sistnämnde fällde det stolta yttrandet, att »den idén, att ständer kunna fela, är emot rikets fundamentallag.» Sin uppfattning utförde han sedan i sitt ryktbara betänkande: »om irriga begrepp rörande fundamentallagen». Att gent emot ett sådant häfdande af ständernas maktfullkomlighet Bælter kunnat anse sig uppfordrad att uppteckna de skäl, han ansåg tala för sin åsikt särskildt beträffande de tillbörliga gränserna för prästerskapets anspråk,

---

[1] I hds. står: *ein weltlichter raht*, hvilket jag antagit vara skriffel för: *im weltlichen rath.*

[2] Efter *viel* är ett mellanrum, där ett ord synes vara utraderadt, och *gewesen* synes vara ändradt till *giewesen*, hvilket röjer, att afskrifvaren ej synnerligen väl förstått originalskriften. Med afseende på texten hos Thyselius må anmärkas ett par fel: s. 3 bör efter *Math. 20. 25. 26* i samma rad följa: *I weten* etc. samt efter *March. 10 Cap. 42. 43 v.* det af Thyselius i noten anförda citatet (Thys. har låtit vilseleda sig däraf, att afskrifvaren, som uteglömt det första citatet, skrifvit till det i marginalen); s. 4 läser Thys. *Förbiedeene*, i hds. står, ehuru otydligt, *Förbilderne.*

[3] De betänkligheter, jag förut (i Tidskr. för Teol. 1893 s. 482 ff.) uttalat emot, att »tankarne» skulle vara hämtade från Celsius, försvinna, då den förutsättning med afseende på uppsatsens syfte, från hvilken Thys. utgått, är undanröjd.

är åtminstone icke otänkbart.[1] Hvad som icke heller försvagar möjligheten häraf, är att Bælter i sina Hist. Anmärkn. om Kyrckoceremonierna s. 962 (1:sta uppl.) efter Celsius fritt refererar samma Laurentii Andreæ »tankar» och s. 954 beträffande biskoparnes makt uttalar en liknande uppfattning som uppsatsens författare och såsom bevis anför, hvad som äfven i uppsatsen åberopas, nämligen Luc. 22: 26 samt Aug. Conf. Abus. VII.

Otto Ahnfelt.

Drabanten Christian Giertas anteckningar.

Genom byte med öfversten frih. Klinckowström erhöll riksarkivet 1896 bland andra handlingar äfven ett manuskript, bestående af 2 blad i stort folio (44 × 33 cm) och innehållande en uppräkning af märkligare tilldragelser under Karl XII:s krig allt ifrån landstigningen på Själland (1700) t. o. m. karolinernas hemmarsch från Turkiet (1714—1715). Handlingen bär intet författarenamn, men i förbigående och på ett synnerligen naivt sätt röjer sig auktorn. Vid redogörelsen för de från Turkiet hemvändande svenskarnes marsch nämner han, att en af de fem »indelningar», i hvilka folket för tåget ordnades i Valakiet, fördes af generalmajor Hierta, och han tillägger: »Iagh följer Hierta och heter så». Detta meddelande gaf naturligtvis anledning att forska efter, hvilken af de flera medlemmar af denna gamla svenska ätt, som togo del i Karl XII:s krig, kunde hafva sammanskrifvit föreliggande anteckningar. Men data och uppehållsort, särskildt för ifrågavarande tillfälle, ville ej passa ihop för någon af dem. Slutligen leddes tankarna på finska slägten Giertta. Tre bröder, tillhörande densamma, följde Tolfte Karl i fält, och en af dem, Johan, förvärfvade åt dem alla tre 1710 adelskap (under namnet Giertta) genom sin minnesvärda sjelfuppoffring i Poltavaslaget, där han, sedan konungens hästbår krossats i stridshvimlet, gaf hjälten sin häst och sålunda räddade hans lif. En jämförelse mellan handstilen i det föreliggande manuskriptet och bröderna Gierttas piktur gaf snart vid handen, att den andre i ordningen af dem, Christian, är den sannskyldige författaren till dessa anteckningar.

---

[1] Samma stämning, som vid riksdagens början uttalat sig i yrkandet, att biskoparne vid kröningen ej skulle mottaga adelskap för sig eller sina barn, röjer sig äfven här i frågan: »hvad stor åtskillnad månde då nu wara denna tiden, då Biskoppar wilja wara adelsmän, och besitja Säterijer ock stora landtgods?» (Thys. s. 3 f.).

Christian Giertta eller, såsom han själf skref sig, Gierta, föddes i Narva d. 7 sept. 1671 och var son af majoren Johan Eriksson Hierta.[1] Han blef 1688 underofficer vid öfverste Funks[2] regemente i Narva, 1695 drabant samt 1706 vice korporal och 1708 korporal vid drabanterna, utnämndes 1714 till öfverstelöjtnant vid Skånska ständdragonerna, blef 1720 öfverste i regementet, transporterades d. 12 juni 1722 till öfverste och chef för Björneborgs regemente,[3] men afgick redan d. 26 aug. 1723 »till expektans vid Södermanlands regemente».[4] I okt. s. å. sökte han chefskapet för Helsinge regemente, men hans ansökan lades »Ad acta», och med lika liten framgång anhöll han 1725 om Jämtlands regemente, i det han af 8 sökande vid omröstningen i Rådet erhöll ingen röst.[5] 1741 lämnade han krigstjänsten med generalmajors afsked, dog i Stockholm d. 5 dec. 1746 och begrofs i familjegrafven i Munsö kyrka. Såsom ofvan nämnts, adlades han 1710; han upphöjdes 1720 till friherre, men tog såsom sådan ej introduktion.

Man behöfver ej veta mer än att Gierta tillhörde Karl XII:s världsberömda drabantkår under konungens härfärd från »högsommarleken» på Själland till det tunga afskedet från det sönderskjutna Stralsund, för att genast fatta hvilken bana af lysande mandomsprof han genomlöpte. Han var med på Själland, vid Narva, Dünas öfvergång, Klissov, Pultusk, Thorn, Fraustadt (1704), Holofsin, Wiprek (1709), som han efter kapitulationen besatte,[6] Krasnokutsk och Poltava. Efter slaget där följde han konungen till Dnjepern, »hwarest man all sin egendom måste förlora och lemna i sticket och effter ordres föllia Hans Maij:t öfwer bem:te ström och sedan longa ödemarken igenom alt til Bender uti stor hunger och olägenhet som ock sedan den hela tiden Hans högstsal. Kongl. Maij:t wistades wid Bender der stadigt måst hålla wacht om högstbem:te Hans Maij:t, dag och natt wara allart, så att man om nätterna måst hålla hästarna opsadlade och med laddad gewähr patroullera om Hans högstsal. Kongl. Maij:ts qwarter».[7] Han fäktade med i kalabaliken i Bender, »derest iag blef fången, och jämte det iag som månge de andre der åter mista alt det iag hade, i band och bojor sluten, och då Hans Kongl. Maij:t blef bortförd til Demotika, fick jag den nåden at föllia med och då giorde natt och dag wacht, såväl för Corporal af Drabanterne som för Cammarherre uti 2:ne åhr.» Gierta följde 1714 konungen från Demotika till Pitesti

[1] Sv. adelns ättartaflor, utg. af J. G. Anrep.
[2] Menas Rembert von Funcken.
[3] Befordringarna enligt Giertas tjänsteförteckning, bilagd hans d. 17 dec. 1723 föredragna und. ansökning (Biographica. Riksarkivet) jämförd med Riksregistraturet.
[4] Öfversten med öfverstlöjtnants indelning vid Björneborgs regemente G. Grubbenhielms und. qvartalsförslag d. 31 dec. 1723. (Öfverstars skrifvelser, Björneborgs regemente. Riksarkivet).
[5] Rådsprot. i krigsärenden d. 15 april 1725. Riksarkivet.
[6] Giertas tjänsteförteckning.
[7] Giertas tjänsteförteckning.

(Valakiet) »och så widare med den andre sviten til Stralsund, derest iag hela tiden war, til dess jag af Högstsal. Hans Kongl. Maij:t fick ordre at förfoga mig åt Skåne til regementet.»

Om Gierta tillhörde Karl XII:s tappraste officerare, var han däremot säkerligen ej bland hans mest studerade. Hans piktur röjer en hand, som hårdnat kring svärdfästet, och hans språk kan ingalunda vänta på att räknas till högsvenskan. Det uppenbarar en i skrift ovanlig, ålderdomlig dialekt, af den rika diftongbildningen och författarens födelseort att döma, antagligen estnisk-svenska. Främmande ord återger Gierta efter gehör, och detta är långt ifrån fint. Hvad det sakliga innehållet i hans nedan meddelade anteckningar beträffar, utmärkes det visserligen ej genom synnerligen mycket nytt till belysning af hans tids och hans hjeltes historia. Men egenhändiga meddelanden af personer, som tagit del i eller bevittnat stora historiska tilldragelser, äga alltid sitt värde för forskningen. Det är ur denna synpunkt sedt, som man trott, att äfven detta dokument förtjänat en plats i svensk Historisk tidskrift.

T. W.

* * *

Själfva anteckningarna äro uppställda i ett slags tabellarisk form under följande rubriker: *Var det är skedt*, *dagen*, *datum*, *monat*, *åhår*, *med hväm*, hvarefter uppgifterna följa. Dessa tabeller äro ej i aftrycket införda. På samma sätt är marschrutan uppställd i tabellform. Denna senare slutar i Hannover 22 febr. 1714; huruvida fortsättning funnits är f. n. obekant. Den på ett par ställen i marschrutan åberopade »jehurnalen» (journalen), som skulle varit intressant att känna, synes vara förkommen, är i hvarje fall icke bekant.

Texten är återgifven i all dess naiva enfald med följande undantag: modern interpunktering är iakttagen, likaså brukas stora och små bokstäfver ungefär som nu, dubbla vokaler äro förenklade och enkelt *v* användes i stället för dubbelt. Giertas uppgifter återgifvas utan kontrollering.

* * *

Alla Hans Koungl. M:tz vår aller Nådigste Konugs ärhollne veichtoreiger och bevistade actioner i hela kriget, som korteligaste är til at se.

Seland den 9 Julij A:o 1700. Danska.

Seglade våra från Malmö och Lanskrona och lanstego ved Hummel Bäck. Effter tämmelig starck fächtande moste de Danska taga flychten, lämna döda och artolleri effter seij och droge seig til

Köpenham. D. — — — brött Konugen up och marchera mäd hela armen til Runstad. Slötz freden. D. — — —[1] kom den Ryska ambasadören och försäckrade den eviga. D. — — —[1] sägla armen til Skone.

Narva den 20 Novämb: A:o 1700. Ryssar.

Om morgon beitida kom Konugen mäd hela armen, som bestod af 8000 man, för tranciemе[n]t ransierat (?), jårdes fasciner och allt färdi. K. 1 gafs tecken genom racketer at bryta in, som och genom gudz underbara hiälp i största hast skede, och effter 4 timars hårt fächtande moste gifva seij de qarblefna af 84000 til kris fongar mäd artolleri, tronfeer och lägret oss til byte.

Reiga den 9 Julij A:o 1701. Sachsar.

Om morgon beitiga geick konugen öfver Dyna strömen och slågh dem uthur fältet, så at de moste förlöpa deras skanscar, lämna artolleridäd, tähält och pagascheij i sticke.

Lutzusholm den 10 Julij A:o 1701. Ryssar.

Om morgonen beitiga atekertes och maskrertes alla, so när som 10, pardon: Konugen.

Trisk den 5 Decembr A:o 1701. Polackar.

Om natten atekera Ögeinskij Konugen män blef så emott tagen, at han lämna effter seij på gatona och platzsen döda, pukur och standaren, och Konugen förfölgde honom til Kauven.

Klitzhof den 9 Julij A:o 1702. Kosacker, Sachsar, Polacker.

Om midagen k. 2 avancerad Konugen på dem och slåg dem uthur deras fördelachtihetz läge effter 3 timmars starck fächtande, och moste lämna effter seig döda på platzsen, fongar, artålleri, puckor, standarer, pagachej och hela lägret til bythe.

Konugen efftersattes ved staden Båckija den 27 Julij A:o 1702. Kosacker.

Efftermeidagen k. 4 red Konugen uth mäd fårascherare och ifron dem längre bårt och blefv i största hast omgeifven, moste hugga sig igenom och komm genom gudz underbara beskyd derifron, öfvestl. Daldorf, capeten Rosenstierna, lifknichten Halling, första och sista illa bleserat och fongna.

Kracau den 31 Julij A:o 1702. Polackar.

Efftermeidagen tåges Slottet Cracau in tofv Konugen mäd uthgeifvit [pisk] slängar, ty Konugen vördöm (!) ike at lösa en skått der före.

Konugen brött loret af ved Krakau den 20 Septemb: A:o 1702.

Efftermeidagen red Konugen i kring i armen, och när han kom för Smolänigar, stupa hästen och Konugen brött vänstra loret af seij; doch gud styrckte honom, so at han inom en liten teid begunte at rida, som skede i Olsnitzsa d. — — Dec.

Saikrozein den 20 Aprill A:o 1703. Sachsar.

Om söndags morgon begynte Konugen at lota slå brygga öfver Buck strom, der som Narva strömm faller in. Ville Sachsana

[1] Tomrum i handskriften.

förheindra at byga, ty de hade upkasta värck för seig på andra sidan i skogen, män Konugen lätt canonera på dem och i detsamma satte Konugen seig mäd 50 man garde öfver och moste fält:m: Stenau draga sig af och lota Konugen vägen til

Pultoski den 21 April A:o 1703. Sachsar.

Om morgon beitiga kom Konugen för staden, varest Stenau stod mäd armen stälder. Lät Konugen strax ställa våra 1500 hästar och strax ryckte på dem, män de gorde väster halv om til staden och våra höger halfv om och det i fult korer äfter dem mäd vergan i näven: G: M: Bäitz och åtskildig hundra fongar och tromfer. Samma dagen förfölgde Konugen dem mäd 600 hästar och andra natten kom Konugen til en by, som låg en 1/2 4 dels mil fron Ostrolincka; nogra fongar, som berätta at feigen (!) stod upställt i all för stor fördelachtig mäd 19 tusen man; drogg Konug seig af til en byg 2 mil och vänta feigenden i 3 dager och var stor hunger hos oss; män feigenden kom inthet, gick Konugen til backas och sedan vidare til

Tohren beränder den 15 Maij A:o 1703. Sachsar.

Om morgon beitiga kom Konugen på dera fält vacht och körde dem in under fästningen och satte sig i förstaden, at de icke finge mera bräna än det, som de i förstone finge tända på.

Tohoren. Eröfring den 4 åktob: A:o 1703. Sachsar.

Söchte monga gongor at ackordera män Konugen lät svara dem: han vil icke veta af nogon kapitlatcion: de ska ge seig på diskricion, hvilket och skede, och Konugen lät alle öfverofecerere behålla sina värgor och eckepacheij. Om midagen feinge gendral Rävel, g. m. Kanitz noden at ätha ved Konugens borrd; och bekommo en stohr hoper tromfer och fångar, sändes til Sverge.

Elbeing. Eröfvring den 3 Decemb. A:o 1703. Polackar och borgarskap.

Konugen begärad frij durghmarch mäd sina trupar, män de ville icke, lätt Konugen marchera an troppana, moste de geifva seig i Konugens nåd. Bekommo fongar och tromfer.

Konugavalet ved Varchau den 2 Julij A:o 1704 tofv Polackar.

Effter de monga förveyrrade huvöden var svorrt at tvinga under en myssa, lät Konugen kommendera en batalion tofv gardeij, som jorde parad och hiälfte Gref Horen beiacka valet.

Lämberg. Stormas den 27 Agusti A:o 1704. Polackar.

I morgon stunden lät Konugen besteiga staden utan mans spilla och voivoda Galätzkij fongen och mycket bythe, män Konugen minst, artolleri sprängedes och smältes.

Nabortzkeitz eller Advors den 17 Ochtob. A:o 1704. Sachsar.

Lätt Konugen om morgon beitida slå brygga öfver Väksel stromen, fast om feigenden stod vähll posterat och seina stycken po licka jämne högd, och fastom at bryggan geick sönder, geick Konugen licka fult öfver och förfölgde dem natt och dag til Uniof och så vidare til

Punytz den 28 ochtober A:o 1704. Sachsar.
Mott solgången heinde Konugana på dem, som marchera i en god orning, mäst infanteri. Uthan för staden lät Konugen strax marchera åp skuadroner i en linig i fult korer och gofv Konugen Stanislaum ena flychgel och dermäd värgan uth, march, gå på! som och geick vähl, så at feigenden togh flychten och natten kom emelan. Feinge othskeildeiga trounfer och fongar och Konugen förfölgede figenden i Sleseigen til Oder ström och bygen Ober Gälltz.

Fraustadt Vällingh den 30 Ochtober A:o 1704. Ryssar.
Heinde dem om morgon och lät strax atekera och de reterera seijg i husen och gorde mottvärn, tändes elden i husena och skontes inthet mera än som två, som slap, när elden uthbran.

Varchau. Konug Stanislai kröning den 23 Septemb A:o 1705. Svenska, Polacker.
Jordes en ståhr prosäs och siärmon i S. kyrkian, som man inthet här kan beskriva.

Beretzsa kloster den 16 Aprill A:o 1706. Ryssar.
Atekera Konugen et starck pasacie, och de hade en skans upkastat, men oachta geick Konugen igenom vatnet allt under armarne, slog feigenden och lämnade en kapeten halfv döder, fägnade han seij storliga at fo se Konugen, innan han döde.

Eröfring. Sahborz, den 21 April A:o 1706. Littauer. Lackovitz den 3 Maj A:o 1706. Kosacker. Nösvitz den 5 Maij A:o 1706. Polacker.
Toges hel hoper fongar och alla andra trounfer, sprängdes, brändes och demolertes, ty ägaren kom inthet i nogon värde, 3 skars halfva skägh och rock schörte af.

Radom. Konug effter sattes den 25 Julij A:o 1706. Polackar.
Unkom Konug desa gägares nät genom gudz underbara beskyd, som dem blände.

Grodnåu den 28 Januarij A:o 1708. Ryssar.
Om morgonen beitiga atekera Konugen deras förvachter och förde dem öfver Nimen strömen och behöllt bryggan. Förde dem uthur staden och satte seijg der in.

Berecina ström den 15 Junij A:o 1708. Kalmucker.
Blefv Prinsen af Vyrtenberg bleserat; lät Konugen slo brygga öfver strömen, och so snart som brygan var färdeij, marchera Konugen öfver och figenden förhög skogen på alla vägar.

Holovatzin den 4 Julij A:o 1708. Ryssar.
Om morgonen helt beittida ryckte Konugen med hela armen för feigendens värck til en ström och under kanonerning geick Konugen mäd infanteri igenom ström under armana och atekera deras infanteri, som hade förhuget skogen för sig, slog den uthur deras fördelar och på flychten, kom deras cavalleri och ville huga Konug i flanken, dömm tåg drabanterna emott klokan 4 och höll uth til 2 (!). Ia, iag moste tilstå och säiga, at gudz kraft är starck i de svaga, dem som honom okalla. Vi ärhöllo sägern

och gud ähran. Feigenden togh flychten och lämna äffter seig döda och troumfer på valplatzen.

Vasilki bygen den 11 Säptemb. A:o 1708. Ryssar.
Gen: Ma: Baur besatte et pass med sin arme och lät kasta up brygan för seij. Konugen kom och marcherandes mäd armen, tog förtroppar och Ösgöta kavalleri, geick på feigenden och lade bryggan igän, förfölde feigenden, hvilken satt seijg, hvarest blefv en starck fächtande, ty Konugen hade lität fålck mäd seij, blefv omgifven po alla seidor, hästen undan skuthen, män genom gutz underbara hiälp kom til häst, högh seijg mäd sit fålck igenom och slog feigenden på flychten: 8 m. til Smolä[n]sk.

Mescheina bygen den 3 Novämb A:o 1708. Ryssar.
Stod feigenden posterat ved stranden på andra seidan, män under canonering geick Konugen öfver, slog feigenden på flychten och lätt slå brygan öfver strömen, gick mäd armen öf[ver].

Viprick. Stormen den 7 Januari A:o 1709. Ryssar.
Lät Konugen storma och mäd stegar besteiga, mä[n] som det icke vill lota göra seij, lätt Konugen kalla den tilbackas, och de moste geifva seig på Konugens nåhd til kriss fongar.

Krasnakut äller Horoda den 11 Februa. A:o 1709. Ryssar.
När Konugen kom en ½ mil när staden, gaf ordres at marchera i fult travf alla tropparna til at kunna sekundera förtråppana, som skulle atekera deras förvagcht, som och skede, at vora förfölgde feigenden icke in i staden uthan och genom staden, varest feigenden stod stälter i 4 liniger, män begynte til at draga seig af til staden Horoda, varest deij feinge sukurs och satte seij, och so snart som Konugen kom igenom staden Krasnakut och feick se feigenden, gafv order at strax go på mäd värgan i näven och jagade feigenden til Horoda, varest blefv ett hårt fächtande, ty feigenden var 8 a 10 gonger starckare, män moste doch taga flychten och lämna effter seig döda och fongar, hvilket var i Rysland.

Pultava den 17 Junij A:o 1709. Kosacker, Ryssar.
Jorde feigenden en anfal på vora förvachter, red Konugen deit och drefv feigen tilbackars öfver Märla ström mäd hugh och slag, män, tröste gud, här hände oss och hela Svergses riche en odrägelig skada, ty Konugen blefv bleserat i vänstra fotbladet, som var mycket illa.

Pultava den 28 Junij A:o 1709. Kosacker, Ryssar, Kalmuck.
Om morgon helt beittiaga, när armen stod upställt för feigendens skansar äller läger, lät Konugen bära seij i en hästbåhr fram för hela armen, och feigenden canonera över hårt. Gafv Konug ordres at gå på, hvilket geick öfver mottan vähl, so at feigenden reterera seig på alla seidor, tog in 3 skansar, män Gen: Maij: Ros kom at skilgas mäd sein fördelning fron linigen, blefv alt so fongen mäd allt folck; do feick feigenden kunskap, at veij var för svaga, repa mod och omgofv Konugen på alla seidor.

Gafv Konugen ordre, at Löitenant Hiertta skulle huga seij mäd drabanter igenom, som och skede, män Konugen kom icke 40 steg fram, så blefv hans båhr sönderskuten och löitenant Hiertta gafv Konugen sein häst, ty Konugen sade: *Hiertta ger mäg häst*, blefv så stohendess til fot, då kommo hans bröder och skaffade honom häst och hiälpthe honom på hästen, ty han var illa bleserat. Altso förlora vei batalgen första gongen, och Gud lät det och blifva den seista gongen, män hade Konugen icke varit bleserat, so hade vi icke tappt. So gor det mäd en arme, när som an (!) chef inthet kan deregera värcket, derföre böra de achte seij och icke vara främst.

Bender den 12 Januarij A:o 1713. Tatarer, Turckar, Lippkaner. Kom Ismal Bassa uthur staden Bender til Konugen i sitt hus och badz: Konugen vil vara so nådig och låta honom veta, huru snart som H:s Maij:t ville bryta up och marchera, so ville han det sein Keijsare låta veta, om hvilka svar han ådskildeij gongor tilförne varit. Män Konugen, som veiste deras samman spunne verck mäd Ryssen, svarade Bassan nu som tilförne: nähr vi årå färdiga och oss behagar, skullen I väl få veta och mera etc. Män Bassan badh veidare Konugen och gafv so oförmärkt at förstå, han ville nu hafva svar, ty han hade order af sein Käisare, hvar på honom Konugen svarade på turcska *heyda*, det är so muket sachgt: gå fort, ty iag kan icke en turck hårdare säija äller svara; hvar på Bassan strax geick uth och under (?) på seit veiss och befalte turckiska capethen, som hade vacht hos Konugen, at han tillika mäd sitt folck och alla de, som höllo köpenskapp, skulle flytta i staden äller at de skulle fo straf och deras bodar skulle rifvas näder, hvilket och skede d. 13. Samma qvällen gafv Konugen order, at alla Svänska, som voro ved Bender, at de skulle flytta i lägret ved Konugens hus, som och skede. På vår seida gordes anstalt för turckanas anfall och til at uthståh en belägring. Den 15 kom Tatarna och Lipkaner, besatte poster heit och deit; den 17 kom än mera Tatare, män Konugen lätt seij icke det ringaste bekomma uthan redh dageliga nu som tilförne ikring i förstaden och allastans til och genom tatarnes vachter, lo och fråga, om de kunde holla post, och det alt so til d. 31; kom Tartar Cham och Bassan mäd artollerij och janicharer och stelde seij up til storms och våra til motvärn; lät han froga, om Konugen icke ville beqväma seij; lät Konugen svara *näij*. Hvaropå lät Bassan kanonera 27 skott, män iårde ingen serdeles skada än 2 bleserat; lät och befalla at janichare skulle storma, män de svara *almas*, det är so mycket sagt: *vi vil inthet*. Hvar på Tartar Cham och Bassan strax gafv ordres at marchera mäd allt til staden, som de kommo mäd uth. Om natten öfvertahlte Bassan janicharer, at de skulle atekera och lova dem 10 rixdal för var Svänsk och 200 dukater den som skulle hennta Konugen mäd lifvet och allt det de Svänska äga, skall vara dem geifven til bytes.

Om morgon, som var den 1 Februarij, kommo nogra capetener, leutnanter, fendrickar, undrofecerare och janicharer til våra påster, at de ville tala mäd Konugen. Lät Konugen froga dem hvad de ville. Sade te, at om Konugen ville geifva seij i deras beskyd, so skal varcken Tartar Cham äller Bassan göra honom nogonting; de sogo det väl igohr, at effter som deij inteh ville fächta, so moste Bassan draga seij af. Lät Konug svara: de skulle man gå sein väg; män den, som dem svaren gafv, lade det der till: ha ni icke fächta i gåhr, so kan ni fächta i dag. Der på blefve de so rasande och geingo til staden til seina kamerater och sade hvad dem var svarat. Emädlertheid stelde Konugen seit fålck, best som det kunde låta seij göra, män det var det värsta, at vi voro so få, ty der som 20 borde ståhå, der ståhå 2, och Konugen gafv ordres, at ingen skulle på vår seida scheiuta, för än som de, och när som de veille steijga öfver brystvärn äller toge mäd dem i geväret, do skulle de mäd salvår reterera seij til huset.

Män Turckarna kommo igen, marcherandes klo. 1/210 som dagen tilförne, och när som de kommo so när, talthe de mäd våra vänlig, och i det samma sprungo de öfver brystvähren och våra förbeij til huset. Allt så blefvå de alla borttagna, de som uthum huset vårå. Då ropade en och sade: scheiut inthet; janicharer är våra vänner. Då geick det mästa uthur huset uth, och allt som de kommo uth, tågho Turckana bårt, och när som Konugen kom in i huset, gafv order at alla, som der inne våro, skulle värga seij på seista man, män turckana tände elden i tacket, canonera och bommerdera, och Konugen värgde seij in til mörcka kvällen. Do tacket hade aldeles brunnit igenom och ville falla in, geick Konugen uth och ville reterera seig i et annat hus, och när som Konugen kom uth genom dören, föll han, och innan som Konugen kom up, spran janicharer til Konug och feick honom om armana, män genom gutz underbara beskyd och schiärm, skade de Konugen inthet uthan förd mäd all den störst höfvlighet till Bassan, som och på samma sätt bemött och lät strax en skön häst mäd mundering leda fram, som Konugen red på til staden i Bassans hus, som och följde mäd po Konugens vänstra hand.

Om natten, som var emällan d. 2 och 3, blefv Konugen siuck och d. 6 om morgon brött Konugen up och marchera til Adrianopel, som och marck rutan på andra seidan uthveisar, och Konugen beletsagat tofv . . . . Bassa mäd en stohr statt och musicick och uthafv 2 compani mäd flygand fanur bemöt och letsagat på vägen och åflöst, och proviant, som efterfölger mäd för seit i var natt läger.

* * *

Och nu följer march rutan.

Februarij		Teijmar	Martij		Teijmar
6.	til bygen Stara Kauciahn	4.	8.	Stod stilla.	
7.	» tattar bygn Ass . . .	6.		Kom Gen. Poniatofskij	
8.	» Bygen Gussin	7.		Bregaderen Fiärwill.	
9.	» Bygen Georg Kyrck . .	8.	9.	til Bygen Kaijgesick . . .	6.
10.	» Stadhen Ismaell vid		10.	» Bygen Gerdeme B. S.	
	Donau	7.		Rest Gen. Poniatofskij	
11.	» öfver vatnet Donau			borrt til Adrianopel.	
	strömmen 2 gång til		11.	» Staden Mustafa Bassa	
	staden Tullscia . . .	4.		Kiöpgrij S. Märitz .	8.
12.	» Staden Baba	6.		öfver berg och skogh.	
13.	Stod vi steilla.		12,13,14.	Stod vi stilla.	
14.	» Staden Isther	8.		Kom Gen. Poniatofskij	
15.	Stod vi stilla.			fron Adriano.	
16.	» Turckbyg Möravatla .	6.	15.	Stod vi stilla.	
17.	» Bygen Gemle	7.		Kom den Franscöska	
18.	» Bygen Karatz	5.		Cekretargen til konug	
19.	» Staden Hatziaulo pos-			monseiur De Brij och	
	serseck	$5^{1}/_{2}$.		aflodt sein hälsning	
20.	» Bygen Kolosche . . .	6.		fron Ambasadör Mon-	
				sier Desalör.	
	Begynnes Bulgarij.			Kom Gen. M. Chrispin	
21.	» Staden Bravada . . .	4.		fron Adrianopel.	
	Evangeilium Luc. 18		16.	» Turck. bygn Kumarle,	
	v. 3.			s. Arda	5.
22.	Stod vi stilla.			Rest Gen. Chrispin til	
23.	» Bygen Kypperkij . . .	4.		Adrianopel och seijntes	
	Paserat Warna slagh.			Adrian. på vänstra h.	
24.	» Bygen Nader Dervert	8.	17.	» Staden Demotocka . .	6.
	öfver berg och in ström			öfver strömen Arda	
	paserat 61 gonger, som			med prommar.	
	heter Delgeder.				
25.	» Staden Aijdåss	$2^{1}/_{2}$.	Aprill	*Aprill.*	
	Kom Gen. Pongatofskij		9.	» Bygen Demertass . .	6.
	fron Adrianopel til			nu föllger Jehurnalen.	
	Kongen.				
26.	Stod vi stilla.		Novembr	*November.*	
27.	» staden Karnabatt . . .	4.	3.	» Staden Demotocka . .	6.
28.	Stod vi stilla.			Effter gestgeifva ordnig.	
Martij				Nu följer Jehurnalen.	
1.	Mustzi(?) Stod stilla.				
	Redt Gen. Puniatofskij				
	til Adrianopel.			*Nu följer March*	
2.	Stodh vi stilla.			*Ruta uhr Turckkij.*	
3.	Stod vi stilla.			*Septembr.*	Timar
	Kom Gen. Adiutant				
	Albedell til Kongen		20.	til Bygen Demertess . .	6.
	mäd bref från Adrianop.			der stod heloper tällt	
	at muftheij åfsatt.			upslagna, som Keisa-	
4.	Stod vi stilla.			ren skänte Konug, 11	
	Redt Gen. Agetant til			hästar och en kostbar	
	Adrianopel.			sabell med stenar be-	
5.	» Staden Jamboll ström	8.		satt.	
6, 7.	Stod vi stilla.		21.	» bygen Karabonat . . .	$3^{1}/_{2}$.
	Kom sekre: von Kocken		22.	» bygen Kutzuick dervent	6.
	fron Bender.		23.	» bygen Bassa Käij . .	4.

Septembr		Timar
24.	til bygen Backzelij . . .	5.
25.	› bygen Kumrova . . .	8.
26.	Rastdagh, kommer berg	
27.	› bygen Dervent Sellckva	6.
28.	› bygen Eske Stambol .	5½.
	lychtas skog berg.	
29.	› bygen Dranerwitz . .	11½.
30.	› Staden Russok	9.
	ved Donou Ström.	
Ocktober		
1.	*Rastdag.*	
2.	› Staden Jurgof	1.
	öfver ström, när Konu-	
	gen geick fron och kom	
	til landet, sötes med	
	Canoner. Här mötte	
	Tatar Cham uthskeic-	
	kade, Skänte Konugen	-
	2 vackra hästar. . . ? .	
	Peiska.	
3.	*Rastdag.*	
4.	› bygen Odewa	2.
5.	› bygen Mertzestij . . .	6.
6.	› bygen Roctta	7.
	bekom miet välde brefv	
7.	› bygen Zokonetz . . .	5.
8.	› Staden Petest	7.
	Rastdag í 16 dagar,	
23.	deltes alla in i 15 trop-	
	par och 5 fördelnigar,	
	som en Gen: pärson	
	komender: och öfver-	
	stärna troppar.	
25.	Bröt Gen: Löit: Hord	
	up och til bygen Steilp	4½.
26.	bröt Gen: Maij: Zijlig	
	och Zög: mäd seina	
	för delnigar til bygen	
	Stillp	4½.
	Sama dagen skeildes	
	Konugn fron oss och	
	vi som fåhr uthan rätta	
	herde, gud hielp.	
27.	Bröt Gen:Maij: Hiertta	
	up til bygen Stillp .	4½.
28.	bröt General Sparre	
	up til bygen Stillp .	4½.
	iagh följer Hierta	
	och heter så.	
28.	› Staden Kamplunka . .	4½.
	öfver fasliga berg moste	
	vi nu och genom skog.	
29.	› bygen Rucka	4.
30.	› bygen Passada	4.

Ocktober		Timar
	2000 stegh härifron	
	lyctas valoska grensn	
	och begynnes Siben-	
	birgen nu	6 mil
31.	til Staden Rosenau.	
Novämber		
1.	› bygen Hälsdorf . . .	1½.
2.	› bygen Nusbagck . . .	1½.
3.	› bygen Wargas	2.
4.	› bygen Schomberg . .	1½.
5.	› M[ark] fläck Räps . .	1½.
6.	› bygen Croutz	1½.
	milana begynte	
7.	*Rastdag.*	Milena
8.	› bygen Schäss	1½.
9.	› bygen Sickmantel . .	2½.
	ända på tyska bygar.	
10.	› bygen Sengeritz . . .	2½.
11.	*Rastdag.* Döde Lieut-	
	nant Flåtman och	
	drängen Samecs der	
	begraven.	
12.	› M. fläck Muros vassar	
	heij	1½.
13.	› bygen Banu	1½.
14.	*Rastdagh.*	
15.	› Bygen Mykes (valosk	
	bygen)	2.
16.	› Bygen Scatt	2.
17.	› Bygen Valasus	2.
18.	› Bygen Derzij	2.
19.	› Bygen Balan	3.
20.	› M. fläck Kila	3.
21.	*Rastdag.* K. Gen. Sparre	
22.	stod stilla, ända på	
	Seibnbirgen, mötte	
	oss Keiserliga gendral	
	Voillschuk, földe oss	
	til Bäiyerska gränsen	
23.	› M. fläck Schomlau . .	2.
24.	› M. fläck Margreta . .	3.
25.	*Rastdag.*	
26.	› Bygen Szekel heid . .	2.
27.	› Bygen Naleta	1½.
28.	*Rastdag.*	
29.	› Staden Debrizin . . .	3.
30.	› M. fläck Bessermin . .	2.
Decämber		
1.	› M. fläck Nanäs . . .	2.
2.	› bygen Esler	2.
3.	› Staden Tockeij	
3.	förbeij til	
	› M. fläck Seventz . . .	3.

December		Milana
4.	til M. fläck Misskuss . .	4.
5.	*Rastdag.*	
6.	» Bygen Neit Michel . .	2.
7.	» Bygen Häves . . . . och Gen: Maij i Atan (?)	3.
8.	» Bygen Arock Sallas .	2.
9.	*Rastdag.*	
10.	» M. fläck Hatvan . . .	2.
11.	» Bygen Veresathssa (?) .	3.
12.	*Rastdag.*	
13.	öfver Donau strom ved staden Pest mäd promar til Oven . .	3.
14.	*Rastdag.*	
15.	» Bygen Verresval . . .	2.
16.	» Bygen Dorock	3.
17.	» Bygen Messmijll . . . Gen: Maij: i Olmass.	4.
18.	» Bygen Attz	3.
19.	*Rastdag.*	
20.	» Bygen Sangtjoan . . .	3.
21.	genom staden Rab til bygen Abda	1½.
22.	» M. fläck Weisselburg .	3.
23.	*Rastdag.*	
24.	» Bygen Nickelsdorf . .	3.
25, 26.	*Rastdag.*	
27.	genom staden Bryck til Bygen Heflein . . Begynnes Öster rike vid staden Bryck.	3.
28.	» M. fläck Schefgert . . Sama [dag] för beij läiongorden och alla hand andra Keisarens diur, som man kan nämma för staden Weijn förbij lämna allt höger n. en ¼ mihl fron staden.....	3.
29.	» Bygen Bomgart . . .	2.
30.	» Presdårf	5.
31.	» Bygen Klein Rust . .	3.
	Januarij A:o 1715.	
1, 2.	*Rastdag.*	
3.	» Bygen Rund dorf . .	3.
4.	» Bygen Kemdel. . . . och vi i B: Campstäten.	3.

Januarij		Milana
5.	til Bygen Eijsdornach . .	3.
6.	*Rastdagh.*	
7.	» Bygen Cinpock . . .	3.
8.	» Staden Enss.	2.
9.	*Rastdagh.*	
10.	» Staden Weltz . . . . Blef ryttmästar Silversparre hiäl stucken blefv Kongens häst halt och moste lämnas efter.	6.
11.	» M. fläck Nöimarck . .	3.
12.	» M. fläck S. Marigen Kirg	3.
13.	*Rast dagh.*	
14.	» M. fläck Grisback . .	3.
15.	» Bygen Krisdorf . . . Begynnes Beijgern öfver Gränsen vid M. f.	2½.
16.	*Rast Dagh.*	
17.	» Bygen Krisbagh . . .	3½.
18.	» Bygen Graben Traubagh	3½.
19.	» Bygen Pula	4.
20.	*Rast Dagh.*	
21.	» Bygen Dinzing . . . Sama dagen genom Neijstadt öfver Don[au] strömen, staden Pfiöring förbeij och i Wackenstein.	2½.
22, 23.	*Rast Dagh.*	
24.	» Bygen Schefdorf . . .	5.
25.	» Bygen Au . . . . . ända på Bäygern. Begynnes Eigstädt	4.
26.	» Bygen Kotzbagh . . .	4.
27.	*Rast dagh.* Begynnes Ansbacgchska landet	
28.	» Bygen Fagh. Nörenberg förbeij....	
29.	» Bygen Grembdorf . . Begynnes Bareitska landet.	3.
30.	*Rast dagh.*	
31.	» Bygen Unter Steinau . Beg. Wurtzburg land.	3.

Februarij		Milarne
	Februarij.	
1.	til Bygen Herlem. . . . Passeret et gammalt slott Stolberg. Starck s[t]orm.	2½.
2.	› Bygen Ramingen . . . öfver Maij[n] genom Schweinfurt Fri stat.	2½.
3.	*Rast dagh.*	
4.	› Bygen Alberthusen . . öfv. strom: Saal vid staden Kissingen.	4.
5.	› Bygen Hetter hausen . Beg. Ab: Fuldas land.	9.
6.	*Rast dagh: Sönd.*	
7.	› Bygen Hoh Bijber . .	4.
8.	› Bygen Budos	6.
9.	› Bygen Swartzhassel . . öfver strömen Fulda. Vid staden Hirschfeld Beg. Hessen Kassel.	6.
10.	*Rast Dagh.*	
11.	til Bygen Walburg . . .	6.
12.	› Bygen Drubenhusen .	3.
13.	*Rast Dagh.*	
14.	› Bygen Hog Gandern . ved staden Witzehusen i Eijsfelds land.	4.
15, 16.	*Rastdagg.*	
17.	› Bygen Mengelrod . . int longt f. Heilig stadt	3.
18.	*Rastdagen.*	
19.	› Bygen Sylingen . . . vid Dudder stadt	4.
20.	*Rastdagh.*	
21.	*Rastdagh.*	
22.	› Staden Sesum [Seesen?] Genom Geibelshusen i Hanoverska landet.	

Svensk historieskrifning och svensk patriotism.

Med en uppsats *Karl XII. En uppgift för svensk häfdaforskning* inleder professor Hjärne 1897 års årgång af Sveriges författareförenings publikation *Vintergatan.* På ett liffullt språk och i en idérik framställning berör förf., utom sitt egentliga ämne, ur åtskilliga synpunkter våra dagars svenska historieskrifning, och det är närmast detta, som ger oss anledning att nedskrifva några reflexioner.

»Länge har vår svenska häfdateckning, så att säga, gjort bot för våra förfäders krigiska öfverdåd», börjar prof. Hjärne sin uppsats. »Ingenting förefaller oss mer osvenskt och motbjudande än kvasipatriotiskt skryt». Självkritik är vår historiska forsknings starkaste sida o. s. v. Vi erkänna det befogade i dessa anmärkningar. Hvem har ej mer än en gång känt tviflets kalla andedräkt kyla entusiasmens värme, när det varit fråga om våra stora minnen, särskildt våra krigiska minnen? Vi åtminstone erinra oss ända från skolåren, huru så var fallet. Vi ha ängsligt mästrat på dessa minnen, vi ha ansett det för en plikt att icke spara på skuggorna, när det varit fråga om deras återupplifvande, och med hvilken försiktighet ha vi ej tagit till orda, när det gällt att försvara dem mot alltför våldsamma och hädiska angrepp! Förf. jämför oss med våra

tyska grannar och våra norska bröder, och vi måste ju erkänna att vi endast kritiskt lyssna till de förras patriotiska fanfarer, att det skulle för oss vara svårt att som de senare värma våra hjärtan vid en dansk amirals äfventyrliga bedrifter eller vid en Olof den heliges, en Harald Hårfagers mer och mindre tvifvelaktiga eller legendariska bragder. Vi anse det nästan som en hederssak att, när så faller sig, gifva oss själfva orätt och våra fiender rätt.

Huru vi ha kommit in i detta självkritiska stadium? Rent vetenskapligt sedt, har vår historieforskning under de senare årtiondena, om man undantager ett och annat större arbete, genomgått en period af kritisk analys, som ägnats åt vår historias detaljer. Men orsaken ligger ej ensamt däri. Stämningarna i de stora kretsarna af bildade, som skapa den allmänna opinionen, ha nog kraftigare inverkat. Härvidlag torde den öfvergång till en fullt medvetet fredlig neutralitetspolitik, som i senare hälften af detta århundrade försiggått, ha utöfvat en icke ringa verkan. Vi ha blifvit liksom litet rädda för våra krigiska minnen. Känslan af vår närvarande politiska obetydlighet har också gjort sitt till. Frukterna af våra segrar ha tillfallit andra nationer, och det är ej längre från ett stolt närvarande, som vi i dem kunna se förutsättningar för ögonblickets storhet. Vi ha ej haft några särdeles höga mål att samlas kring, och följaktligen icke haft någon anledning att för sådant ändamål lifva våra sinnen genom betraktelsen af förfädernas bedrifter eller att låta någon glans af det närvarandes förhoppningar falla öfver de tider som gått. Vi betrakta ej vår historia som någon »stolt fjällvandring» med ohunna toppar, som locka i fjärran. De liberala vindar, som blåste under 1850- och 60-talen, synas ock ha varit decideradt antipatriotiska. Vi ha ju bevittnat, huru en af de gammal-liberala koryféerna gjorde till en af sina uppgifter att efter bästa förmåga svartmåla ett af våra största historiska minnen och förebrå dess samtid, att den ej förverkligade realundervisningen, att den ingenting gjorde för genomförande af allmän rösträtt, att den var nog naiv att hålla fast vid gammalprotestantisk gudsfruktan i all dess trånga ensidighet. Kosmopolitiska villosyner behärskade tänkesätten och man hade helt och hållet förgapat sig i den franska revolutionens härlighet. Denna liberalism tyckes numera nalkas upphällningen, men den synes ha en ättelägg i våra dagars fredsapostlar, för hvilka allt tal om krig är en styggelse och för hvilka den eviga fredens vackra dröm hägrar. Prof. Hjärne riktar mot dem några skarpa satiriska hugg, icke för deras fredskärlek, som är värd all aktning, utan för deras sätt att betrakta historien.

Förhållandena börja dock ändras. Historieskrifningen synes åter kunna motse en tid af syntes, den väntar på författare, som, med blickarna skärpta af all den senare tidens kritik, åter från en fördomsfri ståndpunkt skildra de svunna seklernas utveckling i sammanhang. Uti diktens form ha de gamla minnena återigen börjat klinga, och mångas hjärtan ha kunnat värmas af »Svenska bilder». På vers och på prosa söker man efter det äkta svenska. En af-

gjordt fosterländsk rörelse har genomgått sinnena och kosmopolitismen har börjat vika för känslan af en nationell koncentrerings behöflighet. Vi sakna icke ens, synes det, det framgångsrika närvarande, som kan göra, att vi icke känna oss alltför fattiga vid jämförelsen med våra förfäders bragder. 1897 års konst- och industriutställning hade en så afgjordt nationell prägel, den talade om så många eröfringar, vunna på det fredliga arbetets fält, eröfringar, på sitt sätt lika dyrköpta som de forna krigiska, på sitt sätt lika stärkande för nationalkänslan, eröfringar äfven de vunna genom eld och stål, att det ej längre är förmätet att tänka, att vi ändå duga till någonting, och därmed öppna sig äfven nya synpunkter för betraktelsen af det förflutna.

Historieskrifningen har sin stora uppgift i det arbete, som förestår, att ytterligare stärka vårt nationella medvetande. Professor Hjärne har antydt den väg den har att följa med några tankar, i hvilka vi uti hufvudsak instämma. Vi böra ej öfvergifva den förvärfvade självkritiken; historiens studium bör alltjämt vara »en skola af självbehärskning». Vi skola ej längre döma efter våra mer och mindre ensidiga begrepp de förgångna tidernas gärningar och män; vi ha att söka förstå dem, att med de hjälpmedel, som en skärpt kritik satt i våra händer, söka bilda oss en föreställning om de krafter, som då verkade, den tankegång, som då följdes, de konflikter, som då utkämpades, de kompromisser mellan olika riktningar, ur hvilka de historiska verkligheterna då framgingo. Vi böra inse att då, liksom nu, godt och ondt, rätt och orätt, sällan äro rangerade på hvar sin sida, utan att hvarje meningsriktning innebär ett visst mått ensidighet, ett visst mått af rätt, och vi ha endast att söka förklara, hvarföre den eller den riktningen i ett gifvet moment gjorde sig gällande. För ett sådant betraktelsesätt få ock krigen sin gifna plats, äfven de föremål hvarken för beundrande skryt eller ett trångsinnadt och enfaldigt fördömande utan för en sanningssökande sträfvan att förstå äfven dessa fruktansvärda rörelser i det nationella lifvet — äfven de en del i »häfdernas stålsättande skådespel». Icke så, som om vi kunde hoppas att komma åt någon sanning för alla tider. En annan tid skall komma, utrustad med ännu bättre hjälpmedel än vår och lärd af ännu rikare erfarenheter än vår, och se sakerna på annat sätt. Det är därigenom, som den historiska vetenskapens lif underhålles.

Prof. Hjärne återkommer till sin kritik af vår historieforskning. Vi ha, särskildt i fråga om nyare historiens problem, låtit oss alltför mycket afskräckas af det historiska arbetets svårigheter. »Dels af nödtvång, dels af inrotad vana» ha vi hållit till godo med en för medeltiden och antiken länge sedan öfvergifven arbetsmetod. Hela serier af otryckta akter genombläddras med brådskande hand, strödda notiser utplockas »med en slags divinationsblick». Tryckta »stoffsamlingar» och »traditionella hjälpredor» begagnas utan vederbörlig pröfning. Arkivpapperen utväljas nästan på måfå eller förnämligast

med hänsyn till deras lättlästhet. Främmande originalskrifter begagnas i möjligast bekväma öfversättningar utan självständig språkkunskap o. s. v.

Kritiken är sträng och kanske äfven något obillig. Vår historieforskning synes oss verkligen under senare tider, såsom redan antydts, ha befunnit sig i ett »kritiskt» skede och har verkligen icke skytt för den granskning af detaljerna, ur hvilken så ofta en ny syn på sammanhanget framgår, knappast heller för de svårlästa akterna. Och skulle så verkligen vara, att den svenska historieskrifningen ännu i någon väsentligare mån lider af de lyten, som prof. Hjärne anklagar den för, så — hvar är felet? En elak anmärkare kunde ej utan fog svara: i den förberedande undervisning, som våra historiska ämnessvenner vid våra högskolor åtnjuta. Hvarföre lära de sig ej att läsa, hvarföre få de ej lära att taga i tu med de svåra problemen? Nu är det emellertid bekant, att prof. Hjärne sedan flera år tillbaka med stor framgång skött ett historiskt seminarium i Uppsala, hvars uppgift varit att lära nybörjaren handtera den kritiska forskningens synglas, att begagna den moderna vetenskapens analytiska metoder. Han synes oss därföre vara litet orättvis både mot sig själf och sina lärjungar. Det är sant att mycket återstår att göra, men olyckan ligger mera i arbetarnes fåtal, än i bristande syn för det riktiga. Hvad åter kunskapen i främmande språk angår, som skulle sätta oss i stånd att självständigt behärska den främmande historiska litteraturen, så är det nog sant, att under gynnsamma förhållanden och under en viss ålder ett språk mer eller mindre ej betyder så mycket att lära sig. Men å andra sidan äro språkgenierna få och arbetar flertalet under förhållanden, som i mer än ett hänseende, icke minst det ekonomiska, äro ofördelaktiga. Hvarföre då så strängt tadla användandet af öfversättningar? Det är icke små fordringar i språkkunskap prof. Hjärne ställer på historici. Icke nog med de vanliga moderna språken, icke nog med italienska och spanska, äfven polska, ryska, rumäniska, turkiska tyckas vara mer och mindre erforderliga rekvisita. Det synes oss vara självklart, att så högt ställda fordringar ej kunna realiseras utan en sträng språkstudiernas fördelning, och vi äro förvissade om att under våra professorers insiktsfulla ledning en sådan efter hand skall komma till stånd bland deras lärjungar till vår historieforsknings synnerliga båtnad.

Ännu en anmärkning synes prof. Hjärne rikta mot vår svenska historieforskning. Den är »liksom dömd att vara syrsan vid spiseln, som sjunger sin entoniga sång till hemkänslans vidmakthållande och till insöfvande af orons längtan ut i det fria». Den har lagt sig att »rufva öfver sina intima famijeminnen i en från världsbullret undangömd koja». Och förf. kastar i sammanhang därmed en afundsam blick på andra vetenskaper, arkeologien, matematiken, naturvetenskaperna, för att icke tala om forskningsresorna, i hvilka svenskarne med ära deltagit i det stora internationella samarbetet. Prof.

Hjärne har naturligtvis icke förbisett, men han har, synes det, icke tillräckligt framhållit skillnaden mellan dessa universella vetenskaper och historien, som väl i främsta rummet är inhemsk. Han har lika litet förbisett omöjligheten för oss att på de områden af allmänna historien, som icke längre äro strängt nationella, följa med de stora kulturfolken. Däremot torde han, för att vara fullt rättvis, något mera kunnat framhålla, att vi, äfven om vi sällan behandla främmande ämnen, verkligen gjort icke så små insatser äfven i den europeiska historieforskningen och sålunda icke varit fullkomligt »passiva», att vi icke alldeles försummat de rika källor, som våra arkiv för denna historia gömma. Vi behöfva endast nämna vissa urkundspublikationer, vissa bidrag till sextonhundratalets historia. Men äfven här stöta vi på språkfrågan — för att icke tala om den nyss berörda sifferfrågan. Svenska historiska arbeten läsas utom Skandinavien och Finland nog stundom i Tyskland, utom dessa länder endast undantagsvis. Vilja vi ej skrifva på främmande språk, lära vi aldrig med framgång kunna deltaga i det internationella historiska arbetet. Utom tid och språkförmåga erfordras därtill äfven penningar, ty en i ekonomiskt afseende fullt oberoende facktidskrift lärer vara ett första villkor för ett sådant deltagande, då vi väl icke ensamt böra gästa i utländska tidskrifter, och utan studier i främmande land lära vi ej kunna lösa problem utom vår egen historia. Vi se ju då och då, huru svårt utländingar ha att behandla svenska ämnen; samma svårigheter finnas för oss i fråga om utländska.

Professor Hjärnes i så mycket träffande kritik har emellertid haft ett särskildt syftemål. Han framkastar, om vi förstått honom rätt, den djärfva planen, att vi svenskar skulle på olika områden bearbeta historien om Karl XII:s tidehvarf, följa dennes historia i alla dess förgreningar på polskt, ryskt och lillryskt, rumäniskt och turkiskt område. Han har velat framställa ett program för en »svensk historisk akademi», som kan förfoga öfver »en hel skola af noggranna arbetare och enkom utbildade specialister». För att låta denna i sanning storslagna tanke framträda i vederbörlig belysning kan det ju vara lämpligt att låta skuggor falla öfver vår nuvarande historiska författareverksamhet. Själfva tanken är emellertid utförd med vältalighet och värme. Vi instämma gärna med förf. däri, att vi svenskar i vida högre grad än ryssar och polackar, för att icke tala om rumäner och turkar, äga förutsättningarna för utförandet af ett sådant arbete. Vi instämma gärna med honom däri, att vi i vår egen historias gång, som »vetter från hedenhös åt öster och samlar sig omsider i en väldig kamp, som omfattar hela Östeuropa», ha en eggelse till ett sådant arbete, och vi skulle gärna unna honom glädjen att se, om icke planen förverkligad, åtminstone grunden för dess realiserande lagd. Men att vi på historiens fält någonsin skulle uppnå »den ständigt jämna växelverkan», som t. ex. i fråga om naturforskning råder mellan svenskt och europeiskt arbete, därom kan man dock hysa tvifvel, så gärna vi än skulle se något sådant komma till stånd.

Det är här och där i sin artikel om Karl XII, som prof. Hjärne kommit fram med sina betraktelser öfver vår häfdateckning sådan den är och sådan den en gång kan blifva. Det har ej varit vår afsikt att här gå något närmare in på Karl XII:s-problemet. Huru litet veta vi i själfva verket icke om Karl XII, menar författaren, och att vi i fråga icke blott om honom utan äfven om våra andra historiska personligheter i mycket »se som i en spegel på ett dunkelt sätt», det erkänna vi villigt. Vi erkänna ock allt det sinnrika och slående i den parallell förf. uppdrager mellan Karl XII och Hannibal och dessa heroers förhållande till källornas framställning, om än med någon reservation i fråga om den förre. Vi äro däremot ej fullt lika mycket med om förf:s tal om »nybörjarfusket att på rak arm döma om människor och ting utan att vårda sig om att lära känna deras egendomliga utveckling», för så vidt detta skall vara en generell dom om svensk historieskrifning, och vi äro icke fullt öfvertygade om, att polska originalkorrespondenser, magyariska insurgentbref, rumäniska papper och turkiska kansliskrifvelser äro oundgängliga för att redan nu bilda oss ett något så när riktigt omdöme om Karl XII:s karakter och sträfvanden, så värda än i och för sig dessa källor äro att närmare studera.

* * *

Fröken Ellen Key har i samma publikation »Vintergatan» i form af ett »öppet bref» till hennes vän Verner von Heidenstam infört en uppsats *Om patriotismen*, som har en och annan beröringspunkt med prof. Hjärnes ofvan behandlade artikel. Vi lämna inledningen till fröken Keys intressanta och väl skrifna »bref»: en knäböjande hyllning åt den celebre adressaten, som torde höra till ceremonierna i den vittra värld, i hvilken författarinnan rörer sig, för att upptaga ett och annat af hennes satser i det följande. Hon har många vackra och efter vårt förmenande äfven riktiga ord att säga både om svensk natur och svenskt lynne och hon ägnar åt fjolårets utställning och dess betydelse ett par förträffligt skrifna sidor, uppburna af en djup känsla. Tvifvelsutan både vill hon vara och är hon från sin ståndpunkt en god svensk. Men i enskildheter äro vi i många fall af rätt olika mening. Något djupare sinne för vår historia röjer hon visserligen icke. För hennes patriotism är Hasselbergs grupp »Farfadern» mera glädjande än alla våra konungastatyer tillhopa, Gustaf III:s allena undantagen: se där kvintessensen af hennes historiska uppfattning. Hon har en märkvärdigt olika dom mot prof. Hjärne om vårt förhållande till våra minnen. Enligt honom en själfförnekande kritik, en ödmjuk botgöring, en afgjord motvilja mot allt skryt; enligt henne åter stolt högmod, bredt skryt, stora patriotiska åthäfvor. Vi ha redan antydt, att vi närma oss prof. Hjärnes uppfattning, och vi tro, att fröken Key har något missuppfattat innebörden af våra senast hållna minnesfester. Frånsedt

några obligata patriotiska trumpetstötar, ha vi för vår del, så långt vi varit med, funnit en ganska dämpad, en mycket moderat, en om mycken återhållsamhet vittnande hållning i dessa jubileer. Fröken Key påstår, att vi gifvit Cesar mer än hvad honom tillhörer och åt folket mindre än hvad det tillkommer, och vi finna i vår nyare historiska litteratur mer än ett bevis på, att så ej längre är förhållandet. Hon ägnar skarpa ord åt våra dagars fosterländska rörelse, som enat »militarism, obskurantism, protektionism och antisemitism». Vi förvånas, att en så begåfvad författare är så fången af gamla slagord. Om den nyare försvarsrörelsen är detsamma som militarism, hvarför är den senare då så vederstygglig? Försvarsrörelsen har haft, det erkännes, åtminstone vid riksdagen en mindre tilltalande sida, men äfven den har sin förklaring i ganska djupt rotade föreställningar just hos den af fröken Key så varmt beundrade allmogeklassen. Äfven om vi aldrig kunna komma att sätta vår armé så högt, som tyskar och fransmän göra med sina, är det ej mer än billigt att erkänna den betydelsefulla plats denna kår alltmer börjar intaga i det fosterländska arbetet. Och protektionism? Enligt vårt förmenande — utan att för öfrigt bekänna oss till densamma — är den blott en skiftning i de stora ekonomiska rörelserna, som måhända en dag skall lämna plats för en annan uppfattning, men i och för sig lika berättigad som frihandeln, åtminstone för hvar och en, som icke är fången i doktrinära fördomar — med full rätt naturligtvis för en motsatt uppfattning att kämpa för sin idé. Vi erkänna gärna, att vi under senare tid ej ha haft några stora, lifvande idéer att samlas om, men vi betvifla, att 1864 års politiska äfventyr skulle haft en så väckande karakter, som fröken Key tror, och vi betvifla likaledes, att allmän rösträtt, zontariff och skogslagar skola få en sådan verkan. Vi känna ej fröken Keys ståndpunkt i rösträttsfrågan, men att den allmänna rösträtten utan vidare skulle vara det allbotande läkemedel mot samhällets onda, som man en gång trott, därom blifva tviflen för hvarje dag allt starkare. Erfarenheterna från Norge (redan innan dess införande), Tyskland, Frankrike, Amerika tala ett varnande språk. Hvarföre skulle vi, som ju onekligen sitta i efterhand, utan vidare göra ett experiment, som i det hela slagit illa ut? Gärna medgifves, att våra nuvarande förhållanden ej äro idealiska, men sakens ordnande är ett af de svåraste problemen för den politiska visheten; i och därmed förlorar också frågan mycket af sin eggande natur. Det skulle så mycket bero därpå, menar förf., att ett flertal deltoge i »aktiv politik», men inskränker sig detta till utöfningen af rösträtt, synes ej mycket därmed vara vunnet. Det är på andra områden arbetet på »underklassens» höjande bör taga sin början.

Vi beklaga vidare med författarinnan det svalg, som är befäst mellan »herrskap och folk» i vårt land, ehuru det förefaller oss, att det i själfva verket här är mindre än i de flesta andra kulturländer. Men vi våga ej dela hennes tro, att det nu mer än förr skulle vara »i rödmålade stugor och i vindskamrar, som det nya svenska folket

växer upp». Vi dela ej den naiva tron på det oskuldsfulla, ädla och ofördärfvade folket. Äfven vi ha någon bekanskap med fröken Keys litterära heros C. J. L. Almqvist, ehuru vi icke äro nog förmätna att aspirera ens på halfvan bland de sju och en half personer i Sverige, som enligt henne rätt förstå denne store författare. Men vi tro i alla fall icke på den skönmålning af den svenska allmogen, — ehuru vi skatta dess betydelse i vår historia mycket högt — som utmärker Almqvists folklifsbilder. Den felar i idealism lika mycket som Strindbergs skildringar göra i realism, och de senare stå dock säkerligen sanningen vida närmare. I alla tider har i Sverige ur rödmålade stugor och ur vindskamrar framvuxit stora män — det är ju ett vackert drag i det svenska folkets utveckling, men det är först när de assimilerat den högre bildningen, som de blifvit sitt folks välgörare. Det är uppifrån och från fåtalet, som det högre ljuset kommer, som skall genomtränga massorna. Det är detta fåtal med sann bildning, som lifligast känner, som djupast fattar både det verkligt nationella och värdet af allt det, som gör fäderneslandet för oss dyrbart. Vi hänvisa författarinnan till allt det fina, som hon själf i den vägen har yttrat. Men visserligen borde mycket mera kunna göras för att komma denna sanna bildning att tränga ned till de dunkla lagren, och i det afseendet förete ju dagens sträfvanden ett och annat lofvande drag.

Vi kunna ej dela författarinnans mening, att vår lösen för närvarande borde blifva »Europa åt Sverige» i stället för »Sverige åt svenskarne». Vi ha alltför mycket lidit af en välment kosmopolitism. Det kräfves enligt vårt förmenande en stark nationell grund för att kunna med fördel tillägna sig de europeiska idéerna. I annat fall förlorar man endast sig själf.

För fröken Key, liksom för många andra, står våra dagars norska patriotism i det fagraste ideella ljus; hon har för densamma nästan endast beundrande ord. Vi erkänna gärna, att den har i sig mycket vackert och afundsvärdt, mycket efterföljansvärdt. Men hon synes oss glömma dess mörka skuggsidor. Vi åtminstone beundra ej den patriotism, för hvilken *ett* utmärkande kännetecken tyckes vara att tro sig själf lika stor som sina fjäll. Den påminner oss alltför mycket om forna dagars rudbeckianism i Sverige och vi befara, att liksom denna den en gång kommer att röna ett allvarsamt bakslag och lida en allvarlig förödmjukelse. Vi beundra lika litet den patriotism, som förblindad af parti- och nationalhat räcker ett finger åt främmande makter för att påkalla deras inblandning. Den påminner oss alltför mycket om polsk fosterlandskärlek, för att vi ej skulle tänka: vestigia terrent. Hvarken Norges politiska eller intellektuella lifskraft har ännu kulminerat, menar författarinnan, och vi äro visserligen ense med henne däri men på ett helt annat sätt, än hon torde fatta saken. Ögonblickets norska politik synes snarast vara af det slag, som förr eller senare alstrar revolutioner, så illa är jämvikten afpassad, och i våra dagars norska litteratur

synes det för ögonblicket just ej vara den jämna och fortgående blomningens tecken, som förhärska.

Författarinnan ger oss en kvick och satirisk skildring af det »svenska normalhemmet» med dess skuggrädda och förflackande karakter, där man raskt afhugger »hvarje vallmostånd, som reser sig öfver de andra», och hon ser ej våra dagars ungdom med särdeles blida ögon. Det är nog sant, att brödstudierna för ögonblicket tyckas ha tagit öfverhand — det är ju i våra dagar ganska förklarligt — men det finnes äfven undantag, och fröken Key tyckes väl mycket ha sitt ideal i »världsborgaren i stort», i »öfvermänniskan». Det är öfverdrift mot öfverdrift. Här finnes emellertid att börja med ett rikt fält för en uppfostrande verksamhet, men vi önskade denna uppfostran i första rummet svensk, och icke kosmopolitisk. Vi ville ha den sådan, att den väcker sinnet för det svenska, sådant det uppenbarar sig i vår litteratur, i vår natur och icke minst i vår historia, den sistnämnda framställd icke med »skryt» och med »stora åthäfvor» utan med en lika kritiskt pröfvande som nationellt självmedveten sanning.

Det är sålunda i hvarjehanda, som vi tänka olika med fröken Key; vi befara till och med att hon, om dessa rader händelsevis fölle under hennes ögon, skulle inrangera oss under något af sina fula slagord, »obskurantism» t. ex., eller kanske räkna oss till den föraktade klassen af »Vaterländler» enligt den af henne själf använda termen. Vi för vår del äro henne tacksamma för en i många hänseenden idérik uppsats och äro glada öfver att åtminstone på en mark kunna räcka henne handen, i kärleken nämligen till det svenska i vårt lynne och vår natur, i vårt språk, vår diktning och vår konst, vi skulle gärna tillägga i vår historia, om vi icke befarade, att vi här se sakerna något olika.

Ehd.

Underrättelser.

— Författaren till »Geschichte der deutschen Historiographie seit dem Auftreten des Humanismus» professorn i Würzburg F. X. v. Wegele har aflidit d. 16 okt. 1897, nära 74 år gammal.

— Den berömde tyske kulturhistorikern Wilhelm Heinrich von Riehl afled i München d. 16 nov. 1897, öfver 74 år gammal. Efter att flera år hafva varit universitetsprofessor var han under tio års tid till året före sin död direktör för baierska nationalmuseet och generalkonservator för Baierns konstminnesmärken och fornlämningar. Som föreläsare i och utom München lärer han lockat

hundratals åhörare. Som författare behandlade han med förkärlek i en mängd i flera upplagor spridda arbeten företrädesvis kulturhistoriska ämnen utan den ringaste beröring med den politiska historien. Själf var han skald, kompositör och musikkännare samt etnograf och sålunda väl ägnad att med all psykolokisk finess behandla just den sida af historien, som han gjort till föremål för sina studier. 1870—79 utgaf han den af Raumer grundade »Historisches Taschenbuch».

— Till utländska ledamöter inom den historiska klassen har *Vitterhets, Historie och Antikvitets Akademien* valt professor J. Steenstrup i Köpenhamn och arkivdirektorn R. Koser i Berlin.

— *K. Samfundet för utgifvandet af handskrifter rörande Skandinaviens historia* har till ordförande för 1898 utsett riksarkivarien C. T. Odhner samt till ledamot invalt biblioteksamanuensen dr. B. Lundstedt. Uti de af K. Samfundet utgifna Historiska Handlingar komma närmast att införas *Handlingar angående tronföljarevalet 1810*, redigerade af professor Oscar Alin.

— Det af 1897 års riksdag till *kammararkivets ordnande* beviljade anslaget af 5,000 kr. har fördelats i tre arvoden på 1,600 kr. hvart och ett till lika många biträden vid detta arbetes utförande. Återstoden är afsedd för tillfälliga utgifter.

— Den i föregående årgång omnämnda af P. A. Norstedt & Söner utgifna festskriften till f. d. riksarkivarien C. G. Malmströms ära kunde innan föregående års slut under titeln »*Historiska Studier. Festskrift tillägnad C. G. Malmström d. 2 nov. 1897*» tillställas honom. Ett i helt skinn bundet exemplar öfverlämnades mera högtidligt d. 8 sistlidne januari af professorerna Hjärne och Stavenow samt lektor E. Hildebrand, hvilka tre på sin tid utfärdade inbjudan till deltagande i skriften. Af de förut såsom deltagare omnämnda författarne har en, professor M. Weibull, sett sig hindrad att infria sitt löfte. Antalet bidrag är sålunda jämnt tolf.

— K. Maj:t har af anslaget till *resestipendier och lärda verks utgifvande* beviljat följande understöd för historiska ändamål: åt docenten E. Stave 600 kr. för arbetet »Om källorna till 1541 års öfversättning af Nya testamentet»; åt kammarrådet G. Thulin till arbetet »Om mantalet», senare delen, 1,000 kr.; åt professor Nyblæus för fortsättning af »Den filosofiska forskningen i Sverige» 800 kr.; åt docenten L. Wåhlin för utgifvande af en svensk medeltidsskrift på latin, »magister Mathias' Copia exemplorum» 600 kr.; åt fröken E. Fries för idkande af arkivstudier i Holland 600 kr. Dessutom ha anslag gifvits för filologiska och arkeologiska ändamål. Det största af alla, 4,500 kr., har anslagits till inlösen af 30 exemplar af professor Nordenskiölds kartografiska verk »Periplus. Utkast till sjökortens och sjöböckernas äldsta historia».

— *Akademiska afhandlingar.* Fil. licentiaten A. Björkander har utgifvit och d. 5 febr. försvarat en gradualafhandling med titeln: *Till Visby stads äldsta historia. Ett kritiskt bidrag* (XVI + 137 sid.); fil. lic. komministern J. A. Hammargren den 19 febr. en afhandling med titeln *Om den liturgiska striden under konung Johan III* (XV + 252 sid.).

— Sedan den i afdelningen för Granskningar införda öfversikten af den förlidet år utkomna historiska jubileumslitteraturen blifvit skrifven, ha vi haft tillfälle att taga kännedom äfven om professor Landtmansons i Humanistiska Vetenskapssamfundets i Uppsala festskrift till H. Maj:t konungen införda afhandling om *Träldomens sista skede i Sverige.* Förf. utgår från den riktiga satsen, att träldomen, sådan vi känna den genom landskapslagarna, redan var stadd på tillbakagång, väsentligen genom kristendomens inverkan, att man sålunda i mer än ett fall har att af analogier eller på annat sätt sluta sig till hvad den ursprungligen varit. Han genomgår därefter de för frågan afgörande hufvudmomenten om träldomens uppkomst, om trälens ställning till ägaren oeh samhället samt om träldomens upphörande. Härvid får han äfven tillfälle att uttala sig om de punkter, som varit föremål för olika tolkning de rättslärde emellan, så förnämligast om det rätta begreppet af s. k. gäfträldom, så äfven om frågan huruvida träldom kunde ådömas som straff. Man finner här sålunda en sammanfattning såväl af de svenska lagarnas stadganden i ämnet som af de i litteraturen uttalade meningarna — det är företrädesvis Stiernhök, Calonius, Schlyter och Amira, som komma i fråga — och den intresserade har följaktligen en god ledning för att bilda sig ett eget omdöme.

— Af *Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria utgifna af Södermanlands fornminnesförening* har nionde häftet utkommit. Det upptages helt och hållet af en historisk-topografisk illustrerad beskrifning öfver *Västerhaninge och Muskö socknar i Sotholms härad af Stockholms län.* Författaren, herr Gustaf Westerin, har för sitt arbete förutom tryckta källor begagnat handskrifter i Riksarkivet, K. Biblioteket, Kammararkivet, Lunds universitetsbibliotek samt kyrkoarkiven i Västerhaninge och Muskö samt åtskilliga gårdsarkiv. Afhandlingen är indelad i följande kapitel: Västerhaninge socken i allmänhet; Kyrka, prästerskapet och skolan; Socknens herresäten, öfriga äldre gårdar och fornminnen; Kulturbilder från Västerhaninge socken under 1700- och 1800-talen samt Muskö kapellförsamling, hvarefter följa några bilagor.

— På P. A. Norstedt & Söners förlag har utkommit *Lefnadsminnen* af F. Asker. Förlidet år aflidne f. d. landshöfding Asker var såsom talman under två riksdagar i borgarståndet och såsom talman under tre riksdagar i andra kammaren en politisk personlighet. Föreliggande Lefnadsminnen, som äro tämligen kortfattade (102 sid.) innehålla naturligt nog åtskilliga interiörer dels från

Askers ungdomstid, då han gällde som mycket liberal, dels från riksdagslifvet, under den tid han deltog i detsamma, äfvensom åtskilliga upplysningar om hans verksamhet som landshöfding. Något mera betydande i historiskt hänseende finner man dock icke. Asker var berömd som talare och ett rätt stort utrymme är upplåtet åt hans tal vid olika tillfällen: en vältalighet, som icke saknar förtjänster men som i åtskilligt förefaller oss något föråldrad.

— I tidningen »Fyris» har professor Alin under år 1897 infört några utdrag ur Jakob Adlerbeths memoarer under titeln *Ur Jacob Adlerbeths Anteckningar för svenska häfder 1814. Ett bidrag till unionens historia*, hvilket äfven varit tillgängligt i särtryck. Nedskrifna dag för dag gifva dessa Anteckningar en rätt intressant inblick i de växlande stämningarna under det händelserika året 1814 hos de högre ämbetsmannakretsarne i Stockholm. Man gör bekantskap med de skiftande ryktena från Norge, man får ännu en bekräftelse på den oerhörda prestige kronprinsen åtnjöt, man får del af de intryck, som underrättelsen om Moss-konventionen gjorde, i början glädje, som dock snart gaf vika för »allmän bestörtning». »Ante acta» före konventionen hade varit följande: norrmannen Tank hade kommit från prins Kristian med begäran om tre veckors stillestånd, kronprinsen affärdade Tank jämte Björnstjerna och Skjöldebrand med afslag, men med erbjudande af tre dagars stillestånd, hvarpå prinsen fogat sig i nödvändigheten och konventionen afslutats. — Bestämmelsen i grundlagen att Norge skulle vara ett »fritt och odelbart» rike skulle föranledts af ryktet om en öfverenskommelse mellan Sverige och Ryssland, att Norges nordliga delar skulle öfverlåtas åt kejsar Alexander, en uppgift, som äfven bekräftas af Wirséns bref till Järta.

— *Tioårsregister* till publikationen *Sveriges offentliga bibliotek* för åren 1886—1895 har af K. Biblioteket utgifvits genom bibliotekarien E. W. Dahlgren. Det är en volym på 732 sidor utom förordet. Alla, som syssla med bokstudier, äro utgifvaren tacksamma för detta mödofulla arbete, hvilket genom sin planmässiga och praktiska uppställning hedrar den svenska biblioteksvetenskapen. Erinras må att registret, likasom accessionskatalogerna, endast upptaga i utlandet tryckta arbeten. I förordet påpekas de grunder, som följts med afseende på transskriberingen af arabiska, turkiska, armeniska och ryska boktitlar och gifves en öfversikt af återgifvandet af sistnämnda språks bokstäfver.

— På P. A. Norstedt & Söners förlag har utkommit andra delen af *Historisk läsning för skolan och hemmet*, författad af professor S. J. Boëthius. Den omfattar *Allmänna historien. II. Medeltiden.* Arbetet är rikt och förträffligt illustreradt och bör vara af stort intresse såsom en sammanfattning af den ofantligt rika litteratur angående medeltiden, som under de senaste årtion-

dena sett dagen. Vi hoppas att snart kunna återkomma till detsamma.

— Docenten H. Lundström har bland »Skrifter utgifna af Svenska litteratursällskapet» utgifvit ett hittills otryckt arbete af ärkebiskopen Laurentius Petri Nericius: *Oeconomia christiana.* Enligt utgifvarens undersökning är det i själfva verket en öfversättning och delvis bearbetning af Thüringer-reformatorn Justus Menius' 1529 utgifna och hertiginnan Sibylla af Sachsen tillägnade »Oeconomia Christiana, das ist von christlicher haushaltung», som försågs med ett »skönt företal» af doktor Martin Luther. Skriften, på sin tid högt skattad, är upplysande för reformationstidens åsikter om ett kristet hushåll eller förhållandet mellan makar, barn, tjänste- och gårdsfolk, vänner och grannar samt slutligen de fattiga.

— En nordamerikansk forskare Guernsey Jones, för närvarande anställd vid universitetet i Nebraska, har i Heidelberg försvarat en doktorsafhandling med titel: *The diplomatic relations between Cromwell and Charles X Gustavus of Sweden.* För sitt ämne, som är af intresse äfven för oss, då någon svensk specialundersökning af detsamma icke finnes, har förf. utom engelska riksarkivet äfven begagnat engelska privatsamlingar. Till svenska riksarkivet har han veterligen icke utsträckt sina forskningar och här finnas dock viktiga korrespondenser från den tiden bevarade, bland annat brefven från svenska sändebudet Fleetwood, en bror till Cromwells måg.

— I den franska tidskriften »Revue de Paris», som till medarbetare räknar sådana författare som Paul Bourget, Anatole France, Pierre Loti och Ernest Lavisse, har herr Léonce Pingaud, »professeur de lycée» i Besançon, förlidet år (tolfte häftet, 15 juni) infört en artikel om *Bernadotte et les Bourbons.* Författaren är, liksom de flesta fransmän, fylld af ovilja och hätskhet mot den svenske kronprinsen, som, född fransman, likväl bar vapen mot sitt gamla fädernesland; åt alla dennes ord och handlingar ger han den ofördelaktigaste tolkning och misstänker äfven under det skenbart mest oskyldiga hemliga afsikter och baktankar. Artikeln är uteslutande ägnad åt Karl Johans »galna» plan, som han envist och försiktigt skulle fullföljt alltifrån mötet i Åbo med ryske tsaren 1812 ända fram på våren 1814, planen att bestiga Frankrikes tron efter Napoleons fall. I sak förebringar förf., synes det, icke mycket nytt utöfver hvad man redan känner t. ex. genom Crusenstolpes »Stamfaderns antecedentia» och de af honom begagnade franska källorna. Alexanders smicker i Åbo, anekdoter om kronprinsens sammanträffande med fångna eller sårade fransmän efter slaget vid Leipzig, de hemliga beskickningarna från Bourbonerna, intrigerna under kronprinsens vistelse i Belgien, förbindelsen med general Maison, underhandlingen med konung Josefs utskickade doktor Franzenberg, Skjöldebrands samtal med Napoleon: allt är redan kändt

förut. Författaren har dock användt några nyare källor, dels åtskilliga i senare tid tryckta memoarer, såsom af Rochechouart, Thiébault, Pasquier, dels otryckta sådana af den ryske generalen Langeron och den i svensk tjänst länge anställde general Suremain (hvar dessa finnas uppgifves icke). Till det nya böra några uppgifter af Langeron om kronprinsens hemliga resa till Nancy i slutet af mars 1814, där han, dold på ett värdshus, skulle haft sammanträden med forna vänner, f. d. jakobiner, för att utröna, om han trots allt kunde blifva konung i Frankrike eller möjligen chef för en fransk republik. Uppgifterna lära bekräftas af bref från Stedingk till Suremain bland denne senares papper. Karl Johan misstänktes ett ögonblick på våren 1814 att vilja »förrädiskt» bryta med de allierade och rycka in i Frankrike för att uppträda på egen hand. Det är redan bekant, att uppsnappade bref, såsom Maisons depescher och Franzenbergs rapport, gåfvo stöd åt dylika misstankar. Författaren anför ytterligare ett bref af kronprinsens egen hand till Napoleon, som skulle uppsnappats af Blücher och kommit i tsarens händer (månne icke någon förväxling?); som källor för dessa samtliga uppgifter anföras tryckta och otryckta memoarer, utan att dessas utsagor vägas mot hvarandra. Han berör äfven de förbindelser svenske kronprinsen skulle sökt anknyta å ena sidan med Davoust i Hamburg, å den andra med Carnot i Anvers.

Hela den politiska världen var den tiden fylld af rykten om Karl Johans planer på Frankrikes tron, och att han i sitt lifliga sinne en tid bortåt närt sådana, lärer icke kunna betviflas. Å andra sidan äro de franska memoarernas uppgifter visserligen en grumlig källa, och herr Pingaud fäster icke något afseende vid den politiska ställningen i allmänhet, vid Karl Johans förhållande till sina allierade i dess helhet eller vid hans svenska politik. Han lösrycker ur sitt sammanhang de skiftande tankarna på den franska tronen eller det franska presidentskapet — däri synes oss en väsentlig brist i artikeln ligga — och, såsom nyss antyddes, han pröfvar ej utsagorna mot hvarandra. Till de dunkla punkterna hör en uppgift om några meddelanden Karl Johan skulle gjort till Blücher och Wellington (»le prince écrit à Blucher et à Wellington pour leur proposer de se rendre indépendants»), hvilkas innebörd, såsom förf. framställer saken, ej blir rätt klar. Hvilken är hela sanningen om dessa från så många håll antydda planer? Därom är man alltjämt i osäkerhet och man skall måhända aldrig få veta den.

— I tredje bandets andra häfte af *Historiske Samlinger og Studier* utg. af Holger Rördam är införd en längre biografi, öfver det bekanta franska sändebudet i Danmark *Charles de Danzay* (död 1589). Förf. börjar med en inledande öfversikt af de diplomatiska förbindelserna mellan Frankrike och Danmark alltifrån 1541 samt meddelar sedan om sin hjälte en mängd intressanta uppgifter alltifrån dennes ungdom och till hans död. Danzays efterlämnade papper finnas som bekant dels i Danmark, dels i Sverige. Bland

bilagorna meddelas äfven Danzays berättelse om sina bemödanden 1563—65 att återupprätta freden i Norden, hämtad ur en af Anders Vedel gjord samling afskrifter ur Danzays korrespondens.

— *Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, som under sin nioåriga tillvaro genomgått växlande öden, kommer från och med april 1898 att förvandlas till en *Historische Vierteljahrsschrift*, som under professor G. Seeligers redaktion skall utgifvas på Teubners förlag i Leipzig.

Friherre Georg Heinrich von Görtz' bref ur fängelset i Arnhem 1717

med en inledning utgifna

AF

TH. WESTRIN

Bland causes célèbres i den europeiska diplomatiens historia intages ett anmärkningsvärdt rum af den häktningsåtgärd, som på engelska regeringens föranstaltande vidtogs 1717 mot de svenska ministrarne grefve Karl Gyllenborg i London och frih. Georg Heinrich von Görtz i Holland. Åtgärden i och för sig: en stats tjänare gripna och fängslade af två i vänskapsförbindelse med denna stat stående makter; det mål, hvartill de arresterade påstodos hafva syftat, men hvars uppnående man genom sitt ingripande ansåg sig hafva hindrat: den då regerande engelska protestantiska dynastiens störtande och den katolske »Pretendenten» prins Jakob Edvard Stuarts upplyftande på tronen; de medel, som för det supponerade ändamålets vinnande skulle nyttjas: en förbindelse emellan en svensk landstigning i Storbritannien och en resning på denna ö; de män, hvilka framhöllos såsom hufvudpersoner i den afslöjade intrigen: i främsta rummet å ena sidan århundradets hjälte Karl XII, protestantismens beskärm, och å den andra den biltoge, påfven hängifne Pretendenten: allt bidrog att åt denna sak förläna ett ovanligt intresse samt att en tid bortåt hålla diplomaterna i liflig verksamhet och politici af alla färger i den största spänning.

Den engelska regeringen androg till försvar för sitt tillvägagående såsom bevismedel bref växlade emellan

Görtz, Gyllenborg och den svenske ambassadören i Paris friherre Erik Sparre. Ehuru originalen ej kunde företes, syntes bevisen de flesta samtida bindande. Och de historiska skriftställarne, främst Voltaire,[1] som ännu mer intrasslade »intrigen» genom att i densamma inblanda tsar Peter och den spanske ministern Alberoni, fastslogo såsom ett faktum, det där ända in i våra dagar[2] vunnit tilltro, att svenska regeringen i mars 1717 ämnat skicka en krigsstyrka öfver till Skottland i ofvan angifvet ändamål. Men en och annan samtida, som ägde en närmare kännedom om vårt lands belägenhet vid den tiden och om honom, hvilken framstod såsom den egentlige arrangören å Sveriges vägnar af det jakobitiska äfventyret, nämligen Görtz, tillmätte hans planer ej en sådan räckvidd, utan ansågo dem endast åsyfta att aflocka ett rikt, politiskt slaget men hämndlystet parti penningar till Sveriges hjälp i dess nöd. Och denna uppfattning har delats äfven af åtskilliga framstående forskare på senare tiden.[3]

* * *

Äfven om man, ehuru med orätt, anser Görtz hafva velat verkställa en svensk invasion i Storbritannien till den afsatta Stuartska dynastiens förmån, så var han dock i alla händelser ej upphofsman till planen. Ty en sådan bragtes på tal flera gånger och från skilda håll, innan ännu Görtz med ingången af 1716 blifvit allrådande minister.

Första gången frågan om Pretendenten förelades den svenska regeringen, var ej långt efter kongressen Utrecht. Ludvig XIV, som dittills skänkt sitt stöd åt de fördrifna Stuartarne, först Jakob II och efter dennes död (1701) »Jakob III», den företrädesvis s. k. Pretendenten, lofvade i det i Utrecht 1713 emellan Frankrike och England ingångna fredsfördraget att ej molestera drottning Anna eller hennes efterträdare af den protestantiska linien, att

[1] I »Histoire de Charles XII. Roi de Suède», 8:e boken.
[2] Se t. ex. Fryxells »Berätt. ur Sv. hist.», del. 29, s. 47—64 och Lecky, »Englands historia i adertonde århundradet», I, 240.
[3] Till exempel af F. F. Carlson, »Om fredsunderhandlingarna åren 1709—1718», s. 98—108.

ej tillåta Pretendenten under någon förevändning vistas inom Ludvigs rike samt att ej, direkt eller indirekt, hjälpa honom och hans efterkommande eller eho det vara månde, som skulle vilja motsätta sig den stadgade engelska tronföljden. Drottning Annas regering ville ytterligare försäkra sig emot alla äfventyr. Bland annat befalldes i slutet af 1713 engelske ministern hos Karl XII under dennes vistelse i Turkiet, kapten Jefferyes, att anhålla, att konungen ej måtte lämna Pretendenten sitt skydd eller tillåta honom vistas i hans stater, för det fall att han toge sin tillflykt dit. Konungen lät genom ombudsrådet von Müllern i skrifvelse af Demotika d. 3 febr. 1714 förklara sig villig att uppfylla denna begäran, när det förutsatta fallet »mot all förmodan» skulle inträffa.[1]

Den 3 aug. 1714 dog drottning Anna och efterträddes af kurfursten af Hannover såsom konung Georg I. När det blef kändt, att han hyste afsikter på att förvärfva de af Danmark från Sverige eröfrade hertigdömena Bremen och Verden, framkallades å ena sidan stor oro i England, särskildt inom det mot Georg fientligt stämda torypartiet. Man fruktade nämligen, att sedan Georgs tyska land genom detta förvärf sträckt sig fram till hafvet och i Stade fått en ypperlig hamn, han därifrån kunde öfverföra trupper till England till fara för engelska folkets frihet i gemen eller till undertryckande af ett honom obekvämt parti. Å den andra sidan väcktes naturligt nog hos Karl XII djup harm öfver Georgs simpla manöver att utan egen risk söka plundra en redan af öfvermäktiga fiender — Ryssland, Polen-Sachsen och Danmark — omhvärfd monark, hvilken ej gjort honom något förnär och med hvilken han såsom Englands konung dessutom var allierad.[2] Knappt hade konungen från Turkiet kommit till Stralsund (nov. 1714) och energiskt begynt rustningarna mot sina fiender, förrän man i England begagnade sig af den genom Georgs förvärfsbegär skapade situationen.

[1] E. Carlson, »Kapten Jefferyes bref till engelska regeringen från Bender och Adrianopel 1711—1714, från Stralsund 1714—1715» (i »Hist. handl.», XVI, 1897), där v. Müllerns svar af d. 3 febr. finnes tryckt. Jefferyes' memorial, af d. 2 jan. 1714, finnes bland engelska ministrars noter i afd. »Anglica», RA.

[2] Defensiv allians emellan Sverige, England och Holland i Haag d. 5/16 aug. 1703.

Torypartiet hade genom de sista valen kommit i minoritet i parlamentet och ansåg sig förloradt, om ej en hastig ändring inträffade. Medlemmar af detsamma uppmanade genom svenske ministern i London grefve Karl Gyllenborg i febr. 1715 Karl att angripa Hannover. Detta skulle framkalla den åsyftade ändringen. Som de voro jakobitiskt sinnade, anhöllo de därjämte, att konung Karl »ville visa sin vänskap» mot Pretendenten, i hvilket fall de lofvade rikligt understöd i penningar.[1] Kort därefter framlade de äfven en detaljerad plan, huru Pretendenten lättast skulle hjälpas upp på tronen: det skulle ske så, berättar Gyllenborg till ombudsrådet v. Müllern under den 29 april och 31 maj 1715, att konung Karl under någon pretext, t. ex. en landstigning i Jutland eller Bremen, läte inskeppa 5000—6000, ja endast 3000—4000 man i Göteborg och skickade dem öfver till Skottland.[2] Den tacksamme Pretendenten skulle ömsa religion och blifva Karls trogne vän. I nödfall nöjde sig jakobiterna med att med konungens »kommissioner» armera fregatter såsom kapare i Nordsjön med rätt att i Göteborg köpa gevär för 10,000 man. För sin del kunde Gyllenborg ej se hvad som äfventyrades genom en sådan expedition, ty han ansåg, att engelsk-hannoverska hofvet alltid skulle vara Sverige vidrigt. Müllern svarade d. 3/14 juli, att han haft betänkligheter att föredraga Gyllenborgs bref för konungen.[3] »Ty om Kongl. Maj:t skulle falla på de tankar» att villfara tories'önskningar, skulle Sverige draga sig ett nytt krig på halsen och mista sin kredit hos de protestantiska makterna, »hvilka ännu äro våra vänner och som oss härtills ansett och hållit för den

---

[1] Gyllenborg till ombudsrådet v. Müllern d. 15/26 febr. 1715 (Anglica RA.)

[2] Tanken att vända sig till Karl XII och planen till samverkan emellan honom och jakobiterna hade till upphofsman hertigen af Berwick, som jämte Ormond var ledare af Pretendentens politik. Se G. Syveton, »L'erreur de Goertz» (i »Revue d'histoire diplomatique», årg. IX och X, 1895—96).

[3] Såsom synes af v. Müllerns und. skrifvelse 31 juli/11 aug. har förslaget dock framställts för konungen. Med anledning af ett hertigens af Berwik genom ambassadören Sparre framställdt likartadt förslag (se nedan) säger Müllern nämligen: »Sjelfva saken är redan för detta E. K. M:t bekant, och då hon för en tid sedan här var på benen, fann E. K. M:t efter dess högt upplysta omdöme mycket betänkligt vara att taga dess utförande allena på sig.»

förnämsta stöd af den evangeliska religionen». Sverige vore nu alldeles urståndsatt att gå tories' önskan till mötes, och konung Georg hade ännu ej öppet framträdt som fiende. Men gjorde han det, då, det kunde Gyllenborg framhålla för att »hålla tories uti godt humör», skulle konungen gifva tories den åstundade handräckningen. Han skulle ock försäkra dem, att konungen gerna skulle se, om med hans hjelp någon ändring kunde ske i den förföljelse, för hvilken de voro utsatta af de mot Sverige »vidriga» whigs,[1] men varnades för alltför intimt umgänge med tories, hvaraf engelska hofvet »redan skall hafva fattat något ombrage». Detta var ock sant. »Whigs utsprida nu, att Pretendern skall inhjelpas af Hans Kongl. Maj:t», skrifver Gyllenborg till Müllern d. 5/16 aug. Müllerns »betänkligheter» upprörde Gyllenborg och hans vänner på det högsta. Om 3000—4000 svenskar för en månad sedan, skrifver han till Müllern d. 9/20 aug., landat i England, hade konung Georg allaredan varit utkörd. Nu vore det för sent. Det vore öfverdådigt att en gång påtänka det, sedan konung Georg utrustat en flotta och fått en armé på benen.[2]

Det var hårda tider för torypartiets förnämsta män: Bolingbroke nödgades i hemlighet lämna England, Ormond, Strafford och Oxford sutto på de anklagades bänk. En bitter stämning gjorde sig gällande emot Frankrike, som ej räckte sina vänner jakobiterna en hjälpsam hand.[3] Men om gamle kung Ludvig XIV, herre öfver ett utmattadt rike och bunden af Utrechtsfredens tvång, för egen del ville sluta sitt lif i fred, såg han dock gärna, att andra blandade sig i affären.[4] I den instruktion, som den 14

---

[1] »Whigs hafva fattat animositet emot den svenska nationen, hvars trohet och lydnad emot Eders Kongl. Maj:t äro gensträfvige med samma partis rebelliska principer», skrifver Gyllenborg till Karl XII d. 27 aug. 1714. Men konungens stränga påbud om uppbringning af alla fartyg, som seglade på de af ryssarne intagna hamnarna i Östersjön, var nog en djupare orsak till det missnöje, en stor del af engelska nationen hyste mot Sverige. Så bad ju själfva Bolingbroke, då han stod i spetsen för ärendena, Gyllenborg *för guds skull* göra und. föreställningar mot kaperierna (se Gyllenborgs und. skr. d. 10 nov. 1713. Anglica. RA.).

[2] »Det var så väl anlagdt, att jag med mitt hufvud velat svara för dess lyckande», skrifver Gyllenborg 7/18 dec. 1715 till Kansli-Kollegium.

[3] Gyllenborg till Sparre d. 10 och 23 juni 1715. Gallica. RA.

[4] Sparre till Gyllenborg d. 20 juni 1 juli 1715. Anglica. RA.

april 1715 gafs den till Karl XII i Stralsund afgående franske ambassadören grefve de Croissy, omnämndes de engelska malkontanternas hopp om en svensk diversion i England, och det gafs Croissy i uppdrag att utforska Karl XII:s tankar därom.[1] Croissy anlände till Stralsund d. 3/14 maj[2]; den 24 kom den ofvannämnda, af Gyllenborg insända detaljerade landstigningsplanen. Croissy har påstått, att konung Karl gillat en sådan.[3] Det kan vara en möjlighet, att han, som genom fördrag af d. 13 april 1715 fått Frankrikes garanti på sina tyska besittningar och löfte på 600,000 rdr i årliga subsidier, ett ögonblick, i förhoppning om Frankrikes medverkan, lånat planen sitt öra.[4] Och det kan vara en möjlighet, att hans bestämda afslag på en sådan plan i viss mån berott på Ludvig XIV:s afkylande ord i bref till Croissy i juni[5]: »Tiden är ej kommen för konungen af Sverige att taga något steg beträffande den nuvarande rörelsen i England. Drif honom ej därtill!»

Emellertid måtte Ludvig XIV hafva ändrat åsikt. Han tillät nämligen, att hertigen af Berwick, då ledare af Pretendentens politik, i ett hemligt möte med Sparre hos franske utrikesministern Torcy i Marly d. 7 juli 1715 framlade sitt projekt till en jakobitisk samverkan med Karl XII, »den storbritanniska nationens förlossare». Toge konungen sig saken an, skulle Pretendenten omedelbart begifva sig öfver till England, färdig att offra sitt lif för sin rättmätiga sak, och till bekostande af företaget, en landstigning vid New Castle med fyra, fem tusen man till fots, förklarade man sig vilja lämna Sverige 50,000 rdr — hvilken summa »har synts mig mäkta liten för ett så stort object», an-

---

[1] »Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France etc II. Suède. Avec une introduction et des notes par A. Geffroy», s. 275—276.

[2] »Kapten Jefferyes bref till engelska regeringen», s. 91.

[3] Se Malmström, »Handl. rör. Sveriges historia under åren 1713—1720», sid. 35—36 och, äfven hvad öfriga här ifrågavarande underhandlingar beträffar, F. F. Carlson, »Om fredsunderhandlingarna åren 1709—1718».

[4] »Här går ett rykte», skrifver Gyllenborg till v. Müllern d. 19/30 juli 1715, »som skulle i Bruxelles ett grefve Croissys bref till herr Torcy vara uppsnappadt, hvaruti denne förre skall hafva skrifvit, att H. K. M:t låtit persvadera sig att allenast agera defensive till en sådan tid, att revolutionen här i England, hvilken H. K. M:t trodde vara när för handen, vore åvägabragd».

[5] »Recueil des instructions» etc. Introduction, s. LXXXVII, noten.

märker Sparre med fog. Berwick ville öfverlämna ett bref från Pretendenten, som då vistades Lothringen, till Karl XII, men Sparre förklarade sig ej veta, om konungen kunde mottaga det. Sparre skref om mötet till konungen d. 11 juli. Samma dag yttrade han i bref till Müllern, att saken syntes honom förtjäna uppmärksamhet, och meddelar ett i 18 punkter indeladt förslag till planens utförande, om den vunne konungens bifall (bl. a. påpekar han general Hamilton såsom lämplig att leda expeditionen). Han afsände öfverstelöjtnant Grubbe till Haag med de 50,000 rdr för att, om ett gillande svar komme, genast föra dem vidare till Göteborg. Konungen svarade Sparre d. 3/14 aug.[1], att han tagit saken »i noga öfvervägande» men funnit (med angifvande af ungefär samma skäl, som Müllern lämnat Gyllenborg) »att själfva omöjligheten låge i vägen» och att »expeditionen allenast skulle tjäna att öka antalet af Sveriges fiender och uppå intet sätt befordra Pretendentens förehafvande». Sparre borde »med godt manér» söka afböja emottagandet af Pretendentens bref. Två dagar efteråt befallde v. Müllern, under lifligt afstyrkande af förslaget, Sparre att återlämna penningarna.[2]

Konung Ludvigs plan hade varit, att Karl, med uppgifvande af Östersjöprovinserna, genom ett raskt angrepp på Danmark skulle rycka till sig de tyska provinserna, innan deras öfverlämnande till Georg ännu var en fait accompli,[3] och sålunda trygga sin ställning i Tyskland, hvilken var af utomordentlig vikt äfven för Frankrike. Skulle Sverige också få att kämpa med Georg, kunde ingenting så befordra dess bästa som understöd åt den jakobitiska rörelsen, hvilken gick ut på att störta honom från Englands tron och sålunda beröfva honom hans egentliga styrka.[4]

Emellertid utbröt i sept. 1715 den jakobitiska resningen i Skottland, i djupaste hemlighet, men klent understödd af

---

[1] Gallica RA.

[2] Sparres försök att af Berwick få låna summan »till instundande november månad» misslyckades (Sparre till K. M:t d. 20 sept. 1715).

[3] Traktaten hade emellertid slutits i april 1715.

[4] G. Syveton, anf. arb., IX s. 416—432.

Frankrike. I okt. förklarade konung Georg såsom kurfurste i Hannover på grund af fördrag med Danmark Sverige krig, och i dec. anlände Pretendenten till Skottland för att öfvertaga rörelsens ledning. Någon hjälp från Karl XII fick han icke. Denne hölls af fienderna instängd i Stralsund, och sedan han i dec. kommit öfver till Sverige, vände han sina vapen mot Danmark-Norge. Men af olika motiv utspredo i England så väl tories som whigs, att han skulle ingripa till jakobiternas undsättning. Allvarliga försök gjordes ock att draga honom in i äfventyret. Det var åter Frankrike, som lockade. Där hade styrelsen efter Ludvig XIV:s död (d. 1 sept. 1715) kommit i hertigens af Orléans hand. Han tycktes i början vilja följa traditionerna från den store kungens dagar. I hemliga audienser d. 7 och 11 febr. 1716 med Sparre yrkade han på att planen från förra sommaren — en expedition från Göteborg till England — skulle sättas i verket, ty detta bistånd »synes vara näst Gud det endaste, som honom (Pretendenten) förmår sätta på engelska tronen», och kung Karl hade rätt att hämnas, sedan konung Georg tagit Bremen och Verden, skickat en flotta till Östersjön och utfärdat sin »pitoyabla» krigsförklaring. Pretendenten väl på Englands tron skulle med flotta och pengar, Frankrike med pengar och folk hjälpa kung Karl till de tyska provinsernas återeröfring. Hertigen tystade alla Sparres invändningar och uppmanade honom att tala med Bolingbroke, den dåvarande ledaren af jakobiternas parti. Förklädd och under antaget namn hade denne d. 18 febr. ett möte med Sparre, försäkrade, att framgången vore viss, begärde traktat och bjöd pengar. Dagen därpå bad hertigen af Orléans Sparre genom en express underrätta konungen om hvad som förefallit samt skicka honom den utfallande subsidiesumman och dessutom 150,000 livres till den engelska expeditionen, hvartill Frankrike om en månad skulle lägga dubbla summan och sedan ännu mera. Men Sparre hade ej hunnit lacka sina skrifvelser[1] till konungen och Müllern om allt detta, förrän underrättelse kom till Paris, att Pretendenten misslyckats i sitt företag, som skulle kosta bland annat 2 peerer och 34 ledamöter af underhuset hufvudet, och landstigit på Flanderns kust. »Nu står

[1] Af d. 28 febr. 1716 (Gallica. RA.).

ej bemälte prins mer att hjälpa hvarken hädan eller annorstädes», suckar Sparre i ett P. S. Men Stuartarne förlorade aldrig hoppet. Det fick Sparre själf höra knappt en vecka därefter af Pretendentens egen mun vid ett hemligt möte, som gen.-löjtnanten Dillon d. 2 mars arrangerat mellan honom och Sparre i ett litet hus i Boulogneskogen. Två tredjedelar af England samt hela Skottland och Irland vore för honom, menade »Jakob III», som sköt skulden till ofärden på hertigens af Orléans ringa hjälp. Han sökte förgäfves förmå Sparre att mottaga ett bref till konungen.[1] Ja, han önskade själf begifva sig till en plats, som tillhörde »le seul protecteur des justes causes» — Zweibrücken eller, ännu hellre, Göteborg. Så försäkrade jakobithöfdingarne Ormond och Mar.[2] Till svar erinrar Müllern Sparre om hvad konungen flera gånger sagt, nämligen att han icke kan taga någon del i Pretendentens affärer och varnar Sparre för umgänget med jakobiterna; det kunde gifva engelska nationen en förevändning att öppet understödja Georg, hvilket »skall vara i stånd att påskynda Sveriges ruin och fullständiga undergång».[3] Trots förklädnad och annat hemlighetsmakeri dunstade saken ut. Engelske ministern i Frankrike, Stairs, berättade, att någonting handlades emellan konung Karl och Pretendenten på Frankrikes inrådan, och engelska hofvet lät utsprida på »coffeehusen» och bland gemene man sådana rykten som att Karl skulle understödja Pretendenten med 20 örlogsskepp och några tusen man.[4] Müllerns varningsrop hann icke fram, förrän Sparre hemskickade en af Pretendentens vänner utarbetad diger

[1] Sparre till K. M:t d. 9 mars 1716 (Gallica. RA.).
[2] Sparre till Müllern d. 20 mars 1716 (Gallica. RA.).
[3] Kanslipresidentens koncept d. 18 april 1716 (RA.).
[4] Gyllenborg till Müllern d. 9 mars 1716 (Anglica RA.). Vid samma tid, d 5 mars, skref f. d. engelske leg.-pred. i Stockholm Dubourdieu från London till engelske residenten Jackson i Stockholm: »Pretendentens vänner göra sig stort hopp om konungen i Sverige. och här talas mycket om, att bemälte konung skall sända rebellerna en undsättning från Göteborg till Skottland, men oaktadt viljan därtill intet lärer felas, likväl kan jag intet se, att Sverige har makt och medel att utföra en sådan dessein. Mons. Jefferyes, hvilken för 14 dagar sedan hit anlände från Holland, berättar mig, att konungen i Sverige är högeligen upptänd och förbittrad emot vår konung och tänker på intet annat än huru att hämnas...» (Excerpt i »Förteckn... uppå de hoos... Robert Jackson fundne papper och skriffter», 1717, RA.). Emellertid talar Jefferyes, hvilken vistades som engelsk minister hos Karl i Stralsund, i sina ofvan anförda bref intet om några svensk-jakobitiska förbindelser.

latinsk skrift på 18 kvartsidor, innehållande en folkrättslig —politisk-militärisk deduktion angående ett svenskt angrepp på Storbritannien ju förr dess hellre, men för egen del tillråder Sparre, att konungen, tillsvidare lämnande secoursen åt konung Georgs antagonist å sido, »i begynnelsen» kunde, om ock med någon uppoffring, hellre hemligen inlåta sig med tsaren än afstå åt konung Georg provinser, »som göra E. K. M:ts personliga och dess hela rikes konsideration utomlands, som hafva kostat trettio års krig, E. K. M:ts förfäders och så många undersåtars blod».[1]

* * *

Så hade jakobiterna i ett par år trugat och lockat med en ihärdighet, som var värd en bättre sak, utan att kunna förmå kung Karl att röra ett finger, huru i grund och botten han än måtte hafva känt en liflig åtrå efter rättmätig hämnd på plundraren. Den 2/13 juli 1716, samtidigt med att Sparres sist anförda bref, som vållade honom en ny skrapa, anlände till Sverige, uppträdde Görtz på de politiska intrigernas tummelplats den tiden, i Holland, från första stund med undran och oro betraktad från Europas kabinett, där han gjort sig långt ifrån väl känd.

Görtz' resa till Holland, beramad redan i slutet af 1715 eller de första månaderna af 1716, hade ursprungligen ett rent finansiellt syfte. Den afsåg, enligt hans egna ord,[2] att »uppfylla det enda löfte han gifvit», nämligen »att skaffa 1 mill. rdr i klingande silfver». Tidigt hade han därjämte fått i uppdrag att värfva matroser utomlands.[3] I maj infann han sig på kallelse af konungen, som var mycket angelägen om hans utländska resa,[4] i lägret vid Torpum (Norge), där framför allt de åtgärder aftalades, som af Görtz skulle vidtagas för att uppdrifva rikets försvarsförmåga i högsta tänkbara grad. Endast i spetsen för en fruktansvärd här och flotta, offren måtte vara hur kännbara som helst, kunde konungen, enligt Görtz, nå det mål,

[1] Sparre till K. M:t d. 27 juni 1716 (Gallica. RA.).
[2] Görtz till v. Müllern d. 28 mars 1716. RA.
[3] Riksreg. d. 8 mars 1716.
[4] »Sa Majesté a resolu mon voiage d'outre mer et le presse même» (Görtz till v. Müllern d. 16 maj 1716).

som låg honom om hjärtat: en hederlig fred.[1] Särskildt gällde det nu närmast att öka Göteborgseskadern, ty utan kraftigt understöd från sjösidan kunde konungen ej hoppas på eröfringen af Norge, hvilken spelade en viktig roll för en blifvande uppgörelse med Danmark. En med Norges förhållanden väl förtrogen man (det var en dansk officer, som blifvit förbigången och lämnat tjänsten) hade ock åt Görtz gjort upp planen för en expedition till detta land, hvilken skulle sättas i verket i mars 1717 och som ovillkorligen fordrade stödet af en god flotta.[2] Rörande krigsskeppen fick han endast muntlig befallning.[3] Men d. 30 maj utfärdades för honom instruktion[4] rörande upplåning mot ständernas obligationer af några »erkleckliche summen geldes» samt instruktion rörande åstadkommande af ett högre fast pris på de svenska varorna och engagerande af arbetare i järn-, koppar- och mässingsfabrikationen samt järntillverkningen, hvarjämte honom ålades att hafva ett vakande öga på allt, som kunde befrämja K. M:ts intresse. Samma dag utfärdades för honom fullmakt för penningeunderhandlingen,[5] den enda fullmakt, hvarmed Görtz vid sin utresa var försedd.[6] Om arten af sitt diplomatiska uppdrag, ty han hade äfven ett sådant, underrättade Görtz ombudsrådet v. Müllern,[7] som då vistades i Lund. Det bestod uti att »approfondir la véritable situation des choses par rapport aux intérèts de S. M. et de lui en faire un rapport précis afin que S. M. puisse prendre là dessus les mesures convenables». En viktig förutsättning för fyllande af de nö-

[1] I und. skr. d. 24 okt./4 nov. 1716 yttrar Görtz, att konungens ära och hela rikets välfärd hänga på att konungen denna vinter sätter sig i god armatur. Endast därigenom kan en snar, billig och säker fred vinnas. — Och till Müllern skref han d. 27 okt./7 nov. 1716. »Si dans mes relations je prêche la guerre, ce n'est que pour la faire continuer, mais pourla faire finir.»

[2] Görtz i en skrift till belysande af sitt förhållande till Pretendenten (Acta historica. Görtzska saml. R A.) och i bref till K. M:t d. 14 nov. 1717.

[3] Görtz till K. M:t d. 16/27 sept. 1716.

[4] Riksreg.

[5] Tryckt; hos Nordberg, »Konung Karl den XII:s historia», hos Moser, »Rettung der ehre und unschuld Georg Heinrichs, Freiherrn von Schlitz, genannt von Görtz» (1776),m. fl. ställen.

[6] Den af F. F. Carlson (anf. arb.. sid. 90) omnämda fullmakt att underhandla om freden, så väl den allmänna som särskildt med en och en af rikets fiender, torde ej hafva utfärdats. Åtminstone kommer den aldrig på tal i den viktiga frågan om Görtz' ställning såsom befullmäktigad minister.

[7] Den 12 juni 1716.

diga utgifterna var erhållandet af de franska subsidierna. Men långt ifrån att Sparre lyckats utverka någon höjning i dem, kunde han icke ens få franska regeringen att betala de summor, som redan vore traktatsenligt förfallna, vid denna tid 300,000 rdr.[1] Äfven härvidlag måste Görtz tydligen ingripa.

Det var med hela famnen full af stora uppgifter, som Görtz kom till Holland. Med sin vanliga ifver skyndade han att lösa dem. Redan d. 20/31 juli kunde han berätta konungen, att holländska penningemän förklarat sig beredda att lämna 1 mill. rdr, men han nöjde sig nu ej därmed, utan yrkade på 2 mill. Och d. 20 aug. förtäljer han med segerglädje[2], att ett konsortium lofvat dessa 2 mill., och begär att få veta, om han skall stanna längre eller vända hem, sedan nu hufvuduppdraget lyckligt fullgjorts. Den 19/30 sept. slöts kontrakt om affären med den fiktiva firman François Peterman & comp.[3] För att återupplifva den nästan förlamade handeln på Sverige, hvarigenom detta led brist på det nödvändigaste, fann Görtz på att gratis utdela s. k. certifikat l. skyddsbref mot svenska kapare åt fartyg för *direkt* fart till och från svenska hamnar.[4] Utom den materiella fördel, de tillskyndade vårt land, bidrogo de äfven att lugna den fruktansvärda animositet, som inom Amsterdams affärskretsar härskade mot Sverige med anledning af kaperierna.[5] Med köpmannen Joh. Hecker uppgjorde han d. 15/25 sept. kontrakt[6], att denne skulle hvar fjortonde dag eller åtminstone hvar 3:e vecka gratis befordra post och passa-

[1] Sparre till K. M:t d. 10 april och 27 juni 1716 (Gallica RA.)

[2] »Ich bin also nunmehro im Stande mein unterthstes versprechen eine million bahr geld von aussen anzuschaffen nicht nur zu erfüllen, sondern ein weit mehrers wie aus obigen zu ersehen annoch zu præstiren.»

[3] Kontraktet är tryckt hos Moser, anf. arb. Hufvudintressenter i företaget voro köpmännen i Amsterdam J. Amiot, Marsault och Royer.

[4] Det första certifikatet utdelades d. 1 aug. 1716. Den säkerhet för uppfyllande af certifikatens bestämmelser, som lastägarne eller rederierna måste lämna, var ganska betydlig. Först sedan redarne presterat svenska vederbörande myndigheters uppgift om tiden för fartygs ankomst och afgång, pass och tulldeklaration, fingo de sin förbindelse tillbaka. År 1716 utdelades 47 sådana certifikat, 1717 161, 1718 750 och 1719 153. De finnas samlade i RA., afd. »Hollandica».

[5] Görtz till K. M:t 20/31 juli 1716. »Ja, die Christoffersen (svenska köpmän) allhier», anför Görtz exempelvis, »wolten sogar schon bei mir die adressierung der brieffe an sie verbitten aus furcht sie dadurch dem Staat verdächtig werden und in unglück gerathen möchten».

[6] Tryckt hos Moser, anf. arb.

gerare emellan Amsterdam och Göteborg mot monopol på frakt af tobak till Sverige. De viktiga, subsidie-, fartygs- och matrosfrågorna behandlades, utom andra ämnen, af Görtz under ett tre dagars möte med Sparre på dennes begäran i närheten af Douai,[1] dit Görtz afrest den 2 aug. Görtz föreslog där, att man skulle söka förmå Frankrike att lämna så väl de förfallna subsidierna som förskott på det återstående beloppet *på en gång* i de då gångbara »Billets d'état» på någon säker fond i stället för i klingande mynt, hvilket skulle vara mindre ansträngande för Frankrike och för Sverige i dess dåvarande penningebehof ytterst välkommet.[2] För att närmare ordna denna sak reste Görtz de sista dagarna af aug. till Paris.[3] Där lofvade Regenten, sedan Sparre på Görtz' uppmaning anhållit därom, anvisning på säkra fonder och tillsade Sparre, att Görtz kunde meddela K. M:t det såsom alldeles säkert, hvarpå Görtz genast lämnade Paris i början af september, för att Sparre skulle kunna betaga Regenten hvarje tillfälle till undanflykter genom att meddela, att Görtz afrest för att genom en express underrätta konung Karl om saken.[4] Men innan Görtz lämnade den franska hufvudstaden, hade han lyckats uppgöra en annan viktig sak: skepps- och matrosaffären. I Paris lefde vid denna tid en förr mycket rik, men då genom förskott till franska staten (omkr. 10 mill. francs) i bryderi kommen bankir, baron Antoine Hogguer (i svenska officiella handlingar Högger).[5] Denne man hade vid flera tillfällen med sådan

[1] På ett landtgods, tillhörigt en af Sparres vänner.

[2] Görtz till gen. guv. grefve M. Vellingk d. 17 sept. 1716. (Vellingkska samlingen RA.).

[3] »Ce voyage est resté passablement mystérieux pour nous», säger Syveton, anf. arb., X, 226. »On pourrait même douter qu' il ait eu lieu, si Châteauneuf n'annonçait, positivement le départ de Goertz, et si Saint-Simon et Lamberty ne s'accordaient à indiquer un sejour de Goertz à Paris à cette époque.» — Om denna resa skrifva däremot Gyllenborg till v. Müllern d. 31 aug., att den i London »gifvit någon ombrage», och holstein-gottorpske residenten i London Petkum till Görtz s. d., att den »cause ici plus de raisonnement que l'entrevue entre Mons. le Baron de Spar et Elle en Brabant. Les ministres de l'Empereur, qui semblent observer le plus la conduite de V. E., en marquent aussi le plus d'ombrage».

[4] Görtz till K. M:t d. $^{14}/_{25}$ sept. 1716, till Vellingk d. 17 sept.

[5] »Denne redlige man, som nu ingenting mer förmår, hafver nästan ingen annan utväg att komma ur sina margfaldiga svårigheter och gäld än det som han förväntar af E. K. M:ts höga nåd och rättvisa» (Sparre till K. M:t d. 28 febr. 1716).

utomordentlig beredvillighet kommit Sverige till hjälp, att svenske envoyén Cronström i Paris kallade honom »un galant homme, que Dieu nous a envoyé».[1] Han hade bl. a. försträckt betydande summor till undsättning af Stenbock i Tönning samt af garnisonerna i Wismar, Stralsund och Stettin. Till belöning hade han utom svenskt friherrediplom[2] fått ett förmånligt kontrakt[3] på fällning af ekar och mastträn i Pommern (senare äfven i Värmland). Till denne man vände sig Görtz. Och i sin egenskap af leverantör af mastträn till franska staten lyckades baron Hogguer af franska marinkonseljen erhålla löfte om 3 krigsskepp à 60—70 kanoner i Toulon, Brest och Port Louis, »tant pour assurer son commerce du nord que pour le transport de ses mâts». Han förband sig att skicka dem, hvardera med en besättning af 600 man (anskaffade under uppgift att arbeta vid virkets fällning och transport) i mars 1717 till förstärkning af Göteborgseskadern, så att därigenom danskarne skulle hindras att förse Norge med krigsförnödenheter och proviant.[4] I sammanhang med inberättandet af skeppsaffären omnämner Görtz, att Sparre påpekat nödvändigheten af en generalfullmakt för Görtz vid hans underhandlingar, och han anhåller om nådig fullmakt såsom ministre plénipotentiaire. Den skulle komma väl till pass »so wohl in ansehen der matrosenwerbung als ouch sonst in anderen fürfallenheiten», vid behof användas, men ej genast göras känd, emedan detta skulle medföra ceremonier och utgifter.[5]

---

[1] Cronström till v. Müllern d. 10 aug. 1713 (Gallica. RA.).
[2] Diplomet antedaterades (d. 5 april 1713).
[3] Den 7 maj 1715.
[4] Jfr Görtz' und. skr. d. 14/25 och 16/21 sept. 1716. Se vidare en år 1717 inlämnad »Mémoire pour Son Exc. Mons. le Baron de Meullern etc. pour seruir d'instruction de tout ce qui s'est passé en France entre S. E. Mons. le Baron de Görtz et Mons. le Baron de Hogguer depuis le mois d'Aoust 1716 jusqu' à la detention de Mons. le Baron de Görtz au sujet des affaires de S. M.» (Acta historica. RA.). Om Karl XII:s planer berättar Hogguer, såsom han säger efter meddelanden af Görtz under dennes Parisbesök, i »Mémoire concernant la France et la Suède 1700 à 1767» (utg. af F. Pouy, Amiens 1890), att konungen ämnat efter Norges eröfring med 50,000 man gå öfver från Göteborg till Jutland, i Tyskland förena sig med 16,000 man hessenska trupper, återtaga Bremen och Verden, sätta Hannover under kontribution, lämna Preussen Stettin, förklara sig för den tyska frihetens protektor och fordra upprättelse af kejsaren för brott mot fredsbestämmelserna i Alt-Ranstadt.
[5] Görtz till K. M:t d. 14/25 sept. 1716.

Hittills hade allt gått Görtz väl i händer. Men snart kommo motgångar, slag i slag. Från Stockholm mälde bref, att inga åtgärder vidtagits för anskaffande af tillräckliga fonder för det kontrakterade två millionslånet. »Ich gestehe, dass mich diese unvermuthete nachricht über alle maassen besturzt gemacht hatt», säger Görtz.[1] Sparre föll ifrån aftalet rörande subsidierna, hvilket ådrog honom konungens missnöje och föranledde K. M:t att d. 27 okt. 1716 bifalla Sparres åtskilliga gånger framställda begäran om afsked. I stället för att begära subsidierna i papper — då hela summan kunnat fås — begärde han dem i reda pengar, fick ett kvartal och tillställde det, på 20,000 rdr när, landtgrefven af Hessen-Kassel såsom afbetalning på dennes fordran. Sparre försäkrade väl, att han yrkade flitigt på ett nytt kvartal.[2] Men, såsom Görtz mycket riktigt framhöll,[3] genom subsidiernas utbetalning i smärre partier blef den på deras utanordnande i samladt belopp baserade planen förryckt. Fartygsköp och matrosvärfning[4] kunde ej äga rum, »welche beijde Puncte gleichwohl meines Erachtens für die allerangelegenste vor Ew:r Königl. M:ts Dienst mitt zu halten sind». Och dock berodde allt på Sparre, ty från annat håll än från subsidierna kunde nödiga medel numera ej fås.[5] Härtill kom vidare, att franska regeringen på grund af omkastningen i sitt politiska system vägrade Hogguer de utlofvade skeppen. Denne försäkrade dock, att 4—5 stycken stode att få hos enskilda. Men därtill kräfdes penningar genast

I denna förtviflade belägenhet kastade Görtz sig på allvar in i spelet med jakobiterna, ett spel, som han började i hopp om att fånga dessa, men som slutade med att han själf vardt fånge.

---

[1] Görtz till K. M:t d. 24 okt./4 nov. 1716. Han skickade likväl — »med bäfvan» — deputerade af konsortiet till Sverige för att granska fonderna. Han tillägger den 3/14 nov., att om ej tillräcklig säkerhet finnes för lånet skall man förgäfves smickra K. M:t med att kunna anskaffa de nödiga penningarna.

[2] Sparre till K. M:t d. 9 nov. 1716. (Gallica. RA.).

[3] Till K. M:t d. 22 okt./2 nov. 1716.

[4] Görtz underhandlade om fartyg och matroser äfven i Holland.

[5] Görtz till K. M:t d. 24 okt./4 nov. 1716. — »Il semble que toute la resource de la Suède depende maintenant des subsides de la France malpayés», skrifver Sparre till v. Müllern d. 27 nov. 1716.

Såsom af Sparres ofvannämnda bref af d. 27 juni synes, voro jakobiterna, trots den senaste resningens olyckliga utgång, ingalunda overksamma. Deras begär att hämnas den nya dynastiens och whigs' förföljelser efter nederlaget snarare ökade deras ifver och gjorde dem beredda till stora uppoffringar. Sådan var den anda, som härskade i Pretendentens lilla hof i Avignon, dit han, på Englands begäran utvisad från Frankrike, tagit sin tillflykt, i S:t Germain, där hans moder och åtskilliga af hans biltoga vänner vistades, och i England, där den del af hans anhängare, som egentligen kunde prestera »nervus rerum gerendarum», lefde under skyddande förklädnad af tories.[1] Ingenting var naturligare än att jakobiterna vände sig till Görtz, den mäktige ministern, när han kom till Holland, och sökte vinna honom för sig, samt att Sparre vid första möjliga liga tillfälle, under mötet vid Douai, gjorde sig till deras förespråkare.[2] Görtz skall hafva sagt sig ej kunna inse nyttan af en allians med Pretendenten, hvilken endast kunde gifva något penningar, utan funnit planen därtill likna »partage d'arlequin, où il y a tout d'un coté et rien de l'autre».[3] Hos Gyllenborg vaknade, vid Görtz' förfrågan om Pretendentens utsikter i England, den gamle jakobiten åter upp. Och glömsk af att »konung Georg utrustat en flotta och fått en armé på benen»,[4] skref han till Görtz d. 29 sept./9 okt.[5], att 10,000 svenskar i Skottland vore nog för att framkalla en revolution, och s. d. till Müllern,[6] att om K. M:t ville hämnas konung Georgs orättvisa förfarande, så torde 10,000 man från Göteborg, sända till Storbritannien göra mera tjänst än i Norge. Görtz bad honom d. 5/16 okt. att *ej nämna något om saken i Sverige, hvarken till konungen eller sina andra korrespondenter,*[7] frågade, huru

[1] Syveton, anf. arb. X, 225—226.
[2] »Le Regent scait, que c'est Sparre, qui est l'auteur et l'instrument de l'affaire d'Angleterre», skref Cronström till v. Müllern d. 7 mars 1717 (Gallica. RA.).
[3] Görtz' å sid. 99 nämda berättelse om sitt förhållande till Pretendenten.
[4] Se ofvan sid. 93.
[5] I den af engelska regeringen föranstaltade 1717 tryckta samlingen af bref växlade emellan Görtz, Sparre och Gyllenborg m. fl., ur hvilken de följande utdragen ur korrespondansen emellan dessa ministrar äro hämtade.
[6] Anglica. RA. — Gyllenborg skickade brefvet till Görtz, ställande till hans godtfinnande, om det borde gå vidare eller ej. Görtz lät det passera.
[7] Kurs. af mig.

10,000 svenskar kunde vara nog, hvilken plan man uppgjort, och hvilka motiv man ämnade framhålla för att vinna konung Karl för sina planer. Gyllenborg svarade genast d. 12/23 okt., att upphetsningen emot regeringen vore allmän, att 10,000 svenskar skulle förslå med vapen för ytterligare 15,000—20,000 man, att hästar funnes att tillgå i England, att expeditionen skulle kunna gå från Göteborg i mars lämpligast, att man ej borde begära pengar genast, »car la levée d'une contribution générale parmis les jacobites ébruiterait surement l'affaire», att man måste omfatta planen, »à moins que nous ne voulions tout ceder». Brefvet öfversändes med Gyllenborgs broder Gustaf, som sedermera stannade hos Görtz i Haag. Några dagar senare, d. 16/27 okt., meddelade Gyllenborg, att jakobitcheferna bjödo 60,000 pd sterling, utan andra villkor än att konungen i en egenhändig skrifvelse tillförsäkrade dem sin hjälp. Och ej långt därefter kom bref från hertigen af Ormond, chefen för jakobiterna i Frankrike, med underrättelse att hofvet i Avignon gick in på att lemna denna summa mot nämnda vilkor. Görtz besvarade ej Ormonds bref, lika litet som bref från lord Mar. Men han uppmanade d. 19/30 okt. Gyllenborg att absolut ej tala med jakobiterna om pengar eller vara angelägen om deras plan, utan endast höra på hvad de hade att andraga. De 60,000 punden öppnade dock för frestande utsikter för Görtz för att han ej skulle begagna sig af dem, och han tog ett steg, som han själf sedermera på sätt och vis förnekat: han underrättade konungen om anbudet och om den önskade hjälpen, som dock omnämnes i mycket sväfvande ordalag. Det skedde i en märklig skrifvelse af d. 24 okt./4 nov. 1716.[1]

»Einige der fürnehmsten Torris aus England», skref han bl. a., »haben mich durch die dritte hand antragen lassen, sie zu Ew:r Königl. Maj:tt dienst wohl eine summe von 300,000 Rthler hergeben wolten, wenn ihnen gezeigt werden könte, dass sie von Ew:r Königl. Maj:tt sich einer assistentz könte zu erfahren haben, dafern sie dazu einen soliden plan fournirten. *Da nun Ew:r Königl. Maj:tt hohe gedanken hierüber mir gantz unbekant sind,*[2] so habe ich mich auch keines weges ermächtigen wollen mit diesen leuthen auf einen solchen fuss in irgendt ettwas einzutreten Doch habe ich ihnen zu erkennen geben lassen, E. K. Maj:tt hätten mich allergnädigst bevollmächtiget, auf leidliche

[1] Acta historica. RA. (Görtzska samlingen).
[2] Kurs. af mig.

conditiones einige gelder zu dero dienst aufzuhandeln. Wann demnach sie darauf ein darleih zu thun geneigt wären, könte ich die sache wohl mit ihnen richtig machen. Wolten sie übrigens mir über ihr ander werck einen plan zufertigen, so wolte ich nicht ermangln E. K. Maj:tt denselben gebührend einzusenden. Ich vermeine hierunter nichts gethan zu haben, welches E. K. Maj:tt missfallen könte, angesehen deroselben wohl indifferent seyn wird, von was für particulieren man einige gelder für dieselbe aufzuhandeln gelegenheit finden möchte, wie dann der könig von Franckreich wohl ehe bei privatleuthen hier in Holland gelder hat negotiiren lassen. Ich solte auch sonsten dafür halten E. K. Maj:tt besagter partheij vorschläge ohne consequentz anhören könten. Der englische hof verdienet wenigstens nicht, dass E. K. M:t einig ménagement für ihn haben solten, denn derselbe es wohl nicht ungern sehen würde wenn E. K. Maj:tt um crohn und scepter könten gebracht werden.

Vid denna tid fick Görtz utsikt till ett lån för bekämpande af konung Georg från en person, anställd i konung Georgs egen tjänst. Denne (aldrig namngifne) man förklarade för Görtz, att han väl kände den insamling, som nu egde rum bland jakobiterna, uppmanade Görtz, som med en hardt när oförklarlig lättrogenhet yppade sin ställning till saken, att taga emot pengarna i låneform, men akta sig för att lämna något skriftligt löfte om hjälp e. d., och förklarade, att han och hans vänner i England skulle under hand på allt sätt bistå svenskarne, så att Bremen-Verden, det för Englands frihet farliga, »förbannade förvärfvet», måtte ryckas ur Georgs händer. Görtz var genast färdig att indraga honom i sina lånetransaktioner och framlägga »la suffisence et la validité de nos fonds et le profit, qu'il y avait pour ceux, qui donneroient leur argent», och den trogne tjänaren lofvade efter någon tid å sina vänners vägnar att emot dessa säkerheter, men under andras namn låna 100,000 rdr. åt sin herres fiende för att denne måtte besegra honom.[1]

Till Sparre och Gyllenborg skref Görtz[2] under loppet af november, att här måste förhandlas endast om en simpel lånetransaktion; till upptagande af lån för konungens räkning hade han fullmakt[3] och kunde å dennes vägnar försäkra om återbetalning. Det vore farligt att nu sluta ett formligt fördrag om hjälp; hemligheten kunde röjas. Men

[1] Görtz' ofvan anf. skrift rör. hans förhållande till Pretendenten.
[2] Till Sparre d. 11 och till Gyllenborg d. 12/23.
[3] Härmed åsyftas fullmakten af d. 30 maj 1716.

det kunde ske, när allt vore färdigt till aktion. Jakobiterna måste hafva förtroende till oss. Pengarna måste först lemnas och det genast; de 300,000 rdr behöfdes nödvändigt för sjöutrustningen. Själf hade han uppspårat ett fjärde 100,000-tal, och det i England.[1] Planen för »l'affaire principal» kunde sedan skickas till konungen. Gillade han den ej, skulle han sätta sin heder i att samvetsgrant återbetala penningarna, så att långifvarna ej behöfde frukta förlust. Erbjudandet af penningar på andra villkor än återbetalningsskyldighet skulle genom den goda vilja, som däri framlyste, mera beveka konungen att lämna den önskade hjälpen än uttryckliga bestämmelser i den riktningen. Vore konungen sinnad att flytta krigsteatern till Storbritannien, skedde det kanske bäst under förevändning att hämnas konung Georgs ovärdiga beteende och att upprätthålla Englands frihet.[2] Men framförallt måste jakobiterna lämna pengar, och det endast under formen af purt lån. På denna bas hade han nu börjat saken med konungen. Gillades ej Görtz' förslag, kunde han icke alls vara med om företaget. Till ett meddelande att tsar Peters lifmedikus och geheimeråd, skotten Areskine, i bref till sin frände lord Mar försäkrat om tsarens böjelse för fred med konung Karl och en »conjoncture» till förmån för Pretendenten satte Görtz ej full lit, men medgaf, att en sådan kanal till tsaren som Areskine vore förträfflig.

Görtz' bref slog ned som en bomb i det jakobitiska lägret. En af hufvudmännen i England besvor Gyllenborg[3] att ej visa det för några flere af hans anhängare. »Chevalier de S:t Georges» (ett jakobitiskt namn på Pretendenten) anseende skulle i och med detsamma vara slut, och hans anhängare, som hittills försvarat Sveriges sak i landet och parlamentet, skulle, »si leur coupe manque», blifva dess oförsonliga fiender. Den kände ej engelsmännen, som trodde, att de, utan hänsyn till egna intressen, skulle »par respect ou d'amitié» lämna pengar åt en främmande furste. Och hvad lönade det att tala om vinst på det ifrågasatta lånet med dem, som hade att lyfta sina 7 à 8 procent på säkra,

[1] Syftar på den ofvannämnde icke-jakobitens förespegling.
[2] Här slår Görtz in på den välvillige icke-jakobitens tankegång.
[3] Gyllenborg till Görtz d. 4 dec. 1716.

af parlamentet garanterade statspapper? Hvad det anginge, att, jakobiterna genom sin penningehjälp skulle göra sig förtjänta af konung Karls bistånd, så litade de visserligen på ett enda ord af honom mera än på andras alla säkerheter; men efter tre månaders förhandlingar vore man ännu i ovisshet om ett svar huruvida man skulle få detta bistånd eller ej. En positiv försäkran i Avignon behöfdes för att drifva verket, som eljest skulle afstanna. Slutligen, uppträdde svenske konungen i Storbritannien i själfviskt syfte, utan att bestämdt förklara sig för Pretendenten, skulle ingen af jakobiterna, d. v. s. största delen af nationen, sluta sig till honom, men nödvändigt vore, att i hans manifest den engelska kyrkans bestånd framhölls.

Görtz måste medge, att engelsmannens argumentation var riktig.[1] Han såg hoppet om guldet blekna, och för att besegra alla tvifvel slog han in på lögnens väg eller, för att begagna hans egna ord, han måste »lugna» Gyllenborg och Sparre, då de började tveka och vackla af fruktan att ställas till ansvar, om de drefve saken längre utan konungens uttryckliga ordres. Men, tillägger han, det var ej hans fel, om de tolkade orden utöfver deras verkliga innebörd.[1] I Sverige, skref han till Gyllenborg,[2] hade man redan före Görtz' utresa varit böjd för expeditionen, och troligen hade böjelsen sedan dess vuxit, sedan förhållandet till engelska hofvet tillspetsats. Folk funnes nog, men skepp saknades, likaså kännedom om lämpliga dispositioner för företaget. Men Görtz hade ej förspillt tiden, utan skaffat 6 krigsskepp, det vore endast för deras betalande han sökte förskottet, att det skedde i låneform vore endast af försigtighet o. s. v. Sjöutrustningen vid Göteborg kunde gagna oss endast för den plan, man föreslagit.[3] Vi kunde för densamma

[1] Görtz till Gyllenborg d. 11 dec.
[2] Görtz' ofvannämda skrift rör. hans förhållande till Pretendenten.
[3] Att detta ej kunde vara sant, framgår dels af hvad här ofvan anförts rörande skeppsaffären, dels däraf att, efter Görtz' frigifning, i slutet af 1717 och under 1718 underhandlingarna, genom general Poniatowski, med Hogguer om Göteborgseskaderns förstärkning fortsattes. Se t. ex. Poniatowskis bref till Görtz från Paris sept. och okt. 1717 samt jan. och mars 1718. I bref af d. 20 sept. 1717 säger han sig hafva förmått Hogguer med första vårdag skicka en konsiderabel styrka till Göteborg och han tillägger: »Si le dessein de S. M. persiste, *la conqueste de Norvege*, je crois, qu'on ne pourroit jamais avoir un meilleur moyen, puisque tout se fait à ses frais et depens».

använda 10—12 tusen man. Hos oss vore saken afgjord, frågan gällde bara sättet. Måtte man å andra sidan raskt besluta sig! Areskine hade verkligen talat om tsarens fredliga böjelse, och det vore af stor vikt för den gemensamma saken, om Görtz, då tsaren nu komme till Holland, kunde träda i förbindelse med hans förtrogne.

Till den säkra ton Görtz nu anslog bidrog måhända ankomsten af den vidsträcktare, d. 23 okt. 1716 daterade fullmakt,[1] hvarom han förut anhållit. K. M:t gaf honom nämligen däri befogenhet att i hans namn, såsom ministre plénipotentiaire, med alla och en hvar af hvad vilkor som hälst afhandla och sluta allt, som kunde syfta till K. M:ts nytta och fromma.[2] Snart kom från Gyllenborg underrättelse, att affärerna vore »dans un assez bon train». Sparre mälde från Paris, att 100,000 rdr vore där »tout prêts»: Marskalk d'Huxelles, chef för den franska utrikeskonseljen, gjorde Görtz »un espèce d'invitation secrète». Denna inbjudning[3] och nödvändigheten att ordna den sväfvande subsidiefrågan, hvarpå, enligt Görtz' ord,[4] allt hängde, och som var »die einzige sache, welche mich noch allhier aufhalt», föranledde honom att d. 29 dec. »göra en postridt till Paris». Han hade trots inviter ej kunnat inlåta sig med franska hofvet förr, emedan han ej varit befullmäktigad af K. M:t.[5]

Det hör ej till uppgiften för denna korta öfversikt att något närmare ingå på de diplomatiska förhandlingar, som Görtz dref under sin vistelse i Holland. Så mycket må dock sägas, att hans bemödanden gingo ut på att begagna den brytning, som inträdt emellan de emot Sverige alli-

---

[1] I bref till konungen af d. 5/15 dec. omnämner han mottagandet af denna fullmakt.

[2] »Nos Carolus ... quandoquidem fidei et dexteritati ... Baronis à Görtz ... commisimus varia negotia, in usum nostrum, iis in locis ubi commorabitur peragenda: Præsens temporum vero rerumque conditio haud facile permittit, ut ratione singuli cujusvis actus particularibus literis fiduciariis (vulgo plenipotentia) eum munire possimus. Idcirco, ad præveniendam omnem, quæ inde exoriri poterit, moram necessarium esse duximus præfatum liberum Baronem à Görtz ministrum nostrum Plenipotentiarium hisce constituere, eique plenam facultatem concedere ... cum omnibus et singulis, cujus conditionis sint, nomine nostro tractandi et concludendi cuncta ea, quæ ex usu nostro et ad commodum nostrum spectare poterunt ...»

[3] Görtz till Vellingk d. 28 dec. 1716.

[4] Görtz till K. M:t d. 13/24 dec. 1716.

[5] Görtz till K. M:t d. 14/25 nov. 1716.

erade makterna, särskildt emellan konung Georg och tsar Peter, för att sluta en separatfred med Sveriges farligaste fiende, Ryssland, och därigenom kunna så mycket lättare komma till rätta med de öfriga. Detta skulle kunna ske bäst så, att man gick in på en allmän fredskongress, men under tiden gjorde upp saken med tsaren, »liksom Frankrike och England gjorde vid Utrechtfreden».[1] Han hoppades, med allt skäl, på medverkan af Frankrike, Englands gamla antagonist. Men de förslag i denna riktning afvisades, hvilka Görtz hos franske ambassadören i Haag, Sparre hos regeringen i Paris framställde redan i aug. Orsaken var följande. Frankrikes regent under den späde konung Ludvig XV:s minderårighet, hertig Filip af Orléans, låg då i underhandlingar med konung Georg, hvilka ledde till alliansen af d. 28 nov. 1716, som garanterade den senare bl. a. den protestantiska tronföljden i England och besittningen af de land han *då* innehade, således äfven Bremen-Verden, en allians, som den 4 jan. 1717 biträddes af Förenta Nederländerna. Samtidigt underhandlade Regenten med Preussen, som ock var Sveriges fiende, om den traktat, som ingicks d. 17 sept. 1716 och garanterade konung Fredrik Vilhelm besittningen af det från Sverige tagna Stettin och lofvade Frankrikes hjälp till förvärfvandet af Pommern s. om Peene. Af skräck för möjligheten att Spaniens konung Filip V, Ludvig XIV:s sonson, skulle vid Ludvig XV:s frånfälle (han troddes vid denna tid ligga i sin helsot) tränga Regenten från Frankrikes tron, slöt denne dessa mot Spanien riktade allianser. Han öfvergaf sålunda, i kortsynt egoism, Ludvig XIV:s politik att bevara åt Sverige dess för Frankrike så viktiga ställning inom Tyska riket och bistod England-Hannover och Preussen att plundra Frankrikes gamla bundsförvant på dess tyska provinser.[2] Denna kaleidoskopiskt plötsliga förändring i det politiska läget var en af dessa alldeles oberäkneliga vidrigheter, med hvilka ödet pröfvade Karl XII under senare delen af hans regering. Emellertid inledde hessen-kasselska hofvet på Sveriges vägnar en hemlig underhandling med tsarens mini-

---

[1] Görtz till Vellingk d. 31 okt. 1716.
[2] Syveton, anf. arb. X, s. 42—55.

ster i Haag, furst Kurakin, en underhandling, som i början tycktes arta sig väl,[1] och det vände sig t. o. m. till tsaren själf, men denne svarade till Görtz' öfverraskning i hög ton.[2] Tsaren var dock böjd för en uppgörelse. Det visste Görtz från flere håll. Genom någon »affidé» i tsarens omgifning skulle han dock själf försöka smida, medan järnet var varmt.[3] Hvad hade icke Vellingk uträttat genom sin hemliga kanal till tsaren? Han hade sålunda lyckats förmå tsaren att ej demolera Wismar, att ej utrymma Mecklenburg — två åtgärder, som bragte konung Georg till ursinne. Det var för att vinna en dylik hemlig kanal, som Görtz visade sådan ifver att träda i förbindelse med Areskine. — Vid sin ankomst till Paris d. 3 jan. 1717 gjorde Görtz ett nytt försök att vinna Frankrike för sin plan. Det strandade. Men han kom med marskalk d'Huxelles öfverens om en allmän fredsunderhandling, dock så, att den skulle drifvas vid hvart och ett af de hof särskildt, som kunde mest inverka på dess gång, nämligen England och Ryssland samt det genom en särskild traktat (i Havelberg d. 26 nov. 1716) med Ryssland i fråga om fred med Sverige oupplösligt förbundna Preussen. Danmark skulle ej inbegripas i freden utan lämnas såsom ett försoningsoffer åt den svenske konungen — en tanke, åt hvilken Görtz' holstein-gottorpska danskhet mer än en gång gaf uttryck.[4] Hoppet om att få krigsskepp af franska regeringen öfvergaf ej Görtz, ehuru Hogguers försök bort hafva bragt honom på andra tankar. Men alla hans, Sparres och Hogguers förnyade och förenade ansträngningar i detta syfte voro förgäfves. Regenten sade nej, hvarefter Hogguer med goda utsikter vände sig till enskilda fartygsägare. Däremot gaf marinkonseljen ett tyst medgifvande till värfning af matroser, och i febr. hade chevalier de

---

[1] Görtz till Vellingk d. 20 och 28 nov. 1716.
[2] Görtz till Vellingk d. 28 och 30 nov. 1716.
[3] Görtz till Vellingk d. 28 nov. 1716.
[4] Danska hofvet borde »seinen unfug empfinden und bussen», skrifver Görtz t. ex. d. 11/22 okt. 1716 till konungen. — Tvänne af Görtz vid 1717 års underhandlingar till franska utrikesministeriet inlemnade »Mémoires» rörande fredsverket finnas tryckta af Geffroy i »Recueil des instructions etc.», sid. 482—490, och hänföras till mars månad (hvilket ju är en orimlighet). Syveton (anf. arb., X, sid. 249 och 513) har visat, att den förre af dessa memoarer tillhör tiden 25—29 januari och att den senare är af d. 8 febr.

Bernapré 569 officerare och matroser färdiga att embarquera i Dunkerque.[1] Ej häller subsidier kunde Görtz utverka, men han fick *löfte* om sådana till belopp af 300,000 rdr i maj månad och om säkra fonder för deras successiva betalning hvar tredje månad, tills alliansen utlöpte (1718).

Men jakobiternas klara 100,000 rdr? De läto vänta på sig. Jakobiterna voro nedslagna, ty det fransk-engelska fördraget förvisade Pretendenten på andra sidan Alperna, och han stod just i begrepp att lämna Avignon.[2] Men Görtz greps af en febril ifver. Nu, skref han till Gyllenborg, hade han frihet att handla, som han funne lämpligast, och hänvisade till sin i afskrift bifogade nya fullmakt. Pretendentens resa och det fransk-engelska fördraget skulle insöfva den engelska regeringen i säkerhet och sålunda främja planens utförande. Det vore att illa förstå Regentens personliga känslor, om han ej i grund och botten hällre såge Pretendenten än Georg på Englands tron. Gyllenborg måste af sina vänner begära ett ögonblickligt svar, om de på den föreslagna basis (låneformen) ville genast lämna medel för fartygsanskaffningen eller ej. »*Aut nunc aut numquam*, tant pour ces Messiers, que pour nous.»[3] Ändtligen, d. 11 januari, fick Görtz penningar, men en jämförelsevis ringa summa, endast 100,000 livres mot en på generallöjtnant Dillon ställd revers, i hvilken Görtz förband sig att återbetala den för konungens tjenst och på grund af hans fullmakt lånade summan inom 2 år jämte 6 proc. ränta. Men någon skriftlig försäkran om ömsesidig hjälp e. dyl. gaf han ej. Vännerna här, skref han till Gyllenborg, vore förtjusta öfver hans plan för företaget och hade lofvat honom att få resten ända till 1 mill. floriner i Holland. Men nu genast behöfdes mera pengar för skeppshandelns skull, på hvilken allt hängde. För att egga sina vänner kunde Gyllenborg försäkra dem att den engelska expeditionen nu vore vårt enda ögonmärke och att »notre Prince sera de la partie», men han besvor honom att ej lemna något skriftligt — utom kvitto på penningar.[4] Gyllenborg med-

[1] Ofvan, sid. 102, anf. Mémoire rörande Görtz förhandlingar med Hogguer.

[2] Han reste d. 12 febr. Envoyén Cronström till von Müllern d. 18 febr. (Gallica. RA.).

[3] Görtz till Gyllenborg d. 8 jan. 1717.

[4] Görtz till Gyllenborg d. 13 och 16 jan.

delade, att 20,000 pund redan skickats till Frankrike, att han skulle möta Görtz i Holland för närmare planering af företaget, att han ej skulle komma tomhändt och att han bekommit introduktionsbref till tsarens läkare.[1] I Paris uppbar Görtz emellertid ytterligare endast 75,000 livres, allt under ofvannämnda form och vilkor.[2] Men förr än millionen vore fylld, skref han till Gyllenborg, vore ej värdt att tänka på fartygsaffären, som för expeditionen vore absolut nödvändig.[3] I sin fruktansvärda penningenöd lyckades Görtz, just som han stod i begrepp att lämna Paris, verkställa en sinnrik finansoperation. Af den världsbekante Law erhöll han, med stöd af sin fullmakt och mot kvitto på subsidierna på hårda vilkor[4] 300,000 rdr i växlar på Hamburg att infrias med 100,000 rdr d. 15 april, 15 maj och 15 juni och försäkran om lika stort belopp hvar tredje månad i sammanhang med subsidiernas utfallande. När denna i djupaste hemlighet — utan både ambassadören Sparres och envoyén Cronströms vetskap — företagna negociation blef känd, uppstod ett anskri från alla dem, som fått anvisning på subsidierna, särskildt från Sparre, som af Görtz fått löfte att af de närmast utfallande subsidierna erhålla medel till sin 40,000 rdr gälds betalning, men nu för skulder ej kunde lämna Frankrike. I bref till v. Müllern beklagade han sig djupt, med bitter ironi förmodande, att Görtz handlat i »distraktion», visserligen ej den första han fått erfara från dennes sida.[5]

Den 14 febr. 1717, efter att 7 à 8 gånger hafva bestämt och lika många gånger uppskjutit sin afresa,[6] lämnade

---

[1] Gyllenborg till Görtz d. 18 och 23 jan. 1717.

[2] 50,000 livres d. 31 jan. och 25,000 d. 5 febr. De på Dillon ställda 175,000 livres, på hvilkas gäldande svenska staten kräfdes 1727 och 1755, återbetalades enligt riksdagens beslut med 122,135 dlr 13 1/3 öre silfvermynt och lika mycket i ränta i sept. 1757 till lord Lismore, på hvilken »den yngre Pretendenten» genom öppet bref af Rom d. 13 sept. 1755 öfverflyttat äganderätten. Lord Lismores ombud var dåv. landshöfding J. G. Lillienberg (Lillienbergska papperen. RA.).

[3] Görtz till Gyllenborg d. 27 jan. 1717.

[4] 10 proc. riskprocent och 1/2 proc. månatlig ränta. Se vidare redogörelse för transaktionen med Law, som skedde med franska regeringens vetskap, i Görtz' bref till v. Müllern, nov. 1717 (Görtz' koncept).

[5] Sparre till Müllern d. 8 mars 1717. (Gallica RA.). I ett öppet bref till Görtz under dennes fängelsetid, ett bref, som gick genom franska hofvet, dess ambassadör i Haag, generalstaterna och Arnhems borgmästare, nästan beskyllde Sparre honom för att hafva rymt med konungens pengar.

[6] Cronström till v. Müllern d. 18 febr. 1717. Gallica. RA.

Görtz Paris för att i Holland träffa Gyllenborg och en Pretendentens förtroendeman samt för att lyfta de utlofvade pengarna och knyta förbindelsen med tsarens förtrogne.

När Görtz den 17 febr. anlände till Haag, fick han höra en nyhet, som redan dagen förut inlupit dit från England. Gyllenborg hade den 10 febr. på den engelska regeringens befallning arresterats och beslag hade lagts på hans papper.[1] Görtz' förbindelse med jakobiterna hade ej undgått diplomaternas argusögon. Redan d. 4 sept. 1716 skref franska ambassadören i Haag, att svenska konungens mål var att väcka oroligheter i England.[2] I slutet af månaden yttrade sig de engelske ministrarna Stanhope och Townshend i bref i samma rigtning, och kort därpå började man i London intercipera och *dechiffrera* Gyllenborgs och Görtz' bref. Man följde med växande intresse och oro den i dem behandlade frågans utveckling och inskred i det ögonblick, då faran tycktes vara förestående, mindre dock den fara, som härflöt af Görtz' förbindelse med Pretendenten än den, som hotade genom hans närmande till tsaren. Den förra fick snarare tjäna såsom förevändning för att förebygga den senare.[3] I Haags styrande kretsar hade man redan

[1] »Min chiffer brände jag upp tillika med alla de nyesta och angelägnaste brefven, så att jag kan försäkra Eders Kongl. Maj:t, att de inga originalier hos mig fått af de brefven, hvilka de låtit trycka», skrifver Gyllenborg efter sin hemkomst till konungen d. 5 sept. 1717. För holsteinske residenten Petkum, som den 3 april fick besöka honom, berättade han dock, att man i hans bostad tagit ett originalbref från brodern och på posten interciperat de öfriga från denne, och han visade honom stället, där de andra brefven, som man tryckt och som man icke funnit, voro gömda (Petkum till Preis d. 5 april. Hollandica RA.). — Om sitt fängslande berättar Gyllenborg ur arresten d. 5 febr. 1717 till von Müllern: en generalmajor, två öfverstelöjtnanter och 18 musketörer inträngde vid midnattstid i huset, medan Gyllenborg satt vid skrifbordet. Då nycklar vägrades dem, bröto de upp Gyllenborgs kabinett, ransakade alla lådor och togo ut allt papper; detsamma gjorde de med hans skrifvares papper och med ett kontor, där han hade alla sina företrädares och sina egna äldre papper bevarade. Gyllenborg bevakades i sängkammaren af två vaktposter, fick ej lämna den eller mottaga besök. Äfven hans hustru och dotter måste stanna hemma. Tjänstfolket fick gå ut endast under bevakning. Den 6/17 febr. företogs en ny våldsam husundersökning hos Gyllenborg (Mandell till Preis d. 8/19 febr. Hollandica). Den 4 april fördes Gyllenborg med hela sin familj till Plymouth, under bevakning af en löjtnant och 2 stadstjänare. På hannoverske ministern Bothmers initiativ gafs honom i månatligt underhåll 100 pd st. Gyllenborg gjorde svårigheter att mottaga det, men förmåddes därtill af de främmande ministrarna (Petkum till Preis d. 5 april 1717. Hollandica. RA).

[2] Syveton, anf. arb. X,224.

[3] Syveton, anf. arb. X,521.

åtskilliga dagar före Görtz' återkomst blifvit underkunnig om arten af brefvexlingen emellan Görtz och Gyllenborg. Detta var måhända skälet till att rådspensionären Heinsius, Görtz' afgjorda vedersakare, uppsköt den audiens, hvarom Görtz vid sin ankomst anhöll. Den 18 på kvällen fick engelska residenten Leathes en express från London med begäran till prov. Hollands stater, att Görtz måtte häktas, emedan han konspirerat mot den protestantiska successionen i England, hvilken republiken garanterat. Häktningen kunde så mycket hällre ske, hette det, som Görtz ej vore konungens af Sverige minister hos staten. Tidigt på morgonen d. 19 inlämnades denna skrifvelse till de »Gecommitteerde raeden» (ett provinsstaternas utskott, som i deras frånvaro representerade prov. Hollands suveränitet), och dessa beslöto Görtz' arrestering. Men omkr. kl. 12 samma dag afreste Görtz i sällskap med general Poniatowski och sin sekreterare Stambke till Amsterdam, för att därifrån med en express underrätta konungen om hvad som timat i London, skrifver den svenske kommissionssekreteraren i Holland Joachim Fredrik Preis till Müllern. Men den jakobitiske emissarien George Jernegan berättar, att det var på hans uppmaning, som Görtz skyndade till Amsterdam, där tsaren då otåligt väntade honom.[1] En timme efter hans afresa besattes hans hus af en kapten och 30 man, hvilka genomsökte bostaden, bemäktigade sig en Görtz' portfölj med papper,[2] togo med sig »några Stambkes så betalda som obetalda husräkningar» och förde grefve Gustaf Gyllenborg, som måst lämna sin värja, till »Castelniet» (ett hus, där statsfångar höllos i civil arrest).[3] Preis skickade ögonblickligen Görtz' hofmästare till Amsterdam för att varsko denne. Han och Stambke hade fått herberge hos

---

[1] Jernegan till en »Monsieur» (Erik Sparre?) af Kristianstad d. 19 nov. 1717. RA.

[2] Största delen af Görtz' papper räddades genom hans tjänares påpasslighet och fördes i säkerhet (Preis till Vellingk d. 2 mars 1717). »Pour les papiers qu'ils ont,» skrifver Görtz till v. Müllern d. 25 aug. 1717, »il n'y a rien d'importance.»

[3] Kommissionssekreteraren Preis till v. Müllern d. 14/25 febr. 1717 (Hollandica. RA.) Gustaf Gyllenborg frigafs först d. 9 sept. 1717, mer än en månad efter Görtz, dock ej på Generalstaternas eget bevåg, utan sedan engelske ministern förklarat sig ej vilja betala den till hans dagliga underhåll nödiga summan (Preis till Müllern d. 3/14 sept. 1717).

köpmannen van Tietzen,[1] en af Görtz' affärsvänner, i hvilkens händer han anförtrodde sina medhafda valutor.[2] I Amsterdam uppsöktes Görtz på kvällen af Jernegan, och till dem kom Areskine, berättande, att tsaren beslutit personligen underhandla med Görtz, emedan hemlighet vore af vikt för bägge.[3] Men den löftesrika rådplägningen, i hvilken äfven Poniatowski deltog, afbröts genom Preis' budbärare, och på morgonen d. 20 skyndade Görtz och Stambke bort, till Utrecht åtföljda af van Tietzen.[4] Knappt hade de lämnat Amsterdam, då den engelske residenten kom inåkande dit och med de Gecommitteerde Raedens dekret i sin hand hos stadsstyrelsen utverkade sig rätt att anhålla Görtz. Han lät anställa husundersökning hos van Tietzen, hvarvid ett Görtz' brefschatull eller mindre koffert togs,[5] lägga beslag[6] på de fartyg, som ärnade sig till Norden, och taga brefven på ett till Göteborg destineradt skepp. Förföljandet af Görtz uppdrog han åt Willem Vleertman, en i staden Amsterdams tjänst anställd 59-årig krigsman, som i Vilhelm III:s dagar skaffat sig ett namn genom sina snabba kurirfärder, var konung Georg personligt tillgifven och i preussisk tjenst 1715 framfört löpgrafvarna mot det belägrade Stralsund.[7] Vid Ouderkerke kom Vleertman, som först kl. 2 e. m. lemnat Amsterdam, flyktingarna på spåren, fick snart, trots deras 6 timmars försprång, deras vagn i sikte och följde dem på kort afstånd. Görtz och Stambke anlände kl. 11—12 på natten till staden Arnhem, funno portarna stängda, men lyckades blifva insläppta af vakten under uppgift att de vore tyske köpmännen Mun-

[1] Tietzen till Preis d. 22 febr. 1717 (Hollandica. RA.).

[2] 100,000 rdr af vexlarna. Se Cronström till v. Müllern d. 17 mars och 6 juni 1717 (Gallica. RA.). Återstoden af vexlarna lemnades till köpmännen Luders i Hamburg.

[3] Jernegans sid. 115 anf. bref.

[4] Areskine, sade tsaren sedermera åt Görtz, vore »ein dummer teuffel», som ej genast underrättat honom om Görtz' belägenhet. Hade tsaren fått kunskap därom, skulle Görtz aldrig blifvit fängslad (Görtz till K. M:t d. 25 aug. 1717).

[5] Kofferten fördes sedermera till Haag och lemnades de Gecommitteerde Raeden i förvar.

[6] Det upphäfdes redan d. 25 febr.

[7] Se om honom och hans medverkan till Görtz' arrestering W. H. de Beaufort, »De gevangenneming van den Zweedschen Minister Baron von Görtz te Arnhem in 1717» (i »Verslag van de algemeene Vergadering der leden van het Historisch genootschap, gehouden te Utrecht op 20 April 1897», s'Gravenhage 1897).

nichen och Pets och togo in på värdshuset »Pauw» i afsikt att på morgonen fortsätta resan in på tyskt område. Hack i häl efter dem kom Vleertman, bad vakten föra sig till stadens borgmästare och framlade inför dem sitt uppdrag, hvarefter den ene af dem med 4 stadstjänare, borgarevakten och 14 soldater begaf sig till »Pauw». Man fann Görtz sofvande i sin vagn, men Stambke i ett af värdshusets rum. De sattes under bevakning i värdshuset. Klockan var då $^{1}/_{2}$ 4 på morgonen d. 21 febr. Klockan 10 sammanträdde borgmästare och råd och beslöto de fångnes förflyttning till stadshuset.[1] Man frånhände Görtz hans börs med 200 pistoler, hans guldur och snusdosa samt bref. Den engelska residenten lät i Rotterdam häkta två Görtz' drängar under uppgift att de voro Pretendentens officerare, och Görtz' 8 vagnshästar i Haag fingo motioneras endast under eskort af två hästgardister.[2]

I jämförelse med Gyllenborg, som hade sitt eget hus och uppassades af sitt tjenstfolk, behandlades Görtz med stor stränghet. »Man behandlar mig som en stråtröfvare», skref han sjelf.[3] Det endast 7 steg långa och 3 steg breda arrestrummet, som fick sitt ljus endast genom fönstrets öfre ruta, liknades vid »en mördares fängelse». Sängen var infattad i muren; i kyffet bevakades Görtz natt och dag af två stadstjänare och en soldat med dragen värja, medan två andra vaktposter stodo vid dörren. Hela hans betjening utgjordes af en kock, med hvilken han ej fick tala.[4] Men för hans underhåll sörjde den engelska regeringen rikligt: den skall därtill hafva gifvit 300 pund månaden.[5] Det var honom förbjudet att hafva bläck och penna. Han fick icke ens

---

[1] Enligt Vleertmans egenhändiga redogörelse af d. 23 febr., tryckt i Beauforts anf. arb.. Enligt Preis' bref till kon. Stanislaus d. 29 mars/9 april 1717 (koncept. Hollandica. RA.) skall en dansk betjent hos »unge gref Bielke» varit den, som i Arnhem igenkänt Görtz, hvilken han ofta sett i Haag.

[2] Preis till v. Müllern d. 27 febr./10 mars 1717. De bägge drängarna frigåfvos d. 18 mars, skrifver Dirck Wolters jun., hvilken häktade dem, d. 19 mars 1717 från Rotterdam till hannoverske statsministern Bothmer (Anglica. Interciperade bref. RA.).

[3] Görtz till Preis i bref ank. 15 mars 1717.

[4] Den svenske generallöjtn. i hessisk tjenst C. Ranck, som d. 26 mars fått besöka Görtz, till Preis den 27 mars 1717.

[5] Holsteinske residenten i London Petkum till v. Müllern d. 6/17 april 1717 (Anglica. RA.). Jämför not 1 nästa sida. Enligt en annan och, som mig synes, troligare uppgift voro till hushållet anslagna 40 gulden om dagen.

med en inlaga vända sig till Generalstaterna, rådspensionären eller magistraten i Arnhem. »Baronen är som ett rasande lejon, emedan jag håller honom så kort», skref Vleertman.[1] Men Görtz' »raseri» hade nog äfven andra grunder. Han fann sig för en oviss framtid hejdad i sin verksamhet, som just då lofvade så mycket, och han insåg för väl, hvilken farlig stockning i alla statens affärer skulle blifva en följd däraf. Han skulle gärna vilja gifva 100,000 fl. för sin frihet skref han till Preis. Måhända var det af purt trots som han omedelbart efter sin arrestering lät sina väktare höra, att han verkligen tillämnat en landstigning i Skotland, men utan sin konungs vetskap och ej till Pretendentens förmån utan för att oroa konung Georg i hans eget rike, yttranden, som genom Vleertman[2] och andra[3] fingo vingar, väckte sensation och gåfvo konung Georgs vänner vatten på deras kvarn. Trots den stränga bevakningen fann Görtz genom sin egen och sina vänners fintlighet och guld tillfälle att sätta sig i beröring med den yttre världen. Sängen var hans kansli,[4] och tjenarinnan, som bäddade hans säng, var hufvudsakligen den, som befordrade brefven. Han både fick och gaf meddelanden på denna väg. Öfvervakad af 3—4 personer måste han, medan han skref, underhålla dessa med samtal för att afleda misstankar.[5] Hans meddelanden (i folio, qvart och små lappar) voro skrifna med blyerts och vikta i många delar. Redan i de första dagarna af mars började Preis erhålla hvad han kallade små »zedlar», innehållande Görtz' åsikter öfver den allmänna politiska ställningen och råd huru man skulle gå tillväga, särskildt gent emot England och Holland samt ifråga om fredsunderhandlingen och hans befrielse. Genom Preis meddelade Görtz sig med v. Müllern, v. Dernath, Mauritz Vellingk, Poniatowski, marskalk d'Hu-

[1] Vleertman till konung Georgs kammartjenare Mahmet (Anglica. Interciperade bref. RA.) d. 19 mars 1717. Han önskar sig bort från fångvaktaresysslan, hälst han af egna medel dittills fått betala fångarnas underhåll. »Ik heb nog niet eene stuyver tot dato gesien en heb al over de ses en twintig hondert gulden van mijn gelt uijtgegeven om Sijn Maj:t rcspect te bewaren....»
[2] Beaufort, anf. arb., s. 99.
[3] Se Preis' bref till v. Müllern d. 23. febr./6 mars 1717.
[4] Holsteinske leg.-sekr. Creutz till Preis d. 5 juli 1717. (Hollandica RA.)
[5] Görtz till Preis, ank. d. 12 april.

xelles m. fl. Preis inskickade vanligen afskrifter af sina biljetter från Görtz, stundom i stympad form, »in usum Delphini«, till v. Müllern, och de lästes af konung Karl.[1] Sedan den holsteinske legationssekreteraren Friedrich Joachim Creutz i maj anländt till Holland och slagit sig ned i Arnhem, gick korrespondensen genom dennes händer (se därom nedan). Afskrifter af de flesta brefven till Preis finnas, såsom nämndt, bilagda Preis' bref till v. Müllern eller i hans koncept och registratur. Men vid ordnandet af hans legationsarkiv i Svenska Riksarkivet 1895 påträffades i ett af damm svart gråpapperskonvolut med påskriften »Gamla handlingar» brefven till Preis i original äfvensom en stor del af originalbrefven till Creutz jämte ett originalbref från Stambke och ett från Gustaf Gyllenborg, likaledes skrifna med blyerts. Äfven Karl Gyllenborg lyckades från sin arrest i England utpraktisera ett och annat meddelande.

Vleertman aflöstes på sommaren af en engelsk kapten, som var »mera galen eller illvillig än denne».[2] Han misstänkte korrespondensen och vidtog en rad stränga åtgärder för att afstänga Görtz från alla förbindelser. Trots den nästan outhärdliga värmen i rummet, fick hvarken dörren eller det med järngaller försedda fönstret öppnas. Görtz förbjöds att hafva ljus och att draga gardinerna för sängen.[3] Han bemöttes äfven i öfrigt brutalt. En af sergeanterna sade honom ej en, utan flere gånger midt i ansiktet, att han velat förgifta konung Georg och hela den kungliga familjen.

Det våldsamma förfarandet mot de svenske ministrarna väckte öfverallt ett ofantligt uppseende. I London inlämnade några af de främmande sändebuden, med anledning af Gyllenborgs arrestering, en protest mot hvad de ansågo strida emot folkrätten. I Haag iakttogo de däremot en mera reserverad hållning. De höllo före, att ifråga om Görtz »efter rigeur ej kunde påstås jus gentium vara violerad», emedan Görtz ej var ackrediterad hos Generalstaterna.[4] Denna åsikt framhölls med ytterligare skärpa af sådana

---

[1] Müllern till Preis d. 13 maj 1717.
[2] Creutz till Preis d. 12 juli 1717. Hollandica. RA.
[3] Grefve Reventlaus memorial till Gelderns stater d. 22 juli 1717. (Afskrift bland Preis' »Biacter, n:r 70». Hollandica. RA.).
[4] Preis till v. Müllern d. 4/25 febr. 1717.

män, som Generalstaternas president Burmania och ordföranden i provinsen Hollands stater, Amsterdam-pensionären Buys, då kommissionssekreteraren Preis med företeende af Görtz' fullmakter fordrade hans lösgifvande.[1] Medan åtskilliga diplomater betraktade fullmakten af d. 23 okt. 1716 såsom ett kreditiv till alla makter, en *Actus ad omnes populos*,[2] funno de nämnde holländske statsmännen och andra[3] med dem densamma vara endast ett ***Mandatum cum libera potestate*** etc. eller en fullmakt att underhandla med privatpersoner. I alla händelser hade Görtz ej presenterat sin fullmakt, och en fullmakt i fickan gjorde ingen till minister, sade man. Följande de främmande ministrarnes råd att bruka »saktmodighet», undvek också Preis att i de memorial han inlämnade till Generalstaterna rörande Görtz' och hans medfångnes befrielse samt hans pappers utlämnande tala om någon kränkning af folkrätten, utan framhöll såsom skäl till Görtz' befrielse staternas nära vänskap med konung Karl, grundad på allianser och ömsesidiga intressen. Hans memorial lämnades obesvarade, och provinsen Hollands stater godkände sina Gecommitteerde Raeds egenmäktiga förfarande. Animositeten emot Görtz var stor: han hade i Holland underhandlat med kejsarens och Frankrikes ministrar, men ej vårdat sig om republiken, han ansågs hafva bidragit till de för Holland ruinerande svenska kaperierna, men på samma gång betraktade man hans skydds-

[1] General Poniatowski hade vid Görtz' plötsliga afresa från Amsterdam fått i uppdrag att bringa fullmakterna i original till Haag.

[2] Så karakteriserades den af envoyén Cronström i några »Considérations» till franska regeringen (Cronström till Müllern d. 7 mars 1717. Gallica. RA.). I Berlin, skrifver engelske ministern derstädes Whitworth d. 2/13 mars till Stanhope (original bland Anglica. Interciperade bref. RA.), upphöjde somliga af ministrarna denna fullmakt såsom den amplaste den där någonsin kunde gifvas.

[3] »Denna fullmakt», skrifver Whitworth till Stanhope (se föreg. not), »är en af de orimligaste pjeser jag någonsin funnit. Som den nu ej är ställd till någon i synnerhet eller till alla suveräner i gemen, utan allenast «ad omnes cujuscunque conditionis sint» (hvilket uttryck gemenligen brukas af privata personer), så har den mera anseende af en deputation till att handla med rebelliska undersåtare, än af ett kreditiv till några makter. Clausulen till att handla om allt *hvad någonsin skall finnas vara till vårt intresse* öfverändakastar all den förra möjligheten, emedan konungen i Sverige dymedelst förbehåller sig att ogilla hvad som blifvit tillförene slutet under förevändning, det han ej finner sådant vara hans fördel. Den bästa uttydning, som därpå kan gifvas, är att kalla densamma en espece af fullmakt till att låna penningar af köpmän samt att sluta med privat folk ang. handeln på Sverige. . . .» (Efter en samtida i kansliet gjord öfvers. af det engelska originalet).

bref såsom intrång i republikens höghetsrätt.[1] Dessutom drefs republikens regering fram i sitt våldsamma förfarande af ytterlig undfallenhet mot England, hvilken formelt hade sin grund i alliansen af d. 4 jan., men i sjelfva verket i den af inre slitningar och den då mycket oklara ställningen till kejsaren och Preussen framkallade svagheten.

Emellertid, för att rättfärdiga sitt beteende, utgaf den engelska regeringen den genom list och våld bekomna brefvexlingen emellan Görtz, Gyllenborg och Sparre på trycket, dels på originalspråket, dels i engelska och tyska öfversättningar[2] samt spred exemplar af densamma vidt och bredt.[3] Ja, prinsessan af Wales skyndade att sända sin 10-årige son Fredrik Ludvig, som då vistades i Hannover, ett exemplar, för hvilket denne tackade i ett bref,[4] som genom svenska kapare hamnat i Svenska Riksarkivet. Verkan af publikationen var stark, särskildt bland huset Hannovers vänner. Man finner i samtida bref sådana uttryck som den »afskyvärda», »okristliga», »gudlösa» kabalen, och Görtz tages ensam för hufvudet. Hofmarskalken v. Hardenbergs syster lyfte ner Karl XII:s porträtt från väggen och nedkallade Guds straff öfver hans förförare.[5] I Paris råkade man i förtviflan, emedan Regenten i förbigående omnämndes i korrespondensen på ett sätt, som kunde rubba tron på hans ärlighet mot konung Georg.[6] Tsaren skummade af raseri öfver den engelska regeringens perfida sätt

[1] Preis till v. Müllern d. 19 febr./2 mars 1717.

[2] En viss Matheson i Hamburg skref d. 16 mars 1717 till statssekreteraren Stanhope, att han vore i färd med att öfversätta brefvexlingen på tyska (Anglica. Interciperade bref. RA.).

[3] G. E. Klemming i »Samtida skrifter rörande Sveriges förhållanden till fremmande magter» (1881—83) uppräknar 17 tryckta upplagor af brefvexlingen (1 på franska och engelska, 4 på engelska, 5 på franska, 4 på tyska och 3 på holländska). C. Snoilsky, i Suppl. till ofvannämnda publikation (1892), anför därtill 1 (fransk) uppl., och dr J. A. Almquist har haft godheten göra mig uppmärksam på ytterligare 2 (tyska) uppl. Originalupplagan är den af S. Buckley in Amen Corner i London med kungligt bemyndigande af d. 19 febr 1717 på franska och engelska i 44 sid. folio tryckta (»Letters Which passed between Count Gyllenborg, the Barons Gortz, Sparre, And others; Relating to the design of Raising a Rebellion in His Majesty's Dominions, To be Supported by a Force from Sweden»).

[4] Af d. 16 mars 1717. Anglica. Interciperade bref. RA.

[5] Se t. ex. bref från fru v. Haffhorst till hertiginnan af Münster d. 16 mars, från öfverste Bassewitz till statsminister Bernstorf d. 15 och 16 mars, från J. de Fabrice till geheimerådet Robethon d. 16 mars, samtliga bland interciperade bref i afd. Anglica. RA.

[6] Cronström till v. Müllern d. 11 mars 1717. Gallica. AR.

att komma åt honom, men han lät sin legationssekreterare i London, Vesselovski, betyga konung Georg sin orubbliga vänskap.[1] Areskine bedyrade samme sekreterare sin fullkomliga oskuld i ett långt bref,[2] som var afsedt att komma till det engelska hofvets kännedom, men delade samma öde som prins Fredrik Ludvigs bref. I Holland utbredde de tryckta brefven den allmänna öfvertygelsen, att en svensk landstigning i Skottland till Pretendentens förmån var förberedd.

Den engelska regeringen begagnade sig af situationen för att drifva den holländska allt längre framåt. Hon yrkade, ehuru förgäfves, på utfärdandet af ett förbud mot all handel på Sverige, liksom parlamentet hade gjort.[3] I memorial på memorial fordrade den engelske ministern strängare bevakning af Görtz och begärde, att han från Arnhem skulle förflyttas till Loewenstein eller någon annan fästning. Ja, det talades om, att konung Georg åsyftade Görtz' utlämnande, och ankomsten af en ledig engelsk jakt och två fregatter till Rotterdam ökade talet därom.[4] Detta fyllde Görtz och hans vänner med oro. Åtskilliga af republikens ledande män började finna ställningen farlig, emedan den kunde leda till ett fredsbrott med Sverige. För att befrias ur sitt embarras frågade man sig för hos Preis, huruvida Görtz skulle vara villig att rymma, om man gåfve honom tillfälle därtill.[5] Preis fann förslaget choquerande för en man i Görtz' ställning, men denne svarade, att däri visst ej låge något choquerande, utan gaf Preis rätt att bjuda t. o. m. 50,000 floriner åt den person, som kunde vara honom behjälplig vid företaget. Gång på gång och nästan ångestfullt bad han Preis att för allt i världen söka förekomma hans förflyttning från Arnhem till annan ort. I sina bemödanden att skaffa Görtz friheten eller åtminstone större

[1] Såväl Vesselovskis memoar som Stanhopes svar därpå utgåfvos på trycket.

[2] Af d. 5/16 mars 1717. Anglica. Interciperade bref. RA.

[3] Det engelska handelsförbudet trädde i kraft den sista april 1717 (Mandell till v. Müllern d. 23 april/4 maj 1717. Anglica. RA.).

[4] Preis till Müllern d. 19/30 april 1717.

[5] Preis till Vellingk d. 6/17 april 1717. Vellingk tillstyrkte på det lifligaste förslaget, emedan Görtz' snara befrielse vore af högsta vigt för staten, och han tillade, att Preis ej kunde göra kung Karl en större tjänst än genom att befordra det (Vellingk till Preis d. 21 och 24 april samt d. 8 maj 1717. Hollandica. RA.).

bekvämlighet i fångenskapen hade den redlige Preis gode hjälpare. Genast när underrättelse om Görtz' häktande anlände, skyndade den holstein-gottorpske administratorn Kristian August, då bosatt i Hamburg, att affärda statsrådet von Callisen såsom minister till Generalstaterna för att utverka Görtz' befrielse och hindra hans utlevererring, om ej annat hjälpte med »præsenten und recompensen.»[1] Men Callisen greps på danska regeringens begäran af hannoverska myndigheter i Rothenburg d. 9 mars. I hans ställe ankom i april till Holland Görtz' svåger, kammarpresidenten och geheimerådet grefve Reventlau för att fordra hans befrielse, emedan han vore holstein-gottorpsk minister. Landtgrefvens af Hessen-Kassel minister i Holland, baron von Dalwigk, gjorde ock goda tjänster. Den franska regeringen var af sin förbundsställning hindrad att på något kraftigare sätt verka för Görtz' befrielse, men hon affärdade redan i de första dagarna af mars grefve De la Marck till Karl XII för att förekomma en ruptur emellan Sverige och England.[2]

En svårighet för Preis och de andra i deras arbete för Görtz var bristande kännedom om konung Karls vilja.

Det våldsamma förfarandet emot ministrarna tycktes gå kung Karl djupt till sinnes, i synnerhet som Görtz' fängslande vållade en fruktansvärd förvirring i finanserna.[3] Han lät genast utfärda befallning om att den engelske residenten i Stockholm, Jackson, skulle arresteras; hvarjämte den holländske residenten, Hendrik Willem Rumpf, förbjöds hofvet, tills Görtz befriats och satisfaktion lämnats för hans fängslande. I början af maj kom underrättelsen om dessa åtgärder till Holland.[4] Den mildare behandling, som vederfarits Rumpf, gjorde där ett godt intryck. I slutet af maj fick ändtligen Preis sina förhållningsorder. Han skulle för Generalstaterna tillkännagifva konungens

---

[1] Afskrifter af hans instruktion och kreditiv finnas i afd. Anglica. Interciperade bref. RA.

[2] De la Marcks instruktion, af d. 7 mars 1717, är tryckt i »Recueil des instructions etc.», s. 278—296. De la Marck, som d. 18 mars lämnade Paris, skulle förmå konungen till fred med England och, om möjligt, att tillträda Frankrikes förbund med sjömakterna (Cronström till v. Müllern d. 17 mars. Gallica. RA.).

[3] Müllern till Cronström d. 12 april 1717.

[4] Rumpf till Generalstaterna d. 31 mars 1717. (Afskrift bland Preis' »Biacter», n:r 15. Hollandica. RA.).

öfverraskning öfver att staterna på engelske konungens rekvisition häktat Görtz — en emot folkrätten, alliansen och vänskapen stridande handling — men att han hoppades, att denne och hans svit omedelbart skulle försättas i frihet, hans papper återlämnas och en tillbörlig satisfaktion gifvas. Skedde ej detta, nödgades konungen taga repressalier och själf skaffa sig satisfaktion.[1] Detta var ord och inga visor. Men som ett vänskapstecken tolkades konungens uttalade förhoppning om Generalstaternas »bona officia» till utverkande af Gyllenborgs befrielse och af en godtgörelse af England. Så säker gjorde konung Karl sig om tillmötesgående, att han, genom Preis, aflät bref att tillställas Gyllenborg och Görtz, när de frigifvits, med befallning att utan dröjsmål begifva sig till Sverige.[2] Men Generalstaterna tycktes ej så lätt böjda för eftergifter. De läto genom De la Marck hos konung Karl »insinuera», att de ej handlat emot folkrätten, ty Görtz vore ej minister, att de endast uppfyllt traktatens bud »för sin egen konservation» utan prejudice mot vänskapen till konungen. De begärde på grund däraf upphäfvande af förbudet emot Rumpf, kaperiernas upphörande samt återställande af eller godtgörelse för de tagna fartygen. Endast med engelska konungens bifall kunde Görtz släppas.

Den vändning sakerna syntes få genom dessa från bägge håll framställda anspråk, hvilka ej kunde förlikas, förmörkade Görtz' utsikter till en snar befrielse. Och det var vid denna tid, i början af juni, han gjorde upp en plan till flykt ur sitt fängelse. En del af bevakningen var bestucken, och de öfriga skulle genom något i vin tillsatt medel bringas i sömn. På natten skulle Görtz smyga sig ut och med färja öfver Rhen till Huissen samt därefter öfver Bemmel, Waal, Gennep och Venlo begifva sig till Brabant eller ock skulle han taga vägen norrut till kusten, där ett för hans räkning inköpt fartyg[3] väntade. Den hol-

[1] Von Müllern till Preis d. 26 mars 1717. Preis' memorial till Generalstaterna d. 22 maj 1717.

[2] Konungen till Görtz och Gyllenborg d. 26 mars 1717.

[3] Antagligen det »lilla fartyg i Amsterdam och nödvändigheter för detsamma», som enligt Creutz' specifikation på utgifter för Görtz' räkning d. 21 maj inköpts för 2,350 fl. (Kammararkivet).

steinske legationssekreteraren Creutz ledde de yttre anordningarna, och han har i bref till Preis[1] gifvit uttryck af sin gränslösa oro för företagets utgång och följderna af ett misslyckande. Alla förberedelserna voro färdiga och timmen för flykten utsatt, men den kom aldrig till utförande.[2]

Möjligheter till en uppgörelse mellan kung Karl å ena sidan samt England och Holland å den andra visade sig emellertid helt oväntadt. En vacker dag i början af juni sågs den franske ambassadören Châteauneuf trots sin podager åka omkring till Generalstaternas medlemmar och den engelske ministern Whitworth för att fortast möjligt meddela dem innehållet af en nyss från ambassadören De la Marck i Sverige ankommen skrifvelse. Det var en till De la Marck af konung Karl gjord förklaring, att han aldrig tänkt göra en landstigning i England, att blotta misstanken derom vore skymflig, att så snart Gyllenborg hemsändts äfven Jackson skulle lösgifvas, att han ville undersöka grefve Gyllenborgs förhållande, att de holländska fartygen skulle återställas, om nöjaktiga bevis rörande dem gåfves, att konungen kunde förstå, att holländarna endast på grund af det engelska förbundet låtit häkta Görtz, men att efter denna deklaration inga skäl för hans kvarhållande funnes. Denna af Görtz, Preis och deras holländska vänner efterlängtade förklaring väckte förtjusning. Glädjen öfver densamma var så allmän i Holland, säger Preis,[3] att höga och låga med dyrkan och vördnad rosade konung Karls generositet och moderation.

Generalstaterna skrefvo nu till konung Georg och bådo om lof att få lösgifva Görtz. Men ett vägrande svar kom d. 29 juni till deras harm och Görtz' oro. Den senare gjorde sig för andra gången beredd att själf skaffa sig friheten. Konung Georg nekade, emedan konung Karls förklaring ej vore »tillräckligt autentisk för en sak af sådan vigt». Han vore dock beredd att, så snart konung Karl sjelf lämnat en

[1] Hollandica. RA. Om flyktförsöket se vidare nedan (Görtz' bref till Creutz).
[2] Görtz berättar i und. skr. d. 11 aug. 1717, att han visserligen skaffat sig säker lägenhet att själf befria sig ur fängelset, men ansett det vara mera öfverensstämmande med konungens värdighet, att befrielsen skedde på annan ort, hvarför han varit betänkt på den hemliga utvägen endast för det fall, att man velat utlemna honom till England.
[3] Preis till v. Müllern d. 5/16 juni 1717. Hollandica. RA.

»formel deklaration», rådgöra med Generalstaterna om Görtz' befrielse. Han anmodade därefter Regenten att utverka en sådan förklaring. Men som enligt Regentens åsigt en sådan begäran hade varit kränkande, fann denne på ett annat medel.[1] Han lät genom sin minister i London, d'Iberville, d. 9/20 juli tillställa konung Georg en högtidlig förklaring, att, alldenstund han genom De la Marcks depescher och envoyén Cronströms med dem öfverensstämmande yttranden vore underkunnig om konung Karls verkliga dispositioner, så försäkrade han, att konungen af Sverige aldrig haft och ännu icke hade för afsikt att störa Storbritanniens lugn, att han ej haft del i de planer, som tillskrifvits hans ministrar, att han skulle betrakta såsom en skymf blotta misstanken att han tagit del i sådana förslag, och att han, då hans ministrar återsändts, skulle undersöka deras uppförande för att skipa rättvisa, om de missbrukat sin ställning.[2] Nu gaf konung Georg äntligen efter. Han förklarade sig vilja sända Gyllenborg på ett örlogsskepp till Sverige för att utvexlas mot Jackson. Men i det sista röjde sig hans hat till eller fruktan för Görtz.[3] Han medgaf visserligen Generalstaterna rätt att lösgifva Görtz, men mot vilkor att denne genast sjöledes fördes på samma fregatt som Gyllenborg eller på ett holländskt fartyg (då konung Georg skulle bestrida kostnaden) samt att Generalstaterna förklarade sig på inga vilkor vilja inom sitt område mottaga Görtz under hvilken förevändning som hälst. Generalstaterna beslöto nu i de sista dagarna af juli Görtz' frigifning, men mot förbindelse att han efter sin frigifning skulle anhålla om ett holländskt skepp och stanna i Arnhem, tills skeppet vore segelfärdigt. Såväl konung Georg som Generalstaterna funno det nödigt att ej lämna Görtz för fritt spelrum inom Holland. Tsar Peter hade, efter en längre visit vid franska hofvet, just nu åter tagit republikens gästfrihet i anspråk. På uppmaning af Generalstaternas ut-

---

[1] Cronström till v. Müllern d. 11 juli (n. st.) 1717. Gallica. RA.

[2] Regentens deklaration är i afskrift bil. Preis' bref till v. Müllern af d. 18/29 juli 1717.

[3] ».... J'ay deja eu l'honneur de mander que je m'apercevois qu'on sçavoit icy que le Roy d'Angleterre veut relacher C:te Gyllenborg et retenir B:on Görtz....», skrifver Cronström d. 11 juli (n. st.) 1717 från Paris till v. Müllern.

skott skyndade Preis till Arnhem för att förmå Görtz antaga deras vilkor, och han gjorde det så mycket hällre, som han med skäl fruktade, att Görtz eljest skulle tvingas ombord på ett engelskt fartyg eller på annat sätt råka i engelsmännens händer.[1]

Men när Preis d. 1 aug. på kvällen anlände till Arnhem, hade provinsen Gelderlands i Zutfen samlade ständer dagen förut, formelt på grund af att grefve Reventlau d. 22 juli reklamerat Görtz såsom holsteinsk minister,[2] resolverat, om ock med ringa majoritet,[3] att Görtz skulle vara fri, men genast hemresa. De myndige borgmästarna i Arnhem, hvilken stad ligger i prov. Gelderland, nödgades gifva verkställighet åt detta beslut, men fordrade, att Görtz genast skulle lämna staden. Äfven Stambke försattes samtidigt i frihet. De penningar och papper, som man fråntagit Görtz och Stambke vid häktandet, återlämnades. Orsakerna till prov. Gelderlands egenmäktiga, men ej oväntade, åtgärd, hvilken bragte republikens regering i en ytterst pinsam ställning till England, voro flere. Dels fann man flerstädes inom republiken det förödmjukande att längre gå Englands ärenden. Dels harmades Gelderlands ständer, med den jalusi, som var så vanlig de suveräna provinserna emellan, öfver prov. Hollands själfrådighet att häkta Görtz på deras område. Dels arbetade köpmannakretsarna och i främsta rummet de ledande männen i Amsterdam[4] för Görtz' befrielse, ty med hans arrestering hade skyddsbrefven mot kaparna upphört att utdelas. Dels verkade nog ock mutor.[5] Den 2 augusti lämnade Görtz i

[1] Preis till v. Müllern d. 26 juli/7 aug. 1717. Engelska ministern Whitworth hade i samtal med en viss person, berättar Preis, »wijst sig förtreetelig deröfver att Generalstaterna hade tilbudit et örlogsskiepp och sagdt det vara en lycka för Görtz, men at om det varit et obeväpnadt skiepp, skulle han ej sluppit konungen i Englands händer, hvilken på honom worde föröfvandes sin yttersta hämd när han finge honom».

[2] Reventlaus memorial finnes i afskrift bland Preis' »Biacter», n:r 70. Hollandica. RA.

[3] »Enligt somligas försäkringar med endast två rösters öfvervigt», skrifver Preis till v. Müllern d. 3/13 nov. 1717.

[4] »Amsterdamska magistraten har som kraftigast styrkt Geldernska hufvuden till beslutet». (Preis till v. Müllern 26 juli/7 aug. 1717).

[5] Dit äro säkerligen att hänföra de i Creutz' sid. 124 nämda specifikation uppräknade posterna »till en bekant person 10,000 fl.» (d. 10 aug.) och »till 3 andra 9,000» (d. 12 aug.), nämnda i sammanhang med »1000 fl. till advokaten».

sällskap med Preis och Poniatowski Arnhem, med svårighet åkande fram genom de tätt packade folkmassorna, som höjde lefverop för konungen af Sverige och kappades om den näfve gyllen, som Görtz kastade ut bland dem.[1] I Zutfen helsades han i stadens namn välkommen af borgmästaren, och en deputation af magistraten bjöd honom att i all trygghet stanna där. 415 floriner till stadens lutherska kyrka torde vara ett af uttrycken för hans tacksamhet.[2] Men med gåfvan af sitt porträtt betygade konung Georg Arnhems styrelse sin erkänsla för dess häktningsåtgärd.[3]

I Haag vardt harmen stor öfver hvad som skett i Zutfen och Arnhem. Rådspensionären syntes till en början ej vilja gifva det utlofvade skeppet, ja, när Preis i Generalstaternas utskott framställde fråga därom, ropade deputeraden Lestevenon förargad, två gånger: »Nous n'accordons rien». Engelska ministern Whitworth inlemnade d. 4 aug. till Generalstaterna en skarp protest mot Gelderlands »hänsynslösa beteende», hvarigenom Görtz satts i tillfälle »de reprendre ses prattiques dangereuses contre la personne sacrée de Sa Majesté et ses Royaumes.» Detta memorial visade, säger Görtz,[4] att om han ej antagit Generalstaternas genom Preis gjorda förslag, hans fångenskap skulle hafva förlängts, och att, om han antagit det, man skulle hafva uppsnappat honom. Han var nu visserligen efter nära sex månaders fångenskap fri, men utan fara kunde han ej lemna det gästvänliga Zutfen. Efter att förgäfves hafva anhållit om Generalstaternas medverkan till ernående af pass af konungarna i England och Danmark samt tsaren eller ock om staternas och Frankrikes skriftliga garanti,[5] fick han hastigare än han väntat från annat håll sådant skydd, att han med fullkomlig säkerhet kunde anträda hemresan.

Den beramade separata fredsunderhandlingen blef en verklighet. I hemlighet höllo Preis[6] och Poniatowski sedan

[1] Preis till v. Müllern d. 26 juli/7 aug. 1717.
[2] Creutz' sid. 124 nämnda specifikation.
[3] W. H. de Beaufort, anf. arb., sid. 46.
[4] Till K. M:t d. 11 aug. 1717.
[5] Ett holländskt örlogsskepp vore garanti nog, menade rådspensionären. Preis till v. Müllern d. 5/16 aug. 1717.
[6] Fullmakt för Preis att träda i hemlig underhandling med de ryska ministrarna, d. 30 april 1717. S. d. utfärdades fullmakt för grefve M. Vellingk att hemligen underhandla med konungen af England.

d. 18 aug. i Amsterdam rådplägningar med Kurakin och Areskine, och de framhöllo genast huru fredsverket skulle påskyndas, om Görtz finge tsarens pass, hvarpå Kurakin dagen därefter medförde ett sådant. Också konungen i Preussen, som visade sig mycket ifrig att träda i underhandling med Sverige, lät i största hemlighet tillställa Görtz pass,[1] ja, han lofvade honom ett grefskap för freden.[2] Äfvenledes konung August gaf senare Görtz pass. För att vinna den med friheten åter till makten komne ministern skall konung Georg, huru orimligt det än förefaller, hafva bjudit Görtz Strumpebandsorden, om han kunde förmå konung Karl att afträda Bremen.[3] Allra angelägnast efter freden tycktes dock tsaren vara, och Görtz nådde sin längtans mål att komma honom närmare »inpå lifvet». Det skedde söndagen d. 22 aug. på Loo (nära Zutfen), dit Görtz begifvit sig på inbjudning af hessiske ministern von Dalwigk. Görtz hade nämligen varit där knappt ett par timmar, då — af en slump eller genom Dalwigks arrangement — tsaren anlände dit, följd af sin gemål och hela sin hofstat. Efter att länge under dagens lopp hafva konfererat med Kurakin, hade Görtz på natten och i djupaste hemlighet ett samtal med tsar Peter. »Allt gick därvid ut på en separatfred utan medling och utan att det ringaste nämndes om bundsförvanternas intresse.» Tsaren försäkrade, att han skulle betala konung Karls vänskap dyrt, blott han kunde vinna den.[4] Detta möte blef ingen hemlighet för verlden. De mer eller mindre vrängda framställningarna om detsamma framkallade bland Europas politici knappt mindre sensation än nyheten om »den afslöjade konspirationen». Görtz öfverdref emellertid ej betydelsen af tsarens försäkringar. Han ansåg likväl att, så vidt man kunde se, välmening ej vore att betvifla. Säkert är deremot, tillägger han, »dass all dies werck unter denen feinden selbst mehr und mehr zwistigkeiten verursachen wird, welches dann das hauptwerk ist, wovon ich seit meinem hieraussensein gearbeitet habe».

---

[1] Preis till v. Müllern d. 21 aug./1 sept. 1717.
[2] Görtz till K. M:t d. 25 aug. 1717.
[3] Görtz till v. Müllern d. 24 sept. 1717.
[4] Görtz har i und. skr. d. 25 aug. 1717 redogjort för mötet med tsaren.

Efter att till Generalstaterna genom Preis hafva insändt en d. 23 aug. daterad deklaration, som hufvudsakligen var ett dräpande svar på Whitworths ofvannämnda memorial, men i ampra ordalag uppfordrade republiken att inför konungen uppgifva skälen till sitt beteende mot honom,[1] lämnade Görtz Zutfen d. 26 aug. Han tog vägen öfver Lietzen,[2] där han hade öfverläggningar med preussiska, sachsiska och ryska ministrar, Baruth (i Brandenburg), Guben (vid Neisse), Bresslau, Varsjav, Grodno, hvarifrån han under eskort af ryska dragoner färdades öfver Mitau till Riga, där han af guvernören mottogs med mycken utmärkelse, och vidare till Reval, Helsingfors och Åbo samt anlände därifrån på en rysk galér d. 11 nov. till svenska skären, under senaste delen af resan uppvaktad af en rysk gardeslöjtnant.[3] Den 22 nov. inträffade han i Lund, der konungen då vistades, och rönte af honom ett så nådigt emottagande, att det öfverträffade Görtz' alla förhoppningar.[4]

I Lund uppsöktes Görtz af en bekant, men säkerligen oväntad person — den jakobitiske emissarien George Jernegan.[5] Trots allt hvad som händt och som bort nedslå modet, släppte jakobiterna ej sitt tag. De klängde sig fast vid Karl XII som den i sjönöd stadde vid plankan. Vid sammankomsten med Jernegan och Areskine aftonen före sin plötsliga flykt från Amsterdam skall Görtz hafva rekommenderat Poniatowski såsom den der, hvilken, när han komme till Sverige, skulle befordra jakobiternas intressen. Jernegan hade vid flera möten med Poniatowski lagt honom jakobiternas sak på hjertat och anmodat honom öfverlemna ett bref från Pretendenten till konung Karl. Poniatowski hade dock vägrat att mottaga det, men lofvat att munt-

[1] Under loppet af 1717 och 1718 fördes vidlyftiga underhandlingar om afsändande af en republikens minister till Karl XII för framförande af dess ursäkt.

[2] Ett »kommenderi» nära Berlin, tillhörigt preussiske statsministern Ilgens måg Knyphausen.

[3] »Le czar», skrifver v. Müllern bl. a. till Vellingk d. 23 nov. 1717, »que l'on avait regardé il y a peu de tems comme demi-barbare, fait à l'heure qu'il est, par l'humanité qu'il exerce envers le ministre de son ennemi, rougir le Roi d'Angleterre....» (Kanslipr:s konc. RA.).

[4] Görtz till Preis (d. 30 nov.) och flere.

[5] Källan till den följande framställningen äro Jernegans bref af d. 7, 10 och 19 nov. samt d. dec. 6 1717. (Görtzska samlingen. RA.).

ligen underrätta konungen om allt, tilläggande, att Görtz redan meddelat denne det väsentliga. Jernegan bad honom särskildt framföra Pretendentens beklagande af att han sjelf ej kunde personligen infinna sig hos Karl XII, men derjämte försäkra, att resten af de utlofvade penningarna skulle punktligt levereras. Då Poniatowskis återkomst från Sverige genom åtskilliga omständigheter fördröjdes, och Pretendenten höll före, att det skulle uppfattas som försumlighet från hans sida, om ej någon skickades till konungen för att gifva nya försäkringar om hans vänskap, afsändes en viss Hamilton, men denne hann på grund af »les difficultés du passage» ej längre än till Danzig.[1] Sedermera affärdades Jernegan, åtföljd af en viss Cheridon (Scheridon) samt försedd med bref från Pretendenten till Karl, med fullmakt att underhandla och med rekommendationsskrifvelse[2] från hertigen af Mar till grefve von Dernath, hvars bekantskap hertigen gjort i England. Efter många svårigheter och äfventyr anlände de bägge resande i början af nov. 1717 till Kristianstad. Jernegan vände sig i första rummet för erhållande af råd och skydd skriftligen till en »Monsieur», »som talat med Dillon om våra gemensamma intressen före sin afresa från Paris».[3] Han kom med de vanliga jakobitiska blomstermålningarna. Pretendentens sak hade ännu aldrig stått så väl i England, där hans vänner öppnade hjerta och börs för att tjena honom. Konung Karls underhandling med Jernegan skulle kraftigare än något annat befordra all uppgörelse med tsaren. Jernegan kände i grund Sveriges hemliga negociationer med denne, säger han. Och han meddelar öfverraskande upplysningar: det var just han, som på sin herres uppdrag stämt tsaren gynnsamt för Sverige, ja, det var endast och allenast Pretendenten, som förekommit föreningen emellan tsarens och de allierades trupper och sålunda omintetgjort den på sommaren 1716 tillämnade landstigningen i Skåne. Han hoppades ock, att kung Karl »aldrig skulle öfvergifva planen att återuppsätta

[1] I sjelfva verket föranleddes beskickningen af jakobiternas oro öfver att konung Karl »af fienderna» möjligen låtit förmå sig att öfvergifva Pretendenten, hvilket framgår af Jernegans bref af d. 10 och 19 nov.

[2] Daterad Epinay d. 28 juni 1717 (bref till von Dernath. RA.).

[3] Förmodligen förre ambassadören frih. Erik Sparre, som vid denna tid anlände till Lund.

hans herre och konung på tronen». Genom natt och dag begaf Jernegan sig de första dagarna af december till Görtz och återvände genast till Kristianstad. Hvad dem emellan förhandlats, är ej kändt. I bref af d. 6 dec.[1] säger Jernegan. att de visserligen samtalat om »les points les plus importans», men att han till följd af »la fatigue d'un voyage d'un jour et d'une nuit sans dormir» glömt några biomständigheter, om hvilka han begär närmare upplysning före sin afresa. Han försäkrar, att Pretendenten har förkastat alla andra mått och steg, tills han fått veta, hvilket parti Görtz ämnar taga. Han lofvar att underlätta alla Görtz' fordringar, när han kommit på vederbörlig ort, och att, om Görtz meddelade honom de punkter, i hvilka den största svårigheten låge, redan härifrån göra »mes plus vives attaques». Berodde saken på litet pengar, skulle sådana ej fattas. Om ett lån mot ränta (»puisque Vous ne voulez pas recevoir d'obligation») vore under Görtz' nuvarande belägenhet nyttigt eller angenämt, trodde han sig om att ordna saken till bägges fördel. Med hvad besked Jernegan lemnade Sverige, är mig obekant. Att han hoppats på fortsatta underhandlingar framgår af hans begäran om pass att gå och komma i fall af behof.

* * *

Görtz har förnekat, att han åsyftat en svensk landstigning i England på våren 1717 till Pretendentens förmån. Redan i ett af blyertsbrefven till Creutz ur fängelset i Arnhem säger han, att Sparre och Gyllenborg hvar och en med sina vänner kände endast en del af den underhandling han fört, men att han haft sina vänner mera moderata och oegennyttiga, som föredrogo konungens räddning och hans vänskap framför allt annat, på hvilket de hufvudsakligen grundade sin frihet. Och straxt efter sin frigifning upprepar han detsamma inför konungen, i bref af d. 11 aug. 1717 Han säger däri, »att det, som man vill lägga honom till last, är helt och hållet falskt, samt att till och med konungens öfriga ministrar, såsom Sparre och Gyllenborg,

[1] Brefvet saknar adress, men är tydligen riktadt till Görtz.

hvarken haft eller kunnat hafva kännedom om hans och hans goda vänners egentliga afsikter, i synnerhet som han icke brukar af hvad han har för händer meddela någon annan mera än hvad denne nödigt är». I bref till v. Müllern d. 21 sept. s. å. försäkrar han sig aldrig hafva tänkt på de »chimèrer», för hvilka engelska hofvet anklagar honom. Men han har ej trott det vara lämpligt att taga folk, ej ens våra ministrar ur deras tro, då han sett den fördel, som kunde dragas däraf för konungen, och funnit, att intet skadligt låge däri, huru sakerna än gestaltade sig. I sin senare affattade försvarsskrift[1] säger han, att om han haft för afsigt att införa Pretendenten i England eller göra en landstigning der, hade han ovilkorligen måst framlägga planen för konungen. Att afsigten endast och allenast varit riktad på penningarna, vore enligt hans tanke, säger han i en und. memoar d. 15 nov. 1717,[2] tillräckligt bevisadt däraf, att han icke för konungen nämnt det ringaste om saken. Yttrandet tål någon justering, ty Görtz hade verkligen, såsom ofvan[3] visats, omnämnt och icke utan en viss värme förordat förslaget om ett lån af jakobiterna mot en försäkran om hjelp. Men någon detaljerad plan har han, så vidt af handlingarna framgår, visserligen ej framlagt. Och för öfrigt har ju konung Karl själf 1717 bestämdt förnekat tanken på en engelsk landstigning. Egendomlig förefaller under sådana förhållanden generallöjtnant Ph. B. von Schwerins högtidliga försäkran,[4] att konungen ej synts obenägen att *från Norge* med några tusen man infanteri och oberidet kavalleri samt beridna polacker gå öfver till Skottland och sätta i verket den af baron Görtz och dåvarande kungliga svenska ministern i England uppgjorda planen.

Görtz har deremot ej nekat till, att han sträfvat efter att bereda konung Georg så många svårigheter som möjligt inom England. Han och »hans vänner», motståndare till Georgs hannoverska politik och till de Georgs ministrar,

---

[1] Se ofvan sid. 99.
[2] »Kurzer Bericht von dem wahren Zusammenhang der Englischen Affaire», citerad af F. F. Carlson, anf. arb., sid. 100 (not).
[3] Sid. 105—106.
[4] Se Sv. Hist. tidskr., XV, sid. 342.

hannoveraner eller ej, som understödde denna, tyckas hafva arbetat på att bland allmänheten och i parlamentet väcka till lif en stark opinion, hvilken skulle beröfva Georg möjligheten att, såsom han dittills gjort, använda Englands krafter till befordrande af planerna på Bremen och Verden. Lemnad i sticket af parlamentet, skulle Georg ej kunna försvara sitt oärliga förvärf. För ändamålets vinnande skadade det ej att genom falska förespeglingar åt jakobiterna öka antalet af dem, som ropade öfver engelska hofvets uppförande emot Sveriges konung, på samma gång som man genom dessa förespeglingar skaffade honom medel till ett kraftigare uppträdande mot sina fiender.

Görtz' bref till Joakim Fredrik Preis.

1.

Ank. d. 15 Mars 1717.

Pour Mr Preiss.[1]

Quand je dispute avec les Hollandois, je leur accorde touttes les accusations du Minist[ère] d'Angl[eterre] pour avoir plutot fait; leur procedé envers moi n'en est past moins injuste, car s'ils sont en alliance avec l'Anglet[erre], ils le sont aussi avec nous, et si ce n'est pas un crime pour un anglois auprès d'eux de travailler à faire faire un descente en Suède, pourquoi ce seroit ce un pour un Suédois de songer de rendre le coup. Ou il faut qu'ils declarent, que le Roi d'Anglet[erre] pourra attaquer qu'il voudra, et celui, qui l'attaquera à son tour, sera notre ennemis, ce qui est absourde. Quand j'aurai à faire à un anglois, j'avouerai que j'ai été sollicité du pretend[ent], mais je prouverai, que je n'ai pas daingé (!) ses proposit[ions] de les mander au Roi ni les lettres des Ducs d'Ormont et Marr d'une reponse à leurs lettres, ce qui[est] vrai et sur. Voilà comme il faudra tourner vos raisonnemens. Ajoutez, qu'il est evident, que le Roi d'Angl[eterre] cherche toutte sorte de pretexte pour porter le parlement à nous declarer la guerre. Si l'Etat me mets hors d'etat de confondre les accusations, comme il fait en m'empechant d'ecrire, le Roi d'Anglet[erre] pourra facilement en imposer au parlement, et l'Etat seroit cause de la guerre. Est ce son interets? Croit-on que le Roi de S[uède] en sera etonné et plus facile à renoncer à ses provinces d'Allem[agne]? L'on se trompe. Quel but ce propose-t-on en cela, de faire conquerir la Suède? qui doit l'avoir? Dites à l'amb[assadeur] de Franc[e], qu'il ne faut pas compter sur la reussite de notre plan pour la paix, sans que j'aie la liberté d'agir. De meme à Heems[2] pour le congrès de Broun[swick]. Proposez lui aussi de fixer le commerce pour le Nord en Brabant par les passeports. Mais parlez de tout cela comme de vous meme, afin que personne sache, que je puis ecrire. Il faut ecrire à Croonstroem[3] qu'il pousse l'affaire de matelots, et vous pouvez vous servir de l'argent chez Titzen,[4] s'il en faudrait pour cela.

Il ne faut donner de passeports que pour Hecker[4] et en cas que nous avons besoin de grain et fort secrettement. Faites presenter

[1] Af detta bref, in 4:o och vikt i åtta delar, finnes en afskrift bifogad Preis' bref till ombudsrådet v. Müllern d. 5/16 mars 1717. — I början af brefvet står ett kors, som motsvaras af de i marginalen skrifna orden *posito sed non concesso.*

[2] Kejserlig minister i Haag.

[3] *Daniel Cronström,* svensk envoyé i Paris.

[4] Köpman i Amsterdam. — Om Tietzen se ofvan sid. 115—116. Om Hecker se ofvan sid. 100.

des memoires par des marchands pour se plaindre que mon arrets le[s] prive de mes passep[orts] et de commerce sur la Baltique. Presentez aussi sur mon sujet des memoires, communiquez les aux autres ministres et faites les imprimer. La France pourra beaucoup contribuer à ma liberté; qu'on me permette du moins de representer et de me justifier. Ne dites à personne que vous avez eu de mes nouvelles. Je voudrois que le Cte Welling[1] voulut s'arreter ici un peu; il me pourroit rendre service auprès du Magistrat.

Mandez au Roi, que je me console de tout, pourvu que Sa M:té soit contente de mon zèle; et au C[omte] v.[on] Dernatt[2] que je l'hexhorte à tenir bon. J'ai trois cent mille ecus pour sa caisse mais il n'y a pas moien de les faire tenir.

Pour Ekmann.[3]

Dites à Md Bil[aindre], que vous ne pouvez pas avoir reponse, mais que vous lui conseillez d'attandre encore un peu à la Haie. On ne m'a pas donné la lettre du C. Welling.

Pour M. Preiss.

N'a-t-on pas produit mon pleinpouvoir? Seroit il pris avec les papiers d'Amsterdam. Sparr[e][4] à Paris en a la copie.

Si le roi fait arreter le Resident d'Holl[ande][5] on vous arretera aussi. Il faudroit aller alors à Anvers, d'où vous pouvez entretenir le commerce en Suède. L'on me traitte comme un voleur de grand chemin.[6]

Il faut qu'Ekmann prenne garde qu'on ne l'arrete et qu'on prenne ce billet.

2.[7]

J'ai demandé la liberté d'ecrire aux etats genereaux, ensvite au pensionnaire, puis à donner un memoire au magistrat d'ici; l'on a tout refusé. Je demande presentement de pouvoir ecrire aux Etats de la province. Je ne sais ce qu'on resoudra. Rien ne prouve plus la foiblesse et l'injustice de nos ennemis que les soins, qu'ils prennent de m'ôter tous les moiens de parler. Si le Roi me veut tirer

---

[1] Kammarherren grefve *Ernst August Vellingk*, generalguvernören grefve M. Vellingks son, anställd vid Görtz' kansli.

[2] Holsteinske generallöjtnanten och geheimerådet grefve *Gerhard von Dernath*, som under Görtz' frånvaro stod i spetsen för det svenska finansväsendet.

[3] Görtz' »hushållare».

[4] Friherre *Erik Sparre*, svensk ambassadör i Frankrike.

[5] *Hendrik Willem Rumpf.*

[6] I Preis' afskrift finnes följande mening, som antagligen utgjort en »kalf» till G:s bref: »Monsr Preis peut donner des Passeports en mon nom, comme ministre plenipotentiaire, et ecrire au Roy avec chaqu'un.»

[7] Biljett in 12:o, vikt i 8 delar, saknar ankomstdatum.

d'affaire, il n'y a pas d'autres moiens que de me mettre de la negotiation, si les plans que nos negotiateurs portent sont du gout. S'ils ne le sont pas de dissimuler et de renvoier encore la negotiation à moi. Si le roi veut, que je reste comme cela, fiat voluntas Do[min]i, pourvu que je demeure ici. Ce seroit la plus grande trahison et perfidie et foiblesse que de me delivrer à nos ennemis.

3.[1]

Je viens de demander au magistrat de lever mon arret, puisqu' au bout de trois semaines celui qui l'avoit obtenu n'a produit aucune preuve et que l'etat ne pouvoit pas s'eriger en juge des griefs du Roi d'Anglet[erre] contre moi ni en faire sa propre cause, ce prince etant de sa personne ennemi aggresseur. Que d'ailleurs j'étois chargé du Roi mon maitre de l'etablissement du congrès de Brounsvic, que j'avois entamé cette negotiation avec Mr Heems lui aiant produit mes pleinpouvoir[s], que si l'etat ne me reconnoissoit, l'Empereur le fait, de sorte que selon le droit de gens il me doit laisser la liberté de passer en Brabant pour y continuer ma negotiation avec les ministres de l'Empereur, qui est autant allié à l'Angleterre que l'est l'etat, de sorte qu'il ...[2] ne manquera pas de remplir ses obligations à cet égard. Que si contre toutte justice et droit on continuat mon arret, je demande la liberté de me justifier des calomnies, dont on me charge, qu'il etoit evident que la cour d'Angl[eterre] cherche des pretextes pour porter le parlement à une declaration de guerre, de sorte que si je n'ai pas la liberté de faire voir la faussete de ces accusat[ions], on les regardera comme des faits [certains] et l'etat [sera] proprement la cause de cette guerre, où il ne peut rien gagner [d']aucune façon mais perdre beaucoup.

Je ne sais, si le magistrat en fera rapport et comment. Ceci est tousjours pour votre direction, et voiez si vous pouvez remuer [Heems?]. Si tout cela [ne fait] que blanchir à la fin, je voudrois que vous vinsiez ici.

Tout ce qui est dessus est pour 'Mr Preiss.

4.[3]

Mr Preiss.

3. Après avoir fait voir, que si meme les plaintes du R[oi] d'Angl[eterre] etoi[en]t fondées, l'etat sans violer le droit de gens n'a

[1] Brefvet, 1 bl. fol., vikt i 16 delar, saknar ankomstdatum, men tyckes efter uttrycket »au bout de trois semaines» att döma vara skrifvet i midten af mars.

[2] Ett ord oläsligt.

[3] Detta bref, in 4:o och vikt i 8 delar, som anlände d. $\frac{22 \text{ mars}}{2 \text{ april}}$, finnes i afskrift bifogadt konceptet till Preis' bref till v. Müllern af d. $\frac{23 \text{ mars}}{3 \text{ april}}$ 1717.

aucun droit sur moi, il faudroit leur demander à quel but il me tienne comme cela. Est-ce pour faire la guerre à la S[uède] qu'y a-t-il à gagner pour l'etat? Est-ce pour fournir un pretexte aux anglois de la declarer? Quel profit? C'est la prolonger. L'on pourroit leur faire comprendre aussi, que l'Etat fait un dommage irreparable aux S[uèdois] par mon arret; s'il[s] usoi[en]t de repressaille[s] en donnant des commissions ici dehors d'arreter par tout leur vaisseaux, en peu de mois quelque million seroit gobé, et plus long tems il me laisse, plus il s'expose et aggrave leur violence et à quelle fin, si ce n'est pour obeir aveuglement au Roi d'Angle[terre]. Il est d'ailleurs evident que ceci arrete touttes les negotiations de paix.

Mais je crois qu'il faudroit fournir en meme tems un moien d'en sortir avec honneur et à l'abri du ressentiment du Roi, que peut etre que depuis qu'ils ont vu mes pleinpouvoirs et su qu'en plusieurs cours je m'etais legitimé, l'on avoit garde de faire la moindre pretens[ion] sur ma personne, que c'etoit ma faute de ne l'avoir pas fait auprès de l'Etat, qu'il me faisait des excuses avec un compliment au bout. Il seroit bon de dresser un petit raisonnement en Anglois, dans lequel l'on fait voir, que le Roi d'Anglet[erre] n'a qu'à renoncer au Duché de Brehmen, tout cet attirail en Angl[eterre] seroit superflu et la guerre du Nord finiroit.

5.[1]

4. J'eus hier après le depart de Rank[1] un accès de vertige, dont j'ai la tête encore toutte etourdie. Il est certain, que si je ne sors pas bientot de ce trou je creverai. Mais j'aimerois mieux cela que de gueriser des faveurs. Le jour n'entre que par le haut bout de la fenetre. Il n'y a que 7 pas en long et 3 en large. Rank m'a dit, qu'il ecriroit pour qu'on me donne une maison et qu'on me laisse mes gens pour me servir. Appuiez y et de vous meme. — Weldern[2] et les deputés d'ici y pourront contribuer beaucoup. C'est une honte pour ces gens-ci de se laisser traitter de Vleertman[3] comme de petits garçon[s]. Si par la depense de cent mille florins vous pouviez me procurer la liberté, en cas qu'elle ne fut prochaine, je les emploirai volontier, et Titzen les a entres ses mains. Les deputés de la province d'ici y pourroi[en]t encore contribuer. Enfin sapienti sat. J'ai demandé, qu'on fit savoir à Mr de Chateauneuf[4] et à Mr d'Heems, que je souhaitterois fort, que chacun m'envoiat un secretaire

[1] Af detta bref, in 4:o, vikt i 32 delar, finnes en afskrift bifogad Preis' bref till v. Müllern d. $\frac{23 \text{ mars}}{3 \text{ april}}$ 1717. Det är antagligen af d. 27 mars, emedan Görtz d. 26 mars hade det i brefvet omtalade mötet (»hier») med generallöjtn. i hessisk tjenst *C. Ranck* i närvaro af staden Arnhems sekreterare.

[2] *van Welderen*, president i prov. Gelderlands landtdag.

[3] Om *Willem Vleertman* se ofvan sid. 116—119.

[4] Fransk ambassadör i Haag.

pour lui dire quelque chose. Je les ai nommé tous deux pour donner moins de jalousie et de soupçon, mais il faut que je les parle separemment. Je n'espère pas, que le Roi n[otre] m[aître] declarera de ne vouloir pas attaquer le R[oi] d'Angl[eterre] sans que celui-ci ne s'engage de son coté de ne vouloir assister nos ennemis ni directement ni indirectement. J'aimerois mieux rester diz ans en prison, car quand on est hors d'etat de donner aucune apprehension à ses ennemis, il vaut autant de leur donner carte blanche. De droit le Roi n'est pas obligé de donner aucune reponse, avant qu'on ait relaché ses ministres. Mais je voudrois, que Sa Mjté dit, qu'Elle n'avoit jamais entendu parler de ce projet pretendu et qu'elle ne songeroit jamais à faire de la peine au Roi d'Angl[eterre], tant que ce prince s'abstiendroit d'assister nos ennemis, et qu'au bout de cela on demande la liberté des ministres pour revenir en Suède.

Si les Hollandois veulent la guerre absolument, le Roi n'a qu'à envoier quelque centaines de Commission pour des armateurs et les distribuer par tout l'univers. Mr le pensionnaire pourroit avoir le sort des Wittens, car il y auroit certainement beaucoup à perdre et rien à gagner. Et pour avoir le necessaire chez nous le Roi n'a qu'à vous envoier des passeports en blanc, les Hol[landois] meme nous l'apporteront ou les français ou des Brabançois. Et qu'est [ce] que nous faitt leurs esquadres dans le Sond? Je vous prie d'ecrire tout cela en Suède. Après cela il faut que vous etablissiez un commerce exact avec moi sur quoi vous concerterez avec Ekmann. Mandez moi si Ponj[atowski][1] est arrivé, si l'Angl[eterre] declarera la guerre, ce que l'Emp[ereur] a determiné sur mon promemoria, avec quel projet Rank va [en] Suède, car nous ne nous sommes parlé qu'avec temoins. Dites à Chateauneuf, que je ne repondois pas de notre plan, si je ne le pourrois exposer moi meme. Il faut faire mettre dans les gazettes l'issüe de l'inquisition tenue contre moi à Amst[erdam].

Pourquoi avez vous pris de l'argent chez Rank, prenez chez Titzen tout ce, dont vous avez besoin. J'espère, que Titzen est sur.

Saluez mes amis en Suède. Mon sort dependra de notre Roi. Mon malheur est qu'on me croit fort utile à lui et qu'au fond je ne le suis pas.

Que veux-t-on donc faire de moi à la fin? Dites à Dallwig[2] que je l'embrassois, que si je suis en liberté il aura au mois de may les $\frac{m}{150}$, si non il n'y aura rien. Faites lui confidence de l'argent, que je veux mettre à ma liberté. Il a aussi des amis.

Je voudrois être quitte de l'argent pour la caisse du Cte V. Dernatt. Plus la somme est grosse, plus il y a du danger. Voiez, si vous pouvez trouver un expedient.

---

[1] Gen. fälttygmästaren i konung Stanislaus' tjenst *Stanislaus Poniatowski*, Karl XII:s trogne och högt betrodde vän, som varit Görtz följaktig till Holland 1716 och efter hans fängslande hemrest. Se sid. 115—116, 130—131.

[2] Baron *Johann Reinhold von Dalwigk-Lichtenfels*, hessisk minister i Holland.

Jusques ici pour Mr Preiss.

Pour Ekmann.

Faites que la femme du logis porte quelquefois mon bonnet blanc elle meme et mettez y vos billets. J'en rendrai dans le mien. Il faut tacher d'avoir des adresses sures par la poste, sur tout quand vous partirez, afin que Slapkohl puisse continuer.

Il faut absolument faire venir ici tous mes gens et mon equipage et cela au plutot. Mes chevaux peuvent mener la berline et la chaise de poste. Il faut acheter des Harnois. Il faut ecrire à Luders,[1] que s'ils ont reçu l'argent qu'ils devoient avoir, ils en donnent au Duc Administ[rateur] jusques à vingt milles ecus, et à mon frère mille.

Parlez à un habil avocat d'ici pour voir, si pour une bonne somme on ne pourra pas etre relaché sous caution. Il pourra emploier l'argent où il voudra pourvu qu'il reponde de la reussite.

Je reponds des passeports, que Preiss donnera pour des marchandises, que le Roi demande ou qu'il demandera; sans cela il n'en faut point donner.

Il faut faire donner ma vaisselle à quelque marchand à Amsterdam. Je repondrai sur le reste par la voie ordinaire.

Il faut apporter mon lit.

Pour Preiss.

Mandez au Roi, que l'unique grace, que je demandois, c'etoit de ne rien decider contre ma conduite avant de m'avoir ecouté. C'est dans ce tems-ci un poste fort scabreux que de travailler sincerement pour la gloire et l'interets de Sa Mjté, a quoi j'ai voué ma vie et tout ce qui depend de moi.

6.[2]

5. J'ai oublié de dire, qu'il faut que les batimens de Heker aille[nt] tousjours pour entretenir la correspondence. J'en repondrai, mais il faut que Mr Preis ecrive avec pour mander, que j'en ai repondu et pour avoir des ordres, si ce contract doit continuer.

Mr Preiss voudra bien ecrire au C. v. Dernatt ou a Haguen[3] qu'ils n'ont qu'à tirer sur moi jusqu'à trois cent mille ecus, mais qu'il[s] tirent d'une manière qu'ils aient le profit du change. Le plus court c'est de le leur envoier in natura, mais le moien dans l'etat où je suis. Il mandera encore, que depuis le mois de Juin il aura tous les mois $\frac{m}{200}$ ecus, ne doutant pas qu'entre tems je ne sois relaché.

[1] *Gebrüder Luders*, bankirer i Hamburg. Se sid. 116 (not 2).

[2] Af detta bref, in 4:o, afsände Preis en afskrift i bref till v. Müllern d. $\frac{23 \text{ mars}}{3 \text{ april}}$ 1717 jämte meddelande, att det anlände qvällen förut.

[3] *Hagen*, holsteinsk geheimesekreterare.

J'ai grand peur, qu'on ne gâte nos affaires avec la cour de France, si on ne le fait pas et qu'on lui fasse dire seulement au Marechal d'Uxelle[1] qu'il n'a qu'a continuer de travailler sur le pied, dont il etoit convenu avec moi et ajoutez quelque marque d'e[stime] et de confiance en lui. Nous aurons touttes nos subsides, et le Roi ne se commet en rien, comme il aura vu par le rap[port] de Ponjat[owski].

Mr Preiss voudra bien ecrire sur tout cela en Suède par Rank meme sans en parler à personne en dela de la mer.

Mr Preiss pourra bien donner un memoire sur ce, qu'il apprit de Rank de ma prison et dire, qu'il seroit obligé de le [man]der au Roi, si l'on n'y rem[edie sur] le champs pourvu que j'aie une maison et [menage].[2]

Mais il ne faut pas m'y mêler. Il faut, qu'il le fasse de son mouvement. C'est à la façon de la barbarie.

Pour Ekmann.

Si le paquet de Rank n'est pas quelque chose de fort important, il vaut mieux que vous le gardez. Oeffnet u[nd] extrahirt mir die importantesten zeitungen oder nachrichten u[nd] schikt sie mir nach u[nd] nach. Schreibt mir auch in teutsch.

Ihr kont das geld an Welling geben. Macht dass meine leute ... (det följande oläsligt).

7.[3]

Ank. d. 12 April 1717.

7. Vous voulez bien, que je continue de vous communiquer mes reflexions pour en faire l'usage, que je vous dirai à la fin. Rank m'a fait entendre que le Roi d'Angl[eterre] etoit disposé de s'accomoder et que c'etoit là le sujet de son voiage pour la Suede. Tant que ce prince ne se declare pas preliminairement, comme il est dit dans le plan avec la France, c'est à dire de vouloir se contenter de posseder son usurpation sur le pied d'une hypotheque de l'argent qu'il donnera ou de retrovendition et qu'il restitue dans son entier les traittés entre les deux Rois, je regarderois toujours pour amusemens tous ces temoignages de bonne disposition. Soit donc que le Roi d'Ang[leterre] reussisse à porter les parlemens à la guerre contre nous, comme je ne crois pas, soit qu'il continue seulement le manege, qu'il a fait jusques ici, en portant les Hollandais à renvoier une flotte dans la mer baltique et à deffendre le commerce sur la Suède, il me semble, qu'il seroit facile de detourner tous les meaulx, qu'on a dessein de nous faire, et

[1] *Nicolas du Blé*, markis *d'Uxelles* (*d'Huxelles*), president i franska utrikeskonseljen.

[2] De inklamrade orden enligt Preis' afskrift.

[3] Af detta bref, in folio, insände Preis en afskrift i bref till v. Müllern af d. 9/20 april 1717. Den finnes nu som bil. E. till Preis' koncept af nämnda bref.

d'embarasser bien plus les auteurs, qu'ils ne nous embarasseron. Que pourroit-il arriver de plus facheux pour le ministère d'Angl[eterre] et pour ceux dans cette Republique qui lui sont devoué aveuglement, que si le Roi declaroit que les vaisseaux Hollandois pourroi[en]t naviguer librement par tout sans exepter aucun lieu, quant ils seront muni de mes passeports, qui seront donnés gratis, et que Sa Mjte fit ajouter par vous, que ne doutant point qu'on ne me remit incessamment en liberté, Elle n'avoit pas voulu laisse[r] de continuer dans les bonnes dispositions pour la republique et de faire cette faveur à leur negotians esperant que de son coté on auroit soin de les cultiver et ne faire rien qui les put priver. Le Roi ne donne rien par là de son droit. Le Roi sait, que jusques ici je n'ai pas abusé de ces passeports et que je n'en ai donné que, lorsque son service y a concouru. Je n'en userois pas autrement à l'avenir. Le Roi empechera sans doute par là l'armement naval de Hollandois otant aux mal intentionnés tout pretexte et donnant aux bien intentionnés de bonnes armes en mains contre les autres. Ce seroit jetter la veritable pomme de discorde entre les anglois et les Hol[landois]. Et comme les premiers ne sont privé de cette faveur que par la conduite de leur Roi envers nous, c'est encore soutenir et conserver dans ce pay là nos amis. Je serois bien trompé ou le gouvernement de la Republ[ique] n'oseroit rien faire, qui puisse deplaire au Roi de Suède de peur pour les negotiant et pour la populace. Si Sa Mjté vouloit y ajouter une lettre de creance pour moi, comme Ambassad[eur] Extr[aordinaire], ce seroit une espèce de satisfaction que d'etre obligé d'accepter sur ce pied une personne qu'ils ont si mal traitté; ils n'oseroient me refuser quand je serai muni du pouvoir pour des passeports; et ce seroit encore un moien de [me vanger de mes ennemis particuliers et de les faire enrager].[1] J'ai dit à Ponjat[owski] deja d'inspirer de la douceur quant à ces gens ici dans mon affaire, lorsqu'il arriveroit auprès du Roi. Car c'est arreter le Roi d'Angl[eterre] tout court sur le cul que de separer seulement de lui ces gens ci. Cepandant l'on vient de dire, que le Roi avoit fait prendre seize vaisseaux hol[landais] munis de mes passeports. Je veux esperer, que c'est pour les arreter seulement jusqu' à ce que je sois remis en liberté. Si c'etoit pour être confisqué, l'on pourroit bien se dedommager sur moi. Sondez ceux, qui sont de nos amis, si une pareille demarche que je viens de proposer pourroit avoir les suites, que j'en espere, afin d'en pouvoir ecrire avec plus de certitude. Quand cela sera fait, je vous prie Monsieur d'envoier incessament deux exprès en Suède l'un par Lubeck, l'autre par Gothemb[ourg] avec des extraits de cette lettre pour Ponjatoffski et pour le B. de Müllern, et ajoutez y vos reflexions. Si l'Anglet[erre] portoit l'Etat à deffendre le commerce sur la Baltique et sur la Suède, cela n'empêchera pas que cette deffense ne cesse d'abord

[1] De inklamrade orden återgifvas i Preis' afskrift med *contribuer à l'avantage de leur commerce(!)*.

que le Roi accordera un moien d'y aller surement. Et si l'Angleterre et la Hollande nous declaroient la guerre meme, je n'en serois pas embarassé, car par le moien des passeports et par les flammans et français je ferai tousjours le commerce qu'il nous faut. Nous n'avons rien à craindre à terre dans l'etat, où nous sommes, et il ne tient qu'à nous d'eviter de nous faire du mal par mer. Je repete, qu'en ce cas là on n'a qu'a se tenir coi, etablir les billets, que j'ai proposés pour nos marchandises, laisser les trouppes cet été tranquillement dans les quartiers, avoir par tout de bons magazins et de donner par tout des commissions pour les capres. On se lassera bientôt, et effectivement cette ligue ne pourra plus subsister long tems. Il y en aura, qui se detacheront. Je souhaitte, que ce soit le Czaar, si l'Angl[eterre] n'entre pas dans le plan de la France. Enfin il faut necessairement que tot ou tard il existe une revolution favorable dans nos affaires. Tout le monde se ressent de notre guerre et personne ne nous peut plus rien faire et la pluspart ne le voudroit pas, pourvu que nous nous donnions patience et tachions de vivoter, ce que nous pouvons faire avec un peu d'ordre et si nous etablissons les billets courants, afin que les proprietaires et le commun puissent continuer leur travail. Les premiers [sont? ou?][1] ceux, qui aquierrent[2] ces billets n'y peuvent rien perdre. Plus le debit de nos marchandises est suspendu, plus leur prix haussera, comme nous en faisons l'experiance, et moins les deffences de negotier sur la Suède auront d'effet. Je reviens encore au plan avec la France. Je vous prie de bien faire comprendre, que le Roi ne doit s'engager à traitter sur ces preliminaires, que les ennemis offriront, et que d'ailleurs dans la negociation les pleminaires (!) sont soumis au changemens et n'inferent pas l'obligation de faire la paix. Et si le Roi donne cette marque de confiance à la France, il la menera certainement loin. Le Marechal d'Uxelle s'est fait une affaire d'honneur de remettre le Roi sur un bon pied. Il a douté jusques ici, si Sa Mjté prennoit confiance en lui, et le Duc d'Orléans de meme, s'imaginant que le vieux ministère(!) contraire au gouvernement d'à present par l'attachement qu'ont gardé pour lui nos ministres en aient (!) entierement eloigné l'esprit du Roi. Je les en avois desabusé entierement, et la marque que ç'a eté tres agreable au M^{le} d'Uxelles c'est que tous les autres ministres ne le peuvant voir qu'une fois par jour, j'ai eu la permission de le voir, quand j'ai voulu. Et en partant il m'a dit encore: »Faites seulement que le Roi de Suède me mette en etat d'agir, il verra, que nous nous y prendrons comme il faut». Enfin si le Roi trouve à propos de me charger de cette negociation, je lui en tirerai un bon parti. Les subsides seront tousjours paiés exactement. L'on avoit refusé les vaisseaux de Hoguer[3] formellement à Sparr. Je les aurois pourtant eus, et si le Roi les

[1] Afskriften har *et*.
[2] Afskriften har *aimeront*.
[3] Baron *Antoine Hogguer*, bankir i Paris. Se ofvan sid. 101—102.

veut encore pour l'arrière saison, je ne desespererois pas de les avoir. Et si vers ce tems là le Roi avoit ses magasins et l'artillerie necessaire sur les frontières de la Norwege en etat, l'on y pourroit peutetre faire encore un bon coup. Car si le Roi veut, que mon plan pour le negoce d'argent ait lieu, il faut bien que je demeure ici jusques à l'automne pour reddresser les desordres, qui y ont(!) apporté mon arret. Vous voiez par tout cela, que je ne le crois pas de longue durée, effectifvement je ne le crois pas, si le Roi d'un coté me reclame serieusement et que de l'autre il m'accorde la lettre de creance avec le pouvoir, dont j'ai parlé ci-dessus, dont, certainement je n'abuserois pas. Au reste je suis fort ressigné là dessus, si le Roi trouve mieux que je reste comme cela encore quelque tems à la bonneheure, pourvuque ses affaires aillent bien. C'est la satisfaction, qui me consolera de tout.

Ne manquez pas de sonder V. . . . . .[1] et nos amis d'Amsterdam sur l'effet, qu'une telle demarche du Roi envers la Republique pourroit faire afin d'en pouvoir dire quelque chose de plus positif.

Je vous prie, Monsieur, de ranger touttes ces reflexions dans leur ordre naturel et de reddresser les fautes qu'il y peut avoir, car etant continuellement observé par trois ou quatre personnes je suis obligé de les entretenir de bouche pandant tout le tems que j'écrie. Quand vous aurez fait cela, depechez d'abord deux exprès l'un directement pour Gothembourg, l'autre par Lubek et envoiez un exemplaire à Mr. le B. de Müllern, l'autre à Ponjatoffski, le troisième au C. v. Dernatt. — Vous pouvez addresser le second aux marchands Luders à Hamb[ourg] cachetté, pourtant avec ordres de depecher un exprès par Lubek à mes fraix, et Titzen fourniront ceux pour l'autre, pourvu que cet exprès prenne bien soin de la depeche.

Insinuez à l'Amb[assadeur] de France, si vous le trouvé bien intentionné, qu'il n'a qu'à assurer le Ml d'Uxelle de la solidité du plan, que nous nous sommes fait du coté du Roi de S[uède], des que je serai en etat d'agir.

Tachez sur tout d'etablir la sureté de notre correspondance et de pourvoir à celle de mes papiers.

Pour Mons. Preiss.[2]

Il faut mander à Ponjatoffski, au B. Müllern et au C[omte] v[on] Dernath, que le C. de la Mar[ck][3] est le mignon de Barde Sparr; c'est celui-ci qui a demandé expressement un Ambassadeur et proposé la Mar[ck] directement au Regent et obtenu, contre le sentiment du Marechal d'Uxelles, qui pourtant n'a pas voulu s'y opposer, n'aiant pas de meilleur sujet à la main pour une ambassade. A mon arrivé le marechal me demanda, s'il etoit absolument neces-

[1] Oläsligt.
[2] Kopia häraf insänd till v. Müllern d. 9/20 april 1717.
[3] *Louis Pierre*, grefve *De la Marck*, fransk ambassadör i Sverige.

saire d'envoier au Roi un ambassadeur. Je lui repondis, que le Roi ne regardait pas à ces cérémonies avec ses amis, et que toutte personne, qui lui viendroit de la main de Mons. le Marechal, seroit le bien venu. Le Marechal ne pouvoit pas cacher sa joie et me dit: »Vous me faites un très grand plaisir de m'assurer cela. Je ne serois plus embarassé de trouver un sujet propre». C'etoit un de ses mignons, qu'il avoit envie d'y envoier sans caractère, ce que je savois, et il devoit aller avec moi en Suède. Apparemment mon desastre a produit ce changoment, dont Sparr a profité et le Marechal n'a pas voulu envoier son ami sans moi. Si le Roi vouloit m'en croire, il repondroit aux propositions de M. le C. de la Mar[ck] que comme j'avois entamé cette affaire avec Mr le Maréchal il me donneroit ordres de continuer et de tacher de l'achever. Car je suis convenu avec le dit M[1] de bien de choses de bouche, dont il n'a jamais rien dit à ses collegues ni au Regent même. J'en tirerai certainement un bon parti et menerai si bien cette negotiation selon les vues de Sa Mjté, que rien n'y manquera, et outre notre argent nous aurons encore bien d'autres choses. Je ne crois pas, que Sa Mjté ait encore eu lieu d'accuser ma foiblesse, et après tout il faut la ratification, et jusques ici je n'ai pas été desavoué encore dans des choses memes, où j'ignorois les sentimens du maitre.

Vous voiez par ce, qui est sur les autres feuilles, que je suis tousjours porté pour la bonne intelligence avec la Republique. Et que, si l'Angleterre deffend le commerce, je me ferois fort de l'obtenir libre à ces gens-ci. Vous le leur pouvez dire de vous même et insinuez, que vous saviez, que j'ai voulu traitter avec eux là-dessus pour les dispenser d'envoier un esquadron. Vous pouvez encore déclarer, que je repondrai de tous leurs vaisseaux contre nos armateurs, et publiez tout cela à Amsterdam, libertate restituta s'entends. Je vous conseilleroi qu'après avoir tenté tout de vous tenir à Amsterdam, où vous apprendrez aussitot que qui se soit ce qui arrivera en Suède, et où vous trouverez aisement moien d'esquiver. Laissez à la Haie les choses entre les mains de [Dalwigk?].

8.[1]

Ank. d. 16 April 1717.

Mr Preiss.

8. Je vous prie Mons. de mander encore à Ponyat[owski] et aux deux autres amis, que je suppliois Sa Mjté d'avoir la confiance en moi de me laisser manier la negotiation avec la France parceque [je] suis persuadé, que personne en tirera ce que j'en tirerai. Je

[1] Af brefvet, i folio, vikt i 16 delar, insände Preis afskrift i bref till v. Müllern d. 9/20 April 1717.

n'ai jusques ici donné aucun sujet de croire, que je suis fort apre après des commissions. Mais c'est ici uniquement l'occasion de rendre service à Sa Mjté et de lui faire connoitre plus efficacement mon zèle. Si Sa Mjté me fait cette grace, il seroit bon qu'on ne fit envers le C. de la Mar[ck] aucune difficulté sur le plan, mais qu'on lui marquat seulement, qu'on étoit fort obligé à la France de l'attantion pour les interets de Sa Mjté, qu'on prioit(?) de continuer avec moi cette negociation et de cooperer pour cela à ma liberté. Que Sa Mjté approuve après cela les conditions de ce plan ou qu'Elle les desapprouve, pourvu qu'Elle me dise ses sentimens, je lui en tirerai de toutte façon un bon parti. Dans la situation où je suis, je ne me puis pas expliquer d'avantage. Que Sa Mjté se fie cette fois-ci à moi, si je la trompe, elle perdra seulement les avantages, que personne lui procurera, ce qui n'est rien perdre. Je ne puis l'engager à rien, puisque tout depend de Sa ratification. Je souhaitterois, que Sa Mjté voulu marquer au C. de la Mar[ck] quelquefois dans les conversations particulières son amitié et sa confiance en la personne du Regent. Car Mr de Sparr par sa conduite a donné lieu de croire, que Sa Mjté etoit contre sa succession, ce qui est l'endroit sensible. Si Sa Mjté vouloit s'informer du Marechal d'Uxelles, car comme il estime extrémément le Roi, cela le flatteroit extremement à son tour.

Je dois ajouter encore à l'expedient, que j'ai proposé pour detacher les Hollandois des Anglais dans nos affaires, et de donner de bonnes armes à nos amis en Angleterre, c'est à dire la permission de pouvoir donner des passeports aux Hollandois par tout, que si Sa Mjté ne se fie pas à moi et à ma discretion, Elle n'a que me prescrire le nombre des vaisseaux e. g. 20, 30 ou 50. Car si Sa Mjté ne romp pas par là le concert, il y ira plusieures centaines comme par le passé. D'ailleurs les reglemens [pour?] le commerce ne peuvent pas subsister tousjours. Il faut les changer touttes les fois, que les nations changent de mesures. Certainement je tournerai tout cela à la gloire et au profit de Sa Mjté. Vous savez du moins Mr., que je n'y ai jamais cherché le mien.

Je voudrois Mr., que vous envoiassiez Amiot et Marseau[1] ici. Je voudrois leur remettre une somme considerable. Il faudroit qu'Amiot se munit des lettres de recommendation soit de l'Etat ou de la ville d'Amsterdam pour me parler. A cette occasion il peut faire voir, qu'il attire tout le commerce de la Suède à la Hollande par le moien de mes passeports. Il faut, qu'il demande une conference pour expliquer tout cela. Il peut dire, qu'ils ont voulu, que j'interasse dans ce commerce pour y avoir plus de sureté et pour que par mon credit auprès du Roi il soit plus stable. Il pourroit leur lacher, que la liberté de leur commerce dependroit absolument de mes representations. Il seroit bon, que vous allassiez à Amsterdam pour instruire Amiot et pour le mettre en train. Il fau[t] qu'Ekmann

[1] *Amiot* och *Marsault*, köpmän i Amsterdam. Se ofvan, sid. 100 (not 3).

aie deux mille ducats; prennez les chez Titzen. Dites à Mr de Ch[ateauneuf?] ce que Marseaut dit de mon credit en Suède.

9.[1]

Si la cour de Vienne n'a pas addressé une reponse à moi directement et seulement à Stiernh[ök][2] c'est dans l'ordre. Mais si elle dans la reponse à Stiernhoek, elle n'accorde pas ce que mon memoire contient et qu'elle passe sous silence celui-ci, c'est que la dernière declaration du Roi rendue simplement comme je l'ai fait, serre le bouton et que le galimathias de Stiern[hök] donne occasion de chanter tousjours la vieille chanson. Si j'ai deviné juste, je vous prie de mander au B. Müllern cette reflexion et de lui dire, que j'etois du sentiment d'ordonner à Stiernh[ök] de donner un autre memoire dans lequel il donneroit la declaration du Roi telle quelle est avec une paraphrase sur la reponse de la cour de Vienne. Mais il faut lui prescrire les paroles du memoire. Il fera autrement comme de coutume. Il est important pour la negotiation en France meme de mettre la cour de Vienne dans le tort publiquement et de justifier la conduite du Roi à l'egard du congrès de Br[ounswick], ce qui se peut faire par un tel memoire.

J'espère, que vous ferez comprendre ma pensée sur la negotiation avec la France, pourvu que le Roi la renvo[ie] à moi, qu'il goute le plan ou qu'il ne le goute pas, repondant à l'Amb[assadeur] par des complimens. Car il faut absolument, que le Roi ait ou la France ou l'Emp[ereur].

Je serois au desespoir d'être transporté ailleurs. Detournez ce coup là, si vous pouvez.

10.[3]

Ank. d. 23 April 1717.

Je suis sensiblement touché du zèle, que vous me marquez pour mes interets. Tout ce que la situation presente me permette vous temoigner c'est que vous n'obligerez pas un ingrat. Sur les esperences, que vous me donnez, je suspendroi mon dessein. Mais permettez moi de vous dire, que c'est justement la difficulté de trouver un expedient convenable auant d'avoir des nouvelles du Roi m[on] m[aître], qui me fait de la peine. Celui de me relacher sur ma parole de me sister en cas que le Roi eut arreté le ministre de la République ou les effets de ses sujets par reppressaille ou celui de me laisser echapper seroit les plus expeditifs. La reflexion que vous faites sur

[1] Biljett in 12:o, vikt i 4 delar, ankom d. 23 april. Afskrift sändes af Preis i bref till v. Müllern d. 19/30 april 1717. Afskriften finnes bland Preis' koncept.

[2] *Johan Karl Stiernhök*, svensk resident i Wien.

[3] Af brefvet, in 4:o, vikt i 4 delar, insände Preis en afskrift till v. Müllern i bref af d. 19/30 april. Den finnes bland Preis' koncept.

le dernier, n'a rien de choquant pour moi. Car si le Roi m'envoie la lettre de creance comme ambassadeur, vous en pouvez faire part et demander, si je serois reçu, dont vous m'averterez là, où je serai et si la reponse est affirmatifve, c'est là lá satisfaction pour le Roi et pour moi. Le dernier expedient donneroit encore plus de force à me[s] representations pour cultiver la Republique, venants comme d'un homme, qui naturellement doit respirer la vengeance. Mais tout le meilleur seroit, qu'on me declarat libre et qu'on me fit des excuses sur ce qu'on avoit ignorè d'être characterisé, et qu'on n'avoit pas pu refuser au Roi d'Angl[eterre] cette demarche contre un particulier. Si en même tems l'Etat envoyoit quelq'un, je l'accompagnerai de si bonnes lettres, qu'il reussira certainement par rapport à la liberté du commerce. La republique se pourroit introduire par là encore dans les negotiations de paix, d'où, si elle est exclue, ses interets souffriront très certainement.

Au reste, Monsieur, l'interet et la gloire du Roi m[on] m[aître], me tenant plus à coeur que tout le reste et même ma liberté je ne saurois me lasser de recommender ces deux choses: de menager l'amitié de la France, pendant qu'on n'est pas sur de celle de Vienne, et de tacher de separer les Hollandois de l'Angleterre dans les affaires du Nord. Le premier se fera certainement, si le Roi lui permet de travailler sur le plan, que Ponjatofski a porté. Il est aisé a prevoir que la France ne reussira pas generalement, mais cela n'y fait rien en attendant, elle s'y engage de plus en plus et j'en tirerai des choses fort utiles. Et si le plan n'est pas même du gout du Roi, c'est une bonne defaite que de renvoier cette negotiation à moi. J'amuseray assez le tapis, et un clin d'oeil du Roi me suffira. Au lieu que si le Roi rejette ce plan soit en tout, soit en partie, la France sera rebutée, s'attachera davantage à d'autres puissances, et l'Empereur voiant destitué le Roi de tous amis sera plus dur. Enfin je menerai cela si bien, que la France sera tousjours contente du Roi, et il ne se fera cependant rien, qui ne soit conforme aux vues de Sa Mjté.

Quant au second point j'en ai exposé les raisons dans mes precedentes. J'ajouterois seulement, que par là Sa Mjté fait voir, que c'est elle qui est la dispensatrice du commerce du Nord. Enfin Mr vous savez que ç'a eté mon plan dès le commencement d'unir la Suède avec la Hollande. J'ai du y aller pas à pas, et au fond je ne suis pas faché de ce, qui m'y est arrivé. Cela me delivrera du soubzon, qui tombe ordinairement sur les ministres, qu'ils sont portés pour l'amitié des cours, où ils resident. Donnez moi au plutôt de vos nouvelles, et faites passer par la voie la plus sure et la plus expeditifve mes petites reflexions.

Je vous conjure d'empecher, que je ne sois amené d'ici. Ce seroit marquer une augmentation d'animosité.

11.[1]

Ank. d. 23 April 1717.

— — — — — — — — — — — — — —

il n'a qui à envoier cela en Suède, cela feroit plus d'effect qu'une lettre ecrite de la prison, qui senteroit l'impatience. Mais si j'etois relaché, je serois persuadé d'obtenir tous. Mais si l'on se sert de representations qui sentent tant soit près les menaces, l'on gattera tout pour jamais. Il en faut avertir Chateauneuf. J'espère, que Mr Preis aura fait passer en Suède mes reflexions par le C. de la Mark et par Rank.

Je donneroi des passeports à Amiot, s'il vient ici; on a-t-on encore rien de Suède sur mon sujet? Je paierai tous les vaisseaux qui ont été pris de nos Armateurs contre mes passeports; d'avoir été arrete quelque jours, il n'est pas une affaire en temps(?) de guerre; si j'etois en liberté, je ferai bientot cesser les caperei(!) dans cette mer ici, car je sais la volonté du Roi là dessus et suis en etat de donner des ordres à ces Mess. là.

12.[2]

Ank. d. 27 April 1717.

Le Bourguemaitre Menten est parti pour la Haie. Je vous prie de l'aller voir et d'apprendre de lui l'etat, où je suis ici. Il a eu la bonté de me venir voir avant son depart contre le sentiment de ses collegues, qui m'ont refusé meme cette politesse. Le Landrost d'ici va partir aussi pour la Haie. Il m'a fait faire des honn[êt]etés, mais les Bourguemaitres Regents n'ont pas voulu, qu'il me vit. Il est le premier dans ce quartier. Voiez Monsieur l'utilité, que vous pourriez tirer d'eux pour moi. L'esprit s'accommode beaucoup du repos, où je suis, mais il n'en est pas de meme du corps, à qui les fatigues conviennent mieux. Et je deviendrai certainement hidropique, si je reste encore quelque tems comme cela. Mais je ne voudrois pas etre mené ailleurs. Car je puis dire, qu'on me veut assez de bien, et si l'on ne m'en fait pas, c'est plutot par crainte de se rendre suspects que par manque de volonté. J'attands avec impatience de vos nouvelles.

Je vous prie, Monsieur, d'ecrire au Marechal d'Uxelle pour lui dire de ma part, que j'etois tousjours penetré des marques de confiance, qu'il m'avoit données et de la droiture et de la solidité de ses sentimens pour les interets du Roi de Suède. Que je n'en ai pas pu faire à Sa Mjté un detail exact. Que je priois cepandant Msr le Maréchal de ne point abandonner le plan, dont nous etions

[1] Fragment, skrifvet med bläck, afskrift af ett blyertsbref.
[2] Brefvet, i folio, vikt i 16 delar, insändes i afskrift af Preis till v. Müllern d. 19/30 april 1717. Afskriften finnes bland bilagorna till Preis' koncept af nämnda dato.

convenu. Qu'il n'a qu'à l'ajuster du coté de nos ennemis, et me laisser faire chez nous. Que j'esperois d'avoir entretems ma liberté et d'etre en etat d'agir, et il ne me faudra que cela pour faire voir, que je n'ai pas pris trop sur moi. Ajoutez la prière de ne vouloir pas laisser remarquer d'avoir eu de mes nouvelles. Si vous craigniez de vous commettre, mandez simplement ce, dont j'ai l'honneur de vous charger. Vous n'etes alors responsable de rien.

Marseault me mande, qu'on n'a pas fait encore le tarif du prix chez nous pour nos marchandises, qu'il veut s'en informer auparavant ici dehors. C'est pecher contre nos principes. Ma vue dans ce plan est de donner à cette egard la loix aux etrangers selon notre convenience et non pas de la recevoir. Je viens de recevoir votre billet et celui du C. Rev[entlau].[1] Il ne faut parler à personne de notre plan et me laisser faire seulement, pourvuque je demeure ici; il faut plutôt dire que je n'en voudrois sortir qu'avec toutte la dignité possible. Que le C. de Reventl[au] reste encore un peu à la Haie. Je l'avertirai, quand il faudra venir.

N'est il rien venu de Suède encore? Adieu mon ami! Je suis tout à vous. J'ecrirai volontier la lettre, pourvu qu'on me le voulut permettre, au reste, je vous en ai assez dit. Divide et impera ce doit etre notre principe. Toutte paix generalle, que nous aurons par la [pure negotiation, sera honteuse].[2] Mais il la faut tousjours ambrasser, par ce que c'est le moien de diviser.

13.[3]

Ank. d. 4 Maj 1717.

À Mr Preiss.

Il me semble qu'on pourroit faire une belle pièce et très utille meme en raisonnant sur mon affaire.

Il est incontestable que nul prince et souverain est en droit de demander à un autre souverain l'arret des serviteurs, sujets et effets d'un troisième souverain qui se trouve dans les etats du second, et celui-ci ne peut l'accorder sans commettre une injustice manifeste et sans violer le droit des gens, quelque crime ou attentat que ce serviteur puisse avoir commis contre le premier. L'exeption de cette regle n'a lieu que contre les vagabonds, qui ne sont autrement sujets de ce troisième que pour avoir été né dans son pais, et encore en ce cas le premier ne le peut pretendre que comme une complaisance et faveur.

Fiat applicatio sur le cas present. L'on ne me peut pas prendre pour un vagabond et si l'on ne me veut pas regarder comme ministre public pour que je ne m'etois pas legitimé, j'étois tousjours en etat

[1] Holsteinska geheimerådet och ministern i Holland grefve *Reventlau.* Om honom se ofvan sid. 123, 127.

[2] Afskriften har, i st. f. de inklamrade orden, *simple negociation ne sera pas riante* (*!*)

[3] Skriften är nästan utplånad.

de le faire lorsqu'on me l'avoit demandé ou qu'il en eut été question. L'on ne peut pas s'empecher de me regarder que comme un serviteur du Roi qui est chargé de ses affaires et de plus importantes, qui sous ses ordres e[s]t destiné de demeurer en Hollande pour faire ses affaires, puisque les ministres de la Republique l'ont tousjours reçu sur ce pied, lui ont parlé d'affaires. Tous les habitants l'ont reconnu pour tel, s'addressants à lui et à son intercession, quand ils ont eu des sollicitations en Suède, dans les passeports qu'il[s] lui ont demandé. Les ministres etrangers, qui sont en Hollande, l'ont tousjours traitté sur ce pied.

Il faudroit entrer dans la recherche des raisons que l'etat peut avoir eu puisqu'il n'est pas croiable qu'un gouvernement aussi sage puisse se determiner à une pareille violence et à un renversement entier du droit des gens. On en pourroit relever les inconveniens par des comparaisons si pendant la guerre avec la France celle ci avoit demandé à la Suède son alliée d'arreter ou de mettre en prison un sujet ou serviteur de la republique parcequ'il travaille contre ses interets. Si la Suède demandoit à la Republique son alliée de mettre en prison les sujets et serviteurs du Roi d'Anglet[erre] ou Electeur d'Hannovre qui travaille contre le Roi de Suède et au projet d'une descente en Suède.

On examineroit la raison, dont on se sert, que j'ai voulu introduire etc. et travaillé à une descente en Angleterre. C'est un fait que le Roi d'Anglet[erre] a [ssure?]. Quelles preuves en apporte-t-il? Il faudroit les repasser, montrer que ses accusations doivent etre suspects, parceque le Roi d'A[ngleterre] est celui, qui a fait voir qu'il ne songe à autres choses qu'à exterminer le Roi de Suède. Il a eu besoin de ces avanies pour en imposer à la nation afin de pouvoir emploier la flotte Anglaise contre la Suède, d'avoir un pretexte pour conserver les trouppes en Anglet[erre]. Et frustrant par sa conduite ses sujets du commerce sur la Suède il lui a fallu un pretexte pour en pouvoir frustrer aussi les Hollandois par sa deffense d'y trafiquer. On expose la force de l'argument qui est que selon l'alliance le maintient du Roi George sur le throne est la propre cause de la Republique et que celui qui travaille contre, travaille contre l'etat, par consequent se prive de la protection du droit de gens. On demande ad majorem, si l'accusé a été ecouté puisque les preuves ne sont pas claires et que l'accusation vient d'une partie interessée.

Ad minorem que c'est une regle toutte nouvelle qui n'est pas encore en usage et n'y peut etre mis; autrement les princes en guerre ne pourront jamais avoir des ministres dans des cours neutres, qui ordinairement sont alliées de l'un ou de l'autre partie. Il faudroit commencer par publier une telle loix pour la connoissance de chacun, avant de proceder à la punition. Que cette loix ne peut pas etre appliquée en faveur du Roi d'A[ngleterre] parceque la Suède est alliée tout de meme à l'Etat, et le Roi d'A[ngleterre] est aggres-

seur manifestement pandant qu'on n'est [!] peut pas prouver encore que le Roi de Suède ait songé à la vangeance.

La conclusion combattroit donc cette raison et cet argument.

L'on tomberoit après cela sur la regle etablie, la necessité n'a point de loix, et que la necessité de menager le Roi d'A[ngleterre] est absolue pour l'Etat. C'est à cette hypothese que j'en voudrois principalement et sur quoi il faudroit se donner carrière. Je ferois voir qu'un Roi d'Angleterre sur tout celui d'à present a plus grand besoin de l'Etat que celui-ci a besoin de l'autre. La Republique jouit d'une profonde paix, elle n'a rien à craindre par mer, par terre il n'y a que l'Empereur ou la France. Elle est en alliance avec l'un et l'autre. Il n'y a pas d'apparence que l'Empereur lui veuille jamais faire la guerre, et si cela arrivoit le secours de la France seroit sans doute immancable . . . . . .[1] Si la France veut attaquer l'Etat celui de l'Empereur le seroit encore à plus forte raison, puisque le Brabant en devoit etre le theatre et en ce cas là l'interet propre meme du Roi d'Angl[eterre] l'obligeroit à un meme secours, si meme l'Etat n'en requiroit point.

Je ferois voir qu'un Roi d'Angleterre n'a rien à craindre non plus de qui que soit, tant qu'il vit avec ses sujets en bon pere ne se faisant d'autres interets que celui de ses sujets. Mais comme cela n'arrive pas tousjours dans le Roy[aume] d'Angleterre soit par l'ambition du prince meme, soit par celle de ses ministres ils sont souvent dans le cas d'avoir besoin d'amis.

Que c'est un sollicisme en politique de paroitre avoir besoin d'un prince, qui a plutot besoin de moi.

Les complaisances sont bonnes, mais il ne faut pas qu'elles [aillent?] à la dependence, sur tout ces complaisances passant les bornes et n'aiant pour but que de brouiller la Republique, de la priver de leur commerce, de l'exclure de la negotiation afin que l'Angleterre puisse diriger les affaires du Nord à sa fantaisie ce qui ne peut etre que très fatal à la Republ[ique].

Je ferois voir que le but de la guerre contre la Suède est l'acquisition de Bremen et le prejudice pour la Republique. Et je concluerois que le gouvernement s'est laissé surprendre dans cette affaire, et qu'il ne faut pas douter qu'il ne fasse reparation au Roi de Suède et qu'il ne tâche de se conserver la confiance et l'amitié de ce prince afin que dans la negotiation il puisse menager leurs interets en conservant chez eux tousjours la paix et le repos.

J'ajouteray encore quelque raisonnement sur le bruit qu'il(!) court de mon extradition et feroi voir l'impertinence de cette demande et celle de l'accorder. Je dirai encore que supposé que j'eusse commis quelque chose contre l'Etat au lieu que j'ai donné toute sorte de preuves de mes bonnes intention[s] pour An[gleterre] ce seroit à l'etat d'en connoitre et qu'il faudroit intenter mon procès et m'ecouter et non pas dire que c'est le roi d'Angl[eterre] qui me

[1] Oläsligt.

tient en prison, ce qui seroit donner atteinte au droit de souverainete de la Republique. Je vous supplie Monsieur employer à cela l'habilité de votre plume, votre zele pour le maitre et votre amitié pour moi. Il faudroit le faire en françois et en flamma[nd], dont si vous ne le pouvez faire imprimer en Hollande faites l'imprimer en Brabant ou à Liege. Je vous en auroi une reconnoissance eternelle. Mais qui cito dat bis dat.

14.[1]

Ank. d. 13 maj 1717.

Je vous suis très obligé Monsieur de votre billet et de la continuation de vos soins pour ma delivrence. Je prevois bien qu'il faut donner de plus forts argumens au petit nombre d'amis, que nous avons, pour l'emporter sur le fait ou contraire. Mais ils ne peuvent venir que de la Suède. Je ne crois pourtant pas que le Roi puisse accorder un commerce libre sur un autre pied que je l'ai proposé. Les ennemis surtout le Czaar en profiteroit trop. Preparez y l'ambassadeur de France. Mais pourvuque le Roi m'accredite à la Republique [avec ordre?] d'ajuster ce point, nous trouverons des expedients. Car je ne voudrois pas que pour moi le Roi fit le moindre tort à ses interets.

N'a-t-on rien eu de Ponjatofski? J'espere que le Roi le renverra surtout s'il approuve mon plan pour la negotiation avec la France, car il me pourroit informer des vrais sentimens du Roi. J'ai ecrit une lettre à la diète. Ç'a été fort à la hate, et en presence du Secretaire de la ville et mes gardes ordinaires. Je n'ai formé aucune petition. Je me suis contenté de relever l'injustice du procedé et les artifices des anglois.

Tranquillisez vous mon ami sur ma personne. Je n'ai pas un moment d'inquietude. Et comme l'esprit se porte bien, le corps se soutiendra mieux. Pourvuque le Roi soit content, je me f.... tout, et pourvuque je reste ici.

Faites partir les vaisseaux d'Hekern. Un billet de vous l'assurera de tout. J'en reponds. Le vaisseau de Titzen est il arrivé en Suède? Il me tient fort à coeur. J'ai donné ordre de paier $\frac{m}{4}$ à v. der Staden[2], s'il veut aller à Ratisbone. A dieu mon ami. Je vous embrasse.

15.[3]

Pour Mr Preiss.

Sa Mjté le prend sur le pied de l'ordre. Il faut voir si par les soins que vous vous donnez ce chemin produira ma liberté. Si j'ai proposé de m'accrediter, ce n'est par l'envie de l'etre mais comme

[1] Biljett in 12:o, vikt i 8 delar.
[2] *Dietrich von Stade*, sedermera svensk envoyé vid tyska riksdagen.
[3] Brefvet, in 4:o, vikt i 6 delar, är svar på ett Preis' bref af d. 5/16 maj 1717.

un expedient fondant la satisfaction sur ce que la Republ[ique] devroit être obligé d'accepter celui qu'Elle n'a pas voulu reconnoitre, et je n'aurois pas sans cela jamais pris audience avant d'avoir reglé le point de satisfaction. Au reste il faut absolument que ma relaxation precede la negotiation touchant le commerce. Comme l'on ne peut pas douter de mon zèle pour l'interet de mon maitre et que j'ai tousjours mis pour principe de lier une amitié plus etroite avec elle, l'on ne peut pas douter non plus que je ne fasse tout mon possible pour oter tous les obstacles non pas par amour pour la Republ[ique] mais pour l'amour de mon m[aître] et je ne crois pas presumer trop que de croire qué je n'y travaillerai pas sans succès. C'est à cette heure à la Republ[ique] de voir si ceci lui convient et il faut commencer par ma relaxation à laquelle la declaration du Roi, la lettre de cette province et leur loix ouvrent un très bon chemin.

S'il n'y avoit pas apparence de recouvrer autrement ma liberté, il faut se servir de l'offre que l'ami vous a faites (!), màis prenez garde que l'argent soit bien emploié et qu'on n'en soit pas le duppe. Vous pouvez aller jusques à $\frac{m}{50}$ fl. J'avoue que je voudrois sortir sans le consentement de mes ennemis, la satisfaction s'ajusteroit mieux apres cela. On y travaille ici. Faites le de votre coté. Mon homme d'affaires vous peut fournir l'argent necessaire. Il a le billet de Titzen entre ses mains.

Pour ce qui est de la proposition de Dalwig, il m'est impossible d'y pouvoir mettre ordres. Si j'etois en liberté, je tiendrois parole et confondrois mes ennemis à la cour par l'effet. Tachez de lui faire gouter cela, et marquez lui que je fais un cas singulier de son merite et de son amitié. Quant au plan pour l'isle de St. Thomas[1], la question est qui doit faire les frais de l'Equippement? Si ce doit moi, il n'y a rien à faire; il faut des entrepreneurs.

Je vous prie Mr de faire donner 3 ou 400 fl. à Marseault. Le projet qu'il m'a envoié peut etre bon, mais je n'y saurois rien faire dans la situation, où je suis.

Pour Ekmann.

Il faut faire avoir à Mr Preuss tout l'argent, qu'il pourra demander.

P. S. pour Mr Preiss. Je vous ai prié d'écrire pour la deuxieme fois au M:al d'Uxelle sur le sejour du Czaar et du Roi de Prusse à Paris. Encore un coup qu'il ne se rebute pas de tout ce que le C. de la Marc peut ecrire.

Je joins un raisonnement sur l'etat de nos affaires. Je vous prie de le mettre en ordre et de tacher de le faire passer surement aux mains de nos amis en Suède et d'en faire mention dans votre relation. Mais encore un coup pourvoiez à sa sureté. Il faut faire

[1] Baron A. Hoggner hade väckt förslag att utrusta fartyg för eröfring af danska ön S:t Thomas.

partir des gens exprès avec cela. Parlez en au C. Reventlau s'il en sait quelque moien par Lubec. Ce seroit un grand malheur, si cela tomboit entre les mains de nos ennemis. Ne soiez pas choqué de mes principes. Je sais comment je dois parler.

16.[1]

J'ai deja dit dans mes reflexions precedentes que ce seroit un tres grand malheur pour la Suede que d'etre reduite à la necessité de faire à la fois une paix generalle avec tous ses ennemis. J'ai opiné pour des paix particulières et ai insinué en meme tems le plan que la France s'est fait pour cela. Je n'ai pas osé dire precisemment que je n'approuvais pas encore ce plan quoique j'eusse fait semblant en France d'en être content, de peur qu'on ne fut confirmé dans la prevention que je ne cherche que de detourner Sa Mjté de la paix et de faire durer la guerre le plus long tems qu'il est possible. Mais je l'ai insinué assez perceptiblement pour un bon entendeur comme le Roi montrant comment Sa Mjté pourroit s'en debarasser sans choquer la France et en la conservant tousjours en bonne humeur. C'est à dire de renvoier cette negotiation à moi, qui me suis offert de la tourner d'une manière que d'un coté l'on ne feroit qu'amuser le tapis jusques à une meilleure conjoncture et que de l'autre la France seroit très contente du Roi et engagée insensiblement. En effet quand je dois(?)parler sincerement, je ne crois pas les choses disposées à pouvoir esperer cette année une paix tant soit peu honorable soit generalle soit particulière à moins qu'il ne prit au Czaar un excès d'impatience de finir la guerre, dont je doute. Il faut que nos ennemis se sentent encore plus pressés de la necessité, qu'ils perdent l'esperance de forcer le Roi soit par les armes, soit par le manquement des choses necessaires et qu'ils voient l'inutilité de leurs efforts pour cette fin. Cependant il est de l'interet du Roi de donner les mains à toutte sorte de negotiation de paix, soit generalles, soit particulières, je dis *negotiation* et non pas *conclusion*, pourvu qu'on prenne garde que le Roi ne s'engage pas à des preliminaires soit en offrant ou en acceptant. C'est aux ennemis qui sont les plus forts et qui possedent nos provinces d'en offrir et nous pouvons traitter là dessus, telles quelles puissent etre sans nous engager de notre coté. Par cette conduite Sa Mjté fait voir qu'Elle souhaitte la paix et detruit par là l'opinion du contraire dans laquelle sont les amis et ennemis et dans laquelle ils ont été fortifiés par nos propres gens, ce qui produit deux effets merveilleux, l'un à l'egard de nos ennemis qui voiant le Roi disposé à faire la paix courront à l'envie l'un de l'autre pour etre les premiers, ce qui augmente encore la

[1] Brefvet, in 4:o, vikt i 6 delar, ankom d. 27 maj/7 juni. Preis insände d. 31 maj/11 juni en afskrift i chiffer till von Müllern. Afskrifter en clair finnas bland bilagorna till Preis' koncept och registratur.

jalousie et la dissension, au lieu que chacun croiant qu'il n'y a rien à faire par la negotiation ils ne trouvent pas d'autré surete pour la conservation de leur conquête que dans l'union et dans la fermete de leurs alliances. L'autre effet merveilleux est du coté de nos amis, qu'on tient attaché par l'esperance de pouvoir tirer d'affaires un ami comme le Roi de Suede et de le mettre en etat de leur etre utile en cas de besoin et de s'attacher en meme tems celui avec qui ils pretendent procurer la paix outre qu'on les engage insensiblement dans nos interets et qu'on les rends plus disposé de prendre parti lorsque les conjonctions tournent d'une manière à le pouvoir faire sans risque. Je ne desespere pas que cela ne puisse arriver bientot soit du coté de l'Empereur, soit du coté de la France. Ainsi qu'il soit bon de menager l'un et l'autre. La precaution qu'il y a à prendre avec l'empereur c'est de ne rien faire avec lui encore à l'insu de la France et de ne pas permettre qu'il s'empare de la decision des differends dans l'Empire. L'on peut s'abandonner plus surement à la France, puisque l'on est plus sur qu'elle souhaitte sincerement que le Roi de Suède remontat sur sa bête. Voilà mon plan; qu'on m'accuse tant qu'on voudra que c'est prolonger les malheures et la souffrance de la Suède, que c'est animer le Roi à la continuation de la guerre, je ne saurois que faire. Je suis persuadé qu'avec un prince qui a la vraie gloire et le veritable interet de son Roiaume à coeur et qui est aussi eclairé et qui a autant de penetration comme le Roi, on s'efforceroit en vain de le detourner de ses principes et l'on ne feroit qu' à lui faire connoitre la foiblesse de son jugement et de son coeur si l'on lui parloit autrement. Mais ce plan demande encore deux precautions. La première consiste dans le choix des ministres, qui sont emploiés à ces negotiations, qui doivent être convaincus non seulement que par l'envie et par un empressement interieur de faire la paix et de finir, l'on n'obtient jamais de bonnes conditions, mais ils doivent encore posseder assez d'habilité de faire accroire aux autres qu'ils ont veritablement cet empressement et tourner tellement la negotiation qu'elle traine jusques à une conjoncture favorable sans qu'on puisse dire avec raison que la difficulté vienne de notre coté. L'autre precaution regarde les moiens de soutenir la machine. Je les partage en trois sortes. Les premiers sont les forces suffisantes pour reprimer les attaques et l'invasion en Suède, les seconds en ce qu'il faut pour entretenir ces forces, et les troisiemes, comment avoir de dehors les choses absolument necessaires pour la vie. Je ne suis pas en peine des premiers et il semble que les ennemis sont persuadés eux même qu'il y a des forces suffisantes en Suède pour la defense, ainsi qu'ils ont abandonné les projects de descente. Quant aux seconds j'ai deja envoié mon plan l'année passée par Haguen. Il y est arrivé deux contrecoups facheux. L'un que l'on n'est pas bien entré en Suède dans ma vue et dans l'utilité d'etablir promtement le tarif de nos marchandises et la circulation et le credit des billets qui se devoient donner dans les magasins publics où les marchandises

seroient livrées. Marseault m'a mandé qu'on l'avoit differé jusques il puisse apporter le prix courrant de ces marchandises dans les pais étrangers. Ce n'est pas là dessus qu'on doit le regler. C'est plutot sur la convenience des Bergschläge et de ceux, qui tirent ces marchandises de leur fond. Il ne faut pas non plus exceder là dedans pourvu qu'ils aient un profit raisonnable qui entretienne le travail et qui l'anime. Nos ennemis les plus animés, qui sont le Dannem[arc] et l'Anglet[erre], voiant qu'ils ne peuvent rien faire par la force esperent de faire chanter le Roi en otant à la Suède le moien de debiter ses marchandises et de tirer des pais etrangers celles dont on ne se peut pas passer pour la subsistence. Le premier fait le second incident dont j'ai parlé ci dessus. Mais c'est justement ce dessein de nos ennemis que je decouvris l'année passée qui m'a fait songer à un expédient et je crois l'avoir trouvé dans ces billets. Du moins je n'ai pas vu qu'on en ait trouvé un autre, moins encore un meilleur. Car il est sur 1:ma que ces billets valant argent content en Suède fournissent les moiens aux proprietaires d'entretenir les ouvriers, sans qu'ils soient pressés de debiter les marchandises. 2. Comme touttes ces marchandises sont fort recherchés dans les pais etrangers, plus long tems on en est privé, plus le prix en haussent, ce que nous voions deja à Amsterd[am] de sorte que si ces billets etoient etabli presentement en Suède les marchands ici dehors ecriroient en foule en Suede pour s'en assurer à tems, afin que dans l'arrière saison, où il est impossible aux ennemis de fermer nos ports, ils puissent les aller chercher. 3:mt Ces billets mettent les gens en Suède plus en etat de s'aquitter de leurs impots, car supposé qu'on tire tous les ans pour 2 millions d'ecus de marchandises de nos fonds par les moiens de billets, l'on fait rouler pour deux millions parmi les habitans qui seroit autrement comme un fonds mort jusqu'a ce que les marchands de dehors viennent les prendre, qui alors voulant profiter de notre necessité de nous en defaire nous mettront le prix qu'ils voudront. Il y aura encore un 4:me avantage. C'est que si l'on conserve la bonne foi de ces billets ils auront cours dans les pais etrangers comme les meilleures lettres de change du monde et se vendront comme les actions, qui hausseront à mesure que les ennemis empecheront le commerce. Pour ce qui regarde la troisieme sorte de moiens, c'est à dire d'avoir de dehors les marchandises dont on ne se peut passer en Suède, qui sont principalement le sel et le grain, les memes billets, dont je viens de parler, y auroient apporté une grande facilité, ce que joint à ce que je viens de dire fera assez connoitre qu'il n'y a pas de tems à perdre pour leur etablissement. Car les marchands de Suède n'auront qu'à mander à leurs correspondants, qu'ils ont une telle et telle quantité de billets, par consequent leur valeur en marchandises, ainsi qu'ils n'ont qu'à venir vers l'arrière saison avec telle et telle marchandise, ils y accourriront(!). Ou si nos marchands n'ont pas assez de credit ils peuvent envoier par avance à leur correspondant de ces billets. J'espere

qu'il y aura assez de grain et de sel en Suède pour pouvoir attandre l'arrière saison, puisque ni le Roi ni le C. v. Dernatt m'ont donné ordre l'année passée sur cela. Mais il est sur que le bruit de la disette de grain qui est venu de Suède a beaucoup contribué à former le dessein de nous oter tout commerce. Je mets encore une autre marchandise au nombre de celles, dont nous ne pouvons pas nous passer. C'est l'argent content. L'empechement que les ennemis apportent presentement au commerce empeche pour le present l'execution de mon plan et l'envoie de l'argent en barre, ce qui fait le second incident, dont j'ai parlé ci-dessus. Mais comme vers l'arrière saison ces empechemens cesseront naturellement l'on pourra alors reparer par la quantité la perte de tems, pourvu qu'on etablisse les susdits billets, sans lesquels tout mon plan tombe. En attandant il faut tacher de vivotter, et comme les flottes et les trouppes ne peuvent pas agir, il est aisé de faire une grosse epargne, pour peu qu'on veuille faire reflexion sur la necessité d'oeconomiser, dans la disposition qu'on fera à l'egard des flottes et des trouppes.

Comme donc tout notre salut depend des moiens d'avoir vers l'arrière saison de dehors les marchandises, dont nous avons besoin, il est de la prudence de favoriser de notre coté ceux, par lesquels nous les pouvons avoir. C'est 1:mo par la sureté contre nos armateurs, 2:do en menageant la nation qui nous peut le mieux seconder, qui est sans contredit la Hollandoise. A l'egard des premiers les passeports suffisent, et si Sa Mjté vouloit les etendre sur les lieux deffendus sous les conditions, que j'ai deja proposé, cela feroit un merveilleux effet. Quant au menagement pour les Hollandois il n'est pas seulement necessaire pour nous faire subsister en Suède, mais il en ressultera encore bien d'autres avantages. Car si la nation angloise voit que la Hollande profite du commerce par sa bonne conduite, elle aura plus de pretexte d'attaquer et de censurer celle de leur Roi, qui les en prive pour ses vues particulières. Et si le Roi d'Angl[eterre] veut defendre le commerce aux Hollandois, plus le Roi de Suède le favorise, plus facilement ils se brouilleront avec le Roi d'Angl[eterre] et plus facilement nos amis dans la Republ[ique] l'emporteront ils sur les partisans du Roi d'An[gleterre], outre qu'en menageant les Hollandois nous encourageons les françois et les rendons plus assuré. De sorte que, si les Hollandois ne me relacheroient pas meme, je serois tousjours le premier de prier le Roi de ne se point brouiller pour cela avec eux, ni de ne les pas priver des faveurs, que j'ai cru tousjours que Sa Mjté leur pourroit accorder pour son propre interet. Mais si d'ailleurs Sa Mjté eut assez de bonté pour moi de prendre part à ma liberté, il suffiroit que Sa Mjté fit savoir à la Republique sur ses plaintes touchant le commerce qu'Elle m'avoit chargé de concerter avec elle quelques expediens là dessus, et qu'Elle seroit bien aise de lui donner des marques de son affection, insistant tousjours sur ma relaxation. Voilà mes petits sentimens. Si je ne rencontre pas bien c'est faute de lumière et non par d'intention et par prevention encore moins

par l'impatience de sortir de ma situation presente. Je m'en fais honneur et gloire. Plus mes ennemis montreront d'animosité, plus j'auroi de fermete et rien ne sera capable d'ebranler mes sentimens. J'en ai donné un echantillon par la lettre que j'ai ecrit aux etats de la province. Si quelque chose me chagrine, c'est d'etre privé de la satisfaction d'etre auprès de la personne du Roi pour le present, comme j'ai cru l'etre.

L'on m'a dit que le Roi a fait deffendre sous peine de vie de mander ce qui se passe en Suède. C'est tres bien fait. Car il est sur que ce n'est que sur les nouvelles d'une tres grande disette que le plan de l'Angl[eterre] et du Dan[emark] est fondé.

Cunctando restituit rem dit on d'un certain empereur, ce doit etre notre devise et on le dira un jour avec la meme verité du Roi. Nous pouvons soutenir la machine si nous manions bien la negotiation, les finances et le commerce. Ce sentiment ne plait pas ni à nos ennemis ni à la plupart de nos propres gens, et comme ils savent que je le soutiens et que je suis dans le vrai chemin pour le rendre practicable, ils s'en prennent à moi et voilà la source de leur persecutions, dont au bout du compte je me fais gloire malgrés les malheurs qu'elles me puissent attirer.

17.[1]

Ank. d. 27 maj/7 juni

Je ne sais — — — —[2] qui j'ai attribué le *Cunctando restituit rem* dans mes reflexions que je vous ai envoié en dernier lieu. C'est Fabius Maximus de qui on l'a dit, si je ne me trompe. Vous rectifierez s'il vous plait non pas cette faute, mais touttes celles que vous y trouverez. Tout ce qui me reste à vous prier là dessus c'est de tacher de les faire passer promtement et surement. Je vois par votre billet au C[omte] R[eventlau] du 21 que vous allez representer un memoire sur les ordres du Roi. J'espère que selon votre sagesse ord[inaire] vous y parlerez dignement mais sans aigreur et sans donner de justes sujets d'offense. Je suis bien aise que le Roi vous ai envoié sous cachet volant un ordre de revenir en Suède. J'espère pourtant qu'elle est dans les termes qui sentent un mecontentement. Vous dites encore — — — —[2] jours la guerre ou ma relaxation sera resolue. Permettez moi mon ami de douter de l'un et de l'autre. Je ne puis pas m'imaginer que la Republ[ique] s'embarque dans une guerre, où il n'y a rien à gagner, et quelqu'un m'a fait dire que cette proposition a eté rejettée par touttes les provinces. Mais en revange l'on chicanera le terrein à mon egard pour adoucir le refus de l'autre auprès du Roi d'Angl[eterre].

Au reste je vois bien que l'oeconomie en Suède n'ira pas bien en Suède et bien d'autres choses, si j'e n'y vais pas, ainsi que

[1] In 4:o, vikt i 15 delar.
[2] Ett stycke af brefvet är bortryckt och doldt af oblaten.

des que je serai sorti je m'embarque au hasard de tomber in *Scyllam*. Il faut suivre sa destinée. Vous le pouvez mander en Suède.

18.[1]

Pour Mons. Preuss. Citissime.

J'ai oublié de vous dire qu'il faut paier à Heker les 1500 fl. La monture que le Roi a commandé par le C. v. Dernatt n'a-t-elle pas eté envoié par le vaisseau de Titzen?

L'on m'a fait savoir que le Roi d'Angl[eterre] a de nouveau demandé mon extradition, mais qu'on l'a refusé. L'on m'a assuré encore que la proposition de declarer la guerre a eté rejettée tout à fait. Je crois l'un et l'autre. Je ne me promets pas pour cela une promte relaxation, quoique le bon sens et la raison doivent dicter aux etats que le meilleur moien de sortir d'affaire seroit de vous repondre net à votre memoire, qu'on leur avoit assuré que je n'etois pas ministre du Roi; voiant presentement que le Roi m'avouoit pour tel, ils avoient garde de m'arreter plus long tems, et comme ils avoient été dans une ignorence innocente, il n'y pourroit pas avoir d'offence, par consequent point de satisfaction. J'espere Mons. que vous leur indiquerez ce chemin, car sans doute les anglois insinueront de leur coté, qu'il ne faut pas me relacher du moins avant d'avoir reglé le point de satisfaction, puisque la querelle ne seroit pas autrement finie par ma liberté.

Au reste, je continue tousjours de supplier Sa Mjté d'éviter les brouilleries avec les Hollandois et de n'etre pas du moins le premier à commettre des hostilités contre eux. Si je reste ici, je ne desespererois pas de me tirer d'affaire. J'ai en attendant l'esprit fort en repos, et ce qui le tranquilise le plus ce sont les efforts que les ennemis du hors font pour me mettre hors d'etat d'agir pour le service de Sa Mjté. C'est le temoignage le plus sur que ma theorie aussi bien que ma pratique ne leur est pas favorable et qu'ils la craignent, desesperant de pouvoir trouver d'autres moiens de rallentir mon zèle.

L'on m'a dit que le Roi de Prusse ne va plus en France, mais que le Czaar y est tousjours. La France auroit un tres bon moien de finir la guerre du Nord, si elle veut raisonner sur les principes des Hollandois que la cause des alliés e[s]t la notre propre, et ce raisonnement sonneroit mieux dans la bouche de la France qui n'a aucune alliance avec le Czaar. Mais je comprends bien qu'il faudroit y faire entrer le Roi de Prusse. Insinuez cette pensée à Mr Croonstroem en raillant. Il la pourroit rendre sur le meme pied. Si le Czaar n'a pas pris la precaution de se munir des assurances necessaires, il a fait un coup d'etourdi, car certainement les obliga-

[1] Brefvet, in 8:o, vikt i 15 delar, ankom d. 31 maj/11 juni. Preis sände v. Müllern en afskrift d. 8/19 juni.

tions de notre alliance avec la France pourront etre poussées fort loin dans ce cas-ci. Et il seroit trop favorable pour n'en profiter.

Si contre toutte attente l'on se portoit à la declaration de guerre, je suis du sentiment que vous ne la devez pas attandre Mr mais qu'après avoir pris des suretés suffisantes pour mes papiers et les votres de vous retirer dans le Brabant, et d'y tacher d'établir notre commerce. Car il est aisé à l'Empereur de le soutenir contre les Anglois, Hollandois et les Danois. Il en faut ecrire en Suede pour avoir des passeports ou une permission generalle, mais n'ecrivez pas avant que la Republ[ique] n'en soit venu à cette extremité. Adieu. Je vous embrasse.

* *

*

Görtz' bref till F. J. Creutz.

Den holsteinske legationssekreteraren Friedrich Joachim Creutz anlände omkring den 20 maj 1717 till Arnhem, där han hemligen stod i flitig korrespondens med Görtz och förmedlade hans brefväxling med andra. Han brefväxlade äfven mycket (under det antagna namnet Conradi) med kommissionssekreteraren Preis (som stundom tillskrefs under namnet Bredini). Af denna korrespondens framgår, att för den flykt ur fängelset, som Görtz ämnade företaga med anledning af den hotande utsikten till en brytning emellan konung Karl och republiken[1], allt var ordnadt d. 8 juni, men att saken då uppsköts, och att Görtz velat göra försöket d. 10, trots Creutz' allvarliga föreställningar. Denne fruktade nämligen, att företaget då skulle misslyckas och den hemliga korrespondensen därigenom omöjliggöras[2]. Planen realiserades ej heller. Antagligen hade vederbörande börjat fatta misstankar, ty strängare försiktighetsmått vidtogos emot fången. I början af juli skedde verkligen ett afbrott i brefväxlingen. »Tout est en desordre», skref Creutz d. 5 juli. »Les confidens tremblent de peur d'une inquisition et des sermens qu'on menace de leur demander. Le capitaine anglois[3] soutient fort, qu'il etoit sur, qu'on avoit de correspondence. Aussi tout doit etre mis dans la chambre sur un tel pied, que tous ceux, qui sont present, puissent voir l'ami dans le lit». Creutz hoppades dock, att brefväxlingen snart skulle komma i gång igen, men fruktade »furieusement», att Görtz vid första tillfälle skulle gifva honom order om flyktplanen,

[1] Se ofvan s. 124—125.
[2] Creutz till Preis d. 10 juni 1717 (Hollandica. RA.).
[3] Vleertman hade, såsom å sid. 119 nämnts, i juni aflösts af en engelsk kapten.

ty baronen befann sig i största oro med anledning af konung Georgs afslag på Generalstaternas begäran att få lösgifva honom, och han var ytterst otålig med anledning af korrespondensens upphörande. Bägge sakerna inträffade, såsom Creutz förmodat. Redan efter ett par dagar kunde han sända Preis afskrifter af några nya biljetter från Görtz och tillade, att »ingenting i världen är omöjligt». Och den 13 juli var, på Görtz' order, allt ånyo i ordning för flykt, men först uppsköts den åter på ett par dagar, och sedan kom den icke till stånd.

Görtz' i Riksarkivet befintliga originalbiljetter till Creutz, 12 stycken (11 in 4:o, 1 in 12:o), alla utan dato och adress samt skrifna med blyerts, handla nästan uteslutande om flyktförberedelserna under tiden 5—10 juni. Ur tio af dem meddelas här nedan några utdrag (n:r 1—10), genom hvilka man trots deras dunkel kan skönja Görtz' belägenhet. Därjämte återgifvas (under n:r 11—12) två af Görtz' bref till Creutz efter afskrifter bilagda dennes bref till Preis.

1.

Je me doutois bien que quelque corde auroit manqué, mais je ne croiois pas que ce fut celle là. Je lui ai parlé, il m'a aussuré, que l'affaire se feroit encore entre samedi et dimanche. — — — Cepandant je ne vois pas comment cela se fera. Entre ce temps là Bl.[1] et Beqv.[2] auront la garde. Et l'on ne disposera jamais le premier d'etre de la partie. — — — Beqv. m'a promis encore fortement et absolument. Je ne l'ai pas voulu rebuter entierement. Il m'a dit même qu'il falloit que cela fut entre samedi et dimanche. J'ai repondu que si je m'y determinais ce ne seroit que dans la confiance que je prennois en lui et en sa conduite, ainsi que quand il me(?) diroit »Venez!» j'irai, mais sous sa conduite. Je l'ai renvoié pour le reste à vous, et ai signé le contract pour le tabac, sous une clause qui le doit animer. Parlez donc à Beqv. et voiez son plan, representez lui qu'il ne peut rien risquer d'être present. La maladie des autres le justifiera de tout. J'écriroi meme du premier endroit où je m'arreterai, une lettre au magistrat, dans laquelle je denoncerai le stratageme. Vous pouvez même tenir prette une telle lettre. — — — Si Beqv. ne vouloit pas absolument, il faut s'attacher encore à E.[3] et voir, si l'on peut le persuader et si en ce cas là il aime mieux qu'on disposat Bl. de s'en aller au logis vers le soupper sous prétexte de maladie ou s'il veut qu'il reste, et qu'on emploie la médecine, à quoi il n'y aura pas de difficulté, car il aime le vin de Bourgogne. Si tout cela ne veut pas aller, il faut se fier simplement à la medecine, et tenter fortune dimanche au soir. Je n'ai besoin que d'une

[1] Måhända en i Ekmanns räkenskaper omtalad stadstjänare *de Bley*, som i flere poster vid denna tid uppbar 280 dukater.

[2] Måhända *R. Buqhij*, som d. 23 juli 1718 skref från Arnhem till Görtz om tobaksaffärer (Kammararkivet).

[3] Måhända en i Ekmanns räkenskaper omtalad brefdragare *Engell.*

bout[eille] de bourg[ogne]. Mais il faut qu'elle contienne pour trois dose. — — — Mais si la dose de trois fut trop forte pour une bout[eille] et qu'elle put donner mauvais gout, il y faudroit mettre moins et preparer encore une bouteille de liqueur. — — — Après tout cela il ne resteroit de difficulté que pour insinuer la medecine aux sentinelles, à quoi je ne pourrois absolument rien contribuer. Il faut que cela se fasse par quelqu'un dehors. — — — Mais il restera après cela une autre difficulté. Qui m'ouvrira la porte de ma chambre et (sic!) ce qui me servira de signal que tout est bien disposé dehors. Il faut que cela soit la servante. — — — Et il faut que cela se fasse precisemment zwischen halb und drey vierthel auf vier. — — — Voilà Monsieur mon plan pour pis aller, par où il faut passer, arrive ce qu'il voudra. Car au bout de compte, si par ce moien je ne reussis-pas, cette affaire ne finira que par la negotiation, et l'on ne me fera pas plus de mal qu'on m'en fait dejà. Et vous n'auriez qu'à partir le lendemain à porte ouvrante en cas que le coup manquat, et je ferai en sorte qu'il n'y auroit aucun soubçon ni sur Ekm[ann], ni sur le cuisinier. Mais parlez à Beqv. et n'épargnez ni argent, ni persvasions. — — — J'attands là dessus votre reponse au plus tard par la serv[ante]. — — — Je viens à cette heure à votre discours avec Menten.[1] Je ne crois pas que Preuss ait donné un mémoire, par lequel il offre au nom du Roi un libre commerce à condition de ma relaxation. Car je n'ai pas appris qu'il ait eu ces ordres là du Roi, et de le faire sans ordres, ce seroit tout gâter auprès du Roi et un pas très hardi. Je ne vois pas non plus quel engagement je puisse prendre. Il ne me conviendroit pas de m'engager à la Republique par rapport à ma conduite dans l'avenir. Ce seroit indigne d'un serviteur d'un autre maitre, jaloux de son honneur, et de la confiance de son maitre. D'ailleurs on a une plus grande sureté que non pas l'engagement que je pourrois prendre, si la Republique veut vivre en bonne intelligence avec nous. C'est notre interets et mon zèle et amour pour mon maître, à qui je sacrifie tout. Cet interets demande, que plus le Roi d'Angleterre s'est animé contre nous, plus nous tachions de nous mettre bien avec la Republique et faciliter leur commerce pour animer les Anglois par la jalousie contre le Roi. C'est là mon principe. J'etois sur le point d'y donner la dernière main, lorsque ceci est arrivé. Et comme le Roi prefere le point d'honneur à l'interets, il est sur qu'il ne fera rien à l'égard des hollandois qu'il n'a eu satisfaction sur le premier, laquelle sera toujours plus difficile d'ajuster pandant que je serois arrêté qu'après m'avoir relaché. La crainte d'une guerre avec l'Angleterre est une pure chimère. Cette nation ne voulant pas seulement prendre part à la guerre du Nord, voudroit elle entrer dans une guerre avec la Hollande? Cela est ridicule. Et le Roi d'Angleterre a bien plus besoin de la Republ[ique] que celle-ci de lui. Et c'est par cette raison que le Roi d'Angleterre n'oseroit leur deffendre le commerce

[1] Borgmästare i Utrecht.

ni se brouiller avec eux d'aucune façon. Mais ce sont les partisans de ce prince qui font valoir ces fantomes pour tenir toutte la Republique dans la dependance. C'est ce que les bien intentionnés devroient faire valoir. Il est donc inutile d'engager aucune negotiation qui tende à me faire donner quelque acte à l'égard de ce que je ferois pour la Republ[ique]. Mais il faut raisonner seulement comme je viens de faire, et votre voiage de la Haie seroit inutile. Il faut voir premierement comme notre dessein ira. Mais si vous pouviez mettre dans mes interets ces 2 bourgveme[stres] regent et [Op te North?][1], ce seroit quelque chose, et vous ne devriez pas manquer de les cultiver et de les instruire.

Mandez moi par la serva[nte] demain ce qui se passe dans le monde, afin que je puisse demain la nuit faire mes reflexions là dessus et vous les communiquer avant notre entreprise. Surtout mandez moi la conduite du parlement envers le Roi et envers nous. Quelle apparence pour le succés de la guerre en Hongrie. La conduite du Czaar envers nous dans les operations de cette campagne, envers ses alliez. S'il se retire d'Allemagne. La manoeuvre des flotte[s] Angloise et Danoise. L'on ma dit qu'elles ont eté aux mains avec nous. Si le Czaar tient avec le Roi de Prusse, et la conduite de celui-ci. Et envoiez moi du papier.

Il ne me paroit pas possible que Rank aie pu porter un plan acceptable, à moins qu'il ne soit sur celui que j'ai envoié au Roi par Ponjatofski. Toutte l'assurance que je pourrois [leur?] donner c'est que je ferois mon possible de leur obtenir le libre commerce et ajuster avec eux le point de satisfaction pour le Roi et m'obliger d'honneur de me remettre prisonnier en cas que le Roi ne l'aggreat pas. Mais il faut que vous traittiez cela comme une pensée de vous et qu'il faudra me proposer.

2.

C'est une diable affaire avec M. C'est fait fort sagement d'avoir envoié vers le batteau prendre des informations. Sur le moindre soubçon il faut prendre une autre route, mais celle de Duisbourg ne vaudra rien. Si l'on pouvoit passer à coté de Nimvegen, ce seroit quelque chose. L'on trouveroit moien au reste. Enfin ce sera a vous de choisir et de le dire à Ekm[ann]. — — —

Vous savez à cette heure tout. C'est à vous de voir si touttes les pieces peuvent être ajustées. Je ne manquerois pas à mon role. Pour vous, vous n'avez rien à craindre. Vous n'avez qu'à soutenir fermement votre ignorence et jetter tout sur Ekm[ann]. Et quand je serai en liberté, les autres auront bientot la leur. Je vous renvoie presentement tous vos billets que j'ai reçu. Je n'en garde pas un, et j'esp[ere] de recevoir demain avant midi votre dernier avis sur notre dessein.

---

[1] *Op te North* var staden Arnhems sekreterare.

Adieu.

Es kan nicht richtig seyn mit M. Je ne crois pourtant pas qu'il soit traitre. Je voulus le charger la derniere fois d'un billet mais il le refusat. S'il avoit eu mauvaise intention, il l'auroit pris. C'est ou poltronnerie ou debauche. Après cela on ne peut se fier.

3.

Vous aurez appris le bruit qu'il y a eu par les sottises qu'E. a fait cette nuit. L'on a deffendu aux gens de boire quoique ce soit. Je verrai ce soir, si les ordres sont serieux. Et vous en serez averti demain matin par Bl. En ce cas il faut se donner encore un peu de patience. — — — Pour couper court aux intrigues des partisans anglois et pour mettre mieux en etat les bien intentionnés de soutenir leur these, j'ai trouvé à propos de faire venir le secretaire de la ville pour declarer au magistrat de ma part, que je ne pouvois attribuer le silence que l'état tient à mon égard qu'à une defiance mal fondée de bonnes intentions du Roi m[on] m[aître] pour la Republique et de mes dispositions particulieres pour les cultiver. Que j'avais cru les assurances et les preuves que j'en avois données suffisantes pour les en convaincre, mais que je voiois bien que les insinuations de la cour d'Anglet[erre] avoient trouvé plus de credit, quoiquelles dussent etre plus suspectes par l'interets qu'elle a de troubler la bonne intelligence entre le Roi m[on] m[aître] et la Republique et de priver celle ci les avantages et prerogatifs que le Roi lui alloit accorder. Qu' apparemment c'etait un effet de l'habitude que cette Republ[ique] avoit pris d'ecouter favorablement tout ce qui vient de cette cour. Cepandant pour mettre les assurances et preuves que j'ai données de bonnes intentions du Roi m[on] m[aître] dans une plus grande evidence, je m'offrois encore à entrer en negociation avec l'état pour procurer à la Republique le contentement qu'on peut desirer raisonnablement. Que j'etois suffisemment autorisé par mon pouvoir et par tant d'autres endroits, et que d'ailleur trois semaines après la conclusion de notre negotiation nous pourrons avoir la ratification, ce qui feroit voir, si j'étois informé des intentions de Sa M:té et la solidité de mes avances. Que dans ....[1] ma situation presente portoit un obstacle mais qu'il ne tenoit qu'à l'état de le lever. Que s'il ne le faisoit pas, c'etoit sa faute, et il n'avoit qu'à se reprocher lui-même les souffrances de ses sujets et ne pouvoit plus se plaindre du Roi. Que je devois pourtant ajouter deux conditions: 1:o Qu'en cas que le Roi eut demandé quelque satisfaction sur mon sujet, que ce point fut ajusté en meme tems, 2:o Que je ne puis ni veux traitter qu'ici à Arnheim.

[1] Ett ord otydligt.

4.[1]

— — — Je crois qu'il faudroit differer la chose jusque à mardi pour prendre ses mesures plus surement, car c'est dimanche demain et les sentinelles se relevent à 11 heures. — — — Je crois le mardi le plus convenable. — — — Le vaisseau m'a dejà embarassé aussi, mais en paiant l'équipage regulierement il n'y a pas de danger, sur tout le maître etant seul instruit du secret. Il peut aisemens trouver un prétexte de l'arreter, dont il faut l'avertir. En cas que la chose fut decouverte, comme cela ne se peut pas en si peu de jours, vous pouvez dire, que c'est pour renvoier mon équipage à Hamb[ourg]. Prenez garde seulement que les choses soit bien executées hors de ma chambre. J'aurai soin de celles en dedans. — — — La sottise d' E. est un facheux contretems, mais je ne crois pas qu'il aura de suite. Ce seroit un merveilleux secours si je l'avais avec moi. Il faut lui offrir $\frac{m}{30}$ fl. encore. — — — Le vent a eté terriblement contraire tous ces jours ici. Il faut esperer qu'il changera à la fin. Il faut que mardi ou mercredi la chose s'execute, coute qu'il coute. Et tachons de bien prendre nos mesures. — — — Si vous croiez pourtant les choses tout a fait disposées pour demain, j'y suis prêt et vous n'avez qu'à me faire avertir à tems. — — —

Je vous ai fait part par mon billet d'aujourd'hui de la declaration que j'ai fait faire au magistrat d'ici, mais comme vous ne m'avez pas envoié du papier, je ne puis pas donner l'instruction sur l'usage.

5.

L'usage qu'il y a à en faire et de la manière qu'il en faut ecrire en Suède. J'attends encore reponse de vous sur les nouvelles que je vous ai demandées, car je voudrois avant l'execution de notre dessein donner mes sentimens sur tout, en cas qu'il y eût du malheur pour moi. Car pour ce qui est de ma personne j'ai, dieu merci, le bonheur de la pouvoir sacrifier à tout ce qui peut lui arriver avec la plus grande ressignation du monde, pourvu que les affaires du Roi se soutiennent, et je me f.... de tout, n'aiant pas un moment de chagrin, dans cette espérance, qui n'est pas chimerique, pour peu qu'on se prenne bien, mais le malheur pour nous est que le Roi manque de gens qui puissent et veuillent. L'un ou l'autre leur manque, et un prince quelque habile qu'il soit, s'il n'a pas de bons executeurs, ne peut pas avancer.

Le samedi. — — — Ich habe keine oblaten mehr!

6.

Je suis bien surpris de ce que je n'ai pas eu hier par la servante le papier et la oblath que je vous ai demandé. Car comme

[1] Antagligen af lördagen den 5 juni.

il faut se precautionner contre tout evenement, j'aurois voulu laisser quelques memoires pour le Roi et pour vous autres. J'espère que tout est préparé pour demain. Meurs. . . . .[1] mais comme il pourroit etre malheureux par le soubçon qu'il s'est attiré par le logement de mes gens, je voudrois qu'il prit quelqu'un à sa place qui ne peut etre que le . . . .[1] Verlei lequel seroit fort bon etant ivrogne de son naturel. Vous pourriez le prier ce jour à soupper avec quelque officier et l'officier de garde, car dans l'absence de l'officier le Serg[eant?] ne pourra pas à ce que je crois quitter le poste pour visiter, du moins l'officier pourroit lui ordonner en partant die Hauptwache . . . .[1] jusques à son retour. Vous pourriez avec porte ouvrante partir pour la Haie et le dire meme la veille. Je vous manderai à la Haie, où vous me devez joindre. — — — J'attands aujourdhui les informations que je vous ai demandées et je ferai demander demain matin à Ekman par Bl. du thée pour avoir occasion de prendre votre reponse à ceci, à fin que je sache de bonne heure à quoi me tenir. — — —

7.

Je suis dans un embarras terrible n'aiant pas eu hier de vos nouvelles par serv[ante]. Je me prepare de mon coté pour aujourd'hui, puisque E. n'est pas venu hier. — — — J'aurai demain un surveillant fort soupçonneux. Ce seroit dommage si la chose ne se peut pas faire aujourd'hui. Les personnes devoient être fort propres. Je crains seulement que les preparatifs à la campagne ne fassent du bruit. Enfin je crains qu'il ne soit arrivé quelque incident deja. Je vous conseille de faire provisions d'une bonne corde, si vous devez grimper.

C'est tout ce que j'ai à vous dire.

8.

Pour le moindre soupçon, que vous avez de notre route à cause de M., il faut la changer. C'est une diable d'affaire. J'ai cherché dans la carte et j'ai trouvé, qu'il y a une feehre à Marbouroug pour passer à Huesden, c'est un village prussien, mais cela n'y fait rien, pourvu que la feere soit prette à l'heure nommée et qu'on y puisse mettre ordre. Behmer y trouvera moien, puisque c'est le beaupère de Beqvei, qui tient cette feehre. De là je voudrois aller à Bemmel et tacher d'y passer la Waal sans passer par Nimvegen et de là a Gvenneppe, puis à Venlo qui est imperiale et plus outre en Brabant. C'est à vous de mettre ordres à tout cela, et de me faire indiquer la route que j'ai à tenir quand je serai dehors.

Je suis absolument du sentiment que vous devez rester ici, prier Meurs. et quelque officiers à soupper. — — — Vous direz que vous partirez à porte ouvrante pour la Haie, comme vous ferez effectivement arrive ce qui voudra, et il faut que ce soit à cheval pour

[1] Oläsligt.

donner le change à ceux qui voudront me poursuivre, qui croiront que c'est moi, qui ai pris ce chemin là. — — — Je crois qu'il faudra mettre dans la bout[eille] pour les sentinelles la dose pour trois, de même que dans celle de bourg[ogne] en cas que vous m'en envoiassiez, car ce sont des gens robustes. La servante me peut mettre l'argent sous le coussin tout comme les billets et cents ducats suffisent. Prenez bien garde que la serv[ante] me donne le signal en regardant dans la chambre, car je l'attandrai tousjours. Je ne pourroi pas laisser la chambre ouverte, puisque les sentinelles demeureroient autrement à la porte et ne voudroient jamais s'asseoir. J'attandrai après cela Ekmann dans la cour. J'espère que je ne manqueroi pas le chemin; la servante devroit être au guet au moins pour cela. Enfin il faut s'abandonner à son sort. Il ne me peut pas arriver pis. Je vous ferai tenir demain encore par la servante quelques reflexions sur les affaires très importantes. Vous aurez soin de ne les avoir pas sur vous quand vous partirez. — — — S'il arrivoit quelque chose entretems de M., il faut qù' Ekm[ann] dise, que c'est lui qui s'est offert, qu'il a eté porteur de tous les billets, mais aiant demandé 1,000 ducats par avance, qu'il ne lui avoit pas voulu donner, parceque je n'y avois pas toppé encore, il avoit pris ce parti. — — —

Il faut faire savoir au C[omte] R[eventlau] qu'en cas que je sois encore pris en chemin, qu'il envoie de mes gens à l'endroit, où je serois, afin d'entamer d'abord une nouvelle correspondance, à quelque prix que ce soit. Prenez bien garde à vos papiers et surtout à ceux que je vous enverrai demain par la servante. Il faut trouver un expedient pour les faire tenir au C[omte] Rev[entlau] arrive ce qui voudra.

9.[1]

J'ai deja expliqué mes petits sentimens et principes à l'égard de nos negotiations publiques. L'offre que je viens de faire de traitter avec la Republique de nos griefs reciproques coule de cette source. Car il est sûr que ce qui m'est arrivé n'est qu'une pure intrigue des partisans qu'a la Cour dans la Republique qui ne demanderoient pas mieux que d'engager celle-ci dans une guerre avec nous et qui seroient dans la joie de leur coeur que le Roi commençat le premier. J'ai donc crû que ce seroit donner de nouvelles forces aux bien intentionnés que de faire une pareille declaration qui n'est ni contre l'honneur ni contre l'interets de Sa Mjté. Je serois même du sentiment qu'il faudra la faire publier et la mettre dans les gazettes incessamment afin que tous les negotians en soient informés. Je suis bien persuadé qu'on n'entrera en rien, puisque les mal intentionnés feront valoir que cette negotiation est deja commise au C[omte] de la M[arck], qui est à la source. Mais en attandant

[1] Detta bref är af tisdagen den 8 juni.

son succès, ma déclaration appaise les esprits et doit empêcher qu'on ne passe outre. Quant à la negociation même je voudrois tousjours laisser subsister la loix, c'est à dire le Capre Regl. Il y va de l'entêret et de l'honneur du Roi, mais je donnerai comme des graces et des faveurs ce que j'accorderai aux Hollandois, à deux conditions 1:mo qu'il[s] se conduise[nt] en bons amis doresnavant, 2:do que nos ennemis ne trouble[nt] pas de leur coté la navigation des Hollandois sur la Suède, autrement cette faveur tourneroit uniquement à l'avantage de l'ennemi et il n'y auroit rien pour nous. D'ailleurs si le Roi change la loix, c'est pour tout le monde, mais les graces ne s'accordent qu'à ceux qui s'en rendront dignes. — L'on ne feroit pas mal de declarer qu'on accorderoit la même faveur aux anglois, dès qu'ils cesseroient de se trouver tous les ans du coté de nos ennemis. Cela fourniroit encore un grand argument à nos amis en Angle[terre]. Si les Hollandois faisoient trop les impertinens dans leur demande, il ne faudroit pas pour cela rompre la negociation, mais tacher de gagner du tems. Mais si l'on pouvoit se mettre bien avec la Republ[ique], ce seroit faire un grand coup, car le Roi d'Angl[eterre] ne pourroit plus soutenir l'affaire et la France seroit bien plus hardie. Quant à la satisfaction du Roi sur mon sujet je ne vois pas qu'elle puisse etre autre selon l'ordre que d'envoier un ministre au Roi pour faire leurs excuses et qu'il me fasse faire à la relaxation un compliment obligeant. Enfin le gouvernement n'oseroit refuser de donner contentement là dessus, si le Roi fait la grace à la Republique de lui en donner dans le commerce ce que notre propre intêret exige autant que dont nous avons plus besoin, que les Hollandois meme. Mais je voudrois que le Roi l'accordat en maitre, pour la gloire de Sa Mjté.

Pour ce qui est de notre oeconomie je me suis dejà etendu assez là dessus, mais ce qui m'inquiette le plus c'est la crainte d'un manquement de grain et de sel. J'en ai parlé l'année passée là dessus au Roi en Suède et avois proposé quelsques précautions. Si les intentions de Sa Mjté avoient été secondées, il y auroit été pourvû dans le tems que les choses ne pressoient pas tant. Si cela alloit en augmentant, il faudroit que Preuss tachât d'engager quelques marchands, qui sous prétexte d'aller à Danzik avec du sel iroient sur les côtes de Suède et se laisseroient prendre par nos armateurs, aiant le passeport et de lettres de Preuss en poche, que le maitre produiroit arrivant dans le port, ainsi qu'on feroit semblant de garder la marchandise par *prise quoique le marchand en reçut*[1] le paiement, a fin qu'il ne soit pas inquiété au retour par le Sond pour les marchandises de Suède qu'il rapporteroit. L'on peut faire de meme pour les vaisseaux qui doivent aller à Danzic chercher des grains. Toutte la précaution qu'il y a à prendre c'est que les marchands s'engagent de livrer les marchandises. Il n'y a pas de tems à perdre et il ne faut pas que Preuss se fasse des scrupules

[1] Enligt Creutz' afskrift; orden äro i originalet oläsliga.

du sujet de passeport, je les prends sur moi. Creutz peut aussi écrire à mes marchands à Hambourg pour les engager à ce negoce, et Preuss leur fournira les passeports.

Comme il faut chercher le menage par tout, j'ai dejà dit dans mon plan de l'année passée qu'il ne seroit pas de la prudence d'armer touttes nos flottes tous les ans sans un dessein offensif, n'en aiant pas besoin pour la deffense du pais et outre que pour une belle entreprise les ennemis auront tousjours la supériorité. Je le dois recommender encore et provoquer sur l'exemple de la France, qui ne s'est appliqué qu'à ruiner le commerce de ses ennemis, ce qui ne demande que de bonnes fregattes et de tems en tems une petite escadre, car il est impossible de fournir à tout; il faut pourvoir au plus necessaire, autrement pour vouloir trop faire on ne fait rien.

Je crois bien que les anglois ne consentiroient pas à la guerre contre le Roi, et ils ne le feront pas, tant que le Roi ne desapprouve pas hautement ma négotiation, dont Sparr et Gildemb. ne savent qu'une partie, chacun avec ses amis. Pour moi j'ai eu le[s] mien[s], qui ont été plus moderés et plus desintéressés que les autres, preférant la conservation du Roi et son amitié à toutte autre chose, sur quoi ils fondent principalement leur liberté. Si l'on a des moiens de passer du coté de Lubeck en Suède, l'on pourroit envoier l'oberforster B[ecker] avec ordres de jetter tout en mer au moindre danger. Il faut lui donner touttes mes reflexions precedentes et 3 exemplaires, dont il rendra l'un au Roi meme, l'un au B[aron] M[üllern] et l'un au C. v. Dern[ath]. C'est un grand malheur que mes premières soient interceptées.

J'aurois crû que Mons. Preuss ne les auroit envoiées que par des exprès, c'est encore un autre malheur qu'en Suède l'on ait fié tant de lettres à la fidelité d'un batelier.

Mr Preuss voudra bien mettre ordres que la monture que le C:e v. Dernatt a ordonné puisse partir. Creutz fournira l'argent, mais il faut faire assurer.

A la veille d'une grande catastrophe[1].

10.

J'ai reçu votre billet du 8 par Bl. Je vous envoiai hier un gros paquet avec tous vos billets par E. — — — J'ai d'abord crû que le voiage de M. ne rouloit que sur la debauche. Il faut donc s'en tenir à notre route de mer. Si l'on se doutoit de quelque chose à la Haie, l'on auroit deja ecrit ici. Tout le reste du plan sera exactement observé. — — — J'espère que E. et Meurs n'en seront pas et que la medecine fera surement son effet auprès les sentinelles, et en tout cas pourvu que ceux en dedans dorment, je

[1] »C'étoit le 8:me de juin», säger Creutz i en afskrift, som han insände Preis d. 10 juni.

risquerai la chose avec les sentinelles, quand vous m'enverrez de l'argent. — — — Pourvu qu'il n'y ait que le klint aufzuheben à la porte devant cela ne m'embarassera pas, mais il faut que ce soit sur. Et il n'y a pas de mal qu'il y ait quelq'un aussi dans la cour. Il faut que ce soit sur aussi avec l'officier dans la rue.

Enfin je souhaitte que ce soit bonis avibus.

Je vous aurai une obligation eternelle.

Je serai à la fenêtre ce soir.

11.[1]

Il y auroit été assuremment plus obligeant pour le Roi et pour moi, si l'Etat m'avoit relaché sans attendre la reponse de l'Angleterre; le merite en auroit été plus grand pour l'etat et l'embarras moindre, les choses aiant été faites, en cas que l'Angleterre n'y voulut pas consentir. Enfin les bien intentionnés en seront les duppes. On peut bien le leur dire. Je souhaitte que la France s'attire la confiance de la Hollande et continue de faire des progrès dans son credit. Elle peut se moquer alors de l'Angleterre. Mais est ce que les Hollandois n'ouvriront pas les yeux sur la conduite de l'Angleterre et ne voient ils pas, que leur ambition ne va pas à moins qu'à la monarchie universelle? C'est là le principe de leur animosité contre le Roi de Suède, le connoissant pour un Prince qui ne se laisse pas traiter, comme le ministère d'Angleterre pretend de traiter ses amis. Plus je fais reflexion sur les belles esperences, que l'on m'a données, plus je les trouve chimeriques, depuis que l'Etat a resolu d'attendre la reponse du Roi d'Angleterre. Et je suis persuadé que cette reponse etant negatifve, l'Etat laissera l'affaire comme elle est. Le Roi d'Angl[eterre] dira après tout qu'il la demande comme une amitié et fera insinuer, que si on ne la lui accorde pas, il refusera l'escorte des vaisseaux Hollandois dans la Baltique, voilà les partisans Anglois triomphants. Et le Roi d'A[ngleterre] ne consentira pas à ma liberté à moins qu'il ne voie, qu'il n'y aura pas de fin dans la guerre autrement: ce qu'il ne croira pas encore.

J'ai oublié de Vous faire part d'une pensée, que j'ai eüe sur ce que l'Etat veut attendre le consentement du Roi d'Angleterre sur ma relaxation. Ne voit-on pas clairement, que ce Prince cherche tous les moiens pour brouiller la Republique avec la Suède? Comment pourroit il donc consentir à ma relaxation? N'agiroit il pas contre son but? Et ne s'eloigneroit il pas de son plan? Certes. S'il y consent, ce sera une marque qu'il souhaitte de se raccommoder avec nous. Mais je doute, qu'il soit encore dans cette disposition, qui est incompatible avec l'ambition de faire l'arbitre de toutes les affaires de l'univers. L'on voit par là que c'est un grand sollecisme d'avoir differé ma relaxation et comme le pensionnaire

[1] Efter en afskrift bilagd Creutz' bref till Preis d. 29 juni 1177.

et son parti n'est pas capable d'en faire un aussi evident, il faut le prendre pour une finesse, dont les bien intentionnés seront les duppes, s'il n'y prennent garde. Commencez cette pensée à M:r Preis et au C[omte] de R[eventlau]. La question est, si le Roi a levé toutes les raisons, que la Republique a eües de m'arrêter. Si cela est, elle doit me relacher: ou elle ne m'arrête, que parceque le Roi d'Angleterre le veut. Si cela est, la Republique n'est pas moins de nos ennemis, que l'est le Roi d'Angleterre pour sa personne.

12.[1]

La resolution des Etats a de très belles apparences. Mais il me semble à moi d'y decouvrir un grand artifice des partisans d'Angleterre, qui se trouvant destitués de bonnes raisons de favoriser leur principal directement le veulent faire indirectement en gagnant le temps: car c'est ridicule de dire que l'Etat a besoin du consentement du Roi d'Angleterre pour ma relaxation et de demander à ce Prince un concert pour cela. Passe pour lui avoir fait savoir leur intention et de l'avoir prié de ne le pas trouver mauvais: de redoubler cette prière et de proposer un concert pour ma relaxation, cela veut dire, qu'on ne peut pas donner un refus au Roi de Suede, puisque sa demande est juste, mais qu'on cherche des moiens de differer à le contenter, car

1) La cause de mon arrêt cessant selon le propre aveu des Etats l'effet doit cesser aussi. 2) Ce n'est pas le Roi d'Angleterre, qui est maître de ma relaxation, ce sont les Etats, et c'est à eux, que le Roi de Suède la demande. 3) Il est ridicule de pretendre, que le Roi d'Angleterre(!) donne sa declaration à Jackson, qui est en arrêt, ou de pretendre de la faire à la Cour Imperiale, qui n'est melé en aucune façon dans cette affaire. Le Roi l'a faite à l'ambassadeur de France, qui avoit interposé sa mediation et qui en étoit chargé de la Republique, c'est agir dans l'ordre et le canal par où la declaration devoit passer naturellement. 4) Il est encore plus ridicule de dire que je ne suis pas ministre du Roi de Suède. Pourquoi lui demande-t-on une explication sur ma conduite, et de quoi m'accuse-t-on donc? Quel mal aurois-je pu faire au Roi d'Angleterre? de quel effet mes intrigues auroient-ils pu être, si je ne suis qu'un simple particulier? et d'ailleurs le Roi ne m'avouet-il pas son ministre?

Bref, si les Etats sentoient veritablement les raisons qu'ils alleguent au ministre d'Angleterre et qu'ils fassent sincères envers nous, ils devoient s'être tenus à ces raisons et avoir procedé à ma relaxation, disant, qu'ils esperoient, que le Roi ni le Roi d'Angleterre ne le trouveroit pas mauvais, la justice et leur interêt l'exigeant indis-

[1] Efter en afskrift bil. Creutz' bref till Preis, hvilket ankom d. 10 juli 1717.

pensablement. L'affaire auroit été faite et le Roi d'Angleterre n'y auroit rien pu trouver à redire. Il semble que la politique exigeoit d'y proceder promtement, car la Cour d'Angleterre decouvre assez la vue dans mon arrêt: c'est d'eloigner toute negociation de paix, avant d'être sur de l'acquisition de Brehmen, et d'impliquer la republique dans les troubles du Nord. Je laisse au jugement de M:r Preis de voir, s'il est en état de donner un memoire pour marquer le peu de raison, qu'il y a dans ces delais et pour savoir positivement ce que l'Etat avoit intention de faire à mon égard. Il pourroit encore representer à M:r de Chateauneuf, qu'à moins d'avoir une promesse positifve, que telle que puisse être la reponse d'Angleterre, on me relacheroit, il ne pourroit pas se dispenser de mander au Roi que tout cela n'etoit que des artifices et des amusemens. Si le Roi a mis pour conditio sine qua non de toute negociation ma relaxation, la France se donnera beaucoup de mouvement pour cela. Il faudra seulement la pousser, et il seroit bon, que M:r Preis laissât tousjours remarquer de la defiance des promesses, que les Etats donnent, et qu'il avertisse les bien intentionnés de l'artifice des autres.

Je vous prie de saluer M:r Preis de ma part, et de lui dire, que je ne sais pas comment il regarde ce resultat de la conference des deputés de l'Etat avec le ministre Anglois, que pour moi, je le trouvois insultant pour le Roi nôtre maitre et honteux pour la Republique. L'on avoue d'un coté nettement, que l'on n'a plus de raison de m'arreter, que le Roi les a toutes levées par sa declaration, que la justice veut, qu'on satisfasse aux demandes du Roi. D'un autre coté l'on dit que l'interet de la Republique l'exige; que c'est pour l'avancement d'un bien, que toute l'Europe desire ardemment: on avoue de plus, que l'on n'est plus dans aucune obligation à cet egard, le danger étant suffisamment passé, et cependant l'on ne fait pas ce que l'on doit faire. N'est ce pas traiter le Roi de Suède en petit Roitelet, à qui on ne balance pas de faire toute sorte d'avanie, lorsque le caprice du Roi d'Angleterre ou plutôt celui de quelque favori peut être flatté? Et n'est ce pas avouer une bassesse extrême, que de n'oser pas faire une chose que la raison et l'interet dicte de faire, lorsque le même caprice d'un favori du Roi d'Angleterre peut être desobligé? Y a-t-il quelque chose de plus rampant? Il n'y a pas de petit comte dans l'Empire, qui dans sa comté ne se moquat du Roi d'Angleterre ou de tous les Rois du monde, lorsque la raison et l'interet lui dicta de faire quelque chose. N'est ce pas là faire esclave de gaietè de coeur? Je remets au jugement de M:r Preis l'usage qu'il y a à faire de cette reflexion, mais je crois pourtant, qu'il ne seroit pas mal de parler à M:r Chateauneuf sur ce pied et de lui faire sentir, que M:r Preis ne pourroit pas se dispenser de raisonner sur ce pied dans ses lettres pour la Suède à moins qu'on l'assurât positifvement que quelle que puisse être la reponse d'Angleterre, l'on me rendroit ma liberté incessament après son arrivée sans parler de concert, car ce mot de

concerter ma relaxation veut dire certainement quelque chose, et l'on pourroit fort bien entendre de me renvoier par terre ou par mer en Suède, pour me laisser prendre en chemin: car je ne vois pas ce que cela veut dire autrement. M:r Preis voudra bien y faire quelque reflexion et convenir qu'on ne peut prendre trop de precaution avec ces gens ici.

Si la Cour d'Angleterre s'est desisté de la pretension d'une declaration plus formelle, c'est qu'elle en a compris l'absurdité. Mais de dire qu'elle a remis l'affaire de ma relaxation entre les mains du Regent, comme mediateur, ce n'est pas moins ridicule. Le Roi de Suède ne la demande pas au Roi d'Angleterre. Il la demande à la Republique, cela doit dependre d'elle et non pas d'un autre, tant qu'elle pretend jouir de la souveraineté dans ses propres états. C'est par ordre des états que je suis arreté et c'est par ses gens que je suis gardé, ainsi la dispute pour ma liberté est entre la Suède et la Republique. C'est entre ces deux là que la France a agi en mediateur, et les Etats aiant avoué publiquement qu'ils n'ont plus aucune raison de me retenir, chaque moment qu'ils tardent de me relacher est une nouvelle injure pour le Roi et pour la mediation même. Si l'Angleterre suppose une dispute entre elle et la Republique pour ma liberté, dont elle remets la mediation à la France; cette dispute et par consequent cette mediation ne pourront exister qu'après qu'on m'aura relaché, car il seroit ridicule de disputer avec un autre d'une chose, qui depend absolument de moi et qu'un autre n'a aucun droit ni ne peut empecher, à moins que les Etats ne soient dans l'obligation de faire les archers du Roi d'Angleterre et de dependre de ses ordres. Je prie M:r Preis de bien appuier sur l'aveu, que les Etats viennent de faire, qu'ils n'ont plus aucune raison de m'arreter, et sur tout de faire sentir à M:r Chateauneuf qu'après cela sur tout le Roi n'entreroit sans doute dans aucune capitulation là dessus et que ce seroit seulement arrêter toutes les autres negociations.

Vous me dites, que quelqu'un est du sentiment, que la principale vue du Roi d'Angleterre est de m'eloigner de la negociation de paix. Je prie M:r Preis d'insinuer à M:r Chateauneuf, que je ne demandois pas mieux que de m'en retourner en Suède et que la France m'obligeroit beaucoup de vouloir se charger de m'y transporter. Ce seroit pour moi un moien d'y aller en sureté. M:r Preis pourroit bien ajouter, qu'étant porté pour la France, comme je l'étois, je ne manqverois sans doute pas de contribuer en tout ce qu'elle pourroit desirer.

Strödda meddelanden och aktstycken.

När föddes Aurora Königsmark?

Den sköna Aurora Königsmark har äfven hon skattat åt den kvinnliga svagheten att söka fördölja sin ålder och hon har deri lyckats så väl, att alla hennes biografer på besvarandet af ofvanstående fråga 'hittills förgäfves brytt sina hjärnor. Må det ej anses att gå grannlagenheten för nära att nu så långt efteråt söka lyfta en flik af den slöja som döljer hennes födelse — det är i år 170 år sedan grafhvalfvet under Quedlinburgs stiftskyrka öppnades för att mottaga de jordiska kvarlefvorna af henne, som Voltaire kallat den berömdaste kvinna under två århundraden.

På Riddarhusets genealogi öfver grefliga ätten Krönigsmark finnes ett tomrum för Auroras födelseår, en lucka som Anrep i sina ättartaflor ej lyckats fylla. De flesta utländska författare, hvilka vare sig under romanens eller den allvarliga historieforskningens form, skildrat hennes lif, hafva satt hennes födelseår till 1678, utgående från den falska förutsättningen, att hon varit en ung, oerfaren kvinna på 18 år, då hon föll ett offer för den i kärleksstrider redan segervane August den starke. Redan Cramer påvisar dock i sina »Denkwürdigkeiten der Gräfin Maria Aurora Königsmark», att hennes fader stupade 1673, samt föreslår — med en ridderlig ursäkt till sin sköna hjältinna, att han måste antaga henne äldre än förut blifvit gjordt — år 1668 såsom tidpunkten för hennes födelse, ett årtal som efter honom upprepas af tvenne nyare biografiska verk: Allgemeine Deutsche Biographie och Nordisk Familjebok. Palmblad gissar på 1670, den försiktige Berch undviker att nämna något, hellre än att möjligen begå ett misstag och Georg Hezekiel, som påtagligen ej känner Cramers förtjänstfulla arbete, angifver i »Nachrichten zur Geschichte des Geschlechts der Grafen Königsmarck» hennes födelse i texten till 1666, hvarvid han uttryckligen säger henne vara yngre än brodern Philip; men på den i slutet af boken förekommande släkttaflan, där Philip Königsmark riktigt står född år 1662, har Aurora, som har sin plats sist i

syskonraden och således äfven här antages vara yngst, genom tryckfel fått sitt födelseår till 1660. Detta senare citeras, med angifvande af Hezekiels genealogiska tabell såsom källa, i Hopfs Geneal. Atlas.

Uppkommen af misstag, torde dock denna uppgift måhända vara den rätta. Hennes födelse måste nämligen sökas några år längre tillbaka i tiden än hittills antagits. Ehuru året nu ej kan med bestämdhet angifvas, då någon inbjudning till dopet eller annat dylikt familjemeddelande ej påträffats och de kyrkoböcker i Stade, där en anteckning härom med största sannolikhet borde hafva funnits, redan 1712 vid stadens eröfring blefvo uppbrända af danskarne, så kan dock en tidpunkt med säkerhet fastställas *före* hvilken hon blifvit född.

Hon har hittills allmänt ansetts vara yngre än systern grefvinnan Amalia Wilhelmina Lewenhaupt, hvilken enligt uppgift i de tryckta personalierna, bekräftad af bland annat ett i Skoklostersamlingen på Riksarkivet befintligt bref från Habbaeus till C. G. Wrangel, föddes 1663. Jobelman framkastar i sin uppsats »Der bremensche Zweig der Familie Königsmark» på ganska lös grund en gissning, att Aurora skulle vara äldre än Amalia, hvilkens födelseår han dock icke känner; men ur de för den Königsmarkska ättens historia synnerligen upplysande handlingar, hvilka af kammarherren grefve Magnus Brahe på Rydboholm nyligen deponerats i Riksarkivet, framgår otvetydigt, att så verkligen var förhållandet.

Aurora tecknar alltid sitt namn före systern, äfven innan hon som prostinna i Quedlinburg ansåg sig hafva riksfurstlig värdighet, och detta kunde kanske vara bevis nog, då fråga är om denna om rang och försteg så nogräknade tid, men det finnes äfven andra. När de båda systrarna efter farbrodern grefve Otto Wilhelms död erhålla nya förmyndare, säges uttryckligen, att för den *äldre* utses hofkansleren Nils Gyldenstolpe och för den *yngre*, dennas trolofvade grefve Carl Gustaf Lewenhaupt. Slutligen talar denne senare i flera bref om sin svägerska Aurora som »la sœur ainée». I en inlaga till Svea hofrätt (dat. den 8 april 1696) angående de båda systrarnas pretentioner hos den försvunne brodern skrifver Lewenhaupt t. ex. att: den *äldste* af dem icke till en Rdrs värde af hennes fäderne, möderne och andra henne tillfallne arf i handom hafver, den *andra* systern, som är min hustru, litet eller mycket ringa deraf bekommit, utan allt är ännu uti gref Philips bo en sammanblandad egendom.

Då nu den yngre systern var född 1663 och brodern Philip 1662, kan Aurora ej vara född *senare* än 1661, men, då den äldre brodern Carl var född 1659, troligtvis ej heller *före* år 1660. Något af dessa bägge år torde denna märkliga kvinna således sett dagens ljus.

Frågan hvar hon föddes kan ej annat än gissningsvis besvaras: troligtvis i Stade eller på det strax utanför belägna slottet Agatenburg, där föräldrarne hade sina hem. Skulle 1660 vara året, är det dock möjligt, att hon liksom äldre brodern blifvit född i svenska

lägret eller i Lübeck eller Hamburg. Då rasade ännu kriget i dessa nejder och grefvinnan Königsmark, som varit med sin make på Fyen, blef efter dennes tillfångatagande, genom den holländske amiralens försorg förd till Lübeck, der hon vistades omkring två månader. Härifrån begaf hon sig, under skydd af en af fältmarskalken Montecuccoli gifven konvoj, till Hamburg, dit hon ankom den 31 mars. Har dotterns födelse ägt rum under dessa oroliga förhållanden är det ej underligt, att den kunnat gå så obeaktad förbi.

Aurora Königsmark var således, då hon 1696 blef moder åt den 26-årige Augusts son, ingen värnlös, oerfaren ungmö, som omärkligt lät sig insnärjas i den unge, lysande, i kärlekens alla vägar och intriger hemmastadde kurfurstens skickligt utlagda garn, utan en mognad kvinna på 35 år; och hennes bekanta resa till Carl XII i januari 1702 torde förlora en stor del af det romantiska skimmer, hvarmed den omgifvits, om man betänker att hon då var öfver 40 år — mer än dubbelt så gammal som konungen.

Adam Lewenhaupt.

Svenska Pommern och 1809 års regeringsform.

I tidningen Svenska Dagbladet fördes i början af året en polemik mellan docenten Kjellén och professor Hjärne angående Pommerns ställning till de svenska grundlagarna af 1809—10. Prof. Hjärne hade framställt den uppfattningen, att i äldre tider under »Sveriges krona och rike» äfven hörde vissa »underliggande provinser», som icke regerades efter det egentliga Sveriges grundlagar och således icke lydde under dessa grundlagars statsmakter. Ännu 1810—1814 var Pommern en sådan underliggande provins, för hvilken icke 1809 års RF. gällde. Doc. Kjellén åberopade häremot ett uttryck i RF., enligt hvilket den skulle gälla för »Svea rike och thy underliggande länder», hvartill ingen motsvarighet finnes i äldre regeringsformer, samt menar att först 1812 genom ett formligt riksdagsbeslut »den svenska ultramarinska besittningen ön S:t Barthélemy, lika med hertigdömet Pommern, ej mindre än de ultramarinska besittningar, hvilka framdeles kunna förvärfvas under Sveriges krona», undantogos från »Sveriges statsförfattning, administration och drätsel». Beslutet skulle sålunda endast gällt »ultramarinska besittningar», till hvilka ju Pommern kunde räknas, inga andra. Prof. Hjärne uppträdde i en senare artikel mot denna åsikt och sökte på olika grunder vindicera, att Pommern verkligen icke under åren 1810—15 lydde under Sveriges regeringsform samt att 1812 års beslut endast

gällde S:t Barthélemy och andra hädanefter möjligen förvärfvade kolonier, hvilka härigenom endast likställdes Pommern.

Huru förhöll sig saken med Pommern?

Sedan genom fredstraktaten d. 6 jan. 1810 Frankrike till Sverige åter öfverlämnat svenska Pommern, tillsattes i svenskt statsråd d. 24 febr. 1810 en komité af »infödde pommerske och rygianske män» för att afgifva förberedande upplysningar om den nya organisation, hvarefter Pommern och Rygen efter »återinförlifvandet med Sveriges rike» skulle styras och förvaltas. Den 6 april samma år tillsattes i svenskt statsråd för de pommerska ärendenas handhafvande en särskild statsexpedition. De ämbets- och tjänstemän, som tidigare tjänstgjort vid den förra utrikes statsexpeditionen och ännu icke inträdt i tjänstgöring vid andra sådana, skulle antagas vid den pommerska expeditionen med bibehållande tills vidare af den lön de f. n. åtnjöte af den svenska staten samt uppföras på den af statsutskottet upprättade indragningsstaten. Därjämte inrättades en »pommersk beredning» för de ärenden, som K. Maj:t ej täcktes låta sig omedelbarligen föredragas och afgöra. Den 17 sept. var pommerska komitéen färdig med sina förslag, till hvilka äfven hörde ett om en representation för svenska Pommern, hvilket denna dag med vissa förändringar af K. Maj:t godkändes, hvarpå den 24 sept. inkomst- och utgiftsstat för den pommerska kammaren godkändes och den pommerska statsexpeditionen alltifrån dess första inrättande öfverfördes på det pommerska statsverket, och skulle aflöningen beräknas från den 1 april samma år. Den på svenska riksstaten uppförda pommerska expektansstaten öfverflyttades samma dag, med anledning af de svenska ständernas beslut om indragningsstaten, på den pommerska kammaren.

Äfven andra författningar angående Pommern utfärdades mot slutet af 1810, så i fråga om den högsta förvaltande myndigheten,[1] i fråga om landtregeringen och om domstolsorganisationen. Lagen om den representativa författningen är daterad d. 15 dec. Enligt densamma skulle representationen bestå af 27 medlemmar bildande en enda kammare, nämligen 9 godsägare, 8 stadsombud, 4 präster, 3 civila ämbetsmän, 3 förpaktare. Den skulle årligen sammanträda, ägde beskattningsrätten, bestämde öfver skatternas fördelning och förvaltningen af statsskulden och utsåg för sistnämnda ändamål fullmäktige; dess bifall erfordrades för stiftande af allmän lag och utan dess samtycke kunde icke ens ändringar i landtdagsförfattningen ske.

Den 31 jan. 1811 hemställde emellertid hofkanslern »på förekommande orsaker», att K. M:t skulle finna för godt att låta förordningen om Pommerns representation, ehuru redan underskrifven, tills vidare kvarblifva i Sverige och icke expedieras, hvilket bifölls. Förklaring på, hvilka de förekommande orsakerna varit, synes man få ur statsrådsprotokollet af d. 18 febr. Då beslöts, att hyllningsed

[1] Af 8 okt. 1810: En generalståthållare och ett regeringskollegium; besvärsrätt till konungens »hofläger».

skulle äskas till kronprinsen samt att den för K. Maj:ts tyska stater fastställda konstitutiva författningen finge afsändas till pommerska regeringen för att efter hyllningen kungöras. Den försågs emellertid med följande tillägg, hvilket syntes göra Pommerns konstitutiva ställning något osäker: »Vi förvänte oss. att vår käralskelige adopterade herr son H. K. H. kronprinsen Karl Johan vid dess anträde till regeringen öfver Sveriges rike samt därunder lydande länder må i dess egenskap af hertig af Pommern och furste af Rygen denna konstitutiva författning med dess konfirmation förse och bekräfta, äfvensom dess manliga efterkommande på den kungl. svenska tronen».[1]

Den pommerska landtdagens sammanträde ansågs vara nära förestående och förslag till propositioner insändes från Pommern, men d. 3 maj upplystes pommerska viceguvernören, att någon landtdag under förhandenvarande förhållanden, då Pommern nästan befann sig i belägringstillstånd, ej kunde sammankallas, och därvid blef det tills vidare. Vi ha oss ej bekant, huruvida någon landtdag under svenska väldets återstående tid någonsin sammanträdde.

De pommerska ärendena behandlades till en början i tämligen fulltaligt svenskt statsråd med hofkansleren eller en expeditionssekreterare såsom föredragande, längre fram, sedan april 1811, synes det, i ett slags ministeriell konselj under närvaro af utrikesministern och hofkanslern eller ock af den senare ensam. Tilläggas må att Pommern hade sin egen högsta domstol i det återupprättade tribunalet.

Det synes af det föregående framgå, att Pommern ända från början till författning, förvaltning och drätsel behandlades såsom främmande för den svenska regeringsformen. Den pommerska författningen var oktrojerad,[2] och det finnes ej skymt till antydan om, att svenska riksdagen fått del af 1810 års viktiga konstituerande lagar, lika litet någon antydan om, att någon undrat däröfver eller anmärkt därpå. Det pommerska statsverket skildes redan 1810 fullständigt från det svenska, och svenska riksdagen besvärades ej med pommerska ärenden annat än då fråga var om att klargöra denna skillnad.

De pommerska frågorna behandlades visserligen till en början i svenskt statsråd men särskildt protokoll fördes och det befinnes ej, att de närvarande utom föredraganden yttrat sig till protokollet. Längre fram ändrades, såsom ofvan berörts, förhållandet, och då man 1811 finner hofkanslern ensam närvarande, är det tydligt, att 1809 års regeringsforms föreskrifter icke följdes.

Det blir af det föregående vidare klart, att 1812 års kungliga proposition och ständernas förklaring icke gällde svenska Pommern

---

[1] På tyska i K. Maj:ts allerhögsta »Verfügung» ang. den för dess tyska stater inrättade landsrepresentationen och konstitutiva författningen, publicerad af pommerska regeringen 8 mars 1811.

[2] Jfr K. Maj:ts öppna bref af d. 18 febr. 1811 om den pommerska organisationen, där intet ord nämnes om Sveriges ständer eller grundlagar och endast talas om »våra tyska staters» återupprättade förbindelse med det svenska riket.

utan endast afsågo att åt S:t Barthelémy och möjligen ytterligare förvärfvade »ultramarinska besittningar» (här utan tvifvel detsamma som kolonier) bereda en likadan undantagsställning, som Pommern redan åtnjöt. Konstitutionsutskottets obestridda mening 1812 synes hafva varit, att Sveriges regeringsform endast gällde de länder, som hade ombud i den svenska riksdagen. Det vill ock af det föregående synas, att sådana uttryck som »återinförlifvande med Sveriges rike» eller »Sveriges rike samt därunder lydande länder» få tolkas med försiktighet. Sist nämnda uttryck är ju mycket liknande det i regeringsformens ingress använda »Svea rike och thy underliggande länder», och dock skildes ju den 15 dec. 1810 Pommern med sin egen representation formligen från den svenska regeringsformens välde. Det visar sig ock, huru vanskligt det är att använda den moderna rättslärans stränga distinktioner, när det är fråga om uttryck, som begagnas af äldre tiders statsmän, hvilka visserligen icke gjorde sig närmare reda för deras statsrättsliga innebörd.

Ehd.

Aftenposten och Svensk Historisk Tidskrift.

Det stora Kristianiabladet Aftenposten har funnit sig föranlåtet att i sitt söndagsnummer för den 24 april åt Historisk Tidskrift ägna halfannan spalts upptuktelse under rubriken »Historie og Dögnpolitik». Det blifver mer och mer uppenbart, heter det bland annat, att dess ledande grundtanke väl mycket behärskas af »det historiske Syn», som träder fram inom den s. k. Uppsalaskolan och dennas mer och mindre belästa adepter. Den gör sig till tolk, heter det på ett annat ställe, för ensidiga åsikter och proklamerar sig som organ för »en enkelt Skole».

Det blef ej svårt för Red. att i ett genmäle, som fredagen d. 6 maj fann plats i nämnda tidning, påvisa, att Tidskriftens föregående årgångar visserligen icke gåfvo stöd åt ett sådant påstående. Organ för någon viss skola i unionshistoriska frågor har Tidskriften aldrig varit och sålunda icke heller för den s. k. Uppsalaskolan. I sina slutanmärkningar till nyssnämnda genmäle medgifver också artikelförfattaren i Aftenposten, att hans omdöme allena grundade sig på senast utkomna häfte, det första för i år.

Hvad innehöll då detta häfte, som kunde berättiga ett sådant omdöme?

Jo, att börja med, ett par i förbigående fällda omdömen om norska förhållanden. I en afdelning af Tidskriften, som bland annat är afsedd för smärre uppsatser eller meddelanden af mera populär

art, infördes i nämnda häfte en artikel om »Svensk historieskrifning och svensk patriotism», framkallad af ett par uppsatser i »Vintergatans» senaste årgång, författade af professor Hjärne och fröken Ellen Key. Båda författarne berörde, den förre helt kort, den senare utförligare, dels norsk historieskrifning, dels norsk patriotism. Det var naturligt, att artikelförfattaren i Hist. Tidskrift äfven här med några allmänna reflexioner följde dem i spåren utan att ana, att han härigenom skulle hemfalla åt »dögnpolitik». Hvad själfva föremålen för artikeln angår, må väl svensk historieskrifning vara ett lämpligt ämne för en Hist. Tidskrift, och att patriotismen står i nära förbindelse med häfdateckningen, därpå behöfver man ej gå långt för att finna exempel. Då Aftenposten i sin slutreplik finner, att »Undskyldningerne» för »Skriverierne» om fröken Key ej äro »tilfredsstillende», få vi endast erinra, att vi hvarken gjort eller behöft göra några ursäkter; vi ha endast afgifvit en förklaring, beklagande, om Aftenposten ej är belåten med densamma, så mycket mer, som omdömena i det hela äro ganska oskyldiga samt delvis åtminstone ej borde röna ogillande i de meningskretsar Aftenposten representerar.

I nyssnämnda häfte anmäldes äfven den nyligen utgifna brefväxlingen från 1814 mellan Wirsén och Hans Järta. Med anledning af den sistnämndes skeptiska uttalanden om unionen och dess bestånd tillät sig recensenten att i förbigående göra ett par reflexioner om de nuvarande utsikterna i detta hänseende och råkade därvid nämna ett par nyligen använda och omtalade norska agitatorer, hvilkas framgångsrika verksamhet här gjort ett dåligt intryck och visserligen icke af Aftenposten gillats. Det förefaller, som om dessa skäl vore nog svaga för att inordna Tidskriften under den ena eller andra skolan, och hvad vidrörandet af aktuella frågor angår, är den svenska historiska tidskriften ej den enda bland sina kolleger, som någon gång kan göra detta.

Men ännu en försyndelse återstår verkligen, och synbarligen en mycket svår, om icke den värsta. I samma olyckliga häfte förekom under afdelningen »Underrättelser» en notis om L. Pingauds 1897 i »La Revue de Paris» publicerade artikel »Bernadotte et les Bourbons», som väsentligen behandlar Karl Johans planer på den franska kronan. Om dessa planer fällas bl. a. de fullt korrekta omdömena, att de ej kunna betviflas samt att hela Europa var fullt af rykten om desamma. Hvar och en, som följt med Hist. Tidskrift, vet att i afd. »Underrättelser» aldrig meddelas längre recensioner utan endast korta notiser. Men vår stränge norske granskare är förtörnad. Här, i denna korthet, kommer till synes »en ganske mærkelig Naivitet», utbrister han, och gör sedan den älskvärda insinuationen, att Red. af opportunitetsskäl skulle »lægge Dölgsmål» öfver faktiska förhållanden — hvilkas tillvaro den dock oförbehållsamt erkänt. Och i slutrepliken af d. 6 maj heter det, att det ser ut som om författaren »enten ikke kjender, eller ialfald vil dække sikre historiske Kjendsgerninger, der i alle andres Öine står som de, der afgjör en

hel politisk situation» o. s. v., hvarjämte förf. åter talar om det »undskyldende Lys», hvari Tidskriftens Red. ser saken, såsom obefogadt. Vi nödgas än en gång, och det på fullt allvar, påpeka, att icke heller här var det fråga om några »ursäkter», — ifrågavarande notis är för sitt ändamål fullt korrekt — och vi anmärka därjämte, att den svenska historiska världen icke känner till någon vetenskapligt afgörande bevisföring för den »Kjendsgjerning», att i planerna på Frankrikes krona låg afgörandet af en hel politisk situation — dunkla och sväfvande som dessa uttryck äro — eller nyckeln till 1814 års händelser. Det är ju möjligt att så är, men icke ligger bevisföringen i memoarers halkiga uttryck eller diplomaters lösmynta påståenden. Först efter den kritiska pröfningen af dessa uppgifter och under ett något så nära fullständigt herravälde öfver materialet kan ett sådant bevis presteras. Har detta skett i Aftenposten, får dess ärade författare ursäkta, om det är oss obekant. Red. af Hist. Tidskrift har hvarken tid, råd eller skyldighet att följa med »dögnlitteraturen», och det synes oss ligga »en ganske mærkelig Naivitet», för att låna vår granskares egna ord, i att fordra detta.

»Der må önskes samarbeide mellem de nordiske Historikere», fortsätter artikelförfattaren, men, suckar han, huru skall en sådan komma till stånd, om det ena landets historiska tidskrift gör sig till tolk för ensidiga meningar och proklamerar sig som organ för en enskild skola? »Sveriges egen vetenskaplighet skall allra minst vinna därpå.» Såsom vi ofvan visat, har Hist. Tidskrift aldrig gjort sig till organ för en »enkelt skole». Och hvad samarbetet mellan nordiska historici angår, något som vi i sig självt ingenting kunna ha emot, torde det förutsätta bland annat, att de få del af hvarandras arbeten.

Aftenpostens artikel i dess obefogade insinuationer röjer en viss retad ömtålighet. Retligheten går så långt, att författaren i fortsättningen till och med är misslynt öfver, att vi hålla på och prisa vår regeringsform af 1809. Månne det icke är Norges egen, vackra historiska vetenskap, som till sist blir lidande af en dylik nervositet?

Ehd.

Underrättelser.

— Justitierådet C. G. Hammarskjöld afled efter en tids sjukdom den 1 sistl. april. Utan att tillhöra historici af facket följde den aflidne med intresse den historiska litteraturen och var väl bevandrad både i svensk och allmän historia. Detta intresse togs också praktiskt i anspråk, då han under några år var ord-

förande i K. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia; han ägnade åt denna uppgift samma varma intresse, som han medförde till alla de många verksamhetsområden, på hvilka hans stora dugande kraft togs i anspråk och lämnade denna plats, först när sjukdomen förlidet år bröt hans krafter. Till Hist. Tidskrift har han lämnat några bidrag, särskildt ett par granskningar af unionshistorisk litteratur, hvilka på sin tid väckte uppmärksamhet och framkallade diskussion. Af Vitterhets-, Historie- och Antikvitets-Akademinen var H. hedersledamot sedan 1897, K. Samfundet tillhörde han sedan 1883.

— Finske statsrådet f. d. professorn Zachris Topelius afled d. 12 sistl. mars sedan kan han kort förut fyllt 80 år. Han blef 1854 utnämnd till e. o. professor i Finlands historia, blef 1863 professor i finsk, rysk och nordisk historia, 1876 professor i allmän historia och tog 1878 afsked från professuren. Genom vetenskapliga arbeten har ej T. på mera framstående sätt främjat det ämne, som han representerade vid Finlands högskola. Genom sina historiska noveller och romaner, framför allt genom *Fältskärns berättelser* (1851—67), har han däremot i många yngre och äldre sinnen tändt och underhållit intresset för Sveriges och Finlands historia, särskildt under 1600-talet liksom han genom sin *Läsning för barn* samt *Boken om vårt land* uppfostrat det unga släktet på ömse sidor Bottenhafvet till ädla tankar och kärlek till fosterlandet.

— Utgifvaren af *Regesta pontificum Romanorum* och *Bibliotheca historica medii ævi*, förre bibliotekarien vid tyska riksdagen August Potthast har aflidit d. 13 febr. detta år, 74 år gammal.

— Stadsarkivarien i Magdeburg Max Dittmar, känd genom flera bidrag till Magdeburgs historia under 30-åriga kriget, har aflidit d. 21 febr., 40 år gammal.

— Den franske kulturhistorikern Charles Yriarte har aflidit d. 7 april. Han är mest bekant genom sitt illustrerade arbete »La vie d'un patricien à Venise au XVIe siècle».

— *Vitterhets- Historie- och Antikvitets-Akademien* har till korresponderande ledamöter kallat slottsarkitekten J. F. Lilljeqvist och doktor Fritz Arnheim i Berlin. Akademien har vidare den 20 mars tilldelat docenten i historia vid Uppsala universitet Carl Hallendorff det Beskowska stipendiet.

— *K. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia* har till ledamöter invalt amanuensen dr J. A. Almqvist, envoyén frih. C. Bildt, lektor N. Höjer, kabinettskammarherren grefve H. G. Wachtmeister samt kamrer K. F. Werner.

— Af Sveriges Ridderskaps och Adels riksdagsprotokoll, äldre serien redigerad af Severin Bergh, har fjortonde delen utkommit, omfattande 1682—1683 års riksdag. Man synes sålunda snart ha att motse denna äldre series fullbordan.

— *Svenska Fornskriftsällskapet* förbereder till utgifning, utom fortsättningen af medeltidsordboken, »Heliga Mechtilds uppenbarelser», öfversatta af Jöns Budde, samt »Svenskt-latinskt lexikon», en Vadstena-codex från 1400-talet.

— Af riksantikvarien Hildebrands stora arbete *Sveriges Medeltid* har andra bandet afslutats med sjätte häftet. Det innehåller slutet på kap. 2 *Försvarsverk* samt 3—5, afhandlande *Eldvapnen och deras föregångare*, *Flottan* samt *Krigföringen*.

— I Uppsala har under året ytterligare följande historiska afhandlingar försvarats: tidigare på våren *Bidrag till kännedom om Ingermanlands historia och förvaltning. I. 1617—1645* (IV + 234 sid.) af C. Öhlander; samt d. 23 maj *Johan III och Hertig Carl 1568—1575* (VIII + 145 sid.) af O. Söderqvist; d. 24 maj *Konflikten mellan Danmark och Holstein-Gottorp 1695—1700 med särskildt afseende fäst vid Sveriges förhållande till densamma. I. Mars 1695—april 1697* (VIII + 246 sid.) af E. Olmer; d. 25 maj *Formerna för grundlagsfrågors behandling i svenska riksdagen 1809—1866* (VIII + 228 sid.) af E. Rönnblad; d. 26 maj *Johan III och Europas katolska makter 1568—1580. Studier i 1500-talets politiska historia* (XXIX + 321 sid.) af K. Hildebrand samt d. 27 maj *Lars Grubbe, hans lif och verksamhet* (IV + 130 sid.) af P. G. Berggren.

— Grefve Carl Trolle-Bonde på Trolleholm har utgifvit ett nytt band af *Anteckningar om Bondesläkten* eller *Riksrådet grefve Gustaf Bonde, III.* Bandet innehåller grefve Gustaf Bondes otryckta politiskt-historiska skrifter, bland andra hans bekanta berättelse om Partistriden vid 1738—1739 års riksdag. Vi hoppas snart kunna utförligare återkomma till denna publikation eller till grefve Gustaf Bonde som politisk skriftställare.

— På uppdrag af senast församlade unionskomité har docenten S. Clason utarbetat en *Historisk redogörelse för unionsfrågans tidigare skeden.* På grund af sin tillkomst är publikationen strängt objektivt hållen utan »kritiskt skärskådande». Ett register underlättar användningen af denna nyttiga bok, till hvilken vi framdeles torde återkomma.

— Af *Meddelanden från det litteraturhistoriska seminariet i Lund* utgifna af H. Schück har nyligen n:r IV utkommit, innehållande *Erik den helige. En sagohistorisk studie* af Knut Stjerna. Uppsatsen, som redan förut låtit sig omtalas, är visserligen af ett ganska öfverraskande innehåll. Se här några af resultaten. Den verklige Erik har några få år regerat öfver Svealand och Västergötland, har varit snarare fientligt än välvilligt stämd mot kristendomen och stupade i en strid vid Uppsala, sannolikt icke för danske prinsen Magnus Henriksson utan troligare för Karl Sverkersson. Den legendariske Erik har visserligen ärft några få drag af den historiske, men de öfriga och viktigaste från en missionär på 1000-talet

af samma namn, äfven kallad Erik peregrinus, från den finske missionsbiskopen Henrik (hvad finnarnes omvändande beträffar), samt sist och icke minst från ingen mindre än den gamle solguden Frö eller Frej, till hvilken namnet Erik bland andra skulle vara ett attribut. Den ryktbara eriksgatan skulle sammanhänga med den hedniska seden att kringföra Frös bild på en vagn för att därigenom främja årsväxten. Därjämte ha åtskilliga drag på den legendariske Erik öfverflyttats från konung Sverker den gamle, de nämligen, som angå hans verksamhet för kristendomens införande. Vi hoppas vid ett senare tillfälle kunna återkomma till en närmare granskning af dessa märkliga angrepp på våra gamla historiska traditioner.

— I tidskriften *Nordisk Revy* för 1897 har hr J. Kreüger offentliggjort en serie artiklar under titeln *Johan III och den katolska reaktionen*, hvilka äfven utdelats i separattryck. Afhandlingen stöder sig i allt väsentligt på aflidne lektor Ahlqvists i riksarkivet förvarade samlingar af afskrifter och anteckningar ur arkiv, särskildt det vatikanska, och ur tryckta arbeten. Några egna arkivstudier synes förf. ej hafva gjort och hans litteraturkännedom är likaledes väsentligen begränsad af Ahlqvists anteckningar. Det synes, att döma af innehållet, ej gärna vara möjligt, att förf. självständigt studerat ens så bekanta arbeten som Anjous kyrkohistoria och Theiners »Sverige och dess förhållande till den heliga stolen». Schücks, Annerstedts och Ödbergs arbeten äro ej använda, och endast några enstaka tämligen godtyckligt valda nyare verk utöfver nyssnämnda anteckningar citeras. Under sådana förhållanden kunde skriften förbigåtts med tystnad, om ej förf. själf genom talrika urkundscitat och noter gifvit densamma ett utseende af vetenskaplighet, som påkallar vårt omnämnande. Det måste då, ledsamt nog, sägas, att afhandlingen icke blott saknar all vetenskaplig betydelse utan äfven röjer en sällsynt och nästan oförklarlig oförmåga att reda sig med en historisk bearbetning. De latinska citaten, strödda i text och noter, formligen vimla af tryckfel och göras ej sällan genom förbigående eller missläsning af ord fullständigt meningslösa. De främmande namnen äro ofta sida efter sida felskrifna och stundom nästan till obegriplighet travesterade (t. ex. Elubutus Känguistus i st. f. Hubertus Languetus). Personerna äro gång efter annan förväxlade med hvarandra på ett mycket sällsamt sätt (t. ex. kardinalen från Como med kardinalen Commendone, Laurentius Magnus med Klosterlasse). Referaten af aktstyckena äro vanligen så rika på förbiseenden och felaktigheter, att de verkligen ej äro användbara. Faktiska misstag möta öfverallt. Skildringen af Sveriges kyrkliga förhållanden är ofullständig och delvis oriktig på grund af otillräcklig sakkunskap, och det förhåller sig föga bättre med skildringen af den utrikes politiken (t. ex. i fråga om Katarina Jagellonicas italienska arf). Kapitlen om Possevinos beskickningar till Sverige och om förbindelserna med kurian genom Typotius äro på grund af förekommande »oegentligheter» mycket vilseledande. Odaterade

aktstycken äro hänförda till felaktiga tidpunkter, brefskrifvare och adressater förväxlade och författarens resonnemanger på grund af sådana omständigheter naturligtvis förfelade. Det händer ock, att ett aktstycke på ett ställe hänföres till en viss, för öfrigt oriktig tidpunkt, på ett annat, några sidor efteråt, till en annan, för öfrigt likaledes oriktig tidpunkt, utan att förf. själf tyckes hafva någon aning om förhållandet. Det hela synes endast kunna förklaras genom en af åldern framkallad oförmåga att vare sig i yttre eller inre hänseende åstadkomma en korrekt framställning, möjligen ock af ovana vid rent historiskt författareskap; författaren har, som bekant, hittills hufvudsakligen sysslat med rättshistoriska ämnen.

— *Kongl. Humanistiska Vetenskapssamfundet* i Uppsala, som stiftats på grundvalen af en donation, gjord af framlidne åldermannen i Stockholm Jakob Westin, har i år sett sig i stånd att påbörja realiseringen af den af nämnde donator uppställda hufvuduppgiften att utgifva en *historisk-topografisk-ekonomisk beskrifning öfver Uppland*, däri inbegripen *Stockholms stad*. Redaktionen har uppdragits åt fil. dr Karl Hildebrand. Humanistiska Vetenskapssamfundet har vidare nyligen i skrifvelse af d. 20 april ingått till stadsfullmäktige i Stockholm med begäran om ett anslag för utgifvande af en urkundspublikation rörande Stockholm, i hvilken förslagsvis skulle inrymmas stadens privilegier, sammandrag af stadens räkenskaper för 1500- och 1600-talen, statistiska mantalslängder och tabeller, utdrag ur tänkeböckerna, förteckningar på kartor m. m. Man har tänkt sig att under fem år ett häfte om året kunde utgifvas, hvarvid början skulle göras med stadens privilegier, och uppskattat kostnaderna, för hvarje häfte till 1,500 kronor, sålunda i allt 7,500 kr. Planen att utgifva stadens privilegier är gammal, i det stadsfullmäktige redan 1873 öfverenskommit med K. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia om en dylik publikation. Sedan dess har emellertid ingenting gjorts vid saken och det Historiska Samfundet har på därom gjord framställning förklarat sig för sin del ingenting ha emot, att privilegiepublikationen öfvertoges af Humanistiska Vetenskapssamfundet. Vi taga för gifvet, att herrar Stadsfullmäktige ej skola göra några svårigheter vid beviljandet af ett så måttligt anslag för ett ändamål, hvars intresse för Stockholms stad är så uppenbart. Beräkningen af tryckningskostnaderna är visserligen icke för högt tilltagen. Man frågar sig endast, om fem häften äro nog för det afsedda målets vinnande.

— Jur. fil. kand. Fredrik Drake har nyligen utgifvit *Stamtaflor öfver adl. ätterna Hand och Drake af Hagelsrum* — Arvid Knutsson Hand antog, som bekant, i slutet af 1500-talet mödernenamnet Drake och blef stamfader för en ännu blomstrande ätt. Stamtaflorna, hvilka torde komma att åtföljas af supplerande noter, innehålla särskildt för släkten Hand, flera tillägg och rättelser till genealogierna i Anreps Ättartaflor. Märkligast torde vara uppställandet af en ny stamfader för sistnämnda ätt i en viss Peder

Fleming, för hvilket de utlofvade noterna torde komma att innehålla bevis.

— *Svenska litteratursällskapet i Finland* har utgifvit ett nytt häfte af sina Förhandlingar och uppsatser med ett omväxlande innehåll. Den utförligaste afhandlingen, af G. Frosterus, har titeln *En vändpunkt i Alexander I:s regering* och behandlar den lättrörde och oberäknelige kejsarens omslag från liberala till reaktionära idéer, särskildt med afseende på Finland, i sammanhang hvarmed de finska statsmännens, Armfelts, Rehbinders, Aminoffs m. fl. verksamhet utförligt behandlas. Armfelts roll såsom Alexanders rådgifvare tecknas, synbarligen, med mycken opartiskhet. I öfrigt finner man smärre afhandlingar af M. G. Schybergson om Jakob Tengströms drama *Zelis;* af I. A. Heikel om *Svensk vältalighet i Finland under 19:de seklet;* af Y. Hirn om *Finland i den utländska reselitteraturen* (förnämligast med anledning af engelsmannen Clarke's Travels trough various countries) m. m. — Sällskapets Förhandlingar vittna icke blott om dess jämförelsevis blomstrande finanser utan äfven om dess lifliga och af oss med allt intresse följda verksamhet för bevarandet af de svenska minnena i Finland. På slutet meddelas en förteckning öfver dess redan ganska rikhaltiga manuskriptsamling.

— Vi hafva fått oss tillsänd herr Alfred Jensens öfversättning af den store polske skalden Adam Mickiewicz' på 1830-talet författade, berättande dikt *Herr Tadeusz* (VIII + 412 sidor, Albert Bonnier). »Herr Tadeusz» är, som bekant, ett af den polska litteraturens mest berömda episka skaldestycken. Såsom ett diktverk undandrager sig visserligen arbetet, strängt taget, vårt omdöme, men det ger, såsom öfversättaren framhåller, en lefvande bild af de polska sträfvandena och intressena under de årtionden, som förflöto mellan Polens delningar och tidpunkten för de nya förhoppningar, som väcktes hos det olyckliga folket genom Napoleons uppträdande, och kan därför här förtjäna ett omnämnande. Händelsen är förlagd till slutet af 1811 och början af 1812. Öfversättaren har därjämte bifogat en utförlig kommentar, som äfven den historiskt intresserade kan ha nytta af. Den innehåller nämligen en mängd sakrika historiska, biografiska och tekniska upplysningar, väl behöfliga för de flesta läsare, som ej torde närmare känna polska förhållanden. Själfva öfversättningen synes ådagalägga en stor versifikatorisk talang, och det är en vinst för vår litteratur att få ett sådant diktverk på sådant sätt tolkadt. Tilläggas bör, att arbetets utstyrsel är synnerligt prydlig.

— Af den på föranstaltande af Bestyrelsen för Åbo stads historiska Museum utgifna vackra samligen *Bidrag till Åbo stads historia* har utkommit Första seriens nionde häfte, som innehåller *Utdrag ur Åbo stads dombok 1637*, redigerade af Torsten Hartman.

— Senaste häften af *Dansk Historisk Tidsskrift* innehålla intressanta uppsatser äfven för svensk historia. I första bandets andra häfte af »sjunde række» finner man en afhandling af M. K. Zahrtman om *Svenskarne på Bornholm 1658*, behandlande historien om guvernören Printzenskölds mord m. m.; äfven den andra afhandlingen *Om fotfolket i de danska härarne under 16:de århundradet* af öfverste E. Madsen är af intresse, då förhållandena i detta hänseende torde varit skäligen likartade i Sverige och Danmark. Tredje häftet upptages till större delen af en längre icke afslutad afhandling af kand. A. Friis: *Frederik den Sjette og det andet svenske Tronfölgervalg 1810*. Den behandlar danske konungens försök att främja sin kandidatur vid tronföljarevalet efter Karl Augusts död samt planerna att möjliggöra en skandinavisk union, sådana de drefvos dels inom regeringen med utrikesministern Rosencrantz i spetsen och under inflytelse af en eller annan svensk, såsom grefve Ruuth, dels af enskilda personer närmast inom det »Skandinaviske Literatursælskab», liksom af N. F. S. Grundtvig. Det var ju ett ögonblick, då Nordens historia kunnat ledas in på nya vägar, men de allvarliga önskningarna synas endast ha förefunnits på ena sidan Sundet. Projekten till ett unionsfördrag, så lösa de än voro, äro af visst intresse.

— Af *Repertorium diplomaticum regni danici mediævalis* eller Förteckning öfver Danmarks medeltidsbref med utdrag af hittills otryckta, som utgifves af Sällskapet för utgifvande af källor till dansk historia, har andra bandet fullbordats med andra häftet, hvilket omfattar åren 1382—1400. Utgifningen ledes fortfarande af professor Kr. Erslev med biträde af William Christensen och Anna Hude.

— Samma danska Sällskap för utgifvande af källor till dansk historia har äfven genom dr Gustaf Bang publicerat första häftet af en 1500-talets brefväxling: *Breve til og fra Kristoffer Göje og Birgitte Bölle*. Brefväxlingen, hvilken såsom alla sådana har stort språkligt och kulturhistoriskt intresse, försiggår delvis med nordiska sjuårskriget som bakgrund, och Kristoffer Göje meddelar sin »kära Byrytte» åtskilliga notiser från detsamma, hufvudsakligen, vill det synas, huru man å ömse sidor härjade och brände.

— Af den förlidet år aflidne danske riksarkivarien A. D. Jörgensens smärre *Historiska afhandlingar* har en samlingsupplaga börjat utgifvas på E. Bojesens förlag i Köpenhamn. Jörgensen var en mycket alstringsrik och mycket mångsidig historisk författare. Hans område sträckte sig från kristendomens införande i Danmark och till våra dagar. Han behandlade kyrkohistoria och litteraturhistoria, konsthistoria och heraldik, rättshistoria och topografi, politisk historia och biografi. Öfver alla dessa afhandlingar förstod J. att gjuta en varm och, när ämnet därtill gaf anledning, en poetiskt fängslande stils behag, och han visade sig på samma gång som en skarpsinnig och lärd historiker, hvilken med viss förkärlek, visser-

ligen ock med en viss ensidighet, tog upp de svåra och intressanta problemen. Afhandlingarna komma att utgifvas i omkr. 30 häften à 50 öre häftet. Början har skett med tredje bandet »Afhandlinger vedrörende Danmarks nyere historie». Det yttre är smakfullt, såsom förhållandet plägar vara med Det nordiske Forlags publikationer.

— I senaste band af *Jahresberichte der Geschichtswissenschaft* (för 1896) har man fortfarande dr Severin Bergh att tacka för öfversikten den svenska historiska litteraturen. Det är ett mödosamt och otacksamt göra, och den omsorg, hvarmed hr Bergh gjort sin sak, är därför så mycket mera värd vårt erkännande. På framställning af redaktionen har han måst ännu mer än förut knappa in på utrymmet. Det är ej sålunda hans fel, att hela den svenska litteraturen för ett år i fråga om historia får plats på sju sidor.

— H. Grotefends grundliga omarbetning af hans 1872 utkomna *Handbuch der historischen Chronologie des deutschen Mittelalters und der Neuzeit* har nu fullständigt utkommit i tre band: 1) *Glossar und Tafeln;* 2:1) *Kalender der Diocösen Deutschlands, der Schweiz und Skandinaviens;* 2:2) *Ordenskalender; Heiligenverzeichniss. Nachträge zum Glossar.*

— Första häftet af *Historische Vierteljahrschrift*, utgifven af professor dr G. Seeliger, har nyligen utkommit (dat. 12 april 1898). Häftet innehåller afhandlingar, granskningar, underrättelser samt bibliografi. Priset för årgång är 20 mark, omfånget omkring 46 ark. Bidragen honoreras utan skillnad med 40 mark för arket (ungefär = 36 kr.) enligt redaktionens tillkännagifvande.

— Direktorn för preussiska statsarkivet R. Koser har utnämnts till preussiska statens historiograf.

— Den 12 nästkommande september sammanträder en *internationell kongress för diplomatiens historia* i Haag vid samma tidpunkt, som man i Nederländerna firar drottningens myndighetsförklaring och kröning. Kongressen, som särskildt vänder sig till diplomater, lärde och skriftställare i alla länder, kommer att dela sig i sektioner, i hvilka hvarje folk kan tala sitt eget språk och har sin egen ordförande. Hederspresident blir den nederländske utrikesministern herr de Beaufort; president blir herr de Maulde La Clavière, redaktör för den franska tidskriften »Revue d'histoire diplomatique». Ledamotsafgiften är bestämd till 20 francs.

— *Revue Historique* i sitt maj-juni-häfte ägnar i sin »bulletin historique» för Frankrike (af R. Reuss) äfven några väl befogade anmärkningar åt herr O. G. von Heidenstams ryktbarvordna bok om Lovisa Ulrika. Den stora allmänheten, heter det, skulle nog finna biografien nöjsam: »pourvu qu'on l'amuse, il s'inquiète peu d'où lui vient son plaisir». Den vetenskapliga granskningen har dock andra plikter, och den berömda tidskriften uttalar därpå sitt

bestämda ogillande af det sätt, hvarpå herr von H. begagnat sig af doktor Arnheims meddelanden och källhänvisningar, samt påpekar arbetets stora brister i vetenskapligt hänseende. »Il importe peu que l'ouvrage soit amusant en lui-même», slutar artikeln; »de tels procédés l'excluent de toute prise en considération sérieuse dans un recueil qui regarde l'honnêteté la plus absolue comme la première vertu de l'historien». Såsom våra läsare finna, har herr von Heidenstam i en bilaga till detta häfte af Hist. tidskrift meddelat det förord, som han ämnat skänka sin bok men som hans franska förläggare fått utesluta och hvari han verkligen, om än icke rätt fullständigt, erkänt sina förbindelser till d:r Arnheim. Vi tro oss vidare veta, att herr von H. själf delgifvit d:r A. samma förord. Detta är ju korrekt handladt. Vi beklaga endast, att allt detta icke skett redan förliden höst. Af mer än en anledning, som vi här ej behöfva specificera, har intrycket, efter hvad vi försport, ej blifvit fullt detsamma, som det då skulle blifvit.

— Samma häfte af *Revue Historique* innehåller några intressanta betraktelser af Tidskriftens utgifvare G. Monod om den närvarande ställningen i Frankrike, framkallade af herr Hanotaux' recipierande i franska akademien och herr de Vogüés hälsningstal. Den senare gjorde sig därvid till tolk för de nu rådande stämningarna i landet, som sätta sitt hopp på arméen och en stundande statskupp och som vilja afskaka det ok, »som 600,000 protestanter, 50,000 judar och 22,000 frimurare låta tynga på 38 millioner fransmän». Såsom man finner, håller sig icke ens denna ryktbara tidskrift fri från dagens frågor.

Kristian V i slaget vid Lund.

En kritisk undersökning

AF

ARTHUR STILLE.

Den historiska litteraturen om slaget vid Lund är som bekant ganska rik. Af nyare historieskrifvare hafva bland andra Carlson och Fryxell i sina stora verk och Vaupell i »Den danske Hærs Historie» gifvit utförliga framställningar af slaget, och det har blifvit föremål för strängt kritisk monografisk behandling i »Rammel: Anteckningar om slaget vid Lund»[1] och i »Björlin: Kriget mot Danmark 1675—1679» (Stockholm 1885) samt i »C. J. von Arenstorff: Generalerne Friderich og Carl von Arenstorff» (Köpenhamn 1889), som dock endast behandlar vissa partier af slaget. Ett framstående bidrag till kännedomen om striden och ett oumbärligt hjälpmedel vid ytterligare forskningar har Lövenskjold lämnat i de stora plankartorna öfver de olika momenten af slaget.

Med hänsyn till allt detta är det rätt egendomligt, att en så pass viktig fråga som den om Kristian V:s eget deltagande i slaget och hans försvinnande från slagfältet, när och under hvilka omständigheter detta senare skedde, alldeles ej kan sägas vara fullständigt utredd.

Olika uppfattningar härom äro rådande inom litteraturen: de båda ytterligheterna representeras af Carlson,

---

[1] I Samlingar utgifna för de skånska landskapens historiska och arkeologiska förening (Lund 1877).

som låter Kristian flykta tillsammans med sin vänstra flygel, och Paludan-Müller[1], som låter honom lämna fältet »såsom Melas vid Marengo», i den tron, att segern nu vore väsentligen betryggad och att hvad som återstode utan svårighet kunde ombesörjas af de kvarblifvande generalerna.

Vid den danska arméns uppbrott ur lägret vid Skälshög hade konungen följt med den vänstra flygeln fram till Lund, och han deltog med stor personlig tapperhet i dennas sammandrabbning med den svenska högra flygeln under Karl XI. Denna strid varade till klockan ungefär half tolf, då den danska flygeln ändtligen flydde. Att Kristian V ej följde med i dessa truppers flykt till lägret, sedan till Kjeflinge å och däröfver, framgår af alla de omständigheter, för hvilka här nedan skall redogöras: till en början torde det vara tillräckligt att nämna, att han, då han i verkligheten lämnade fältet, var åtföljd af hästgardet (eller en del däraf), och detta hade alldeles icke varit med på den slagna vänstra flygeln, utan stod borta vid Vallkärra näst ytterst på den danska högra flygeln. Upplysningar om händelserna vid och närmast efter den vänstra flygelns flykt finnas, om än sparsamt, i svaro- och vittnesmålen i den process, som i januari 1677 började mot den vänstra flygelns chef, generalmajoren Sandberg. Denne själf säger i svaromålet, att konungen och han träffades på fältet »bland de sista, ej bland de första officerarne af den vänstra flygeln» och att de flesta voro långt i förväg; konungen befallde honom då att samla de åtskilda hoparne och få folket att hålla stånd. Sandberg lofvade att göra detta, så vida det vore möjligt, hvilket han sedermera ej fann det vara. Öfverste Jacob Bülow, som under striden fått hästen skjuten under sig och efter ett försök att fäkta till fots, fått en ny häst af sin kornett, fann, då han åter hade kommit till häst, att allt redan var i förvirring och att förföljandet var i full gång. Bülow träffade då major Wortmann, ryttmästaren Lamare och ryttmästaren von Kahlen, hvilka hade kring sig en del ryttare, enligt ett annat vittnesmål 70, af Arenstorffs och Sandbergs rege-

[1] I en historisk artikel i Berlingske Tidende den 29 november 1876.

menten. Allt hopp om motstånd mot fienden på denna flygel syntes vara slut, och Bülow uppmanade folket att följa honom till den obesegrade danska högra flygeln och där fortfara att göra konungens tjänst. Härtill voro ryttarne villiga, och truppen satte sig i marsch; det måste alltså hafva varit åt Vallkärra till, där högra flygeln stod. Bülow mötte härvid strax konungen och sade honom hvad meningen var. Konungen lät då Wortmann sända löjtnant Molck till den flyende vänstra flygeln med underrättelse att högra flygeln vore i godt stånd och order att den vänstra skulle göra halt och formera sig igen. Löjtnanten kom emellertid aldrig fram till den vänstra flygeln; fienden var redan mellan honom och denna. Den Bülowska truppen var ej långt från den högra flygeln, då den blef afskuren därifrån genom svenska skvadroner, dels sådana som ännu icke varit i elden, dels sådana, som varit med om att förfölja den vänstra flygeln, men då de sågo Bülows trupp, vände om. Det blef nu omöjligt för denna senare att nå Vallkärra och den högra flygeln, och den trängdes på flykt norr ut och måste följa de andra öfver ån.[1]

Att konungen ej varit med denna trupp, då den trängdes bort till ån, är säkert. Af vikt är det emellertid att konstatera, att det vid en viss tidpunkt var svårt att komma från platsen, där vänstra flygelns sista strid stått, till Vallkärra. Red Bülow, då han talat med konungen, ditåt och naturligtvis så rak väg som möjligt, och hindrades, så är det i och för sig föga troligt, att Kristian lyckats bättre, om han försökt. Han hade kommit samman med en annan trupp ryttare från vänstra flygeln, nämligen Brockenhus' dragoner, ovisst om detta skett före eller efter hans sammanträffande med Bülow; bland dragonerna befann sig äfven öfverste Steensön. Brockenhus' dragoner — enligt Lövenskjold tre skvadroner — hade tänkt komma fram till högra flygeln, men fingo då order att följa konungen, en order, som regementskvartermästaren framförde till regementets officerare.[2] Öfverste Steensön hade tänkt »sich

[1] Öfverste Bülows interrogatoria den 19 februari 1677 och öfverstelöjtnant Wortmanns vittnesmål i Sandbergs sak den 17 februari 1677.
[2] Öfverste Brockenhus' vittnesmål i Sandbergs sak. Öfverste Steensöns vittnesmål den 14 febr. 1677.

auf dem Kirchhof zu setzen», då han stötte ihop med dragonerna.

En uppfattning som särskildt framträder hos Arenstorff i ofvannämnda arbete (sid. 150, jfr. sid. 135 m. fl.), är, att Kristian strax efter detta lämnade valplatsen. Efter att hafva omnämnt Kristians order genom löjtnant Molck, fortsätter Arenstorff: »Det fremgaaer heraf tydeligt, at Oberstlieutenant Wortmann og hans Folk den gang vare afskaarne baade fra höjre og venstre Flöj, altsaa ogsaa Kongen, der gav ham Befalingen. Det Sted hvor Befalingen blev givet, kan kun være Vallkärra eller sammes Nærhed, ellers kunde der ikke være Tale om at komme til höjre Flöj og at være afskaaren derfra. Kongens Beslutning om ilsomt at forlade Valpladsen (han red ju i fuldt Spring fra Vallkärra ned til Aaen i Spidsen for Hestgarden) fremtræder derfor som taget paa Grund af, at Alt lukkede sig omkring ham, og som en Fölge af, at han muligvis mistvivlede om, at Udfaldet kunde blive godt, selv om höjre Flöj var i god Stand, naar den dog maatte staa alene.»

Mot denna framställning kunna flera anmärkningar göras. Brockenhus' dragoner, som fått befallning att följa konungen, voro, så vidt af Bülows interrogatoria framgår, ej samman med den Bülowska truppen, då denna blef afskuren, och Bülow säger, att han fortsatte sin marsch, sedan han talat med konungen, och så blef afskuren. Däraf att Bülow blef tvungen att draga sig till ån följer ej, att Brockenhus' dragoner, som följde konungen, också blefvo det. Det synes alldeles ej vara nödvändigt eller ens troligt, att befallningen till Molck blef gifven vid Vallkärra eller i närheten däraf; hade detta varit fallet och Bülow så fortsatt marschen ännu närmare, skulle han väl svårligen kunnat riskera att få svenskar mellan sig och den starka danska högra flygeln. Arenstorff synes finna något stöd för sin uppgift om närheten af Vallkärra såsom plats för befallningens gifvande uti öfverste Steensöns uppgift om att han tänkt fatta posto »auf dem Kirchhof», hvilket af Arenstorff tolkas såsom Vallkärra kyrkogård; på vägen dit påträffar han Brockenhus' dragoner, hvilka så tänkas i omedelbar närhet af Bülows folk. Det skulle emellertid

vara ganska underligt, om Steensön på vänstra flygeln långt borta vid galgbacken eller ännu längre bort bestämmer sig för ett så aflägset ställe som Vallkärra kyrkogård, då han ingen föreställning kan hafva om hurudant där ser ut — inga af de i Sandbergs sak vittnande officerarne hade vetat, hurudant det såg ut vid den högra flygeln — och ej kan veta, om ej svenskarne innehafva denna plats, ja, ej ens om den öfver hufvud ligger inom bataljområdet. Det förefaller då vida troligare, att med »auf dem Kirchhof» menas den högt liggande platsen kring Allhelgona kyrka vid Lund, som nu kunde tänkas disponibel för Steensön och kvarblifna hopar, då svenskarne långt förbi denna plats och dess omgifningar förföljde danskarne bort mot lägret. Platsen vid kyrkan kallades Hellne kyrkovång och detta torde kunna motsvara Steensöns »Kirchhof». Förhåller det sig nu så, då kan man antaga, att han på sin ridt i ungefär sydvästlig riktning mot Lund stött på Brockenhus' dragoner och att dessa då varit ganska långt från den danska högra flygeln och från den plats, där Bülows trupp blef afskuren, men att de varit betydligt närmare centern. Konungen har ej flytt med Bülows folk, utan har varit omgifven af Brockenhus' dragontrupp. Det skulle då kunna framkastas den möjligheten, att det var med denna afdelning han flydde, då enligt Arenstorff, »alt lukkede sig omkring ham». Men härvid måste påpekas Arenstorffs egen uppgift, att han red »i Spidsen for Hestgarden» till ån. Detta förutsätter emellertid redan i och för sig, att passagen till högra flygeln och Vallkärra var fri, enär hästgardet stod näst ytterst på högra flygeln; att konungen skulle dels besluta flykten därför, att allting stängde sig omkring honom och han var afskuren, dels verkställa flykten i spetsen för trupper, som tillhörde den segrande högra flygeln, detta framträder som en motsägelse.

Frågan är alltså, hvart Kristian V tog vägen med dragonerna. Redan på förhand skulle man kunna säga, att den del af slagordningen, som nu, efter den vänstra flygelns nederlag, bäst behöfde bistånd, utsatt som den blef för anfall i sin vänstra flank, var centerns infanteri och särskildt dess andra träff. Hitåt komma enskilda ryttareafdelningar

från den i sär sprängda vänstra flygeln, såsom — enligt Lövenskjold — en skvadron af Reventlows och en af Rauchs regemente, hvilka så deltaga i kampen mot från samma håll kommande och anfallande svenska skvadroner. Det skulle alldeles ej förvåna, om konungen också begifvit sig dit med dragonerna, då han borde kunna inse den fara, som här hotade hans infanteri och att hjälp här behöfdes. Dessutom, då han såg vägen till högra flygeln spärrad eller omedelbart utsatt för att blifva spärrad, hade han ej många alternativ att välja emellan. Till ån red han ej nu, hvilket särskildt torde framgå af det efterföljande; för öfrigt kämpade hästgardet ännu borta vid Vallkärra och var alldeles ej nu till hans disposition. För att komma till detta måste han begifva sig till högra flygeln. Men Brockenhus' dragoner, som ville gått till högra flygeln, befalldes i stället att följa konungen. Det kan då icke vara mer än en möjlighet, nämligen den, att Kristian V red med sina dragoner till centern och här å nyo deltog i kampen. Såsom nyss nämnts, var centern nu också i betydligt större behof af hjälp än högra flygeln; den hade flanken blottad, och Karl XI kunde när som helst komma tillbaka, då faran blefve alldeles öfverhängande. Att komma centern till hjälp under dessa förhållanden var utan tvifvel det förnuftigaste, som kunde göras.

Att Kristian V kommit till centern uppgifves af Ramel (sid. 60), men utan att något bevis därför meddelas, och endast i förbigående. Det talas om två skvadroner från den danska vänstra flygeln och säges då: »förmodligen de med konung Kristian till centern anlända». Man torde emellertid på grund af det nu anförda böra antaga, att utom de två skvadronerna af Rauchs och Reventlows regementen äfven Brockenhus' dragoner, och dessa senare med konungen, kommit till centern.

En källa säger bestämdt att konungen var vid centern. Det är den officiella »Relation om Batailen som imellum de Kongl. Dansche och Swensche Armeer blef holdt wed Lund i Schaane den 4 december 1676» (i danska Rigsarkivet). Den säger dels: »imidlertidd bemöyede Mayesteten Sig med at faa den venstre Flöy som GeneralMajor Sandberg anförte i Orden igien oc formanede Foedfolcket til at staae», och

dels: »Hans Kongl. May:tt oc Hans May:tts H. Broder Prince Georg vare allesteds tilstede udj Actionen, hvor det gick heedist til oc anwiiste Squadronerne oc Batallionerne»...

Det kan häremot invändas, att denna relation alldeles ej gifver någon tillförlitlig bild af slagets gång, och detta skall villigt medgifvas. Den gifver en förskönande och för den danska hären särdeles gynnsam framställning af det hela; den omnämner t. ex. ej den sista stora striden och det slutliga danska nederlaget, utan låter Fredrik Arenstorff i god ordning draga sig tillbaka, och den har naturligtvis också en tendens att ej framställa Kristian V:s eget deltagande i för mörk dager. Emellertid kunde denna tendens ju taga sig lika kraftigt uttryck genom att i allmänhet framhäfva konungens strider i sammandrabbningarna och hans eldiga ifver som genom att speciellt uppdikta ett hans deltagande i fotfolkets strid i centern, om detta ej i verkligheten ägt rum. Hade Kristian V ej varit vid centern i något moment af slaget, hade man väl ej vågat på två ställen i relationen säga det, då ju alltför många officerare och soldater skulle vetat, att det var osanning; och han hade ju stått i lika klart ljus, om orden »fotfolket» och »bataljonerna» utelämnats. Men just den omständigheten att dessa ord stå där, synas innebära, att Kristian V verkligen varit hos fotfolket.

Ännu en källa talar om Kristian V:s deltagande i fotfolkets strid. Det är ett koncept till berättelse om slaget, i Rigsarkivet, och delvis återgifvet i öfversättning hos Arenstorff (sid. 208 o. ff.) Det säger att konungen från vänstra flygeln kom till fotfolket och höll här under sammanstötningen med svenskarnes fotfolk. Då han här såg sig nästan omringad, begaf han sig till högra flygeln.[1] Detta kan väl närmast hafva varit vid det tillfälle, då öfverste Cicignons infanteri i andra träffen, anfallet från olika håll, drefs tillbaka, vek och flydde från fältet mot ån. Ramel säger också här (sid. 60), att de som anföllos, voro »drottningens lifregemente samt 2 skvadroner från danskarnes vänstra

[1] Arenstorff sätter detta koncept ganska lågt i fråga om tillförlitlighet; men hans mening synes här ej vara den rätta. Konceptets uppfattning stämmer i verkligheten ganska bra med officerares uppgifter i den Sandbergska saken och med tidsförhållandena under slaget.

(förmodligen de med konung Kristian till centern anlände) i flanken». Detta stämmer med att öfverste Steensön, som ju bevisligen kommit med konungen och Brockenhus' dragoner, var bland dem, som jämte öfverste Cicignon drefs på flykt mot ån.[1] Tiden, då detta skedde, antages af Arenstorff för att vara klockan ett, men Ramel sätter det hela tidigare, och klockan ett synes i hvarje fall vara väl sent, äfven om en af domarne i krigsrätten uttalat denna tidsuppgift. Efter de vanliga uppgifterna hade ju redan vid half ett-tiden, då den öfvergående olyckan med Cicignons folk reparerats, den svenska vänstra flygeln och centern retirerat ned på Nöbbelöfs fälad, vänster om landsvägen. Att Kristian V invecklats i Cicignons flykt, och kommit med till ån, är ej tänkbart, dels af samma skäl som förr anförts angående gardet, dels på grund af alla upplysningar om förhållandena vid ån, då Cicignon kommer dit. Denne träffar på andra sidan ån Steensön och sade till honom, att han gärna ville gå tillbaka till högra flygeln, hvilket han upprepade, då han träffade Sandberg.[2] När Kristian V i verkligheten träffade Sandberg, detta må nu tills vidare antagas hafva varit tidigare eller senare, var hans order att stanna och formera trupper, och ordern har en viss verkan.[3] Men nu vid ån spörjes icke till annat än reträtt, och i trots af sin uttalade lust att återvända har Cicignon intet annat att göra än att följa med de öfriga på reträtten. Man kan häraf tryggt sluta, att Kristian V ej var i närheten och ej flytt med Cicignons folk. Visserligen sade öfverstlöjtnant Basse till Steensön, att man skulle följa konungen till Landskrona, men detta likasom »det skri bland trupperna», som redan nu hördes, att man skulle gå till Landskrona, har endast karakteren af löst tal, och i inga utsagor af vittnen i Sandbergs sak finnas några verkliga spår af att konungen skulle vara tillstädes vid eller i närheten af ån. Det kan emellertid såsom ganska säkert antagas, att utom Steensön åtskilliga af de ryttare, som dittills följt konungen, blifvit nödsakade att följa Cicignons flyktande infanteri. Steensön var väl ej alldeles

[1] Steensöns vittnesmål i saken mot Cicignon den 14/2 1677.
[2] Cicignons svaromål den 3 febr. 1677.
[3] Kornetten Holtz' vittnesmål i den Sandbergska saken.

ensam bland fotfolket. På detta sätt kan det förklaras, att bland de trupper, som vid solnedgången stodo vid Dössjöbro nära Annelöf, fanns äfven en del af Brockenhus' dragoner.

Det ofvannämnda konceptet säger, att Kristian V från centern kom till högra flygeln, och att han någon gång kom till hästgardet är ju alldeles klart.

Detta torde kunna ställas i samband med hvad Ramel omtalar, nämligen att centerns infanteri, då det vid tiden för Cicignons flykt som hårdast ansattes, något närmade sig den högra flygeln. Härigenom har öfvergången kunnat blifva lättare för konungen. Han var nu vid högra flygeln, som drifvit svenskarne tillbaka och afgjordt stod som segrare. Konceptet säger, att Kristian här själf förde befäl och här sammanträffade med Fredrik Arenstorff. Detta är väl också ganska säkert.[1] Tydligen måste Kristian hafva önskat komma till sina starka kavalleriafdelningar och träffa kommenderande generalen. Konceptets uppgift, att gardet under konungens eget befäl gjorde tolf anfall, torde vara mindre säkert. Personligt mod har Kristian V i slaget till fullo visat, men tolf anfall kunna icke gärna hafva utförts under den tid han vistades vid högra flygeln.

Den stora frågan är nu: när och under hvilka omständigheter lämnade Kristian V den högra flygeln och red med hästgardet (eller en del däraf) till Landskrona? Lövenskjolds kartor låta honom lämna fältet vid ett-tiden med tre skvadroner hästgarde (hela hästgardet) och tre skvadroner Brockenhus' dragoner i riktning mot samma vadställen, där den flyende vänstra flygeln öfvergått Kjeflinge å, nämligen Krutmöllan, Bösmöllan, Fladmansvadet (efter riktningen å kartan närmast det sistnämnda, östligaste).

Härvid måste man först taga i betraktande den allmänna ställningen på slagfältet. Var denna sådan, att Kristian V hade någon anledning att fly eller att sätta sig i säkerhet? Den svenska vänstra flygeln var afgjordt kastad tillbaka, hade lidit ytterst svåra förluster — redan vid början af striden hade den ej bestått af mer än nitton skvadroner mot danskarnes tjugosju — och hade trängts

[1] C. J. von Arenstorff är af en annan mening, men denna är baserad på hans ofvan omtalta uppfattning af Kristians ridt från vänstra flygeln.

tillbaka i sydvästlig riktning. Den sökte nu samla sig igen på Nöbbelöfs fälad.

Den växlande striden mellan fotfolken hade tillsvidare resulterat i den svenska centerns tillbakaträngande, och äfven den måste nu i försvagadt skick söka samla och ordna sig på Nöbbelöfs fälad. Den danska hären hade afgjord öfvervikt och stod tillsvidare som segrare, om än en ny sammandrabbning var att vänta. Ledsamt för Kristian V var det väl, att den vänstra flygeln var borta, men någon anledning att förtvifla däröfver var det icke. Man kunde ju ej veta, om det icke lyckats Sandberg att samla sitt folk vid lägret och där hålla stånd mot fienden. Just den omständigheten att Karl XI ej syntes komma tillbaka, tycktes antyda något dylikt. I hvarje fall var det så, att man på den svenska sidan ej hämtade någon tröst af Karl XI:s framgång med sin högra flygel. Johan Gyllenstjerna och Feuquières, som bakom vänstra flygeln åskådat striden, trodde, att Karl blifvit slagen och drifven i riktning mot Ystad, hvarför de nu efter svenskarnes öfriga motgångar ansågo slaget förloradt och begåfvo sig till Malmö. Clodt säger i sina anteckningar, att »ingen förnuftigtvis ville tro att Kungl. Maj:t så länge behållit och fullföljt den förut omtalta fördel».[1] Om man trodde så på den svenska sidan, så behöfver man väl på den danska ej hafva hyst alltför stor ängslan med anledning af olyckan på förmiddagen.

Är det nu anledning att tro, att Kristian V, som visat sig full af stridslust och till den flyende flygeln endast sändt upprepade order att stanna och återupptaga striden, nu midt i sin tillsvidare segrande högra flygel och center, skulle hafva flytt eller ridit bort för att sätta sin person i säkerhet? Säkerligen icke. Att han å andra sidan skulle hafva trott sig vara fullständig segerherre och att allt var väl beställdt, är ej heller troligt; nu vidtog ju ofördröjligen den nya uppställningen af hären och framryckandet mot Lund, under hvilket en ny sammandrabbning skedde.

Vill man emellertid bortse från dessa psykologiska svårigheter och fasthålla vid uppgiften, att Kristian V nu red med gardet mot de tre nyssnämnda vadställena, så

[1] Sv. Hist. Tidskr. 1883, sid. 307.

möter man emellertid svårigheten att kunna finna någon rimlig förklaring, hvarför han, då han skulle sätta sin person i säkerhet i Landskrona, tog en så förunderlig omväg. Från Vallkärra hade han föga mer än en half mil till bron vid Kjeflinge och rak väg till Landskrona öfver denna; i stället skulle han hafva ridit från Vallkärra i nordlig eller nordöstlig riktning mot vadställen, där bro ej fanns och från hvilka afståndet till Landskrona var vida större än från Kjeflinge till denna stad. För öfrigt kunde han, om han förutsatte, att vänstra flygeln var fullständigt slagen, möjligen vänta att här finna fienden framför sig. I verkligheten stodo ju också här vid denna tidpunkt den svenska högra flygelns förföljande skvadroner, och Cicignon hade under sin flykt måst hugga sig igenom två svenska afdelningar. Att antaga en flykt af konungen eller öfver hufvud taget en ridt från Vallkärra till Landskrona denna väg, synes innebära en orimlighet. Antager man, att han ej flydde, utan red för att själf åter formera och till slagfältet återföra de flyende, så måste man allra först utan vidare förutsätta, att han visste, att de skulle finnas just här, och det är svårt att förklara, hvar han i slaktvimlet vid Vallkärra skulle hafva fått denna kunskap ifrån, och det torde med fog kunna sättas i fråga, om han bättre än svenskarne vid Vallkärra och Nöbbelöf visste, att Sandbergs flygel icke kunnat samla sig. Men om man också antager, att han ville föra de flyende tillbaka och visste, att de skulle finnas vid vadställena, hvarför märkas då inga spår till utförandet af en sådan plan? Cicignon, som dock ej så fort kom till ån, enär han måste hugga sig igenom, önskade ju återvända och talade därom till Steensön. Han har då väl ej haft alltför brådtom med att fortsätta marschen längre bort, men i alla fall har han intet hört till den efterföljande konungen, som dock måste hafva skyndat sig af alla krafter, om han varit ute i ofvannämnda afsikt. Efter Sandberg och Cicignon kom den sårade general Karl Arenstorff. Han kan säkert ej hafva ridit så fort och borde alltså hafva upphunnits af konungen, om denne kommit samma väg, men Arenstorff har ej träffat konungen förrän i Landskrona. För öfrigt är det, enligt hvad nedan skall anföras, ganska säkert, att Kristian V

först efter solnedgången träffade Sandberg vid Dössjöbro, och man kan ej förstå, hvad han under tiden skulle hafva tagit sig för på vägen mellan ån och Dössjöbro, då han ju enligt sitt motiv måste hafva haft all anledning att visa skyndsamhet. För öfrigt måste han i likhet med Cicignon väl hafva mött motstånd af Karl XI:s skvadroner, då han skulle öfver ån, så mycket mer som han ju kom med samlad trupp, enligt Lövenskjolds kartor sex skvadroner.[1] Någon verklig kunskap om en sammanstötning vid ån, i hvilken Kristian skulle deltagit, har man emellertid alldeles icke. Det är visserligen sant, att på svensk sida ett rykte gått, att han var bland den vänstra flygelns allra främste flyende, men detta var ett rykte utan grund.[2] Vidare hade svenskarne trott sig igenkänna det danska hästgardet, kommande från Vallkärra, hvarvid ett tal uppstod, att den danske konungen red i spetsen därför; Karl XI skyndade efter den flyende skaran, men upphann endast den eftersta truppen, hvilken med nöd kom öfver ån.[3] Källor för denna uppgift äro tvenne bref af Nils Bielke, men att märka är, att Bielke endast framställer det hela som ett rykte, och i det senare af brefven — dat. Bälteberga den 20 december 1676[4] — säger han endast, att konungen och prins Georg kommo öfver ån, »såsom berättas, dock säger jag detta intet förvisst». Det omtalas i samband med det allmänna förföljandet till ån och massakern på dem, »som balancerade att drunkna». Uppgiften motsäges af Dahlbergs relation, hvilken uttryckligen säger, att Kristian V och prins Georg med drabantgardet och två skvadroner togo »geradaste vägen» åt Kjeflinge bro, »hvarest Hans Maij:tt skall vara med hästen med stor lifsfara fallit in uti isen och sedan med möjligaste hastighet recta begifvit sig åt Landscrona, hvarest Hans Maij:t vid middagstiden ankom». Denna relation vet alltså intet om att Kristian skulle varit vid vadställena, utan

[1] Härmed kan jämföras, att Karl XI ju företog återmarschen till Lund med blott 9 skvadroner, och att alltså Kristians samlade trupp efter dessa förutsättningar ej var så särdeles mycket underlägsen de vid ån spridda svenskarne.

[2] Jfr Clodts anteckningar, sid. 303.

[3] Björlin, sid. 138.

[4] Tryckt hos Loenbom, Handlingar till konung Karl XI:s historia, I, 75.

låter honom taga den naturliga reträttlinien öfver Kjeflinge. Det hela visar, att det här blott är frågan om ett löst rykte, att konungen skulle ridit ned sig på isen; Bielke placerar händelsen, ehuru tvekande, vid vadställena, Dahlberg, hvars relation genomsetts af Karl XI själf, sätter den vid Kjeflinge, ehuru där fanns en bro och ridt öfver isen således var öfverflödig.

Lätt förklarligt är emellertid, om man på den svenska förföljande flygeln, som ej gärna kunde hafva klart för sig, att bakom densamma Kristian stannat med några få följeslagare, trodde, att han fanns bland alla de andra flyende, då man ju sett honom bland de på morgonen framryckande och kämpande danska skvadronerna. Det är också förklarligt, om man bland de flyende, som sett hela flygeln sprängas, också trodde, att konungen fanns någonstädes bland de åtskilda hoparna. Att detta troddes framgår dels däraf, att fångar sade general Fersen, att Kristian V var ute på åns is,[1] dels af det allmänna ropandet bland de soldater, som kommit öfver ån, att man skulle följa konungen till Landskrona. Redan nu höres detta tal: för öfrigt ett godt sätt att bemantla sin egen olust för vidare strid. Hvad för öfrigt angår ryktet om de från Vallkärra kommande ryttare, som togos för hästgardet, torde det nere vid ån vid vadställena varit ganska svårt för svenskarne att säga, att ryttare, som i galopp nalkas ån, komma just från Vallkärra. Att de kommo från den västligare delen af slagfältet kunde man väl se, men svårligen mera. Det antagandet kan göras, att dessa ryttare, som säkert måste tänkas infinna sig vida senare än den vänstra flygelns flyktingar, äro några af Brockenhus' dragoner, som måst fly samtidigt med Cicignons infanteri. Som vi sett, gick det så med öfverste Steensön, som följt Brockenhus' dragoner, och det är då, som förut sagts, troligt, att en del af dessa också dragit sig mot ån och att de tagits för hästgardet. Cicignons folk kommo först efter handgemäng fram till ån och öfver; dragonerna hafva väl då haft lika lott, och det är på en sådan strid Bielkes bref syftar.

Vi antaga då, att Kristian V icke lämnade slagfältet från Vallkärra klockan ett, utan stannade kvar, då nu

[1] Björlin, sid. 138.

formeringen till en ny strid gjordes. Lagerbrings »Rutger von Aschebergs lefverne» (Lund 1805), som genom sitt användande af Aschebergs journal här har karakteren af källskrift, säger (sid. 168) om denna del af hären: »Den Högra [danska] Flygelen gjorde alt hwad af goda Soldater kan begäras, och konung Kristian och Prins Georg, som här woro närwarande, eftersatte ingen ting af en bra Soldats och anförares skyldighet». Till denna utsaga af en källa, som i hvarje fall ej kan sägas vara partisk för danskarne, kunna läggas uppgifterna hos Sthen Jacobsen. Han säger (Den Nordiske Kriigs Krönicke, sid. 73): »Den tiid den danske venstre flöij nu var borte, giorde kongen aff Danmarck udi en hast 2 flöijeler igien aff den ene flöij, men en hver kand vel tenche hvor tynde de vare».... Dessa uppgifter behöfva naturligtvis ej innebära, att Kristian V själf såsom en kommenderande general personligen anordnade den nya uppställningen vid 1-tiden, men de förutsätta åtminstone, att han var närvarande, då detta skedde.[1] Härefter uppstod mellan klockan 1 och 2 striden i Möllevången och vid Sliparebacken mellan de båda nyformerade härarne, hvilken medför, att den svenska hären tryckes in mot Lund.

Kändt är, att Kristian V ej höll ut hos sin här till det yttersta, utan före slagets slut lämnade densamma och långt före resterna af den genom Karl XI:s återkomst besegrade hären nådde Landskrona. För att kunna närmare bestämma, när Kristian V lämnade slagfältet, är det af nöden att närmare granska berättelserna om hvad som händt bland de på andra sidan ån retirerande resterna af vänstra flygeln (och af Cicignons trupp).

General Karl Arenstorff hade som bekant blifvit hårdt sårad i vänstra flygelns sammandrabbning och hade dragits med på flykten, men hade bland de allra sista kommit öfver ån och kan ej gärna i sitt tillstånd hafva ridit mycket fort. Sandberg och de retirerande voro i förväg, men hafva väl här och där stannat, enär Arenstorff kunde hinna Sandberg. Detta inträffade enligt vittnesmålen i Sandbergs sak ungefär en mil från ån, vid det andra passet, nära

[1] Ramel säger (sid. 63), att »konungen af Danmark och general F. von Arenstorff uppställde äfven sina utmattade trupper i ny slagordning».

Annelöf; tidpunkten var vid solnedgången, alltså vid klockan 3:[1] Arenstorff hade med sig löjtnant Pulow och kaptenlöjtnant Esemann. »Det andra passet» är Dössjöbro, Valdemar I:s gamla stridsplats, där vägen går längs med och öfver Saxån i sänkan mellan Vasahögen strax norr om Västra Karaby kyrka och den höjd, på hvilken Dagstorps kyrka ligger. Arenstorff lät genast Esemann säga Sandberg, att han skulle göra halt och formera trupperna; förmodligen har då denne fått spränga fram till Sandberg, så fort den sårade generalen på afstånd fått syn på denne. Då Arenstorff hunnit fram, tilltalade han Sandberg och var »sehr ungehalten». Pulow sändes i största hast fram till de trupper, som syntes längre fram på vägen för att i generalens namn befalla dem stanna. Pulow fann generaladjutanten, löjtnant Reck och frågade honom, hvem som gifvit honom order om reträtt, hvartill Reck svarade: »ich weiss nicht, sie sagen dass Ihr Majest. soll es gethan haben». Det är ett löst tal, som Reck hört, och efter ordern genom Pulow ordnar han strax skvadronen; han hänvisar Pulow till en längre i förväg varande grupp, hvilken torde kunna gifva besked om order. Pulow red fram och fann bland annat ryttmästaren Grabow, ryttmästaren Bugenhagen och öfverste Steensön, den samme som flytt samtidigt med Cicignons infanteri. Den omständigheten, att han nu fanns så långt framme, tyckes kunna visa, att reträtten från ån ej på allvar begynt, då han och Cicignon kommo öfver. På Pulows förfrågan svarade Grabow: »der König hätte Ordre gegeben». Pulow meddelade Arenstorffs order och att de efterföljande skarorna redan gjort halt och börjat formera sig. Det är klart af Grabows ord, att dessa officerare i verkligheten ej haft någon order, utan endast hört det bland folket gängse lösa pratet därom. Hade de haft Kristian V:s order, så skulle de naturligtvis ej kunnat lyda Arenstorffs genom Pulow framförda, alldeles motsatta befallning. Detta sökte man emellertid göra, och Bugenhagen sade: »lasset uns dann das auch thun und da habe ich zuvorn schon von gesaget». Dessa Bugenhagens ord, att »han redan förut sagt, att man skulle formera sig», —

[1] Öfverste Kruses vittnesmål den 14 febr. 1677, kaptenlöjtnanten Esemanns den 17 febr., kornetten Holtz' den 17 febr.

ty så måste de väl förstås — stå tydligen ej tillsammans med att Kristian V skulle varit här och gifvit positiv order om reträtt till Landskrona. Folket ville emellertid ej lyda och ordna sig. Grabow och Bugenhagen vände emellertid själfva och redo fram till Arenstorff och Sandberg, hvilka de träffade, sedan de senare kommit öfver passet. Här sade Bugenhagen[1] jämte andra officerare till Arenstorff, att konungen befallt dem gå sakta till Landskrona, hvarpå den sårade generalen utbrast: »i Guds namn då, hvad som är konungens vilja är också min»,[2] hvarpå marschen skulle fortsättas: order gafs åt de närvarande afdelningarna, några Brockenhus' dragoner, en skvadron af Arenstorffs regemente, en af Sandbergs och 2 standar af Kruses att gå till Landskrona. Arenstorff, som väl haft svårt att med oförbundet sår sitta till häst, red in i Anneløf för att blifva förbunden; med sig hade han, i hvarje fall då han red vidare, Steensön och Pulow.[3] Då Bugenhagen talade med generalen, var Sandberg tillstädes; öfverste Kruse säger uttryckligen, att han såg dem samman, då Bugenhagen kom.[2]

Bugenhagens uppgift till generalen synes emellertid hafva saknat positiv grund. Då han i krigsrättsförhöret den 17 februari 1677 tillfrågades om hvad order konungen gifvit Sandberg, svarade han, att han ej vetat af någon order, utan endast hört af andra, att man skulle gå sakta till Landskrona. Han tillfrågades nu bestämdt, om han sagt Arenstorff, att konungen gifvit order om detta, men svarade då helt försiktigt, att det kunde han icke erinra sig, men han hade talat till generalen och kondolerat honom öfver hans blessyr. Det står alltså fast, att antingen Bugenhagen utlagt det gängse lösa talet såsom stödt på en kunglig order eller att den sårade och med säkerhet utmattade generalen missuppfattat hans ord. Med Bugenhagen var Grabow, och denne har i krigsrättsförhöret haft en uppgift, som af C. J. von Arenstorff tolkats därhän, att Kristian V vid denna tid redan skulle hafva passerat Dös-

[1] Enligt regementskvartermästaren Peder Bertelsöns vittnesmål.
[2] Öfverste Kruses vittnesmål.
[3] C. J. von Arenstorff säger, att generalen red in i Nöbbelöfs by för att bli förbunden, men någon by Nöbbelöf finnes ej i närheten.

sjöbro på väg mot Landskrona. Grabow förklarade sig ej hafva kunskap om någon kunglig order: »er habe aber gehört, dass Ihre Königl. Majestet gegen Oberjägermeister Hanow gesagt, dass dieser Tag wäre ein unglücksehliger Tag, es wäre best, dass sie sacht nach Landzcrone gingen, welches geschahe ein gutter halbe meil von der Aw». Skall detta uttryck tolkas så, att Grabow förklarar sig själf hafva hört Kristian V:s uttryck till Hahn, så frapperar det genast, att ortsbestämmelsen ej gärna kan vara korrekt. Grabow skulle hafva varit närvarande, då Kristian en god half mil från ån talade med öfverjägmästaren Hahn. Men Kristian kom, enligt hvad ofvan visats, öfver Kjeflinge, och Grabow har kommit med de öfriga flyende öfver vadställena. Han kan alltså ej gärna hafva varit i konungens närhet en half mil från ån, vare sig denna halfva mil skall räknas från Kjeflinge eller från vadställena. Medgifver man åter, att ortsbestämningen är inkorrekt, men låter Grabow hafva hört uttrycket vid Dössjöbro eller dess närhet och förr än han sammanträffar med Arenstorff och Sandberg, så skall Kristian V alltså redan hafva passerat på väg till Landskrona vid den tidpunkt, då Sandberg och Arenstorff vid Dössjöbro talade med Bugenhagen och Grabow. Men detta antagande är förbundet med stora svårigheter. Enligt kornetten Holtz' bestämda vittnesmål — och han var själf ögonvittne — ljöd Kristian V:s order till Sandberg, då han i verkligheten träffade honom, att han skulle göra halt och allt, som kom, skulle formera sig hos honom, och Sandberg stod därefter också stilla, huru länge visste Holtz icke, enär han måste rida att låta förbinda sig. Löjtnant Powisch, som varit bland de eftersta af vänstra flygelns flyktingar, säger, att då han kom till de retirerande, hade trupperna formerat sig, och konungen hade själf befallt, att de skulle formera trupper det bästa de kunde. Det är alltså säkert, att Kristian, då han i verkligheten kom, befallde, att man skulle samla sig och att denna befallning också hade en viss verkan. Han skulle då hafva gifvit Sandberg order att göra halt och formera sig, därpå ridit vidare, men ej gifvit några order om formerande till de framför Sandberg tågande Bugenhagen och Grabow: dessa veta ju ej af någon kunglig order. »Allt

som kom, skulle samla sig om Sandberg», men Bugenhagen och Grabow hafva ej berörts af någon sådan order, änskönt Kristian V efter ifrågavarande uppgift måste ha passerat dem helt kort efter det han träffat Sandberg. Grabows uttryck, sådant det föreligger i krigsrättsprotokollet, kan för öfrigt mycket väl tolkas så, att Grabow endast skulle vid någon tidpunkt af andra hafva hört, att Kristian V sagt på detta sätt till Hahn (»er habe gehört, dass Ihre Maj. gesagt . . . »), och att Grabow i krigsrättsförhöret, på samma gång han måste medgifva, att han ingen kunglig order hört, liksom till ett slags urskuldande säger, att han hört, att äfven konungen sagt det vara bäst att gå till Landskrona och att detta konungens yttrande fällts en half mil från ån; frågan blefve då, *när* Grabow skulle hafva hört detta omtalas. Hade Kristian V passerat Dössjöbro före Karl Arenstorffs ankomst dit, gifvit denna order till Sandberg, att allt skulle göra halt och samla sig omkring honom och verkligen till en del lyckats därmed, hvarefter han passerat vidare, så synes en sådan scen som den nyss skildrade mellan Arenstorff, Sandberg, Bugenhagen och Grabow skola hafva varit omöjlig. Allt Bugenhagens och Grabows tal skulle väl från Sandbergs sida bemötts med att man fått positiva order, och hur kunde väl Sandberg gifvit order om att utan vidare fortsätta marschen, i det skick, hvari man befann sig, om han nyss förut fått annan order af Kristian V? Kristian V:s ankomst medför autentiskt utgifvandet af en kunglig order och formerande af trupper; då Arenstorff och Sandberg med Bugenhagen och Grabow äro vid Dössjöbro, är allt ännu i förvirring och oordnadt retirerande, och om kunglig order vet hvarken Sandberg eller någon annan; slutsatsen häraf synes närmast vara, att Kristian V ännu icke är kommen. Efter Powisch's utsago inträdde också genom konungens order ett tillstånd af större ordning och skick bland trupperna, men detta synes alldeles icke äga rum, då Sandberg och Arenstorff träffas; allt är då ännu i oreda.[1] Det var vid

[1] Powisch säger, att han fann trupperna formerade $^1/_2$ mil från ån och att konungen befallt etc., men detta afstånd är tydligen för litet. Åtskilliga af officerarne bland de flyktande hafva också haft mycket svårt att närmare bestämma afstånden: ej underligt i stridens och flyktens vimmel.

klockan tre, och just då officerarne voro hos Karl Arenstorff, hördes dansk lösen från Lund; det var de skott, med hvilka Frederik Arenstorff vid Karl XI:s återkomst ville återkalla den flydda vänstra flygeln. Öfverste Steensön sade: »hör, vår högra flygel kämpar ännu».

Var Kristian emellertid ännu ej vid Dössjöbro klockan 3, så dröjde det ej länge, förrän han kom. Enligt Holtz' vittnesmål kom han till Sandberg ungefär en mil från ån. Det blir då vid Dössjöbro eller nära därintill, som konungen och generalmajoren möttes och konungen gaf sina order om att fatta posto och formera trupperna. Arenstorff och Sandberg hade hållit stilla vid Dössjöbro en half timma,[1] men den förre har Kristian V tydligen icke träffat förr än i Landskrona. Detta synes stämma med att Arenstorff enligt ofvanstående framställning efter samtalet med Sandberg var inne i Annelöfs by för att blifva förbunden, och Kristian V har därunder kommit till den ett stycke från Annelöf liggande Dössjöbro. I enlighet med Arenstorffs utrop under konferensen med Sandberg och den därpå gifna ordern skulle marschen utan vidare hafva fortsatts i det skick, hvari trupperna då befunno sig, till Landskrona, och det afstånd af något mer än en mil, som skilde Dössjöbro från staden, kunde ryttarhoparna fort hafva tillryggalagt. Förändrade anordningar blifva emellertid gjorda. Trupperna fattade posto och formerade sig i bättre ordning. Då Arenstorff efter sin förbindning kom med Steensön och Esemann längs vägen till Landskrona, fann han, att Bugenhagens och Grabows folk, som ju kort förut ej velat lyda, utan endast rida vidare och för öfrigt enligt beslutet vid passet skulle gjort så, nu gjort halt och ordnat sig; sammanställdt med Holtz' och Powisch's vittnesmål framstår detta tämligen gifvet som en följd af konungens order.[2] Det var en god fjärdingsväg från det ställe, där Pulow första gången påträffat dem; längre väg hade de ej hunnit tillryggalägga, förr än de fått göra halt. Det kan då endast hafva varit en jämförelsevis kort tid efter konferensen vid Dössjöbro, som Kristian V inträffade,

[1] Öfverste Kruses vittnesmål, 14 febr. 1677.
[2] Pulows berättelse i Sandbergs sak den 13 febr. 1677.

i hvarje fall antagligen mellan klockan tre och half fyra. Sandberg fick nu efter konungens order göra halt och formera sina trupper. Det är tydligen detta, som gör, att han, änskönt han var midtför Annelöf klockan tre och vid denna tidpunkt endast ville fortsätta marschen samt hade hufvudsakligen kavalleri med sig, ej kom till Landskrona förr än »sildig om Aftenen», efter det vanliga antagandet något efter klockan sex; Arenstorff var redan förut anländ till Landskrona. Hvad meningen var med Kristian V:s order till Sandberg, om den åsyftade att föra trupperna tillbaka till slagfältet eller endast att ordna återtåget, framgår ej fullt klart af de befintliga källorna. Det måste i hvarje fall hafva synts förbundet med stora svårigheter att återföra dem till Lund; därtill kunde det knappast vara tid, då solen redan var nedgången. Kristian fortsatte själf till Landskrona, dit han enligt Sthen Jacobsen (sid. 73) kom »noget effter det war mörcht», möjligen vid femtiden. Från Landskrona gaf han order till den ankommande Sandberg att vända och gå Frederik Arenstorff till mötes, hvar han kunde finna honom. Kanhända har Kristian V då redan vid Dössjöbro haft den meningen att med Sandbergs trupper söka stödja Frederik Arenstorff, om denne skulle tvingas till reträtt från Lund, men funnit upplösningen bland skvadronerna så stor, att intet vidare kunnat vid Dössjöbro göras, utan att man måst låta marschen, ehuru i bättre ordning, fortsättas mot Landskrona. Möjligen kan hans uttryck om »der unglückselige Tag» och att man måste rida till Landskrona anses betingadt af ställningen vid Dössjöbro. Frederik Arenstorffs slutliga nederlag vid Lund hade vid denna tidpunkt ej ännu inträffat, och vid Dössjöbro kunde Kristian i hvarje fall ej veta, om det var en »olycksalig dag»; vid Lund var ännu, i striden med den återkomne Karl XI, allt oafgjordt, och det var nu, som »Sveriges rikes krona hängde på Bielkens värjspets».

Kännedomen om vid hvilken tidpunkt Kristian V inträffade vid Dössjöbro gör det möjligt att beräkna, ungefär vid hvilket klockslag han lämnade slagfältet vid Lund. Ramel uppgifver (sid. 66), att då Karl XI vid sin återkomst på höjden bakom Sliparebacken upptäcktes af rekognoscerande danska ryttare, ansåg Kristian V slaget vara

förloradt, lät af Frederik Arenstorff och andra öfvertala sig att rädda sin person och begaf sig öfver fälten mot Kjeflinge och Landskrona, dit han ankom fram mot aftonen. Karl XI:s marsch från vadställena gick »rectâ på Lunden», alltså kom han verkligen öfver dessa höjder, i närheten af Vallkärra och Sliparebacken. Under hans frammarsch mot Lund kämpades fortfarande helt nära Lund mellan de båda där stående härarna, af hvilka den svenska slutligen hade front norrut och den danska söderut. Detta bidrager också till den omständigheten, att man på dansk sida ej upptäckte Karl XI förr än ganska sent; mellantiden mellan striden mot svenskarne vid Lund och mot de återkommande skvadronerna var också ganska kort. Enligt Nils Bielkes bref af den 20 december hade danskarne ej från första början klart för sig, att de ankommande voro fiender.[1] Ramels uppgift torde vara alldeles riktig, i så måtto att Karl XI hunnit söder om Vallkärra, förr än man på den danska sidan visste fullt besked om att han nalkades. Klockan var då nära tre. Enligt Ramel skall Kristian V då, ställd mellan två eldar, hafva beslutit att lämna hären och ridit bort, alltså strax innan slutstriden mellan härarne klockan tre börjar. Den svårigheten möter strax, att vägen från Lund till Landskrona vid denna tidpunkt var spärrad af Karl XI:s anryckande skvadroner. Ramel har insett detta och säger därför, att Kristian tog vägen »öfver fälten» mot Kjeflinge. Det vill säga, att han i stället för att kunna följa den tämligen rätliniga landsvägen till Kjeflinge, hvilket är en god svensk mil, har måst i sin ridt beskrifva en vid båglinie, tagande vägen mellan Nöbbelöf och Fjelie, vidare något öster om Laxmansåkarp samt därifrån mot Kjeflinge, öfver åkerfält och endast ett mindre stycke på banad väg. Han skulle alltså hafva lämnat någon punkt helt nära Lund strax före klockan tre, hunnit med en ridt på ungefär halfannan mil öfver fält och svåröfverstigliga vallar till Kjeflinge och därifrån hunnit rida bortåt en mil till trakten af Dössjöbro, där han sammanträffade med Sandberg, allt detta på unge-

[1] »Så snart de sågo oss vara fiender, blefvo de helt annorlunda till mods.»

fär en halftimmes tid; han var ju vid Dössjöbro något efter klockan tre. Detta är tydligen orimligt, och ännu orimligare blir det, om man med en annan tolkning af Grabows yttrande än den här framställda skulle antaga, att Kristian ännu tidigare passerat Dössjöbro. Man nödgas alltså till att öfvergifva detta antagande; redan på förhand är det också psykologiskt taget svårt att förstå, att den stridslystne Kristian skulle vikit, just då det allra mest afgörande ögonblicket nalkades. Ställningen var ju heller alldeles icke ännu förtviflad för danskarne, och den vilda slutstriden hade åtskilliga växlingar.

Kristians ridt från fältet torde alltså få sättas tidigare. Ställningen efter den strid, som tryckt svenskarne tillbaka »med ryggen mot Lund» var väl den gynnsammaste den danska hären dittills haft under hela slaget; det var vid klockan två eftermiddagen. Det är om förhållandena på den svenska sidan vid denna tidpunkt, som Björlin fäller sådana uttryck som att den sista kraften var uttömd. Nils Bielke säger i brefvet af den 20 dec., att det som mest »plågade wårt folk under Lunden war den fullkomna tanken de hade, att Hans Maij:t war borta, efter alla trodde honom tillika med de 9 Squadroner som victoriserade, blifwa poursuiverad på den vägen, som löper åt Ystad». På den danska sidan har man ganska säkert ej heller haft någon klar föreställning om händelserna vid det danska lägret och vid vadställena och om att Karl XI:s återkomst kunde med det snaraste väntas. Ramel uppgifver också, att då Karl XI verkligen kom, antogos hans skvadroner af somliga vara ej den svenska högra flygeln, utan de svenska hjälptrupper under Ebbe Ulfeld och De la Gardie, hvilka under den närmast föregående tiden väntats till det svenska lägret vid Benstorp.

Under dessa omständigheter kan det ju förklaras, om Kristian V nu ansett det värsta vara öfver och att det sista fullföljandet af de vunna fördelarna kunde öfverlämnas åt Frederik Arenstorff och de öfriga befälhafvarne. Han kan då hafva lyssnat till de råd, som möjligen gifvits honom att nu lämna fältet. Han kan hafva ansett, att han nu, då det ej längre syntes vara af nöden, att han kämpade i slaglinien, kunde utan skam eller våda lämna

fältet. Han var dock arfkonungen, på hvilken det hela ytterst berodde. Lätt förklarligt är det, att Frederik Arenstorff kan hafva önskat, att konungen måtte aflägsna sig; hänsynen till och ansvaret för hans person måste i viss mån verka hämmande i bataljens ledning. Kristian V har då lämnat hären, ej precist i den tron, att han var fullständig segerherre, men dock med den uppfattning, att han följt sin här, till dess att blott den sista stöten mot en tillbakaträngd fiende återstode. Möjligen skulle man också kunna antaga, att ett motiv för hans affärd från valplatsen också varit den afsikten att i egen person söka retablera och återföra den på förmiddagen slagna vänstra flygeln, och kanhända har Frederik Arenstorff för att förmå Kristian att lämna stridsplatsen bedt honom själf åtaga sig detta värf. Då Frederik Arenstorff klockan tre sköt dansk lösen för att återkalla den vänstra flygeln, har han väl i hvarje fall ej kunnat tro, att den var sprängd, utan ansett det för en möjlighet, att den skulle kunna komma tillbaka. Dock är det en fråga, om det danska öfverbefälet under striderna vid Vallkärra och norr om Lund har haft någon närmare kännedom om att det gått så olyckligt för den vänstra flygeln eller om hvarest man skulle söka den. På den svenska sidan trodde man ju rent af, att den samlat sig igen och slagit den svenska högra flygeln tillbaka i sydöstlig riktning.

Lämnade Kristian V, såsom här antages, slagfältet vid Lund vid klockan två, så kan han på de hårdfrusna vägarna hafva hunnit till Dössjöbro till ofvan bestämda tid, och beräkningen tyckes sålunda i detta afseende passa.

Kristian torde emellertid ej kunna hafva ridit så långt som till Kjeflinge, förr än han kunde se, att allt ej var väl beställdt. Det ofvan omtalade konceptet till berättelse om slaget säger, att Arenstorff bad konungen passera ån och bringa sin person, hvarpå allt berodde, i säkerhet, i det han försäkrade, att han ej skulle lämna slagfältet, med mindre han antingen föll eller segrade eller kunde gå tillbaka i god ordning, hvilket löfte han också till sist höll; »konungen passerade alltså, dock först efter långvarigt betänkande, ån med några få folk han hade med sig, och fienden var med några trupper allaredan i anmarsch för

att förhindra en sådan öfvergång». Det synes icke vara skäl att med C. J. von Arenstorff absolut frånkänna denna del af berättelsen karakteren af tillförlitlig källa. Den motsäger icke de förhållanden, för hvilka här med stöd af andra källor och omständigheter redogjorts, och dess sist citerade upplysningar förefalla, om de förstås rätt, mycket sannolika. Då Kristian V vid tvåtiden lämnar slagfältet förbi Sliparebacken och Vallkärra, är Karl XI i anmarsch i motsatt riktning, från vadställena och öster om Stångby mot Lund. Från vägen mellan Vallkärra och Kjeflinge har Kristian V och hans följe ej gärna kunnat undgå att varseblifva de framtågande svenska skvadronerna: det är då dessa, som konceptet menar, då det talar om de trupper, som allaredan voro i anmarsch för att förhindra konungens öfvergång. Följden af Karl XI:s anmarsch mot Lund blef ju också allra först den, att vägen mellan den danska hären och ån spärrades. För Kristian V och hans följe af gardet, huru pass stort detta må hafva varit, var det emellertid nu för sent att, om de så skulle velat, återvända till slagfältet; de kunde väl då hafva genskjutits af Karl XI:s ryttare. Kristian bör väl också genom denna svenska trupps frammarsch hafva fått rätt besked om sin vänstra flygels öde. Han har då sett, att det ej var blott ett jämförelsevis lätt sista krossande anfall, som Frederik Arenstorff skulle hafva att utföra, utan att en ny, hård strid förestode, till hvilken man borde anlita alla tillgängliga krafter. Man kan då förutsätta, att han ridit skarpt öfver Kjeflinge mot Dössjöbro, den trakt där vänstra flygeln borde finnas, och man förstår lätt, att han ögonblickligen söker få trupperna här i ordning. Men här är upplösningen och förvirringen stor, och det är ej underligt, om Kristian, som för ungefär en timme sedan ridit i segertankar från Lund, nu, då han förnummit Karl XI:s återmarsch och hört Frederik Arenstorffs fruktlösa signalskott, midt bland sina upplösta skvadroner kan hafva sagt, att det var en olycksalig dag.

Sthen Jacobsen omtalar i sin krigskrönika, att Kristian V kort efter slaget höll mönstring med sin här i Landskrona. Med hatten i hand tackade han den högra flygelns trupper för deras tapperhet i slaget och sade sig

aldrig skola glömma dem, men den vänstra flygeln red han onådigt förbi utan att säga ett ord. I Kristian V:s karakter voro både rättfärdighetskänsla och en viss anspråkslöshet framträdande drag, och man har svårt att fatta, att han skulle satt sig i en så falsk situation som att uppträda såsom lofprisande eller dömande krigsherre, ifall både han själf och hären vetat, att han under slaget flytt för fiendens vapen.

I slaget vid Lund kan ingen egentlig fältherreskickhet sägas hafva blifvit ådagalagd, hvarken på den svenska eller danska sidan. Så begicks utan tvifvel redan från början ett stort fel på den danska sidan, då man så snabbt och obetänksamt upptog kampen med den svenska högra flygeln, förr än man var fullt i ordning, och Kristian V var säkerligen ej utan skuld härtill, om än Karl Arenstorff var den, som närmast hade befälet och ansvaret. På den svenska sidan lämnade ju de högstkommenderande för flera timmar slagfältet och ledningen af det hela genom att företaga den häftiga förföljelseridten till Lödde å. Segern blef svenskarnes genom deras soldaters sega tapperhet och framför allt genom Karl XI:s flammande hjältemod och elektriserande ifver. Trots bristerna i ledningen af hären är han stridens centrala personlighet. Öfverallt där han är med, träder han i förgrunden och vinner så att säga personligen slaget. Man kan vara säker på att han aldrig skulle lämnat sina skvadroner och ridit till Malmö, förrän allt var öfver; låt också vara, att det för tillfället sett aldrig så gynnsamt ut.

Kristian V har ej haft en sådan betydelse för sin här, och han framträder ej som en det hela behärskande hjältefigur. Men därför låder ingen egentlig fläck vid hans personliga kamp i Lundaslaget. Han har öfverallt visat stor tapperhet och med de sina huggit in mot fienden. Då hans folk viker på den vänstra flygeln, gör han hvad han kan för att samla dem igen, rider sedan själf bort till dem, som ännu kämpa; och fortsätter striden. Det visar sig i hans uppträdande prof både på raskhet och på sundt omdöme. Att han så till sist under skenbart mycket god ställning för arméen lämnar fältet är, efter hvad ofvan sagts, förklarligt och äfven ursäktligt; många skulle säkert i lik-

nande fall hafva gjort som han. Bleknar äfven hans bedrift inför Karl XI:s, så kan man dock icke neka honom det erkännandet, att han, den siste krigaren bland de danske Oldenburgarne, i Lundaslaget visat sig vara en rask officer och en tapper man.

Karl XII:s sista fälttåg

AF

J. A. LAGERMARK.[1]

II.

Mot slutet af oktober ankommo de flesta regementena till norska gränsen. Deras marsch hade varit ansträngande, ty vägarna voro uppblötta genom långvarigt regn.[2] Åtskilligt slarf vid provianteringen förekom äfven. Så klagade öfverste R. Fuchs vid Södermanlands regemente i bref till konungen den 22 oktober, att hans folk på marschen från Karlstad till Västra Ed på somliga ställen fått allenast halfva portioner och på andra intet alls. Myntteckmen Vett och Vapen voro ej gångbara, och andra penningar saknades.[3] I trakten af Uddevalla var det nästan omöjligt att erhålla behöflig skjuts. Detta berodde väl till en del på kronobetjänternas okloka anstalter, men ock därpå att de flesta hemmanen voro rusthåll och att öfverste S. Wallenstjerna (öfverste för Hallands och Bohusläns kavalleriregemente = Änkedrottningens lifreg.) låtit rusthållarne sända 3 á 4 hästar med hvar ryttare. Därjämte klagades öfver, att allmogen som bodde ett stycke ifrån vägen var så motvillig och tredsk, att den icke framförde till nattlägren hvad som behöfdes. Man aktade icke kronobetjänternas påbud, hvarför man måst utsända soldater på

---

[1] Se Hist. Tidskr. 1897 s. 275.

[2] General E. Sparre till sin fru 11/10, 21/10. Sv. hist. tidskr. 1886, s. 255 och 256. Jfr Sv. hist. tidskr. 1897, s. 285. Justitieråd P. Paulsen till Görtz 17/11. Handl. rör. Görtz.

[2] Öfverstars bref.

exekution, och detta hade haft god verkan.[1] — Sjukligheten var stor i några regementen. Så voro 322 man af Östgöta infanteri sjuka vid ankomsten till Vik i Bohuslän.[2] Vid inryckningen i Norge kvarlämnades i kvarteren vid Strömstad 360 sjuka af Skaraborgs regemente[3] och 83 af grenadierbataljonen. Såväl Skaraborgs regemente som grenadierbataljonen hade länge tjänstgjort i Bohuslän och deltagit i arbetena därstädes samt i striderna på Iddefjorden.[4]

Af de ankomna trupperna bildades en mindre kår i Värmland under generallöjtnant d'Albedylls befäl. Enligt den uppgjorda marschrutan skulle de öfriga trupperna, som voro bestämda för inbrottet i sunnanfjällska Norge, samlas vid Strömstad.[5] Konungen tycktes nämligen hafva för afsikt att under skydd af Sundsborgs kanoner söka gå öfver Svinesund. Allt, som behöfdes för att slå bryggor däröfver, hölls i beredskap. Emellertid fingo dock sedermera de flesta af dessa trupper order att stanna vid Västra Ed,[6] och ifrån detta håll öppnade konungen själf fälttåget. — Trupperna i Strömstad stodo under Düchers befäl, men vid dessa infunno sig strax före fälttågets början utom hertigen af Holstein-Gottorp generalissimus, arfprinsen af Hessen-Kassel, och fältmarskalken Mörner.[7]

Den 25 oktober begaf sig konungen från Strömstad till Västra Ed.[8] Där stannade han 3 dagar och gaf under

[1] Erik Tellander till generalauditören 26/10. Generalauditörshandl.

[2] Däraf 146 närvarande och 176 annorstädes. Förslag 30/10.

[3] Memorial 21/11 af G. B. Staël von Holstein. Handl. rör. underhållet för arméen i Norge 1718. Krigsark.

[4] Förslag 6/12. Vid denna tid voro dessutom 21 sjuka i Norge.

[5] Marschrutan bland Acta historica. Karl XII 1714—1718.

[6] «L'armée du Roy est partagée en deux, dont la plus grande partie s'assemble près de Wester Ede et l'autre aux environs d'icy». Dücher till Görtz. Strömstad 22/10. Strödda handl. hör. till Görtz mål. — Till Arfprinsen skref Karl XII 9/9: »Undt weilen, ietzo schon die spähte jahrzeit anfängt, so gedänke ich meist alle regimenter auf der Bohuslänische Seite zu sammeln, iedoch so, das die regimenters in drei Corps verteilet werden, wovon zwei die erstere im felde agiren sollen unt das dritte die Vestungen attaquiren.» Ernst Carlson, Konung Karl XII:s egenh. bref. s. 357.

[7] Arfprinsen kom först 23/10 till Strömstad. Arfprinsen till E. Sparre 25/10. Sparres brefväxling. Uppsala bibl.

[8] Sekret. O. Cederström till statssekret. v. Höpken. Handl. rör. Görtz. Sekret. Åkerhjelm åter skref till E. Sparre 28/10, att konungen för tvänne dagar sedan lämnat Strömstad. — Dücher uppgifver i det anf. brefvet till Görtz 22/10, att konungen skulle begifva sig till Västra Ed 26/10. Han berättar vidare, att sedan konungen låtit en del trupper tränga in i Norge från detta håll, skulle han återvända till Strömstad (detta skedde dock ej),

tiden order, att öfverste Samuel Vallenstjerna med 400 ryttare af Änkedrottningens lifregemente, öfverste Ture Gabriel Bjelke med 400 Gröna dragoner och den polske öfversten Rosocatski med sina 100 woloscher skulle infinna sig vid Fossanebro (i närheten af nuvarande egendomen Loviseholm).[1] Öfver dessa trupper skulle öfverste Johan Stenflycht föra befälet. De öfriga trupperna, som stannat vid Västra Ed, fingo order att marschera åt Klefvemark till den norska byn Halleröd, som ligger vid gränsen. Samtidigt utfärdades order till den värmländska kåren att rycka mot Örjebro, som ligger omkring 1 mil ifrån Töksmark, och bemäktiga sig passet därstädes. Denna kår bestod allenast af Närke—Värmlands indelta regemente, Närke—Värmlands tremänningar, Dalregementet, Upplands ståndsdragoner och en del af adelsfanan samt något artilleri. Sedan den 24 september hade 1,000 man till häst och fots legat i läger vid Örjebro under generalmajor Karl Leutrums befäl, och i slutet af oktober kom d'Albedyll dit med en del trupper från Eda skans, då kåren uppgick till 4,000 á 5,000 man,[2] Några trupper stodo ännu kvar i Eda och Morast under generalmajor Strömfelts kommando.[3] Likaså kvarlämnades några truppor i Bohuslän och Dalsland till skydd för svenskarnes förråd därstädes.[4]

---

hvarför Dücher råder Görtz att påskynda sin resa till Strömstad, om han ville träffa konungen där. »Sa majesté», tillägger han, »sera fort ravie de vous voir». Dücher skref 1/11 från Strömstad: — — »nous ne faicions icy aucun mouvement avant de recevoir les ordres dy Roy». — Handl. rör. Görtz. Justitierådet P. Paulsen skref från Strömstad 17/11, att sekret. Cederström måst skrifva till Görtz, att konungen längtade mycket efter honom. Handl. rör. Görtz.

[1] Där skulle för öfrigt enligt den först uppgjorda planen 600 grenadierer från Clausenborg jämte ytterligare 300 Gröna dragoner infinna sig, men denna plan ändrades, så att de sistnämnda trupperna ej ankommo dit. Bland Handl. rör. Nordiska kriget III finnes en anonym berättelse på tyska om hvad öfverste J. Stenflycht uträttat under fälttåget 1718. Då denna berättelse i detalj omtalar hans resor m. m., är den utan tvifvel författad af honom, ehuru ej skrifven med hans hand, och jag anför densamma hädanefter under namn af *Stenflychts berättelse.*

[2] Schlözer, Stats-Anzeigen, s. 463 och 464. Enligt en mönsterrulla öfver Upplands ståndsdragoner finner man, att deras öfverste, H. v. Fersen, var i Morast 12/10, men i Bön i Töksmark 24/10. Krigsark.

[3] d'Albedyll till Karl XII. Brefvet är skrifvet i nov. från Annonby i närheten af Örjebro. Acta hist. Karl XII 1714—1718. Karl XII gaf 20/10 Strömfelt order att tills vidare stanna i Eda. Handl. rör. Strömfelts militära befäl 1718—1724. Krigsark.

[4] I Dalsland kvarlämnades Upplands tremänningskav. på grund af dålig beklädnad. J. H. Hamilton till K. G. Bjelke 5/12. Bergshammars arkiv.

När Stenflycht emellertid skulle begifva sig från Västra Ed för att taga befälet öfver trupperna vid Fossanebro, sade konnngen sig vilja följa med och se till, om hans order voro verkställda och om det nödiga manskapet vore tillstädes. Vägen togs öfver Töftedal, och i skymningen den 29 oktober kom konungen till Fossanebro och befallde Stenflycht att med de där samlade 900 ryttarne och dragonerna rycka in i Norge och söka framtränga till Iddeslätten. Själf sade han sig vilja som volontär rida efter, såsom han gjorde 1701 på öfverste Alexander Hummerhjelms parti; Stenflycht bad då konungen, att han skulle skona sin höga person och ej medfölja partiet. Men han var obeveklig. Han ville, sade han, uppföra sig lika bra som någon ryttare eller dragon. Stenflycht utverkade dock, att han stod stilla vid bron under natten med det mesta manskapet. Endast med 50 ryttare och 50 dragoner ryckte den förre öfver gränsen mot Præstebakke, dit konungen med de öfriga trupperna skulle ankomma följande dagen. I den norska byn Berby sökte Stenflycht skaffa vägvisare, men det misslyckades, hvarför han utan någon sådan måste under den mörka natten tåga vidare. Därvid träffade han på en förpost, som aflossade en salva utan att göra någon skada, hvarpå den skyndsamt drog sig tillbaka. Vid ankomsten till Præstebacke fann man där en trupp, som, efter hvad man trodde sig veta, bestod af 150 man, men dessa drogo sig äfvenledes tillbaka, sedan de upprifvit den därvarande bron. Samtidigt härmed hade äfven svenska trupper ankommit till Halleröd, som ligger omkring 2 mil från Fredrikshall.[1] — Vid middagstiden den 30 ankom konun-

[1] Stenflychts berättelse. — Dahlfeldts berättelse, tryckt i Handl. till upplysning af Svenska Krigs-Historien af C. G. Nordin, s. 116. — Upplands reg. uppbröt från Västra Ed $^{30}/_{10}$ och hade sitt första nattläger i Halleröd i Norge $^{31}/_{10}$. Rasbo kompanis journal. Krigsark. O. Bergström, Upplands regementes hist., s. 120. — Kommendanten på Fredrikstens fästning, Landsberg, skref till Lützow $^{29}/_{10}$, att svenskarne voro i anmarsch mot Halleröd med 2 infanterireg. och 1 kavallerireg. Fredrikstens fæstning vedkommende 503. N. riksark. I *magistratens i Fredrikshall journal*, tryckt i Norsk Militært Tidsskrift 1885, B. 58. H. 11, berättas. att svenskarne slagit läger vid Halleröd $^{29}/_{10}$ och att Karl XII låg i Præstebakke samma natt, men den sistnämnda uppgiften strider mot Stenflychts berättelse. — Egendomligt nog skref Dücher till »Monsieur» (Görtz) $^{1}/_{11}$ och till Görtz $^{4}/_{11}$, att konungen gick $^{31}/_{10}$ öfver gränsen, under det att sekret. v Kochen skref $^{1}/_{11}$ från samma ställe, att konungen gått öfver gränsen $^{30}/_{10}$. Handl. rör. Görtz.

gen till Præstebakke med det kavalleri, som, oberäknadt hvad Stenflycht tagit med sig, samlats vid Fossanebro. Stenflycht sändes nu åter förut med 200 hästar till Lundene på Bergstien. Under vägen såg han på bergen några fiender till fots, men han kunde ej taga någon till fånga. Af en kvinna fick han dock veta, att fienderna dragit sig undan åt Lundene. Han tågade då dit och stannade där under natten. När han här utsatte sina förposter, syntes tvenne skiltvakter på ett berg. Genom att med 50 dragoner gå bakom detta och anfalla dem i ryggen öfverrumplade han dem och tog en soldat till fånga. Från konungen fick Stenflycht underrättelse, att han följande dagen ville framtränga utmed Iddefjorden till Snekketorpskleven. Den 31 rekognoscerade Stenflycht Sillekleven och framkom samma dag till Böekleven. Under vägen dit träffade han på en öfvergifven förskansning samt en förhuggning mellan tvenne berg, och vid denna måste hans manskap för att komma vidare arbeta några timmar på att rödja undan de nedfällda träden. Stenflycht stod stilla under natten vid Böekleven. Efter det uppgjorda förslaget skulle konungen och Stenflycht följande dagen samtidigt angripa fienderna på Iddeslätten, där endast 1 bataljon af Smaalenenes regemente och 60 kyrassierer af öfverste Wests regemente bevakade passen.[1] Den förre skulle anfalla från Böekleven och den senare från Snekketorpskleven. Denna plan kom dock icke till utförande, enär polackarne redan omkring kl. 2 på eftermiddagen den 31 angrepo och togo 19 kyrassierer till fånga, hvarpå fienderna drogo sig hastigt tillbaka under skydd af Overbjergets kanoner. Den följande dagen närmade sig konungen med sitt folk Tistedalsälfvens södra sida, och manskapet inkvarterades i de där befintliga husen. —

Svenskarnes hastiga inmarsch synes hafva öfverraskat fienderna, ty öfver allt drogo de sig utan motstånd tillbaka. Väl hade man vid underrättelsen om svenskarnes marsch mot Halleröd utsändt från Fredrikshall 4 partier,

[1] Kommendanten Landsbergs relation (Een Extract og tilforladelig Relation af det, som er passeret udj sidste Kriigs Tiider, og særdeles dend Svendske var falden in i Norge 1716 og 1718, saa vidt jeg kan erindre mig og jeg selv bivaanet. Relationen är dat. 17/3 (= 6/3) 1739. Generalstabens arkiv i Köpenhamn).

hvartdera å 100 man, för att söka hindra svenskarnes inbrott eller åtminstone göra dem afbräck,[1] men dessa voro utan tvifvel allt för svaga för att kunna uträtta något. Det enda, som något fördröjde marschen, var, att man måste använda åtskillig tid på att laga de upprifna broarna och undanrödja de öfver vägarne nedfällda träden.

De följande dagarne rekognoscerade svenskarne i Tistedalen och vid Femsöen, ja äfven åt Örjebro till, där man förmodade, att d'Albedylls trupper befunno sig. Därjämte inneslöto de fästningen Fredriksten allt närmare. Då konungen rekognoscerade fiendernas ställning i Tistedalen, vågade han sig därvid så nära deras förskansningar, att hans lif ögonskenligen sväfvade i fara. Lyckligtvis fick man just då höra skott från Iddefjorden, då han genast skyndade däråt[2] och skall från Naakedalen[3] åsett den sista strid, som utkämpades mellan den svenska och norska flottiljen i Iddefjorden. Denna strid ägde rum den 3 november. Förlusten däri var obetydlig, och ingen kunde tillskrifva sig segern.[4]

Emellertid ankommo tidigt den 4 november till Iddeslätten generalmajorerna Johan Reinhold Trautvetter och Gabr. Ribbing med Upplands, Södermanlands, Västmanlands, Östgöta och Västgöta infanteriregementen. Samma dag visade sig svenskarne vid Eskeviken, hvarpå alarmskott hördes från fästningen omkring kl. 3 e. m.[5] Följande dag fick Stenflycht order att angripa fiendernas försvarsverk vid Hölene. När han skulle begifva sig åstad att verkställa denna order, följde konungen också med. Under vägen möttes han af tvenne ordonnanser, som berättade, att fienderna lämnat sina försvarsverk i Tistedalen och dragit sig tillbaka. Konungen skall då hafva beklagat detta och yttrat, att nu ertappa vi ej danskarne på denna sidan Glommen.[6]

[1] Landsbergs anf. bref till Lützow 29/10. Vid Lille Klef angreps arriergardet af Upplands reg. af snapphanar, då en profoss blef dödsskjuten och 3 soldater sårades. O. Bergström, Upplands reg., s. 120.

[2] Dahlfeldts berättelse.

[3] Magistratens i Fredrikshall anf. journal.

[4] Striderna vid Västkusten 1717 och 1718, s. 45.

[5] Magistratens i Fredrikshall anf. journal. — Sponneck till kammarherre Gabel 5/11. Ref. Sager 1718. D. riksark.

[6] Dahlfeldt berättar, att kavalleri sändts omkring Femsöen för att falla norrmännen, som stodo vid Tistedalen i ryggen (såsom generalm. Delvig gjorde år 1716), men jag har ej funnit någon annan uppgift härom.

Anledningen till det plötsliga återtåget var följande. Sedan svenskarne framträngt öfver Præstebakke och fattat fast fot såväl på Iddeslätten som i Tistedalen med en betydlig styrka, uppstod stor oro hos generallöjtnant von Sponneck, åt hvilken Smaalenska kantonens försvar var anförtrodt. Då därjämte en underrättelse inkom den 3 november, att de svenska trupper, som stått i Töksmark, brutit upp och med sina förposter ryckt in i Ödemark, sammankallade han en krigskonselj, bestående af de under honom lydande generalmajorerna Patroclus Römeling, Filip Detlev Trampe och Hans Helmuth Lütticbau samt öfverstarne Johan Vilhelm Ötken och Nils West. Han framhöll för dessa, att norrmännen voro alltför svaga i förhållande till svenskarne och att de ledo brist på bröd, furage och annat. På grund häraf beslöt man att, ifall svenskarne verkligen anföllo med en öfverlägsen styrka vid Svinesund och Tistedalen, draga infanteriet i god ordning tillbaka till Glommen och där, sedan man hunnit draga till sig förstärkningar, bjuda fienden spetsen för att så länge som möjligt försvara det sunnanfjällska Norge. Mot slutet af öfverläggningen tillkallades äfven kommendanten Landsberg och vice amiralen A. Rosenpalm, men dessa synas endast tillfrågats om fästningen Fredrikstens och flottans tillstånd. Sålunda beslöt man ej i denna konselj att draga sig tillbaka utan strid. Också fingo generalmajorerna Trampe och Römeling samma dag order att begifva sig till Svinesund och Tistedalen och där öfvertaga befälet. Strax därefter inträffade dock händelser, som påskyndade beslutet om en allmän reträtt. Det är förut nämndt, att Karl XII strax före sitt inbrott i Norge gifvit värmländska kåren befallning att bryta upp och förjaga fienderna vid Örjebro. Sannolikt hade därför denna kår redan den 3 november gjort åtskilliga rörelser, och det är utan tvifvel om dem, Sponneck samma dag fått underrättelse, såsom förut är omtaladt. Emellertid angrepos norrmännen härstädes först dagen därpå. När svenskarne angrepo, lämnades försvarsverken utan det ringaste motstånd, hvarpå de uppbrände och förstörde dem. Man försökte väl att förfölja, men norrmännen drogo sig så hastigt undan, att man ej kunde

upphinna dem.[1] Äfven om detta angrepp inkom samma dag underrättelse till Sponneck jämte den falska uppgiften, att svenskarne till ett antal af 6,000 à 7,000 man kommo anryckande genom Rakkestads socken. Han fruktade då, att hans kår skulle blifva afskuren från förbindelsen med Kristiania och andra norska trupper, hvarför han beslöt att skyndsamt draga sig tillbaka, i synnerhet som det ej kunde vara något tvifvel om att det var svenskarnes allvar att angripa honom i hans hufvudposteringar vid Svinesund och Tistedalen. Berättelser hade nämligen också inkommit, att oberäknadt det svenska kavalleri, som befann sig på södra sidan af Tistedalsälfven, 8,000 man infanteri stodo på Iddeslätten och lika stor styrka i Bohuslän samt att såväl belägringskanoner som fältkanoner började framföras, de förra till belägring af Fredriksten, de senare till angrepp på försvarsverken i Tistedalen.

Sedan Sponneck gifvit order att förstöra lavetterna och förnagla kanonerna vid försvarslinien Svinesund—Tistedalen samt att sänka den norska flottiljen i Iddefjorden, drog han sig med sina trupper till Skjeberg bro om aftonen den 5 november. De trupper, som stått vid Örjebro och Strömfossen hade redan den 4 fått befallning att draga sig tillbaka. Under återtåget sökte norrmännen förstöra alla matvaror och allt foder, som man förut ej medhunnit att föra från östra till västra sidan af Glommen. Äfven uppbrändes en del bondgårdar, isynnerhet i Rakkestads och Bergs socknar, på det att svenskarne ej skulle få tak öfver hufvudet.

Såsom skäl för återtåget uppgaf Sponneck för Lützow, att han företagit det dels för att icke blifva omringad, dels af brist på proviant, »i det soldaterna fast lige som börn efter bröd har skriget». Dessa skäl gillades dock ej af Lützow, ty svenskarne hade ej trängt förbi posteringarna vid Örje, Strömfossen och Skodsberg, så att det ej var någon fara för honom att blifva kringränd. Han hade i stället bort hålla stånd och låta fienderna först anfalla vid hufvudposteringen Tistedal. Att tränga igenom där hade för dem varit en hård nöt att knäcka, om de mött kraftigt

[1] Leutrums berättelse. Schlözer, Stats-Anzeigen, s. 464. — De la Gardieska ark. XIV, s. 115.

motstånd. Hvad bristen på bröd angår, så funnos oberäknadt magasinerna i Moss 1,704 t:r rågmjöl i Fredrikstad, hvaraf 6,000 man kunde underhållas under 24 dagar. Under återtåget hade svenskarne varit norrmännen i hälarne, hvarvid hela öfverste Wests kyrassierregemente lupit faran att komma i svenskarnes händer, ehuru Sponneck till sin disposition hade 11 bataljoner, 6 skvadroner och 8 dragonkompanier. Lützow visste nu intet annat råd än att söka hindra svenskarne att komma öfver Glommen, hvarför han gaf Sponneck order att med sina trupper gå öfver denna flod och postera sig på dess västra sida från Opsund, Sannesund och ned mot Fredrikstad.

Så hårdt detta återtåg än grämde Lützow, gladde han sig, att föga matvaror och furage fanns i Smaalenska kantonen[1] — en uppgift som ej var riktig, ty svenskarne, som inryckt i Norge, funno där ej obetydligt af hö och annat, som var behöfligt för underhållet.[2]

Den plötsliga reträtten och förstörandet af flottiljen i Iddefjorden uppväckte mycket missnöje äfven hos andra, såsom hos v. ståthållaren Kragh, v. amiral Rosenpalm och kommendanten Landsberg. Amiral Rosenpalm ansåg, att man bort besluta sig härför 6 månader förut, ty man hade under sommaren i hög grad ansträngt mycket manskap utan nytta, oberäknadt att landet under denna tid lidit högst betydligt. Ståthållaren Fr. Kragh ansåg det vara värst af allt, att på grund af de sista händelserna oenigheten inom hären tagit öfverhand, hvarför han ansåg det nödigt, att en general en chef med auktoritet så fort som möjligt sändes till Norge. Denne måste vara dansk, ty animositeten mellan norrmän och tyskar var så stor, den kunde vara, hvilket i det tillstånd, man nu var, ej kunde föra med sig annat än fördärf. Han trodde, att hans svåger general von Eijnten skulle vara den bäste. Fäste man något afseende därvid, att tvenne svågrar icke borde samtidigt vara chefer i Norge, den ene för den civila och den

[1] Sponneck till Overkrigssekr. kammarherre Gabel 5/11. Lützow till Fredr. IV 9/11, 15/11 och till Gabel 9/11, 15/11. — v. ståth. B. F. Kragh till Gabel 5/11, 8/11. v. amiral Rosenpalm till Gabel 5/11, 8/11. Refer. Sager. D. riksark.

[2] d'Albedyll till Karl XII nov. 1718. Acta hist. Karl XII 1714—1718.

andre för den militära makten, ville han gärna lämna sin plats.[1] Såsom svar härå kan man anse Fredrik IV:s lika lydande bref den 22 november till Lützow och Sponneck, hvari de förmanas att rätta sig efter instruktioner, som de fått; de borde ej genom någon oenighet eftersätta Kongl. Maj:ts intresse, utan lefva i god endräkt med hvarandra. Hvad som en gång beslutats och ansetts tjänligt, borde genast sättas i verket. Samma dag få öfverstarne von Mösting och Samits order att begifva sig till Norge, där de skulle deltaga i krigskonseljerna och gå Lützow tillhanda.[2]

Sedan norrmännen dragit sig tillbaka till Skjeberg, gingo svenskarne på flottar öfver älfven vid Skoningsfossen, bemäktigade sig tvänne öfvergifna skansar och repareerade Tistedalsbron. Öfverste Stenflycht ryckte den 6 nov. till Bergs kyrka och så vidare till Torpum, därpå öfver Ingedal samt träffade 1/4 mil från Skjeberg på 30 danska kyrassierer, som stodo posterade vid en bro. Denna sökte de upprifva, men förhindrades af 30 polacker. Danskarne sökte då retirera till sitt läger, som var på 1/2 mils afstånd, men de flesta togos till fånga; de öfriga nedhöggos, så att endast löjtnanten, Hans Henrik Jurgens, kom in i lägret, men han dog sedermera af sina sår den 21 dec. Denna strid ägde rum den 7 dec. Samma dag återvände Stenflycht till Torpum. Tvänne dagar därefter fick han order af konungen att med 400 ryttare rycka ned till Svinesund och gifva arfprinsen och general Dücher order att med där stående trupper gå öfver till norska sidan.[3] På samma gång medförde han dit 96 man, som tagits till fånga sedan fälttågets början. Den 10 ryckte konungen

[1] Se sid. 225 not 1. Redan innan Sponneck gaf order att sänka den norska flottiljen i Iddefjorden, var generalm. Arnoldt tveksam, om man handlat rätt, då man besvärat landtmannen med öfverförandet af så många fartyg till Iddefjorden »samt saa got som holt hele sommeren over alle bataillons, der kunde bleven i legderne». Till besättning höllos »nat og dag under aaben himmel» 1,000 soldater oberäknadt matroserna. Arnoldt till Overkrigss. 25/10. D. riksark. — I bref till Lützow 13/10 yttra ock Cic. och Arn., att det hade varit önskligt, att aldrig några fartyg behöft föras till Iddefjorden. Krigs-Directoriums Copiböger 897.

[2] Sv. hist. tidskrift 1897, s. 295, not 1.

[3] v. Kochen skref från Strömstad 11/11 till »monsieur», att arfprinsen i går begaf sig till konungen. Gallica. — Dücher reste 7/11 och arfprinsen 8/11 från Strömstad till Sundsborg. Anonymt bref från Strömstad 8/11 till »monsieur» (Görtz). Kansliherrarne begåfvo sig 17/11 från Strömstad till konungen. Paulsen till Görtz 17/11. Handl. rör. Görtz.

själf med 400 dragoner öfver Tistedalsälfven och svängde sedan af åt vänster ned till Svinesund, hvarpå han återvände till Tistedalen. Samma dag gick arfprinsen med en del truppor öfver Svinesund, hvaröfver man slagit tvenne broar, och dagen därpå följde de öfriga trupperna efter.[1]

Svenskarne hade sålunda öfver Svinesund inträngt i Norge utan att möta något motstånd, och det är föga sannolikt, att norrmännen skulle kunnat hindra öfvergången, äfven om de gjort kraftigt moststånd. Väl hade de under tvenne års tid nedlagt mycket arbete härstädes, men ingeniör Maigret, som i sällskap med generalmajor Stackelberg gjort besök vid Svinesund, skref till Görtz från Strömstad redan den 8 april 1718, att han var öfvertygad, att konungen utan någon förlust skulle kunna under favör af kanonerna från Sundsborg slå en brygga öfver Svinesund och gå däröfver, utan att man skulle våga att göra något motstånd. Norrmännens batterier voro ej väl anlagda, och de hade ej gjort allt, som kunde göras för att göra passagen svår, hvarför han trodde, att det ej var deras mening att envist försvara den.[2] — Att batterierna ej voro väl anlagda, visade sig ock den 15 augusti, då svenskarne under skydd af sina kanoner gingo öfver Svinesund och förnaglade kanonerna vid Rörbek utan att förlora en enda man.[3]

Såväl de trupper, som gått öfver Svinesund, som andra, hvilka inbrutit i Norge, utbredde sig öfver landet öster om Glommen och fördrefvo fienderna därifrån. Endast vid Sannesund och Blakjer höllo de stånd, dock lämnade de sina förskansningar på det förra stället redan natten till den 14 november.[4] De svenska truppernas förnämsta uppgift var till en början att drifva undan fienderna så fort

---

[1] Stenflychts berättelse. Schering Rosenhane säger, att konungen kom 10/11 »om morgonen bittida» till arfprinsen, som var i Sundsborg. Rosenhanes dagbok. Handl. rör. Skand. hist. IV, s. 310. Öfverste N. West till Fr. IV 26/11. Refer. Sager 1718. — 43 man och 41 hästar förlorades 31/10 och (vid Skjeberg) 7/11 af Lüttichaus, Kruses, Wests och Ötkens reg. Defect Extract af P. D. v. Trampe 26/11. — J. H. v. Kochen 11/11 från Strömstad till extraord. envoyén D. Cronström. Gallica.

[2] Handl. rör. Görtz.

[3] Striderna vid Västkusten, s. 42. — Öfverste C. E. Muschardt skref till Lützow 13/6 1718, att vid Rörbek och Svinesund funnos 2 batterier, det ena bestående af två 18-pundiga och det andra af tre 12-pundige kanoner. Artilleri Corpset vedkommende. N. riksark.

[4] Arfpr. till general E. Sparre 24/11. Uppsala bibl.

som möjligt, så att de ej, efter de order de fått, fingo tillfälle att öster om Glommen förstöra alla matvaror, furage och annat. De trupper, som ej voro på parti, borde använda all flit på att mala och baka.[1]

Sedan Smaalenska kåren lämnat gränsen och gått öfver Glommen, höllo norrmännen en ny krigskonselj den 18 november. Man ansåg då, att det ej var rådligt att angripa svenskarne, då man ej visste, huru starka de voro. I stället beslöt man att oroa dem med små partier, hindra dem från att erhålla något underhåll i landet, taga fångar och på så sätt söka få reda på deras styrka och hvar de särskilda kårerna stodo. Trupperna borde förläggas utmed Glommen från Fredrikstad till Næs och Vormen. Flera smärre posteringar skulle bestå af bönder, hvilka dock borde på hvar post understödjas af några dragoner.

Tillfröse Glommen, vore det bäst att sammandraga hären mellan Blakjer och Onstadsund så tätt som möjligt, dock så att folket kunde komma under tak. Lifsmedel skulle man erhålla från Moss och Kristiania. Slotsloven borde uppbåda 4,000 beväpnade bönder med 4 veckors kost, af hvilka 2,000 i sänder kunde brukas efter behof än här, än där, så snart kölden tilltoge. Blefve hären tillbakadrifven, skulle man, medan tid är, — efter öfverste Hans Henrik Scheels projekt — från Dröbak öfver Hobroe, Bakåsen, Mastevejen och Gjelderåsen samt, om det är möjligt, äfven till Fet och Blakjer — en distans af fem mil — göra retranchementer och förhuggningar »som en defensionslinie», likaså skulle Kristiania inneslutas af ett fullkomligt retranchement eller ock sättas i försvarstillstånd genom skansarbeten på de lämpligaste höjderna, »paa det, om icke alt, dog den störste deel af armeen i höist paakommende og behöventlig fall sig der udi eller imellem sette kunde til yderste resistance». 4 bataljoner skulle genast uppbryta till Kristiania och där inkvarteras. Till arbete borde hvarje bataljon dagligen lämna 300 man. Dessutom skulle 2,000 bönder bakom Kristiania uppbådas till arbete, hvar bonde försedd med spade och yxa samt 4 veckors kost. På frågan, hvart man borde retirera, om man icke kunde hålla

[1] Se längre fram.

sig kvar i Kristiania, ansåg sig konseljen ännu ej kunna svara, utan berodde det på fiendens rörelser, »særlig da mand har taget den faste slutning icke uden krafftigste resistence at qvitere den af oberste Scheel projecterte defensions Linie, som opföres skal«. Vidare uttalades den önskan, att eskadern och galererna måtte så länge som möjligt hålla sig i sjön och betäcka gränskusterna.[1]

Den 1 december hölls en konferens mellan Lützow, Sponneck och Trampe, då man beslöt att, om svenskarne trängde norska hären närmare Kristiania, såväl i Smaalenenes som i Akershus amt föra allt hö och alla matvaror ur husen, för att man, ifall svenskarne nalkades och norrmännen måste vika, genast skulle efter gifven signal kunna sticka allt i brand. Invånarne måste också flytta sin egendom på västra sidan af Kristianiafjorden eller på öarna i sjön. Så snart Glommen tillfrös, borde all boskap drifvas till de socknar och ställen, som civilbetjänterna anvisa, till och med om fodret ej blifvit uppbrändt. Det vore ej rådligt att försvara Blakjer skans längre, än tills Glommen börjar tillfrysa, på det att besättningen ej måtte blifva tvungen att gifva sig af brist på lifsmedel, dock borde man angående denna sak inhämta det öfriga generalitetets tankar. Slutligen skulle man begära af slotsloven, att hela landet måtte hålla sig i beredskap att hjälpa till att göra motstånd mot den öfverlägsna fienden. Man var för öfrigt förvissad om, att vice ståthållaren och samtliga

---

[1] Krigs-Kancelliets Dispositioner. — Cicignon var ej nöjd med krigsrådets beslut, emedan man ej nog sörjt för försvaret af Rolfsö och ej gifvit order om att oroa svenskarne på östra sidan af Glommen. Enligt hans mening voro Fredrikstad och Fredriksten väl försedda för att kunna göra tappert motstånd, och om fienden belägrade dem, skulle han ruinera sin armé under den årstid, i hvilken man nu var, ty om det frusit på den ena dagen, hade det regnat dagen därpå, så att Glommen ännu var öppen. Cic. till »Monsieur» (Gabel) $^{22}/_{11}$. — Den $^{8}/_{11}$ skref dock v. amiral A. Rosenpalm till »Monsieur» (Gabel), att proviantförvaltaren i Fredrikstens fästning sagt i alla generalernas närvaro, att det ej fanns mera förråd i magasinet af hårdt bröd än för fjorton dagar, men att man väntade mjöl. Refer. Sager 1718. — Till arméen i Smaalenene, som bestod af 8,000 man, måste man föra bröd från Moss. Cic. och Arn. till v. ståth. Kragh $^{8}/_{11}$. — Det rådde brist på viktualier. För att afhjälpa denna föreslogo Cic. och Arn. i bref till amtmannen Wernschiold $^{10}/_{11}$, att han skulle söka förmå allmogen att till truppernas förnödenhet sälja den boskap, som öfverförts från östra till västra sidan af Glommen. Allmogen kunde ej själf hafva något gagn af densamma, då fienderna borttogo allt foder på östra sidan af denna flod. Krigs-Directoriums Copiböger 897.

öfverheten erinrade undersåtarne om deras plikt att med oförsagdt mod och efter förfädernas exempel med lif och blod hjälpa till att drifva fienden ur landet.[1]

Äfven vid verkställandet af detta beslut mötte stora svårigheter. Slotsloven, som blifvit anmodad att vara behjälplig att flytta invånarne i Smaalenene och Akershus amt till västra sidan af Kristianiafjorden eller ut på öarna, förklarade, att denna åtgärd skulle lända till landets totala ruin, hvarför densamme anhöll att därmed måtte tills vidare anstå, särskildt som svenskarne just vid den tiden började draga sig tillbaka. Det är naturligt att något tal om invånarnes flyttning ej vidare förekom.[2] — Anläggningen af den beslutade defensionslinien gick långsamt. De först uppbådade bönderna hade ännu ej ankommit den 1 dec., men man hade i stället gjort anstalt om att 4,000 bönder samtidigt skulle kunna arbeta.[3] Det dröjde ännu någon tid, innan några bönder infunno sig. Den 3 dec. skref Scheel till Lützow, att hälften af arbetet kunnat vara färdig, om han fått det folk, man lofvat honom. Han hade endast haft 1 bataljon och 4 kompanier till arbete, dock hade samma dag 200 bönder ankommit från Ringerike. Han förstod icke, huru arbetet skulle kunna göras utan materialier och folk. Han hade fått löfte af v. ståthållaren Kragh och konferensrådet Vilhelm Tonsberg att den 1 dec. erhålla 1,000 bönder från Akershus län, men ingen enda ankom, emedan generalmajorerna Gafron och Ulrik Kristian Kruse uppbådat dem att hålla vakt vid Glommen. Scheel bad, att han måtte slippa ifrån det uppdrag, han fått, och i stället sändas till sitt regemente.[4] — Arbetet fortsattes dock så godt sig göra lät med det ringa folk, som stod till hans disposition. Den 13 dec. skref han till Lützow, att ej flera bönder än omkring 200 varit samlade på en gång, ty när några kommit, hade andra gått,

---

[1] Krigs-Kancelliets Dispositioner. — En uppmaning till undersåtarne, dat. 27/11, af v. ståth. Kragh finnes tryckt i Norsk Mil. Tidsskrift 2 R. 1 B., s. 227 och 228.

[2] Slotsloven till Lützow 12/12. Slotslovens ordres.

[3] Först hade man uppbådat 1,000 från Akershus amt, 500 från Modum och 500 från Ringerike. Sedan uppbådades äfven bönder från Österdalen och Gudbrandsdalen. Slotsloven till Lützow 26/11. Slotslovens ordres. Cic. och Arn. till Lützow 1/12. Krigs-Directoriums Copiböger 897.

[4] Fortifications Etaten vedkommende. 183. N. riksark.

och en del efter 2 à 3 dagars arbete, så att på dem kunde ingen räkning göras. Tjälen var djup vid Kristiania och hindrade mycket. Emellertid reparerades någorlunda de gamla förskansningarna på Hobroe, Bakåsen, Mastevejen och Gjelderåsen samt den där nedanför belägna nya vägen. Vid Iabroe (?) anlades en ny förskansning med förhuggningar på båda sidor därom.[1] Vid Næs, där förskansningar skulle anläggas omkring kyrkogården och prästgården, samlades i början af dec. åtskilliga bönder för att arbeta på dem, men ej heller dessa kommo i godt stånd vid tiden för svenskarnes återtåg från dessa trakter.[2] — Magasinet vid Næs flyttades i början af dec., allt eftersom man medhann, till Kristiania för att vara närmare till hands för arméen. Samtidigt fördes också dit en mängd hö från Moss, men då man ej hade någon lämplig plats att upplägga det, förvarades det tills vidare på transportskeppen. Generalkrigskommissarien visste ej, huru det skulle blifva möjligt att bortföra förråden i magasinerna, som lågo mellan Moss och Kristiania, om hären måste retirera. På det sistnämnda stället fanns ej någon plats, där de kunde vara skyddade, och om man genom anläggning af förskansningar kunde skydda dem, funnes ej rum för dem hvarken på slottet eller i staden. Om Bragernes (= Drammen), som är en öppen stad, ville han ej tala. Retirerade hären till Jellebek, kunde han ej inse, huru den skulle kunna subsistera, särdeles som de flesta kvarnar och bakugnar funnos i Moss och Kristiania. Han klagade, att han ej hade någon ro hvarken dag eller natt, men mycken förtret.[3]

Jag har förut nämnt, att svenskarne förjagade norrmännen vid Örjebro den 4 november, men sedermera hölls den värmländska afdelningen en tid i overksamhet. Först den 9 gick Leutrum med ett parti dragoner till Strömfossen och Skodsberg, men dessa pass voro redan öfvergifna af norrmännen, såsom förut är omtaladt. Deras verk, som voro gjorda af trä, lät han uppbränna, hvarpå han åter-

[1] Differente Breve. N. riksark.

[2] Gafron till Lützow $^{3}/_{12}$.

[3] Bertouch till Lützow $^{6}/_{12}$ samt ett bref af samma datum utan underskrift till »Hochgeborne, Hoch- und Wohlgeborne Höchstgeehrtester Herrn». Commissariats Betienternes Breve pro 1718. N. riksark.

vände. Den 12 angrep han likaledes med 500 man en del norrmän, som stodo till höger om svenskarne, men ej häller dessa höllo stånd, utan drogo sig undan. Efter att hafva uppbränt deras förskansningar vände han åter.[1] Sannolikt lågo dessa förskansningar vid Studsrud. Den 19 november skref nämligen d'Albedyll till Karl XII, att fienderna med sina förposter stodo åter vid Studsrud, hvarifrån de för några dagar sedan blifvit förjagade. De hade därjämte posteringar vid Kroksund och Skirefos. d'Albedylls trupper voro vid denna tid förlagda på ett vidsträckt område, nämligen från Joval i Rödenes socken på östra sidan af Kroksund och sedan till Halleröd och Gleme på östra sidan af Skodsberg.[2] Några trupper stodo kvar vid Eda under generalmajor Strömfelts kommando, men d'Albedyll hade skrifvit till honom, att han skulle låta sina trupper marschera genom Romskogens socken rakt mot Kroksund, emedan där skulle finnas 200 fiender, hvilka konsumerade och förstörde allt furage. Bagaget åter borde Strömfelt sända öfver Holmedal till Töksmark.[3]

Under tiden sökte man samla proviant och furage samt på bästa sätt hushålla därmed. Invånarne, som vid svenskarnes ankomst flytt undan till skogarne, infunno sig till största delen åter i sina hem med sin boskap och egendom, då de funno, att svenskarne ej förorättade dem.[4] — Med framförandet af förråd från de svenska magasinen till hären gick det mycket dåligt. d'Albedyll klagade, att bönderna ej lydde någon och att de på 3 veckors tid ej fört någon proviant från Eda till Töksmark, hvarför han ansåg, att det vore framför allt nödigt, att konungen utfärdade en skarp order till landshöfding Klas Ekeblad, så att rät-

---

[1] Schlözers Stats-Anzeigen, s. 464.

[2] d'Albedyll till Karl XII $^{19}/_{11}$ jämte åtföljande specifikation på trupperna. Jönköpings reg. Öfverstars bref.

[3] d'Albedyll till Karl XII.

[4] Föreg. not. J. Hjerta skref till Karl XII $^{15}/_{11}$, att vid intåget i landet fanns det i en del gårdar blott kvinnfolk hemma, men i andra ingen enda människa, hvarför han, då han förnam, att åtskilliga återkommo, då de funno, att god ordning hölls, lät utfärda en försäkringsskrift, hvari han förklarade, att invånarne genom att vara borta hade sig själfva att skylla, om deras egendom borttogs och de själfva betraktades såsom snapphanar. Lifdrabantkåren. Jfr A. Rhyzelii anf. dagbok, s. 489. d'Albedyll till Karl XII nov. 1718 från Annonby vid Örje. Acta hist.

[5] d'Albedylls anf. bref till Karl XII $^{19}/_{11}$.

telse i ofvannämnda hänseende snarast möjligt måtte ske.[1] Norska kunskapare uppgifva, att anledningen till att bönderna ej infunno sig, var, att de fruktade, att de skulle tvingas att föra de mörsare och grofva kanoner, som lågo vid Hajums skans, in i Norge.[2]

Leutrum uppgifver, att han på allt sätt försökte förmå d'Albedyll att förfölja fienderna och begagna sig af den skräck, man injagat, men den sistnämnde ville ej lämna kvarteren, hvarför de råkade i häftig tvist, men sedan kom d'Albedyll till Leutrum och bad om förlåtelse samt erkände, att det var ett fel att ej genast gå löst på fienden. Leutrum säger ock, att d'Albedyll ej kände till landet och att han var föga lämplig att föra befälet. — Emellertid ankom den 19 november till d'Albedyll generaladjutanten Rutensparre med muntliga order att angripa fienden. Därpå svarade denne i bref till konungen samma dag, att han ville uppbryta från Örjebro den 21 och söka fienden i Höland. Han hade förut skrifvit till generalmajor Hjerta och bedt honom att till den 21 sända till Rakkestad 300 hästar jämte polackerna. Därigenom skulle han skydda d'Albedylls vänstra flygel, på samma gång som fienderna afskräcktes från att närma sig Basmo. Kunde konungen sända något infanteri, skulle man med mera framgång utföra hans befallningar. d'Albedyll önskade också draga till sig 3 kompanier värmländingar, som stodo vid Eda. Då han med sin vänstra flygel skyddade detta ställe, voro de ej behöfliga därstädes, synnerligast som högst 500 man funnos i Vinger efter kunskaparnes utsago.[3] — De trup-

[1] Någon skrifvelse härom har konungen sannolikt ej utfärdat. För dylika order hade han vid denna tid ej förtroende, såsom man finner af sekreterare O. Cederströms bref 25/10 till »statssekret.» (v. Höpken). Görtz hade föreslagit, att konungen skulle »allvarsammeligen befalla» guvernörer och landshöfdingar att se till, att utgifna förordningar efterlefdes, men när detta ärende föredrogs, svarade konungen, »att om man gåfve 100:de gånger order uppå order, så hade sådant ingen verkan, där man saken med allvare ej angriper, hvarföre högste ordningsman och högste ombudsman hafva att gifva akt uppå allt sådant och detsamma genast angifva, så att eho som sig emot dess instruktion i ringaste måtto förbryter, må genast anklagas». Handl. rör. Görtz.

[2] Underrättelser från Skillingmark öfver Höland 10/11. Differente Breve. N. riksark. Det berättas också, att svenskarne fört kanoner från Hajum till Töksmark. Underrättelser från Värmland 22/12. Ref. Sager. D. riksark.

[3] Schlözers Stats-Anzeigen, s. 465. Antalet trupper synes dock hafva varit större. Gafron till generalm. Kruse 2/12. Breve fra generalm. Gafron. N. riksark.

per, som befunno sig i Hölandska och Oplandska (Vingerska) kontonerna för att bevaka gränsen mot Sverige från Kristiansfjeld till Basmo, stodo under generalmajor Abraham Adam Gafron och utgjordes den 13 november af blott 1 skvadron kyrassierer, 3 kompanier dragoner, 7 bataljoner och 2 kompanier infanteri. Vid svenskarnes anryckande mot Blakjer stodo i Hölandska kantonen endast 2 kompanier dragoner och 2 bataljoner infanteri under öfverste Lorens Reichweins kommando.[1]

Den 21 anträdde svenskarne marschen från Örjebro — såsom förut var bestämdt — och den 22 kommo de till Höland, hvarest d'Albedyll fick order att begifva sig till hufvudarméen, och i stället anförtroddes befälet öfver den värmländske kåren åt Leutrum. — Något motstånd hade ej mött under marschen. Fiendernas posteringar vid Studsrud och Skulerud hade redan förut dragits tillbaka. Detta berodde därpå, att lifregementet till häst, som tillhörde generalmajor Hjertas tilldelning, tågat öfver Degernes och Rakkestad samt fått sina kvarter i Trögstads socken,[2] hvarför öfverste Reichwein ansåg sig ej längre kunna stanna i Skulerud.[3] Emellertid fortsatte Leutrum marschen från Höland öfver Urskog till Blakjer skans, dit han ankom den 25 nov. Under hela marschen öfvergåfvo fienderna sina försvarsverk och drogo sig tillbaka. Endast en gång, nämligen den 25 nov., träffade Leutrum under en rekognoscering på dem, då de lågo dolda i en skog. De ihjälsköto då för honom 1 underofficer, 1 dragon och 3 hästar, men själf tog han en löjtnant till fånga.[4]

Samtidigt med att Rutensparre ankom till d'Albedyll med befallning, att hans trupper skulle gå löst på fienden, erhöll generallöjtnant Hjerta, som då stod vid Mustorp,

[1] Gafron till Lützow $^{13}/_{11}$, $^{18}/_{11}$. N. riksark. Lützow till Fr. IV $^{9}/_{11}$. Ref. Sager. D. riksark.

[2] Redan $^{12}/_{11}$ kommo svenskarne till Degernes, $^{13}/_{11}$ till Rakkestad, $^{14}/_{11}$ till Mysen, där de rastade $^{15}/_{11}$ och togo ståndkvarter i Eidsbergs socken. Rhyzelii dagbok. — Öfverste Anders Koskull underrättar Karl XII från Höland $^{18}/_{11}$, att han stött till Hjertas kår vid Rakkestad och att han fått kvarter i Trögstads socken. Öfverstars bref. Lifreg. till häst.

[3] Gafron till Lützow $^{18}/_{11}$. Lützow gaf $^{22}/_{11}$ Gafron order att understödja Reichwein med 1 bat. och 2 skv., på det han ånyo skulle vara i stånd att fatta fast fot i Höland. Detta var dock omöjligt på grund af svenskarnes öfverlägsenhet. Gafron till Lützow $^{24}/_{11}$. N. riksark.

[4] Schlözers Stats-Anzeigen, s. 464.

order att med sin indelning rycka längre in i landet och förjaga alla fiender öster om Glommen ända till Fetsund och Blakjer skans. Han borde taga 1,000 à 2,000 hästar och ett par öfverstar af sin indelning och själf gå med samt taga allt i så mycket bättre ögnasikte. När han vände tillbaka, kunde öfverstarne stanna kvar och behålla posteringarna vid Fetsund och Blakjersund, tills Glommen tillfröse. De som stannade i kvarteren, skulle utkommenderas att samla förråd af proviant, mala och baka. De åter, som följde Hjerta, måste också söka försörja sig själfva. Om någon skans vore uppkastad vid Blakjersund, skulle kavalleriet söka bemäktiga sig densamma. I ett postskriptum tillägges: »Våra partier måste få order på gamla maneret att gripa an fienden utan att räkna, om fienden är starkare eller svagare, och allt bara med värjan i näfven bryta igiönom». Då konungen sedermera förnam, att Hjerta ämnade alldeles ändra kvarteren, skref han åter till honom, hvarvid han gaf tillkänna, att hans mening var, att de kvarter och posteringar, som regementena nu hade, borde behållas, men ett par tusen hästar kunde Hjerta taga med sig och låta dem taga underhåll med sig på sina egna hästar och utan tross marschera och förjaga fienden på östra sidan af Glommen, bemäktiga sig Blakjer skans och intaga posteringar vid Fet och Blakjersund. »På detta sätt göras alla kvarter alldeles obrydda för små partier, som eljest kunde stjäla sig fram och uppehålla sig i nejden, och dessutom så mycket mera tillgång blifva på underhåll att förskaffa utur den delen af landet både för desse såväl som flere regementer». De, som ej utkommenderades, skulle icke allenast skaffa sig dagligt underhåll, utan äfven samla några veckors förråd »till att kunna föra med sig, när marscherna vidare lära företagas».[1]

På grund af dessa order lämnade Hjerta redan mot aftonen den 23 nov. Mustorp och begaf sig med 1,000 hästar på väg till Blakjer.[2] Härom berättar öfverste T. G. Bjelke, som var med (dock för sin person allenast), följande: »Vid

[1] Karl XII till Hjerta 20/11, 22/11. Sv. hist. tidskr. 1895, s. 339—341.
[2] Rhyzelii dagbok. Rhyzelius uppgifver, att Hjerta tog med sig 2,000 hästar.

alla de långa och starka förhuggningar, som vi passera måste, drog sig fienden tillbaka, så snart han vardt angripen. Men för skansen själf var intet görligit att uträtta något. Densamma var en regulaire fyrkant, hade utanverk med kanoner besatt, dem vi ej hade, och (vi) kunde dessutom intet hindra dess kommunikation med fiendens armé.»[1] Då sålunda Hjerta med sitt kavalleri tydligen ej skulle kunna uträtta något, fann han efter öfverläggning med generalmajor Leutrum för rådligast att draga sig tillbaka till kvarteren i Eidsberg, dit han ankom den 28.[2] Orsaken härtill var, att om han stannat kvar, hade han »betagit generalmajor Leutrums folk födan». Fienden hade dessutom dragit sig öfver Glommen och på östra sidan blott lämnat Blakjer skans besatt. Vid återmarschen kvarlämnade han dock 4 kompanier af Västgöta kavalleri under öfverstelöjtnant De la Vall, och han ärnade den 2 dec. ditsända resten af regementet under öfversten.[3]

Hvad Blakjer skans angår, hade man redan under sommaren börjat iståndsätta densamma.[4] Den 18 nov. funnos där dock blott 4 fyrapundiga kanoner, och det förklarades vara alldeles nödvändigt, att skansen förstärktes med 5 à 6 tolfpundiga kanoner.[5] När nu norrmännen måste draga sig undan ända till Blakjer, inryckte öfverste A. A. Prætorius i skansen med 700 man såsom besättning. Strax därefter omringades den af svenskarne, hvarpå deras generaler läto genom öfverste O. Tegenschöldh den 27 nov. uppmana Prætorius att öfverlämna skansen. De förklarade, att de voro af konungen autoriserade att gifva ett resonabelt ackord. Prætorius ville ej lyssna till deras förslag. Han ansåg, att svenskarne ej skulle kunna göra mycken skada, enär han trodde, att de hade föga infanteri till sitt förfogande. Han sökte ock genom små utfall oroa dem. Vid ett utfall den 27 nov. togo svenskarne 1 löjtnant och 3 man till fånga. Äfven den 28 gjorde norrmännen utfall till häst

[1] Förteckning på mina år och tjänster af T. G. Bjelke. Afskr. Nord. saml. Biogr. 281. Uppsala bibl.
[2] Rhyzelii dagbok.
[3] Hjerta till Karl XII 2/12. Lifdrabantkåren. Öfverstars bref.
[4] Den 2/6 började arbetet med 88 man. Skansen skulle blifva i tämligen godt stånd om 5 à 6 veckor. Gafron till Lützow 9/6. N. riksark.
[5] Gafron till Lützow 18/11.

och till fots, men de jagades hastigt tillbaka. Likaså ägde en sammanstötning rum den 29, då norrmännen förlorade 2 döda och 3 sårade. Tillståndet i skansen var dåligt. Till besättning behöfdes minst 3 bataljoner. Man hade ej några platser, där man med trygghet kunde förvara ammunition och proviant; brödet, som kunde räcka för fjorton dagar, var fördärfvadt, och kanonerna voro dåliga. Manskapet skulle inom kort omkomma af hunger och köld. Betoge svenskarne besättningen kommunikationen öfver älfven, kunde den på grund af hunger ej uthärda mer än 5 dagar. Prætorius begärde, att han genast måtte få kanoner och proviant samt materialer till att bygga förskansningar. Finge han det, skulle skansen ej vara lätt att taga, men i annat fall vore han med sitt folk förlorad.[1] — Lützow bestämde också, att besättningen skulle förstärkas till 1,000 man och att proviant skulle anskaffas härför. Denna proviant fördes dock ej in i skansen, utan 1/2 fjärdingsväg på andra sidan Glommen, så att man, ifall man uppgåfve försvaret af skansen, skulle kunna rädda så mycket som möjligt af förråden.[2] Fruktan för att svenskarne skulle kunna hindra kommunikationen öfver älfven var ej alldeles obefogad, ty vid Blakjer kyrka uppförde de några fältkanoner, med hvilka de kunde bestryka vattnet,[3] dock förklarade öfverste C. E. Muschardt, att det ej var möjligt för dem att hindra norrmännens förbindelse med skansen.[4] Svenskarne insågo detta och arbetade på att göra pråmar för att på dem öfvergå älfven,[5] men dylika arbeten förehade de äfven på andra ställen utmed Glommen. Så omtalar öfverste T. G. Bjelke, att han, innan han fick order att följa med Hjerta till Blakjer skans, stod med sitt

[1] Gafron till Lützow 24/11, 25/11, 26/11, 27/11, 29/11. I bref till Lützow 6/12 omtalar Gafron, att Prætorius genom erhållna »mortiers» uppväckt allarm bland svenskarne.

[2] Bertouch till Lützow 2/12. Bertouch skref, att för Blakjer fanns förråd för 700 man under 6 veckor (dock fattades viktualier). Commissariats Betienternes Breve. — I bref till Lützow 2/12 säger Gafron, att han erbjudit Prætorius 200 à 300 man till förstärkning, men att denne sagt, att de nu ej voro så nödiga.

[3] Gafron till Lützow 29/11.

[4] Muschardt till Lützow 1/12. Tre 6-pundige kanoner skulle komma från Vinger till Blakjer.

[5] Generalm. Ulr. Kr. Kruse till Gafron 28/11. Isen låg fast och passabel på ömse sidor om Funnefossen, hvarför han trodde, att svenskarne bittida följande dagen ämnade gå öfver Glommen.

regemente vid Grönsund, »att samla bjälkar, bräder och annat tillbehör till bryggors förfärdigande. Hans M:t ärnade efter belägringen (af Fredriksten) där öfver strömmen gå löst på danska arméen, som stod på andra sidan och hade uppkastat 6 batterier ända långs strömmen».[1]

Medan detta tilldrog sig, inneslöto svenskarne fästningen Fredriksten allt närmare, arbetade på förfärdigandet af faschiner och skanskorger, samt förde kanoner, mörsare och ammunition från Pilgården och Sundsborg till Furuvarp vid Iddefjorden. För att kunna framföra dem därifrån till det ställe, där batterier först anlades, måste man anlägga en bro öfver Harekasmyren. Denna bro sökte man genom faschiner och skanskorgar betäcka mot fästningens eld. Detta arbete gynnades så till vida, att fienderna på grund af mulet väder ej kunde noggrant följa detsamma.[2]

På förstärkandet af fästningen, som utom hufvudfästningen bestod af 3 utanverk, nämligen skansen Güldenlöwe, Stortaarnet (äfven kalladt Mellembjerget) och Over-

[1] Jfr. not. 1, s. 236. Från Fetsund till Blakjer gjorde svenskarne pråmar. Gafron till Lützow 5/12. Vid Öjeren arbetade de likaledes på pråmar. Generalm. Patroclus Römeling till Lützow 23/11. Differente Breve. N. riksark.

[2] Landsberg till Overkrigss. 5/11. Refer. Sager. D. riksark. Landsberg till Lützow 21/11. Fredrikstens fæstning vedk. N. riksark. Magistratens i Fredrikshall anf. journal. — Ammunition och proviant fördes från Strömstad till Stora Bogen vid Iddefjorden och därifrån till krigsfolket, som låg i Tistedalen och däromkring. Bohusläns beskrifning af Johan Oedman, s. 375. Stockh. 1746. — Landsberg berättar i anf. brefvet 21/11, att de svenska fartygen och pråmarna gingo från Helleviken till Svinesund 15/11 och kommo därifrån 19/11, men kunde då för is ej komma fram, utan måste återvända till Svinesund, men i sin s. k. dagbok säger han, att man 15/11 fick se svenskarnes flottilj draga sig ned till Svinesund för att framskaffa artilleri och proviant, men den höll sig så nära det svenska landet, att den var fri för fästningens kanoner, och samma väg höll den sedan alltid både fram och tillbaka, hvarför det är sannolikt, att isen blott tillfälligtvis lagt hinder i vägen eller ock att Landsberg till en början fått oriktiga uppgifter. Landsbergs dagbok har tryckts af C. Paludan-Müller i hans arbete: Er Kong Carl den Tolvte falden ved Snigmord? Paludan-Müllers arbete är öfversatt af G. Swederus. Jfr. Jonas Rists berättelse i Dansk-Musæum för aug. 1782, s. 134, samt Le Long (Het leven van den heldhaften Carel den XII. Amsterdam 1721) VI, s. 407.

I staden Fredrikshall infölle svenskarne nattetid några gånger, näml. 18/11, då 100 grenadierer öfverrumplade norrmännen vid Kirkeporten och togo 1 musketör till fånga, men drogo sig skyndsamt tillbaka, då de märkte att fienderna allarmerats; 18/11 inryckte 100 man af gardet, och öfverstlöjtn. Albrekt Stockman fick befallning att natten mellan 22/11 och 23/11 gå in i staden med 300 grenadierer för att se efter, om några posteringar funnes utom fästningen. Grenadierbat. Öfverstars bref. Nordberg II, s. 679. — Landsberg trodde, att svenskarne ville plundra i staden samt förstöra de förråd, som funnos i Borgerskandsen. Landsbergs anf. bref 21/11.

bjerget, hade norrmännen nedlagt mycket arbete, sedan Karl XII midsommarafton 1716 genom öfverrumpling sökte intaga densamma.[1] — Besättningen bestod hösten 1718 af 1 artillerikompani, 1 bat. af Dronningens reg., 1 bat. af Akershus och 3 kompanier af generalmajor Römelings, men denna besättning förstärktes af Sponneck, då han lämnade försvarslinien Svinesund—Tistedalen, med 3 kompanier af Smaalenenes, Bergenhus och Römelings regementen, nämligen 1 kompani af hvartdera. Härtill kommo några landdragoner samt något manskap, som varit på flottiljen i Iddefjorden. Tillsammans utgjorde besättningen omkring 1700 man gemena, men då sjukligheten var stor, isynnerhet inom Akershus bat., voro vid Karl XII:s död blott ungefär 1150 man dugliga att göra tjänst.[2] Vid början af belägringen voro 30 man förlagda i skansen Güldenlöwe och lika många i Stortaarnet samt 200 man under kapten Lindgaard på Overbjerget.[3] Därjämte befunno sig 300 man under major Nutzhorns befäl i Borgerskandsen. Proviant hade man sökt anskaffa för 1600 man under 1 års tid. Kommendanten klagade öfver att manskapet af Akershus bat. saknade dugliga kläder, och detta var så mycket mera kännbart, som man äfven led brist på ved.[4]

Den 19 november gaf generalmajor F. B. von Schwerin förslag på hvad som fordrades för öppnandet af tranchéen,[5] hvilket skedde enligt kommendanten Landsbergs uppgift vid Skoningsfossen. Den 20 hade svenskarne kommit så

---

[1] Åtskilliga brister funnos dock. Landsberg skref till Overkrigss. 5/11, att husen för provianten och besättningen ej voro skyddade mot eld och bomber. Vid fiendernas annalkande lät Landsberg dels bygga baracker för manskapet, dels vidtaga åtskilliga åtgärder till skydd för förråden. Landsbergs dagbok (hos (Paludan-Müller s. 126).

[2] Monathlicher — Extract från 6/11 till 7/12 af Landsberg. Redan 21/11 hade 30 man rymt af Dronningens och Römelings reg. Den 3/11 skref Landsberg till Lützow, att 1800 man voro destinerade till besättning på Fredriksten. Fredrikstens Fæstning vedk.

[3] Landsbergs relation.

[4] Cic. och Arn. till Bertouch 25/10. Krigs-Directoriums Copiböger 897. Landsberg till Lützow 28/10. Landsberg säger i ett bref till Lützow 1/11, att mycket mjöl, som skulle komma till fästningen, ännu låg kvar i Rosneskilen samt att viktualier (»speck») ännu ej ankommit från generalkrigskommissarien.

[5] Handl. rör. danska kriget. — Justitieråd. P. Paulsen skref från Strömstad 17/11, att tranchéen skulle öppnas om 2 à 3 dagar och att Maigret gifvit förhoppning om att intaga fästningen på fjorton dagar. Handl. rör. Görtz.

långt, att de kunde börja att anlägga 3 batterier mellan klyftorna på den s. k. »Stude-kollen», omkring 600 steg bakom Güldenlöwe. Den 25 började kanonaden såväl mot denna skans som mot hufvudfästningen. Sedan man skjutit bresch, stormades och intogs skansen den 27 på eftermiddagen af 200 grenadierer. Kanonerna därstädes hade kommendanten redan förut låtit förnagla. Svenskarne hade lyckats att närma sig skansen tämligen oförmärkt. Omsider blef dock löjtnant P. Vibe, som förde befälet öfver den där förlagda truppen, genom en skiltvakt gjord uppmärksam på att svenskarne ryckte an. Han rusade då med 12 man ned för en stege, som man plägade begagna, när man ville komma ned eller upp i densamma, men då svenskarne trängde på, måste de kvarvarande draga upp stegen, så att Vibe och hans manskap ej kunde komma tillbaka, utan måste retirera till hufvudfästningen och omtala hvad som händt. Kommendanten sände genast manskap till undsättning, men detta drefs tillbaka af kapten De la Valle. Vid stormningen hjälpte konungen själf till att resa stormstegar mot muren, som han själf var den förste att bestiga, »hafvandes allenast öfverste Bousquet framför sig.» I skansen funnos då endast en underofficer och 18 man. Efter ett kort motstånd bådo dessa om pardon, då underofficeraren och 16 man togos till fånga. Svenskarne förlorade en ingeniörkapten (Destrain), en löjtnant och 3 gemene.[1]

Efter Güldenlöwes intagande har konungen haft för afsikt att lämna ledningen af belägringen af Fredriksten med dess utanverk åt general Dücher och själf begifva sig till Glommen för att skyndsamt öfvergå denna flod och afskära den norska härens förbindelse med Kristiania. Öfverste Stenflycht berättar nämligen, att konungen redan den 11 november frågat honom, om han kunde uppgöra något

[1] Landsberg berättar i sin relation, att svenskarne började öppna sin tranchée vid Skoningsfossen, hvarest de gjorde faschiner och skanskorgar. »Plan af Fästningen Fredriks-Hall med des ataque» med åtföljande beskrifning och gravyr af Joh. van der Aveelen. Hist. Svec. 211, Nord. saml. Uppsala bibl. Denna beskrifning öfverensstämmer i det allra närmaste med »Anteckningar i en karta i Krigsarkivet». Paludan-Müllers anf. arbete, s. 141 och 142. Af olikheterna må nämnas att i »Plan» uppgifves, att en kapten Attenstuben skjutits $^{21}/_{11}$, hvilket ej omtalas i »Anteckningar», att tranchéen fördes natten $^{24}/_{11}$ 861 steg, men i Anteckningar uppgifves blott 800, att 400 man arbetat natten $^{27}/_{11}$ och 200 natten $^{30}/_{11}$, men i Anteckningar uppgifves antalet 100 och 300 respektive.

förslag härtill. Öfversten svarade, att han först måste noggrant rekognoscera trakten, så att man oförmärkt kunde inkvartera regementena så, att de vid behof voro till hands. Detta förslag gillades, och Stenflycht fick befallning att anställa en dylik rekognoscering. Sedan han rest utmed Glommen och i andra trakter öster om denna flod, redogjorde han den 26 november för konungen, som då befann sig i löpgrafven, för det resultat, hvartill han kommit. Redan den 29 ämnade konungen lämna belägringsarbetena vid Fredriksten och begifva sig närmare Glommen. Detta blef dock ej af. Stenflycht förmodar, att ett bref från Görtz ankommit på morgonen denna dag, hvari denne underrättat, att han var på väg till Fredrikshall, och att konungen på grund däraf beslutat att invänta honom.[1]

Emellertid hade belägringsarbetet fortsatts med kraft, och för att kunna öfvervaka det dess bättre hade konungen redan vid »första tranchéens öppning» låtit uppföra åt sig en liten hytta af bräder, i hvilken han vistades, då han icke var närvarande vid arbetena. När arbetet något fortskridit, flyttades denna hytta tätt under Güldenlöwe bakom ett berg, där den var skyddad mot fiendens kulor.[2]

Mest har han varit i löpgrafvarna, såsom det framgår af fältmarskalkarne Rehnschiölds och Mörners bref till rådet den 1 december. De yttra nämligen, att han »nu åtta dagar å rad, ehuru vi med trägna och underdåniga böner hafva budit till honom därifrån afråda, har natt och dag uti regn och köld själf varit tillstädes uti approcherne, på det att allt måtte så mycket bättre aflöpa och skyndesammare fortsättjas.»[3] Redan den 30 november hade man lyckats framdraga en löpgraf på ett afstånd af endast något öfver 200

[1] Stenflychts berättelse.

[2] Nordberg, II, s. 680. Landsbergs rapport hos Paludan Müller, s. 119; jfr Landsbergs relation och Magistratens i Fredrikshall journal äfvensom Le Long, Het Leven van den heldhaften Carel den XII. Amsterdam 1721.

[3] Hist. handl. från frihetstiden 1: 1718—1726 (Brefvet finnes tryckt i Norske Saml. B. 2, s. 461). — Vid redogörelsen för tilldragelserna vid Karl XII:s död har jag begagnat följande källor: Maigrets bref till baron Gedda 23/12 1723 (HSH., III, s. 200), öfverste B. V. Carlbergs berättelse (HSH. I, s. 177—198), Landsbergs relation och magistratens i Fredrikshall Journal. Därjämte hänvisar jag till Bil. II och III. — Emedan jag ej kan uppgifva författaren till Bil. III, har jag ej vågat att lägga den till grund för min framställning, men jag har velat meddela den under förhoppning, att man framdeles skall lyckas uppvisa, hvem författaren är.

alnar från hufvudfästningens utanverk.[1] Denna dag, som var första söndagen i adventet, utvidgades och förbättrades af 100 man den under föregående natten uppkastade löpgrafven. Sedan konungen bevistat såväl högmässan som aftonsången i högkvarteret i Tistedalen, infann han sig omkring kl. 4 e. m. i den förbättrade löpgrafven, hvarifrån en ny skulle framdragas närmare fästningen. Han gick omkring öfverallt och talade med en och annan. Det manskap, som beordrats till arbete under natten, ankom senare, än bestämdt var,[2] hvaröfver konungen uttryckte sitt missnöje. Sedan emellertid manskapet ankommit, utstakades den nya linien af franska ingeniören Maigret, och arbetet började.

Då svenskarne kommit fästningen så nära, som nyss är nämndt, beslöt kommendanten att icke blott fortsätta med kanonaden utan äfven att låta musköter från hufvudfästningens yttersta verk skjuta på dem, som arbetade på löpgrafvens framdragande för att därigenom hindra svenskarna så mycket som möjligt. Likaså lät han upphänga en mängd brinnande beckkransar på fästningen och utkasta s. k. lichtkulor, hvarigenom fältet mellan fästningen och svenskarnes löpgrafvar upplystes, så att hans folk lätt kunde urskilja, åt hvilket håll det borde rikta sina skott med största framgång. Konungen lyfte sig under tiden upp från den gamla löpgrafvens djup och lade sig på dess inre sluttning så, att hufvudet och bröstet kommo öfver krönet af bröstvärnet, i det han höll vänstra handen under kindbenet. Därigenom blef han blottställd för fiendernas kulor. Sannolikt ville han öfverskåda arbetet på den nya löpgrafvens framdragande äfvensom se efter, hvad fienderna företogo sig. Strax efter det han intagit ofvannämndå ställning, träffades han af ett skott, som gick in genom den

[1] Uppgifterna hos Nordberg, (II, s. 678—680), i anf. Plan och Anteckningar om det antal soldater, som användes till arbete i löpgrafvarne hvarje dygn, öfverenstämma ej med hvarandra, ej heller med generalm. Schwerins order härom (bland Handl. rör danska kriget). — I afseende på antalet döda och sårade under belägringen $^{21}/_{11}$—$^{30}/_{11}$ uppgifver Nordberg blott 61 stycken. under det att i anf. Plan och Anteckningar antalet angifves till 122, däribland 3 kaptener och 1 löjtnant. Det omtalas ej, om någon sårats eller stupat $^{30}/_{11}$, men Carlberg berättar, att många stupat denna afton.

[2] Enligt generalm. Schwerins order skulle under hela belägringen de soldater, som fingo order att arbeta om natten, infinna sig vid materialplatserna kl. 3 e. m. och aflösas kl. 7 följande morgon.

vänstra tinningen invid ögat och ut genom den högra något längre ned, »hvarvid icke den minsta rörelse mer förspordes, än att handen undanföll vänstra kindbenet, och hufvudet lutade sig så sakta neder uti kappan». Detta inträffade mellan kl. 9 och 10 på kvällen. Den dödande kulan uppgifves vanligen hafva varit en karteschkula, som sannolikt afskjutits från Overbjerget eller Stortaarnet.[1] Flera officerare befunno sig i löpgrafven i närheten af konungen, då han blef skjuten, ja, Maigret var så nära, att han hade sitt hufvud mellan konungens stöfvelklackar. Den förste af de närvarande, som nämnde, att konungen blifvit skjuten, var generaladjutanten J. Fr. Kaulbars, som helt bestört ropade: »Herr Jesus, konungen är skjuten!» i det han slog löjtnant B. V. Carlberg på skuldran och bad honom uppsöka generalmajor Schwerin och berätta hvad som händt. Sedan denne kommit till olycksstället, gaf han befallning att hämta en bår. Därpå beslöts att hålla konungens död hemlig, hvarför vakt utsattes för att hindra »all passage och

---

[1] Carolus Fridericus (hertigen af Holstein-Gottorp) till rådet 1/12. Hist. handl. från frihetstiden I: 1718—1726. Maigrets anf. bref. — Arfpr. till general E. Sparre 2/12. Uppsala bibl. — Det berättades äfven, att konungen träffats af en muskötkula. Förf:s afh., Armfeldts tåg mot Trondhjem 1718 (i Sv. hist. tidskr. 1889, s. 350). — Af senare undersökningar tyckes det dock tydligen framgå, att den dödande kulan varit en karteschkula. Sveriges pol. hist. af C. G. Malmström (andra uppl.) I, s. 48 och 49 och de där anf. källor. Jfr Fryxells berättelser XXIX, s. 144 och 145. Jfr äfven Norsk militært Tidsskr. B. 58 H. 11, s. 598 — Engelsmannen Coxe (Paludan-Müller, s. 118) berättar, att han under sin vistelse i Fredrikshall uppsökt en 96-årig man, Benkt Elkenson i Tistedalen, och att denne omtalat, att det dödande skottet sannolikt kommit från själfva fästningen, men icke från Overbjerget, emot hvars eld löpgrafven var skyddad af en mellanliggande höjd. och hvarifrån den natten icke ett enda skott lossats, hvilket Elkenson med så mycket större visshet kunde säga, som han själf då befann sig tjänstgörande i det nämnda utanverket. — Huruvida löpgrafven var skyddad af en mellanliggande höjd, har jag ej haft tillfälle att undersöka, men det må anmärkas, att Landsberg i sin relation omtalar, att löpgrafven, som svenskarne drogo fram mellan Güldenlöwe och fästningens utanverk, Overbjerg och Stortaarnet, »var enfilleret» (kunde beskjutas långs efter) af de båda sistnämnda utanverkens kanoner, men i afseende på löpgrafven mellan Güldenlöwe och hufvudfästningen nämner han blott, att denna var »enfilleret» af Stortaarnet. Af Landsbergs dagbok och magistratens i Fredrikshall Journal kan man ej med visshet sluta, om det skjutits från Overbjerget aftonen den 30 november. Däremot synes det framgå af Carlbergs berättelse, att så varit förhållandet. Han säger nämligen, att uti den löpgraf, i hvilken konungen befunnit sig, innan han blef skjuten, »var man genom bröstvärnet betäckt för skott så väl från fästningen som bägge skansarne Öfverberg och Mellanberg». Hade det ej skjutits från Overbjerg, synes det hafva varit onödigt att nämna, att man genom bröstvärnet var betäckt för skott därifrån.

kommunikation mellan den gamla och den nya linien förbi där konungen låg». Sedan båren hämtats, drogs det kungliga liket ned från bröstvärnet och lades på henne. För att göra det oigenkännligt tog generaladjutanten Sicre sin hvita peruk och gallonerade hatt och satte på dess hufvud. Därpå bars liket först till stora batteriet, hvarifrån man för några dagar sedan beskjutit Güldenlöwe, och sedan till hufvudkvarteret i Tistedalen. Dit anlände ock samma natt hertigen af Holstein-Gottorp, fältmarskalken Mörner, general Dücher, Schwerin m. fl., som »alla voro bedröfvade och fällde tårar.»[1].

Strax efter det konungen träffats af det dödande skottet, sökte man, såsom förut är nämndt, att hålla dödsfallet hemligt, hvarför det kungliga liket i tysthet fördes från löpgrafven till Tistedalen. Äfven sedermera gjordes dylika försök, men de misslyckades.[2] Underrättelsen om dödsfallet spriddes med löpeldens hastighet,[3] och försöket att hemlighålla det har sannolikt mer än något annat bidragit till att rykten uppkommo, att konungen ej träffats af en fientlig kula.[4]

Det intryck, som underrättelsen om konungens död gjorde, var naturligtvis mycket olika. Fienderna jublade, men hos svenskarne uppväckte den i allmänhet sorg och bestörtning. »Dödsfallet bedröfvar mig», skref kanslipresidenten A. B. Horn till ombudsrådet H. G. von Müllern, »så mycket hjärteligare, som den olyckan är allmännelig

[1] Det kungliga liket fördes sedan till Uddevalla, där det balsamerades. Därifrån fördes det till Stockholm under en eskort af 120 man af lifgardet till fots. Utom dess öfverste medföljde äfven af det högre befälet generaladjutanterna Zander, Mörner och Kaulbars samt öfverste Bousquet. Hela eskorten, drängarne inberäknade, utgjordes af 176 personer. Hästarnas antal var 66. Ombudsrådet S. Cronhjelm till landsh. P. Ribbing $^{24}/_{12}$. Uppsala länsarkiv.

[2] Till guvernementsstyrelsen i Göteborg afgick $^{1}/_{12}$ från Tistedalen befallning, att ej vidare några transporter skulle afgå från Göteborg till Strömstad, ej heller skulle någon utförsel tillåtas ur Göteborgs hamn. Koncept bland generalauditörshandl. — Arfprinsen skref $^{2}/_{12}$ till landshöfdingen i Hallands län, att intet fartyg, större eller mindre, ej heller någon båt utan vidare skulle få utlöpa, på det att den olyckliga händelsen skulle kunna döljas någon tid för fienderna. Länsark. i Halmstad. — Äfven vid landgränsen mot Norge vidtogos åtgärder i samma syfte. J. H. Hamilton till K. G. Bjelke $^{5}/_{12}$. Bergshammars arkiv.

[3] Redan $^{8}/_{12}$ skref Gafron till Lützow, att det gick ett rykte bland svenskarne, att deras konung stupat.

[4] A. Amnéus, Ännu en gång Karl XII:s död. Sv. hist. tidskr. 1892, s. 100.

och den största af alla, hvilken oss allt intill den stunden har kunnat hända.»[1] »Ingen infödd», säger Rhyzelius, »var, som icke af hjärtat beklagade detta dödsfall med Jeremiä ord: Af vårt hufvud är kronan fallen. Ack ve, att vi så syndat hafver!»[2]

Redan den 1 december — dagen efter dödsfallet — sammankommo de vid Fredrikshall närvarande generalerna på kallelse af fältmarskalkarne Rehnschiöld och Mörner till en öfverläggning, då man beslöt att upphäfva belägringen och draga trupperna ur Norge. Om detta beslut skrefvo Rehnschiöld och Mörner redan samma dag till rådet, yttrande därvid bland annat: »Och som igenom detta aldrig till fyllest beklageliga dödsfallet krigsoperationerna här i Norge har kommit till att studsa, så hafva vi för eders excell:tier ej bort förtiga, det vi uti Hans Durchlautighet Hertigens närvaro hafva låtit kalla samtliga herrar generalerne tillsammans och med dem noge öfverlagt, hvad vid så beskaffade konjunkturer voro tillgörandes, hafvandes man där under enhälleligen för godt funnit att ej allenast opphäfva Fredrikshalls belägring utan ock efter hand draga regementerne tillbaka hemåt riket, till hvilken ända man först låter artolleriet och de sjuka gå för ut, och sedan, så fort som det sig göra låter, regimenterne marschera efter: Ty ehuruväl Hans Högstsal. Maj:t så vida i lifstiden med Fredrikshalls belägring avancerat hafver, att man fuller kunde inom någon tid göra sig hopp om dess emporterande, så hafva vi ändå intet funnit det lända riket till någon särdeles båtnad, att man sådant fullfölja skulle, emedan ej allenast en oundvikelig manspillan är dessförinnan, så af sjukdom vid hela arméen i denna sena höstetiden som af fiendens motvärn, att befara, utan måste också en tillräckelig armée hållas på benen till ortens soutien och försvar,

[1] Horn till v. Müllern 12/12. Bland bref till ombudsr. v. Müllern.

[2] Rhyzelii dagbok. Jfr dock Th. Fehmans bref till general E. Sparre 9/12 (Sv. hist. tidskr. 1886, s. 254) samt A. Riben till »Bror» 6/1 1719 (Stjerneld-Gyldenstolpeska handl. Uppsala bibl.). Riben (sannolikt arkiater Riben) skrifver efter omnämnandet, att man höll på med att rannsaka om Görtz, von Dernaths och deputationens skrifter och bedrifter, »att ännu allenast för dem några veckor hade varit af nöden till att fullborda hela rikets grundeliga undergång; när nöden är störst, kommer Gud med hjälp, att människior må slippa den mödan att tillskrifva sig något särdeles — — —. Hela armeen är nu i landet igen och blir med Guds hjälp conserverat, där densamma eljest inom några veckor hade varit i grund utrotat». — —

helst emedan fästningsverken därstädes ej kunna, medan vintern påstår, tillbörligen repareras, och det dessutom alltför svårt blefve en sådan armée med nödtorftig vivre och furage att kunna förse, sedan här i landet intet mera är till fångs och ej heller ifrån Sverige något furage erhållas kan.»[1]

Öfverste B. V. Carlberg berättar, att han på morgonen efter konungens död träffat fältsekreteraren Gabriel von Seth samt att denne berättat, »huru som han redan i natt varit i högkvarteret att föra protokollet uti den tillärnade krigskonseljen, men efter Hans Kongl. Höghet[2] arfprinsen af Hessen, som bodde $^{3}/_{4}$:dels mil från högkvarteret, på Torpum herregård, då ännu intet var ankommen, så blef denna konselj till i dag uppskjuten. Således hade fältsekreteraren brådtom att skynda sig dit, hvartill ock hästen stod sadlad vid dörren, då jag kom». Denna uppgift är egendomlig och ej fullt riktig. Gabr. v. Seth hade väl förut varit fältsekreterare, men redan den 6 september hade fullmakt utfärdats för honom att vara guvernementssekreterare i Göteborg, och den 10 oktober hade fullmakt utfärdats för Valtinsson att vara fältsekreterare. Därtill är ock att märka, att Valtinsson — såsom naturligt är — kontrasignerat Rehnschiölds och Mörners anförda bref till rådet. — Såsom man finner af detta bref, säges det, att Rehnschiöld och Mörner sammankallat generalerna, hvarvid det särskildt framhålles, att detta skett i »Hans Durchlautighet Hertigens närvaro», men ej att det skett i arfprinsens, ehuru man vet, att han varit närvarande. Det ser därför ut, som om de tagit för gifvet, att hertigen af Holstein-Gottorp skulle efterträda Karl XII. Skulle detta ej hafva varit förhållandet, är det svårt att förstå, hvarför de vågat sammankalla generalerna, som funnos i närheten af Fredrikshall, utan samtycke af härens generalissimus, arfprinsen af Hessen-Kassel, som hade sitt kvarter på blott $^{3}/_{4}$ mils afstånd därifrån.[3]

[1] Not. 3, s. 241. Fältm. Rehnschiöld hade nyligen kommit ur fångenskapen i Ryssland till hären vid Fredrikshall. Schering Rosenhane sändes $^{19}/_{11}$ till Sundsborg för att möta honom. Rosenhanes dagbok. HSH. IV, s. 311.

[2] Titeln Kongl. Höghet erhöll arfprinsen först under 1719 års riksdag.

[3] HSH. I, s. 196 och 197.

Beslutet att upphäfva belägringen och återvända till Sverige blef redan tidigt föremål för tadel. »Man lärer icke», skref fältmarskalken Nils Gyllenstjerna den 8 december, »utan viktiga och högst angelägna skäl hafva skridit till ett sådant slut, alldenstund de så länge förut väl tillredde anstalter och den lyckliga framgång, krigsmakten haft, syntes uppmuntra oss till fälttågets vidare fortsättjande, åtminstone till att igenom någon fientlig provincies intagande bana sig vägen till en högst nödig fred».[1] Generalmajor Leutrum berättar, att det högligen förtröt honom, att man ej fortsatte belägringen af Fredrikshall. Han säger sig ock hafva förnummit, att arfprinsen ville, att man skulle fortsätta densamma, »allein diese Leute, so des Königs Tod mer erfreute als betrübte, drungen den Kriegsrath durch».[2]

Återtåget verkställdes så fort som möjligt, ja, efter hvad det synes, alltför fort. För att svenskarne skulle kunna verkställa det utan att blifva oroade af kommendanten Landsberg, drogs dagen efter konungens död en kordong af trupper utom kanonskott framför själfva hufvudfästningen.[3] Sedan artilleriet och de sjuka, skref arfprinsen till rådet den 3 december, först sändts tillbaka, var han sinnad att låta regementena marschera, hvart och ett till sin ort. Förut utfärdades dock order till guvernörerna och landshöfdingarna, att de, »på hvad sätt det bekvämligast och skyndsammast ske kan, vilja låta anskaffa nödig proviant och furage uti nattlägren, på det regementerne under marschen ej måge lida nöd samt att i följe af underrättelsen förskjuta nödige medel till de regementer, hvilka därmed e äro försedde, och dem därom tillita, till hvilken ända jag också har funnit oumgängeligt af dem att begära, det de medel, som finnas i kassorne, till inga andra usus måtte blifva använde, på det regementerne i mangel af nödige medel ej måge komma att lida».[4] Påminnelsen till guvernörerna och landshöfdingarna att försträcka regementena nödiga medel antyder, att arfprinsen redan nu beslutat att

[1] Gyllenstjerna till »Baron och Ombudsråd». Kongl. rådet och fältm. grefve Nils Gyllenstiernas kommenderande uti Skåne 1714—1718.
[2] Schlözers Stats-Anzeigen, s. 466.
[3] Öfverste Carlbergs anf. berättelse.
[4] Hist. handl. från frihetstiden I: 1718—1726.

till fördelning bland det högre befälet använda de medel, som upphandlingsdeputationen sändt från Stockholm till härens förnödenhet.

Som det var nödigt att befästa gränsen såväl som Strömstad och Sundsborg, synnerligast som hela artilleriet med all ammunition icke kunde bortskaffas »för den svåra vägen skull», så förlades i Bohuslän (och Dalsland) under generallöjtnant M. J. De la Gardies befäl Grenadierbataljonen, Smålands tremänningar, Smålands femmänningar, Östra skånska regementet och Hallands jämte 2:ne bataljoner, som dragits utur de i Skåne stående regementena till fots.[1] — På värmländska gränsen förlades 1 skvadron af Upplands tremänningskavalleri, som förut stod där och ej indragits i Norge på grund af dålig beklädnad och långvarig tjänstgöring vid gränsen, Upplands ståndsdragoner samt Nerike-Värmlands tremänningsregemente till fots. Af dessa förlades en skvadron af Upplands ståndsdragoner och Nerike-Värmlands tremänningar vid Eda skans under generalmajor Strömfelts befäl, de öfriga vid Holmedal under generalmajor Leutrums. Därjämte gafs order, att, om nödvändigheten så fordrade, de närmast gränsen liggande kompanierna af Nerike-Värmlands indelta regemente också skulle sammandragas, men därom skulle Strömfelt korrespondera med Leutrum, äfvenså skulle han för öfrigt korrespondera med De la Gardie. Lifskvadronen jämte det Tyska regementet och det Polska sändes till Skåne. Lifdragonerna inkvarterades i Östergötland och Småland. Som arfprinsen ansåg, att Göteborg och de närliggande fästningarna, Nya Elfsborg, Bohus och Karlsten, borde förses med starkare garnisoner, enär för närvarande blott 200 man af det Sachsiska regementet lågo i Göteborg, ärnade han kommendera dit Västerbottens regemente, eftersom det under då varande årstid icke kunde marschera hem till länet, men redan den 23 januari följande året gafs order, att det skulle marschera hem.[3] Alla ryttare och soldater af de indelta regementena sändes således till sina rusthåll och rotar.

[1] Öfverstl. J. Svanfelts och N. Schwerins bataljoner. Förf:s afh., Rustningarna till Karl XII:s sista fälttåg. Sv. hist. tidskr. 1886, s. 308.

[2] Arfprinsens bref till rådet $^3/_{12}$, till generalm. Strömfelt $^4/_{12}$ 1718. Handl. rör. Strömfelts militära befäl 1718—1724.

[3] Krigsexped:s. registr.

Så snart underrättelsen om konungens död och befallning om truppernas återmarsch den 6 december ankommit till den värmländska kåren, som framträngt till Blakjer skans, började denna genast återtåget och ankom efter 5 dagars marsch den 11 december till Värmland.[1] De öfriga trupperna lämnade Norge den 7, 8 och 9 december. Öfverste Carlberg berättar, att »åttonde dagen efter konungens död, en söndag (7/12) mot afton, marscherade förbemälte kordon såsom arriergarde till Sundsborg och gick där öfver älfven (= Svinesund) till svenska landet, sedan de fleste regementer redan förut voro öfverkomne, och de, som intet hunno så hastigt fram, kommo den dagen och natten efter lyckligen öfver sundet på svensk botten».[2] En del infanteri samt de sjuka och sårade togo vägen åt Edsbotten, kavalleriet och fältartilleriet gingo öfver Svinesund, men belägringsartilleriet fördes till Furuvarp och Skriverö och därifrån öfver Iddefjorden till Pilgården. Transporten af belägringsartilleriet till Furuvarp skall hafva varit mycket besvärlig. Många hästar hade därvid måst sätta lifvet till, emedan vägen var mycket dålig. Många, om ej de flesta kanoner, som förts tillbaka öfver Iddefjorden, nedgräfdes vid stranden nära Pilgården och bevakades till en början af grenadierbataljonen. Genom oaktsamhet sjönk en halfgaler, lastad med bomber och kulor vid Furuvarp. Likaså kvarlämnades där 4 större kanoner och 2 mörsare. En del lavetter uppbrändes också därstädes. Detta skall hafva skett, dels därför att man fruktade för att fjorden skulle frysa till, så att man ej skulle få tid att hämta dem, dels ock därför att man fruktade att blifva oroad af besättningen i Fredriksten. — Kommendanten Landsberg erhöll först underrättelse om Karl XII:s död den 2 december af en

[1] Schlözers Stats-Anzeigen, s. 466. Kommendanten J. W, Stuart på Basmo fästning skref till Lützow 10/12, att han sedan 17/11 på alla sidor varit innesluten på långt håll och på nära sedan 21/11. Han klagade öfver dålig anda bland besättningen. Den 8/12 hade svenskarne börjat lämna de närmaste gårdarna omkring Basmo och drogo sig till Örjebro och Skirfossen. Differente Breve. N. riksark.

[2] HSH. II, s. 139. — I Magistratens i Fredrikshall Journal säges det, att landet (trakten kring Fredrikshall) var 9/12 helt och hållet befriadt från fiender. — Norra skånska reg. skulle enligt order uppbryta från Ulleröd natten mellan 7/12 och 8/12. Afskrift af H. Gyllenbjelkes korrespondens 1718. Krigsark. — Egendomligt nog skref arfprinsen 6/12 till general E. Sparre, att arméen skulle börja att marschera den 10 eller 11 dec. Uppsala bibl.

öfverlöpare, Anders Gyllenpreis, men han vågade ej tro därpå, utan fortsatte med kanonaden för att oroa och skada svenskarne så mycket som möjligt. Följande dagen berättade en annan öfverlöpare detsamma, men ej heller till honom satte han någon tillit, men den 4 förmåddes han att tro därpå genom berättelse af en ny öfverlöpare, fänriken Martin Hallenfeldt.

Samma dag utsände han en trupp af garnisonen, »som» — efter ögonvittnet Carlbergs berättelse — »midt för (svenska) arméens ögon igenkastade en del af de närmast fästningen uppförde approcher, som påstod ett par timmar under lek och hoppande. Det var en bedröflig syn, helst när ingen nöd eller fara tvingade oss att lämna belägringen.»[1]

Arfprinsen var kvar på Torpum ännu den 6 december, men den 7 finner man honom i Strömstad. Under tiden var han sysselsatt med att bestyra om återtåget, men ock med ett och annat, som kunde bidraga till att försäkra prinsessan Ulrika Eleonora om tronen. Redan den 2 december arresterades på hans order den allmänt hatade baron Görtz, ock det var utan tvifvel för att vinna det högre befälet, som han lät utdela de 100,000 d:r s:mt i »hvita penningar», som holsteinska justitierådet Paulsen vid denna tid fört med sig från Stockholm och som voro afsedda för härens behof.[2] Af dessa penningar fingo fältmarskalkarne Rehnschiöld och Mörner samt general Dücher hvardera 12000 d:r s:mt, gene-

[1] Gyllenpreis och Hallenfeldt voro af dansk börd. Landsberg till Lützow 12/12, 13/12. — Landsbergs relation; Landsbergs dagbok hos Paludan-Müller (Svederi öfvers.), s. 130. Underrättelser från Peder Colbjörnsen 16/12, 22/12, 23/12, 24/12. Refer. Sager 1719. D. riksark. — Den 9/12 utsände Landsberg 100 man för att rekognoscera. Man fann då, att ej några svenska trupper funnos i närheten af Fredrikshall. — Såsom belöning för försvaret af fästningen blef Landsberg 19/12 öfverste.

I B. W. Carlbergs »Berättelse hvad sig tilldrog åren 1718 och 1719 efter konung Karl XII:s död» säges det, att besättningen redan 3/12 igenkastat löpgrafvarne närmast fästningen, men detta strider mot Landsbergs uppgift. HSH. II, s. 138.

[2] C. G. Malmströms anf. arbete, s. 64, 67. I Stockholm arresterades strax därefter Görtz handtlangare. Fältmarskalk. N. Gyllenstjerna skref 15/12 i sitt svar på rådets bref 8/12, att han gillar, att rådet förklarat Ulr. El. för drottning, att det »låtit arrestera de personer, som en tid bort åt förehaft högst skadelige och för riket fast fördärflige anslag.... Hvad eljest gref von der Nats(von Dernaths) och hans i Stockholm varande främmande handtlangare angår, så handlas nu med dem efter förtjänsten, och har jag intet heller önskat, än de en gång finge undgälla deras gärningar».... Hist. handl. från frihetstiden I: 1718—1726. (Redan 14/12 hade Rehnschiöld och Mörner gillat, att rådet förklarat Ulr. El. för drottning).

ral Örnstedt och generalmajor Cronstedt fingo hvardera 4000, generallöjtnant De la Gardie 3000, generallöjtnanterna Stackelberg, Crispin och d'Albedyll hvardera 2000, 17 generalmajorer och öfversten för Lifgardet till fots hvardera 800, 33 öfverstar, 5 öfverstelöjtnanter och 1 major hvardera 600, hvarjämte 6000 lämnades åt hertigen af Holstein-Gottorp. 2000 d:r s:mt bestämdes till uppköp af hvarjehanda, hvarjämte 1200 skulle användas till partisaner och kunskapare. Härvid må äfven nämnas, att generalspersonerna och öfverstarne vid jämtländska hären skulle hugnas med gratial i likhet med förhållandet vid bohuslänska och värmländska kårerna. Armfeldt skulle få 3000 d:r s:mt, De la Barre 2000, hvardera af generalmajorerna 800, hvar öfverste och generalkvartermästarelöjtnant Gabriel Cronstedt 600. »Men skulle», skref Ulrika Eleonora till Armfeldt den 25 maj 1719, »kopparn (som togs i Röros) till berörde summor ej vara tillräckelig, så hafven I densamma i anledning af ofvanbem:te proportion emellan eder och de öfriga att utdela, efter som, hvad besparingarna vid regementerne angår, de intet måtte röras, utan till regementernes förnödenhet blifva orubbade», men då kopparn blott var värd 6570 d:r k:mt, var det en obetydlighet, som kom de högre officerarne vid jämtländska hären till del, ehuru de utstått de största vedermödorna.[1]

Under återtåget led den svenska hären stora förluster på grund af sjukdomar och däraf alstrad dödlighet. Särskildt gäller detta om infanteriet. Den 14 december skref arfprinsen till Ulrika Eleonora: »Kavalleriet är ännu i skäligen godt stånd, men infanteriet ganska sjukt».[2] Såsom förut är nämndt, var redan vid härens inryckning i Norge sjukligheten stor i några regementen, och denna tilltog mer och mer, då manskapet inkvarterades i trakter, hvari fiendernas trupper redan förut infört fältsjukan. Ett lång-

[1] Förteckning på gratifik. bland handl. rör. Görtz. Från Hede, 4 mil ifrån Strömstad, underrättade Paulsen hertigen af Holstein-Gottorp, att han hade med sig en summa penningar till hans disposition. Paulsen till Görtz $^{17}/_{11}$. Handl. rör. Görtz. Om denna summa är inberäknad i de omnämnda 100000 d:r s:mt, kan jag ej uppgifva. — Jfr Förf:s afh., Armfeldts tåg mot Trondhjem 1718. Sv. hist. tidskr. 1889, s. 346. P. G. Cederschjöld, Riksdagen 1719, s. 238. — I rådsprot. för $^{15}/_{4}$ 1719 säges det, att De la Barre skulle få 3000 d:r s:mt, om han hade så mycket att fordra.

[2] E. M. Fant, Handl. IV, s. 10. Uppsala 1802.

varigt regnande bidrog utan tvifvel mycket till sjukligheten. Öfverstlöjtnanten vid Norra skånska kavallerireg., Håkan Gyllenbjelke, skref den 27 november till generalmajor Göran Silfverhjelm och anhöll, att han måtte »hjälpa folket till någon ro och nödige ståndkvarter, hvar uti de kunna sig vederkvickja och sina monderingar upptorka, som under detta långsamma regnet, snö och slagg samt denna ortens (han stod $^{3}/_{8}$ mil från Fredrikstad) djuphet helt förrottna. Och kan ej annat vara, än att skvadronen på sådant sätt måtte gå under».[1]

Sjukligheten har säkerligen också tilltagit på grund af slarf och oordningar vid återtåget. Dahlfeldt berättar, »att näppeligen 1 á 2 bland så många (af det högre befälet) höll god disciplin och ordning med sitt anförtrodda manskap, hvarigenom den ansenliga och vackra arméen på återmarschen till en stor del gick under».[2] »Större oredor och elände», säger öfverståthållaren J. A. von Lantingshausen i sin 1766 skrifna »Berättelse af min tjänstetid», »har jag aldrig sett vid någon armés reträtt än vid denna, som dock af ingen oroades».[3]

De flesta af det högre befälet lämnade sina regementen och begåfvo sig till Stockholm för att vid den utlysta riksdagen bevaka sina intressen. Generalmajor Reinhold Vilhelm von Essen, som i början af år 1719 förde befälet i Bohuslän, klagade öfver brist på befäl. Så skref han den 7 januari till öfversten för lifgardet till fots M. Törnflycht, »att det måste jag beklaga, att de (sjuka) äro alltför handlöst lämnade, emedan till en så stor myckenhet sjuka icke en endaste prest eller frisk fältskär ordonnerad är, utan måste de af vanskötsel och utan åtnjutande af Herrans Heliga nattvard dö bort, ehuru denna här hos dem lämnade löjtnanten med all flit söker deras bästa, om hvilken jag väl kan säga, att han intet mera till manskapets konservation göra kan, än af honom med mycken sorgfällighet och

[1] Konceptbok 1718. Afskrifter af Gyllenbjelkes korrespondens 1718. Krigsark.

[2] Dahlfeldts berättelse, s. 72.

[3] C. G. Malmströms anf. arbete, s. 72. — Då lifgardet till fots marscherade $^{8}/_{12}$ från Fredrikshall, »måste regementet sättja bajonetterna på gevären att därmed afhålla kavalleriet ifrån vägen. De foro hvar om annan, som 100,000 man hade jagat dem». Journal af Pehr Cortman. Nord. saml. 277 (Biogr. Svec.). Uppsala bibl.

bekymmersamhet sker. Jag vet väl, att om herr öfversten själf hade vid kommandot af regementet varit tillstädes, så hade ingen god anstalt till de sjukes vederbörliga skötsel och i akt tagande mankerat, men hvadan det kommer, att de nu måste, jämväl kringströdde, här och där i landet krevera, det lämnar jag till deras ansvar, som hade bort sådant uti herr öfverstens frånvaro förekomma. Hvad för dem af medikamenter, och penningar kan rekvireras, skall efter herr öfverstens bref blifva försträckt». Flera officerare fingo från von Essen skarpa förebråelser, för att de handlöst lämnade de sjuka, och en officerare fick den 30 januari 1719 till och med befallning att begifva sig till sitt regemente, »och det antingen han är frisk eller ej».[1] För att påskynda marschen så mycket som möjligt kvarlämnade flera regementen under vägen sin tross, hvilken sedermera måste sändas efter dem.[2]

Grefve Bonde säger, att knappt tredjedelen af regementena, som ett par månader förut öfverkompletta dit (till Norge) marscherade, hunno hem i kvarteren och kunde räknas duglige till tjänstgörande.[3]

Att detta påstående innebär öfverdrift, behöfver väl knappast påpekas, huru stor sjukligheten än var i ett och annat regemente.[4]

---

[1] Afgångna skrifvelser från generalm. v. Essen. Krigsark.

[2] Krigskollegii registr. $^{9}/_{4}$ 1719 för Södermanlands reg., $^{21}/_{4}$ för adelsfanan, $^{25}/_{4}$ för lifreg. till häst, $^{15}/_{5}$ för Upplands reg., $^{23}/_{5}$ för Östg. inf., $^{26}/_{5}$ för lifskvadr., $^{3}/_{6}$ för Västmanlands reg.

[3] Riksrådet grefve Gustaf Bonde, Sverige under Ulrika Eleonora och Fredrik I, s. 234.

[4] Hos J. Mankell, Uppgifter om svenska krigsmaktens styrka, sammansättning och fördelning, finnes s. 410 en »Förteckning på en del regementers styrka d. 24 Mars 1719.» Man skulle af denna rubrik kunna tro, att regementenas styrka då var sådan, som här uppgifves, men så är ej förhållandet. Förteckningen är tydligen lämnad efter 3 generalförslag, som finnas i riksarkivet bland krigskollegii handl. De följa efter kollegii memorial till Kongl. M:t $^{24}/_{3}$ 1719, men det ena förslaget är dateradt By vid Eda skans $^{1}/_{2}$, och om de andra båda säges det, att de äro upprättade »efter de inkomne regementsförslagen af nästl. decembr. eller januarii månader». Oberäknadt några mindre fel må anmärkas, att Smålands tre — och femmänningsregementen sammanslagits till ett reg., men i generalförslaget stå för Smålands tremänningar 172 præsentes och 418 sjuka och för Smålands femmänningar 320 præsentes och 423 sj. I stället för Upplands sjögastereg. står Roslags sjögastereg. För Nerike—Värmlands reg. uppgifves 136 sj., men det skall vara 196. Under rubriken »Rytteri och Dragoner» står Västgöta reg., men det skall vara Östgöta reg.; vidare upptages Värmlands värfvade dragoner (några dylika funnos ej) i stället för Ingermanlands. — Gifver man akt på generalförslagen finner man, att sjukligheten är störst

Genom kunskapare, som bröderna Peder och Hans Colbjörnsen anskaffat, fingo Landsberg och Lützow åtskilliga underrättelser om hvad som »tilldrog sig vid svenskarnes återtåg ur Norge och den närmaste tiden därefter. Så inberättade de bland annat, att stor sjuklighet rådde i de regementen, som kommit från Norge, ja, att soldater dogo i hundradetal, att Bohuslän var så ruineradt, att det på länge ej kunde resa sig, att defensionstornen därstädes lämnats utan besättning, att den svenska flottiljen som användts i Iddefjorden, förlagts vid Sundsborg utom en halfgaler, som af oaktsamhet förlorats vid Furuvarp, att man på sistnämnda stället dels kvarlämnat några mörsare och kanoner på stranden, dels kastat en del proviant och några kanoner i sjön, hvilket fältmarskalken Mörner upptagit onådigt och önskat få dem, som varit orsaken därtill, befordrade till straff, att $^{2}/_{3}$ af båtsmännen hemförlofvats och att de kvarvarande bevakade fartygen, att man försökt att från Pilgården bortföra belägringsartilleriet, men ej kunnat bortföra allt, utan man hade måst nedgräfva en mängd kanoner samt yxor, spadar och hackor, hvilket allt bevakades af grenadierbataljonen, att man några dagar efter konungens död hört af öfverstlöjtnant Schlippenbach, att

---

i de regementen, som efter återtåget ur Norge kvarlämnats vid gränsen. Af de indelta regementena, som fingo tåga hem, är sjukligheten störst i Upplands och Västmanlands. — Hvad lifgardet till fots angår, är det bekant, att detta reg. lidit mycket under fälttåget, men detta berodde naturligtvis därpå, att det måste gå i fält med dålig beklädnad (Riksdagen i Stockh. 1719 af P. G. Cederschjöld. Bih., s. 324), hvarjämte förplägningen, innan det lämnade Stockh., synes hafva varit mycket dålig. General E. Sparre skrifver $^{11}/_{10}$ från Örebro till sin fru: »Gardena ha sagt här vid genomtågandet, att de hoppas aldrig återse Stockholm, där de skulle dö af hunger. Jag tror, att bönen skall bli hörd för många af dem»... Sv. hist. tidskr. 1886, s. 255. Af Jönköpings reg., som också hade dålig beklädnad, hade under okt., nov. och dec. 49 man rymt och 145 dött. Af trossdrängarne hade 11 rymt och 43 dött. De flesta hade dött och rymt i dec. Odat. extrakt i krigsark. Det bör dock ej förtigas, att sjukligheten varit stor äfven bland trupper, som ej deltagit i norska fälttåget, såsom i Östgöta tremänningsreg. och i Bergsreg. (af detta reg. voro dock 2 komp. i Norge). Hvad Hallands regemente angår äro uppgifterna svåra att förstå. Regementet bestod i sept. 1718 af 953 man. Enligt Mankells förteckning utgöra de tjänstduglige och sjuka tillsammans blott 675 man, men i ett allerunderdånigst memorial af O. W. Staël von Holstein, dat. Stockholm $^{17}/_{2}$ 1719, säges, att reg. med grenadierer och furirskyttar utgjordes af 760 man, hvarjämte man hade »förhoppning att igenfå de öfver 100 man rymde och sig uti Halland uppehållande». Brefbok för år 1719. Krigsark. När den ofvannämnda rymningen ägt rum, kan jag ej uppgifva. Möjligen hafva dessa 100 man utskrifvits, men ej infunnit sig, då regementet skulle tåga till Norge.

han hört Mörner säga, att Sverige icke vore tjänt med att fursten af Holstein blefve regent, och om det skedde, fruktade han, att landet ej blefve mindre plågadt än uti salig kungens tid, såsom han bäst kände hertigens humör.[1] Egendomligt är, att det äfven inberättades, att svenskarne sagt, när de lämnade Norge, att befästningarna vid Sundsborg och Strömstad skulle raseras. Ett betänkande härom afgafs dock i Stockholm först den 22 februari 1719, då det därstädes varande generalitetet på drottningens befallning var samladt hos fältmarskalken Rehnschiöld och öfverlade om ett och annat angående försvarsverket. Därvid tog man äfven i öfvervägande, »huruvida de anlagde fästningsverk vid Strömstad och Sundsborg kunna pröfvas nyttige eller onyttige, då man å ena sidan befann, att berörde fästningsverk vid Strömstad voro anlagde för magasinerne skull och därjämte hafva den nytta med sig, att eskadren, som dit är förlagd till landets betäckning, kan där hafva en säkerhet, samt att fästningen Sundsborgs förnämsta nytta däruti består att hindra all tillförsel till Fredrikshall; men som man å andra sidan måste besinna, att desse fästningsverk intet kunna hindra, det ju fienden på andra ställen kan infalla, och när han kommit dem på ryggen, hvarest de äro svaga, utan svårighet kan göra sig mästare af dem, varandes det jämväl landet en allt för stor skada att årligen underhålla garnisoner därsammastädes, helst förfarenheten visar, att de merendels hvart år af sjukdom förgås, ty föll man efter ett moget öfvervägande alldeles och enhälligt på de tankar, att berörde fästningsverk äro onödige att bibehållas, dock att man först låter därifrån bortföra och bringa i säkerhet all den ammunition samt stycken, proviant och

[1] Not. 1, s. 250. Peder Colbjörnsen har under lång tid varit outtröttlig att skaffa underrättelser från Sverige. Han användes äfven af Fredrik IV att insmuggla falskt nödmynt (såsom af Phoebus, Flink och Färdig). Han klagar i brefvet till Fr. IV $^{19}/_{7}$ 1729, att »hvad som feiler på Tallet af de mig overleverede, ikke er kommen enten mig eller dennem (Venner i Sverige) till nogen Nytte, henseende allerunderdanigst forlangst indgiven Relation, at Stemplerne ei vare accurate, hvilket aarsagede mig at gjöre 100:de Ducaters Bekostning for at frelse en svensk Mand fra Forfölgning og Ulykker». Actstykker til den norske Krigshistorie under Kong Frederik den Fjerde, utgiven ved B. Moe (II H. Christiania 1839), s. 213. Moe yttrar med anledning häraf: »At den danske Regjering ei engang undsaae sig for en Gjerning af en saa bedragersk og forbrydersk Natur, vidner om en moralsk fordærvet Statspolitik».

andra persedlar, som äro komne från Norge och blifvit dit förlagde, så att däraf intet måtte förloras».[1]

Först senare tyckes regeringen fattat beslut i öfverensstämmelse med detta betänkande, hvadan det dröjde med verkställigheten så länge, att 120 man af garnisonen i Fredriksten jämte 80 af bröderna Hans och Peder Colbjörnsens folk fingo tillfälle att natten mellan den 26 och 27 april taga 8 st. gröfre kanoner, 3 mörsare samt en mängd spadar och hackor, hvilka voro nedgräfda vid Pilgården. Det tagna bytet förde de till Fredriksten, hvarvid de äfven begagnade sig af ett par pråmar, som svenskarne haft i Iddefjorden. Af brist på fartyg måste dock norrmännen kvarlämna 7 kanoner och 1 mörsare.[2] — Till långsamheten med transporterna synes den omständigheten bidragit, att man ej väntade något anfall från norska sidan på grund däraf, att man ansåg, att Norge öster om Glommen var så ruineradt, att det skulle blifva svårt att där sammandraga några trupper.[3] Denna förmodan slog dock fel. Redan i juli 1719 inbröt i Bohuslän en dansk-norsk här under konung Fredrik IV:s eget befäl, och en afdelning under generalmajor Budde inföll i Värmland, men det ingår ej i planen för denna uppsats att skildra 1719 års fälttåg.

Emellertid gaf dansk-norska härens oväntade infall i Sverige anledning till, att svenskarne själfva måste förstöra stora förråd, som samlats för 1718 års fälttåg.

Vid denna tid låg nämligen en mindre eskader jämte en del transportskepp under vice amiral Jonas Fredrik Örnfelts befäl i Strömstad, färdig att afgå med en del förråd därifrån, men man vågade ej segla ut ur hamnen, eme-

---

[1] Generalitets betänkande ang:de försvarsväsendet. Koncept. Hist. handl. från frihetstiden 1: 1718—1726. Det finnes äfven ett annat koncept, som finnes bilagdt och hvari det heter: . . »Eljest blef af gr. Rehnschiöld andragit, huruvida Strömstad och Sundsborg äro nödige eller ej. Palmqvist (Magnus Palmqvist, generalmajor och direktör vid fortifikationen): de äro intet nödige. Sedan däröfver var diskurreradt, att Sundsborg hindrar farten till Hall etc., så blef enhällel. fastställdt, att sedan allt är bortfördt, så äro de intet nödige».

[2] Hans och Peder Colbjörnsen till Lützow 29/4. Differente Breve. N. riksark. Landsberg berättar i sin relation, att 12 kanoner och 4 mörsare i allt förutom spadar och hackor införts i Fredrikstens fästning. Af kanonerna voro 4 tjugofyrapundige, 7 adertonpundiga och 1 tolfpundig.

[3] Generalitetets anf. betänkande.

Strax efter svenska härens återmarsch gaf Fr. IV generalitetet i Norge order att inkomma med ett betänkande om ett infall i Sverige.

dan en öfverlägsen fientlig eskader lagt sig utanför. Då nu den fientliga hären nalkades Strömstad, fanns ingen annan rimlig utväg än att sänka såväl krigsfartygen som transportfartygen med deras förråd.[1] — Enligt en undersökning, som anställdes af fienderna den 6 juli i och vid Strömstad hade svenskarne sänkt galererna Bellona, Lovisa, Christiania, halfgaleren Pollux, dubbelsluparna Andromeda och N:o 10, huckerten Torsken, 2 stora skeppsbåtar och 2 stora pråmar samt 10 transportskepp, efter berättelse lastade med kanoner, bomber, kulor, krut och proviant. Utanför Laholmen syntes 1 kanon på 3 alnars vatten. En gammal galer var satt i land. — Hvad som var kvarlämnadt i Strömstads magasin, var helt obetydligt, såsom 2377 t:r hafre, 120 t:r korn, 21 t:r hvete och åtskilligt annat af ringa värde.[2]

[1] Fältm. Rehnschiöld hade i ett memorial till regeringen förfrågat sig ang. denna sak. Det heter i memorialet bland annat: »När så hända skulle, det Gud dock nådeligen afvände, att fienden så starkt skulle påtränga, att stycken och ammunitionssorterne uti Sundsborg och Strömstad ej stode att bringa i behörig säkerhet, så förfrågas underdånigst, om man då icke och förr än det måtte råka i fiendens händer, måtte få sprängja styckenen och fördärfva krutet och ammunitionssorterne med materialerne». Detta bifölls genom resolution $^{25}/_{5}$ 1719. Det må anmärkas, att förut hade en transport ankommit från Strömstad till Göteborg. Generalguv. Mörner skref $^{31}/_{5}$ 1719 till Ulr. Eleonora, att den 28 hade galererna med pråmarna ankommit, så att man fått stycken till fästningarna.

[2] På kommendören C. Vossbeins order gjordes undersökning dels af C. Vossbein och J. Fr. Brun angående de sänkta fartygen, dels af C. J. Brun, Hoiyjelsen och C. Kierulf ang. förråden i magasinerna. Krigskancelliets dispositioner 602. N. Riksark.

Under åren 1880—1883 tog ett dykeribolag i Strömstad upp en mängd kanoner och kulor. Strömstads Tidning för dessa år. —

Carlberg uppgifver, att svenskarne sprängde 7 galerer, 2 pråmar och 14 transportfartyg i luften. HSH. II, s. 145.

Bil. 1.

Bland handlingar rör. baron Görtz.

Ingrediens pour une declaration en Norwege.

1:mo Expose l'injustice de la guerre qu'a commencée le Roi de Dannemarc.

2:do Que les habitans de la Norw. sont toujours exposé aux inconveniens de la guerre et des troubles tant qu'elle sera separée de la Svède, qu'au contraire étant unie avec elle n'a jamais rien à craindre.

3:tio Que c'est une meme nation, meme religion, memes moeurs et qu'elle n'en a eté separée que par le fer.

4:to Les avantages qu'on leur promet, c'est à dire d'affranchir touttes les terres et maisons et personnes memes de toutte sorte d'impots à jamais, augmentation de leur privileges, comme création des états, qui seront composés du Clergé, des Bourgeois et des paisans, que les charges civilles ne seront données qu'aux natifs du pais de meme que les ecclesiastiques, Que les Etats proposeront toujours trois sujets pour être Stadthalter, dont le Roi choisira une. Que le premier Eveque aura toujours seance dans le Conseil de la Regence.

5:to Que le Roi se reserve seulement que le pais fournisse à l'entretient des trouppes sur le pied où cela a été jusques ici, ou comme les Etats le trouveront convenir, et les droits d'entrée et de sortie.

6:to Que le Roi renonce aussi aux droits que les proprietairs du meme sont obligés de paier.

7:imo Exhortation à concourir pour finir leur misére et pour leur propre bonheur et celui de la posterité.

Il faut se servir des expressions convenables au genie des gens á qui l'on parle.

Bil. II.

Bland bref till svenska extraordinarie envoyén i Paris, D. Cronström, från åtskilliga personer 1703—1719 (Gallica i riksarkivet) finnes ett bref från sekreteraren Brunell, dat. Kassel $^{10}/_{1}$ 1719 ($^{30}/_{12}$ 1718), hvarur följande må meddelas:

— — — Il arriva samedi vers le soir envoyé de la part de S. A. le Prince Hereditaire pour informer monseigneur le Landgrave du malheur arrivé au Roi devant Friderichshalle. Bienque je ne doute pas, monsieur, comme je dis, que vous n'en soyez deja suffisament informé, vous ne trouverez pas, s'il vous plait, que je vous donne encore part des principaux points de la Relation, que S:r Anthouard nous a faite. Il dit: Que Sa Majesté etoit venue vers le soir du 11 December dans l'approche que l'on faisoit devant un fort de Fridrichs-

halle, fort proprement habillé et meme un peu plus paré qu'a l'ordinaire; Que S. M. s'etoit apuyé des deux coudées sur le parapet de la tranchée, tenant ainsi la tête entre les deux mains, et regardant ce que faisoient ses gens, lorsque ce malheureux boulet à cartouche vint d'un autre fort situé á main gauche et qu'on n'attaquoit pas pour lors; Il lui perça la tête entrant du coté gauche et sortant de l'autre; Que S. M. ayant reçu ce coup mortel, n'avoit plus donné de marque de vie, mais qu'elle etoit demeuré quasi dans la meme situation, jusque à ce que les assistans ayant remarqué le sang qui Lui couloit le long des deux joues, ils se mirent en devoir d'emporter ce cher et glorieux mort hors la tranchée; Qu'en suite on l'avoit transporté à Strömstadt et de là à Stockholm, sous escorte de 200 hommes des gardes commandés par leur Colonel. Qu'aprez ce fatal evenement tous les Generaux s'etoient rendus ches S. A. le Prince Hereditaire comme Generalissime pour prendre ses ordres. Il fut resolu que l'armée (:consistant en $\frac{30}{m.}$ hommes:) se retireroit en Svede, et que chaque Regiment iroit occuper ses quartiers dans la province dont il releve; Que le commandement de cette armée etoit demeuré au General Düker; Que le Prince Hered:re s'etoit d'abord mis en chemin vers Stockholm, et que celui de Holstein avoit passé à Gothenbourg, et de là s'etoit aussi rendu à Stockholm, ou les Etats du Royaume seroient incessament convoqués; Toutes les chancelleries, Conseils et Chambres y etant d'abord fermés, et les papiers cachetés. Mess:rs Goertz et Dernath avoient été mis au arrêt, celui-là à Örebro et l'autre dans la capitale. Que les caperies auroient d'abord dû cesser, et seroient expediés des couriers pour le faire savoir aux puissances y interèssés, avec d'autres circonstances de moindre importance. — — — —

Bil. III.[1]

Då Hans Maij:tt konungen ifrån Hufvudqvarteret i föllje mäd General Adjutanten Siccer, Knut Posse ock flere till tranchéen uti sin Hytta ankom, var klockan ungefähr 3 eftermiddagen.[2] Här mötte General Major Schwerin, Maigrett och Kaulbars; sedan Hans Maij:tt hade befalt om en ny linies utdragande, gieck han ifrån Hyttan med

[1] Handl. rör. Sveriges krigshist. 1709—1718 (kv.). Nord. saml. Upp. bibl.

[2] Denna uppgift strider alldeles mot hvad Nordberg berättar. Han säger nämligen: »Emot aftonen begaf sig Hans May:t til Trenchéen igen, dock intet i sin vanliga hytta, utan i sielfwa Linien, der Ingenieurerna Megrét och General Adjutanten Sickert, Honom följde, bägge Frantzoser; Låfvandes den förre at inom åtta dagar lefverera fästningen i konungens våld» (Nordberg II, s. 681). Carlberg nämner blott, att konungen »vid pass mot klockan 4 e. m. kom ifrån högkvarteret tillbakars uppridandes uti tranchéen, där Hans M:t steg af hästen». Carlbergs uppgift kan ej nödvändigt behöfva strida mot den okände författarens.

nådig befallning, att General Adjutanten Kaulbars skulle föllja honom till fausse attaquen, hvarest 50 man voro commenderade att arbetta och hugga i Stenarna, på det Fienden motte draga alla sina skott dit åht; Effter nogon liten hvila begaf Hans Maij:tt sig till trancheen emellan Gyllenlöv och Staden, hvarest dhe för omtahlte Herrar åther mötte; som nu Hans Kongl. Maü:tt hade befalt, att den nya linien skulle till 30 ahl:r uttdragas, förestälte Öf. L. Maigrett, om icke Hans May:tt icke skulle behaga, att man först begynte med 15 ahlnars arbette, ty dymedels kunde man förekomma, att fienden icke så hastigt blifver så hastigt arbettet warse, samt spardes mycket folk, män som Hans Maij:tt härtill icke fant skiähl, begyntes mäd arbettet och Skantzkorgars uppsättjande; effter nogot förlopp kastades ifrån Staden icke långt ifrån Hans Maij:tt monga Bomber och däreffter nogra lyssande eldar, hvareffter alla skott ifrån Öfverberg ock Staden rättades på oss, så att alla drufhagel slogo uti ock öfver tranchéen; under denna myckna Eld och skiutande kunde man see wackterna på Wallen; Hans Maij:tt, som alt detta ville taga i närmare ögonsikte, befalte mig att holla honom under armarna, då han uppsteg nogot på den nyss upkastade tranchéen ell. wallen, män som jag hvar gång Canonen låssades från Öfverberg släpte handen effter, sank Hans Maij:tt alltid så långt neder, att han war betäkt, hwarwid jag väl giorde mina underdåniga föreställningar, då Hans Kongl. Maij:tt siälf slog hål i vallen mäd sin foth, och således giorde sig fotfäste så högt, att Hans Maij:tt kunde ligga med armarne på vallen; ock som Hans Maij:tt var vid gott lynne, tahltes om allehanda saker. General Major Swerin hade i medlertid tillika mäd dhe öfriga vakthafvande samt General Adjutanten Sicker begifvit sig nogot längre till höger i tranchéen att observera fiendens mouvement, då åther ifrån Oberberg begyntes mäd mycket skiutande, och vidh 4:de Canonskottet hörde jag slaget på Hans Maij:tts hufvud så starkt, som man kan slå mäd tu Finger i handen, varpå Hans May:tt genast sank neder så långt, att vänstra handen kom under hufvudet, och hördes ingenting vidare än råkling i halsen, som af blodet förorsakades; bägge blefve vi bestörte och häpne, då vi såge detta olyckel. fallet, som skiedde vid pass kl. 9 om afftonen; straks effter kom Gen. Major Schverin, Siccer, Knuth Posse och dhe öfrige vackthafvande, då vi blefve ense holla dötzfallet hemligt; Konungen under nambn aff en Artillerie Leutnant blefv lagd på en båhr, och på deth han icke under vägen skulle igenkännas, sattes honom Siccers perruque och hatt på och således fördes till stora Batteriet att där under bewakning hollas, till däss ordres ifrån Fälltmarskalken Mörner kunde ankomma, hvarest liket skulle bäras, då effter nogot förlopp Fältmarskalkens befallning ankom, att det Kongel. liket skulle bäras till hufvudqvarteret.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Våra centrala ämbetsverks arkiv.

Under sin framväxt i tiden lämna de centrala ämbetsverken, som kändt är, efter sig såsom vittnesbörd om sin verksamhet längre eller kortare serier af skrifvet papper, protokoll, registratur, koncept, räkenskaper, inkomna handlingar o. s. v. En tid bortåt sväller ej massan utöfver hvad som rymmes i ett vanligt registratorskontor, och handlingarna behöfvas alltemellanåt för den dagliga tjänstgöringen. Men under årens lopp blir ämbetsverket alltmer främmande för de äldre serierna, medan dessa å sin sida hota att växa detsamma öfver hufvudet. De äro ej längre nödvändiga för dess verksamhet. Tider, människor och instruktioner ha ändrats; protokoll och registratur bjuda ej längre på användbara prejudikat. Ämbetsverket har på ett eller annat sätt gjort upp sina mellanhafvanden med enskilde, vare sig mot eller utan kvitto; akterna kunna buntas ihop och läggas å sido, och ingen frestas att störa det damm, som samlar sig öfver dem. Visserligen hör till ett ämbetsverks väsen en stor vördnad för det skrifna ordet. Därför bevaras äfven de äldre, ej längre användbara handlingarna åtminstone tills vidare. Men antalet ökas betydligt med hvarje årtionde, och efter ett eller annat århundrade ha vederbörande fått ett helt arkiv på nacken. Nu uppstår på allvar frågan om utrymme — någon fråga om att hålla akterna i ordning har i regeln längesedan upphört att finnas. Man inhyser dem på vindar eller i källare eller hvar omständigheterna medgifva, man staplar dem på hvarandra i trafvar, men äfven med anlitande af dessa åtgärder börjar det blifva för trångt. Då framtvingar sig tanken på en lämplig gallring. Man väljer sådana aktserier, som icke anses vidare kunna få någon betydelse för de löpande göromålen, och man decimerar dem, man öfverlåter dem att förvandlas till patronpapper eller på annan väg undergå eldens rensning; man säljer dem till pappersbruk eller låter fukten utföra sitt tysta förstöringsverk eller gör sig dem kvitt på annat sätt. Så har det gått till, såsom kändt är, både vid centrala

och kommunala ämbetsverk. Lyckligt, om de utdömda papperen någon gång hamnat i enskilda händer! Ämbetsverkets göromål åter gå sin gilla gång, och man saknar icke det förlorade.

Men det kan hända, att en mellankommande part uppträder. Akterna ha under årens och årtiondenas lopp börjat ändra karakter. De voro från början endast af administrativt eller privat intresse, och de ha förvärfvat historiskt enligt den populära regeln, att det behöfs hundra år för att en handskrift skall blifva manuskript. Den mellankommande parten är historieforskningen, och den uppträder ingalunda med små anspråk. Den fordrar att ha akterna tillgängliga, den åstundar att ha dem något så när ordnade, den önskar upplysningar af sakkunniga vårdare, den begär sittplats, utrymme, värme och ljus för sina arbetens utförande, och dessa många kraf har den svårt att få tillfredsställda. De nuvarande ämbetsverken ha i allmänhet inga arkivlokaler, akternas vårdare sakna den fackmässiga arkivbildning, som erfordras för ett rationellt ordnande, och äga vanligen ej heller de historiska förutsättningarna för att gifva äskade upplysningar. Också kan man knappast under nuvarande förhållanden begära detta. Det är ej gärna möjligt att som regel fordra, att registratorn eller hvad vederbörande nu må heta i ämbetsverket skall ha genomgått någon arkivteknisk förskola eller med sin administrativa erfarenhet förena historiska studier. Det är lika litet tänkbart att för dessa ändamål rekrytera ämbetsverken från riksarkivet. Det måste betraktas endast som en lycklig tillfällighet, om vederbörande af personligt intresse gör hvad han kan för att öfvervinna lokala hinder, för att lätta forskarens arbete och för att själf vinna någon mera speciell sakkunskap. Men härmed kan historieforskningen ej känna sig belåten.

Förtjänar då denna mellankommande part något större undseende och äro dess lärda mödor verkligen värda, att något göres för deras underlättande?

För historieskrifningen i och för sig behöfver ej något försvar föras. Den har sin gifna plats hos ett lifskraftigt och självmedvetet folk. Men ett par synpunkter, som för denna fråga äro af intresse, torde förtjäna att framhållas. Historieskrifningen i Sverige liksom annorstädes började som krönikeskrifning för att sedan öfvergå till s. k. pragmatisk statshistoria, behandla dels förbindelserna med andra länder, dels det egentliga statslifvet, dess växlingar m. m. sådant. Hos oss, liksom hos andra nationer, är i detta afseende den fasta stommen redan för länge sedan upprättad. Det är först tämligen nyligen, som historieskrifningen vändt sig till andra arbetsfält, den inre utvecklingen i inskränktare mening, folkets eget lif, samhällsklassernas förhållanden, den ekonomiska utvecklingen, skatteväsendet, seder och bruk m. m. Samtidigt därmed har under detta århundrade den historiska vetenskapen i hög grad förbättrat och skärpt sina metoder. Det har gått med den som med bergsvetenskapen. Äfven på skenbart oansenligt och förut ringaktadt material ha båda lärt sig att arbeta och att afvinna detsamma, om icke alltid guld,

dock många andra värdefulla produkter. Det är verkligen ofta svårt att afgöra, hvilka de grupper af handlingar äro, ur hvilka en med den moderna teknikens vapen utrustad historiker icke skulle kunna skaffa fram något af intresse. Också ha vi redan sett och se alltjämt vackra stycken af Sveriges inre historia på detta sätt träda i dagen. Historiska undersökningar ha vidare snart sagdt blifvit oumbärliga särskildt för de sociala och politiska vetenskaperna, men äfven för hvarje enskild vetenskap för sig. Vår tids i så många afseenden nya syn på de nuvarande mänskliga förhållandena ställer forna tiders förhållanden i en annan dager och lär att förstå dem bättre, än man fordom gjorde, liksom en alltmera fullkomnad kännedom om dessa senare lär oss att bättre förstå det närvarande, i hvilket vi röra oss. Men källorna till dessa stycken af historien äro väsentligen just att söka i de administrativa arkiv, hvilkas äldre delar i allmänhet äro så illa vårdade och så otillgängliga. Vårt riksarkiv, som ju börjar att blifva mönstergillt ordnadt, är för dessa studier långt ifrån tillräckligt.

Att sålunda den historiska forskningens kraf förtjäna afseende lärer icke kunna bestridas. Det är ej endast simpel nyfikenhet det är fråga om, lika litet gäller det att främja någon ofruktbar lärdom i allmänhet. Målet, som vi nu sträfva efter, är att få vår inre utveckling från olika sidor så rikt belyst som möjligt.

För forskningen finns ännu ett önskningsmål, utom de redan angifna såsom ljus, värme, plats, ordning o. s. v., nämligen centralisering.

* * *

Vi skola nu taga en öfverblick af våra äldre och förnämsta centrala arkiv i hufvudstaden för att tillse i hvad skick de befinna sig.

Svea hofrätt har redan 1892 till riksarkivet öfverlåtit hela den äldre delen af sitt arkiv (t. o. m. 1735), protokoll och domböcker inbegripna, och samlingen har redan visat sig vara af betydelse för den kultur- och litteraturhistoriska forskningen.

Det forna krigskollegii arkiv har efter växlande öden och en vanvård, om hvilken förskräckliga saker berättas, åtminstone med större delen af återstoden hamnat i det med generalstaben förenade krigsarkivet, som numera är väl vårdadt, tillgängligt och ofta användt, ehuru utrymmet börjar blifva för knappt. Någon absolut nödvändighet att ha krigsarkivet förlagdt under generalstabens krigshistoriska afdelning torde visserligen icke föreligga. De krigshistoriska forskningarna torde lika framgångsrikt kunna bedrifvas, om arkivet befunne sig i annan lokal och under annan vård, men så länge utrymme finnes och arkivet skötes så förträffligt som nu, kan den vetenskapliga forskningen ej ha något väsentligt att erinra mot den nuvarande anordningen.

Det är ej lika lyckligt med afseende på flottans arkiv. Det har visserligen på senare tid sammanförts på Skeppsholmen och,

tack vare en intresserad vårdare, nödtorftigt ordnats. Men »brist på utrymme», heter det, »omöjliggör arkivets officiella öppethållande», och det är endast efter anmälan på vissa begränsade tider tillgängligt. Här förefinnes ej samma skäl, som i afseende på generalstaben och krigsarkivet, för förbindelsen mellan det gamla amiralitetsarkivet och flottans station i Stockholm. Någon sjökrigshistorisk institution lärer ej vid den senare komma att upprättas, och studiet af våra forna sjötåg kan för den moderna sjökrigskonsten svårligen få någon större betydelse.

Kommerskollegium (äfven representerande bergskollegium) har måst vidtaga utomordentliga åtgärder för att befria sig från bördan af sitt gamla arkiv. Äldre protokoll och registratur ha skickats på vinden; en del förvaras i grufkartekontoret. Omkring 800 volymer öfverflyttades 1893 till riksarkivet; för den husvilla återstoden, som visserligen torde vara mindre värdefull, fick man ett härberge i det gamla kolerasjukhuset vid Tyskbagarbergen. Denna afdelning är naturligtvis i det närmaste otillgänglig för forskningen.

Vi komma till det ryktbaraste af alla våra äldre administrativa arkiv, kammararkivet. Riksdagen har som bekant beviljat anslag till dess ordnande, men utrymmesfrågan är alltjämt olöst. Under senare år ha mer än 3,000 volymer af större eller mindre omfång öfverflyttats till riksarkivet, samt flera tusen volymer såsom deposition mottagits i det af riksarkivet disponerade slottshvalfvet, och det är ändå trångt i de för öfrigt mörka och olämpliga lokalerna, till hvilka äfven kammarkollegiets vind får räknas. Äfven om arkivet en gång blir ordnadt, torde det väl få anses ovisst, om det allt framgent kommer att få hugna sig af fackmässig vård. Hela det vördnadsvärda kollegiets fortvaro i sin nuvarande form är slutligen kanske icke så alldeles betryggad. När grundskatterna en gång blifvit afskrifna och öfriga ekonomiska reformer genomförts, blir måhända också den kollegiala apparaten öfverflödig och kunna kollegiets återstående uppgifter till äfventyrs tillgodoses på ett enklare sätt. Den nya myndigheten får då ett visserligen bekymmersamt arf att öfvertaga uti kammararkivet, i fall ej detta rent af lämnas utan någon öfverstyrelse alls.

Statskontoret, kollegiets yngre ättling, har under senare år till riksarkivet öfverlämnat mer än 1,500 band. Återstoden af dess gamla arkiv förvaras hufvudsakligen på vinden och är naturligtvis lika oordnadt som otillgängligt.

Medicinalstyrelsens äldre handlingar slutligen lära vara alldeles oåtkomliga. Det var ej längesedan en läkare önskade för ett vetenskapligt ändamål se några sjukdomsrapporter från förra århundradet, men det befanns omöjligt att skaffa fram några handlingar.

* * *

Förhållandena med afseende på våra gamla administrativa arkiv äro sålunda långt ifrån tillfredsställande. Vissa af de nödfallsutvägar,

som blifvit under senare år vidtagna, synas emellertid öppna en gynnsammare utsikt för framtiden. Riksarkivet äger redan en administrativ afdelning, hvilken, såsom ofvan anförts, på sista tiden ökats med ej obetydliga tillskott från de administrativa arkiven. För den historiska forskningen vore det visserligen önskvärdast, att man fortsatte på denna väg och att riksarkivets administrativa afdelning vidgades så, att den kunde erbjuda en trygg hamn äfven åt de administrativa arkivens äldre delar (kammararkivets inbegripna), hvilka därigenom komme under det inseende och den vård, som ensamma lämna garantier för, att de blefve för forskningen användbara. På Riddarholmen förestå som bekant stora förändringar, när riksdagen en gång flyttar därifrån. Ett gynnsamt tillfälle synes då erbjuda sig att förverkliga den här framkastade tanken på riksarkivets utvidgande. Att i öfrigt närmare ingå på de åtgärder af olika slag, som med anledning däraf blefve nödvändiga, ingår ej i planen för denna uppsats. I det afseendet finnas ju de kompetentaste auktoriteter att tillgå. Vi kunna så mycket tryggare säga detta, som den nuvarande riksarkivarien redan 1888 fäste Kungl. Maj:ts uppmärksamhet på de administrativa arkivens trångboddhet och vanvård samt framhöll vikten af att någonting snart gjordes för att afhjälpa dessa brister, därvid som ett alternativ framhållande en anordning af det slag, som vi här ofvan tillåtit oss antyda. Vår mening har endast varit att i detta afseende och i god tid framhålla den historiska forskningens önskningar, hvilka visserligen måste af alla sakkunnige erkännas vara berättigade.

Ehd.

Svar på frågan: när föddes Aurora Königsmark?

I närmast föregående häfte af Historisk tidskrift har jag sökt visa den *sannolika* tidpunkten för Aurora Königsmarks födelse. Fortsatta efterforskningar hafva ledt till det tillfredsställande resultat, att ej blott år, dag och ort utan till och med timme för hennes födelse nu kan med säkerhet bestämmas.

Den i riksarkivet deponerade Rydboholmssamlingens bunt n:r 226, tämligen oegentligt signerad »Testamenta», innehåller åtskilliga personalier öfver medlemmar af königsmarkska ätten och biografiska anteckningar, delvis af familjens factotum sekreteraren Rabels hand, i och för de lefvernesbeskrifningar, hvilka med nödvändighetens lag borde åtfölja en dåtida begrafningsakt. Bland dessa finnas äfven ett koncept och ett renskrifvet exemplar af personalierna öfver grefve Cort Christoffer Königsmark, Auroras fader. I slutet af det senare exemplaret är med ett par rostiga knappnålar fäst ett halfark med följande:

Copie von der Fraw Willensteinsche[1] Verseichniiss wann undt wo meine Kinder nacheinander gebohren auch wie Sie in undt beij der Heil. Tauffe benahmet worden sindt.

Im Iahr nach Christi gebuhrt:

1659.

Den 5ten Maij $\frac{3}{4}$ auff Einss ist mein ältister Sohn zu Nyburg in Dennemarck gebohren, alda auch getaufft undt benahmet worden Carl Johan.

1662.

Den 28 April umb 1 Uhr in der Nacht ist meiner ältiste Tochter zu Stade gebohren undt vermittelst Heijl. Tauffe genant Maria Aurora.

1663.

Den 20 Augusti umb 6 Uhr zu abendts ist meine andere Tochter daselbsten gebohren undt beij der Tauffe geheissen Amalia Wilhelmina.

1665.

Den 4ten Mertz zwischen 5 undt 6 dess morgendts ist mein andere Sohn auch hier zustelle gebohren, getaufft undt benennet worden Philippe Christoph.

1666.

Den letzen 7br zwischen 9 undt 10 Vormittag ist mein dritter Sohn auch hier in Stade gebohren undt beij der Tauffe genant Gustavus Herminius, der aber zeitig undt nach verlauff $1\frac{1}{2}$ Jahren dieses zeitliche verlassen undt in Gott verschieden.

Genom denna anteckning, hvars noggranna uppgifter icke gärna kunna dragas i tvifvelsmål, så mycket mindre som de rörande Carl Johan och Amalia äro fullt öfverensstämmande med hvad förut är kändt, visas således att Aurora Königsmark föddes i Stade den 28 april 1662 klockan 1 på natten. Detta år har af alla grefve Philips biografer enstämmigt uppgifvits såsom tidpunkten för hans födelse, hvilket man hittills ej haft skäl betvifla, ehuru dag och ort, mig veterligt, ej någonstädes finnas anförda. Såsom af ofvan synes, har han dock ej sett dagens ljus förrän 1665. Om en tredje broders tillvaro har man hittills varit okunnig.

[1] Agnes Judith von Wildenstein, född von Leesten, var moster till grefve Cort Christoffer Königsmark.

Adam Lewenhaupt.

Den första diplomatisk-historiska kongressen, i Haag den 1—4 September 1898.

Kongressens upphofsman är fransmannen Marie Alphonse René de Maulde de la Clavière. Han föddes i Nibelle (depart. Loiret) d. 18 Aug. 1848, genomgick den för utbildning af arkiv- och biblioteksmän berömda École des chartes i Paris, studerade därjämte lagkunskap och blef juris licentiat. Efter att en tid hafva arbetat inom förvaltningen och tjänstgjort bl. a. såsom underprefekt (1874—78) ägnade han sig från 1878 helt och hållet åt historiska forskningar och skriftställeri. Bland hans skrifter må nämnas det af Franska akademien prisbelönta arbetet »Jeanne de France, duchesse d'Orléans et de Berry 1464—1505» (1883), »Les juifs dans les états français du Saint-Siège au moyen âge» (1886), »Histoire de Louis XII» (3 bd, 1890—92), »La diplomatie au temps de Machiavel» (3 bd, 1892—93) och »Louise de Savoie et François I» (1895), hvarjämte han utgifvit Jean de La Tailles »Oeuvres» (4 bd, 1878—79) och J. d'Aulons »Chroniques de Louis XII» (3 bd, 1890—93). Ett par af dessa arbeten, särskildt »La diplomatie au temps de Machiavel»,[1] hafva skaffat författaren namn och anseende långt utom hans fädernesland.

Men han har blifvit allmännare känd i Europa hufvudsakligen såsom själen i *Société d'histoire diplomatique.* De fem personer, som i maj 1886 uppgjorde planen till detta sällskap, åsyftade att med detsamma åstadkomma sammanhållning mellan dem, som skrifva det förflutnas diplomatiska historia, och dem som förbereda framtidens, d. v. s. emellan forskarna och diplomaterna. Sällskapet, som sökt och funnit anhängare i alla land, räknade efter några månader 150 medlemmar och omfattar nu 500 (af hvilka 10 i Sverige) samt är i 23 stater representeradt af minst en »correspondant» (i Sverige förre ministern Burenstam, i Norge förre statsministern Gram). Dess president har ända ifrån stiftelsen varit den bekante statsmannen hertigen af Broglie, som var Frankrikes konseljpresident 1873—74 och 1877, och dess generalsekreterare har under samma tid varit de Maulde. Ett gemensamt arbetsfält för den emellan de bägge ofvannämda elementen skapade nya föreningen är den af sällskapet fr. o. m. 1887 i kvartalshäften à 10 ark utgifna *Revue*, som kritiskt studerar internationela frågor i deras historiska utveckling, berättar om diplomatiska förbindelser emellan staterna, offentliggör eller påpekar intressanta aktstycken ur arkiven, lämnar recensioner af diplomatisk-historiska arbeten och bibliografiska öfver-

[1] K. Hildebrand har lämnat ett referat af detsamma under titeln »Folkrätt och diplomati på Machiavellis tid» i »Nordisk tidskrift» (1895).

sikter af sådana.[1] Tidskriftens direktör har alltifrån begynnelsen varit de Maulde. Därjämte hafva under sällskapets hägn och på dess bekostnad utgifvits åtskilliga volymer urkunder af diplomatisk natur.[2]

Ledare af en så stor och omfattande verksamhet, som Société d'histoire diplomatique utvecklat och som gjort den till en af medelpunkterna för våra dagars diplomatisk-historiska forskning, och dessutom stående i en mycket liflig personlig eller skriftlig förbindelse med sällskapets ledamöter, kände de Maulde sig skickad att sätta i verket planen till ett ännu kraftigare främjande af den diplomatisk-historiska forskningen genom en ännu mera omfattande sammanslutning af dess utöfvare och vänner. Och han gaf denna sammanslutning form af *internationella kongresser för diplomatisk historia.* Enligt art. 1 i de i tryck kringsända »Statuts» hafva dessa till uppgift att sammanföra diplomater och historici samt för öfrigt alla, hvilka hysa intresse för vetenskapen om mellanfolkliga prejudikat,

1:o för att behandla frågor rörande mellanfolklig historia i detta ords vidsträcktaste mening;

2:o för att så mycket som möjligt bringa samklang i utgifvandet af handlingar rörande den mellanfolkliga historien; och

3:o för att gifva tillfälle till knytande af goda personliga förbindelser.

Uttrycket »mellanfolklig historia» har verkligen tagits i den mest omfattande betydelse, ty föremål för kongressens arbeten kunna, enligt stadgarnes art. 11, vara allmän historia eller specialhistoria, diplomatisk historia i egentlig mening, fördrag och underhandlingar, den mellanfolkliga offentliga eller privaträtten, handeln, samfärdseln, finansiella, literära, artistiska, politiska och moraliska ämnen, vidare den internationella arbetarelagstiftningen, ja t. o. m. i vissa fall arkeologien. Icke utan skäl hafva tyskarne därför kunnat kalla dessa »diplomatisk-historiska» kongresser för »internationella historikerkongresser» eller, efter exemplet af sina sedan 1893 årligen sammanträdande »tyska historikerdagar», för »internationella historikerdagar».[3]

De periodiskt sammanträdande kongresserna anordnas af en till en tredjedel vid hvarje kongress genom val förnyad central-

[1] Af artiklar rörande Sverige må påpekas Mas Latries »Lettres de Charlotte de Rohan au roi de Suède» (1804; vol. I), Chéruels »Le baron d'Avaugour, ambassadeur de France en Suède» (III), Bittard des Portes' »Les derniers jours d'une mission diplomatique en Suède 1790—1792» (IX) samt Syvetons »L'erreur de Goerts» (IX och X), »Louis XV et Charles XII» (XII) och »Au camp d'Altranstadt» (XII).

[2] »Négociations relatives au congrès de Berlin» (1887), »Philippe V et la cour de France 1700—1715» (1889), »Documents sur la négociation du concordat entre la France et le Saint-Siège 1800—1801 (5 bd, 1891—97), »Mémoire historique sur l'ambassade de France à Constantinople par Marquis de Bonnac» (1894) och »Dépêches de M. de Fourquevaux, ambassadeur du roi Charles IX en Espagne 1565—1572» (1896).

[3] Rörande de tyska »historikerdagarne», om hvilka årligen utgifvas utförliga »Berichte», se G. Schybergsons och F. Arnheims uppsatser i »Finsk tidskrift» 1894 och 1897.

komité (med säte i Paris), hvilken bland annat utser hederspresident och president, uppgör programmet, verkställer uppbörden af ledamotsafgifterna (20 francs), låter trycka och utdela de vid sammanträdena förda protokoll samt föredragen antingen i deras helhet eller i sammandrag på det språk, på hvilket de hållits. För mottagande af anmälningar för ledamotskap, föredrag m. m. organiserar centralkomitén i olika land s. k. lokal- eller nationela komitéer. Kongressarbetet försiggår dels vid allmänna sammanträden, där ingen fråga får uppställas på dagordningen utan centralkomiténs godkännande, dels i sektioner. Vid de förra är franska språket officielt, men tyska och engelska äro tillåtna. Sektionerna bestämma själfva det språk, på hvilket förhandlingarna skola föras. Kongressledamot eger tillträde till hvilken sektion eller huru många sektioner han önskar.

Det bestämdes, att den första kongressen skulle sammanträda i Haag i September detta år i sammanhang med drottning Vilhelminas myndighetsförklaring och öfvertagande af regeringen, icke utan afsigt att till hennes folks hyllning lägga den äfven till kongressens egen glans bidragande hyllningen från diplomater och lärde i hela världen.

Centralkomitén utsåg till hederspresident nederländske utrikesministern W. H. de Beaufort och till president de Maulde samt kallade till hedersledamöter åtskilliga europeiska och amerikanska staters ministrar för utrikes ärendena, bl. a. grefve L. Douglas.

Anslutningen till kongressidén blef, såsom af dess omfattning kunde väntas, mycket stor. Ett tiotal regeringar eller statschefer läto förklara, att de ämnade sända ombud, omkring tjugu vetenskapliga samfund och arkiv, bland dem Svenska riksarkivet, skulle låta sig representeras, och d.' 1 Juli hade omkr. 300 personer — bland dem ett tjugutal damer — antecknat sig som medlemmar (*membres adhérents*). En granskning af den då utfärdade ledamotsförteckningen visar, att öfver 100 voro diplomater, f. d. diplomater, och konsuler samt 60—70 universitetsprofessorer, arkivmän och historiska skriftställare.

Den 1 September öppnades kongressen, som höll sina sammanträden i Första kammarens sessionsrum, samma sal, i hvilken den forna republiken Förenta Nederländernas »högmögende generalstater» höllo sina »vergaderingen». Salen tillhör det i hjärtat af Haag, vid Vijverdammen belägna Binnenhof, en byggnadskomplex från olika århundraden, intressant genom sin arkitektur och sina minnen. Där residerade nämligen de forna grefvarne af Holland och sedermera republikens ståthållare. Där lät Morits af Oranien fängsla Oldenbarnevelt och Hugo Grotius. Där finnes det fängelserum, hvarur den ursinniga massan släpade bröderna De Witt ut till en fasansfull död. Utrikesministern de Beaufort bjöd i egenskap af hederspresident kongressen välkommen och, påpekande platsens både stolta och förödmjukande anor samt Haags ärorika forntid såsom den europeiska politikens och diplomatiens medelpunkt, yttrade han, att man vid valet af kongressort träffat en äkta diplo-

matisk-historisk »milieu». Beklagande, att den pågående nationalfesten hindrade honom taga del i kongressens arbeten, lämnade han ordförandeklubban åt de Maulde, som sedermera presiderade vid kongressens »séances générales». Antalet vid öppnandet närvarande medlemmar var påfallande litet, knappt 100, men växte sedermera något. Med undantag af corps diplomatique i Haag saknades nästan hela massan af de diplomater, hvilka låtit anteckna sig som »adhérents», och äfven bärarne af mera berömda författarenamn på det historiska området hade till större delen uteblifvit. Särskildt gälde detta fransmännen. Äfven Tyskland, där man med synnerlig välvilja trots det franska initiativet omfattat kongressidén, behöll flertalet af sina berömdheter hemma, men sände dock en Erdmannsdörffer, en Delbrück, en von Below och var för öfrigt representeradt af en samling duktiga yngre historici från universiteten. Och icke utan en viss fägnad kunde de konstatera sig vara en af Lamprechtianism obesmittad kår. Mest öfverraskande var att så få holländare infunnit sig, ehuru de i professorerna Blok (Leiden), Muller (Leiden) och Bussemaker (Groningen) hade värdiga representanter. Orsakerna därtill voro flere: hyllningsfesten, som tog alla samhällslagers uppmärksamhet i anspråk och sålunda långt ifrån att tillföra snarare beröfvade kongressen medlemmar, och en icke alldeles dold otillfredsställelse öfver att centralkomitén i Paris väl litet satt sig i förbindelse med dem. Bland deltagarna må för öfrigt nämnas fransmannen grefve de Marsy, som beskrifvit A. Oxenstiernas möte med Richelieu i Compiègne, engelsmannen O. Browning (Cambridge), som skildrat Peter den store och nu är sysselsatt med en biografi öfver Karl XII, polacken grefve Waliszewski, hvars arbeten öfver Peter den store och Katarina II öfversatts — med större eller mindre grad af honnêteté — till svenska och som nu anställer forskningar för en teckning af tiden emellan de båda sistnämde monarkerna. Fördelade efter nationaliteterna voro 31 fransmän, 22 tyskar, 15 holländare, 12 nordamerikaner (Förenta staterna), 10 belgier, 5 japaner, 3 schweizare och engelsmän, 2 svenskar, ryssar, ungrare och italienare samt 1 från hvartdera af landen Luxemburg, Österrike, Rumänien, Grekland, Serbien, Persien och Uruguay. Från Spanien, Portugal, Turkiet, Norge och —märkvärdigt nog — Danmark fick kongressen ej mottaga något besök.

Vid första och andra dagens allmänna sammankomster sysselsatte man sig med den af de Maulde på dagordningen bragta frågan om sättet för diplomatiska aktstyckens utgifvande i tryck. Man påpekade det olämpliga i det nu brukliga tillvägagåendet, att de olika landens lärda institutioner eller regeringar utgifva internationella handlingar utan att taga den minsta hänsyn till hvarandra i fråga om dessas tid eller art. J. G. Whiteley (representant för Förenta staternas president), Erdmannsdörffer (Tyskland), L. Ovary (ungerska riksarkivets representant), E. Simson (ryska utrikesministeriets ombud), A. Le Glay (fransman) och F. Harri-

son (engelska regeringens ombud) lämnade öfversigter af sina resp. lands diplomatiska samlingar och sättet för deras utgifning samt yttrade sig om nödvändigheten af en viss enhetlighet emellan de olika officiella publikationerna på det internationella området. Med anledning häraf fattade kongressen, på presidentens proposition, med acklamation sitt betydelsefullaste beslut. Den uppmanade nämligen åt de Maulde och de sex nyss nämnde herrarna att taga i närmare öfvervägande planen att åvägabringa gemensamma mått och steg från de olika utrikesministeriernas sida vid utgifningen af internationella handlingar äfvensom att samtidigt göra sig underrättade om hvilka regeringar kunde befinnas böjda för en sålunda åsyftad samverkan.

Alla diplomater och forskare torde vara ense därom, att den idé, som omfattats af kongressen, är storartad och skulle, förverkligad, medföra den största nytta. Den torde dock höra till de idéer, hvilkas realisering är mera att önska än att hoppas. Redan förut har ett liknande förslag framställts, men fallit till marken. Svårigheter af flera slag resa sig, såsom mängden af deltagare för en ifrågasatt samverkan, dessas olika intressen, huru »retrospektiv» den period än är, som handlingarna röra, för att ej tala om finansiella samt rent tekniska, språkliga och redaktionella svårigheter. Man afvaktar med spändt intresse den plan, om hvilken kongressens förtroendemän kunna komma att enas. Tecken tyda på, att man anser nödvändigheten fordra, att, om den afsedda enhetligheten skall vinnas, man bör taga steget fullt ut och förorda en internationel redaktionskomité, som arbetar under makternas kontroll. Men skall icke redan frågan om denna komités förläggningsort framkalla strid? Emellertid, all framgång åt förtroendemännens arbete! Skulle det leda till ett praktiskt resultat, tillkommer den första kongressen och framförallt dess president äran af ett storverk.

Den enda tänkbara praktiska lösningen af frågan torde vara den att hvarje regering själf ombestyr utgifningen af sina publikationer, men efter en af alla eller de flesta regeringar öfverenskommen plan. En sådan kan t. ex. bestå däri att de resp. regeringarna förbinda sig att offentliggöra ett visst tidskedes (exempelvis den i internationelt afseende så vigtiga perioden 1700—1721) internationella handlingar, såsom instruktioner för sändebuden, deras depescher, noter, konferensprotokoll, konventioner och traktater, att de äro ense i fråga om arten af de handlingar, som skola befordras till trycket, samt att de rätta sig efter vissa gemensamma normer i redaktionelt afseende samt i fråga om volumernas stilsorter och form.

Den allmänna sammankomsten på kongressens tredje dag och sista arbetsdag (den fjärde dagen var nämligen anslagen till en gemensam utfärd från Rotterdam uppför Maas, hvartill franske konsuln i Dordrecht, Wyers, inbjudit) utmärktes genom en mycket liflig, stundom hetsig debatt. Den inleddes sf serbern Vesnitj, professor i Belgrad och, ehuru en tämligen ung man, f. d. minister.

Han började med att framhålla den stora betydelsen hos pressen, »Europas sjunde stormakt», som bure fram hvad som rörde sig inom folket klarare och fullständigare än själfva folkrepresentationerna och som utgjorde nyckeln till förklaringen af många eljest svårfattliga företeelser på politikens och diplomatiens fält. Så betonade han, att man ej kunde förstå exempelvis Berlinkongressen, om man ej genom tidningarna finge kännedom om huru den allmänna opinionens böljeslag eller i kongressens protokoll osynliga motiv inverkat på besluten. Men, fortsatte han, denna för vår tids historia så viktiga litteratur vore det för forskaren svårt, om ej omöjligt att erhålla. Världens största bibliotek, såsom British museum, Bibliothèque nationale samt statsbiblioteken i Wien, Berlin och andra kulturcentra, förvarade endast sitt eget lands eller i lyckligaste fall sitt grannlands tidningar. Han slutade med att uttala den önskan, att kongressen måtte uppdraga åt sin bestyrelse att hos regeringarna verka för inrättandet af ett internationelt centralbibliotek, bestämdt uteslutande för politiska tidningar (åtminstone de förnämsta af dem) och tidskrifter samt riksdagarnas protokoll med bihang. Med skärpa opponerade sig Harrison mot förslaget, ty dagspolitiken vore alldeles främmande för kongressens uppgift, hvilken vore det vetenskapliga studiet af diplomatiens historia. Han frånkände pressen all vetenskaplig betydelse, och för öfrigt, menade han, funnes de flesta tidningar samlade i de resp. landens bibliotek. Ryssen Simson instämde. I ett eldigt anförande skänkte tysken Claar sitt stöd åt Vesnitjs förslag, hvilket ju, enligt honom, ej hade med dagspolitiken att göra, utan endast gick ut på att skaffa framtidens historici källor till kunskap om våra dagar. De Maulde påpekade de finansiella och praktiska svårigheter, som ställde sig i vägen för idéns utförande m. m. Men Vesnitj gaf ej tappt, utan förklarade med öfvertygelsens värme, att hans plan skulle gå i fullbordan »om ej i år eller om tio år, dock åtminstone om tjugu år». Men hans förslag förkastades.

Likaså lämnades utan afseende — såsom tangerande den aktuella politikens område — en önskan att kongressen skulle på något sätt inskrida till häfdande af franskans rätt att ensam vara diplomatiens språk.

Om främjandet af det historiska forskningsarbetet uppstod ett rätt lifligt meningsutbyte. Ett par amerikaner framställde den önskan att kongressen skulle förhjälpa forskare att i främmande land erhålla för sina arbeten nödiga upplysningar. Däremot invändes, att detta ej hörde till kongressens uppgift. En talare betonade önskvärdheten af att i de olika landens bildningscentra upprättades byråer, som kunde tillhandagå med arkivaliska upplysningar, ombesörja afskrifter m. m. Men han medgaf, att kongressen därvid kunde föga uträtta, om ej arkivmännen välvilligt räckte handen. Slutligen stannade kongressen vid att i enlighet med grefve Waliszewskis förslag resolvera om en hemställan till regeringarna att ålägga arkivförvaltningarna att publicera förteckningar öfver arkivens innehåll.

Till sist beslöts, att nästa kongress skulle sammanträda år 1900 och att valet af plats för densamma, sedan ingen af de tre föreslagna orterna, Bern, Bukarest och Zürich, antagits, skulle öfverlämnas åt bestyrelsen.

Redan före den första allmänna sammankomsten hade för föredrag och vetenskapliga diskussioner en fördelning i sektioner ägt rum samt deras ordförande — på samma gång kongressens vicepresidenter — utsetts. Inom den 1:sta eller s. k. tyska sektionen, under presidium af Erdmannsdörffer, Venevitinov (ryss) och Browning, skulle enligt programmet hållas ej mindre än 16 föredrag, ett stort antal för tre dagars tämligen korta sammanträden. Den andra sektionen, under J. Lańczy (ungrare), M. G. Holban (rumänier) och Bikelas (grek), bjöd på 10 talare. För den 3:dje, under F. M. C. Asser (holländare) och Vesnitj, hade 8 forskare lofvat sin medverkan, och i den 4:de, under Whiteley, skulle 5 afhandlingar uppläsas. Sammanlagdt skulle således 39 föredrag hållas. Emellertid kom en stor del af dem ej att framföras, bl. a. därför att författarne ej infunnit sig. Så var förhållandet med fransmannen Casati, hvilken lofvat ett meddelande, som ensamt bland alla behandlade ett ämne af speciellt intresse för en svensk historiker: »Une ambassade héroique et un grand ministre de la guerre sous le Directoire. — Note sur le général Bernadotte d'après des documents nouveaux.» För öfrigt var det förenadt med stora svårigheter att få åhöra ett föredrag, som man önskade, emedan ordningen ibland talarne ej var på förhand bestämd. Man visste ej hvilken tid på dagen eller hvilken dag det eller det föredraget skulle hållas, eller om det öfver hufvud taget skulle förekomma. Lägges härtill det på fyra håll ofta samtidigt pågående arbetet, framträda svårigheterna så mycket tydligare. Den intresserade kunde emellertid trösta sig med att hvad han ej fått höra, komme han att få läsa. Föredragen skola nämligen tryckas i kongressens förhandlingar. Dock lär, enligt hvad man enskildt meddelade, detta ej vara fallet med alla. En och annan (t. ex. Erdmannsdörffer) talade så att säga improviseradt, med stöd af några anteckningar, och som inga stenografer funnos till hands — en olägenhet, som hade sin grund i pressens åt så många andra håll splittrade uppmärksamhet[1] och i kongresskassans begränsade tillgångar — stannar ett sådant föredrag inom åhörarekretsen, så framt talaren ej mot förmodan skulle besvära sig med att fatta det i pennan för förhandlingarna. Andra ämnade till trycket befordra sina föredrag, såsom de själfva funno för sig lämpligast.

Såsom exempel på mångfalden af de ämnen, om hvilka anförandena rörde sig, må det tillåtas omnämna några af dessa. Prof. Gothein (Bonn) talade, utan papper och med osvikligt minne, en

[1] Historisk-patriotiska återblickar och biografier med anledning af drottningens öfvertagande af regeringen, redogörelser för hyllningsfestligheterna, beskrifningar öfver en allmänn utställning af handaslöjd och förberedelser för presskongressen i Amsterdam upptogo tidningarna.

dryg timme om »Tysklands handelsförbindelser med Nederländerna», under hvilken rubrik han framställde hufvudsakligen en historisk öfversikt af Kölns handelspolitik. Han påvisade, huru Kölns sträfvan att vara icke en genomgångsort, utan en verklig stapelplats (med omlastning af varorna) långt ifrån att främja, snarare undergräfde handelns blomstring till följd af den inskränkning i produktionen, som följde af den genom dess tullpolitik framkallade dyrheten å varorna, huru Amsterdam och Antwerpen med sin frihandel blefvo farliga konkurrenter, huru franska revolutionen faktiskt krossade dess handelspolitiska makt och huru Wienkongressen borttog sista skymten däraf genom att tillämpa Humboldts fordran: »Må floderna vara fria!»

Arkivarien Panzer (Wetzlar) talade om »upprättandet af Romerska riket genom Karl den store» och betonade, att detta skedde ej 800 utan 797, då »der königsmunt», som förut kommit endast enskilda till del, utsträcktes till »die gesammtheit der kirchen und das gemeinfreie volk». Prof. von Below framställde åtskilliga invändningar mot denna sats, som ej var så alldeles ny. Arkivarien Meinardus (Wiesbaden) redogjorde för en sida af 1500-talets invecklade politik: huset Oraniens opposition emot Karl V. Följd af åhörarnes spända uppmärksamhet och lifliga bifall kåserade Erdmannsdörffer om »Mirabeau och Mauvillon». Med stöd af Mirabeaus bref (Mauvillons äro förlorade) belyste han deras arbete under åren 1786—88 på »De la monarchie prussienne sous Frédéric le grand». Han påvisade hur Mauvillon fick på sin lott att genomgå den ofantliga massan af litteratur och urkunder, med ett ord bära det tyngsta arbetet och ställa det till Mirabeaus förfogande. Han drefs till en oerhörd verksamhet af den senare, som med auktoriteten af en stor historisk skriftställare ville kasta sig in i det franska politiska lifvet. Ehuru »Den preussiska monarkiens historia» på detta vis är Mauvillons arbete, har denne i företalet till arbetet med intagande älskvärdhet förklarat Mirabeau för verkets fader. Erdmannsdörffer sade rent ut, att Mirabeaus skriftställareverksamhet i många afseenden — ty med stöd af de af Mauvillon samlade källorna utgaf Mirabeau en rad politiska skrifter — är endast ett stort plagiat. Erdmannsdörffer kom in på frågan om den andliga äganderätten. Hvad Mirabeau beträffar, kunde plagierandet tillskrifvas hans provençaliska natur, ty för dessa sydländningar är sanningen alltid mycket relativ. Föredraganden hänvisade till Daudets bekanta skildringar af deras nationalkaraktär, särskildt i »Numa Roumestan», och han slutade med att uttala den åsikt, att det vore en värdig uppgift att studera den litterära stöldens psykologi. I ett föredrag om »greker, normanner och korsfarare» ville prof. Sternfeld (Berlin) påpeka den östeuropeiska frågans djupa rötter. Coquelle (Frankrike) gjorde en teckning af franske ministern abbé De la Villes verksamhet i Holland 1743—46. Samtliga dessa föredrag höllos inom 1:sta sektionen. Inom den 2:dra talade bl. a. grefve Laforge de Vitanval om »Marskalk Mac Mahon och den

fransk-ryska alliansen», Vesnitj om »Furst Mikael Obrenovitj och hans tankar om ett förbund emellan Balkanstaterna», furst N. Golitsyn om »De första ryska studerande i Vesterlandet», grefve Waliszewski om »Peter den stores arf», Venevitinov om »Peter den store i Nederländerna». Inom den 4:de höllos tre föredrag rörande Japans historia. Förklarligt nog rörde sig många af föredragen om händelser och förhållanden, som hade något sammanhang med Nederländerna. Men för öfrigt voro tilldragelser i Europas olika land, Afrika (Madagaskar) och Asien föremål för de upplästa eller annonserade föredragen. Åt de skandinaviska landen ägnades uppmärksamhet endast i ett till kongressen för utdelning bland ledamöterna inlämnadt tryckt meddelande (se nedan). »Den mitgliedern des internationalen historikertages im Haag» hade dessutom H. Delbrück ägnat ett särtryck ur »Preussische jahrbücher», nämligen »Fürst Bismarck in der weltgeschichte», och »Dem internationalen historikerkongress» hade »Historische Vierteljahrschrift» öfverlämnat årets 3:dje häfte. Vidare utdelades ett af franske generalkonsuln De Laigue i Rotterdam uppgjordt förslag till ny organisation af de diplomatisk-historiska kongresserna, hvilka, enligt hans åsikt, borde kallas Internationella historiska kongresser.

* * *

Med anledning af det intresse för baron G. H. von Görtz' historia, som tvenne medlemmar af Société d'histoire diplomatique, professor G. Syveton i Nancy och nederländske utrikesministern de Beaufort, under de sista åren väckt med sina skildringar,[1] och i nära anslutning till den artikel, som ägnats Görtz i »Historisk tidskrifts» senaste häfte, inlämnade undertecknad till fördelning bland kongressens medlemmar i tryck här nedan införda aktstycke, som äger ett internationelt diplomatisk-historiskt intresse. Det är en af baron Görtz uppsatt, i nyssnämnda artikel citerad redogörelse för hans förhållande till jakobiterna 1716—1717. Det finnes, dock ej skrifvet med Görtz' hand, i Riksarkivet (afd. Acta historica: Görtzska samlingen).

Th. Westrin.

---

[1] Den förre med *L'erreur de Goertz* (i »Revue d'hist. dipl.», IX, X, 1895—96), den senare med *De gevangenneming van den Zweedschen Minister Baron von Görtz te Arnhem in 1717* (i »Verslag van de algemeene Vergadering der leden van het Historisch genootschap, gehouden te Utrecht op 20 April 1897», s'Gravenhage, 1897).

En redogörelse
af
Baron Georg Heinrich von Görtz
rörande
hans förhållande till jakobiterna
1716—1717.[1]

Il est connu que le B[aron] de S[parre][2] a toujours eu de l'affection pour le prétendant et qu'il demandat encore au Roi peu avant mon départ de Suède s'il pouvoit écouter les propositions que ce prince pourroit lui faire.

Dès mon arrivée en Hollande ce ministre me proposat une entrevue dans laquelle il me parlat aussi du prétendant relevant beaucoup ses bonnes intentions pour le Roi et le service qu'il seroit en état de rendre à Sa Mjté dans la conjoncture présente, se plaignant de ne reçevoir aucuns ordres sur ce sujet quoiqu'il en eut écrit encore par les depêches sur lesquelles je lui avois apporté reponse. Je lui dis que c'étoit une matière délicate de toute façon, que je ne voiois pas que c'étoit fortifier son parti que de faire un allié du prétendant; tout ce qu'il pourroit faire ce seroit de donner quelque argent, qui se réduiroit à peu de chose et seroit peutêtre mal paié, enfin la modestie me retenoit de lui dîre nettement que c'étoit un plan très chimérique mais je lui fis pourtant comprendre qu'il ressembloit beaucoup au partage d'arlequin, où il y a tout d'un côté et rien de l'autre. Cependant pour le rassurer de la crainte d'avoir déplu au Roi en parlant de cette affaire je témoignois qu'un ministre ne pouvoit pas se dispenser d'écouter toutes les propositions qu'on lui faisoit dès que le proposant prétextoit l'intérêt de son maitre, et que j'avois entendu que le Roi avoit raisonné sur ce principe au sujet de sa depêche lorsqu'on avoit proposé à Sa Mjté de défendre à Mr de Sp[arre] d'avoir aucun commerce avec le prétendant et ses partisans.

[1] Se artikeln »Friherre Georg Heinrich von Görtz' bref ur fängelset i Arnhem 1717», sid. 89—174 i denna årgång af »Hist. tidskrift», och meddelandet å sid. 275.
[2] Ambassadeur de Suède à la cour de France.

Je ne sais si cette circonstance est vraie, toujours on me l'avoit dit comme cela.

À mon retour à la Haie un certain anglais actuellement dans le service du Roi d'Angleterre et que je croiois être entièrement dans le parti de la Cour et par conséquent de nos ennemis, m'aborda à l'assemblée et engageat avec moi la conversation d'une manière un peu affectée par l'excès de ses politesses; j'y répondis de mon mieux, mais je fus fort surpris que lorsque les personnes qui étoient de notre conversation, ... il me proposat une partie de promenade pour le lendemain sur le bord de la mer près de Cheveling(!) témoignant qu'il souhaitoit beaucoup de s'entretenir avec moi sur les conjonctures présentes croiant d'avoir des lumières à me donner que je ne serois pas fâché d'aquérir. Je crus d'abord que cela rouleroit sur un projet d'accommodement entre nos maitres et que cela partoit de l'envie qu'ont bien des gens de se fourrer dans les grandes affaires. Cependant ce même principe qu'on ne se peut pas dispenser d'écouter tout me déterminat d'y tôper avec la politesse usitée dans ces sortes de rencontres. Je me rendis au rendez-vous à l'heure marquée et j'y trouvois mon homme. Après plusieurs préambules il me demandat brusquement si j'avois vu mr de Sp[arre]; quand je lui dis qu'oui, il me demandat encore, s'il ne m'avoit pas communiqué quelques propositions que lui avoit fait le prétendant. Je lui témoignois qu'il étoit un questionneur un peu hardi, et que s'il en étoit quelque chose il ne pourroit pas s'attendre à une confiance sincère sur le pied que je le connoissois, que cependant je lui répondrois avec la même franchise qu'il vouloit bien me questionner. Je lui dis là-dessus qu'oui, mais que ce prince ressembloit à l'homme prêt à ce noier, qui s'attache à tout ce qui se présente et implore même l'assistance d'un enfant lui offrant tout ce qu'il a dans le monde, et lorsque l'enfant s'est laissé tenter, il le tient si fort qu'il se noient tous les deux. Il me répondit: vous avez raison, et jamais le prétendant reussira, eût il toutes les puissances de l'Europe pour lui, tant que le Roi d'Angleterre ne donnera pas à la nation de justes sujets d'appréhender un despotisme. Il appuiat cela de très bonnes raisons qui seroient inutiles de rapporter ici. Je concluois de mon côté que ce seroit une très petite ressource pour nous,

que d'avoir le prétendant pour allié, et que d'ailleurs son établissement en Angleterre mettroit toujours la religion protestante en danger, considération qui seule dans cette affaire feroit toujours un obstacle insurmontable dans l'esprit et dans le coeur du Roi de Suède, quand même il seroit assuré d'obtenir tous les avantages qu'on lui pourroit faire espérer. Mon homme me demandat après s'il n'y avoit pas moien de rétablir l'ancienne amitié entre nos maitres. C'étoit là où je l'attendais, mais je me trouvois bien trompé comme on verra. Je lui dis que l'altération arrivée ne venoit pas de notre côté, et que pendant que le Roi d'Angleterre s'obstine de vouloir garder ce qui nous appartient, cette amitié ne pourra jamais être rétablie. Il me fit là-dessus vivement la question si le Roi de Suède ne consentira jamais que le Roi d'Angleterre garde le Duché de Bremen, quelque avantage que celui-ci pût offrir ailleurs à Sa Mjté. Je lui avouois rondement que j'étois bien persuadé que cela n'arriveroit jamais mais je le priois en même temps de me répondre aussi franchement à une question que j'avois à lui faire, qui étoit comment les Anglois c'est à dire les bons patriotes regardoient cette aquisition. Il me dit: je le ferai, et me parlat à peu près en ces termes: J'ai l'honneur de servir le Roi d'Angleterre, j'aime ce prince et toute sa maison d'affection tant pour ses mérites que pour le bien de ma nation à laquelle la maison d'Hannovre convient plus qu'aucune autre dans le monde. Mais dans mon coeur je ne saurois approuver la guerre qu'il a commencée avec le Roi de Suède ni l'aquisition du Duché de Bremen. L'une, parcequ'elle ternit la réputation qu'a eue jusque ici ce prince dans le monde par rapport à sa justice, à la bonne foi et à la droiture. Tout le monde le regardoit comme un homme incapable de concevoir un désir injuste, quelque tentation qu'on lui puisse donner. Présentement on le voit demasqué, on le trouve fait comme beaucoup d'autres et que si son avidité n'a pas eclaté plûtot c'est que la prudence l'a retenu, ne se trouvant pas en état de la soutenir. L'autre, c'est à dire l'aquisition de Bremen, je ne la saurois approuver parceque je suis bon Anglois qui doit la regarder comme un coupe-gorge pour sa liberté, et il n'y a que des sots ou ceux qui préfèrent leur intérêt particulier à celui de la nation, qui se paient des avantages qu'on nous montre là-

dedans. Nous n'avions jusques ici rien à craindre pour notre liberté. Il n'est pas de l'intérêt ni de la France, ni de la Suède, ni du Dannemarc, ni de la République d'Hollande d'introduire le despotisme en Angleterre. Les autres puissances n'y sauroient rien faire. Les forces de la Cour d'Hannovre enclavées comme elles l'étoient du côté de la mer par les états de Suède ne nous donnoient aucun ombrage de sorte que nous étions en pleine sûreté. Mais cette maudite acquisition, disoit-il avec emportement, en sape le fondement. Rien n'est plus aisé à un Roi d'Angleterre [que] d'exciter une nouvelle guerre entre l'Empereur et la France et d'y envelopper l'Espagne et la République d'Hollande. Il ne lui est pas moins facile de fomenter des troubles dans le Roiaume même, où sous prétexte d'assister l'un ou l'autre des partis il pourra aisément faire venir des trouppes d'Hannovre, quand il aura le Duché de Bremen par le moien des flottes qui sont toujours à ses ordres. Car nos anglois sont de leur naturel extrémistes et la querelle présente l'emporte auprès d'eux sur l'avenir, pourvu qu'ils aient le plaisir de se venger sur le champ de leurs ennemis. Ils sont contents en arrive ce qui voudra. À quoi en serons nous alors; nous aurons le sort de la fable. Personne ne voudra ni pourra nous assister, les puissances les plus intéressées étant occupées ailleurs et le Roi aiant tout le temps de se mettre en état contre l'avenir. La guerre que le Roi a declarée à la Suède nous fait craindre tout. Elle peut servir d'échantillon de ce que la foi et les lois ne tiennent de rien lorsque l'occasion de s'aggrandir paraît favorable, et supposé qu'en celle-là ce prince eût été séduit par ses ministres et que son bon naturel s'opposât à de pareils desseins, qui peut repondre de la posterité? Le sic volo sic jubeo est un grand appât pour des Souverains, il est naturel à l'homme d'y aspirer. Il faut un fond de justice et d'équité extraordinaire pour résister à cette tentation.

J'étois tout ebaubi d'entendre mon homme raisonner de la sorte, je le pris pour un piége qu'il me dressoit dans la prévention où j'étois contre lui. Et comme il étoit déjà tard et que j'avois une heure chez l'ambassadeur de France, je rompis la conversation en lui faisant remarquer seulement que c'étoit donc autant l'affaire des anglois que la nôtre propre de nous conserver le Duché de Bremen. Il me

dit qu'il espéroit de m'en pouvoir dire d'avantage dans une quinzaine de jours, qu'il avait des mesures à garder et qu'il étoit obligé de parler ailleurs d'un autre ton, ainsi que je ne trouverois pas mauvais quand il éviteroit de me parler en public ou que je l'entendrois raisonner autrement, que lui aussi bien que ses amis en Angleterre estimoient véritablement le Roi de Suède, qu'ils admiroient sa probité, sa bonne foi, sa droiture, sa fermeté et sa valeur, et qu'ils étoient bien fâchés de voir tant de puissances déchainées contre lui sans autre raison que parcequ'elles croient qu'il y a à prendre sur lui sans risque, qu'il me prenoit pour un homme d'honneur, qu'il me parleroit encore avec la même franchise sur cette affaire-là mais qu'il étoit obligé d'exiger de moi la parole d'honneur que je ne ferois rapport à personne de l'entretient qu'il avoit eu avec moi ni de celle qu'il pourroit avoir encore et que je ne le nommerais à personne ni au Roi mon maître même lorsque (que) j'auroi l'honneur de le faire de bouche. Je n'eus pas de peine de le satisfaire là-dessus et nous nous separâmes. Entretems le C[omte] Gillembourg [Gyllenborg][1] continuoit toujours de se plaindre du ministre anglois disant qu'il n'y avoit ni rime ni raison dans nos affaires, qu'il étoit entièrement dépendant de celui d'Hannovre et que chacun d'eux ne songeoit qu'à profiter de la faveur ne s'embarassant guère du reste, qu'il étoit à craindre que pour plaire à la Cour ils n'emploiassent tout leur crédit pour faire entrer la nation dans la guerre contre nous et je ne sais s'il ne m'a parlé .... Au bout de quinze jours mon homme me proposat un entretient à un autre endroit, je m'y rendis et c'étoit alors qu'il se découvrit entièrement. Il me dit qu'il m'avoit expliqué naturellement ses sentimens sur la querelle de nos maîtres, qu'il souhaiteroit fort qu'elle se terminât d'une manière que chacun gardât ce qu'il lui appartient, que si lui et ses amis y pouvoient contribuer sous main qu'ils le feroient avec plaisir, mais que dans la conjoncture présente il ne servirait de rien de se déclarer, qu'il ne désespéroit pas qu'avec le tems les choses ne pussent changer, pourvu que le Roi de Suède fût en état de soutenir encore un peu la machine. Je l'assurois qu'oui, lui faisant voir que si nous avions manquement de quelque chose ce n'étoit que de l'ar-

[1] Ministre de Suède à la cour d'Angleterre.

gent comptant dont nous avions pourtant trouvé moien de nous passer aussi pour quelque tems. Il me répliquat que lui et ses amis en Angleterre étoient très bien informés des offres que le prétendant avoit fait faire au B[aron] de Sp[arre] et de ceux que les amis du C[omte] Gillembourg lui font; pourquoi ne prenez-vous pas cet argent là? Ce discours me frappat et me parut très suspect, ainsi que je lui dis avec un air de surprise: comment pouvez-vous me conseiller de prendre cet argent-là, ces messieurs demandant pour cela un engagement avec le prétendant, et d'agir ouvertement en sa faveur, vous qui me fortifiâtes l'autre jour dans le jugement que je fis de ce projet-là, et d'ailleurs je n'ai pas de permission de prendre de l'argent que sur le pied d'un emprunt et de le rendre sans y faire entrer d'autres conditions dont je n'étois pas le maître. Il approuvat ma circonspection et entrat dans le détail de la connoissance qu'il avoit de ce qui se passoit à l'égard de cette affaire tant en Angleterre qu'avec le B[aron] de Sp[arre] et le C[omte] Gillembourg. Il me dit qu'on levoit actuellement de l'argent en Angleterre, il me nommat ceux à qui on le confioit et à qui bien des gens le donnoit sans savoir pourquoi, et par pure confiance en leur chef qui l'emploiroit pour le bien publique, qu'il y avoit beaucoup de ces gens-là qui n'étoient nullement portés pour le prétendant, et qui seroient très fâchés de faire un sol de dépense pour lui. Il y ajoutat que si les amis du C[omte] Gillembourg s'intéressoient si fort pour le prétendant ce n'étoit pas pour lui être bien affectionnés, mais seulement parcequ'ils croioient qu'il falloit un chef à une révolution et qu'ils n'en trouvoient pas d'autres, que pour lui et ses amis ils désapprouvoient entièrement toute révolution aimants le repos et la tranquillité et espérants qu'il n'est pas besoin encore d'en venir à de pareilles extrémités pour conserver la liberté de la patrie, que quelque bien intentionnés que lui et ses amis étoient pour le Roi de Suède, ils cesseroient de l'être dès qu'ils le verroient porté pour le prétendant, qu'ils souhaitoient seulement que le Roi de Suède sortît bien de cette guerre et que le ministre d'Hannovre échouât dans l'aquisition de Bremen, que si là-dedans lui et ses amis nous pouvoient être de quelque utilité que je n'avois que disposer d'eux, et que pour marque de leur sincérité et de leur bonne volonté il me diroit le

nom de leur chef par où je jugerois facilement de leur caractère et il me le dit effectivement sous promesse toujours de n'en jamais faire mention au Roi que de bouche et surtout de n'en rien dire ni à Sparre ni à Gillembourg.

J'étois fort étonné d'entendre ce nom-là, aiant toujours regardé cette personne comme très animé contre nous et chaud partisan du ministre d'Hannovre. Je ne savois où j'en étois avec mon homme, mais »umb ihm näher zu kommen» je parlois de ma commission de négocier de l'argent, je lui exposois la suffisance et la validité de nos fonds et le profit qu'il y avoit pour ceux qui donneroient leur argent et j'ajoutois au bout de tout cela que si lui et ses amis prenoient tant de part à notre conservation, ils feroient d'une pierre deux coups en entrant là-dedans pour quelque-chose de considérable puisqu'il n'y avoit que l'argent comptant qui nous manqueroit. Il me priat de lui laisser le tems de penser un peu à ce plan et me conseiller de ne point rebuter entièrement ni les amis du B[aron] de Sp[arre] ni ceux du C[omte] Gillembourg et de délaier avec eux sous de bons prétextes, que cela serviroit toujours à augmenter le nombre de crieurs en Angleterre contre la conduite de la Cour envers le Roi de Suède. Je lui dis que c'étoit justement dans cette vue, que j'avois tenu cette conduite avec ces messieurs-là ce qu'il approuvat fort.

Le lendemain nous nous rencontrâmes quelque part où il me dit en passant: je crois avoir trouvé votre fait, venez demain à un tel endroit et à une telle heure, nous en parlerons. Je n'y manquois pas et il débutat d'abord par la déclaration que si les fonds et les avantages étaient tels que je lui avois dis il entreroit pour lui et ses amis pour cent mille pièces sous le nom d'un marchand qu'il m'indiqueroit et qui pourroit y faire entrer quelques autres marchands d'Amsterdam, mais comme cette somme ne suffisait pas apparemment pour nos besoins, il falloit tâcher de l'augmenter par d'autres, qu'il savoit que les amis du C. Gillembourg avoient ammassé déjà 100,000 pièces, et que les plus chauds partisans du prétendant avoient aussi quelque chose mais qu'il en ignoroit le montant, que cela pourroit aller aussi à une pareille somme, que s'il y avoit moien d'avoir ces argents sans prendre aucun engagement par rapport à d'autres affaires, il ne voioit pas pourquoi je le refuserois.

Lui aiant témoigné que c'étoit là justement la difficulté, et que je n'en ferois point de le prendre sur ce pied-là, puisque c'étoit un fond public sur lequel tout le monde et les sujets de nos ennemis même pouvoient placer leur argent, que le Roi ne demandoit pas seulement à connaître ses créanciers, puisque l'on se pouvoit servir d'un nom supposé, lui aiant expliqué tout cela mon homme me dit qu'il falloit tâcher de faire comprendre raison là-dessus aux amis de Sparre et de Gillembourg, mais il m'exhortat fort de ne pas m'engager dans des écritures avec ces gens-là et d'empêcher Sparre et Gillembourg de le faire. C'est ce qui me fit aviser du raisonnement que j'envoiois au C. Gillembourg et au B[aron] de Sparre et qui devroit en suite servir de base et de fondement de leur négociation. Comme je n'avois plus aucune raison de me défier de mon ami, je le lui communiquois et il en étoit fort content. Les amis de Gillembourg le goûtèrent d'abord, mais j'eus plus de peine du côté de mr de Sparre qui encore tâchoit toujours de m'engager dans des correspondances tant avec le prétendant même qu'avec d'autres chefs de ses partisans comme le duc d'Ormond et le duc de Marre, en m'envoiant de leurs lettres auxquelles je refusois pourtant constamment de répondre. Voilà la véritable connexion de l'affaire par rapport à moi. Je touchois une petite somme à Paris des partisans du prétendant pour laquelle je ne donnois autre acte, qu'une obligation à rendre l'argent par certains termes avec les intérêts selon le formulaire établi par les réglements de nos fonds. J'en devois toucher une plus considérable à Amsterdam lorsque je fus arrêté. Elle étoit encore tout prête quand je sortis de ma prison et elle l'est encore, mais je crois ne la devoir pas toucher, après tout ce qui étoit arrivé, sans ordres exprès du Roi.

Si l'on trouvoit à propos de me faire plusieurs questions et objections, par exemple 1. Que tout ce que je venois de dire étoit très bien imaginé après coup, mais que je n'en apportois aucune preuve; 2. Que j'avois mandé expressément au C. Gillembourg que j'étois autorisé présentement d'entrer dans cette affaire; 3. Que j'ai parlé dans d'autres lettres au dit C:e des trouppes que nous avions, de la difficulté de transporter de la cavallerie, de m'informer exactement des mesures que les amis en Angleterre prenoient

pour nous recevoir et pour nous fournir tout le nécessaire; 4to. Que pour le moins je trompois manifestement et le B. de Sparre et le C. Gillembourg et tous ceux qui me prêtoient leur argent; 5to. Pourquoi je n'ai jamais rien mandé de tout cela au Roi, étant une affaire qui auroit pu avoir des suites tres fâcheuses; 6to. Pourquoi je n'ai pas pris plus de précaution pour mes lettres, ét 7mo pour la sûreté de ma personne, le service du Roi aiant souffert extrêmement de mon emprisonnement. Si dis-je quelqu'un vouloit me faire ces questions et ces objections, je répondrois ad 1mum: Que c'est un fait incontestable que je n'ai jamais pris le moindre engagement avec le prétendant et que tout au contraire je dis positivement dans le raisonnement dont j'ai fait mention et qui a servi de base et de fondement, que le Roi n'en pouvoit pas prendre, qu'il falloit s'en remettre au bon plaisir de Sa Mjté et à son intérêt. J'ai tâché même de détourner ces mrs-là de leur vue pour le prétendant. S'ils ont cru d'y faire trouver au Roi son intérêt et de l'y déterminer, c'étoit leur affaire. Je n'étois pas paié de les en désabuser, surtout ne connoissant pas ni les intentions du Roi, ni l'état où ils pourroient se mettre.

Ad 2dum. Que je n'ai dit en cela rien que de vrai, car j'étois autorisé suffisamment de négocier de l'argent, et le Roi venoit de m'assurer que les fonds seroient établis incessamment et suffisamment. Il ne s'agissoit pas d'autres choses que de cela par rapport à moi, et par rapport au C.[omte] Gillemb.[ourg] et mr. de Sp.[arre] il faut savoir que par ordre du Roi je me trouvois engagé dans des achats de plusieurs vaisseaux de guerre et dans des levées de matelots, que je jugeois devoir servir pour l'expedition en Norvège au printemps prochain. D'ailleurs un homme d'une grande connoissance de ces païs-là m'avoit fait un plan pour cette expédition, qui demandoit absolument une bonne esquadre de ce côté-là. Toutes les mesures étoient prises pour la faire avoir au Roi. Je mourrois d'envie de rendre ce service à Sa Mjté. Il falloit de l'argent pour cela, mrs. de Sparre et Gillembourg commençoient à hésiter et à branler craignant de se rendre responsables de pousser plus avant sans ordres exprès du Roi Il falloit les rassurer. Je ne leur ai rien dit que de vrai. S'ils l'ont expliqué au delà du véritable sens et du plan même que je leur avois fait,

ce n'est pas ma faute et leurs sentimens n'ont pas été les miens, comme il est évident. Ad 3^{tium}: Qu'à l'égard des trouppes et de la difficulté de transporter de la cavallerie je n'ai encore rien dit que de vrai, mais de là l'on ne peut pas conclure que j'ai eu dessein d'introduire le prétendant, mon plan et mon raisonnement disant positivement tout le contraire. Et si j'ai souhaité d'être informé des mesures que nos amis en Angleterre prenoient, rien n'est plus naturel ni plus innocent. J'avois plus d'une raison pour cela, je devois retourner en Suède où je n'aurois pu me dispenser de rendre compte au Roi de ce projet-ci comme de bien d'autres. Il étoit de mon devoir de le faire et par conséquent je devois m'informer de toutes ces circonstances. Est-ce un crime pour un ministre de faire part à son maître et de vouloir l'informer au juste de la manière que certaines gens pensent pour lui, et de se charger d'un projet de faire du mal à celui qui lui en fait tous les jours, quelque chimérique que puisse être d'ailleurs. Ad 4^{tum}: Je ne trompois personne, je n'ai engagé le Roi qu'à rendre l'argent en certains termes avec de bons intérêts, ce que je savois que le Roi auroit accompli fidèlement; je remettois tout le reste à ce que Sa Mjté trouveroit dans la suite bon de faire. Cela est expliqué nettement dans mon plan et tout le monde en étoit content. J'ai dit de plus dans une de mes lettres très expressément que pour se flatter de quelque chose il falloit rendre au Roi l'entreprise très practicable et fort sûre. Et si j'avois même flatté les gens à l'égard de la disposition du Roi, je n'aurois fait que ce que les ministres pratiquent tous les jours pour porter les gens à qui ils ont à faire à ce qu'ils souhaitent, mais outre que je n'approuve pas ces manières de négocier, elles ne sont nullement du goût du Roi de Suède et il ne les approuve pas non plus dans ses ministres.

Ad 5^{tum}. Rien ne justifie mieux mes intentions que ce reproche. Je n'avois pas besoin d'autres ordres que ceux dont j'étois muni déjà pour négocier de l'argent sur le pied où je devois recevoir celui d'Angleterre. Le Roi ne se soucioit pas de savoir les noms de ses créanciers, ainsi qu'il étoit inutile de le fatiguer par le récit de la manière dont je me prenois pour m'aquitter de ma commission. Ces sortes

de narré n'ont d'ordinaire que la vanité pour principe dans les ministres qui les font. Mais si j'avois eu d'autre vue, surtout celle d'introduire le prétendant en Angleterre ou d'y faire une descente, il auroit absolument fallu que le Roi s'y fût determiné et par conséquent, je lui en aurois dû exposer le plan et devois avoir tâché de le lui faire goûter. Que peut on donc inférer de mon silence si non ou que je n'ai pas goûté moi même ce projet ou que je n'ai pas crû le pouvoir faire goûter au Roi. L'un et l'autre prouve suffisamment que je n'en dois pas avoir eu ni la pensée ni le dessein.

Ad 6^{tum}: Je recevois regulièrement les lettres du C[omte] Gillemb[ourg] et bien conditionnées, les miennes étoient rendues de même et en chiffre. On n'a rien eu de mes papiers de conséquence quoique cela ait pu arriver facilement, ne devant jamais m'attendre à une pareille violence dans une république où d'ordinaire le droit des gens et la justice sont plus respectés que dans des états monarchiques. Il en est de même à l'égard du 7me art. Rien ne prouve mieux l'injustice que les états ont fait à ma personne que la manière dont mon arrêt à été decreté et dont j'en suis sorti. Le premier s'est fait sur l'instance du ministre d'Angleterre seulement qui n'avoit aucun ordre à produire pour autoriser sa demande et la résolution fut prise par 4 membres qui s'étoient assemblés à la sourdine et à l'exclusion des autres, contre les loix et les statuts de l'union de la République. Le dernier s'est fait uniquement sur ce principe qu'on n'avoit pas justifié mon arrêt pendant tout le tems qu'il avoit duré et que c'étoit contre les loix de la République de priver quelqu'un de sa liberté au delà de trois jours, à moins qu'on ne prouve les accusations. Le malheur voulut que cela fut exécuté le lendemain de mon retour de France ainsi que je n'avois pas le tems de prendre langue, outre que j'avois des raisons très-fortes de croire que ce n'étoit pas à ma personne qu'on en vouloit mais seulement à mes papiers. Sans cela j'aurois encore eu de tems de reste de mettre ma personne en sûreté.

Fiat conclusio.

Underrättelser.

— Förre arkivarien Viktor Gottfrid Granlund afled d. 19 sistl. juni 67 år gammal. Han inträdde 1857 i riksarkivet, där han 1875 blef aktuarie (1877 arkivarie), samt erhöll 1896 afsked från arkivarietjänsten. När 1859 den första planen för riksarkivets historiska publikationer uppgjordes, öfverlämnades åt dåvarande e. o. amanuensen Granlund redigeringen af Gustaf I:s registratur, hvaraf första bandet utkom 1861 och det sjuttonde 1896. Därmed var verket fördt fram till 1545. Adertonde delen var emellertid vid G:s död färdig så när som på registret och nittonde delen var lagd under pressen. I Hist. Bibliotek utgaf han under titeln »K. Johan III:s byggnads- och befästningsföretag» en serie bref eller utdrag ur riksregistraturet; likaså »Svenska afrikanska kompaniets historia» samt »Schwedensäule und Gustafsburg. Två svenska minnesmärken vid Rhen». Äfven på andra områden utvecklade G. en ganska liflig litterär verksamhet.

— Professorn i historia i Tübingen Bernhard v. Kugler har aflidit d. 7 sistl. april 61 år gammal. Han författade bland annat »Die Geschichte der Kreuzzüge» i det af Oncken utgifna samlingsverket.

— Professorn vid tekniska högskolan i München Felix Stieve har aflidit den 10 juni 53 år gammal. Han framhålles såsom en mästare i utgifningen af historiska aktstycken. De af honom utgifna banden »Briefe und Akten zur Geschichte des dreissigjährigen Krieges» prisas såsom mönstergilla. Dessutom har han författat flera afhandlingar till samma tids historia, liksom förträffliga biografier i Allgemeine Deutsche Biographie. De sista åren var han särskildt sysselsatt med en biografi öfver Wallenstein, hvilken dock icke hann att blifva fullbordad.

— Den danske kulturhistorikern arkitekten R. Mejborg har aflidit den 23 sistl. juni.

— Den bekante egyptologen Georg Ebers afled den 7 sistl. augusti.

— Bibliotekarien Ludovic Lalanne afled i Paris d. 18 maj 82 år gammal. Han är hos oss mest känd genom sin »Dictionnaire historique de la France».

— Docenten Herman Lundström har med hänsyn till den lediga professuren i kyrkohistoria utgifvit trenne arbeten, nämligen tredje och sista afdelningen af monografien öfver »Laurentius Paulinus Gothus» (åren 1637—1646), en samling »Undersökningar och Aktstycken. Bidrag till svenska kyrkans historia», bestående af dels

förut tryckta, dels hittills otryckta smärre bidrag till 1500- och 1600-talets kyrkohistoria, samt slutligen »Magister de Hussinetz' Historia gestorum Christi», ett bidrag till evangelieharmoniernas litteratur; tryckt efter en handskrift i Linköpings stifts bibliotek. Vi hoppas längre fram få anledning att återkomma till ett eller annat af dessa arbeten. — Docenten Lundström har den 30 sept. utnämnts till professor i kyrkohistoria vid Uppsala universitet.

— *Läroverksprogrammen* 1897—98 innehålla: *Falun:* E. Staaff, Några anmärkningar om »concilia plebis»; *Göteborgs realläroverk:* J. L. Carlbom, Sveriges förhållande till Österrike under Ferdinand III:s sista regeringsår; *Lund:* C. M. Oldin, Om de äldre skolhusen i Landskrona; *Norrköping:* J. Bergman, De P. Herennio Dexippo et Gothorum illa in Atticam incursione quid scriptores et inscriptiones doceant; samt *Växjö:* J. E. Åzelius, Uppfostran i Atén.

— Af grefve Carl Trolle-Bondes vackra släkthistoriska verk *Anteckningar om Bondesläkten* har en ny del utkommit, nämligen *Riksrådet grefve Gustaf Bonde* I. Den innehåller dels egenhändiga lefnadsanteckningar af Gustaf Bonde: »Om min mästa lifstid», dels en biografi öfver riksrådet så väl öfver ungdomsåren och utrikes resorna som öfver den politiska verksamheten och statstjänsten till 1762 med åtskilliga bilagor. Delen är prydd med flera vackra porträtt af riksrådet och hans samtida. Såsom vi redan vid ett föregående tillfälle nämnt, hoppas vi snart kunna meddela en teckning af riksrådet grefve Gustaf Bonde såsom statsman.

— Olaus Petris staty aftäcktes den 30 september. *Svenska litteratursällskapet* har för detta tillfälle utgifvit en festskrift och har varit nog lyckligt att till innehåll kunna få ett par hittills otryckta och okända uppsatser af reformatorn. I de s. k. Collectanea de scriptoribus svecicis, en under förra århundradet i riksarkivet inbunden samling af diverse bref och handskrifter, fanns under Georg Normans namn inbundna några teologiska traktater, af hvilka ett par bevisligen härrörde från honom. I afsikt att publicera dessa fick professor O. Ahnfelt i Lund till universitetsbiblioteket låna alltsammans. Det befanns då, att två af traktaterna voro skrifna af Olaus Petri. Fyndet var så mycket dyrbarare, som några utförligare egenhändiga manuskript af mäster Olof, om man undantager Tänkeboken, ej äro kända. Det är dessa handskrifter, som nu blifvit tryckta under titeln *Olavus Petris Undervisning om menniskans ärliga skapelse, fall och upprättelse samt tvänne fragment Om helgon och Om änglar. Efter författarens egenhändiga manuskript utgifna af Otto Ahnfelt.* Förstnämnda traktat har befunnits vara en omarbetning af den anonyma tidiga reformationsskriften *En nyttug undervisning*, hvilken man sålunda har ökad anledning att tillskrifva mäster Olof. Publikationen ingår i serien *Skrifter från reformationstiden i urval utgifna af Aksel Anders-*

son, hvilken också besörjt den i språkligt och diplomatiskt hänseende mycket omsorgsfulla återgifningen i tryck. Ett i ljustryck återgifvet facsimile af handskriftens första sida åtföljer skriften.

— Gustaf Bangs *Europeisk kulturhistoria i korta drag* har under förra halfåret fullständigt utkommit i två band om tillsammans 777 sidor. Det är icke någon vetenskaplig sammanfattning af forskningens nyaste resultat, ingen handbok eller uppslagsbok för män af det historiska facket — bestämda fakta och data innehåller den tvärt om icke i någon större mängd; ämnets oerhörda omfång möjliggör icke heller någon sådan behandling inom gränserna af två mindre band. I ett antal fristående kapitel behandlar författaren i stället uti »korta drag» ett antal betydelsefulla personligheter eller moment i den europeiska kulturutvecklingen med »den indoeuropeiska rasen» som bakgrund. Man kan sedan följa i mer och mindre skizzartad framställning den helleniska och romerska odlingen, kristendomens framträdande, germanerna och medeltiden, renässansen, upplysningstiden, våra dagars förnämsta kulturdrag m. m. Särskildt intresse synes författaren ägna åt konstens och litteraturens heroer under olika tider. Framställningen är, som sagdt, för det mesta mycket skizzerad, på samma gång i allmänhet mycket lättläst; i språket röjer sig ofta en poetisk flykt. Man kan till och med anmärka, att författaren alltför mycket håller sig i den »högre stilen», och det blir stundom tröttsamt att kapitel efter kapitel röra sig i konsthänryckningens rymder, helst bildspråket ej alltid håller profvet. Det hade enligt vårt förmenande ej skadat, om förf. för egen del emellanåt lagt på sinnet hvad han någonstädes säger om romantiken: »man äter icke sockerbröd året om utan att omsider vämjas därvid» eller längta efter »sund, grof, närande spis». Att i öfrigt innehållet är något ojämnt, kan ej förvåna. Vid sidan af verkligt goda skildringar finner man svaga, t. ex. kapitlet »Vår tids diktning», som bland annat väcker vår undran genom sitt loftal öfver Zola, icke den oförskräckte förkämpen för rättvisan i Frankrike, utan författaren med sin redan antikverade metod, under det att t. ex. Dickens icke är nämnd. Kapitlet om »Den väpnade freden» utmärker sig ock genom stor ensidighet. Sitt största intresse har arbetet onekligen genom den illustrativa utstyrseln, såsom vi redan haft tillfälle påpeka. Denna utgör i och för sig en liten kurs i kulturhistoria, åtminstone i vissa sidor af densamma, så mycket mer som den icke står i alltför stort beroende af texten. Bilderna äro valda med smak och urskillning; för att endast taga ett par exempel äro både renässansen och 1700-talets olika smakriktningar synnerligt rikt och väl representerade. Det är ett nöje och det kan äfven vara instruktivt att gå igenom dem.

— Sitt program trogen har föreningen *Heimdal* i Uppsala äfven detta år utgifvit några häften af historiskt intresse. Sålunda har fru Nyblom i n:r 53 meddelat några varmhjärtade och väl sagda betraktelser öfver *Fosterlandskärlek*, denna »sköna orimlighet», som

»icke kan och icke skall förklaras» — och dock förefaller det oss, som om man utan att vanhelga känslans helgedom kunnat gå litet längre i analysen af fosterlandskärlekens begrepp. Författarinnan berör sedan, ej sällan träffande, sant och vackert, både goda och dåliga sidor i vår svenska fosterlandskärlek. Naturligtvis undgå vi icke det vanliga klandret för skryt och högmod, och dock äro väl dessa lyten icke något så särskildt karakteristiskt för vår fosterlandskärlek — snarare tvärtom. Författarinnans fredskärlek, i sig själf all ära värd, förleder henne längre fram till några väl ensidiga och därföre lätt missförstådda uttalanden om krig och beundran för den krigiska bedriften. Frågan är svårligen löst genom så kategoriska omdömen som detta: »Det land, som griper till vapen för annat än självförsvar, ställer sig moraliskt i bredd med den uslaste stråtröfvare.» Å andra sidan instämma vi gärna i fru N:s vackra slutord: För att göra framsteg får man icke tänka för lågt om sig själf och inte heller vara alltför belåten med sig själf; man är skyldig sitt fosterland icke blott den skatt, som staten kräfver i pengar, utan äfven skatten af de gåfvor, som blifvit hvar och en betrodda; hvar och en, äfven den ringaste, kan på det sättet tjäna sitt fädernesland o. s. v.

Fröken E. Fries har i n:r 57 behandlat *Betydelsen för Sveriges utveckling af 1600-talets krigspolitik.* Fr. Fries utgår från det obestridliga faktum, att vårt land då hade att välja mellan att anfalla eller att anfallas och att krig den tiden ej gärna kunnat undvikas. Hon påpekar hvilken betydelse för hela vår utveckling denna krigspolitik fick genom Sveriges stora konungar och statsmän samt utvecklar resultaten så väl i yttre som inre hänseende. Det är en fullt objektiv, opartisk och sakrik framställning af ett tidehvarf, i hvilket författarinnans specialstudier gjort henne hemmastadd. Vi framhålla särskildt teckningen af de tre generationer inom de svenska stånden, särskildt inom adeln, som sammanfalla med stormaktstiden, och deras skiftande egenskaper, likaså de om riktig historisk blick vittnande iakttagelserna om orsakerna till storhetstidens snart öfvergående blomstring i vårt land och till dess upphörande.

Två andra häften behandla ämnen af mera främmande art. Lektor J. F. Nyström har i n:r 52 lämnat en skildring af *Vasco da Gama och upptäckten af sjövägen till Indien*, årets fyrahundraårsminne, med många detaljer från dessa i det underbaras och nyas glans skiftande färder, som fläckades af så många gagnlösa grymheter.

Professor K. F. Johansson har i n:r 56 meddelat ett i Ateneum hållet föredrag *Om de indiska inskrifterna, deras upptäckande och deras tolkning.* De inskrifter, som behandlas, äro de s. k. Açoka-inskrifterna från tredje årh. före Kr. De äro Indiens äldsta säkert daterbara minnesmärken, härröra från en indisk konung Açoka, hvilken öfvergick till buddhismen, och äro för kännedomen om denna religion af största betydelse. Förf. redogör för inskrif-

ternas upptäckts- och tolkningshistoria och framhåller betydelsen af deras innehåll. Det var genom konung Açoka, som buddhismen blef en »världsreligion».

— Uti tidskriften Eranos (III) har docenten K. Ahlenius infört en uppsats om *Die älteste geographische Kenntniss von Skandinavien*, i hvilken han genomgår och kommenterar uppgifterna om Skandinavien hos de antika och senlatinska författarne alltifrån den grekiske astronomen Pytheas i fjärde århundradet f. Kr. ända till longobarden Paulus Warnefridi i slutet på åttonde århundradet e. Kr. med hänsyn på samma gång till den nyaste litteraturen i ämnet.

— Professor Schück har i Finsk Tidskrift infört några undersökningar om *Svensk gudatro under en heden tid*. Han kritiserar till en början de moderna åsikterna, å ena sidan Bugges lingvistisk-filologiska, å den andra Rydbergs enhetligt systematiserande, samt undersöker därpå källorna för vår kunskap om svensk gudatro, hvilka han finner i begrafningsskicken, i ort- och personnamnen samt litteraturen, de äldsta kristna författarne, lagarna, de latinska författarne samt Saxo och Snorre. Redan nu uppställas som de egentligen svenska gudarne Tor, Uller, Frej, Njord och Odin samt framhålles, huru flera af de isländska myterna bevisligen äro produkter af en yngre tids lärdom eller sägner, huru t. ex. skaldekonstens gud Brage aldrig varit känd i Skandinavien eller utom Island, liksom Balder aldrig varit dyrkad i Sverige. I en senare artikel utföres ämnet vidare i anslutning till den satsen, att de germaniska folken haft sina särskilda lokalkulter och icke öfverallt eller på alla tider haft samma gudsdyrkan eller samma mytiska föreställningar. Tor och Uller (om hvilken gud man just ingenting vet) äro de ursvenska gudomligheterna; senare inkommer Fröskulten, sist Odinskulten.

— Till oss ha öfversändts årgångarna 1897 och 1898 af tidskriften *Jägaren*, utgifven af H. Samzelius. Tidskriften, som är rikt illustrerad och synes vara väl redigerad, erbjuder understundom bidrag af kulturhistoriskt eller biografiskt intresse. Vi finna sålunda i 1897 års årgång en uppsats »Svenska regenter på jaktstig» (stannande med Fredrik I), i båda årgångarna en rad biografier öfver jägare, så väl lefvande som döda, och skildringar af jaktförhållanden från äldre och senare tid.

— Professor Christian Schefer i Paris, hemmastadd både i svenska språket och i svenska historien, har i »Annales de l'école libre des sciences politiques» offentliggjort under titeln *Bernadotte prince de Suède et l'Europe (1810—1815)* ett utdrag ur ett större arbete om Karl Johan. Det meddelade utdraget lägger, så vidt vi kunnat finna, inga nya detaljer till hvad den tryckta litteraturen redan har att erbjuda med afseende på Karl Johans uppträdande dessa händelserika år. Det är i stället ett försök att karakterisera kronprinsens handlingssätt och att uppsöka motiven till detsamma. Författarens omdöme — ovanligt, när det är fråga om en fransman

— utmärker sig i hög grad för sin opartiskhet. Han förstår att göra rättvisa åt Karl Johans framstående egenskaper och döljer icke bristerna i hans karakter och begåfning, det fantastiska, skrytsamma, oberäkneliga, sväfvande i hans personliga uppträdande. Han bedömer mycket sansadt hans handlingssätt 1813 och framhåller alla svårigheterna i hans ställning. Till och med i fråga om hans uppträdande mot Napoleon, öfver hvilket fransmännen eljest ej kunna yttra sig nog strängt, uttalar han sig ganska hofsamt. Hans mening, att Karl Johan aldrig gjorde rätt klar för sig innebörden af eftergifterna mot Norge, har ju mycket som talar för sig. Naturligtvis kommer hr Schefer äfven in på den svenske kronprinsens planer att förvärfva den franska kronan och bedömer dem strängt, men icke med den föraktfulla förbittring, som man eljest möter i franska arbeten. Tvetydigheten och falskheten i hans spel döljer han visserligen icke, men han nöjer sig i öfrigt att helt lugnt utveckla alla omständigheter, som gjorde det omöjligt att lyckas i denna plan, i hvilken kronprinsen visade »en äfven hos honom oväntad brist på politisk takt», liksom en sällsam missuppfattning af situationen. Hans betydande roll i koalitionen berodde i främsta rummet på hans ställning som laglig svensk tronföljare; i sina privata franska planer var han endast en »simple aventurier, homme de talent, sans doute, mais sans aïeux, sans trésor, sans armée, bref sans moyens d'action». Dock, tillägger författaren, höll han Sverige omsorgsfullt på sidan af sina »machinations louches» och komprometterade icke sitt nya fädernesland, hvarom också hans mottagande i Sverige 1814 vittnade. Och hvad hans verk i dess helhet angår under dessa år, slutar förf. med följande omdöme: »Des Français, songeant à la manière dont elle fut accomplie, peuvent estimer qu'elle froisse leurs sentiments les plus respectables; les Suédois, eux, ne doivent avoir pour Charles-Jean diplomate que de la reconnaissance et de l'admiration.»

— Af *Bidrag till Finlands historia*, utgifven af Finlands statsarkiv genom R. Hausen, har andra delens senare häfte utkommit. Det innehåller: Rannsakningar och domar rörande trolldomsväsendet på Åland 1666—1678 (slutet); Register på klagomål emot fogden på Åland Torsten Henriksson (Gustaf Vasas tid); Rulla på adelsfanan i Finland 1639; Stater för Finland af åren 1639, 1640 och 1646; Rådslag 1639 om behöfligheten af en generalguvernör för Finland m. m., samt register till andra bandet.

— Professor Gustaf Storm i Kristiania förbereder till utgifning *Regesta diplomatica Norvegiæ* eller en kronologisk förteckning öfver bref angående Norge, norskar och den norska kyrkoprovinsen. Första häftet, som går till 1265, lär nyligea ha utkommit.

— Ett nytt sällskap med historiska syftemål har bildat sig i Danmark under benämningen *Østifternes historisk-topografiske sel-*

skab. Sällskapet skall utgifva en tidskrift. Ordförande i styrelsen är museidirektör Mollerup.

— Af den danska arkivpublikationen *Kancelliets brevböger vedkommende Danmarks indre forhold* har en ny del utkommit omfattande åren 1571—1575. Publikationen utgifves af danska riksarkivet och har liksom de två närmast föregående banden redigerats af arkivassistenten L. Laursen.

— I n:r 37 af *Deutsche Litteraturzeitung* har d:r F. Arnheim infört en granskning af kammarherre O. G. v. Heidenstams beryktade bok »Une sœur du Grand Frédéric, Louise-Ulrique, reine de Suède». Granskningen består väsentligen i en rekapitulering af den Heidenstamska frågans behandling ända från d:r A:s första artikel i Dagens Nyheter d. 27 okt. 1897 och till kammarherre v. H:s ursäktande bref till d:r A. Vi hoppas, att denna fråga härmed bragts ur världen.

— I den ultramontana tidskriften *Historisches Jahrbuch* XIV, 2 har en i Danmark arbetande jesuit W. Schmitz infört en afhandling om »Den enskilda välgörenheten under medeltiden» (med särskildt afseende på den skandinaviska Norden).

— Ett af de senaste häften af »Historische Zeitschrift» (Neue Folge XLV, 2) innehåller bland annat under titeln *Die neue historische Methode* en af G. v. Below författad synnerligt skarp kritik af professor Lamprechts s. k. kollektivistiska eller genetiska historieskrifning, särskildt af dennes bekanta hufvud- och programarbete »Deutsche Geschichte», hvilken innehåller »lika många misstag som meningar». Själfva systemet går, som bekant, därpå ut att, liksom individens biologiska utveckling försiggår i vissa bestämda stadier, så komma hos hvarje normalt utveckladt folk kulturperioderna i samma ordningsföljd på hvarandra, och perioderna äro i L:s tyska historia följande: animismens (urtiden), symbolismens (till 10 årh.), typismens (10—13 årh.), konventionalismens (13—15 årh.), individualismens (15—18 årh.), subjektivismens (19 årh.). Det är ej svårt att visa godtyckligheten af detta skema, som visserligen röjer slagordens makt öfver tanken. Härmed sammanhänga de gamla frågorna om nödvändighet eller frihet i den historiska utvecklingen, om personligheternas betydelse i förhållande till omgifningen och massan af folket. L. inskränker naturligtvis de stora personligheternas roll till det minsta möjliga. Slutligen anser L., att den andliga och politiska utvecklingen hos ett folk står i en nära parallelism med den ekonomiska.

— Arkivarien Friedrich Meinecke, redaktör af Historische Zeitschrift och professor G. v. Below ämna utgifva en *Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte* i fem afdelningar: »Allmänt», »Hjälpvetenskaper», »Författning, rätt och hushållning», »Politisk historia», »Antikviteter». Hvarje afdelning skall bestå af smärre självständiga »läroböcker».

— Herr Roland William Saint Clair (Auckland, Nya Seland) har nyligen utgifvit ett stort släkthistoriskt arbete *The Saint Clairs of the Isles being a history of the sea-kings of Orkney and their Scottish successors of the sirname of Sinclair* (IV + 558 sid.). Det innehåller biografiska anteckningar, genealogier m. m. angående de öfver hela världen spridda släkterna med namnet Saint Clair eller Sinclair, hvilka dock långt ifrån alla af den nuvarande forskningen kunna föras tillbaka till samme stamfar. Henrik Saint Clair, lord af Roslin, af en släkt, som från Frankrike följt Vilhelm Eröfraren till Storbritannien, blef 1379 af norske konungen Håkan nämnd till jarl öfver Orkney-öarna. Han var släkt med den närmast föregående linien af Orkney-jarlarne eller »the seakings», jarlarne af Stratherne, hvilket ger förf. anledning till att följa Orkneyöarnas historia tillbaka till de norska jarlarne och vikingatågen, ja, ännu längre, ty boken börjar med ett kapitel »The house of Odin» och detta med en underafdelning »Chaos: Odinic myths». Längre kan man ej gå. Till ätten Saint Clair hörde den siste af Orkneyjarlarne William, som 1471 afstod sina rättigheter till Jakob III af Skotland. Till denne William, ehuru genom några mellanled, som ej tyckas vara fullt säkra, skulle de käcka skotska lyckoriddare leda sina anor, som gifvit upphof till de svenska ätterna Sinclair, de adliga ätterna n:is 444, 626 och 965 samt den friherrliga och sedan grefliga ätten, grefvarne till Lambahof, såsom förf. på engelskt manér kallar dem, liksom han något oegentligt talar om en af de adliga ätterna såsom »friherrarne till Finnekumla». Förf. har både från svenska riksarkivet och från den ännu lefvande grefliga ätten mottagit upplysningar och kan i många fall beriktiga ättartaflorna på riddarhuset i fråga om de svenska ätternas förmodade förfäder. Själf tillhör förf. en orkadisk ätt med namnet St.-Clair, hvars förbindelse med hufvudlinien dock är okänd, utvandrade i senare hälften af detta århundrade jämte sina föräldrar till Nya Seland, där han är affärsman och gjort sig känd som en nitisk främjare af sport. Till sin börd är han väsentligen »orcadian», säger han, flera af hans förfäder talade ännu i förra århundradet norska, och han anser sig »absolutely norse by race». — Boken prydes med illustrationer, bland annat porträtt af Malcolm Sinclair, riksrådet Fredrik Karl och den nuvarande hufvudmannen för ätten i Sverige samt dennes fru. Till och med »Sinclairs bojor» ha funnit en beskrifning och en afbildning.

Södermannalagen och dess konungabalk

AF

CARL M. KJELLBERG

Af flera skäl kom jag att fästa närmare uppmärksamhet vid den s. k. *B-kodex* af Södermannalagen (SML), som förvaras på biblioteket i Köpenhamn och är signerad *2237 i nya Kongl. samlingen.* Genom välvilligt tillmötesgående af bibliotekarierna vid Uppsala och Köpenhamns bibliotek blef det mig möjligt att bekomma den till låns för begagnande på Uppsala universitetsbibliotek. Det var nödvändigt att taga själfva handskriften i närmare betraktande och jämföra den med A-kodex, då Schlyter i sin upplaga af SML[1] endast meddelat läsarter ur samt under form af s. k. additamenta aftryck af de ställen i densamma, som i högre grad afvika från A-kodex.

Närmaste afsikten med denna undersökning är att om möjligt söka utreda, huru de båda laghandskrifterna (A och B) förhålla sig till hvarandra, om flock 2 i konungabalken (KgB) i B-codex ursprungligen är författad för en blifvande redaktion af Magnus Erikssons landslag och i förbigående intagen i SML:s KgB[2] eller i stället hämtad ur MELL, samt slutligen att visa, det SML ännu på 1400-talet har tillämpats i Södermanland vid sidan af för att ej säga framför landslagen. Det sistnämnda är just ägnadt att visa, att landslagen i hela sin vidd ännu ej på länge blef antagen som gällande för Södermanland.

[1] Södermanna-Lagen. Lund 1838. A-codex förvaras på K. biblioteket i Stockholm. Denna af pikturen och andra omständigheter att döma äldsta handskrift af lagen har Schlyter, som bekant, lagt till grund för sin upplaga. Benämningen A- och B-codex är antagen af S. för att skilja de båda handskrifterna från hvarandra.

[2] Denna mening hyser Schlyter redan 1836 (Juridiska afhandlingar, I, sidd. 6 ff), och har sedan efter inkast från Reuterdahls sida 1862 (MELL sidd. LXII f.) förklarat sig stå fast vid denna sin mening. Tengberg, (Om d. äldsta territoriala indeln. och förvaltn. i Sverige, sid. 65) är böjd att anse flock 2 hämtad från MELL.

Innan vi öfvergå till behandling af dessa frågor, är nödvändigt att närmare redogöra för B-kodex, ty Schlyters beskrifning af handskriften[1] är ej för vårt ändamål tillfyllest.

Handskriften är i 4:o, inbunden i skinnband från 1600-talet. På handskriftens första blad står nedtill namnet: Gabrielis Posse.[2] Den består nu af 82 i senare tid folierade blad, som äro 24¹/₂ cm. höga och 19¹/₂ cm. breda. Textens bredd är 140—144 mm. emellan sidolinierna och längd 188—192 mm. emellan öfver- och underlinierna. Hvarje sida har alltid 27 rader och hvarje rad 45—48 minuskler. Innan nuvarande pagineringen skett, har man skurit ur handskriften inalles 8 blad, dock *utan* att texten därigenom blifvit defekt. Följande tabell åskådliggör läggens storlek, bladens antal i dessa samt de saknade bladens (ej textblad) antal och placering, frånsedt de 2 första bladen, hvarom mera längre ner:

Lägget.	Folia.	Saknade blad.		
		Antal	Plats, folio	Emellan balkarna
1	3—8	—	—	—
2	9—15	1	11—12	I o. II*
3	16—22	1	19—20	II o. III
4	23—29	1	26—27	IV o. V
5	30—35	2	34—35	V o. VI
6	36—43	—	—	—
7	44—51	—	—	—
8	52—58	1	53—54	VI—VII
9	59—66	—	—	—
10	67—73	1	70—71	VIII—IX
11	74—82	1	73—74	**)

[1] SML, sidd. V—XIII.

[2] Namnet: Hans Hansson Bilfeld finnes ej på permens insida såsom Schlyter påstår (SML, sid. VI), hvadan han torde ha begått något misstag i detta fall.

* Balkarnas ordning är: I Kirkiu balker, II Konunghs, III Giptninga, IV Erfda, V Jorda, VI Bygninga, VII Cøpmala, VIII Manhelghis, IX Thyufnaða och X Thingmala balker.

** Är inuti balk X.

De 2 första bladen i handskriften, som innehålla k. Magnus Erikssons stadfästelse, hafva varit skurna i sär, men vid inbindningen blifvit sammanklistrade. Schlyters mening,[1] att de ursprungligen suttit sist i handskriften, bestyrkes af flera omständigheter. Första läggets första sida (se ofvan tab.), som börjar med företalet och nu är fol. 3 i handskriften, har nämligen blifvit mycket smutsad, hvilket tyder på, att den en gång suttit främst. 2:a bladet (fol. 2), som tillhör stadfästelsen, är veckadt, hvilket det ej gärna kunnat blifva, om det ej förut haft sin plats sist i handskriften, då hvarken fol. 1 eller 3 äro så beskaffade. Vidare bör framhållas, att randningen, d. v. s. de linier som dragits öfver de motliggande bladen i handskriften, är lika fol. 1 och fol. 82 v. (sista sidan i handskriften), hvartill kommer, att af de ø-typer, som användts af skrifvaren, *saknas* i stadfästelsen en ø-typ, som förekommer i början af handskriften, men sedermera af honom öfvergifvits, så att den ingenstädes förekommer i sista tredjedelen af densamma. Däremot har stadfästelsen en ø-typ, som saknas i början, men förekommer rikligt i slutet. Schlyter påstår (sid. IX), att skrifvaren lämnat »*flera sidor oskrifna*» vid »*slutet af hvar balk*», men det bör anmärkas, att aldrig mer än 2 sidor blifvit lämnade blanka efter hvarje balk, d. v. s. det ena bladets baksida och det följandes framsida.

Hela denna synnerligen vackra handskrift är utom några smärre tillägg, om hvilka vi längre ned få tillfälle att tala, skrifven af en och samma hand. Pikturen, hvaraf prof finnes i Schlyters upplaga,[2] är gotisk, kantig s. k. minuskelskrift, som ej är kursiv, utan stående s. k. bokskrift med uncialer här och hvar vid början af en ny flock eller punkt. Dessa mindre uncialer äro i regel genomdragna med ett groft, rödt streck. Utom dessa mindre uncialer förekomma stora blå eller röda initialer, som blifvit omsorgsfullt utförda och väl ornerade i gotiska mönster. Här och hvar förekomma s. k. klaver ¶ i rödt eller blått, i regel före hvarje rubrik i balkarnas innehållsförteckning och i öfrigt vid någon afdelning i texten. Balköfverskriften, som emellan linier förekommer å hvarje sida, är skrifven med rödt bläck, och anges balken genom ordningsnum-

[1] SML, sid. VIII.
[2] SML. Tab. II.

mer, t. ex. konungabalken genom: »II balker». Skrifvaren använder mer sällan förkortningar; men däremot rikligt *bokstafsförbindningar*, som bestå däri, att bokstäfver med böjda staplar, t. ex. b och a, sammanskrifvas med hvarandra. Detta är mycket vanligt i s. k. gotisk skrift, hvarom paleografen, prof. Wilhelm Meyer i Göttingen nyligen skrifvit en intressant afhandling.[1] Dessa s. k. bokstafsförbindningar hafva en viss paleografisk betydelse; ty genom dem och förkortningarna är man i vissa fall i stånd att afgöra, huruvida skrifvaren haft för sig en och samma »Vorlage», som tyskarne kalla det, eller flera dylika. Vidare kunna de lämna bidrag till bestämmandet af en pikturs ålder.

Hvad beträffar föreliggande handskrifts ålder, så har Schlyter först satt den till »kort efter år 1335»,[2] tydligen på den grund, att den omtalar, det Magnus Eriksson nämnda år red sin Eriksgata. Sedermera anser han den skrifven i »slutet af 1330- eller början af 1340-talet»,[3] hvilket torde visa, att S. ej känt sig fullt säker i fråga om dess ålder Tengberg[4] vill framflytta dess ålder och säger, att självfva handskriften visar märkliga tecken i afseende å sin ålder: språket, ehuru vårdadt, är i flera fall (t. ex. afslipande af böjningsändelser, ch för k) öfverraskande ungt. Han synes ej vara emot att sätta den till 1400-talet, i synnerhet därför att Åbo stift säges hafva 2 lagmansdömen. Detta sista påstående har slutligen prof. A. Kock,[5] som senast tagit handskriften i betraktande, förklarat vara omöjligt på grund af handskriftens språk- och skriftformer; användandet af ändelsevokalerna u—o, i—e, som förekomma i handskriften, skulle efter 1435 vara utan exempel, hvartill kommer, att ð ytterst ofta och þ stundom användas. Dessutom anser K. pikturen tyda på högre ålder. Slutligen instämmer han med Schlyter i att sätta handskriften till »ej långt efter år 1335». De 2 lagmansdömena i Åbo stift skulle vara en felskrifning.

Jag har noga undersökt handskriftens piktur, jämfört den med de laghandskrifter med gotisk s. k. bokskrift

---

[1] Die Buchstaben-verbindungen der sogenannten gothischen Schrift. Berlin 1897. 4:o.
[2] Jurid. afh. I, sid. 6. SML, sid. VI. not. 10.
[3] MELL, sid. LXII.
[4] Ofvan anf. a. sid. 65.
[5] Studier öfver fornsvensk ljudlära II. Lund 1886. Sid. 317—18.

som finnas på Uppsala bibliotek och hvilkas ålder Schlyter satt till midten och senare hälften af 1300-talet, samt med de facimilen af dylika handskrifter jag haft att tillgå.[1] Det resultat jag därvid kommit till är, att den med större skäl kan vara från senare hälften af 1300-talet än från dess förra hälft, dock närmare 1350 än 1400. Visst är emellertid, att intet i afseende å pikturen finnes, som gör det nödvändigt att hänföra den till 1330- eller 1340-talet. Lika väl kan man på denna yttre grund sätta handskriften till 1350- eller 1360-talet, för hvilket senare äfven vissa inre kriterier tala, som vi längre fram få tillfälle att beröra.

Handskriftens ortografi och vissa språkliga företeelser tyda äfven på, att den förskrifver sig från tiden efter 1350. Jämför man den med SML:s A-kodex, finner man också genast en betydande skilnad i detta hänseende dem emellan. Såsom exempel vill jag endast anföra, att Köpenhamnscodex företrädesvis har th och ð, då A-codex har þ; ghs, då A-kodex har x, dh, då den senare har endast d. Som ändelsevokal använder den på sätt som MELL a[2] i stället för æ i A-kodex o. s. v. Vidare äro bokstafsförbindningarna vida talrikare i denna handskrift än i A-codex.

* * *

Huru SML blifvit kodificerad, och om de till vår tid bevarade båda handskrifterna (A- och B-kodex) af denna lag utgöra representanter för olika lagredaktioner eller om de afvikelser, som förefinnas dem emellan, äro beroende blott på tillfälliga, successiva tillägg, d. v. s. utgöra antingen lagtolkningar eller nya stadganden, måste först blifva föremål för vår uppmärksamhet. På hvad sätt SML *först* blifvit kodifierad eller fått den form, hvari vi nu äga den, kan man naturligen ej bestämdt säga, då stadfästelsen och företalet till denna lag, som vi längre fram skola visa, ursprungligen endast varit afsedda för den redaktion, som föreligger i Köpenhamnshandskriften.

Om tillkomsten af SML:s *äldsta* redaktion lämna oss således dessa källor ingen upplysning. Lika litet veta vi

[1] Schlyter, Corpus juris Sveo-got., de delar där faksimilen förekomma. E. Hildebrand m. fl., Svenska handskriftsprof. Stockholm 1894.

[2] Jfr. Kock, anf. arb., II, sid. 318 f.

med bestämdhet, om Upl.L:s kodifiering föregått SML:s eller ej, ehuru vi tydligen se, att den ena måste hafva tjänat som mönster för den andra, ja i vissa fall legat till grund för densamma. I detta fall behöfva vi endast hänvisa till en jämförelse emellan KgB i SML:s A-kodex och KgB i Upl.L, som med några få undantag äro nästan ordagrant lika.[1] På grund af tilläggen *meþ alt Swearikis raþ, a Morum* samt *Wærma laghman* i SML:s KgB[1] skulle man vara böjd att anse den yngre än UplL:s, som saknar detta; men man måste vara ytterst försiktig, då det gäller att förklara den ena eller andra redaktionen af ett lagkodifieringsarbete vara äldre eller yngre än den andra, då man ej bevisligen äger det ursprungliga exemplaret, som blifvit en omedelbar frukt af arbetet, utan endast senare afskrifter af detta. I dessa senare hafva nämligen sedermera beslutade ändringar kunnat blifva införda eller upplysande tillägg gjorda af afskrifvaren själf. Det enda vi därför med bestämdhet kunna säga beträffande förhållandet emellan UplL och SML i afseende å tillkomsttiden, är, att den till vår tid bevarade äldsta handskriften af UplL är äldre än den motsvarande af SML (A-codex).

Huru i öfrigt förhåller sig med den ursprungliga affattningstiden för SML lämna vi därhän. Hvad däremot angår självfva kodifieringen, så har den för visso blifvit föranledd af samma motiv och verkställts på samma sätt som UplL:s. Om denna lags kodifiering lämnar dess stadfästelse och företal värdefulla upplysningar, hvilka också äro så belysande för vårt ämne, låt vara indirekt, att vi måste uppehålla oss något vid desamma.

UplL:s stadfästelse, som förskrifver sig från d. 2 jan. 1296 eller 1297,[2] är den äldsta vi äga och för öfrigt den

[1] Någon nöjaktig förklaring till detta egendomliga faktum har ännu ej blifvit gifven. Möjligen kan den ligga däri, att man redan nu bemödade sig om att få en rikslagstiftning till stånd, särskildt när det som här gäller KgB:s innehåll. En viss gemensamhet i ursprung emellan en del af UplL:s och SML:s rättsstadganden låter äfven tänka sig, ehuru i vissa andra fall stor skillnad förefinnes dem emellan.

[2] Detta beroende på om man räknat året från juldagen (nativitas domini) eller d. 1 jan. (circumcisio domini), ty dateringen är: »MCCLXXXXVI in octava beati Stephani protomartiris», som infaller d. 2 jan. Har man räknat året från den 1 jan., så kan brefvet vara utfärdadt 1297. Härför talar äfven den omständigheten, att påfven Bonifacius VIII:s *Constitutio de libertate ecclesiastica* af den 24 febr. 1296 (Hjärne, Sv. medelt:s statsskick. (Sid. 49) blifvit använd i UplL:s kyrkobalk i fråga om tionde etc. Man skulle då endast ha fäst sig vid beteckningen »beati Stephani» utan att reflektera öfver att »octava» går öfver till följande år.

enda självständiga, ty SML:s är med några få undantag endast en afskrift af denna. Dess äkthet finnes ingen anledning att betvifla. Skulle också invändningar kunna göras mot densamma, så har det intet att betyda för vårt ändamål, ty då den äldsta handskrift, som innehåller stadfästelsen, efter flera omständigheter att döma i alla händelser förskrifver sig senast från början af 1300-talet, så visar den dock, huru befintliga rättsstadganden den tiden systematiserades och kodifierades till en enhetlig lagbok.

Huru dessa då befintliga och under tidens lopp gjorda äldre stadganden, innan de kodifierades till en lagbok, voro beskaffade i formellt hänseende, därom lämna oss nämnda stadfästelse och lagens företal äfven upplysning. Man ägde dem strödda i flera smärre afdelningar eller stycken (»ströningium haffþus i flerum flokkum»), och voro somliga af dem ej så lämpliga, andra dunkla samt så beskaffade, att man ej kunde vara nöjd med desamma, hvilket allt var till synnerligt hinder och olägenhet. Af företalet till lagen finna vi vidare, att hedningen och lagförfattaren (»laghæ yrkir») Viger Spa's flockar funnos bland dessa gamla uppländska stadgar. Vid sidan af dem funnos tydligen andra flockar af kristet ursprung, som naturligen voro mer eller mindre motsägande de förra.

Det var för att afhjälpa dessa olägenheter, som Upplandslagmannen Birger Pedersson å uppländingarnes vägnar anhöll hos konungen att få företaga en revision af de laga stadgarna och systematisera dem, hvartill k. Birger också slutligen efter någon tvekan gaf sitt samtycke. Huru man härvid gick till väga säga oss samma stadfästelse och företal. Hvad som i Viger Spa's var nyttigt bibehöll man, men det obehöfliga och svårtydda uteslöts. Man jämförde och öfvervägde noga de gamla lagbestämmelserna och författade nya, som sattes i tillbörligt sammanhang med de äldre.

När lagredaktionen var färdig, lystes eller upplästes den på tinget i menighetens närvaro, och alla godkände den, hvilket synes hafva skett utan någon invändning. Detta godkännande torde dock ej få fattas såsom gällande hvarje särskildt stadgande i lagboken utan endast redaktionsarbetet såsom sådant, då dess innehåll gifvetvis fortfarande var ett uttryck för uppländingarnas förutvarande

rättspraxis, låt vara med en eller annan modifikation, och redaktionen således på intet vis utgjorde någon *ny* lag i samma bemärkelse som den senare landslagen.

Sedan lysandet försiggått, infann man sig åter hos konungen och berättade honom, huru man hade gått till väga, samt bad honom gifva »full laga rätt och kraft» åt den nya lagboken eller rättare redaktionsarbetet, hvarför han på deras begäran stadfäste lagen och pålyste den till efterlefnad. Den omständigheten, att konungens stadfästelse begärdes *efter* pålysningen, torde emellertid visa, att den ej var nödvändig för lagens giltighet i landskapet. Någon rättighet för honom eller fordran från hans sida att få stadfästa den existerade sålunda ej, hvilket också framgår däraf, att han för sin del ej kunde hota den uppländing, som icke ville godkänna denna lagredaktion, med annat straff än sin onåd och hämnd. Denna straffbestämmelse torde man emellertid tagit tämligen lugnt, då ännu ej andra straff än böter och fredlöshet voro kända. Stadfästelsen torde därför mer böra fattas såsom ett godkännande från konungens sida än ett påbud.

Af det anförda torde bl. a. framgå, att UplL innan sin kodifiering bestod af en oordnad samling äldre och yngre prejudikat, om vi få begagna ett sådant uttryck, hvilken rådfrågades af lagman och domare, så fort en anklagelse gjordes, och i bästa fall kunde omedelbart tillämpas. Men oftast torde väl en tolkning blifvit af nöden, hvilket hade till följd, att lagman och domare fingo ett stort inflytande på lagens utveckling, då de naturligen tolkade ett äldre rättsstadgande efter sin tids uppfattning och väl aldrig därvid sökte ställa sig på en äldre ståndpunkt, hvarigenom de kunde ha blifvit i stånd att förstå dess verkliga innebörd. Lagtolkningen kom därigenom att ligga nära lagstiftning. Främmande inflytelser kommo härvid äfven att göra sig gällande.[1] Rättsbestämmelsernas antal ökades, men på samma gång också motsägelsen dem emellan och dymedelst äfven oredan. Det är just dessa omständigheter, som föranledt redaktionen af UplL och SML samt de öfriga *landskapslagarna;* ty man måste förr eller senare

[1] Härvid hafva kyrkans målsmän öfvat betydande inflytande, hvilket man kan finna t. ex. genom en jämförelse mellan de i afseende å affattningstiden skilda ÄVGL och UplL.

bringa den säkerligen stora samlingen rättssedvänjor i ett visst system.[1] Kodifieringen var således endast till för att bringa reda, ej för att skapa en ny lag, hvarför också lagstiftningen inom landskapet fortfarande gick sin gilla gång under prejudikatets form, oberoende af den förut skedda kodifieringen eller systematiska uppteckningen, som de nya prejudikaten kommo att supplera.

Vi hafva uppehållit oss något länge vid innebörden af UplL:s stadfästelse och företal därför, att den förra med få undantag är ordagrant lika med SML:s, och det senare i mångt och mycket erinrar om SML:s företal. Frågan är dock, om SML:s stadfästelse och företal blifvit författade för den redaktion, som föreligger i A-kodex eller i B-kodex (Köpenhamnshandskriften), om hvilka båda handskrifters väsentliga olikheter vi senare få tillfälle att tala. Stadfästelsen finnes nämligen endast bifogad B-kodex, men ej A-kodex, hvilket i sin mån talar för, att den ursprungligen ej heller tillhört den redaktion, som representeras af A-kodex. Däremot finnes företalet i båda handskrifterna. Tar man så stadfästelsens innehåll i närmare betraktande och jämför den med UplL:s, så bestyrkes äfven detta antagande.

Stadfästelsen är utfärdad af k. Magnus Eriksson, som där kallas »konunger Suearikis ok Norghis ok *Scane*», och är daterad Söderköping d. 10 aug. 1327, i hvilka båda uppgifter ligger motsägelse, ty först 1332 kom han som bekant i besittning af denna provins. Antingen måste således *Scane* i titeln tillkommit senare eller också är dateringen oriktig, så vida man ej antar, att stadfästelsen är understucken, hvilket framkastats,[2] ehuru ej ringaste stöd finnes för ett sådant antagande. Hvad dateringen beträffar, bestyrkes den af flera skäl. Viktigast bland dem torde vara, att k. Magnus just dagen förut i Söderköping utfärdat en annan urkund.[3] Vidare *måste* stadfästelsen vara utfärdad

[1] Äfven häri torde man få se inflytande från kyrkans sida. Den kanoniska rätten har tvifvelsutan tjänat som närmaste förebild. Tanken att kodifiera rättssedvänjorna och göra dem till obligatorisk lag har för visso aldrig uppstått hos lekmännen. Det torde också hos oss dröjt mycket länge, innan man fattade en lagkodex såsom representant för obligatoriskt gällande rätt i modernare mening eller ens i samma bemärkelse som den kanoniska rättens.

[2] Karlsson K. H., Den svenska konungens domsrätt. I.—1470. Sthlm 1890. Sid. 30.

[3] SD. n. 2623.

före 1330, emedan Tord Bonde, som nämnes bland lagförfattarne, var död detta år.[1] Erengisle Näskonungsson, som nämnes under samma förhållanden, har också dött före 1336.[2] Skåne i titeln kan däremot skrifvas på den senare afskrifvarens räkning, ty han har mycket väl kunnat göra detta tillägg i medvetande af att k. Magnus äfven burit denna titel, okunnig om, när Magnus fick Skåne. Samma blunder har han äfven begått på ett annat ställe.[3]

Stadfästelsens innehåll är, såsom vi förut påpekat, nästan ordagrant lika med UplL:s, naturligen med de förändringar, som voro nödvändiga för att man skulle se, att handlingen gällde ett annat landskaps lag. Men dessutom finnas ett par hittills ej observerade afvikelser, som i sin mån äro ägnade att förklara det förhållande, att stadfästelsen ej är bifogad af A-kodex. Så säger den ej såsom UplL:s stadfästelse, att lagen »ströningium haffðus i *flerum flokkum*», utan i stället »ströningum hafðos i *flerom bokum*».[4] Vidare förklaras där, att man, då lagen var färdig, lyste »*them laghum ok laghbook a mangum lansthingum*», då i UplL:s stadfästelse endast står, att man lyste: »*þem laghum a þingi*». Dessa olikheter äro naturligen afsiktliga. Deras innebörd är, att SML redan förelåg i flera afvikande och hvarandra motsägande *handskrifter*, beroende på de lagtolkningar och nya stadganden, som gjorts, sedan den första redaktionen kommit till stånd; ty landskapets rättsutveckling nödvändiggjorde äfven tillägg till och förtydligande af de redan kodifierade lagbestämmelserna. Att så verkligen tillgått beträffande SML, upplyser oss ett par handskrifter af denna lags kyrkobalk, som förvaras i Paris.[5] En af dessa uppgifver, att söndagen d. 26 okt. 1325 blefvo vissa uppräknade bestämmelser »*stadgade och inskrifna i SM:s lagbok*» (»waro thesse maal stadh i Sudhermanna laghbok oc scrifuat») i närvaro af biskopen och hans kapitel, lagmannen samt herr Staffan Röriksson och herr Magnus

---

[1] SD, n. 2785. Han nämnes för öfrigt ej efter 1325. SD, n. 2517.
[2] SD, n. 3241. Nämnes ej efter 1327. SD, n. 2621.
[3] Se längre ned. I detta sammanhang förtjänar äfven påpekas, att Magnus både i stadfästelsen och företalet kallas »*sun hærtugh Eriks*», hvilket i sin mån tyder på, att han ännu ej var kommen till myndig ålder.
[4] B-kodex fol. 1 (Schlyter, SML, sid. 1).
[5] Schlyter, SML, sid. 194 f. GotlL, sid. 380 f. Jfr. SkåneL, sid. CLXX ff.

Nilsson, hvilka båda sistnämnda i stadfästelsen uppräknas bland författarne till »lagboken».

Tar man dessa då gjorda nya bestämmelser i närmare betraktande, finner man, att de med ett undantag (»spitalen skal hafua en span korn aff hwarre hafno»)[1] *saknas* i A-kodex och med ett enda undantag utgöra tillägg och ändringar till KkB; däremot *återfinnas de alla* i B-kodex, hvilkens lagtext sålunda är kodifierad efter 26/10 1325. Dessa ändringar äro tydligen vidtagna i och för den lagrevision, som stadfästelsen af 1327 omtalar och af hvilken lagtexten i kodex B blifvit en frukt. Detta bestyrkes af ännu en annan omständighet. I stadfästelsen, som är bifogad B-codex, säges nämligen, att man antog hela lagboken, *»undan taknum at enosto tuem punctum: en œr um kirkin gif, annur œr um testament».*[2] Dessa 2 flockar finnas i A-kodex, KkB under XI och XII, med titeln: *Vm siœlœ gipt* och *Vm testamœnt*, men *saknas* i B-kodex. Visserligen har den, som skrifvit B-codex, i innehållsförteckningen (fol. 3 v.) under n. XV och XVI upptagit rubrikerna: *Vm sialagipt*[3] och *Vm testament;* men ser man efter på det ställe i texten, där dessa flockar skola förekomma (fol. 8 v.), så har den, som skrifvit B-kodex i sin helhet, utelämnat dem. Sedan han slutat flock XIV, har han på fol. 8 v. lämnat de sista 8 linierade raderna oskrifna och börjat följande sida, som äfven bildar nytt lägg, med: *Nu kunna hion til kirkiu koma uighning bedas* o. s. v., d. v. s. med flock XVII (enligt innehållsförteckningen i B-kodex), dock utan att röd titelrubrik underligt nog förekommer. Likväl kan man öfver denna flock på fol. 9 r. skönja nu utskrapade siffrorna XVII, som således angifvit början på den nya flocken. Man skulle nu kunna göra den invändningen, att ett blad gått förloradt eller att afskrifvaren af misstag öfverhoppat det, som skulle stå på fol. 9, d. v. s. flock XV och XVI; men dessa båda eventualiteter omöjliggöras af den omständigheten, att en annan, senare hand å fol. 8 v. på de 8 blanka raderna börjat att införa följande: *»vm sialagipt* XVus.[4] Nu can bonde. eller hustru døa. tha er prester skýl-

[1] Schlyter, SML, sid. 195 (addit. 12). Den citerade bestämmelsen finnes ej i någon kodex af SML.
[2] Schlyter, A. a. sid. 3.
[3] *oc stafkarl þør* är tillagdt med senare hand.
[4] I marginalen tillagdt med annan, senare hand: [*sta*]*af karl þø*».

duger them fiura sialamessu sighia. ena at utferda dagh. Andra siundadagh. Thridiu at. XXX. dagh. Fiærdu at iamlanga mote. þer er prester skyldugher fore haua. half marc pæninga. Fore barn sum ældra er en tolf aræ twa øra. oc sighi twa sialamessur. Fore barn yngra en tolf» — — Här slutar sidan och tillägget. Den som gjort tillägget, har ej kunnat fortsätta längre, då sidan slutar och utrymme till fortsättning ej finnes å den följande. Att dessa 8 rader verkligen äro skrifna af annan hand, bevisas bl. a. af följande. Det använda svarta bläcket är något rostfärgadt, hvilket ej är förhållandet med det, som man i öfrigt skrifvit handskriften med. A-typen är en annan, än den handskriftens skrifvare begagnat, y har här ẏ, som ej annars användes, æ är äfven skrifvet på annat sätt, nämligen med ett komma-liknande bihang vid a-stapeln; vidare användes här w 2 gånger, då det i öfrigt ej förekommer å närmast föregående och efterföljande sidor. Pikturen är ej heller så kraftig och stadig i dessa rader. Ingen ordförbindning, som annars ofta förekommer, märkes här. I afseende å ordens stafning vilja vi anföra, att här skrifves *hustru*, då handskriften annars har *husfru*, *er* i st. för *ær*, *pæninga* i st. för *pænninga*, hvilket alltid så skrifves, o. s. v. Nämnda piktur är gifvetvis yngre.

Att man skrifvit dit dessa rader, beror tydligen därpå att man sedermera vid jämförelse med en handskrift till tillhörande A-kodex' redaktion märkt, det dessa två flockar saknats, och så utan vidare skrifvit dit så mycket man kunnat på det blanka stället. Vidare talar den omständigheten, att en helt annan flockindelning förekommer i B-kodex, för, att i den se representanten för en särskild redaktion. Såsom exempel på afvikelserna i detta hänseende mellan de båda handskrifterna vilja vi endast anföra, att A-kodex i balkarna I—IV har respektive 21, 12, 6 och 7 flockar, då B-kodex i balk I—IV har respektive 30, 15, 6 och 7 flockar o. s. v. Slutligen bör anmärkas, att på några ställen äro bötesbeloppen för samma brott olika i A- och B-kodex. Så t. ex. stadgas i A-kodex (KgB XI pr)[1] *9 markers* böter för den, som stjäl $^1/_2$ mark eller mera på skeppet, men B-kodex (fol. 18) *5 (IIIII) marker* för samma brott, vidare har A-

[1] Schlyter, SML, sid. 53.

kodex (Kgb XII 2) *9 markers* böter för försummad *lysnuwarð*, då B-kodex (fol. 19) har *5* (*IIIII*) *marker*.[1]

Allt tyder sålunda på, att vi i A- och B-kodex hafva att se representanter för olika redaktioner. Den enda omständighet, som skulle tala däremot, vore, att samma företal finnes i båda handskrifterna. Men denna motsägelse faller, om man tager saken i närmare skärskådande. I företalet säges, att k. Magnus, »*sun hærtugh Erikx*», såsom »*konunger Swea ok Gøta ok Normanna*» sändt Södermännen föreliggande lagbok. Han kallas äfven här *hertig Eriks son*, men nämnes *ej* konung i *Skåne*, hvadan företalet ursprungligen måste vara skrifvet före 1332 och efter 1319. Att inom dessa 13 år tänka sig tvenne olika lagrevisioner behöfliga uti Södermanland torde vara omöjligt; ty den kommitté, som 1325 bevisligen sammanträdt och hvars arbete, efter hvad vi ofvan sökt bevisa, resulterat i den lagtext, som föreligger i B-kodex, hade väl då ej varit behöflig, om man emellan 1319 och 1325 redan fått till stånd en godkänd lagredaktion. På knappt 6 år hafva icke handskrifternas innehåll, på sätt stadfästelsen säger, kunnat blifva hvarandra så motsägande. Denna omständighet tvingar oss att antaga en af tvenne möjligheter: antingen är A-kodex *yngre* än tiden för 1327 års lagrevision eller också är den ett då framkommet *förslag*, som icke blifvit godkändt. I förra fallet har den skrifvare, som skrifvit nämnda codex efter 1327, försett den med ett företal, som han hämtat från den redaktion, som representeras af B-kodex. Pikturen hindrar ej heller, att A-handskriften är skrifven en god tid efter 1327. I senare fallet däremot skulle det fallna förslaget blifvit spridt i afskrifter och försedt med det företal, som egentligen hör till den godkända redaktionen, hvilkens stadfästelse dock blifvit utesluten, alldenstund den uppgaf, att stadgandena om testamente och själagift, som handskriften äfven innehåller, ej godkändes. Den senare möjligheten är fullkomligt oantaglig, då ett sådant tillvägagångssätt är allt för modernt för att kunna tillämpas på denna tid. Vi äga ej heller ett enda bevis på, att man den tiden skriftligen affattat fullständiga, hvarandra motsatta förslag, som så blifvit upplästa på tinget och i sin helt antagits eller förkastats. Ännu otänkbarare är, att

[1] Dessa afvikelser äro underligt nog ej anförda af Schlyter.

man gjort sig möda att skrifva af ett underkändt förslag, som ej kunde tillämpas. Att däremot kopiera en handskrift af en äldre redaktion, som till sitt innehåll i det väsentliga ännu gällde, och förse den med ett eller annat tillägg, därpå hafva vi många exempel. Under sådana förhållanden är det enligt vår mening klart, att A-kodex är en senare afskrift af en äldre redaktion, som ej behöfver representera den senares ursprungliga utseende, utan kan vara försedd med tillägg af vissa rättssedvänjor, som tillkommit under tiden emellan denna redaktions tillkomst och handskriftens nedskrifvande.

Härigenom torde vara tydligt, att A- och B-kodex af SML representera olika redaktioner af denna lag, af hvilka A-codex efter allt att döma representerar en äldre, ehuru man hvarken får fatta denna eller B-kodex såsom omedelbar frukt af redaktionsarbetet, utan såsom senare afskrifter af detsamma med möjliga tillägg af rättssedvänjor, som tillkommit efter redigeringen, men före handskriftens nedskrifvande.[1]

* * *

Hvad beträffar flock 2 i SML:s KgB, så har tvistats om, huruvida detta kapitel i SML verkligen blifvit ursprungligen författadt för denna lag eller endast hämtadt från MELL. Den förra meningen hyser Schlyter.[1] Han anser nämligen, att sagda kapitel åtminstone till en del blifvit författadt för landslagen, som sålunda måste hafva varit i arbete redan på 1330—1340-talet. Den som skref B-kodex af SML tyckte, att detta kapitel kunde lämpligen där införas i KgB, och sedan har det, efter den lydelse det där erhållit, ehuru med några uteslutningar och ändringar, blifvit infördt i landslagen (KgB. 1—8), för hvilken det har

[1] Vi vilja här betona, att man ej får fatta våra landskapslagar såsom för landskapet ensamt gällande lagböcker, på sätt som är förhållandet med våra moderna lagar, utan landskapens rättssedvänjor hafva systematiserats i bokform endast af bekvämlighetsskäl: ty rätten och dess utveckling har i och för sig varit alldeles oberoende af kodifieringen. Man har tillämpat de gamla sedvänjorna och skapat nya vid sidan af den kodifierade lagen och på sätt som af ålder varit brukligt. En lagkodex var nyttig att vid rättskipningen äga till hands för att veta, hvilka rättssedvänjor man hade att närmast följa.

[1] Jurid. afh. I, sid. 6. MELL sid. LXII.

blifvit författadt. Att denna sökta förklaring utan vidare ej kan accepteras, blifver tydligt, efter hvad vi ofvan (sid. 299) framhållit beträffande de yttre kriterierna för B-handskriftens ålder.

Tager man så KgB i B-kodex i närmare betraktande, märker man snart, att i denna form har ej denna balk kunnat kodifieras 1327. Balken säger sig nämligen vara delad i 15 flockar, hvilka enligt innehållsförteckningen (fol. 12) skola vara: I. Huru konung scal uælia, II. Vm Eriksgatu, III. Vm uighsl konunghs, IV. Vm oræta hæmder, V. Vm hemsoknir, VI. Vm quinna frið, VII. Vm kirkiu frið ok thinghs frið, VIII. Vm hamblan, IX. Vm ezøris bøtir, X. Vm ezøris næmdir, XI. Vm konunghs leðung, XII. Vm them sum forna hamnu ryua, XIII. Vm intekter konunghs, XIV. Vm roða ræt, XV. Vm uarðhald.

Ser man så efter i texten, handlar första flocken riktigt: *Vm huru konung scal uælia*, andra flocken skall enligt öfverskriften handla: *Vm Eriksgatu*, men berör i stället både konungaval, eriksgata, konungens ed, kröning o. s. v., d. v. s. hela additamentum[1] hos Schlyter. Tredje flocken som enligt innehållsförteckningen skulle handla: *Vm uighsl konunghs*, finnes ej alls. Flockarna 4—15 äro däremot öfverensstämmande med innehållsförteckningen. Flockarna I och IV—XV äro med undantag af några smärre afvikelser samt tillägget vid slutet af balken (addit. 2) till innehållet alldeles lika med motsvarande ställen i A-kodex.[1] Vidare är det ju alldeles otänkbart, att man i en reviderad text skulle hafva infört 2 olika och hvarandra motsägande bestämmelser om konungavalet. I flock I finnas nämligen andra bestämmelser än i flock II, af hvilka den senare innehåller nyare bestämmelser. Härtill kommer, att denna flock II midt i texten kommer med en del historiska notiser, som gifvetvis ej höra dit och som just visa, att handskriften måste vara tillkommen efter tiden för kodifieringen af MELL. Att, såsom Schlyter vill,[2] antaga en redaktion som denna omedelbart ligga till grund för KgB. 1—8 i MELL kan man svårligen göra, om man ej äger synnerligen tungt vägande skäl för ett sådant antagande. Det viktigaste af

[1] Flock I och IV—XII. Flock IX i denna codex har nämligen blifvit delad i 2, och X i 3 flockar vid redigering af texten till B-kodex.

[2] Jurid. afh. I, sid. 6. MELL, sid. LXII o. LXXVIII f.

Schlyters bevis är, att i KgB 4 pr i MELL säger »*fornæmde laghmæn*», ehuru inga lagmän förut uppräknats i balken, utan endast *laghmanz döme*. Detta skulle visa, att man vid afskrifvandet ur SML glömt bort att ändra det där förekommande »*fyrnæmder lagmæn*», som syftar på de i flock I i denna lag uppräknade lagmännen till *laghmæn af fornæmdum laghmanz dömum.*[1] Men en dylik inadvertens är för visso långt obetydligare än det korrumperade stället i MELL, som redogör för valsättet (KgB 4 § 1). Som bevis för Schlyters mening är det i alla händelser ohållbart, då den, som skrifvit B-kodex, i detta fall lika väl har kunnat afskrifva MELL.

Såsom ytterligare bevis har anförts, att vid redogörelsen för konungens inkomster i MELL (KgB 2) det säges: *sum lagh ok rætter ær*, då B-kodex har *sum lagh ok ræt ær i lande ok laghsaghu huarre* (Fl. II § I). Denna olikhet skulle tydligen visa, att stadgandet i B-kodex ej kunde vara hämtadt från MELL, då det förutsätter olika lagar i de särskilda landskapen.[2] Detta ställe anses hafva blifvit ändradt, då det flyttades till MELL. Att det kunde vara tillagdt i B-kodex, synes man ej ha tänkt sig som möjligt. Detta tillägg är dock helt naturligt, då, såsom vi strax få tillfälle visa, MELL ej på länge i sin helhet blifvit gällande i Södermanland. Då är ju förklarligt, att ett dylikt tillägg gjorts i B-kodex för att tillkännagifva, det stadgandet visserligen gällde i hela landet, men också i hvarje lagsaga, d. v. s. äfven i Södermanland. Ännu ett bevis på denna Södermännens reserverade hållning föreligger i samma flock II i B-kodex (§ 3 artik. 3). Där säges konungen ej få kränka eller fängsla någon, om han ej är förvunnen till det brott, *sum lagh sighia i laghsaghu there gærningin giors.* Motsvarande ställe i MELL (5 § 9) har: *sum lagh sighia ok rikisins rættær.* Vidare säges på samma ställe i B-kodex, att konungen skulle styra med inländska män, *sum gamul lagh ok siðuæne af alder hauer uarit*, då MELL har (KgB 5 § 4) *sum gamul lagh ok rikisins ræter hauer af alder varit.*

Enligt Schlyters mening[3] skulle äfven de historiska notiserna i B-kodex tala för, att SML:s KgB. 2 vore äldre

[1] MELL sid. LXXVIII not. 11. Jfr Jurid. afh. I, s. 6.
[2] Schlyter, Jurid. afh. I, 6 not. Jfr. Hjärne, Förh. mellan landslagens båda redakt. 1884, sid. 3, not 4.
[3] Jurid. Afh. I, sid. 6 not.

än motsvarande ställen i MELL. Den första af dessa lyder: *thæn konunger Suerichis landamære utuiðir ær bætre æn Emunde Slemæ, sum thæt með folscho sinne mykit minscaðe, þa han konunger uar.* Denna upplysning kan omöjligen tillhöra lagen såsom sådan, utan måste vara tillagd af skrifvaren.[1] I alla händelser är den ej af den natur, att den *måste* vara äldre än tillkomsttiden för MELL, snarare tvärt om, då däri möjligen kan ligga ett försvar för Magnus Eriksson och hans eröfringspolitik, som adeln på 1350-talet uppträdde som verksam bekämpare af. I öfrigt andas alla notiser om konungen i B-kodex synnerlig välvilja för honom.

Den andra i texten inskjutna notisen är, att Magnus Eriksson, konung i Sverige, Norge och *Skåne*, 1319 blef vald och tagen till konung på sätt som i flock 2 stadgas, »sum ok gamal richis ræt ok siðuæne af alder hauer uarit um konunga ual thera, æn tho at ual ok eða uaro *æi i laghbokum sua með script utlyster firi hans dagha, sum han nu siæluer i sinne till kömð giorðe ok gaff til goðra eptir döma.*» Meningen är otvifvelaktigt den, att så hade sedan äldre tider gått till vid valet; men detta sätt fanns ej förut så stadgadt i *lagböckerna*, utan detta gjorde först k. Magnus själf, sedan han kom till regeringen, andra till godt exempel. Att med lagböckerna menas MELL, torde väl knappt kunna betvifflas, då ingen till vår tid bevarad handskrift af någon landskapslag, utom SML:s B-kodex, har detta stadgande inryckt i sin text. Vi äga i alla händelser intet enda bevis för, att man tidigare än 1347 varit sysselsatt med kodifieringsarbeten i och för landslagen. Vidare säges straxt därefter på samma sida i B-kodex, att *heðerlicher fyr næmder konunger*, då han 1335 red sin Eriksgata bekom gästning i hvarje landskap, hvilket tydligen visar, att notisen är nedskrifven *efter* denna tid; men medan Magnus ännu var konung i Sverige och *Skåne*, d. s. v. *före* 1361, då Magnus förlorade Skåne och upphörde att kalla sig konung öfver denna provins.[2]

Innan vi redogöra för olikheterna emellan flock 2 i KgB i B-kodex och motsvarande ställen i MELL (KgB 1—8), vilja vi anföra några omständigheter, hvilka tala för,

[1] Antingen den, som skrifvit B-codex, eller möjligen den, som skrifvit hans »Vorlage», hvilken den förre möjligen endast slafviskt afskrifvit.
[2] Se föregående not.

att den, som skrifvit B-kodex, haft en annan s. k. »Vorlage» framför sig, då han nedskref denna flock. Härvid har man först att fästa sig vid förkortningen af ordet konung. Före KgB 2 (fol. 3—11 v.) förkortas det *konūg(er)* 3 gånger[1] och *konung'* 1 gång.[2] Däremot i KgB 2 förekommer den förra af dessa förkortningar 16 gånger, den senare 5 gånger. Dessutom användes i samma flock förkortningen *konūg'* 2 gånger[3] och *koñ.* 22 gånger. Af dessa abbreviaturer användes sedermera koñ. regelbundet i hela handskriften, då vi däremot ej lyckats finna förkortningen *konūg'* någon gång på annat ställe. Vidare bör nämnas, att de 2 *æ*, som förekomma i ordet *næær*,[4] bilda en besynnerlig sammanskrifning, som ej anträffats i någon annan flock, hvartill kommer att *og* i ordet *almoghe* (fol. 14 v.) är sammanskrifvet i denna flock, hvilket ej är händelsen på något annat ställe, om man undantager i ordet *moghu* (fol. 32 v.), o. s. v.

* * *

En redogörelse för olikheterna emellan flock 2 i KgB i B-kodex och motsvarande ställen i MELL (KgB 1—8) är af synnerligt intresse för vårt ämne, men vi kunna dock här ej redogöra för alla afvikelser, utan måste inskränka oss till några af de viktigaste.

I B-kodex står, att konungen äger råda öfver *borghum ok landum* etc. Det förra af dessa ord saknas i den äldsta af de handskrifter (A-kodex) af MELL, som Schlyter lagt till grund för sin edition af landslagen och sätter till midten af 1300-talet; men förekommer däremot i dem, som äro yngre.[5] Vid redogörelsen för rösternas afgifvande vid konungavalet säger MELL, att Upplands-lagman och de, med honom äro, äga att först »*han til kunungx döma*», och så de öfriga lagmännen, hvilka därefter uppräknas. B-kodex saknar däremot de citerade orden och förbigår uppräknandet af lagmännen; men sätter i senare fallet i stället: *Sum þe*

[1] Fol. 4, 11, 12.
[2] Fol. 8 v.
[3] Fol. 13 v. och 15 v.
[4] Fol. 14 v., 15.
[5] Man skulle häraf vara benägen att tro, det ordet *borghum* kommit in senare i MELL och därifrån i B-kodex af SML, alldenstund det saknas i den äldsta handskriften af MELL (A-kodex).

fyrra næmdir æru. Att dessa afvikelser skulle bero blott på *tillägg* till den text, som föreligger i B-kodex, gjorda i och för MELL:s kodifiering, är för visso lika underligt, som om man påstode, att nedan omtalade korrumperade ställe i MELL skulle med afsikt blifvit så formuleradt, då man i och för lagredaktionen hämtade det från B-kodex' text.

Schlyters påstående,[1] att nyss anförda bestämmelse om, att Upplandslagmannen och hans män skulle först »döma» konung, i MELL kommit på en plats dit det ej hör, anser jag mig ej behöfva vederlägga, ty klart är, att det är uppländingarnes gamla företrädesrätt att *först* få skrida till val och förklara den, de vilja hafva, dömd till konung, som här betonas. Att B-kodex saknar denna bestämmelse är ju förklarligt, då södermännen naturligen ej voro angelägna om att i sin lagbok betona Upplandslagmannens företrädesrätt vid valet. Den saknade uppräkningen af lagmännen talar också för, att vid utskrifvandet af B-kodex man uteslutit densamma, så mycket mer som lagmännen voro upptagna i balkens första flock.

Bestämmelsen om själfva valsättet, som i MELL fått följande obegripliga formulering: »Huilken en af inrikis föddum ok hælst af kunungæ sunum æn þæ til æru, af allum þessum laghmanna röstum *ællæ ok flæstum laghmannum til næmdum*, varþær til konungx takin, skulu fornæmde laghmæn han til kunungx döma», har däremot i B-kodex sin riktiga lydelse. Där heter det nämligen i stället för de ofvan kursiverade orden på följande sätt: *ok lanzmanna till næmda eller ok flæstum.* Att man vid kodifieringen af MELL skulle med afsikt ha vidtagit den ofvan anförda olyckliga förändringen, omöjliggöres af den omständigheten, att MELL på ett annat ställe (KgB 5 § 9) har: »þaghar han (ɔ: konunger) ær af *laghmannum ok landzmannum sua valdær* ok til kunungx dömder, ok hauer eþa sina gangit, sum för ær sakt, þa ær han laghliker kununger iuir alt Suerike», hvilket tydligen hänvisar på föregående och nyss anförda bestämmelse i den lydelse den äger i B-kodex af SML. Det sist citerade återfinnes också med ett par obetydliga afvikelser alldeles lika i B-kodex, hvadan det korrumperade stället i MELL skall läsas såsom i nämnda kodex.

[1] MELL, sid. LXXIX—LXXXI.

Att man vid kodifieringen af KgB i MELL skulle hafva slarfvigt afskrifvit B-kodex' text torde ej kunna antagas som möjligt. Troligen har det däremot gått så till, att den, som skrifvit kap. 2 KgB i *B-kodex*, haft framför sig själfva originalhandskriften af MELL eller en noggrann afskrift af denna, då han i SML infört detta ställe ur landslagen; men de till vår tid bevarade handskrifterna af MELL hafva däremot blifvit kopierade efter en slarfvig afskrift af sagda lag, hvilket är enda förklaringsgrunden till att B-kodex har en klar och tydlig bestämmelse om valsättet, då handskrifterna af MELL hafva korrumperad text. Tilläggas bör, att af öfriga olikheter emellan B-kodex, fl. 2, och MELL kan tydligen ses, att dessa ej äro beroende af tillfälligheter, utan äro afsiktliga, d. v. s. dessa olikheter äro tydligen beroende därpå, att södermännen vid godkännandet af de bestämmelser, som finnas uttalade i oftanämnde flock 2 i B-kodex, gjorde vissa förbehåll och yrkade på vissa modifikationer. Detta skulle förklara de förefintliga faktiska olikheterna emellan KgB, fl. 2, i B-kodex och KgB 1—8 i MELL. Det är gifvet, att södermännen godkänt landslagens stadganden om konungaval och Eriksgata samt kröning etc, för så vidt det ej uppenbarligen stred emot deras rättssedvänjor, ty annars hade dessa stadganden ej upptagits i B-kodex såsom gällande för södermännen. Man får nämligen ej tänka sig, att den, som skrifvit denna kodex, gjort de tillägg han själf behagat, för så vidt de öfvade inflytande på rättsstadgandenas innebörd, om de ej varit erkända af södermännen såsom gällande i deras landskap, B-kodex visar nämligen, hvad som verkligen var södermännens rätt i *samma ögonblick* den nedskrefs. Att det i fl. 2 KgB upptagna till en början blef det enda man godkände och tillämpade af MELL, visar, det södermannen ej voro med om att för sin del godkänna hela MELL. Att så ej heller varit händelsen, finna vi äfven af urkunderna.

Redan Tengberg[1] påvisar, det »*Sudermanna lagh*» tillämpades i Södermanland ännu 1365—66. De bref, han i detta fall stöder sig på, förvaras i riksarkivet. I det ena, dat. $^{26}/_{11}$ 1365, upplåtes jord *meth fastom oc Sudhermannæ laghum*, hvarvid äfven *viđervarumän* enligt denna lag uppräk-

[1] Anf. a. sid. 77.

nas. Det andra är ett af häradshöfdingen Karl Ingebjörnsson i Åkerbo härad utfärdadt fastebref å öfverlåtelse af jord också *meth fastom oc Sudhermannæ laghum.* Formen för fastebrefvet visar äfven, det SML tillämpas.

Från 1300-talet skulle vi kunna anföra flera bref, som antyda, det provinsens lag fortfarande tillämpades i privaträttsligt hänseende; men vi vilja endast inskränka oss till att nämna, det 1380 $^{25}/_{10}$ nämnas i Staffan Ulfssons dombref *2 vidervarumän*[1] och en *domare* i Silbohärad.[2] Af vida större intresse äro dock några bref från 1401—1411. 1401$^{20}/_{3}$ gör Niclis Jönsson ett jordaskifte med domprost Joan, då den förre säger: *ther meth tha haver han givith mich til vilda atta marc redho pæninga.*[3] 1411$^{24}/_{9}$ utfärdar häradshöfding Niclis Björnsson i Ösby ett fastebref å nyssnämnda jordaskifte emellan Niclis Jonsson och domprost Joan i Strängnäs. Niclis Jonssons son, Karl Nilsson, hade dock efter faderns död ej velat stå fast vid bytet, utan »hindrade», som det heter, bytet för domprost Joans' efterträdare, domprost Björn. »Oc for thy att ey skulle offtermeer hinder a the samw iordh koma, gaff for:de her Biørn for:nom Karle Niclisson *siæx marc til wilda*», som han erkände sig hafva uppburit, »oc for:de Karl fastadhe for:nom herra Biørne the foresagdho tw øresland iordh, twa pæninga minna, i forscrefnom Glomastom *æffter landz laghum* a rættom thinx stadh oc thinxdagh.» 12 fastemän och 2 vidervarumän nämnas.[4]

Att SML och ingen annan här tillämpas, är obestridligt, då denna lag är den enda, som stadgar om *wilder* vid skifte. I öfrigt visa också anförda bref, att skiftet gjorts efter denna lag, ty jordabalken, fl. 8 i B-kodex,[5] säger som följer: *Skipta mæn eghnum sua at fult gifs gen fullu ok likt ær mote liku. uæri thæt byrða loter hans sum han hauer innan skipt. Stander siðan skipti thæt nat ok manað. þa ær thæt laghstandit. Kunnu uildir mellum skipti giuas. uil thæn ryua sum gaf. haui firigiuit pænningum sinum. sua ok æn han fullar æi skipti. þa uæri thæt ogilt. Vil ok thæn ryua*

[1] Om köp stadgar nämligen SML (JoB XII § 1 i A-kodex och JoB XVIII § 1 i B-kodex (fol. 32) följande: *Viðir køp eller skipti sculu uæra tolf fastar. ok tue uiðeruaru mæn the sculu a thingi eller fori kirku sokn giuas.*

[2] Orig. på pergam. i UB.

[3] Sv. Diplom. fr. 1401, I, n. 39, jfr. n. 1123.

[4] Sv. Diplom. fr. 1401, II n, 1474.

[5] B-kodex fol. 32. Schlyter, SML sid. 78.

sum uildir tok. giui atter uildir eller uiti atter gifua med samu fastum uið skipti uaru.»

Något sådant stadgande finnes hvarken i MELL eller någon annan landskapslag. Vi ha ej heller påträffat något bref rörande jord i annat landskap, där *vilder* nämnes; men däremot i flera *äldre* bref rörande jordaskiften i Södermanland, hvilka bref äro till formen alldeles lika de anförda från 1401—1411.[1]

Vi vilja ytterligare anföra några bref från 1400-talet, som visa, att SML ännu tillämpas. Så gifver fogden på Gripsholms slott Claus Zamow, fast han *ej är riddare*, kanske ej ens väpnare, sin hustru *100 mark lödig* till morgongåfva, då landslagen på det bestämdaste förbjuder *riddare* att gifva mer än *40 mark lödig.*[2] Vidare uppräknas såsom vittnen 12 fastemän och *2 widherwaromæn*, hvilket äfven strider mot bestämmelserna i MELL, som säger,[3] att det är 12 fastemän, som äro vittnen samt *þrættande þæn sum före skil* (d. s. v. skall tala). Däremot öfverensstämmer rättshandlingen med SML, ty *vm giptar maal* stadgas där:[4] »Nu scal bruðgummi bruð sina a hinderdagh heðra ok morghingif henni giua. *giuir i eghnum. uitin thæt fastar ok forskiæla mæn.»*

Ett köpebref af 1415 $^{2}/_{2}$ är synnerligen upplysande i frågan om SML:s sena tillämpning. Benkta Bosdotter (Natt och Dag) säljer till sin broder Nils Bosson jord i Oppunda härad, hvarvid hon yttrar: »och bidher jach *hær[e]zhøfdhinga oc fogotha, domare oc lensmen*, thet I wel gørin oc giffwen honum fastabreff, *epter thy war lanzlagh vth vijsa*, i Vppunde hæredhe oc gørin honum ther fulla skæl oc alla vppa thettha for:da goz, swasom honom bør ath haffva.»[5] I ett annat samma dag utfärdadt köpebref användes samma uttryck, ehuru fastebrefvet här säges skola gifvas: *i thy samo hæredhe, som gozet ligger vthi, efter thy var lanzlagh*

---

[1] Dessa bref äro från åren 1323 $^{15}/_{2}$, 1334 $^{23}/_{1}$, 1338 $^{6}/_{12}$. *SD* n. 2385 3024—25, 3401. Där omtalas *vilder* vid bytet samt 2 vidervarumän och 12 fastemän.

[2] MELL, Gift. B. X pr.

[3] Gift. B. X § 3.

[4] B-kodex fol. 21.

[5] Sv. Diplom. fr. 1401, III n. 2039. På sätt vi här ofvan gjort, måste texten interpunkteras, d. v. s.: *i Vppunde hæredhe* måste hänföras till *fastabreff* och ej till *epter thy war lanzlagh vth vijsa*, på sätt som utgifvaren interpunkterat. Detta framgår genom en jämförelse med följande n. 2040.

vthvisar. Detta är naturligen, oafsedt uttrycket *var landzlagh*, fullkomligt stridande emot MELL, som för öfrigt[1] stadgar, att det *endast* är *häradshöfdingen*, som utfärdar fastebref. Fogde, domare och länsman har enligt denna lag intet att göra med saken. Till sist vilja vi anföra att ännu 1458 $^{21}/_{1}$ nämnas domare i yttre Tör och 1472 $^{22}/_{1}$ en dylik i Oppunda härad.[2]

Flera exempel skulle kunna anföras, men det sagda torde vara nog. Att af de anförda exemplen draga den slutsatsen, det landslagen ännu vid medeltidens slut i intet fall tillämpades i Södermanland vore dock för djärft; ty visst är, att många af de stadganden, som förefinnas i landslagen likväl blifvit tillämpade i Södermanland. Så t. ex. gifver Erik Karlsson 1420 $^{21}/_{10}$ sin fru gods i Södermanland i morgongåfva *æpter allom rættom lanzlaghum, som dandæmæn uw plægha morghongaffwo giffwa.*[3] Formerna äro här landslagens. Vidare säges 1470 $^{5}/_{7}$ en morgongåfva å jord i Södermanland vara gifven *aa rættom hindersdaag, som Swериges lagh wtwisa.*[4]

Dessa skenbara motsägelser blifva förklarliga, då man besinnar, att landslagens alla bestämmelser i Södermanland aldrig blifvit i sin *helhet* gällande, utan endast de som öfverensstämde med södermännens uråldriga rättssedvänjor och sådana, som de funno för godt att godkänna, då stormännen såsom lagmän och häradshöfdingar under tidens lopp önska dem antagna i och för ernående af likformighet i rättskipningen inom de olika landskapen. Att södermännen tydligen med motvilja ville hos sig tillämpa landslagens bestämmelser, är ganska naturligt, ty MELL skiljer sig till sitt innehåll mycket från SML, men öfverensstämmer däremot i hög grad med ÖGL och UplL. Att östgötar och uppländingar därför kände sig hemmastadda beträffande MELL:s stadganden, är naturligt och förklarar den omständigheten, att man har bevis på, att lagen eller rättare de i den upptagna rättssedvänjorna redan tidigt hos dem tillämpades i vidsträckt mån, om också ej i hela sin vidd, då södermännen däremot, efter hvad vi sökt visa,

[1] Eghno B. XII o. XX.
[2] Orig. på pergam. i UB.
[3] Sv. Diplom. fr. 1401, III, n. 2829.
[4] Orig. på pergam. i UB.

ställde sig betydligt afvisande gent emot MELL, något som äfven västgötar och värmländingar gjorde, hvarpå vi äfven skulle kunna anföra talrika bevis.

Till sist vilja vi betona, att man genom ett mer ingående studium af förhållandet emellan landskapslagarna och landslagen kommer till den slutsatsen, *att*, såsom förhållandet är emellan stadslagen och de respektive städernas egna rättssedvänjor, landslagen hvarken någonstädes på en gång blifvit definitivt antagen i hela sin vidd eller förblifvit oberoende af vidare provinsiell lagstiftning under prejudikatets form, vidare *att* man i praktiken endast tillämpade de bestämmelser i densamma, som öfverensstämde med äldre praxis eller man med tiden ansåg vara för sig fördelaktigare, än de stadganden man förut följt, samt slutligen *att* man lika litet får betrakta en handskrift af landslagen som en handskrift af någon landskapslag såsom en en gång för alla gällande lag, om dess innehåll också i sin helhet tillämpades i ett visst landskap, utan den visar endast, hvad som ansågs vara gällande praxis i det ögonblick handskriften nedskrefs, för så vidt man ej bevisligen har endast en helt privat uppteckning framför sig. Genom ett dylikt åskådningssätt undviker man lättare den moderna uppfattningen af gällande lag och stadfäst lagbok.

Strödda meddelanden och aktstycken.

De nyaste åsikterna om Erik den helige.

Genom reformationen miste Erik den helige sin helgongloria, men den medeltida uppfattningen af hans kungsgärning har blifvit trodd och stått så godt som orubbad allt intill våra dagar.

Den nya tiden bröt nämligen stafven öfver den af en Sigtunaprior, Israel Erlandsson, i början på 1300-talet upprättade mirakelsamlingen, »Miracula S:ti Erici», men lät Eriks lefnadsteckning, »Vita Erici» eller Erikslegenden, af okänd författare och osäkert datum, stå oantastad. Vår tid, som i så mycket har omgestaltat det gamla, tenderar till att i mirakelsamlingen se en skildring af verkliga tilldragelser, låt vara förorsakade af självbedrägeri,[1] under det legendens trovärdighet blifvit på det häftigaste angripen. Då denna intill sista tiden varit hufvudkällan för Erik den heliges historia, så inses däraf, att den gamla uppfattningen om Erik i hufvudsak också står och faller med legenden.

Det är kandidat Knut Stjerna, som i en nyligen utkommen uppsats sökt visa, att Erikslegenden är såsom *historisk* källa så godt som värdelös,[2] en uppfattning som blifvit motsagd af kand. C. M. Kjellberg i Finsk Tidskrift.[3] Det följande är ett försök att redogöra för de senaste åsikterna i denna fråga.

Det är onekligen en enkel, praktisk och lättfattlig metod Stjerna tillämpar i sin kritik. Han letar fram de källor, som beröra eller bort beröra Erik den helige, väger deras värde samt jämför därpå deras utsago med motsvarande ställen i legenden och kommer hufvudsakligen härigenom, såsom redan sagts, till den öfvertygelsen, att så godt som alla legendens uppgifter äro falska.

---

[1] Jämför H. Schück, Gamla Papper 2:a serien, uppsatsen »Ett helgon».

[2] K. Stjerna, Erik den helige. En sagohistorisk studie. Lund 1898.

[3] Erik den helige i historien och legenden, Finsk Tidskrift T. XXXXV. Kjellberg uppvisar först och främst, att legendens rent yttre omständigheter ej äro stridande med uppfattningen af densamma såsom historisk källa.

Legenden uppgifver sålunda bland annat *falskeligen:*
att Erik regerat i tio år;
att Erik varit särdeles kyrkligt sinnad
att Erik byggt Uppsala domkyrka;
att Erik varit lagstiftare;
att Erik företagit ett korståg till Finland.

Mycket talar för att Stjernas uppfattning i åtskilligt är riktig, och vissa legendens uppgifter kunna knappast ej ens förklaras därmed, att dess författare antages hafva skrifvit på en tid, då någon riksenhet i egentlig bemärkelse ännu ej existerade, och därför skulle kunna anses hafva endast tagit hänsyn till uppländska förhållanden. Man har nämligen (senast Kjellberg) genom ett sådant antagande velat förklara legendens uppgift, att Erik regerat i tio år, samt sökt stödja densamma genom att påpeka af Saxo omtalade tvistigheter emellan Svear och Götar vid den påflige legaten Nicolaus' af Albano försök att upprätta en svensk ärkebiskopsstol. Emot en sådan uppfattning framhåller Stjerna ett bref från Anastasius IV af 1154, där Sverker kallas Rex »Swechie»[1] samt den prosaiska krönikans ord: »Karl . . . var valder til konungh aff göthom för än sancte Erik valdes j Uplandh». Ehuru den prosaiska krönikans ord ingalunda kunna anses bindande,[2] göra dock dessa motskäl, allrahelst till dem kan läggas legendens egna ord, att Eriks val skedde »regno vacante»,[3] hvarmed ju måste afses tronledigheten vid Sverkers död 1156, att uppgiften om Eriks 10-åriga regering knappast kan afse ens uppländska förhållanden.[4] Legendens utsaga på denna punkt kan alltså ingalunda anses bevisad, snarare tvärt om.

Att Eriks välde åtminstone under någon tid efter Sverkers död 1156 sträckt sig öfver Västergötland kan anses såsom säkert.[5] Ett stadfästelsebref, utfärdadt af Erik Knutsson till förmån för munkarne i Nydala, ger vid handen, att Erik dessutom varit konung öfver vissa delar af Småland.[6]

Stjerna uppkastar i sin afhandling äfven jäf mot Erik den heliges fromhet och anför såsom bevis härför hufvudsakligen, att Erik, enligt en dansk klosterberättelse, uppträdt fientligt emot munkarne i Varnhem.[7] Kjellberg söker motbevisa Stjerna genom att anföra det nyss omtalade Erik Knutssons stadfästelsebref, där det bland annat heter: »Ego Ericus dei gracia sweorum rex & princeps notifico . . . me perpetua donatione dedisse monachis de nouaualle sicut predecessores mei S. E.

---

[1] Stjerna, som följer svenskt diplomatarium (38), har här felaktigt årtalet 1153. Jfr Rydberg, Sverges Traktater s. 74. Kjellberg uppvisar att detta bref måste anses återspegla 1152 års svenska förhållanden.

[2] Jfr Schück, Svensk Litteraturhist. Sthlm 1890 sid. 125.

[3] SRS. II, s. 272.

[4] Erik den helige synes dock redan tidigt hafva intagit en framstående social ställning, enär hans giftermål med en ättling till Inge den äldre bör hafva skett snarare före än efter 1150. Jfr SD. 825.

[5] VGL:s konungalängd (SRS. I, sid. 11), SRD. IV, sid. 458.

[6] SD. 139.

[7] Stjerna, sid. 5.

K. & Kanutus atque Swerco reges magnifici fecerunt.[1] Då med bokstafven E här måste afses Erik den helige, följer ju tydligen, menar Kjellberg, att Erik den helige varit en munkarne bevågen konung. Ehuru brefvets sannfärdighet ej kan direkt förnekas, är tydligt, att man måste upptaga just orden »sicut predecessores mei S. E. K. & Kanutus atque Swerco — — — fecerunt» med en viss försiktighet, enär man ju ej alltid var så nogräknad, när det gällde att styrka anspråk genom att åberopa gångna tider. Huru som helst kan brefvet dock ej bevisa mera, än att Erik den helige *vid ett visst tillfälle* stadfäst en föregångares gåfva, och *behöfver* det alltså ej stå i strid med anförda danska klosterberättelse, som gör det troligt, att Erik haft del i förföljelsen mot varnhemsmunkarne, men å andra sidan upplyser, att konungen så väl som drottningen omsider blifvit mildare stämda mot kristendomen.[2]

Äfven andra omständigheter synas mig tyda på att legenden ej opartiskt skildrar Eriks förhållande till kristendomen.

Att Erik, åtminstone före det han blef konung, varit mindre from, skulle man möjligtvis kunna sluta till af följande ord i en af legendredaktionerna: »*Sidhan han kom till valdha*, hedhradhe han mykyt gudh»[3] o. s. v. Ett stöd för en dylik uppfattning anser jag också finnas i utbrottet af de Sverkerska och Erikska ättornas strider. Erik synes mig nämligen vara vald på ett i förhållande till kristendomen vida konservativare program än hvad t. ex. Karl Sverkersson kan hafva varit.

Flera kulturella omständigheter tyda nämligen på att större delen af Svealand och särskildt Uppland intager i afseende på den nya tron gent emot Götaland en konservativ hållning. I Uppland fortlefver så, t. ex. ända in på 1100-talet, långt kraftigare än annorstädes den gamla, med rötter i hedendomen, gängse seden att resa runstenar. Kyrkorna i Uppland från dessa tider äro vidare ej såsom i Götaland i full öfverensstämmelse med den samtida västerländska kyrkans kraf, i det de på förra stället blott utgöras af en rektangulär byggnad utan kor (med tillbyggnaderna af sakristia och vapenhus). Dessa kulturgrupper synas mig visa, att kristendomen i Uppland ej såsom i Götaland haft samma kraft att uttränga de gamla formerna och skapa nya sådana, lämpade efter sitt eget väsende. Att förhållandena skulle gestalta sig så är ju också helt naturligt på grund af Svea- och Götalands olika yttre förbindelser under dessa och de närmast föregående tiderna, i det ju götarne, särskildt Västergötland, stodo i liflig beröring med kristna folk, som stodo öfver dem i kultur, under det Svearne på sina färder i Österväg *hufvudsakligen* träffade hedniska stammar. Åtskilligt tyder alltså på att Erik i början af sin regering var endast på sin höjd en ljum kristen men att ett omslag i hans förhållande till den nya läran omsider inträdde.

[1] SD. 139.
[2] Detta omslag bör hafva inträffat något år efter 1158. Jfr Stjerna, sid. 5 f.
[3] SRS, II. s. 318.

Legendens ord äro alltså, ej heller med afseende på Eriks fromhet, fullt exakta och tillförlitliga.

Erik har, säger Stjerna vidare, ej såsom legenden uppgifver, byggt gamla Uppsala domkyrka. Redan i ett föredrag i våras visade jag, att legenden aldrig säger något sådant utan blott omtalar, att Erik sökte fullborda det kyrkobygge i Gamla Uppsala, som forna konungar, »hans förfäder,[1] och bördamän funderat hafde och något opå bygdt».

Stjerna bestrider likaledes legendens uppgift, att Erik utöfvat någon lagstiftande verksamhet, och anser de stadganden, som tillskrifvas Erik, härröra från långt äldre tider. Denna Stjernas invändning synes mig på af de af honom anförda skälen befogad, om man också ej, såsom Stjerna, torde kunna förneka möjligheten af Eriks lagstiftningsåtgöranden, på grund af att konungen vid denna tid ej kan antagas hafva haft en dylik befogenhet, enär de nya rättsbestämmelsernas tillkomst under dessa utvecklingstider väl voro i hög grad beroende af konungens makt och anseende. Några bevisligen tidigare uppgifter härom än legendens eller några af denna oberoende källor, som bekräfta Eriks lagstiftningsverksamhet, känna vi ej.[2]

Legendens uppgift synes mig här alltså högst tvifvelaktig, om den också knappast bevisligen kan sägas vara falsk.

Stjerna söker vidare framhålla sannolikheten af att Erik aldrig företagit något korståg till Finland. Något direkt bevis härför kan han ej prestera, men han anser tidens inbördes tronstrider och Eriks föga kristliga sinnelag göra ett sådant korståg knappast antagligt. Då emellertid ett påfvebref från (trol.) 1171[3] omtalar, att sådana tåg företagits före nämnda år, men vi ej veta hvem som företagit dem, ligger det ju nära till hands att i denna skrifvelse se en bekräftelse på legendens uppgift. En härfärd från Uppland till närmaste trakten af Finland var ju under dessa tider hvarken något ovanligt ej heller något som behöfde kräfva så stora förberedelser.[4] I hvad mån inre stridigheter, såsom Stjerna antager, skulle hafva förhindrat en sådan Finlandsfärd synes mig omöjligt att afgöra, enär vi för närvarande känna så ytterst obetydligt om dessa.

Tiden efter Eriks död till nämnda påfveskrifvelse tyckes dessutom likaledes varit synnerligen orolig.

Att legenden i analogi med andra af sina uppgifter dock förstorat och förhärligat denna Eriks härfärd, är ju mycket möjligt,

---

[1] Kjellberg har pointerat detta genom att uppvisa de olika legendredaktionernas ord i denna sak. Tidn. Uppsala 12 april 1898. Stjernas uppgift om kyrkans obetydlighet motsäges af Kjellbergs gräfningar i Gamla Uppsala, som visa, att kyrkan åtminstone varit anlagd i stor skala. Se Upplands Fornminnesförenings Tidskrift 1896.

[2] Kjellberg anför ett stadgande i ÖGL:s Drp. B. XIV., som skulle kunna strida häremot, men torde den Erik, som där nämnes, syfta på Erik Läspe (Freudenthal, ÖGL., sid. 74 not 5.)

[3] ST. 46.

[4] Jfr Montelius, När kommo svenskarne till Finland? (Finsk Tidskrift 1898 h. 2.)

för att ej säga troligt. I denna punkt äro alltså sannolikheterna för närvarande större för än emot.[1]

Synnerligen viktig för uppfattningen af Erik den helige äro naturligtvis omständigheterna vid Eriks död.

Har Erik lidit martyrdöden?

Nej, säger Stjerna. Jo, menar Kjellberg.

Bägge synas härvidlag lägga hufvudvikten på om Erik blifvit halshuggen eller ej.

Stjerna anser, att legendens uppgift om Eriks halshuggning är lånad från historien om »Ericus peregrinus», en munk, som på Adams af Bremen tid led martyrdöden vid Flottsund, samt säger: »högst egendomlig är den skymfliga behandling man lät konung Eriks lik undergå».

Kjellberg anmärker, att halshuggningen har sin naturliga förklaring däruti, att Eriks fiender ville göra sig förvissade om konungens död samt att »legenden ej alls nämner, att Eriks lik undergick någon skymflig behandling utan endast att man gaf honom sår på sår och lät afhugga hans hufvud, då han redan var halfdöd». Under det den förra anmärkningen synes mig fullt berättigad, förefaller ju den senare invändningen högst egendomlig, då Kjellberg stödjer den på följande ord i legenden: »in ipsum iam seminecem amplius sævientes et *ludibria exercentes* reverendum caput ejus *irreverenter* absciderunt!»

Hufvudvikten i frågan om Eriks martyrdöd, sådan den af legenden framställes, synes mig dock ligga icke i frågan, huruvida Erik halshöggs utan vidare eller om det skedde på ett grymt sätt, utan i hans död, *sedd i samband med* legendens berättelse om hvad som timade närmast före densamma.[2]

Huruvida denna legendens berättelse åter igen är sann, synes mig för närvarande så godt som omöjligt att afgöra. Flera omständigheter tyda dock på att i densamma finnes åtminstone en historisk kärna.[3]

Af det nu anförda synes mig framgå:

att man med af legenden oberoende källor på så godt som ingen punkt kan styrka dennas *fulla* trovärdighet;

att legenden i åtskilliga afseenden, såsom då fråga är om utsträckningen af Eriks regering samt hans fromhet, bevisligen återger det verkliga förhållandet till förmån för Erik den helige;

[1] Jfr ock Innocentius' III bref i Historiallinen Arkisto II, sid. 31 samt Vita S:ti Henrici (SRS. II, sid. 332).

[2] Knut den helige m. fl. äro bevis härpå. Att Magnus Henriksson, Eriks baneman, redan 1161 bragtes om lifvet, har helt säkert också i ej ringa grad inverkat på Eriks helgonrykte.

[3] Så t. ex. tyckes traditionen om Eriks död redan tidigt vara fäst vid nuvarande Uppsala, i det ett bref (SD. 876), skrifvet senast 1278, omtalar en »ecclesia S:ti Erici» i nuvarande Uppsala (Arusia). Anmärkas kan ock, att Bondekyrkan, i hvars närhet Erik säges hafva dött, vid slutet af 1100-talet eller början af 1200-talet fått hela midtelskeppets öfre del tillbyggd. Möjligt är, att kyrkan blifvit förstörd under den strid, som 1160 utkämpades. Kyrkor användes ju under medeltiden ofta vid försvar (jfr Hildebrand, H., Sveriges medeltid II, s. 671 ff.)

att intet legendens påstående för närvarande kan bevisas vara i *sin helhet* falsk.

Af hvilka omständigheter man synes mig vara berättigad att draga den slutsatsen, att Erikslegenden i det hela taget är en på historisk basis byggd men afgjordt till Eriks förmån partisk skildring af Erik den heliges lif.

* * *

Då Stjerna på så godt som alla punkter förnekar legendens trovärdighet, följer ju däraf, om hans bevisföring är sann, att det skall finnas andra faktorer till detta helgonrykte än de i legenden angifna.

Stjerna gör sig ock i sin afhandling stor möda att uppvisa dessa.

Adams ord om Ericus perigrinus: »martyrii palmam capitis abscisione meruit» anser Stjerna gifva förklaringen till att Erik *kunnat* blifva helig. Att han också verkligen *blifvit* det stora nationalhelgonet, beror åter igen, menar nämnde författare, därpå, att Erik i själfva verket är ingen mer eller mindre än den särskildt i östra och södra Skandinavien dyrkade guden Frö. Namnet »Erik, den alltid mäktige, den allsmäktige, är endast ett skärpande af betydelsen af Freyer, herren, styresmannen, fólcvaldr goþa.» Genom den obetydlige konung Eriks död vid Uppsala, där Frö-Erik framför allt hade dyrkats, lefde den gamla Frökulten åter upp, fast under kristen förklädnad.

Paraleller härtill finnas. Så t. ex. är Olof den helige, arftagare till Thor, Norges nationalgud, liksom hela helgondyrkan i viss mån blott är en fortsättning af den antika polyteismen.

I Erikslegenden återfinna vi också dragen af Frö: Frös bild fördes landet kring för god åring. Med kristendomen ändrade denna sed karaktär och blef Eriksgatan.

I Uppland hängde dock det gamla längre och segare i. På Eriksdagen fördes under hela medeltiden Eriksskrinet och Eriksfanan ut från Uppsala för att helga »frukten medh på Jorden.»

Bönderna gjorde sig själfva Eriksfanor för samma ändamål. Det bekanta ordspråket »Erik ger ax och Olof kaka» är en sen erinring om samma sak.

Frö säges liksom Erik varit lagstiftare, Eriks finlandståg återfinnes hos de tidigare »Fröshypostaserna». Vanlande, Visbur, Agne hade alla gjort samma färd.

Sådan är i största korthet, enligt Stjerna, orsaken till att Erik blifvit det stora helgonet.

Jag kan ej här närmare ingå i en granskning af denna del af Stjernas uppsats, men åtskilligt synes mig vara beaktansvärdt, om jag också ej kan gilla allt. Att t. ex. Erik peregrinus så att säga gått upp i Erik den helige synes mig antagligt. Liknande företeelser,

där en starkare uttränger en svagare, erbjuda ju både Olofsdyrkan i Norge och Knutsdyrkan i Danmark för att ej tala om paraleller i det alldagliga lifvet. Att en del hedna begrepp fått kristen hallstämpel i och genom helgonkulten är ju och något alltför vanligt för att kunna motsägas, då det gäller Erik den helige.

Frågan synes mig blott vara, *i hvad mån* detta har skett. Att såsom Stjerna söka identitet emellan Erik och Frö på hvarje ställe, där Erik säges utfört en handling, som också tillägges Frö, synes mig dock ingalunda berättigadt, allrahelst hufvuddragen i Eriks lifsgärning ej bevisligen äro uppdiktade.

Synnerligen viktiga för uppfattningen af Erik den helige äro naturligtvis de spår, vi kunna finna af hans helgondyrkan. Kjellberg, som söker häfda legendens så godt som fulla trovärdighet och i hufvudsak håller på den gamla uppfattningen af Erik den helige, söker ock i den förut omnämnda uppsatsen bevisa, att Eriks helgonrykte kan spåras redan i ett påfvebref från 1171. Påfven Alexander III skrifver i detta bref, som är ställdt till »karissimo in Christo filio K. illustri Sveorum et Gothorum regi et venerabilibus fratribus episcopis et dilectis filiis, nobili viro duci, universo clero et populo per Gothiam» bland annat följande: »Denique quiddam audivimus, quod magno nobis fuit horrori, quod quidam inter vos sunt, qui dyabolica fraude decepti, hominem quendam in potacione et ebrietate occisum quasi sanctum, more infidelium, venerantur, cūm vix eciam pro talibus in suis ebrietatibus interemptis orare permittat ecclesia. Dicit enim apostolus, quoniam ebriosi regnum Dei non possidebunt, unde a potacionibus et ebrietatibus, si regnum Dei habere desideratis, vos continere oportet, et hominem illum de cetero colere in periculum animarum vestrarum nullatenus presumatis, cum, eciam si signa et miracula per eum plurimo fierent, non liceret nobis pro sancto absque auctoritate Romane ecclesie eum publice venerari.»

Kjellberg anser nu, att dessa ord syfta på Erik den helige, hvilken skulle öfverraskats vid en gillefest, därför att den under Karl Sverkersson tillsatte förste svenske ärkebiskopen Stefan, som efter Karls död tyckes blifvit fördrifven af dennes efterträdare, Erik den heliges son Knut, bevisligen varit i Rom något af åren 1168 eller 1169 och där förhandlat med påfven om danska och egna angelägenheter. Tydligt är, menar Kjellberg, att Stefan vid detta tillfälle sökt nedsätta minnet af Knut Erikssons fader samt att den religiösa fest, vid hvilken Erik den helige stupade och vid hvilken det troligen gick hett till, förmodligen af Stefan har skildrats såsom ett dryckeslag. Brefvet självt skulle stödja ett sådant antagande, då det om en af brefdragarne enligt Kjellberg heter: »plurimum laboravit ad sedem apostolicam». Så långt Kjellberg.

Ehuru det ju är högst antagligt, att Stefan sökt hos påfven bringa Knut Eriksson och hvad till honom hörde i misskredit, synes mig åtskilligt omöjliggöra, att ifrågavarande ställe i påfvebrefvet kan syfta på Erik den helige, emedan nämnda bref är att hänföra till *1172 i stället för 1171* och påfvens ställning till det stefanska och

det erikska partiet 1172 är en helt annan än både 1169, eller tiden för ärkebiskop Stefans besök i Rom, och 1171. Jag skall här nedan söka visa detta. Alexander III:s intresse för Norden var väl vid denna tid, då striden emellan påfve och kejsare rasade, hufvudsakligen af politisk art. Att Knut Lavards kanonisation inträffade kort efter det Valdemar, som en tid stått på det kejserliga partiets sida,[1] kommit på vänskaplig fot med Alexander III, var nog ingen tillfällighet, liksom ärkebiskop Stefans mäkling emellan konung Valdemar och Erling Skakke helt säkert ej var föranledd af blott och bart fredskärlek utan innerst hade politiska driffjädrar.

Ett fredsslut emellan Valdemar och Erling Skakke befordrade ju Stefans egna planer, då Erling Skakke troligen stått i godt förhållande till Knut Erikssons parti.[2]

Det ligger då nära till hands att antaga, att Stefan efter sin äfven för Valdemar gynnsamma romresa och efter åvägabringandet af fredsslutet mellan Valdemar och Erling Skakke 1171 åter kunnat vara i besittning af sitt ämbete. Ett par påfvebref rörande svenska förhållanden, utfärdade i Tusculanum sept. 1171 samt ställda till Stefan och dennes lydbiskopar, samt Stefan, lydbiskoparne och jarlen Guttorm med förbigående af konung Knut Eriksson visa att så äfven varit förhållandet.[3]

Af dessa bref tyckes alltså framgå, att Stefan 1171 åter var i besittning af sitt ämbete men konungen ej erkänd af påfven.[4] Det af K. framhållna påfvebrefvet (ST. 49) visar emellertid *en alldeles motsatt politisk situation* till septemberbrefven af 1171. I detta bref, som Rydberg synes mig med full rätt ha daterat till 1172,[5] skrifver nämligen påfven till konungen öfver Svea och Göta land, biskoparne, jarlen (som ej namngifves), hela klerus och folket i Götaland. Ärkebiskopen nämnes däremot ej här. Konungen har nu efter många strider besegrat sina fiender och kommit i besittning af tronen[6] och sändt tvenne män till Rom för att vinna påfvens bekräftelse på den nyvunna makten, hvilket efter hvad brefvet visar också lyckats. Det ifrågavarande brefvet är alltså utfärdadt i en

[1] Jfr Olrik, Konge og Præsterstand. II, sid. 66.

[2] Saxo omtalar åtminstone, att Erling Skakkes motparti sökte hjälp hos Karl Sverkersson, Knut Erikssons gamle motståndare.

[3] ST. I, s. 47, 46.

[4] Att påfven skrifvit dessa bref med kännedom om förhållandena i Sverige vid denna tid framgår af SD. 57, 58. Om det af K. framhållna brefvet som är skrifvet i juli, skulle kunna, såsom K. menar, hänföras till 1171, skulle det ju i tiden gå före nu senast nämnda bref, som äro utfärdade i september 1171 (1172?), hvaraf åter med samma metod i bevisföringen (adressen), som den K. använder skulle följa, att påfven, ifrån att 1169 stått på Stefans sida 1171, i juli öfvergått till Knut Erikssons parti för att i sept. samma år kasta om! Dessutom skulle af ett sådant antagande bli en följd, att Knut Eriksson redan i förra hälften af 1171 kommit i besittning af makten, hvilket ju strider emot tillförlitliga uppgifter (jfr SRS. s. 12, 24, 48, 84, 89; SRD III, s. 71.)

[5] ST. I, s. 98.

[6] Jfr VGL:s Konungalängd (SRS. I).

för *Knut Eriksson gynnsam men för Stefan och det sverkerskapartiet ogynnsam tidpunkt.* Påfvens förbud att dyrka som helgon någon, som dött i dryckenskap, borde därför, långt ifrån att ha afseende på Erik den helige,[1] väl åsyfta någon, som tillhört det sverkerska partiet. Att så är, styrkes ännu ytterligare, ej allenast af att brefvet är, såsom förut nämndt, ställdt till »universo clero et populo »*per Gothiam*», d. v. s. det gamla sverkerska partiets hufvudort, utan äfven däraf, att prästen Richard och hans följeslagare sägas hafva förhandlat om brefvets innehåll (»latores presencium») och då af vissa skäl i synnerhet helgonfrågan. Då K. slutligen ser ett stöd för sin uppfattning däruti, att konung Knuts och biskoparnes sändebud Richard haft »förhandlingar, som att döma af påfvens eget yttrande varit mycket mödosamma (plurimum laboravit ad sedem apostolicam;)» så måste väl detta bero på någon lapsus från K:s sida, enär ett viktigt ord i hans citat saknas. I sin helhet lyder detta ställe i påfvebrefvet: »super visitacione vestra, qua nos in multis necessitatibus vestris et ecclesie per Richardum presbiterum et alium socium suum latores presencium visitastis, graciarum uobis reddimus acciones, et presbiterum qui pro uobis ad sedem apostolicam veniendo plurimum laborauit, uobis attencius in Domino commendamus».

Påfven anbefaller alltså Richard i konungens åtanke helt enkelt därför att denne *uträttat mycket för Knut genom att komma till Rom* (pro vobis ad sedem apostolicam veniendo plurimum laboravit). Att påfven med detta, såsom K. söker göra troligt, velat säga, att Richard haft mycket mödosamma förhandlingar i Rom och ej lyckats rentvå Eriks minne, är ju, synes mig, otänkbart. Meningen är i och för sig fullt tydlig och blir det ännu mer, om den ses i samband med det omslag, hvarom brefven af 1171 och 1172 vittna.

Att vi därför i detta påfvebref skulle kunna spåra Eriks gryende helgonrykte, synes mig alltså vara mera än tvifvelaktigt.

Det första bevisliga vittnesbördet om helgonet Erik torde däremot vara en i statens historiska museum förvarad pergamentsskrift: »Liber ecclesiæ valentunensis», som å sin sista sida bär årtalet 1198.[2]

Denna bok, som bland annat innehåller ett kalendarium eller martyrologium, uppptager här för den 18 maj namnet Erik. Ehuru något om hans helgonrykte vittnande epitet här saknas, tyder ju dock det, att hans namn förekommer bland de öfriga helgonens, på att Erik vid denna tid haft ett visst helgonanseende. Kalendariet, som af flera skäl torde kunna anses förskrifva sig från nyssnämnda år, har dock med säkerhet nedskrifvits före 1250, enär en

[1] Att »quendam hominem» skulle afse en konung är ju i och för sig något egendomligt.

[2] I ett bref från Celestinus III (skrifvet 1191—1192) skulle man också möjligen kunna spåra Eriks helgonrykte, enär påfven här säger om konungen: »*claræ memoriæ* N. patre suo ab inimicis occiso» (SD. 825). Samma epitet gifves dock Erik Knutsson ST. I, s. 66.

anteckning, som visar en långt yngre piktur än kalendariets, då är gjord.[1]

Striden emellan den Sverkerska och Erikska ätten har naturligtvis betydligt spelat in vid utbildningen af Eriks helgonanseende, och det är också först efter denna strids biläggande, Erik verkligen nämnes något utförligare såsom helgon.[2]

Eriks skrinläggning på 1270-talet jämte ärkesätets samtidiga flyttning från gamla Uppsala till dess nuvarande plats blifva ytterst viktiga moment i helgonets utvecklingshistoria. Från ett uppländskt helgon blir Erik så småningom hela Sveriges främste skyddspatron.

O. Janse.

Till religionsfrihetsfrågans historia vid 1778—1779 års riksdag.

Tillägg.

Först efter nedskrifvandet af den uppsats med ofvanstående rubrik, som ingick i Historisk Tidskrifts första häfte för detta år, sattes jag i tillfälle att bedrifva forskningar i Stockholm. Så vidt dessa forskningar före häftets tryckning hade berört äfven religionsfrihetsfrågans historia vid 1778—79 års riksdag, och så vidt detta i öfrigt lät sig göra, inskötos vid korrekturläsningen smärre af dem föranledda anmärkningar i uppsatsens noter. Senare fann jag emellertid åtskilliga nya upplysningar af rätt stort intresse och vikt för ämnet.

Den följande framställningen grundar sig förnämligast på studier i den bekante prosten och hofpredikanten, dr J. Chr. Strickers (1726—1792) innehållsrika och delvis värdefulla brefsamling i Kongl. Biblioteket.

* * *

Huru religionsfrihetens sak genomdrefs i riksdagens trenne lekmannastånd, är redan bekant. Till kompletterande häraf må dock

---

[1] Annerstedt, som i SRS. återgifvit Kalendariets historiska anteckningar, tyckes ha förbisett detta svagt synliga men dock fullt säkra årtal.

[2] Stjerna anför ord ur både VGL:s konungalängd och Sverres saga såsom vittnesbörd om Eriks helgonrykte under förra hälften af 1200-talet. Bägge torde dock vara i *denna punkt* senare, hvilket jag hoppas att framdeles komma i tillfälle att få visa.

anföras hvad den förtjänte domprosten J. Rogberg i Växiö, som deltagit i ständermötet, skrifver i bref till Stricker af den 4 maj 1779. »*Religions* friheten skedde vist af förhastande. Riddarhuset tycktes straxt vara misnögde med sit bifall. Hos Bonden dref Schröderheim spelet. I Borgare Ståndet Schaw med Ekerman. Bisk. Benzelius, som förde an *deputationen*, gorde ei annat, än at påstå thet medstånden ville bli vid wår rena Evangeliska lära, och therom var ingen fråga. Hans medfölje sökte väl at vilja hjelpa, men Schröderheim frågade Pr. Sörström, om han vore ordförande.»

Att Schröderheim öfver hufvud med sådan framgång kunde »drifva spelet hos bonden» berodde dock ej allenast på hans fyndighet. I en egenhändig biljett till Liljencrants skrifver Gustaf III från Strömsholm den 10 oktober 1778, således kort före riksdagens öppnande:[1]

»Monsieur le Baron de Lilliencrants, Schröderheim vous dira que je l'ai choisi pour Secrétaire de l'Ordre des Paysans, et je crois que vous approuverez ce choix. Mais comme, pour tenir ces Messieurs en ordre, il lui faudra leur donner à manger, je lui ai dit qu'il eut à s'adresser à vous pour que vous régliez son tenu. Ce ne sera pas la chère de Lucullus qu'il aura besoin de leur faire, mais il leur faudra de ces bons plats favoris d'Harpagon qui remplissent la panse et nourrissent bien. Aussi je crois que la dépense sera des plus médiocres. — — —»

Hvad Gustaf III här med öfverläggsen abandon omtalar, bekräftar således Gjörwells berättelse[2] om ett omedelbart samband mellan gästfrihet och religionsfrihet i bondeståndet.

Frågans behandling i prästeståndet erbjuder emellertid för oss det största intresset. Besynnerligt nog, ingå ej några utförligare meddelanden härom i den Strickerska brefsamlingen. *En* ny detalj meddelas dock i korrespondensen. Såsom bekant,[3] försökte den religionsfrihetsfientliga majoriteten i prästeståndet i sista stund förhindra ärkebiskopen Mennander att underteckna riksdagsbeslutet. Om den påtryckning, som af majoritetens ledare, Lundabiskopen Celsius, i sådant syfte utöfvades på ärkebiskopen, berättar hofpredikanten Aron Vestén i bref af den 25 maj 1779 från Stockholm följande anekdot: »De sista dagarne af Riksdagen hade Bisk. Celsius flere conferencer med Herr Ärchiebiskopen, ibland hvilka varit någre rätt alfvarsame; ämnet var Discoursen om Religionsfriheten, hvilken han mycket contradicerade, och som han saknade det samma nit hos Öfverste-Prästen, som han sjelf trodde sig böra äga, sade han franchement: att Håfvets välbehag styrde H:r Ä. B: öfvertygelse, och som om enda sonens befordran nekade honom tala till församlingens ro och stillhet.»

---

[1] Gustaf III:s bref till Liljencrants, R. A. — Originalets ortografi, såsom mycket vacklande och felaktig, är här rektifierad och moderniserad.

[2] Se Hist. Tidskrift, 1898, s. 56, not 1. — Jag begagnar tillfället att rätta brefemottagarens namn, som ej var Kempe utan Kämpe.

[3] Odhner, Sveriges historia under Gustaf III, I, sid. 574.

Om utbytet af Strickers brefsamling är obetydligt i denna för öfrigt redan klargjorda del af ämnet, så är det i stället rikligt i den punkt, där mina resultat senast inskränkte sig till blotta hypoteser: i fråga om bedömandet af Bäckerströms och Wallers uppträdande till förmån för religionsfriheten.

Till en början må framhållas, att Strickers korrespondenter känna blott två ifrare i prästeståndet för den af de andra stånden genomförda reformen, Chydenius och Bäckerström. Icke ens den ofvan citerade riksdagsmannen Rogberg vet, att Waller haft sitt finger med i spelet. Det är först efter det Vestén, Wallers svåger, yppat, att Waller var författare till »Supplementet» till Liljencrants' memorial,[1] som Wallers namn förekommer i sammanhang med frågan om religionsfriheten. Af detta förhållande tyckes mig böra dragas den slutsatsen, att Waller, utan att våga eller vilja synas för sina ståndsbröder, skrifvit sitt »Supplement», om hvars tillkomst däremot konungen och Liljencrants näppeligen kunnat vara okunniga.[2] Att Waller följaktligen är en af de ledamöter af prästeståndet, om hvilka Chydenius i sin själfbiografi berättar, att de »sviktade och drogo sig undan... ehuru [de] förut varit däruti så nitiska och verksamma som jag»,[3] kunna vi numera taga för gifvet.

Religionsfriheten var för prästerskapet i allmänhet, och äfven för Strickers prästerliga korrespondenter, en nagel i ögat. Det är därför ej att undra öfver att korrespondenterna rikta en skoningslös kritik mot sina kolleger Chydenius och Bäckerström. Man låter förstå, att de författat sina resp. memorial i syfte att vinna teologie doktorsgraden. Peter Collin, teologie lektor i Växiö, skrifver därifrån den 6 februari 1779: »Fri *religions* öfning är beviljad, hvaremot Präste-Ståndet stridt, utom Chydenius och Bæckerström, som ingen heder hafva af sina *memorialer*, om de ock derigenom bli *Doctores*.» A. Ramstedt, som var sekreterare i Samfundet *Pro Fide & Christianismo*, skrifver den 2 februari från Stockholm: »*Doctorerne* äro ännu icke utnämnde. 2:ne af Ståndet, som förut icke vore påtänkte, torde få hwar sin Sidenhatt just derföre att de så högeligen *recommenderade Rel:* Friheten, om hvilken man varit så ganska mycket angelägen. Preste Ståndets Betänkande har likväl gjordt, att både Adeln och Borgaren ångra sitt tagna beslut.» Prosten M. Gyllenskepp (tecknar sig M. Gs) skrifver den 22 Februari (antagligen från Fridlefstad, där han var kyrkoherde), efter att först ha uttryckt sin tillfredsställelse med prästeståndets protokollsutdrag i frågan: »Jag väntar nu sidste posts *avisor*, för at ther se mycket nytt, och til äfventyrs *Doctores*. Blir *Promotion*, så äro väl Bæckerst. och Chydenius ibland de förste.»

Historikern får icke betrakta dylikt som annat än skvaller, så framt han ej känner faktiska förhållanden, som gifva stöd åt det lösa pratet. Beträffande Chydenius finnes intet sådant, för honom

[1] I det nyss citerade brefvet till Stricker af 25/5 1779.
[2] Jfr Hist. Tidskrift, 1898, s. 56—57.
[3] Chydenius, Politiska skrifter, s. 434.

oförmånligt faktum att anteckna,[1] och hvarje insinuation om egennyttiga bevekelsegrunder hos honom kan därför lugnt tillbakavisas. För öfrigt vilja icke heller alla Strickers korrespondenter bedöma Chydenius lika ogynnsamt, som de tre göra, hvilka vi ofvan lärt känna. Sålunda skrifver den bekante Amerika-prästen Isr. Acrelius, då prost och kyrkoherde i Fellingsbro, i bref från denna ort den 19 mars 1779: »— — — Nu till en Chydenius, den skrifklådige, så har den velat *excellera* med sin *hyperboliska Styl*, på hvad ämne han faller, altid görandes mer eller mindre af et ting, än det kan bära: Mer af tjänstehjons saken och mindre af *Religions* friheten.» Och medan Rogberg som motiv för Bäckerströms handlingssätt alldeles öppet angifver det, hvarom de ofvan anförda korrespondenterna insinuerat, bedömer han, såsom vi strax skola få se, Chydenii ifver för religionsfriheten annorlunda. — Huru ställer sig nu saken beträffande Bäckerström?

En kritisk sammanställning af vissa fakta tycktes mig senast berättiga till antagandet, att Bäckerström inlämnat sitt memorial efter indirekt uppmaning från Gustaf III:s sida, för att påskynda den af Chydenius väckta frågans afgörande. Detta antagande vinner något i styrka genom följande utdrag ur ett Rogbergs bref:[2] »Hvarföre Riksdags arbetet var ledsamt, kan jag ei anförtro pennan nu. Tiden torde thet bättre visa. Här skulle et nytt reg[erings]sätt stadgas, svårt hitta på medelvägen, tå man ei altid fick tala efter öfvertygelse. Beckerström skref vist för sidenhatten, som ändock torde bli oviss. Chydenius tror jag ville mer *videri*, än hans stånd borde tåla. Bägge hade i Ståndet nog *chicaner*.» Men å andra sidan talar mot detta antagande hvad en viss herr P. Mauvert[3] (tecknar sig P. M.) den 28 Januari 1779 skrifver från Kalmar, i hvars närhet Ljungby, Bäckerströms pastorat, ligger:

»Stånden beviljat fri *Religions* öfning. Biskopparne, som varit mot Beckerström och ej ville at Ståndet skulle deltaga i saken emellan honom och Rap[pe] rörande kyrkans våldsamma öpnande, till undersökning med allmogen och Bränvijnspannornas upgifvande,[4] vore emot denna *Religions* utöfning, och ingen vågade af prästerne yttra sig deremot, fast de vore för Konungens tanka, men Beckerström skal hafva utj et dråpeligit *memorial*, som han lemnat till Ärke Biskopen, förklarat nyttan af denna frihet, då von Troil, Fant

---

[1] Jfr Hist. Tidskrift, 1898, s. 57.

[2] Brefvet är odateradt men har enligt anteckning kommit Stricker till handa den 16 februari 1779.

[3] Om denne korrespondents samhällsställning har jag ej lyckats erhålla några uppgifter.

[4] Åsyftas en tvist mellan Bäckerström och landshöfdingen i Kalmar, frih. Carl Rappe, hvilken tvist af den åldrige prosten i Ålem Anders Svebilius utförligt relateras i bref till Stricker af 26/10 1778 och äfven af andra korrespondenter flerstädes omnämnes. Rappe hade emot Bäckerströms vilja trängt in i Ljungby kyrka för att hålla sin stämma med allmogen, och B. hade häröfver klagat hos konsistorium, som skriftväxlat i saken, utan något resultat.

och fl[ere] sen med Beckerström Instämdt. De[t] skall så behagat Konungen, at han upkallat Biskop Schröder, som icke förr, ehuru han sökt, fådt *audience.* Då konungen efterfrågat hvad det var för en präst, denna Beckerström. Och torde just härföre, som det förnimmes, vinna *Doctors* hatten. Hvilket med nästa post torde blifva, med mera, kunogt.»

I ett senare bref af den 13 februari 1779 meddelar samme korrespondent följande:

»Genom En vän har iag änteligen kunnat förskaffa mig afskrift af Probsten Beckerströms *memorial* utj *Religions* saken, hvilket iag än med brefhafvaren min käraste Broder med nöje tillsänder.[1] Jag tycker det är icke så stort och dråpeligit som det varit utropat; mig är berättat at Hr General Rap: skall till Biskoppen sagt at Lili Crants det för honom upsatt, men då Biskoppen svarat at Beckerström kan skrifva bättre än Lilje C: har han svarat: då torde den *Carnaljen* väl få *Doctors* hatten, hvartill han ock än skall vara upförd. — De orden »med Konungens tillstånd», hvarunder iag prikat, skal näst behagat Konungen; då han talar om at Ibland oss sielfva finnes *religions* föragtare, pekas på en Rap: — Cydenij *Memorial,* tyks mig, är långt mera styrkande, och det vill sägas at han endast lånt sit namn dertill, och at fru Fuckt,[2] som öfversätter alla utrikes tidningar i de långa svenska, skal hafva författad Cydeni *memorial.*»

At Mauverts rapporter till Stricker kan dock icke tillerkännas något vitsord, emedan de grunda sig på rykten, om hvilkas tvifvelaktiga eller öfverdrifna beskaffenhet Mauvert själf, såsom synes, kom till insikt i den del han vardt i tillfälle att kontrollera. Mitt antagande om Bäckerströms inspirerande från högre ort kullkastas således icke, men förblir å andra sidan blott ett antagande.

Oberoende häraf uppstår i hvarje fall frågan, om Bäckerström handlat utan öfvertygelse, i egennyttigt syfte. Med stöd af vissa i Bäckerströms biografi gjorda psykologiska iakttagelser framhöll jag senast möjligheten af att så förhållit sig. Det mig numera till buds stående materialet gör denna hypotes mindre djärf och mer grundad, än den först kunde synas.

Låt oss se, hurudana omdömena om Bäckerströms karaktär te sig i den Strickerska brefsamlingen. I ett bref af den 29 maj 1779 till sin styfson Stricker skrifver den 84-årige prosten Anders Svebilius i Ålem, en för sin redbarhet och anspråkslöshet allmänt

---

[1] I motsats till förhållandet med öfriga till brefven hörande bilagor är detta aktstycke försvunnet. — Egendomligt är, att det exemplar af Bäckerströms memorial jag funnit i Naumannska samlingen har just de ord understreckade, som längre fram i detta bref angifvas vara »prickade». Då härtill kommer, att registret till den volym, där memorialet i fråga förekommer, är skrifvet med Strickers lättigenkännliga handstil, synes det således vara just denna Mauverts afskrift, som nu finnes i Helsingfors och föranledt mina forskningar i detta ämne.

[2] Härmed menas synbarligen fru Elsa Fougt, född Momma. Det af brefskrifvaren återgifna ryktet är naturligtvis ett fantasifoster.

högaktad fridens man:[1] »Jag har nu 2:ne Dina kära bref, det förra af d. 1 och det senare af 22 *hujus* . . . . .[2] dock hjertel. beder Du uhrsäcktar mina fel och många svagheter och stora skröpligheter. Du har intet förargat Dig öfver Beckerströms *memorial* om fr[ia] *Religions* författningen; om Du visste omständigheterna, dem jag icke orckar skrifva, så undrade [Du] intet therpå: Ty mannen har samma tankar som både Du och jag hafva, öfver det, att thet ej vore skedt — — —.» Rogbergs kategoriska påstående, att Bäckerström »skref för sidenhatten», hafva vi redan lärt känna. Collin skrifver från Växiö den 3 april 1779 med anledning af doktorspromotionen: »Bæckerström känner jag ganska väl, samt finner hans nyfikenhet enlig med dess *ambition*.» Mauvert i Kalmar berättar i sitt redan citerade bref af den 13 februari 1779: »Beckerströms *Memorial* blef icke tryckt. Han var i Staden i torsdag, mycket dryg och stortalig efter folkets berettelse, han är ogement högmodig.» — Att Bäckerström icke vågade stå för de i hans memorial uttalade åsikterna, utan hörde till dem som, enligt Chydenii ord, »sviktade och drogo sig undan», då religionsfriheten hårdt ansattes i prästeståndet, ådagalägges af ett Rogbergs bref af den 20 februari 1779, där det bl. a. heter: »Beckerström talade aldrig i Ståndet.»

Dessa uttalanden om Bäckerström och hans personlighet äro, såsom synes, allt annat än förmånliga, och jag har ej i Strickers brefsamling påträffat något enda i annan riktning gående omdöme. Sammanställa vi nu detta med hvad vi för öfrigt hafva oss bekant om Bäckerström,[3] och framför allt med hans religionsfrihetsmemorials karaktärslösa halt, så blir intrycket onekligen det, att Bäckerström efter all sannolikhet handlat af för själfva saken främmande motiv.

Sannolikheten blir så mycket större, som Bäckerström veterligen hade dubbel anledning att på ett behagligt sätt uppträda i den konungen så ömt om hjärtat liggande religionsfrihetssaken. Han erhöll därigenom icke blott större utsikter till befordran och utmärkelser; han utplånade också det ogynnsamma intryck, hans ofvan berörda strid med landshöfding Rappe kvarlämnat hos höga vederbörande.[4] Med detta för ögonen anser jag sannolikheten gränsa till visshet.

---

[1] Svebilius hade t. ex. tvenne gånger, senast just 1779, undanbedt sig den honom erbjudna doktorsvärdigheten. — Löfgren, Tjänstemän vid församlingarna i Kalmar stift, s. 505.

[2] Brefvet är mycket svårläst för den darrande handstilens skull. Detta ställe har jag ej lyckats dechiffrera.

[3] Se Hist. Tidskrift, 1898, ss. 51 o. 59.

[4] Om detta sistnämnda förhållande skrifver Rogberg 20/2 1779: »Han [Bäckerström] ville nog ha Ståndet att ingå emot *Gen.* Rappes sockne-stämmor i kyrkorne. Thet var dock så mycket mindre försicktigt som *Gen.* klagat på Cons. hos Kgn och Cons. redan fått skrapa. Felet låg hos Bisk., som värkel. *privatim* gifvet *Gen.* lof ther til, fast han sedan ville neka; är nog klen.»

Bäckerström utnämndes, såsom vi veta, till teologie doktor efter riksdagen 1779.[1] Att hans uppträdande för religionsfriheten, och ingenting annat, föranledt denna utnämning, därpå behöfva vi ej längre tvifla. Bäckerströms litterära och öfriga förtjänster tyckas nämligen ingalunda hafva varit af den art, att de skulle kunnat motivera densamma.

Såsom läsaren kanske erinrar sig, utgjordes ett af Bäckerströms få och små litterära alster af en öfversättning af Pontoppidans danska katekes. Boken utkom 1764 i Kalmar och vardt i N:o 65 af Salvii Lärda Tidningar för 1766 föremål för ett bedömande. Kritikern sade rent ut, »att den är mycket ofullkomlig och oriktig; ty några och 60 frågor uti danska hufvudskriften äro uti öfversättningen alldeles uteslutne och en del orätt tolkade«. — — — »Jag önskar för min del,» slutade den anonyme kritikern sin anmälan, »att vi kunde snart få en riktigare och fullständigare öfversättning af detta vackra arbete.»[2] På denna kritik svarade Bäckerström i N:o 74 af samma tidning, »att man dock i Kalmar ej på 240 sidor kunna trycka så mycket, som på 208 blifvit utgifvet i Köpenhamn. Orsaken har varit denna: att på det förra stället ej funnits tillgång på så små stilar och så stort papper.» I svaret framhölls vidare, att de uteslutna styckena voro af mindre betydelse och att den svenska upplagan ej innehåller »något som är anstöteligt, i hvilket fall det aldrig kan sägas om en bok, att hon är ofullkomlig och oriktig, så framt man ej med flit vill pådikta henne slikt, för att bringa henne i misstroende.»[3] Ett svagare försvar kan man icke gärna tänka sig! — Såsom i hög grad torftig måste också bevisföringen i Bäckerströms religionsfrihetsmemorial betecknas. För öfrigt hade ej Bäckerström gjort sig bemärkt som riksdagsman — denna var hans första riksdag, och under den talade han aldrig. Som församlingsherde hade däremot Bäckerström vid ett tillfälle ådragit sig offentlig uppmärksamhet för sitt nit. Men dessvärre var uppmärksamheten föga smickrande för honom, och nitet ovist. Bäckerström hade för bekämpandet af den i hans församling, likasom öfver hufvud i Kalmar län, hemligt florerande husbehofsbränningen, samt i öfverensstämmelse med ett af direktionen för kronobränneri-

---

[1] Utnämningen publicerades den 25 februari i Posttidningen. Jag har beträffande Bäckerström och Waller i min tidigare uppsats oriktigt uppgifvit, att de utnämndes under riksdagen (se Hist. Tidskrift, 1898, s. 59.)

[2] Med anledning häraf skrifver Stricker i den kuriösa cirkulär (»klubb»)-skriftväxlingen $^{23}/_{8}$ 1766: »Erkebiskop. Måg Bäckerström lärer ej tycka särdeles wäl om den *observat.*, som i Lärda Tidningen är gord öf. des öfversättn. af Pontoppid. *Cateches.*»

[3] Svaret var anonymt. I anledning häraf frågar J. Öller (e. o. hofpredikant, sedermera ord. hofpredikant och kyrkoherde i Jemshög) i den ofvan citerade skriftväxlingen $^{27}/_{9}$ 1766: »Mån Beckerström sielf har svarat på *Critiquen* öfver des öfversättning af Pontoppidans *Cateches?*» Härtill svarar Stricker samma dag: »Ja, Bæckerstr. har svarat på *Critiquen* sielf och *Directeuren* [Stricker] hade besvär at inlämna den; tycker Herr N:o 4 [Öller] at den är et mästerstycke? Jag tyckte den var nog klen.»

erna utfärdadt bref till konsistorierna af den 2 Juli 1778,[1] förmått Ljungby och Hossmo församlingsbor att ingå en förening. Denna förening grundade han på ett i hög grad motbjudande angifvelsesystem och drakoniska straffbestämmelser för de skyldige och alla i bränningen på något vis delaktiga,[2] — principer som voro ännu hårdare tillämpade än i bränneridirektionens i början af år 1778 framställda, men hvarken af justitierevisionen eller af Kongl. Majestät godkända förslag.[3] Med rätta blef därför Bäckerström skarpt klandrad i pressen för dessa sina åtgärder. Det försvar som såg dagen kort därpå gör ett högst otillfredsställande intryck,[4] och eftervärlden måste instämma i prosten, sedermera teol. professorn E. J. Almquists dom i bref till Stricker af den 5 november 1778: »Beckerström har tagit sig illa fram med sin Lagstiftning emot Lönnbrännerier uti Ljungby, som synes af *Dagel. Allehanda. Bona mens bi fuit?*»

Dock, i alla dessa omständigheter ligger ännu intet direkt bevis för mitt påstående, att Bäckerströms doktorsutnämning haft sin grund i inlämnandet af memorialet för religionsfrihet. Ett sådant bevis af otvetydigaste slag lämnar oss däremot Bäckerströms förman, biskop C. G. Schröder, som från Kalmar den 25 mars 1779 skrifver till Stricker:» Liungbyensis var wisserl. eij påtänkt till den nu vundne hedren; men *Memorialet* värkade så mycket. Jag nekar icke, at det ju roade mig i hänseende til dens hot, som ropade at både han och jag skulle blifva olyckelige vid denna Riksdagen.[5] Stiftets *postulater* angående våra kyrkors fredande blefvo dock eij afgiorde.»

---

[1] Se Wilskman, Ecclesiastique Werk, II, 834 f.

[2] Sålunda skulle grannar fritt få anställa husvisitation hos hvarandra och ansvara för att den med lönnbränning sysslande hemmansbrukaren lämnade halfva årsgrödan af allt utsäde till fattigstugan (§§ 1—3); kyrkoherden i församlingen »på minsta anledning, antingen af rykte, eller enskildt förtrolig underrättelse, som våra Lärare merendels ärhålla, om laster, som tyvärr ibland oss kunna föröfvas,» vara berättigad att själf eller genom ombud anställa rannsakning där lönnbränning »säges bedrifvas» (§ 6); socknens fattiga, i synnerhet tiggarne, »uppmuntras at efterse, utspana och hos Prästerna gifva tilkänna »om lönnbränning föröfvas (prosten utlofvar för sådan angifvelse 10 rdr till fattigkassan, hvaraf hälften genast tillfaller angifvaren (§ 7); torpare, undantags- och backstuguhjon blifva sina torp m. m. förlustiga »genast och innan laga fardag» (§ 4); tjänstehjon i hus, där lönnbränning idkas, plikta halfva årslönen till fattigkassan och utsättas för allehanda smälek vid kyrkogång och vid äktenskaps ingående, äfven från prästerskapets sida (§ 5) — Se Dagligt Allehanda för 1778, N:r 209, där hela föreningsakten publiceras. Jfr äfven Fischerström, Nya Svenska Economiska Dictionnairen, III, 280, där denna förening blott berömmes för sina goda verkningar.

[3] Se härom Odhner, a. a., I, 506. — Ljungby och Hossmo förening tyckes ha undgått Odhners uppmärksamhet. I dennes arbete omnämnas (I, 507, not 3) ett par andra, men mindre karaktäristiska exempel på dylika föreningar.

[4] Polemiken fördes i Dagligt Allehanda för 1778, N:is 243 och 257.

[5] Syftar på landshöfding Rappe.

Vi lämna härmed Bäckerströms sak för att upptaga frågan, huruvida äfven Waller till äfventyrs handlat af mindre aktningsvärda motiv.

Wallers uppträdande till förmån för religionsfriheten var, såsom vi sett, till en början okändt för Strickers korrespondenter, och i följd häraf sakna dessa anledning att kritisera Waller. När emellertid Rogberg, antagligen genom Stricker, underrättats om Wallers författarskap till »Supplementet», tvekar han icke att tillskrifva dennes uppträdande liknande bevekelsegrunder som Bäckerströms. »Stackars Waller!», utbrister han i ett postskriptum till bref af den 29 maj 1779, »så skulle han giöra sig förtient til *Doctors* hatten på *religionens* bekostnad.» Och då Rogberg senare får veta, att Waller författat ytterligare en broschyr i saken, skrifver han den 4 december 1779, efter att hafva bedömt denna: »Prost. Waller tyckes vilja bereda sig en spik til en Biskops hatt, med sin *religions* frihet.»

Vestén tager dock Waller i försvar för dylika insinuationer. I bref från Stockholm af den 18 November 1779 skrifver han till Stricker: »I sommars var jag på några dagar rest till Örebro att besöka mine syskon. Svåger Waller var då syslosatt med besvarande på den sidst utkomne skriften rörande *Religions* friheten, och hvilken jag nu ser vara tryckt. Han synes ifrigt nitälska för detta ämne, och trodde jag i början, att det endast förorsakades af behagsjuka hos Höge Vederbörande, men har sedermera funnit att hvad han skrifvit är rena alfvar och grundadt på hans en gång fattade öfvertygelse. — — — Den sidst ifrån honom emanerade skriften, som nu är tryckt under titul: *Svagheten af de uti trycket utgifne tankar* etc., läste jag i manuscript och fann henne åtminstone sådan, att saken kan både försvaras och motsägas. Herr Doctorn torde redan hafva läst henne med samma reflexion. Under sidsta Prästmöte i Stregnäs berättade Waller sig hos Biskop: Dr Benzelius hafva förmärkt nog kallsinnighet, af hvad orsak vet han intet; hedrades likväl med utnämnande till Præses nästa möte, hvilket han åtagit sig. På Gripsholm viste han sig äfven och fick genom HåfCancellern Bar: Sparre den nåden att tala med Hans Maj:t, då äfven frågan varit om Religions friheten och hvad Prästerskapet tycker därom.»

Visserligen är Vestén jäfvig, men vi hafva i hvarje fall, på sakens nuvarande ståndpunkt, ingen rätt att beskylla Waller för att af omtanke om sin karriär hafva handlat mot sin öfvertygelse. Ett osympatiskt drag hos Waller är emellertid den inställsamma tillgifvenheten gentemot konung och hof. Att denna karaktärsegenskap *kunnat* föra honom att dagtinga med sin öfvertygelse, måste jag, trots Vesténs förnekande, vidhålla. Detta ter sig så mycket mer möjligt, som Wallers tillvägagående i religionsfrihetsfrågan under riksdagen, såsom vi sett, kännetecknades af bristande öppenhet. — Huru »behaglig» Gustaf III fann Waller efter riksdagen, visar ej blott doktorsutnämningen, utan ock konungens tanke att göra »Troil, Waller

eller Fanten» till biskop i Linköping.[1] — Att Waller som förmåga stod vida öfver Bäckerström behöfver väl knappast tilläggas.

I sin berättelse om Wallers audiens hos konungen nämner Vestén, att Gustaf III frågat Waller efter prästerskapets tanke om religionsfriheten. Vi skola jämväl uppställa samma fråga: hvilken var opinionen bland prästerskapet i detta afseende?

Det är ett bekant faktum, och har äfven ur de brefutdrag jag meddelat tydligt framgått, att prästerskapet öfver hufvud med stort missnöje mottog reformen. Till och med Vestén, som dock uttalar sig så varsamt som möjligt, säger i ett bref af den 25 maj 1779: »Effecten af vår beviljade fria Religions öfning har ännu intet varit så särdeles lycklig, att inlåcka Rike utrikes familler.» I det allmänna veropet blanda sig dock några lugnande stämmor. Collin i Växiö skrifver den 6 februari 1779, således kort efter riksdagens afslutande: »Denna *religions* frihet blir dock så inskränckt, at hon föga synes kunna skada. De främmande få aldrig nyttja tryckfriheten, och aldrig komma til några Ämbeten.» Och Acrelius skrifver den 19 mars, åberopande sin utländska erfarenhet: »Ändock jag måste *admirera* Utdraget af Pr. St. *Protoc.* om *tolerancen*, ser hvar och en, som känner den saken i utrikes orter, at *Catholiquer* ej äro farligare än at upbudas till stränga lagar: deras *Laici* gå icke in i *Controverser*, icke hafvande bruk af Bibelen, följande *Fidem Carbonariam:* deras *Jesuiter* uträtta ej mycket här: Lycka till sådana innevånare i *Carlshamn*,[2] de lärer ej komma för fete dit, om så skulle ske. Celsius *auctor* till *Memorialet*, hvarpå Utdraget var ställdt emot Chydenius, hade bordt i detta och några andra omständigheter nyttja andras samråd, eljest mästerl.»

Den upprörda stämningen bland prästerskapet höll länge i sig. Man kan se detta bland annat däraf, att hvarken Chydenius eller Waller återvaldes till riksdagsmän vare sig vid 1786 eller 1789 års riksdagar (Bäckerström hade aflidit redan i januari 1786). Till 1792 års riksdag valdes Chydenius, men Waller fick vänta till 1800, innan hans riksdagsmandat förnyades.

Huru man på visst håll bedömde 1778—79 års riksdag i allmänhet visar följande smädeepigram, som under benämningen »sagan»

---

[1] Bref till Schröderheim från Aachen 20/7 1780. — Schröderheim fann dock Waller mindre lämplig. »För Wallers hjerta har jag mycket förlorat förtroendet», skrifver han till svar 3/8 1780, »sedan han i höstas så otidigt anklagade Benzelius. Uti hufvudstadens och politikens sköte, bland ett gräligt [Tegnérs läsart »gräsligt» är visst oriktig; jfr Geijer, Gustavianska papperen, II, 210: »grälaktigt»] borgerskap tror jag honom äfven så litet skicklig, som jag tror honom blifva det på en biskopsstol, skild från magnater och conferenser. Han synes icke hafva att klaga, om han skulle afbida Benzelius i Strengnäs, under hvars stift han hörer.» Schröderheim, Skrifter, utg. af E. Tegnér, ss. 185 o. 187. — Hvilken anklagelse emot biskop Benzelius här åsyftas, är mig icke bekant. Stod denna måhända i sammanhang med den af Vestén omnämnda audiensen på Gripsholm, samma höst 1779?

[2] Strickers församling.

återsändes till Stricker i ett bref från J. Lind, kyrkoherde i Ousby och Loushult:

»Summan af 1779 års Riksdagsbeslut.

Adeln antog Classificationen
Prästen indifference i Religionen
Borgaren i sin Handel den systematiske Confusionen
Bonden all den proponerade Contributionen
Och Arlequinsdrägten hela Nationen.»

Helsingfors, Stansvik, i Juni 1898.

Georg Schauman.

Ur Jon Jonssons vandringsbok.

1582—1620.

I k. Bibliotekets biografiska samling påträffade nyligen bibliotekarien Wieselgren en hittills föga uppmärksammad och till innehållet förgäten handskrift med ofvan angifna titel. Det är en mindre volym, ungefär i duodesformat, i nyare tid ombunden, med de gamla permarnes skinnbeklädnad påklistrad sidorna. 27 blad upptagas af den egentliga dagboken, som synes föreligga i en senare gjord renskrift.[1] De första och sista bladen fyllas hufvudsakligen af familjeanteckningar, uppgifter om barns, barnbarns, föräldrars födelseår, dödsår, giftermålsår o. s. v. Man finner midt bland dessa en anteckning om Gustaf Adolfs död i slaget »strax vid Lybzigh uthi Tyslandh, där hann medh sitt hierteblodh måtte bekräfta och sitt blodh rinna för thet helige evangelium emot the jesuiter och papister. Gudh hans siäll frögde och låte oss komma tillhopa uthi en evigh frögdh och glädie. Amen». På ett annat ställe, i slutet af boken, finnes följande anteckning:

Thetta är nyttigt och gått att vetha.

Trettiotre daghar om året för them skola alla menniskior taga sigh till vara, förty the äro ganska skadelige, som thenn hedniske mestaren skrifver. Hvilke menniskior, som blifva siuke på the daghar, the få siällan bot eller aldrigh. Men hvilken menniskia som blifver föd på någon af thesse daghar, thenn lefver icke länge. Lefver honn, thå får honn stor armott. Hvilken som fester heller håller bröllop på någon af thessa daghar, honom sker aldrigh gått. Item hvilken menniskia som flyttier af it hus och i it annat hus, thenn menniskia är

[1] Synbarligen med egenhändiga tillägg af förf.

altidh bedröfvat. Item the som vandra af it landh och in igenn, the tappa eller lida armott. Mann skall icke kiöpa eller sälia på the daghar, icke gifva sigh heller till rätta medh någon.

Dagarne äro följande: 1, 2, 4, 6, 11, 12, 29 januari; 11, 17, 18 februari; 1, 4, 14, 15 mars; 10, 17, 18 april; 1, 15, 18 maj; 6 juni; 17, 21 juli; 10, 18 augusti; 10, 18 september; 6 oktober; 6, 10 november samt 6, 11, 18 december.

Hyllar antecknaren sålunda i detta afseende tidens öfvertro, gör han det äfven i annat afseende. Åtminstone antecknar han samvetsgrant, huru barnen voro födda under kräftans, oxens, fiskarnes tecken o. s. v.

En mängd blad i handskriften äro oskrifna.

Vandringsbokens ägare har det intetsägande namnet Jon Jonsson. Fadren, »herr Jon Jonsson», var, såsom sonen uppgifver, kyrkoherde i Vissefjärda, dog 1620 vid 90 års ålder, hade varit tre gånger gift och haft sjutton barn. Modren hörde till den bekanta småländska knapesläkten Hjort till Elmteryd, hvars medlemmar under 1500-talet ständigt möta bland Smålandsfrälset. Måhända var det från detta håll den unge Jon ärfde äfventyrs- och krigslusten. Han slog nämligen presten ur hågen och gaf sig, aderton år gammal, ut till hans furstl. nåde hertig Karl, som han sedan med få afbrott följde till slutet af 1605, då han blef faktor öfver vapensmidet i Arboga, Eskilstuna och Nerike.[1] Därmed var hans lifs romantik slut, och hans anteckningar förlora hädanefter ock sitt egentliga intresse. 1612 blef han både tullnär, faktor och fogde i Arboga, blef emellertid af med sina tjänster 1613, men blef 1614 tullnär i Vesterås. Längre fram finner man honom än som rådman, än som borgmästare i Arboga. Dödsåret är okändt, men han lefde ännu 1663, då hans hustru dog.

Jon Jonsson gifte sig redan vid 23 års ålder och hade en stor skara barn, af hvilka dock många dogo vid späd ålder. De öfverlefvande kallade sig Palmgren. Huruvida släkten fortlefvat på manssidan är icke bekant. Döttrarne gifte in sig i borgerliga familjer. En linie har hofintendenten Örnberg lyckats följa genom familjerna Pahl och Furtenbach till den ännu lefvande släkten Alexanderson; en annan leder till släkten Palmroth.

Jon Jonsson synes ha börjat som en ung man med ganska vaket öga, som uppfattade omgifningarna, och med en hand, som ej tycktes varit alltför ovan att föra pennan. Delvis torde hans »vandringar» vara skildrade ur minnet, delvis, såsom då han angifver bestämda data, synas de förutsätta samtida anteckningar. Det var visserligen en ringa plats han intog i hans furstliga nådes följe, och de iakt-

[1] Uppgiften, att han 1605 blef »ståthållare» på Gripsholm, torde, hvad titeln angår, vara öfverdrifven.

tågelser han gjort, har han gjort som en man ur hopen. Det är hvad som skett och sagts i hans omedelbara närhet, som han omtalar, och han har ej kommit i tillfälle att se händelserna ofvanifrån eller i stort. Några viktiga historiska upplysningar har han sålunda egentligen icke att meddela. Vandringsboken har sin hufvudbetydelse som ett kulturhistoriskt dokument men saknar som sådant icke intresse. Den märkligaste händelse, författaren var med om, var slaget vid Kirkholm, och hvad han därom berättar förtjänar att jämföras med andra skildringar af slaget. Det var ingen ärorik strid för svenskarne, det framgår till fullo äfven ur unge Jons naiva betraktelser. Han tyckes ha befunnit sig i hertigens närhet; märkvärdigt nog har han icke ett ord om Henrik Wredes självuppoffrande bragd. Den har undgått honom i stridens eller flyktens tumult, och kanske han ansåg sig själf ha lika mycken andel i hertigens räddning.

Med år 1605 förlorar, som sagdt, vandringsboken allmännare intresse. Det är Jon Jonssons verksamhet som »smedernas regent» eller en och annan resa med »bössor, harnesk, värjor, trummor, luntor, bly, krut, spetsar, hillebarder» och annan krigsmateriel till hären under danska kriget, som är föremål för de närmaste årens anteckningar. Sin karakter af »vandringsbok» bibehålla dock anteckningarna till det sista. Åren 1614—1619 omtala nästan endast hans resor som tullnär mellan Arboga och Vesterås eller till Stockholm för att aflägga räkenskap. Enda egentliga undantaget gör hans resa till Gustaf Adolfs kröningsriksdag; han omtalar i sammanhang därmed, hvilka som blefvo riddare och teologie doktorer.

Det är sålunda anteckningarna för åren 1582—1605, som i det följande meddelas. Några smärre modifikationer i fråga om interpunktering och stafning äro vidtagna.

* * *

Enn Vandringz book, sampt af hvadh härkomst at jagh komminn ähr, såsom ock huro lyckiann hafver sigh emot migh förhållit uthi dhenne jemmerdals vandrande, ifrånn mijnn födilse, till — — —
Korteligenn förfatat.

Anno 1582 om odens dagenn för påska daagh, som var dhen 11 Aprilis, Solen var ingongen i åxsen den 10 Aprilis, dagsins teckn var skytten, blef jagh Jon Jonssonn födh uthi Smålandh i Konungha härat uthi Vijssefiärda prestagårdh.

Mijnn fadher heeter Här Jon Jonsonn, och ähr hann födh i Smålandh uthi Synnerbo härat uthi Giöterijdh sockn, och hafver hann varit kiörkioherde uthi för:de Vijssefiärda sockn vti 50 åhr.

Mijnn moder heter Catarina Nilss dotter, Nilss Isaacksons dotter på Ellmetarijdh, i Smålandh.

Och hafver mijnn fadher haft 3 hustrur; medh dhenn första hafver hann haft fem barnn och medh mijnn modher Catarina Nilss dotter hafver hann haft 12 barnn, och dhenn tredie, som vaar saligh här Anders efterlefverska i Smålandh i Södra Möre uthi Moretorp, hadhe hann ingen baarnn medh, efter honn vaar gammull, och ähr alle för:de mijne syskonn alle döde, så när som enn broder, heter Isaac Jonsonn, blef[1] dödh 1620 in Augusti[1] och en syster, Merta Jons dotter.

Och när jagh nu så stor och till ålders kommin vaar, hafver mijnn fader låtit migh lära hemma mijna små catecismi stöcker och sedann på mijtt siunde åhr sant migh till Calmarna i skolann, där iagh en tijdh långh vaar, och någonn tijdh där efter hafver jagh dragitt till Östergötlandh uthi Lijnkiöpingz skola, där jagh vaar et åhr, och sedann drogh jagh till Vexiö skola, där jagh vaar ock et åhr, och drogh så sedhann till mijnn fader och blef när honom et åhr. Då betänchte jagh mig at dhet icke var rådeligitt at vaara länge hemma hooss mijna föräldrar, lade så rådh med mijna föräldrar, hvadh jagh skulle tagha mig före, efter jagh då icke länger hadhe lust till at studera, och besluto så dhet rådit, at jagh skulle begifva migh uthi H. F. N. hertigh Caarlss tiänist.

Anno 1601 drogh jagh till Calmarna, och handlade medh enn cappetenn, Larss Brems benembdt, at hann ville låta migh stijgha på hans skep, efter H. F. N. skepflåta då lågh färdigh och skulle till siöss till Lijflandz faarvatn, dhet hann migh efterlät. Så folgde jagh H. F. N. skepflåta ifrånn Calmarna, och satte våår kosa söder om Ölans ud och kommo till sätningh uthi enn hampn under Gåtlandh, som heter Östragarnn; der voro vij i 8 daghar. Sedhann fingo vij önskande väder och satte våår koosa åt Rijgha, menn när vij kommo så när, vij hade kenningh och såghe Kurlandh, språngh et östanväder oss under ögonen, så at vij måste tilbaka igen, och tackade gudh, at vij samma hamn under Gåtlandh igen bekommo. Så lågo vij där böörfaste uthi en månatt. Sedann fingo vij åter önskande väder och satte våår kosa åt Rijgha och kommo till sätningh under Runön. Då befalte amiralenn Knut Kijll, at alla cappetenar skulle komma till honom på sit skep, där dhe skulle besluta och afhandla hvilckenn som skulle medh bref ifrånn amiralenn och till H. F. N. hertig Carll draga, som då vaar stadh i Räfle, och låtenn föll på Larss Brems. Dhenn andra dagenn emot aftonenn stegh jagh på enn lådga medh för:de Larss Brems och satte våår kosa åt Perno och kommo i dagningen under Perno till sätningh uthi hamn. Emellan för:de Runön och Perno ähro 15 veckor siöss.

Dhenn andra dagenn där efter förskafvade ståthållaren på Perno, Jacob Gåtbärgh benembdt, skiushästar, så at vij drogho fort öfver landh till Räfle, och när vij kommo på Räfvelss gato, där öfvergaf cappetenenn migh och sadhe till migh: »hijt hafver jagh förtt tigh, see digh nu före dhet bästa tu vijltt». Då vaar jagh kommen uthi

[1] Senare tillagdt.

fijende landh och uthi främmande landh, där jagh ingenn kiändhe; då gick jagh dhen ena gaton up och dhenn andra neder. Ingen ville migh härbärgera, uthann på sijlöchtenne var där enn enkia, som stodh vidh sijtt huus; henne badh jagh ganska ödmiukeligenn, at honn migh härbärgera ville på några daghar, det honn och giordhe, och varkunnade sigh öfver migh, när honn fijk höra mijn lägenhet.

Dhenn 2 dagenn gick jagh uthi Herrans huus uthi en stoll baak om enn pelare och nederföll på mijnn knä och baad Herren Gudh medh gråtande tårar, at hann ville medh sijnn nådh och barmhertigheet vara migh bijständigh uthi mit företagande. Så gick jagh sedann på slåttit och lätt uthkalla velbyrdigh Lijndorm Rijbbingh, såm då var H. F. N. cammarjuncker, och badh honom ganska ödmiukeligenn, at hann ville föra mijnn begiärann för H. F. N. Då låfvade hann migh vilia tala H. F. N. till på mijna vängnar och badh migh dhen andra dagenn der efter komma på slåttit, så skulle jagh bekomma svar. Då kom jagh andra dagenn up på slåttit och lät åter kalla för:de cammarjuncker uth. Då sadhe hann, at hann vijst dhen dagenn skulle tala H. F. N. till och badh migh åter dhen andra dagenn komma igen, så skulle jagh få svar. Då gick jagh dhen 3:die resann up på slåttet; då gaf hann migh svar och sadhe, att H. F. N. ville see migh och tala medh migh, och baadh migh at jagh skulle ställa migh uthi enn gångh, som löper ifrånn H. F. N. cammar och till kiörkann på slåttit, dhet jagh och giordhe. Då kom H. F. N. och skulle gå till kiörkann, och H. F. N. sporde migh strax hvadh jagh vaar för enn. Då stegh Lijndorm Ribbingh fram och sade: »dhet är dhenn, som jag talade med E. F. N. om i gåårdh, hvilkenn ähr kommen ifrånn Smålandh». Då H. F. N. dhet hörde, så frågade H. F. N. migh om Jutarna, om dhe rusta sigh, eller om jag någonn tijdender vijste om dess handlingar at berätta; item om och dhet vaar godh tijdh, hvadh en tunna spannemåhl gallt, och mykitt mera, dhet mann för vidlöftighet icke skrifva kann, och jagh gaf H. F. N. svar uthi mijnn enfåldigheet på allt sammans dhet jag vijste. Då frågade H. F. N. migh, om jagh var allena för dhenn orsaak skull dragenn till Liflandh, at jagh ville tiäna H. F. N., dhet jagh svarade *ja*. Då sade H. F. N. till migh: »achta på migh och tiäna migh troligenn» och så rächte H. F. N. sijnn handh uth och jagh togh H. F. N. uthi mijnn simpell och enfåldigheet i hand. Då kommo alla H. F. N.drängar och löfte mig up ifrånn gålfvet dhet högsta dhe kunne up åt och sadhe: »du äst nu en medh oss». Sedann achtade jagh fliticht mijnn tiänist.

8 dagar där efter lätt H. F. N. sijn cammardöör up och sågh på alla sijna drängar, som voro uthi förmakett utan för H. F. N. cammar, då voro vij 24 personer. Då ropade H. F. N. till migh och kallade migh Småländingh och sade: »Du Småländingh, som senast kom, du skall komma hijt uthi mijnn cammar och achta på migh här och lära digh at draga af och på migh», där jagh uthi mijnn rädhogha måtte inträda. Sedann achtade jagh medh flijt och baadh Gudh, at hann ville migh uthi denn tiänist styrka, så at jagh innan 8 daghar lärde at draga af och på H. F. N.

Sedann om höstenn samma åhr rychte H. F. N. medh hela krigzmachten up och vijdare inn åt Liflandh och intogho enn hoop medh slåt och jagade hela dhenn pålenske krijgsmachtenn 24 mijlar, hugh och slagh, och togho all theras tråss ifrånn dhem, in till Rijgha och brände af Rijgha förstadh och belägrade Rijgha, men så begynthe thet blifva seent på hösten, mykinn väta och kiöll och olusticht vädher, så at krijgsfolkitt begynte mykitt till at döö af blodh siukann; derföre öfvergaf H. F. N. belägringenn och drogh till baka till Perno, men jagh blef siuuk för Rijgha och H. F. N. lät föra migh in på Jochim Skeels skep, som då vaar amiral, där jagh illa lågh siuuk uthi några vekor; så loop amiralenn med skepflåtan till Perno. Någåt der efter drogh H. F. N. ifrånn Perno och jagh blef till paass igenn och följde H. F. N. till Refvell, där och skepflåtan ifrånn Perno kom. Där vij sent om höstenn något lijtit för jull seglade med skepflåtann ifrånn Räfvell och till Fijnlandh, så at skepen uthi sijnn fulla fartt blefvo uti isenn stanade uthi finske skären, så at vij måtte uthi 3 daghar blifva qvar på skepenn, till thess at så håårt vaar frositt, at vij låte hästarna springa af skepen och skutor på isenn, så at isen dhem baar till lans. Sedhan rychte H. F. N. vijdare fort igenom Fijnlandh till Åboo, där hölt H. F. N. sijnn juladaagh och hörde landzens klagemåll. Sedan förreste jagh medh H. F. N. kringh om Östra och Norra botnn uthi skräckeligh kåll och håår vijnter hijt till Sverige.

Anno 1602 om höstenn lät H. F. N. slå om i Stockholm och lät tilsäia alla, som lust hafva till at försökia sigh och gifva sigh under enn besolningz fana till häst, så ville hann dem gifva hästar, sadlar och bösser. Då begärade jagh af H. F. N. underdånligenn, at H. F. N. ville efterlåta migh at försökia migh, men H. F. N. förnäkade migh hela 3 resor, som jagh lät v[elb.] Hindrick vonn Kålenn tala H. F. N. till på mijna vängnar, menn på dhet senaste bejakade H. F. N. och gaf migh 2 hästar medh all behöör och sedann förskafvade jagh migh 3 hästar där till medh all behöör och 4 varachtige karar och fick så borgeläger på dhem uthi Vestergötelandh; på Orrehålmen hade jagh 2 hästar ståendis och 3 hästar hade jag uthi Lijkiöpingh ståendis uthi borgeläger och anno 1603 om vårann rychte jagh up ifrånn vårtt borgeläger medh dhe andre rytterna efter H. F. N. bref och till Norkiöpingh i Östergötlandh,[1] där lågo vij uthi borgeläger uthi några månader, till thess at H. F. N. kom samma åhr emot höstenn till Stekeborgh, dijt H. F. N. kallade hela Sveregis krigzmacht och mönstrade dhem på Stekeborgz engh, och uthi samma mönstringhen under enn flygande fana giorde H. F. N. migh varachtigh sampt 6 andra, som hade varit H. F. N. drängar. Då skulle vij strax låta våra hästar inspringa på et stort skeep, som heeter Leliann, och sedhann satte våår koosa till Calmare, dijt och H. F. N. kom medh heela krismachten. Där fingo vij intet låta våra hästar upspringa af skepet uthann skulle fortt till Lifland. Då giorde vij oss färdige och för-

[1] I marg.: NB i Norkiöpingh låg jagh siuk af pestilentie.

skafvade oss fetalie, som vij skulle på siönn förtära. Så satte vij våår kosa till Liiflandh och hade dhenn resann förfärliginn väder, så at vij uthi hela 11 vekor voro på resann, och när vij kommo till Lijflandz sijdann uthi Mogesundh, där förgickz några skep, och dhet skep, som jagh vaar på medh mijna hästar, höggo vij uth mastenn för boor och sedann lopo vij vijdare och kommo till Värderhåf, där vij låte våra hästar upspringa, och när vij hade all våår doenn up af skepenn, då kom där et hårt vädher, så at alla dhe skeep och skutor, undantagendis några få, förginges och slogis sönder in på törra landit, så at dhenn resann skulle väll öfver 100 skep och skutor förgåss. Då vaar där på för:de Värderhåf et stort stall, som kunde väll ingå 70 eller 80 hästar, och vaar fulsaat med hästar; då kom där vådh ell och tändis uthi stallit, så at dhet medh en hast brann af och alla dhe hästar där voro inne, så at jagh icke en häst hadhe.

Sedann skulle vij fortt där ifrånn, ty vij fingo kunskaap at fijendenn vaar ganska stark och vij voro ganska få. Då förreste vij där ifrånn och till Håpsala, där förskafvade chrisöfverstenn Christåfver Somme mijgh hästar igenn, så at jagh fijk minn redh full; der fingo vij borgeläger och forade våra hästar up, och emot juull så röchte vij up och drogo medh så mökitt krigzfolck, som då vaar behållit, in åt Liflandh, till Huitensteenn, som då pålackenn innehade, och där ifrånn och till Öfver pålandh, och när vij kommo till Öfver pålandh, stego vij af våra hästar och stårmade slåttit och fingo dhet inn, och slogo dhem alla i hiell, som där inne voro, så när som ståthållarenn, dhenn togho vij till fångha, doch blef mijnn ryttemestar skutenn och mijnn fändrijk bredevidh migh uthi stormen. Så droghe vij tilbaka igenn till Håpsala.

Anno 1604 vijdh pingis tidh blef jagh förordnat medh 11 pålenske fångar ifrånn Liflandh och hijt till Sverige. Då förde jagh för:de fångar och dhe ryttare, som migh vaar af crisöfverstenn antvardat, som skulle achta fångarna i vägenn, till Nykiöping, där H. F. N. vaar, och dhet behagade H. F. N. ganska väll. Sedann togh H. F. N. migh uthi sijnn kammar igenn, at jagh skulle vara H. F. N. upvartare i håfvit. Dhenn 1 augusti begärade jagh förlåf af H. F. N. at draga till Smålandh till mijnn fader, dhet jagh och giorde, och kom dhenn 30 octobris till Stocholm igen uthi mine förra tiänist.

Anno 1605 dhenn 22 januarij fick jagh fulmacht af H. F. N., at jagh skulle draga till Smålandh och tagha till fånga Knutt Ulfsonn på Flijshultt, Knutt Persson på Fyllerudh, Melker Axilsonn på Biurhult, Abell Svenske, som då var hr Carll Göstafsons fogite; Knut Personn, Melker och Abel förde jag fångna till Stocholm till H. F. N. men Knut Ulfson fick jag intit fångenn.

Dhenn 27 februarii fick jagh fulmacht af H. F. N. at blifva ståthållare på Gripsholm och öfver thess lään, dhet jagh och strax efter miin fulmacht måtte efterkomma, och på för:de slått vaar här Hofvenskiell Biälke fångenn, där hann hadhe enn cammar på värnenn; dijt gick jagh och ransakade hooss honom, om hann skulle hafva några falska bref hooss sigh, där jagh då fann 2 kijster fulla,

som hann uthi hela 7 åhr stemplat hadhe efter H. F. N. välfärdh; dhe samma 2 kijster sände jagh med Göstaf Raaf till H. F. N. till Stocholm.

Dhenn tijdh jagh vaar på Gripzholm, bodde där enn H. F. N. jägemestare, som vaar föd uthi Tyslandh till Hädilbärgh, hann haade befriat sigh och hade tagitt Erijk Haris syster till hustru, som vaar ståthållare uthi Fijnlandh och sedhann öfver Norrabåtnn landzherre. Hann heet Hans Jägemestare, dhe hade aflatt en dotter tillhopa, som heter Anna Hansdotter,[1] dhenn fick jagh behagh till och mente uthi miitt hiärta med henne lefva och döö. Då sände jagh Måns Erijksonn, som då vaar fogite på Grifsholm, till för:d Hans Jägemestare och hans hustru och lät dhem förstå och vethå mijnn meningh, och när dhe thet förnummit hade och betänckte sigh uthi sakenn, gåfvo dhe migh godh svar, som jagh begärade, och dhenn 10 apprijlis trolåfvade jagh dheras dotter och dhenn 7 julij stodh mit bröllop på Grimszholm, till hvilket bröllop H. F. N. gaf migh bröllopzkost bådhe till maat och drijk.[2]

Dhen 1 julii kom H. F. N. till Gripzhålm och var där några daghar, så ropade hann migh till sigh uthi sijnn cammar och sade till migh, at hann hade achtat dhenn höst at draga siälf personligenn uth till Liflandh och sade: »tu hafver varitt medh migh för uthi Liflandh, derföre vill jagh at tu skall nu fölia migh och vara mijnn upvartare», där till jagh icke näkia kunde uthann sade: »hvar H. F. Nådhe migh täckis bruka, skall jagh fijnnas redobogenn». Dhet svar lät H. F. N sigh behagha. Dhenn 17 julii drogh jagh ifrånn Gripzholm medh mijn hustru och till Stocholm. Dhenn 3 augusti sände jagh minn hustru till baka igenn till Gripzholm till sijna föräldrar.

Dhenn 4 augusti följde jagh H. F N. ifrå Ståckholm och på vägenn till Liflandh, hvilket vaar om enn söndaagh, när klåckann var 3 efter middagh, och kommo till Vaxhålmen; der voro vij uthi 4 nätter. Dhenn 8 augusti ifrånn Vaxholmen och till Grönebårgh, och där våro vij i två nätter, dhen 10 augusti till Furesundh; där uthi 3 nätter, dhenn 13 aug. till Sättinge hampn uthi Ålans skärenn, där voro vij en natt; dhenn 14 augusti på 2 mijll när Jungfrusundh, där voro vij en nat, dhen 15 augusti till Jungfrusundh, där voro vij uthi 4 nätter; dhen 19 augusti till Hange udh, och där voro vij et dygnn; och dhenn andra nattenn klåckann 12 drogo vij ifrå Hangeudh och till Mogesundh, som vaar dhenn 21 augusti; där voro vij en nat; dhenn 22 augusti till Perno. Dhen 28 augusti fijngo vij kunskap, at pålackarna medh sijnn macht skulle liggia vijdh Fickill håf och ville förraska Anders Lijndormssonn med sitt folck, som hann ifrånn Räfvill och till oss till Perno föra skulle. Då lätt H. F. N. slå om uthi vårtt läger vidh Perno och lät utropa, at alla skulle med haast giöra sigh färdige och komma Anders Lijndormson till undsätningh, och när

[1] I marg.: NB: Anna föddis anno 1587.

[2] I marg.: NB: När mit bröllop stod, var jagh 23 åhr gammull. NB: Då var Anna 18 åhr gammul.

vij våra rostningar antagitt hade och på våra hestar upsatte, då fingo vij kunskaap, at Anders Lijndormsonn medh sitt folck hadhe skermislat medh pålackarna och dhem på flychtenn slagitt. Då stego vij af våra hestar och belägrade oss åter för stadenn Perno, till thess att Anders Lijndormsonn medh sitt folck kom till oss. Här vaar nu H. F. N. hela krismacht till hopa, nemligh tiugo fyra tusandh till häst och foot.[1]

Dhenn 1 september röchte vij up ifrånn Perno; dhenn 11 septemb. kommo vij till Rijgha, dhenn 12 septemb. belägrade vij Rijgha, dhenn 13 septemb. fölle pålackarna uth af stadenn medh 100 mann på pass och skermislade medh oss men dhe blefvo strax inkiörde medh hugh och slagh, så at enn hoop blefvo af them slagne. Här hade vij kunskap at fijenderna medh sijn största macht skulle vara för handenn på 2 mijll när oss, hvilka hade sigh belägrat vidh dhenn elvann Dynan uth medh Kärckholm öster ifrånn Rijgha. Item här skall mann och achta, at våår skepflåta, som vij löpa af Sverige medh och till Perno, var nu ifrånn Perno kommin in uthi Dynann för Rijgha. Dhenn 16 septemb. om nattenn lätt H. F. N. uptaga af skepenn enn ganska hoop medh röt vijnn, så at hann delade på hvar faana till foot och häst et stöcke röt vijnn, dhet dhe strax updrucko, och samma naatt rychte vij up emot fijenderna. Då blef våårt folck så tunckt och somnicht, at somlige föllo af hästerna och somlige af våra svenske knechtar lade sigh neder uthmedh vägenn, och när the någåt lijtit hade legat, blefvo dhe döde. Här skall man merkia hvarföre dhe blefvo döde, nemligh uthi dhe fiortonn dagar ifrå dhet vij drogo ifrå Perno och folkitt strächte foortt, så vaar dher mångenn knecht, som icke hade smakat brödh och vaar försmechtat; så och uthi belägringenn blef knechtenn fort på drifvinn daagh och naat arbeta och skansa, och see, när hann nu fick dhet röda vijnn in, dhet söckte honom så hårt, at hann måtte döö.

Dhenn 17 septemb. uthi dagningenn fingo vij see fijenderna vidh Kärckholm på enn högh åss, hållandis uthi sijn slachteordningh; så röckte vij fort till them, menn för många pass och grafvar, som oss förhindrade, drögde dhet altt in emot klåckan 10 på pass, för enn vij kommo till skärmislingh. Då vij skärmisla medh dhem, så röchte fijenderna af åsenn, som dhe höllo på, och vij togho sedann åsenn och deras fördeel inn. Då hade fijenderna deras paveluun och läger ståendis, men strax uthan för dens lägre, där stode dhe af sijna hästar och föllo på knä och bådo till Gudh på dheras religion; ithem dhenn förstenn af Curlandh undsatte fijenderna på samma stad medh några hundrat man till häst och foot, som hann öfver Dynann, som diuft vadh var, öfver kom. Men nu satte H. F. N. och Anders Lijndormsonn på våår sijda folkitt uti slach ordningh, och Kåtzskevitz, som vaar fijendernas krisöfverste, sit folck uti slachtordningh. Då kommo fijenderna uthi fullt spåra strek och våårt folck satte fluck emot them och öfver gåfvo dhenn högha åsenn och denn godhe för-

[1] I marg.: NB 24,000.

deell, som våra innehade. Så baar dhet intit bätre till, enn at vij förlorade slacthningenn, och fijenderna, som då icke mera voro till taal enn 6,000 mann till foot och häst, jagade efter oss och slogo dhet besta och mesta folket af, så at medh stoor möda kunde vij få H. F. N. där ifrånn, där som vij, som voro H. F. N. upvactare, skoro remmarna af på H. F. N. harnisk uthi full haseleringh, och togo vij sedann hvartt sitt stöcke medh oss, på dhet at H. F. N. skulle lättare där ifrånn komma. Och när vij således medh stor bekymmer hade fååt H. F. N. där ifrånn, sedann hann 3 hästar hade tröt rijditt ifrånn slathningenn och till våår skepflåta, som lågh på elfven Dynann, så rodde H. F. N. ifrånn dhet ena skepit och till dhet andra och ropade och lät: alla espingar och båtar skulle till lanss och bärga dhet folck, som öfver slathningenn vaar. Dhenn 19 septemb. skansa pålackarna på Liflans sijdann på landitt uth medh elfvenn Dynann och ville skiuta våår skepflåta i sank, menn Gudh han oss nådeligenn bevarade. Dhenn 20 septemb. varpade vij oss uth af Dynann, och dhenn 21 septemb. fingo vij godh vinn, så at vij lopo medh våår skepzflåta af elfvenn Dynan och kommo til sätningh under Runöön. Men see, hvarföre monde dhet skee, at vij dhenn 17 dagh septemb. dhenn slathningen förlorade, efter vij voro 24,000 mann starck och fijenderna icke mera enn 6,000 mann? Derföre vij drijstade på våår mökenheet och på våår eghenn macht, och intit ropade flijteligenn till Herrenn Gudh, uti hvilkens handh all macht och segher står, och sade vidh sigh sielfva: dhet pavelunn vill jagh sköfla, dhet vill jagh, och så fortt an, menn dhe tänckte intit på Herrenn Gudh, hvad hann ville giöra.

Dhenn 22 septemb. ifrånn Runön och til sätningh uthi Mogesundh vid Värder håf, där lät H. F. N. upsättia mestadelis af dhet krigzfolkitt, som öfver slachtningenn blefvit vaar, och uprusta dhem medh verior och lät dhem sedhenn draga landvägenn till Håpsala. Dhenn 26 septemb. ifrånn Värdher hååf och til sätningh under Ormszöön; dhenn 27 septemb. ifrånn Ormszönn, och till Håpsala. Då stegh H. F. N. af skepenn och drogh till Håpsala och blef uthi Håpsala till dhenn 4 octob., då drogh H. F. N. till skepflåtann igenn, dhenn 5 octob. till Jungfrusundh. Dhenn 8 octob. våro vij in uthi svenske skärenn och kommo med dhet skep på grund, som H. F. N. vaar på, menn, Gudh ske låf, vij kommo väll der af igenn uthan skada. Dhenn 9 octob. kommo vij halfanden veke siöss när Vaxhålmen; dhen 10 octob. kom H. F. N. gemal och förstinna, sampt frökenn Catarina och H. F. N. hertigh Göstaf, och mötte oss emellann Stocholm och Vaxhålmen; då stego vij af skepet Rutenkrans och in uthi jachtenn och kommo samma dagh till Stocholm.

Dhenn 13 octob. gaf H. F. N. migh fulmacht at draga till Eskijlstuna och låta där giöra några stöcker bösse pijpor till et prob; dhenn 14 octob. kom jagh till Gripzholm, till mijn hustru. Dhenn 16 octob. till Eskijlstuna och samma dagh kom min svär, Hans Jägemestare, heem ifrån Tyslandh, hvilkenn H. F. N. hade om vårann uthi dhetta åhr medh bref uthi gesantevijss till kurförstenn af Hedel-

bärgh säntt; dhenn 19 octob. till Stocholm, dhenn 23 octob. lefvererade jagh H. F. N. dhe bösse pijpor till et prob.

Dhenn 25 octob. fick fulmacht, at draga till Arbogha och sedann till Stenstad hamrar och låta tilslå 2,000 harniske plåtar till righ och bryst och till 2,000 stormhattar. Dhenn 26 octob. talade H. F. N. migh till och sade: »tu skall blifva factor öfver Arbogha, Eskijlstuna och Närike factorij.» Då förvägrade jagh migh, menn dhet halp migh intitt, uthann H. F. N. befalte Erijk Elofsonn, att hann skulle innan aftonen giöra mijnn fulmacht och beställningh färdigh; dhet hann och giorde. Dhenn 29 octob. drogh jagh ifrånn Stocholm medh mijnn fulmachter och bestälingar, dhenn 30 octob. till Grifzholm, dhenn 10 novemb. till Arbogha; dhenn 15 novemb. drogo dhe fransösiske senningebodh igenom Arboga hem igenn.[1]

Dhenn 16 novemb. drogh jagh ifrån Arbogha och till Bergslagenn till hamrarna och lätt uthslå och beställa harniske plåtar och åter baka igenn till Arbogha at beställa om factorijt.

Dhenn 1 decemb. bekom jagh m. n. Förstes bref, innehållandis at jagh skulle försenda altt arbete, som färdicht var medh harnisk, bössor, verior, hijllebårdar, spessar, järtrå, sköflor, hackor och pickor och hvadh mera som då kunde vara uthi förrådh; dhet jagh och efterkom.

Dhenn 13 decemb. sände jagh dhe harniske plåtar, som jagh hade låtit utslå vidh hamrarna, till Nykiöpingh, där dhe skola tryckas till harnisk och hattar.

Dhenn 28 decemb. drogh jagh till Eskijlstuna, at beställa om dhet factori, så derifrå och till Grifshålm och medh thet samma till Nykiöpingh, at förhöra om harniskenn voro trychta; så dhenn 31 decemb. till Grimsholm, Eskijlstuna och Arbogha igen.

Olof Hermelins öde vid Poltava.

Bland Karl XII:s följeslagare under hans krigståg i Polen, Sachsen och Ryssland intog statssekreteraren, sedan kanslirådet Olof Hermelin, en framskjuten plats. Tidigt berömd såsom glänsande latinsk stilist och därför från professorsstolen i Pernau kallad till rikshistoriografsysslan gjorde han sig först bemärkt utom Sverige genom sina politiska stridsskrifter. Då Sverige år 1700 blifvit öfverfallet af sina grannar, författade Hermelin på konungens befallning[2] under samma år trenne särskilda mot konung August och

[1] Étienne de Sainte-Catherine hade 1605 på hösten ett diplomatiskt uppdrag till Karl IX. Något annat franskt sändebud den tiden är icke kändt. Jfr Wrangel, Liste des diplomates français en Suède, s. 8.

[2] I bref från Karl XII till statskontoret, dat. Narva d. 6 december 1700, underrättas statskontoret, att som rikshistoriografen »på vår nådige befallning» sammansatt en deduktion, genom hvilken konung Augusts manifest vid hans orättfärdiga invasion »refuteras och vederlägges», så hade

tsar Peter riktade flygskrifter, i hvilka han i en glänsande latinsk form skarpt bemötte de skengrunder, som dessa härskare framletat för sina krigsförklaringar. En så dugande kraft skyndade man sig att fästa vid det svenska kansliet. År 1701 kallades Hermelin till statssekreterare; under de följande åren intog han platsen såsom Karl Pipers närmaste man i kansliet och följde sålunda Karl XII på hans skilda tåg ända till Poltavaslaget. Efter detta försvinner han formligen ur historien.

Hvilket blef Olof Hermelins slutliga öde? Därom föreligga i den äldre tryckta litteraturen en rad af berättelser, men dessa äro sig emellan så skiljaktiga, att senare framställare antingen ej alls vågat göra val mellan dem eller också gjort det mera på måfå. Så har oklarheten öfver denna punkt snarare ökats än minskats. En jämförande granskning af dessa tryckta berättelser, sammanställda med ett par samtida akter, kan emellertid gifva en viss klarhet öfver saken.

Den tidigast tryckta af dessa är *Westphals berättelse* (1716).[1] Efter skildring af Karl XII:s beslut att med Mazeppa draga sig ur slaget och tåga till Dnjepr fortsätter förf.:

»Worauff also die Reihe an die Königliche Cantzeley kam, wovon Graf Piper das Haupt war. Dieser als er sahe, dass alles über und über gieng, und keine Retirade zu hoffen, steckte Feuer ins Archiv, und verbrennte alles zu Pulver, um den Hof von vielen Præjudiciis zu guarantiren, worauff er allgemach anfieng, die Bahne zu einen grossmüthigen Tractement gegen die überwundene zu brechen; massen er auff ersehen, dass alles coupirt, sich mit den meisten seiner Leute nach Pultava begab, und dem Czaar freywillig als Kriegs-Gefangener darstellte, worauff ihn derselbe auch, seiner heimlichen Jalousie ungeachtet, die er auff diesen Minister hatte, mit aller Grossmuth empfieng. Einige wenige, worunter vornemlich, der Staats-Secretaire Möller, gegenwärtig Seiner Schwedischen Majestät noch glücklich gewordener Hof- und Krieges-Cantzler entschlossen, den Könige nachzugehen, wovon aber der Staats-Secretaire Hermelin, welcher ein gleiches intendirte, dass Unglück hatte, dass er unter wegens, weil man ihn in Waffen fand, erschossen ward.»

---

konungen beviljat honom 600 daler silfvermynt för hans flit och omkostnader. — Afskrift af nämnda bref i Biographica, H. 14, S. RA.

En af de ifrågavarande skrifterna har måhända öfvat ett alldeles särskildt inflytande på Hermelins senare öde. Det är *Discussio Criminationum, Quibus Usus est Moscorum Czarus, Cum bello Svecis, contra jusjurandum & nuperrime datam fidem, illato prætextum quæreret.* Utom den ursprungliga latinska upplagan (om 124 sid., 4:o) utkommo af skriften en svensk och två tyska upplagor. Den trycktes dessutom äfven i fasc. VI (s. 1—93) af den vanligen såsom Acta Livonica betecknade samtida publikationen.

[1] Finnes å sid. 177 af »Kurtzer und gründlicher Entwurff Der Funffzehnjährigen Campagnen Seiner Majestät Carl des XII». Lunden in Schonen 1716. Tryckorten är enligt Schmauss, Leben Caroli XII, I, företalet, falskt uppgifven i stället för Hamburg. Nordberg anger flerestädes i noterna till Konung Karl XII:s historia, I, såsom förf. »prof. Westphal».

Tämligen närbesläktad med denna version är *Nemeitz' berättelse* (1741).[1] Här berättas, att Hermelin deltagit i alla Karl XII:s krigståg

»bis auff die bekannte Schlacht bey Pultava Anno 1709, in welcher er unglücklicher Weise sein Leben verlieren musste. Denn als in derselben alles drunten und drüben ging, und er die Kriegs-Cantzeley nicht in der Feinde Hände lieffern wollte, auch kein Mittel sahe, dieselbe zu erretten, resolvirte er kurtz und gut, solche in Brand zu stecken, welches auch geschahe; über welche Beschäftigung er aber, weil er, wie alle andere Schwedische Officiere, blau gekleidet gieng und ihn niemand kannte, von einen Russischen Soldaten angegrieffen, und niedergehauen wurde.»

I bestämd motsats till dessa båda skildringar stå de här närmast följande tvenne:

Relation hos Adlerfeldt (1740):[2]

»On debita longtems de Hermelin, qu'il n'étoit pas mort, mais qu'il avoit été fait prisonnier. Il est certain qu'on voit briller son nom parmi les prisonniers, dans la premiere relation de cette Bataille, que le Czar envoya au Roi Auguste; mais dans toutes les autres il est compté parmi les morts. Il est cependant assez extraordinaire que trois Prêtres aient prétendu l'avoir enterré, & chacun dans un endroit différent; il est probable, qu'ils se sont trompés peut-être tous trois, la chaleur qu'il fit alors, ayant fait enfler d'abord extraordinairement les corps de tous ceux qui furent tués, & rendu par conséquent les visages méconnoissables. Dans le tems que j'étois prisonnier en Moscovie, un Colonel Cosaque m'assura l'an 1713 avoir parlé à Hermelin 1712, au travers d'un profond cachot, dans une petite Ville, située entre l'Ukraine & la Ville de Moscou; pour le nom de la Ville je l'ai oublié.»

Nordbergs berättelse (1740):[3]

»At han (= Hermelin), efter Action, varit såsom Krigsfånge lefvandes uti Czarens våld, ser man af de Nederlandske Maandelyke

[1] J.(-oachim) C.(-hristoph) N.(-emeitz), Vernünfftige Gedancken über allerhand Historische, Critische und Moralische Materien, nebst verschiedenen dahien gehörenden Anmerckungen, IV (Frankf. a. M. 1741) innehåller å sid. 168—81 såsom st. XII »Nachricht von dem Königlich-Schwedischen Cantzeley-Rath Olao Hermelin». Däri förekommer å sid. 169—70 den ofvan meddelade berättelsen. Nemeitz, född i Wismar 1679, död i Strassburg 1753, gjorde sig under förra hälften af det adertonde århundradet känd genom flitigt publicistiskt arbete. Därvid ägnade han ofta uppmärksamhet åt Sverige och särskildt åt fältmarskalken Magnus Stenbock, med hvilken han under åren 1707—14 stått i lifiig förbindelse, dels såsom guvernör för Stenbocks söner, dels såsom S:s fältsekreterare.

[2] Förekommer i den anonyma Relation de la Bataille de Pultava, avec quelques reflexions sur les deux Campagnes qui l'ont précédée, hvilken är fogad såsom fortsättning till Gustaf Adlerfeldts Histoire militaire de Charles XII. (Amstd. 1740, Paris 1741). Ifrågavarande skildring förekommer i Amsterdam-upplagan IV, s. 88—9 och i Paris-uppl. III, s. 297.

[3] I företalet, pag. XXVIII, noten, till Nordberg, Konung Karl XII:s historia.

Post-Ryder, för Augusti Månad A:o 1709, der Czarens eget bref til Fältmarsch. Goltz införes Pag. 403, sålunda: De Generaals Rehnschild, Schlippenbag, Hamilton en Rossen, nevens den eersten Minister Piper, en de 2 Secretarissen Hermelin en Cedelshelm zyn onder de gevangenen. &c.

Härtill fogar jag ännu en annan omständelig berättelse, som Sal. Doctor Fechtius i Rostoch giordt A:o 1716 för då varande Past. Primar. vid Kongl. Lif-Drabanterne, sedermera Superintend. vid Ammiralitetet i Carlscrona, nu Sal., Mag. Carl Sternel.

När A:no 1713 Ryssarne voro i Pomern och Mecklenburg, har en Tysk Öfverste, som var i Czarens tienst, giordt bekantskap hos Doct. Fecht, och begärt den friheten, at få vid lediga stunder nyttja hans omgänge och discourser. Under deras samtal, om då varande krigs tider, hafver D. Fecht en gång kommit at nämna och beklaga sin Svåger Hermelins död; ty Doctorinnan Fecht var en född Obrecht, och sålunda en syster af Sal. Secreteraren och Kongl. Historiographus Elias Obrecht, hvars Enka, Fru Margareta Åkerhjelm, Hermelin nu hade. Här uppå hade Öfversten då svarat ingen ting; men, när Ryssarne ändteligen gingo utur landet, hafver samme Öfversten kommit til D: Fecht, at taga afsked, och då förtrodt honom med dyr ed och försäkran, at, efter sidst inkomna rapport hade Hermelin ännu lefvat vid slutet af förra året. Han hölles uti ett kloster in emot Astracan; Han finge ei tala vid någon annan än Ryska Munkarna; Han hade hvarcken papper, penna eller bleck; Hans enda tid-fördrif vore, at läsa Novum Testamentum pure Græcum, som Han haft hos sig, när han blef fången. — Hvad som mäst styrker mig att tro denna berättelsen, är det, at jag af egen förfarenhet kan med all säkerhet intyga, at Novum Testamentum pure Græcum in 16:mo var en bok, som Stats-secreteraren Hermelin aldrig gick förutan» — — —

I nära öfverensstämmelse med och anslutning till de båda sista står *Backmeisters berättelse* (1764):[1] »In der Schlacht bey Pultawa verbrannte er (= Hermelin) die Kriegs-Canzelley, die er zu retten kein Mittel sah. Dabey ward er gefangen, nicht aber niedergehauen, ob in gleich drey Prediger an drey verschiedenen Orten wollen begraben haben. Er wird nicht nur in zuverlässigen Listen von Gefangenen angeführt, sondern soll auch noch 1712 in der Gefangenschaft gelebet haben.»

Emellertid hörjar en alldeles ny version att framträda i litteraturen. Så vidt jag vet spåras den tidigast i

Anonym berättelse, förf. åren 1743—51:[2] — — — — »Salig Cantzelie-Rådet Hermelin — — — masacrerades strax han

[1] Den bekante forskaren Gerh. Friedrich Müller meddelar i Sammlung Russischer Geschichte, IX (S:t Ptbg 1764) såsom »Zweytes und drittes Stück» (s. 95 f.) Nachrichten von den ehemahligen Universitäten zu Dörpat und Pernau, von Hartwich Ludwig Christ. Backmeister. Bland listan på universitetsprofessorer förekommer då äfven Hermelin, och om honom förekomma å s. 232 ifrågavarande uppgifter.

[2] Det är i den bekanta skriften »Facta till Revolutions-Historien under Konung Carl XII:s Regering, Drottning Ulrica Eleonora samt början af

blef fången vid Pultava under Marquisen af Czarens tällt, för det svenska sinnelag han visat som Kon. Carls Sekreterare» — — —

Den återfinnes vidare i

Fernows berättelse (1773):[1] »Men vid Pultava, då Hermelins namn bland de andre förnämare fångarne blef upräknadt, var hans tid ute och han blef nedsablad på stället (deras Excellensers R. R. Friherre Åkerhjelms och von Rosens relation. M. S.).»

Mera utförd möter oss samma version hos *Rehbinder* (1781),[2] hvilken uttryckligen såsom sin källa angifver

Tilas' berättelse (enligt Gahm Persson).[3]

Sedan Gahm Persson anfört Nordbergs berättelse, hvilken han betecknar såsom »en Saga», fortsätter han:

»Men lämnom denna lösa Berättelse sedan en klarare fackla blifvit tänd i detta bedröfveliga ämnet. Man kan nu med mera visshet berätta om Sal. Herr Stats Secreterarens Hermelins död och bedröfveliga Åndalyckt, sedan dess egen Svåger, Framledne Hans Excellence Riksrådet och Öfverstemarskalken Baron Samuel Åkerhielm, år 1758, lämnat sin måg, då varande Bergs Rådet, sedermera Landshöfdingen friherre Daniel Tilas, följande Berättelse: Då Secreteraren, sedan Riks Rådet Baron Josias Cederhielm, något efter den Pultaviske Actionen, fick lof emot parole, att på en kort tid resa hem til Sveriget, har han i mycket tysthet berättat, det StatsSecreteraren Hermelin blifvit vid Pultava fången; och när Rapportlistan med fångarnes namn kommit inför Czar Peter, har han straxt befalt att Hermelin skulle föras fram. Vid dess Framkomst, har Czaren med mycken bitterhet förebrådt honom hvad han skrifvit, och på stället låtit, under marquisen till sitt egit tält, nedersabla och masacrera honom. Czaren hade länge hotat, att om han någonsin finge honom i sine händer, så skulle han vist löna honom. Han hölt ock ord. Vidare har Secreteraren Cederhielm berättat: att samma dag, och innan Pultaviske Actionen begyntes, har Stats Secreteraren Hermelin, som annars altid varit oförsagd och behiertad, då varit ganska nederslagen och förvirrad, lika som han haft någon ahning om sin och hela Rikets förestående olycka. Desse anförde omständigheter, har Cederhielm, under sitt korta hemma vistande, icke velat yppa, — dels för att icke öka Herr Hermelins Frus och Flere behöriges känning och saknad, dels att icke exponera

Konung Fredrics». (Detta af ett åsyna vittne). — Tryckt i H. S. H. VII, s 190 f. Berättelsen förekommer å s. 205.

[1] Erik Fernow, Beskrifning öfver Värmeland (Gtbg 1773), sid. 791 (not till sid. 790).

[2] Joh. Ad. Rehbinder, Matrikel öfver Svea Rikes Ridderskap och Adel. Ifrån 1755 till närvarande tid (Sthlm 1781), s. 110, noten.

[3] Som Rehbinder blott lämnat ett kort sammandrag af denna, meddelar jag den utförligare redogörelse, som finnes hos S. L. Gahm Persson i Biographiska Samlingar, Tom. IV — i Upsala Universitetsbiblioteks Allm. manuskriptsaml. X, 209 (4:o). I nämnda volym förekommer bl. a.: »Kongl. Svenska Rikz-Historiographens, Herr Olof Hermelins Lefverne»; enligt Gahm Perssons egen uppgift är denna teckning till stor del hämtad ur den framstående genealogen landshöfdingen frih. Daniel Tilas' »Hermelinske Ättens minne i Riksens Kongl. Archivo».

sig för Czarens bitterhet, om det blifvit bekant, att han giordt en så tyrannisk gierning kunnig, den sielfva Ryssarne styggdes vid och fördöllja sökte; emedan Cederhielm, som bekant är, måste åter efter Parole, träda i Fångenskapen igen. — [Not:] Så långt Hans Exellences Baron Åkerhielms Berättelse, den man i det nogaste följt. Den finnes antecknad med Sal. Hr Landshöfdingens Baron Daniel Tilases egen Hand i dess Minne af Hermelinska Åtten i Riks Archivo.

Det är i hufvudsak detta material, med hvilket senare författare arbetat. Olof Hermelins biograf i *Svenskt Biografiskt Lexikon* anför först Tilas' berättelse men sätter däremot Nordbergs berättelse och finner denna bestyrkt af Backmeister.[1] Antagligen är det det företräde, som biografen skänker åt de båda senare berättelserna, som förmått märket V. K—r att i *Nordisk Familjebok* artikeln *Olof Hermelin*, förklara som sannolikast, att H. lefde år 1712. Af de båda historiska forskare, som i senare tid berört frågan, yttrar sig prof. Fryxell obestämdt, men synes luta åt åsikten, att H. fallit vid Poltava.[2] Kritiskt och bestämdt väljer däremot prof. Ernst Carlson sin ståndpunkt i samma riktning.[3]

Redogörelsen ofvan visar, att här stå väsentligen tre skilda hufvudversioner emot hvarandra: den från *Westphal-Nemeitz*, att Hermelin har fallit vid Poltava under pågående strid; den från *Adlerfeldt-Nordberg-Backmeister*, att H. vid slaget fallit i rysk fångenskap och ännu åtskilliga år lefvat i strängt, hemligt fängelse; den från *Tilas* — och ytterst från Åkerhielm-Cederhielm — att H. vid slaget blifvit fången men omedelbart efteråt på upprörande sätt aflifvats. Ingen af dessa berättelser föreligger i så direkt och oantastbart trovärdig form, att man utan vidare kan föredraga den framför de öfriga. Det gäller sålunda att granska samtliga med hjälp af de fåtaliga primära notiser, som stå till buds.

* * *

Har Hermelin dödats under själfva striden vid Poltava?

Uppgiften, att så skulle ha skett, återfinnes, såsom förut anförts, hos Westphal och Nemeitz. Dessa båda berättelser skilja sig

[1] Biografiskt Lexikon VI, s. 112—13: »Också betyrker Miller (= Müller, d. v. s. Backmeisters berättelse), att H. ännu 1712 var uppförd på tillförlitliga till ryska styrelsen ingående fånglistor, men på den fångrulla, som fältmarsk. gr. Rehnskiöld 1718 ingaf till Krigs-Collegium, finnes hans namn icke upptaget.»

[2] Fryxell, Berättelser ur svenska historien XXVII (Sthlm 1858), s. 85 not. 1. Efter redogörelse för de gängse uppfattningarna om H:s öde, säger F.: »Karl trodde honom hafva fallit vid Pultava. Se Riksregistrat. Karls bref till rådet den 8 sept. 1709.» Härpå en redogörelse för de tre prästernas uppgift om begrafningen — efter relationen hos Adlerfeldt.

[3] Ernst Carlson, Slaget vid Poltava (i Historiska studier, festskrift till C. G. Malmström, Sthlm 1897) sid. 74 not 69: »Äfven uppräknas bland de fallna i nästan alla samtida redogörelser öfver slaget kanslirådet Her-

i några viktiga detaljer — H. dödad på vägen efter Karl XII? (Westphal) eller dödad vid kansliet, sysselsatt med dess förstörande? (Nemeitz); skjuten eller nedhuggen? etc. — hvarför de i viss mån utesluta hvarandra, ehuru de i själfva hufvudsaken öfverensstämma. Är nu deras uppgift om denna hufvudsak trovärdig? För ingendera känna vi något om sagesman, eller hvarifrån förf. kunna hafva sina meddelanden; det stödet saknas sålunda. Ett visst stöd kan däremot synas ligga i Karl XII:s bref af d. 8 sept. 1709, som Fryxell citerat,[1] men detta bref angifver, såsom af F:s referat framgår, allenast Karls personliga uppfattning efter slaget. Liknande är förhållandet med de af prof. E. Carlson såsom stöd nämnda samtida redogörelserna, hvilka väl äro de från svenskt håll stammande: man har saknat Hermelin efter slaget; bland de såsom kvarlefvande bekanta fångarne har han ej funnits; alltså måste han hafva omkommit under striden. Emot dessa sväfvande intyg står emellertid ett bestämdt, hvars beviskraft näppeligen kan rubbas. Det är de skrifvelser, som tsaren samma dag som slaget vanns, den 27 juni gamla stilen, lät utfärda till flere bland Rysslands högste funktionärer, med redogörelse för segern och för de viktigaste fångarne. Tvenne af dessa skrifvelser finnas tryckta — på ryska — i Sbornik Imperatorskago Russkago Istoritjeskago Obstjestva, XI, s. 17 f. och s. 88 f.; de äro ställda till amiralitetsrådet Alexander Vasilievitj Kikin och guvernören i Kiev furst Dmitri Mikailovitj Golitsyn.[2] Af i det närmaste samma lydelse är tsarens bref till sina ministrar i Moskva som den engelske ministern i Moskva Whitworth i afskrift öfversändt till sin regering.[3] I de båda förra brefven skrifver tsaren: »[Vi togo . .] likaså förste ministern grefve Piper med sekreterarne Hermelin och Cederhjelm» (Takosj pervoj ministr graf Piper s sekretariami Gemerlinom i Tsidergelimom).

Då ingen orsak föreligger att antasta dessa skrifvelsers trovärdighet, får det anses såsom afgjordt, att Hermelin lefvande föll i ryssarnes händer. Den ofvan uppkastade frågan måste således besvaras nekande.

Hvilka öden har Hermelin fått röna hos ryssarne?

Denna fråga är vanskligare att afgöra än den förra, ty hvilket nu H:s öde blef, visst är, att man omgifvit det med en tät slöja af hemlighetsfullhet. Här förtjänar påpekas, att den danske ambassadören Just Juel, som vistades i Ryssland åren 1709—11 och under denna tid åtskilliga gånger kom i beröring med de förnämsta svenska

melin. — — — — Sägnen om Hermelins hemliga fångenskap i ett ryskt kloster har vunnit spridning genom de något mystiska uppgifterna i Nordbergs företal och hos Adlerfeldt IV, 89; men denna sägen vinner ur samtida uppgifter eljest intet pålitligt stöd.»

[1] Jfr ofvan sid. 353 not. 2. — Detta bref saknas bland de bref från Karl XII till rådet som äro tryckta i Historiska Handlingar.

[2] Det är tydligtvis ett bref af samma art och innehåll, ställdt till fältmarskalk Goltz, som anföres i Nordbergs berättelse.

[3] Sbornik L, s. 194. Om en afvikelse, se nedan sid. 357 not. 4.

fångarne, hvarvid han omnämner ej blott grefve Piper och de högsta officerarne utan äfven sekreteraren Cederhielm, aldrig har ett ord om den vida mer bekante Hermelin.[1] Lika litet som Juel har Whitworth, hvilken i sina ämbetsskrifvelser hem flitigt omtalar de fångna svenskarne, någon kännedom om H:s vidare öden.[2] Dessa båda utländingars tystnad står sålunda i full öfverensstämmelse med att de svenska fångarne själfva aldrig finnas hafva omnämnt Hermelin såsom lefvande kvar i fångenskapen.[3]

Går man nu till granskning af de särskilda berättelserna, så visar sig först och främst, att (Müller-)Backmeisters berättelse ingalunda ger någon bekräftelse åt Nordbergs berättelse, såsom förf. i Biografiskt Lexikon menar, utan helt enkelt är ett uppkok på denna eller på relationen hos Adlerfeldt. De af B. omtalade »Zuverlässigen Listen von Gefangenen» måste, såsom motsättningen mot den följande tidsbestämningen »noch 1712» visar, ha förskrifvit sig från ett ej så litet tidigare tillfälle än detta, och de kunna därför mycket väl vara just desamma, som de i nämnda bref af tsaren meddelade, af hvilka ju ock Nordberg anfört en. Troligare synes dock, att B:s uttryck blott är en omstufning af följande fras i relationen hos Adlerfeldt: »Il est certain qu'on voit briller son nom parmi les prisonniers, dans la premiere relation de cette Bataille . . .» B:s slutord — »(er) soll auch noch 1712 in der Gefangenschaft gelebet haben» — innehålla allenast ett i ännu mera sväfvande form gjordt sammandrag af den mystiska uppgiften i sagda relations slut om kosacköfversten, som sagt sig år 1712 hafva talat med Hermelin. — Andra möjligheter äro ju icke uteslutna, men det synes knappast vara tvifvelaktigt, att ej Backmeister här accepterat de berättelser,

[1] Detta efter Juels dagboksanteckningar, utgifna af Grove under titel En Rejse til Russland under Tsar Peter (Köpenh. 1893). Uteslutet är ju icke, att Juels depescher, som ej finnas utgifna, kunna hafva någon upplysning att gifva.

[2] Whitworths depescher mars 1708—sept. 1711 äro tryckta i Sbornik L.

[3] I Upsala universitetsbiblioteks allmänna manuskriptsamling F 104 förvaras i konvol. 1710 ett blad med öfverskrift »Våra fångne i Ryssland», odateradt och utan underskrift, enligt anteckning å baksidan hämtadt ur den forna Cederhjelmska samlingen. Sedan det i följd af den förr gängse »slaktningsmetoden» blifvit separeradt från nämnda samling, är det nu omöjligt att säga något bestämdt om dess tillkomst och karaktär. Sannolikt är det afskrift af — eller koncept till — någon fånglista, summariskt uppgjord, som Cederhjelm bragt med sig vid sin hemresa till Sverige kort efter Poltava och kapitulationen.

Tyvärr är bladet något skadadt, så att ett par ord förstörts. Bland de första posterna på listan märkas:

[ ] Staten [ ] Gr. Piper Gr.
[Rehnsk]old och Gr. Leijonhufvud . . . 3
[Cancell]ie Staten Cederh. Dub. Ditmer
och Clinkoström 4

Under det att sålunda öfriga fångar från kansliet — Cederhjelm, Joachim von Düben, Joachim Ditmer och Leonhard Klinkowström — uppräknas, saknas här hvarje antydning om Hermelin.

som gingo i den svenska litteraturen.[1] Huru som helst: något nytt, som kan bestyrka dessa, meddelar B:s berättelse ej.

De båda återstående berättelserna med versionen om Hermelins hemliga fångenskap, Nordbergs och relationen hos Adlerfeldt, skilja sig ifråga om H:s förvaringsort. Denna motsats skulle ju kunna lösas så, att H. till en början hållits inspärrad i den fängelsehåla mellan Ukraine och Moskva, hvarest den där kosacköfversten skall ha sett honom, och sedan förflyttats åt Astrakhan-sidan. Men själfva denna förklaring väcker misstankar. Om H. betraktades såsom en så viktig fånge, icke hade man väl på dylikt vis släpat honom från ort till ort, därvid gifvande honom tillfälle att samspråka med underordnade personer, som icke tillhört bevakningen. Och om detta kunnat ske, hade väl då kunskapen om hans öde kunnat afstängas från de andra svenska fångarne i Ryssland? Än lifligare misstankar väcka uppgifterna om sagesmännen. Dessa namnlösa öfverstar, hvilka talat, den ene till namnlös person (relat. hos Adlerf.), den andre till en person, som meddelat det sagda till en person, som ändtligen meddelat det till Nordberg, de gifva oss ingen borgen vare sig för sin egen personliga trovärdighet eller för att de riktigt uppfattat den fånges namn och förhållanden, om hvilken talet har varit.

Ställer man nu mot dessa sagesmännen för Tilas' berättelse, så lutar allt till de senares förmån. Tilas själf var nog en betydligt mera kritisk person än den gode Nordberg,[2] och hans närmaste meddelare, hans svärfader riksrådet Samuel Åkerhjelm d. y., hade framför allt af släktskapsskäl både stor orsak och äfven rika möjligheter att göra sig underrättad om Hermelins öde. Den ytterste sagesmannen här, Josias Cederhjelm, är visserligen ej alldeles känd som ett sanningsvittne, men i detta fall kunna inga grunder uppletas, hvarför han icke skulle hafva meddelat riktiga uppgifter. Cederhjelm, svåger till Hermelin liksom till Åkerhjelm och H:s kamrat i kansliet, borde mer än någon annan varit intresserad af sin anförvants öde, och såsom en af de mera bemärkta fångarne torde han haft åtskillig möjlighet att få upplysningar därom. Af honom kan man ju ej ifrågasätta något misstag om person såsom af de båda anonyma öfverstarne. Det som mest kan anses göra Cederhjelm-Tilas' berättelse apokryfisk, dess långa förhemligande, har ock sin förklaringsgrund. Att C. ej ville hafva berättelsen utspridd så länge han befann sig i rysk fångenskap, det är, såsom hos Gahm Persson framhålles, helt naturligt. Att odådet äfven sedermera, när Cederhjelm befriats ur fångenskapen, förtegats, motiveras tillräckligt

[1] Att såväl Nordbergs Konung Carl XII:s historia som Adlerfeldts Histoire militaire varit kända af verkets utgifvare Müller, det framgår af Sammlung Russischer Geschichte V, s. 578—79.

[2] I detta fall lämnar Nordberg själf ett särskildt bevis, hvilka lösa bevisgrunder han kan acceptera, när han finner sin tyske öfverstes uppgifter i hög grad stödda af den omständigheten, att den mystiske fången berättades ständigt studera »Novum Testamentum pure Græcum».

af hans och senare äfven Åkerhjelms kända nära förbindelser med Ryssland. — Icke heller tala några inre osannolikheter mot uppgiften i denna berättelse.

En pröfning af det hittills kända materialet gifver alltså såsom resultat: att Hermelin icke har dödats i själfva striden vid Poltava utan lefvande fallit i ryssarnes händer; att han sedan fått i särskild grad röna tsar Peters ovilja, och att sannolikt denna ovilja tagit just det barbariska uttryckssätt, som Tilas' berättelse efter Cederhjelm relaterat.

* * *

Vid Hermelins namn och Poltavaolyckan är äfven fästad den uppgiften, att H., när slaget vändt sig mot svenskarne, skulle uppbränt de svenska kansliakterna, för att dessa ej skulle falla i fiendens händer. Uppgiften förefaller i sig själf apokryfisk, då ställningen ännu vid Poltava ej kunde anses så förtviflad, att en dylik yttersta utväg fick tillgripas, och då ju den svenska trossen kom tämligen oantastad från själfva slaget.[1] Den härstammar veterligen från Nemeitz' och Backmeisters berättelser (se ofvan),[2] och då dessa i hufvudsak förkastats, finnes föga anledning att skänka dem tilltro i denna detalj. Det synes också genom prof. Carlsons undersökning vara konstateradt, att kansliets papper förts med den retirerande arméen, och att de först, när kapitulationen vid Perevolotjna förestod, blifvit af de kvarvarande kanslitjänstemännen förstörda.[3] Hermelins roll härvidlag får sålunda utan allt tvifvel strykas. Märklig är däremot den upplysning, som tsar Peter gifvit i sitt bref till sina ministrar i Moskva, dat. Poltava den 27 juni 1709 (g. st.), och hvilket Whitworth i afskrift öfversändt till den engelska regeringen: — — »We have taken — — the first minister, count Piper, with his secretaires, Hermelin and Ditmar, all their papers».[4] Som detta är skrifvet omedelbart efter segern, är det ingalunda visst, att man då å ryska sidan varit underrättad, af hvilken omfattning och af hvilket slag de tagna svenska papperen voro; emellertid måste någon grund funnits för meddelandet. Från annat håll uppgifves — dock ej direkt af någon personligen närvarande — att en del papper blifvit af ryssarne tagna vid Poltava, nämligen de till »lille prinsens bagage» hörande och bland dem manuskriptet af Gustaf

---

[1] Ernst Carlson, Slaget vid Poltava sid. 50—51.

[2] Westphal uppgifver, att Piper själf satt eld på »Archivum», hvilken uppgift Nordberg, Konung Carl XII:s historia, I, s. 922 not. 4, på det bestämdaste bestrider, dock endast för så vidt den gäller Pipers person: »Gr. Piper var hos Troupperne, och Archivum var hos Bagagen, dit han (= Piper) aldrig kom».

[3] Ernst Carlson, anf. arb. s. 75—6 (not. 84).

[4] Sbornik L, s. 194—95. — Däremot saknas denna uppgift om de tagna papperen i de ofvan cit. brefven till Kikin och Golitsyn.

Adlerfeldts journal.[1] Är det måhända dessa, som af tsaren förväxlats med svenska fältkansliets?

C. Hallendorff.

Underrättelser.

— Förre statsarkivarien i Lübeck K. F. Wehrmann afled d. 11 sept. 90 år gammal. Utom flera skrifter på den hanseatiska historiens område har han äfven utgifvit några band af »Lübeckisches Urkundenbuch».

— *Vitterhets-, Historie- och Antikvitets-Akademien* har till ordförande för 1899 återvalt generalmajoren O. M. Björnstjerna samt till ledamöter i sin Historiska nämnd likaledes återvalt hrr Forssell, Malmström och Styffe. Som bidrag till tryckningskostnaden af docenten K. Hildebrands gradualafhandling »Johan III och Europas katolska makter 1568—1580» har akademien beviljat ett anslag af 500 kr. — Vid akademiens novembersammanträde tog bibliotekarien Wieselgren sitt inträde med en afhandling om »Drottning Kristinas bibliotek och bibliotekarier före hennes bosättning i Rom».

— *K. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia* har till ledamöter invalt major A. E. O. A. Bæckström, arkitekt Agi Lindegren, öfverstlöjnant C. D. L. W. Munthe och fil. d:r A. Rydfors. Under året har K. Samfundet utgifvit slutet på sextonde bandet af »Historiska Handlingar», som innehåller arken 8—20 af *Vadstena klosters jordebok 1500 jämte tillägg ur klostrets äldre jordeböcker* redigerad af Carl Silfverstolpe. Sjuttonde bandet är under tryckning. — Vid K. Samfundets decembersammanträde omvaldes till ordförande för 1899 riksarkivarien C. T. Odhner. Lektor Hildebrand höll ett kortare fördrag med anledning af den i K. Biblioteket påträffade handskriften *Jon Jonssons Vandringsbok* (se här ofvan i detta häfte) och arkivarien Westrin gjorde några intressanta meddelanden om *franskan såsom diplomatiens språk*, särskildt hvad Sverige vidkommer, hvaraf vi en annan gång hoppas kunna meddela ett referat.

— *Akademiska afhandlingar i Uppsala.* För filosofiska graden har lic. P. Girgensohn d. 2 nov. ventilerat en afhandling om *Die skandinavische Politik der Hansa 1375—1395* och lic. Lydia Wahlström d. 15 nov. *Sveriges förhållande till Danmark 1788—89.* — För teologiska fakulteten B. Alstermark *De religiöst-*

[1] Se företalet till Adlerfeldt, *Histoire militaire de Charles XII* Pariseruppl. I, sid. XIX.

svärmiska rörelserna i Norrland 1750—1800. I. Härjedalen och Jämtland samt A. M. Magnusson *Nicolaus Olai Botniensis*.

— Af *Meddelanden från svenska riksarkivet* har 22 häftet utkommit. Af årsberättelsen för 1897 inhämtar man, att den extra ordinarie tillökningen i riksarkivets samlingar varit jämförelsevis ringa, endast 28 band, volymer eller häften jämte ett antal lösa handlingar. Det betydelsefullaste förvärfvet representeras af arkivalieinköpet från änkefru Gumælius i Örebro, hvilket vi redan förlidet år ha omnämnt. Med häftet följer en af arkivarien Westrin upprättad förteckning öfver *hemliga rådsprotokoll, konseljprotokoll och statsrådsprotokoll 1725—1813*. Attributet »hemlig» utöfvar alltid en viss spännande dragningskraft på den intresserade forskaren, och det är med nyfikenhet man tar kännedom om de ärenden, som under växlande tider ansetts böra hållas sekreta. De äro af skiftande art: från »grefve Buturlins placering vid en kunglig middag» eller ransakningen efter fördolda skatter i Landskronas fästningshvalf till Gustaf III:s storpolitiska planer 1788 och tronföljarvalet 1810. En tidsbild, som ej saknar sin komiska sida, framskymtar i protokollen för d. 30 jan. 1760 om den nödställda hattregeringens underhandling med det ryktbara kommerserådet Nordencrantz. Den senare hade erbjudit sig att anvisa ett medel till »kursens fällande» men på villkor bland annat att man i rådet genomläste ett af honom författadt större verk. Rådet beslöt sig verkligen en dag för genomläsningen, ehuru det fann villkoret hårdt, men uppgiften blef vederbörande för dryg, och man beslöt sig några dagar senare för att återsända skriften oläst och uppsäga kontraktet med Nordencrantz; han skulle fått 100,000 daler s.m., om hans finansplan antagits. — D:r Westrin har försett förteckningen med en lärorik inledning, i hvilken behandlas de hemliga protokollens uppkomst och utveckling ända till det nya statsskickets införande 1809.

— Sommaren 1897 besökte den unge ryske historikern J. Gautier svenska riksarkivet samt anställde forskningar där och i det därstädes deponerade Skoklosterarkivet. Ett resultat af sina undersökningar har han framlagt 1898 i 1:sta delen af Kejserliga moskovitiska arkeologiska samfundets genom dess arkeografiska kommission utgifna handlingar. Där meddelas nämligen under titeln Смоленскія акты изъ семейнаго архива гр. Брахе (Smolensk-handlingar ur grefve Brahes familjearkiv) af honom, efter ett omnämnande af Solovjevs (1840) och Jakubovs (1890) förteckningar öfver ryska handlingar i svenska riksarkivet, en förteckning med angifvande af innehållet af 74 »rullar» på ryska och 1 rulle på polska och vestryska, hvilka förvaras i tre kartonger (n:ris 350—352) i Skoklostersamlingen. Dessa handlingar äro till största delen skrifvelser till vojvoden i Smolensk under dess belägring af polackerna 1609—1611, fördes af dessa till Polen och kommo under Karl X Gustafs polska krig till Sverige. De röra hufvudsakligen ämnen af enskild natur och äro ur historisk synpunkt utan högre värde.

— Af *Sverges traktater med främmande makter* utgifna af O. S. Rydberg har elfte bandet utkommit (äfven under titeln »Sverges och Norges Traktater med främmande makter» band II) och innehåller Sveriges och Norges traktater under åren 1846—1867.

— Docenten R. Kjellén har i »Tidsskrift for Retsvidenskab» 1898 publicerat *Studier i äldre Vestgötalagen*. Han utgår från det kända faktum, att vi svenskar gjort alltför litet för den vetenskapliga bearbetningen af våra äldsta rättskällor och han har i ifrågavarande »Studier» valt den ganska kloka vägen att taga före en enskild lag och ur densamma uttaga vissa enskilda punkter till uttömmande behandling. Hans undersökningar gälla den offentliga rätten. Här behandlas sålunda först i den utförligaste undersökningen och delvis med anlitande af tabellens åskådliga språk »Den personliga jämnlikhetens graderingar». N:r II behandlar »Rester af ättförfattningen», n:r III och IV två parallella ämnen: »Alle grannar» och »Byn såsom primärkommun». Sista undersökningen gäller begreppet »Alle män», där han uppställer och bevisleder den ganska antagliga hypotesen, att därmed betecknas icke blott häradet utan i vissa fall äfven landskapet, beroende på det forum, inför hvilket ett mål varit före. — Det skulle tvifvelsutan löna sig att på detta sätt taga andra enstaka punkter före; man vinner fördelen af en fullständig utredning och lämnar på så sätt goda bidrag till en fullständig systematisk framställning.

— I en liten upplaga om 200 exemplar har amanuensen fil. d:r John Kruse utgifvit några förut publicerade studier under titeln *S:t Knutsgillet i Malmö, kulturhistoriska bidrag till dess 600-åriga historia.*[1] Efter att ha berört gilleväsendets uppkomst och sociala betydelse öfvergår förf. till Knutsgillena, af hvilka icke mindre än sju funnos i Skåne och af dem tre ännu mer och mindre blomstrande. Knutsgillet i Malmö omtalas första gången 1360 men är åtminstone hundra år äldre. Förf. meddelar därefter i första afdelningen en mängd kulturhistoriskt intressanta drag ur Malmögillets historia ända ned till våra dagar. Den andra afdelningen kallas »Svenska konungar och drottningar i Malmö S:t Knutsgille under 1600- och 1700-talen» och går i själfva verket ända fram till 1807 och 1816. Afsikten med arbetet har varit att väcka ett lifligare intresse för Malmö-gillet, som lär föra ett tynande lif, medan systergillet i Lund gläder sig åt ett allmänt deltagande och en rik blomstring.

— Den personalhistoriska och släkthistoriska forskningen blomstrar, som bekant, för närvarande i Sverige. Utom de bekanta »Svenska Ättartalen» ha de senare åren haft att bjuda på ett antal bidrag till nationernas och ämbetsverkens liksom till enskilda släkters historia och »Personalhistorisk Tidskrift» har i dagarna utsändt sitt första häfte, som vi nu ej hinna omtala, för att blifva en förenings-

[1] Boken kan erhållas hos förf. till ett pris af 3 kr.

punkt för de spridda intressena. Ett par nyare arbeten kunna vi här nämna.

Den bekante »bygdepatrioten» ledamoten af andra kammaren och riksgäldsfullmäktigen Johan Johansson har redan förlidet år i form af separattryck ur »Noraskogs Arkiv» (att hos utgifvaren erhållas för 2 kr. eller med postförskott kr. 2,50) utgifvit *Vikers-Ekestubbe-slägten*, d. v. s. ättartal för en gammal aktningsvärd och vidt förgrenad bergsmanssläkt, ursprungligen från Våla i Munktorps socken, som två gånger erhållit sköldebref men aldrig blifvit introducerad. De vidlyftiga ättartaflorna öfver släktens många grenar äro rika på kulturhistoriska drag; t. ex. om Frans Ersson i Gamla Pershyttan, som började en process, därför att någon om honom fällt det yttrandet, att »F. E. brås på sin farfader och står efter det jordiska». Det är af intresse att följa dessa oftast duktiga och hederliga dannemän, som son efter far ägnat sig åt samma verksamhet och ytterst sällan lämnat bergsmännens eller hemmansägarnes klass för att blifva »landtbrukare», arrendatorer eller folkskollärare. Ett antal rätt karakteristiska porträtt belysa ättartaflorna, som i öfrigt åtföljas af bilagor samt en ljustrycksbild af det förnyade sköldebrefvet af 1596.

Revisor Otto Kugelberg har nyligen fullbordat ett personalhistoriskt arbete öfver *Postmästare i Sverige och Finland från äldre till närvarande tid.* Arbetet är uppställdt i alfabetatisk ordning och meddelar, när källorna sådant medgifva, uppgifter äfven om vederbörandes familjeförhållanden. Man finner bland annat många karakteristiska anteckningar från den tid, då postmästaresysslorna voro ålderdomssäten för afskedade öfverstar, öfverstlöjtnanter och majorer i arméen. Ett alfabetiskt namnregister underlättar begagnandet af arbetet, som utan tvifvel kostat utgifvaren mycken både tid och möda. Hans afsikt är, om tillräckligt antal subskribenter anmäla sig, att äfven utgifva »Embets- och tjänstemän hos K. Generalpoststyrelsen äfvensom vid Stockholms postkontor».

Af det biografiska verket *Smålands nation i Uppsala* har första delens sluthäfte, redigeradt af P. A. Vistrand, utkommit. Det upptager n. 1634—1904 af nationens medlemmar och stannar med de år 1844 i nationen inskrifna. Andra delen, som skall sträcka sig från 1845 till »sista arkets tryckningsdag» är afsedd att utkomma under loppet af nästa år. Den skall äfven meddela biografier öfver nationens hedersledamöter, förteckningar öfver nationens inspektorer, kuratorer och bibliotekarier m. m. Smålands nation har, som bekant, bland sina medlemmar räknat många framstående män, och den för personalhistorien intresserade läsaren finner äfven i detta häfte sitt lystmäte fullt upp i många intressanta biografier, som ofta åtföljas så väl af korta omdömen som af bibliografiska notiser.

— Inför den moderna historiska och filologiska kritikens räfsteting ha många förment vördnadsvärda traditioner, många sekelgamla

åsikter, många roande anekdoter under de sista årtiondena inkallats och i allmänhet stått sig slätt; de ha skoningslöst förklarats förlustiga »medborgerligt förtroende». Så har det äfven gått med skalden *Tiodolfs från Hvin* »*Ynglingatal*» eller den dikt, som ligger till grund för vår bekanta Ynglingasaga. Man har dragit hela författarens existens i tvifvelsmål; han kan ej ha lefvat, då han borde gjort det. Man har förnekat ynglingakonungarnes tillvaro i Uppsala. Man har bestridt diktens norska ursprung och lokalisering. Dess sista hjältar ha gjorts till danska konungar. Hela dikten har tillkommit hundra år senare, än man hittills trott, författats i England för en nordisk vikingahöfding, till hvars ära en okänd skald i sitt verk »blandat släkterna om hvarandra» o. s. v. Det är modigt att uppträda som de dömdas advokat och yrka deras rehabilitering; det är dock detta som professor Gustaf Storm i Kristiania vågat i en artikel i ett nyligen utgifvet häfte af »Arkiv för nordisk filologi»: *Ynglingatal, dets forfatter og forfattelsetid.* Han pröfvar de andragna domskälen och kommer till följande hufvudresultat. Ynglingatals »geografi» är begränsad till Sverige, Norge, stundom äfven Danmark och östersjökusten; speciellt är diktaren hemmastadd med det norska landskapet Vestfolds topografi. Det finnes icke ett spår till engelska fornsägner i dikten, lika litet till engelska »kulturord». Ynglingakonungar känner man i Norge oberoende af Ynglingatal. Det finnes ingenting, som hindrar att den siste konungen, Ragnvald, varit samtida med Harald Hårfager. Författaren, Tiodolf, kan sålunda själf godt ha varit samtida med båda konungarne. Självfva dikten är skrifven i slutet af 800-talet till ära för bägge konungarne, för att upphöja den ätt, som genom Haralds första segrar blifvit så ryktbar. Den svenska uppsalaätten kan mycket väl ha kallats »ynglingar» vid sidan af det andra namn den bevisligen haft. Det finnes inga bindande skäl att identifiera, såsom man gjort, en af Ynglingatals konungar, Gudröd, med en dansk konung Godfred, hvars lefnadsöden förete vissa likheter med den förres, och Bugges bevis för diktens engelska ursprung äro, till sist, icke öfverbevisande. Se där hufvudpunkterna i detta upprättelseförsök, hvars pröfning vi öfverlämna åt andra. Något uttalande om Ynglingatalets värde som historisk källa är naturligtvis icke afsedt med detsamma.

— Professor Carl von Bonsdorff har under rubriken *Strödda uppsatser I.* samlat ett antal förut tryckta smärre afhandlingar. Hufvudsakligen röra de sig på 1600-talets mark men sträcka sig med uppsatsen »Finlands sista hyllning åt svensk konung» ända fram till 1805, då Gustaf IV Adolf vid hemkomsten från sin långa tyska resa blef föremål för en verklig nationalhyllning ifrån Finland, en hyllning, hvartill man har svårt att förstå den rätta orsaken. Flertalet uppsatser behandla kulturhistoriska ämnen. Utförligast bland dessa är den om »Djäknelif och djäknegång», ett föredrag vid Svenska litteratursällskapets årsmöte 1898. Därjämte finner man uppsatserna »Huru Gustaf II Adolf hyllades i Finland» och »Landskaps-

möten i Finland på 1670-talet», två bidrag till historien om de representativa formernas utveckling.

Samme författare har äfven påbörjat andra bandet af sin omfattande monografi *Åbo stads historia under sjuttonde seklet*, hvaraf första häftet utkommit. Här inrymmes sjunde och åttonde afdelningarna, som äro ägnade åt »Kyrkan» samt »Skolan och universitetet». Vi hoppas kunna återkomma till detta intressanta arbete.

— *Danska riksarkivet* har utgifvit sina *Meddelelser* för 1895—1897. Man finner däraf till en början, att riksarkivarien, såsom chef för hela det danska arkivväsendet, erhållit en ny instruktion år 1896. Därefter meddelas uppgifter om arkivverksamheten under ifrågavarande tidrymd så väl vid hufvudarkivet som vid provinsarkiven. Slutligen har den nuvarande riksarkivarien C. F. Bricka meddelat en varmt skrifven skildring af sin företrädare A. D. Jörgensen i dennes verksamhet som arkivman. J. var som bekant reformatorn af Danmarks arkivväsen, genomdref föreningen af det gamla gehejmearkivet med centralförvaltningens senare arkiv (senast marinministeriets arkiv) ett önskemål alltjämt i Sverige, genomförde provinsarkivorganisationen och ledde dennas utveckling m. m. Af meddelandena finner man äfven, att byggnadsfrågan för hufvudarkivet i Köpenhamn står på dagordningen. Danska riksarkivet är som bekant ganska trångbodt och har delvis mycket eldfarliga lokaler. — Af under senaste treårsperiod utförda arkivarbeten må här påpekas, såsom intressant äfven för svensk forskning, det fullständiga omordnandet af det s. k. Sture-arkivet (mer än 1800 nummer). Det danska riksarkivets stora sigillsamling har likaledes fullständigt ordnats under ledning af arkivarien Thiset, en erkänd auktoritet på detta område.

— Af den illustrerade *Danmarks Riges Historie* har senast häftena 45 och 46 utkommit, innehållande början på andra delen eller »Den senere Middelalder», författad af professor Kr. Erslev. Af första delen ha 9 häften utkommit (till början af 800-talet), af fjärde delen 9 (in på 1630-talet), af femte delen 6 (början af Kristian VI:s regering) och af sjätte delen 20 häften (fram till 1851).

— Af A. D. Jörgensens »Historiske Afhandlinger» har nionde häftet utkommit. Det hela är beräknadt på 30 häften. De utkomna häftena innehålla några afhandlingar berörande Sönderjylland, »Kongelovens arffölge», »Kong Kristian II på Sönderborg», »En berömt svensk slægt fra Nordslesvig (Rudbæk)» m. m.

— Adriano Capelli, arkivarie vid statsarkivet i Milano, har nyss utgifvit *Dizionario di abbreviature latine ed italiane* (LXII + 433 sid. Ulrico Hoepli, Milano). Det är som namnet antyder ett lexikon öfver förkortningar i medeltidsskriften, det första i sitt slag i Italien. Förf. har försett sitt arbete med en kort systematisk öfversikt under rubriken »Brachigrafia medioevale», grundad på goda källor så väl tyska som italienska. Lexikonet självt gör intrycket

af stor fullständighet. Förf. har särskildt uppmärksammat den italienska skriften och på så sätt kunnat upptaga ett antal mindre vanliga eller i andra lexikon icke förekommande förkortningar, särskildt ur den juridiska litteraturen. Monogram, siffror, medicinska förkortningar samt i inskrifter förekommande förkortningar (sigle ed abbreviature epigrafiche) ha sina egna afdelningar; äfven här träffas många ovanliga eller hos oss obrukliga tecken. Fyra planscher lämna skriftprof i sammanhang från 12:e till 15:e århundradet och äro fullständigt återgifna i skrift. Äfven profven på de enskilda bokstafsformerna och de enklaste bokstafskombinationerna äro talrika och synas vara väl valda. Vid sidan af andra liknande handböcker, såsom Chassants, torde denna sålunda väl fylla sin plats både med afseende på sin fullständighet och det delvis nya innehållet. Priset är 7,50 lire.

— Öfver den *internationella diplomatisk-historiska kongressen i Haag* som vi i förra häftet ägnade en artikel åt, innehåller *Historische Vierteljahrsschrift* i Leipzig en skarp kritik af E. Brandenburg. Tyskarne hade genomdrifvit, att franska, tyska och engelska språken erkändes som lika berättigade, och uppträdde väl förberedda. I öfrigt bestod kongressen, med undantag af 4—5 holländare, herr Browning från England och herr Westrin från Sverige, endast af dilettanter. Förberedelserna och anordningarna voro ytterst bristfälliga. Med få undantag (de tyska) förirrade sig föredragen gärna in på det politiska eller anekdotiska området. Några tyska historici torde ej komma att hädanefter deltaga i en ny af »Société d'histoire diplomatique» ledd kongress o. s. v. — Ett vida mildare omdöme ägnar *Revue Historique* åt kongressen. Den antyder dock, att brister förefunnos, och framkastar frågan, huruvida det icke vore lämpligare att i framtiden i stället för internationella diplomatisk-historiska kongresser organisera allmänt historiska sådana, vid hvilka sålunda den diplomatiska historien endast skulle representera en sida bland många. — I *Revue d'histoire diplomatique* slutligen skrifver M[aurice] B[outry], att trots den ringa tid, som användts på förberedelserna, kongressens framgång var fällständig och att kongressen ännu bättre genom sina arbeten än genom sitt program visat, att den ville hålla sig fjärran från alla strider och sålunda bevarade en uteslutande vetenskaplig karakter.

— Till e. o. professor i nordisk historia vid *Helsingfors'* universitet har i slutet af förra året utnämnts docenten Carl von Bonsdorff.

Öfversikter och Granskningar.

Historisk jubileumslitteratur från 1897.

I den hyllning, som ägnades den upplyste och högt bildade konung, som för närvarande innehar Sveriges tron, vid hans förlidet år firade regeringsjubileum, deltogo äfven de vetenskapliga institutionerna i Sverige dels genom adresser, dels genom särskilda festskrifter. Årets konst- och industriutställning företedde de vackraste prof på utvecklingen inom industrien, tekniken och de bildande konsterna under de tilländagångna i så många hänseenden lyckliga tjugufem åren. Vetenskapsidkarne begagnade sig af det sällsynta tillfälle, som erbjöds dem på hösten, för att inför konungen nedlägga ett antal skrifter, som vittnade om, att äfven på detta område verksamheten varit stadd i ett jämnt och lyckligt framåtskridande.

Den svenska historieskrifningen saknades icke bland dessa publikationer.

Vi kunna börja med de båda festskrifter, som universiteten i Uppsala och Lund utgifvit. De skildra i främsta rummet verksamheten vid desamma under det senaste fjärdedels århundradet.

Uppsala universitet 1872—1897 är titeln på den festskrift, som, på det större akademiska konsistoriets beslut redigerad af professor Reinhold Geijer, skildrar ett viktigt tidsskede i vår äldsta högskolas historia. Det är en väldig volym om tillsammans 824 sidor, fördelade på tre afdelningar, samt illustrerad med större och mindre ljustryck (bl. a. ett porträtt af konungen). Första afdelningen börjar med en *historisk inledning*, författad af professor R. Geijer och skildrande universitetets historia till 1872, hvad de äldre tiderna angår väsentligen efter Annerstedts 1877 utgifna universitetshistoria. Därefter följer *Uppsala universitet under konung Oscar II:s regering*, historisk öfversikt af samme författare, behandlande de nya universitetsstatuterna, det nya universitetshuset, examens- och undervisningsväsendet samt de stora akademiska festerna, som under perioden firats. Slutligen komma, redigerade af olika författare, redogörelser för de fyra fakulteterna samt för ekonomien.

Andra afdelningen skildrar dels *Universitetets byggnader och institutioner* (bland dem äfven seminarierna), dels *Vetenskapliga samfund och föreningar*, dels slutligen *Studentvärlden*. Sistnämnda afdelning, författad af Ivar Hallberg, är af särskildt intresse. Den behandlar landskapsföreningarna, studentkåren, studenthemmen och föreningslifvet samt vittnar om, hvilket rörligt andligt lif, som i våra dagar råder bland studenterna, väsentligt olika förhållandena för tjugofem år sedan. Den visar, huru i mångt och mycket obefogade de anmärkningar äro, som i detta hänseende stundom riktas mot studentvärlden. Vid sidan af examensläsningen finner man, huru tidens viktiga frågor visserligen icke äro främmande för den studerande ungdomen, som själf i mån af sina krafter sökt gripa in i deras lösning; man ser med glädje, hur en praktiskt fosterländsk ande i många hänseenden bland densamma gör sig gällande.

Tredje afdelningen, redigerad af biblioteksamanuensen Aksel Andersson, är ägnad åt *Universitetets styresmän, lärare och tjänstemän*. Förutom en öfversikt öfver de timade personalförändringarna upptages den af en *bio-bibliografi* meddelande dels biografiska data för alla de nämnda vid universitetet anställda personerna, dels ytterst fullständiga och med ofantlig omsorg samlade och ordnade bibliografiska uppgifter äfven för den tid de icke vid universitetet varit anställda.

Enligt utgifvarens utsago har det väldiga bandet »planlagts, författats, redigerats och tryckts under sammanlagdt föga längre tid än ett halft år», ett faktum som vittnar, att den gamla nordmannakraften ännu lefver, äfven i ett samhälle, som uteslutande riktar sig åt de fredliga idrotterna.

* * *

Tredje hufvudafdelningen af Lunds universitets festskrift, en elegant utstyrd volym, rikt illustrerad (med porträtt af konungen som jubeldoktor), är ägnad åt *Lunds universitet 1872—1897* (354 sid.) och redigerad af bibliotekarien Elof Tegnér. Den innehåller efter en vältaligt skrifven *öfverblick* af universitetets öden under nämna 25-årsperiod redogörelser för statuter, organisationsfrågor och examensstadgar, för lärareplatser och lärare, för institutioner och byggnader, för förvaltning och ekonomiska förhållanden samt för studenterna, nationsföreningarna och akademiska föreningen — i det hela sålunda detsamma som i Uppsala-skriften, ehuru i mindre skala. Ett personalregister samt tabeller afsluta verket.

Hvarken 1872 eller 1897 betecknar i och för sig någon vändpunkt i universitetens historia, men perioden har icke dess mindre varit rik på betydelsefulla händelser för desamma. Nya statuter, förändringar i examensväsendet och i studierna, seminarieinrättningarna och de akademiska sommarkurserna, nya universitetshus och nya byggnader för åtskilliga institutioner: se där några drag, som gifva dessa år en framstående plats i vår högre odlings historia.

Se här ock några skäl, hvarföre vi böra vara de herrar tacksamma, som genom ett omsorgsfullt och oförtrutet arbete åt eftervärlden beredt så förträffliga medel att lätt få reda på en mängd af de viktigaste data för denna historia under det nittonde århundradets slut.

De *två första banden* af *Lunds universitets festskrift* fyllas af vetenskapliga afhandlingar ingående dels i universitetets årsskrift, dels i Fysiografiska sällskapets handlingar. Bland de vetenskapliga afhandlingarna finner man alla fakulteterna representerade. Till historiens gebit hör en afhandling af docenten E. Wrangel: *Sveriges litterära förbindelser med Holland särdeles under 1600-talet* (IV + 214 sid.). På grund af ett mycket omfattande forskningsmaterial, hämtadt ur tryckt litteratur samt svenska och holländska arkiv och bibliotek, lämnar doc. Wrangel en synnerligt detaljerad framställning af sitt ämne. Efter en inledande öfversikt af Sveriges yttre förbindelser med Holland vänder sig förf. till de litterära förbindelserna mellan Sverige och sistnämnda land under 1600-talet, redogör för svenska studerandes besök vid holländska högskolor, förnämligast i Leiden, Amsterdam, Franeker och Groningen, ända ned till den karolinska tiden samt ägnar de sista kapitlen åt öfversikter af nederländskt inflytande på svenska bildningen i allmänhet, på läkarkonsten, språkvetenskapen och skönlitteraturen. Det hela afslutas med ett personalregister, för hvilket läsaren är tacksam, då skriften naturligt nog vimlar af namn. Det är ett intressant och hittills föga kändt kapitel i vår odlingshistoria, som förf. här har bearbetat, från sitt håll belysande den oerhörda assimilering af bildningselement på alla områden, som i Sverige ägde rum under 1600-talet och som satte nationen i stånd att på ett icke alltför bristfälligt sätt söka komma i jämnhöjd med den i sydligare länder längre hunna europeiska odlingen. Till personalhistorien bjuder författarens afhandling för öfrigt, som man lätt kan tänka sig, rika bidrag.

* * *

Äfven Uppsala har framträdt med vetenskapliga bidrag till jubileet. Det för några år sedan bildade *Humanistiska vetenskapssamfundet* har tillägnat konungen femte bandet af sina skrifter. Det innehåller afhandlingar på flera vetenskapers områden; lingvistikens och filologiens, egyptologiens och filosofiens. Historien representeras utom af en uppsats af professor Landtmanson »Träldomens sista skede i Sverige», som ej varit oss tillgänglig, af en längre afhandling af prof. Hjärne: *Svensk-ryska förhandlingar 1564—72. Erik XIV:s ryska förbundsplaner.*

Det är ett föga bearbetadt ämne, som prof. Hjärne företagit till behandling. Förutom enstaka bidrag i monografier från senare år har historieskrifningen i fråga härom i det stora hela stått på samma ståndpunkt som Dalin för hundra år sedan. Åtskilliga urkundsmessiga bidrag ha dock på svensk sida i senare tid publicerats,

förnämligast i Sverges Traktater. Förutom dessa och de ännu otryckta svenska handskrifterna beherrskar emellertid Hjärne äfven den ryska litteraturen, och han har därigenom kunnat ge sin framställning en fyllighet, som man knappt skulle ansett möjlig. Till det intressantaste i uppsatsen hör utredningen af de ryska diplomatiska förhandlingsformerna på den tiden, särskildt hvad Sverige vidkommer; till nya synpunkter, som förtjäna uppmärksamhet, den, att tsaren icke drefs till den livländska eröfringen af någon sträfvan att komma i beröring med den västerländska kulturen utan endast af rent personliga bevekelsegrunder, liksom att Erik XIV icke hade någon medveten tanke på ett »dominium maris baltici» eller stod i någon principiell motsats till Ryssland utan att han hufvudsakligen bestämdes af ärelystnad.

Afhandlingen stannar med 1566; titeln angifver, att den kommer att fortsättas. Förf. slutar med affärdandet af Nils Gyllenstiernas högtidliga beskickning nämnda år, och på de sista bladen träder den sällsamma fråga mer och mer i förgrunden, som öfver de båda kontrahenterna kastar en hemsk skugga och som för Erik själf vid sidan af hans låga giftermål skulle få en så ödesdiger betydelse, kanske större än Sturemorden, frågan nämligen om Katarina Jagellonicas utlämnande till den ryske tsaren, hvilken enligt förf. bevisligen först blifvit väckt af den senare.

* * *

Den uppblomstrande *högskolan i Göteborg* har som festskrift ägnat åt konungen tredje bandet af sin årsskrift. Det innehåller flere filologiska uppsatser, ett par litteraturhistoriska och filosofiska samt två afhandlingar, som kunna hänföras till det historiska facket: *Några ord om frihetstidens allmänna betydelse och plats i det svenska folkets historia* af professor L. Stavenow samt *Om den svenska grundlagens anda. Rättspsykologisk undersökning* af docenten R. Kjellén.

Professor Stavenow har sedan flera år tillbaka ägnat sina specialstudier åt frihetstiden och är numera en af våra förnämsta kännare af denna period. För flertalet framstår densamma säkerligen som ett helt för sig, karakteriserad i mångas ögon måhända af skaldens omdöme: (tiden) »då ingen kung och ingen ära var». I själfva verket var det en tid synnerligen rik på ideer på olika områden, och prof. Stavenow visar i sin öfversiktliga framställning, huru den utgör inledningen till det moderna Sverige: i rent yttre hänseende genom den svenska östersjöstatens förvandling till en svensk nationalstat; i fråga om statsskicket genom utvecklingen af begreppen om den konstitutionella monarkien med dess maktfördelning — man finner redan då 1809 års ideer antydda; på det ekonomiska området genom framträngandet af nya åsikter om handelns och näringarnes frihet; i socialt hänseende genom utbildandet af en inflytelserik medelklass och ruskandet på ståndsprivilegierna i en helt

annan mening än hundra år förut, liksom genom första framträdandet af arbetareklassen och den början diskussionen om dess rättigheter; i kyrkligt hänseende genom sekterismens och rationalismens uppträdande; i litterärt hänseende genom nysvenskans utdanande, genom assimileringen af upplysningens idéer, genom pressens framträdande och de exakta vetenskapernas blomstring. Det är sålunda èn tid, som särskildt för förståendet af våra dagars rörelser är väl värd att lära känna och hvars betydelse allt klarare skall framstå genom ett mera inträngande studium uti enskildheterna. Själfva dess politiska misstag ha varit uppfostrande; dess ensidiga uppfattning af friheten och följderna däraf ha i sin mån beredt den erfarenhetens bittra skola, ur hvilken ett sannare frihetsbegrepp har framgått, som tillämpadt i vårt århundrade har skyddat Sverige för många af de svårigheter, med hvilka de flesta staterna i Europa ännu kämpa under utdaningen af sitt konstitutionella författningslif.

Docenten Kjellén, mindre historiker än rättsfilosof, har i sin ofvan anförda afhandling fortsatt sina studier öfver 1809 års regeringsform, som han påbörjat med tvenne i Hist. Tidskrift införda uppsatser: »Den nationella karakteren i 1809 års grundlagsstiftning» (1893) samt »Hvem har stiftat Sveriges regeringsform af 1809?» (1896). Det är icke för tidigt, att denna den äldsta af Europas nu gällande grundlagar i egentlig mening blir känd och uppskattad till sitt fulla värde, och hvarje politiskt intresserad person skall säkerligen finna doc. Kjelléns undersökningar instruktiva, så mycket mer som de utmärka sig genom stora stilistiska förtjänster. Föreliggande afhandling går ut på att visa, huru litet i själfva verket 1809 års grundlagsstiftare påverkades af utlandets teorier, hvilket lugn och jämnmod de iakttogo vid utstakandet af konungamaktens gränser, och hvilken klok tillämpning de gjorde af förgångna tidsskedens lärdomar. Framställningen är måhända i en eller annan punkt något konstruerande; här är det dock ej platsen att gå in på någon närmare diskussion därom. I mycket är det en utveckling af de ideer, som Hans Järta vid åtskilliga tillfällen har uttalat om det verk, i hvars åstadkommande han hade så stor andel.

* * *

Bland de tillfällighetsskrifter, som jubileet framkallade, voro två af mera betydande omfång.

»Till minne af den 18 september 1897» utgaf C. E. Fritze's k. hofbokhandel en med vackra autotypier försedd elegant festskrift i stor oktav: *Konung Oskar II och Sveriges folk* (300 sid.). Författaren, dr A. Rydforss, lämnar där först en skildring af »Beredelseåren (1829—1872)», för hvilken han bl. a. haft tillgång till dagboksanteckningar af dåvarande prins Oskar, samt därefter af »Regeringsåren (1872—1897).» I en uti formellt hänseende för-

träfflig framställning redogör förf. i den senare afdelningen dels för de viktigaste politiska frågor, som sysselsatt regering och riksdag under nämnda period, liksom för de skiftande ministärerna, för förhållandet till utlandet och för unionen, dels ock för konung Oskar, sådan han uppträder i offentliga och enskilda lifvet, liksom för konungafamiljen. Skildringen är fullkomligt opartisk, om möjligt med ett godt ord om de flesta personer, som uppträda, sällan med tadel. Det är hvarken partimannen eller häfdatecknaren, som dömer; det är en objektivt lugn iakttagare, som berättar. Däri ligger bokens utmärkande karakter. Det är ett med stor omsorg hopletadt och rikhaltigt material förf. framlägger; man finner där en mängd uppgifter af olika slag samlade och bearbetade. Hvar och en skall därföre med nytta återvända till hr Rydforss' arbete, liksom man också måste läsa det med nöje.

Dr Josef Lincks likaledes rikt illustrerade biografiska skildring *Konung Oskar II* (408 sid.; Adolf Bonniers förlag) är mera uteslutande ägnad åt konungen personligen, åt hans skrifter och resor, åt hans verksamhet för att främja industri, konst och vetenskap liksom åt hans hof. Först i de två sista kapitlen behandlas konungen som regent och unionskonung. För dem, som älska interiörer från konungens enskilda lif, erbjuder boken ett rikt stoff, från skildringen af rummen ända till det dukade bordet och matsedeln. Talrika utdrag ur konungens tal meddelas, vidare porträtt af en mängd personer, som med konungen stått i närmare beröring, eller af vetenskapsmän, som han understödt; utom ministrar och hofmän finner man Andrée och Nansen, Hedin och Mittag-Leffler, och biografiska data meddelas till och med om den ene och andre. Alla dessa mer och mindre accessoriska detaljer beherskas dock öfverallt af skildringen utaf konungens egen rikt begåfvade och sympatiska personlighet, åt hvilken boken utgör en vältalig hyllning.

Ehd.

Rolandskvadet metrisk oversat af O. P. Ritto. Illustreret af Niels Skovgaard. Indledning og Noter af Kr. Nyrop. København. Det Nordiske Forlag Ernst Bojesen. 1897.

Sedan den fornfranska Rolandssången nyupptäcktes och trycktes på 1830-talet, har den varit föremål för ett alltjämt växande intresse. Den har blifvit en obligatorisk skolbok i Frankrike, den

har allsidigt undersökts i lärda afhandlingar, och den har ofta öfversatts både metriskt och prosaiskt. De nyfranska öfversättningarna äro fjorton, de tyska fyra, de engelska tre o. s. v. En svensk metrisk, ej assonerad öfversättning utgaf finnen frih. Hugo af Schultén år 1887. Nu föreligger en dansk af Ritto.

Detta intresse är helt naturligt och berättigadt. Om också läsningen af Rolandssången icke bereder en odelad estetisk njutning åt oss, som icke finna nöje i sabelskrammel genom hundrade och åter hundrade verser, så har den dock den starka känslans omedelbara poesi och många med verklig konstnärlighet utförda episoder. Men den har framför allt ett historiskt intresse. Icke så som skulle dess framställning af de tilldragelser, på hvilka den hvilar, vara något historiskt dokument. De hafva tvärtom på allt sätt förvanskats af den förstorande, sammanrörande folkfantasien. Men Rolandssången är ett sant och lefvande uttryck för den tid och de förhållanden, hvari den uppstått. Det medeltida Frankrikes ledande tankar och stämningar, kriget och vapenbragden i främsta rummet, den oreflekterade religionsifvern, den uppoffrande hängifvenheten för kung och land, vapenbrödraskapet och riddareäran, det är hvad som finner en så full och äkta återspegling i Rolandssången. Det på en gång mest förvånande och anslående häri är kärleken till fäderneslandet, till detta *dulce France*, mot hvilket krigaren vänder sig i dödsstunden, och hvars ära är honom dyrbarare än allt annat. Fosterlandskärleken är annars ett diktarmotiv, som först sent uppträder i Europas litteraturer. Så stark som i Rolandssången finnes den ingenstädes under hela medeltiden, och Frankrike har i detta fall som i andra litterära förhållanden skyndat före det öfriga Europa och gifvit ett exempel, som dock blott sent skulle följas.

Det är således väl värdt, att Rolandssången blir känd i vidaste kretsar, och därtill skall Rittos öfversättning säkerligen kraftigt bidraga inom Skandinavien.

Den är gjord med stor pietet mot originalet i den berömda Oxfordhandskriften Digby 23, hvars mening noga återgifves, hvars vers efterbildas i stafvelseantal (10 stafvelser) och växlande kvinnliga och manliga assonanser, och hvars strofindelning och ordning i allmänhet följas. Utelämnadt är det mesta (75 strofer) af den senare tillfogade Baligantepisoden, äfvensom några få andra strofer eller verser. Tillagda äro äfven några verser efter Gautiers edition. Med tillförlitligheten parar sig ett godt och ledigt språk, som tillika är kärnfullt såsom de gamla bålda tider, det skildrar.

Hvad som däremot gör ett afgjordt olika intryck med originalet är rytmen. Den är i originalet ej vidare bestämd än att eftertryck faller på den 4:e och 10:e stafvelsen med cesur efter den 4:e. Det är den franska nationalepikens vanliga versmått, och den förefaller mycket hurtig med sin karakter af rask gång. Då de enda fixa accenterna falla på 4:e och 10:e stafvelserna, verkar versen hufvudsakligen jambiskt, och i jambisk rytm har af Schultén återgifvit Rolandssången, så ock Th. Hagberg i de sparsamma utdrag, han

meddelat i sin broskyr *Rolandsagan* (1884). Men Ritto har gifvit sin vers en daktylisk gång, hvilket verkar icke blott främmande utan ganska släpigt och enformigt. Den berömda begynnelsestrofen lyder så här:

Alt Karl den store, vor mægtige kejser,
Syv år fuldt vel har i Spanieland været.
Lige til havet han riget har hærget:
Ej er der borg, som sig længer kan værge,
Byer og mure med jorden er jævned;
Kun Saragossa ham trodser på bjerget:
Her kong Marsile, den vantro, end hersker,
Han, som Apollon og Muhamed tjener. —
Intet ham kan mod hans undergang skærme!

Innan man läst 3,138 sådana verser, är man uppgifven af trötthet. Hur mycket friskare är icke af Schulténs

Den store Karl, vår kejsare och konung,
I Spaniens land sju hela år har varit.
Det höga landet han till hafvet kufvat.
Där finns ej borg, som håller stånd mot honom,
Ej stad, ej mur mer öfrig är att grusa,
Förutom Saragossa på sitt berg.
Dess herre Marsile är, som Gud ej älskar;
Han tjänar Mahummed, Apollon tillber.
Det stundar ofärd, ej han undgår henne.

Det kan väl hända, att Ritto tänkt på Gautiers teori, att den franska 10-stafviga versen uppstått ur en daktylisk ¯ ˘ ˘ ¯ ˘ ˘ ¯ ˘ ˘ ¯ (= Rittos egen). Men det enda stödet för en sådan åsikt, Gautiers ifriga och varma öfvertygelse därom, har nu fallit bort, sedan han själf i P. de Jullevilles *Histoire de la Langue et de la Littérature française* I, 112 tagit tillbaka densamma.

En särskild svårighet har öfversättaren vid återgifvandet af egennamnen. Det torde stöta de flesta, att af Schultén accentuerar *Mársile*, *Túrpin*, att han utan vidare talar om *Aix* = *Aachen* o. s. v. Det gör icke Ritto; men om hans accentuering *Ólifant* (Rolands horn), *Dýrendal* (Rolands svärd), eller ens *Óliver* (franska *Olivier*), hans skrifning *Gualter* = *Gautier* eller *Walter*, o. s. v. äro lyckade, kan vara omtvisteligt.

Öfversättningen är åtföljd af noter af Ritto, hvilka dels redogöra för vissa vid öfversättningsarbetet följda grundsatser, dels meddela upplysningar till enskilda textställen. Den är föregången af en inledning af professor Kr. Nyrop, som med sin sakkännedom och sin framställningskonst belyser Rolandslegendens uppkomst och utbredning. Mindre bekant däri torde vara, att Roland är hjälte i färöiska visor och i norska folksånger och traditioner. I Sverige har Roland knappt gått utöfver de medeltida öfversättningarna af franska dikter. Namnet förekommer sparsamt i modern tid såsom

förnamn, och ej utan förvåning finner jag i en jämtländsk folksägen namnet Gammel-Roland, *De sv. landsmålen* XIII, 1, s. 91. Skovgaards teckningar och tryckarens utstyrsel gifva åt Rittos bok en antikiserande och stilfull prägel.

Johan Vising.

Geschichte der deutschen Hanse in der zweiten Hälfte des 14 Jahrhunderts von dr E. R. Daenell. VII + 210 sid. Leipzig 1897.

Den tid, som föreliggande arbete behandlar, kan anses bilda epok i Hansans historia. Med det 14:de seklet utgår ett skede i dess utveckling, hvars början är att söka i århundradets midt. Halfseklets förra del betecknar den egentliga Hansans grundläggning, sammanslutningen af skilda nordeuropeiska stadsgrupper kring en gemensam yttre och inre politik, som i förra fallet på de olika handelsområdena syftade till bekräftelse för hela förbundets räkning af privilegier, hvaraf förut endast en och annan stad eller stadsgrupp njutit, och i det senare gick ut på att mot demokratiska ingrepp häfda den köpmannaaristokratiska statsordningen, och — detta gäller de nordtyska städerna — att göra betydelselös landsherrarnes för städernas handel och handelspolitiska sträfvanden mången gång allt för besvärliga öfverhöghet. Det gemensamma målet var blifvet medvetet för de skilda stadsgrupperna, och för detta mål fortgick kampen under århundradets två sista årtionden, slutande med afgjord framgång för Hansan oaktadt det månghöfdade motståndet och hindret af Englands och Flanderns hansefientliga köpmannasträfvanden, Hollands ostadiga vänskap, Margaretas sluga, nationelt nordiska politik, Nordtysklands adelsfejder och demokratiska rörelser, sjöröfveriet på Öster- och Nordsjön och slutligen särintresset, som mer än en gång — visserligen alltid tillfälligt — ställde en eller flera städer i harnesk mot det gemensamma.

Då den historiska litteraturen hittills saknat en öfversiktlig framställning af Hansans historia eller någon mera omfattande del däraf, måste dr Daenells arbete betecknas såsom särdeles välkommet, i synnerhet som det visserligen ej blott utgör en sammanfattning af resultaten i tidigare specialarbeten, utan också är fotadt på af förf. själf gjorda undersökningar af hittills obearbetade primärkällor. Hansisches Urkundenbuch IV och bihanget till Die Recesse der Hansetage (Ser. 1 B. VIII), hvilket senare arbete varit förf. tillgängligt i korrekturutdrag, ha möjliggjort en allsidigare belysning

af Hansans åt så många skilda håll syftande politik under detta skede. Stödd på dessa urkundsamlingar har förf., om ock ej i hufvudsak ändrat resultaten i föregående undersökningar (t. ex. Styffes och Erslevs), likväl ställt en del frågor i betydligt klarare belysning och framför allt varit i tillfälle att på nya grunder fastslå och understryka en äldre uppfattning. Särskildt anmärkningsvärdt är hans betonande af det besvärliga beroende af den inre ställningen i Nordtyskland, under hvilket den hanseatiska politiken hade att arbeta. Städerna hade en black om foten uti sitt underordnade förhållande till furstarne, i Lüneburgerstriderna och andra nordtyska fejder; sist och ej minst verkade klass- och författningsoroligheterna inom städerna hämmande på deras fria handlande och sträfvande. Liksom i ett föregående arbete[1] har förf. egnat en beaktansvärd uppmärksamhet åt denna sida af Hansans historia och visat, huru mycket i dess förhållanden till utomhanseatiska makter får sin rätta förklaring först i belysning af händelser inom dess eget hemgebiet.

Det visserligen ej allt för stora materialet har förf. vetat på ett skickligt och vetenskapligt metodiskt sätt att sofra och ordna. Hans kritik, på samma gång mogen och vaken, går till primärkällorna och egnar dem en ofta skarpsynt uppmärksamhet äfven i punkter, där dessa redan synts ha lemnat sitt sista bidrag till frågornas utforskande. Jag vill belysa detta med ett exempel. S. 65 behandlar förf. frågan om Margaretas hansepolitik, sådan den kom till synes på hansedagen i Lübeck i juli 1386. Städerna begärde skadeersättning af Danmark för sjöröfverier, på hvilken framställning Margareta lät svara, att de egde att välja mellan å ena sidan att uppgifva sina anspråk mot erhållande af en »nådebevisning» af konung Olof, drottningen och deras råd och å andra sidan att få tvisten afgjord af en skiljedomstol, bestående af furstar och herrar.[2] Förf. har, som det vill synas, fullt riktigt visat, att med denna »nådebevisning» (gunst und vordernisse) ej kan åsyftas annat än bibehållandet af de norska privilegierna. Först genom att ställa städerna i valet mellan dessa två alternativ har Margareta kunnat gifva verkligt eftertryck åt tillbakavisandet af de hanseatiska ersättningsanspråken. Detta synes vara det rätta förståendet af anförda ställe i Hanserecesserna,[3] och så fattadt belyser det också rätt tydligt ej mindre hennes politiska sträfvande för tillfället än hennes diplomatiska metod öfver hufvud. Drottningens resoluta uppträdande mot städerna i deras för tillfället ganska svåra ställning är karakteristisk för hennes påpassliga politik.

I fråga om förf:s användning af moderna bearbetningar tillåter jag mig att påpeka ett förbiseende, hvartill han enligt min tanke

[1] Die Kölnerkonföderation und die schonischen Pfandschaften. Leipzig 1894.

[2] Die Recesse der Hansetage II n:r 325.

[3] Erslev (Dronning Margrethe s. 120) synes fatta orden »gunst und vordernisse» helt allmänt som uttryck för kon. Olofs och Margaretas bevågenhet.

gjort sig skyldig. S. 66 intager förf. sin position i den näppeligen ännu afgjorda frågan om karakteren af 1397 års unionstraktat. I ett arbete så utförligt och framför allt så citatrikt som dr Daenells hade väl varit på sin plats att påpeka, att en från förf:s uppfattning afvikande mening förekommer inom den vetenskapliga litteraturen. Det hade ju blott behöft ske med ett: »Anders O. S. Rydberg, Sverges Traktater II s. 568», och nog hade det citatet försvarat sin plats såväl som många andra i förf:s bok.

Uppställningen och ordnandet af materialet utmärker sig för reda och öfverskådlighet. Efter att inledningsvis och i korta drag ha redogjort för Hansans förhållande till de främmande länder, med hvilka den stod i handelsförbindelse äfvensom för den allmänna ställningen i Nordtyskland till år 1385, skildras i kap. 1 förhållandet till Flandern, Holland, England och Novgorod, de furstliga makterna och folkrörelserna inom städerna till år 1393. Det var en tid af oafbruten strid, visserligen mest af diplomatisk art, som Hansan på alla sina verksamhetsområden hade att upplefva på 70-, 80- och de första åren af 90-talet. Stridens mål var för städerna privilegiebekräftelse, och de nådde genom skickligt undfallande här, energiskt pockande där visserligen hvad de åsyftade. Den afbrutna handelsförbindelsen hade återupptagits, med England genom fördrag 1381 och 1388, med Flandern och Novgorod 1392. Då så skett, och sedan lugnet blifvit återställt i Nordtyskland i början af 90-talet, kunde Hansan först vända hela sin samlade uppmärksamhet på den Skandinaviska norden, där den dock alltid hade viktigare intressen än annorstädes att bevaka. Där hade, som bekant, under tiden för Hansans nyss omnämda strider, de stora omhvälfningar skett, som gjort Valdemar Atterdags dotter till herskarinna i Nordens tre riken och förflyttat mecklenburgaren Albrekt från konungasalarna till fängelseensamheten, just som hans högtsträfvande planer efter konung Olofs död tagit sin djärfvaste gestalt. På denna utveckling hade ej Hansan kunnat utöfva något bestämmande inflytande. Att den dock följde händelserna i Norden med det lifligaste intresse är säkert nog, och att den tänkte sig möjligheten af för dess handelsintressen vidriga följder af de tre skandinaviska ländernas förening, visar bland annat anläggandet af nord-östersjökanalen. Om dess skandinaviska politik alltså under denna tid var något passiv, så berodde det endast på, att den ej utan risk kunde vara annat.

Hansans ställning till Nordeuropa under åren 1385—1393 är framställd i kap. 2. Här såväl som i de två följande kapitlen har förf. i hufvudsak följt Styffe och Erslev såväl i uppfattandet af Hansans nordiska som af Margaretas hanseatiska politik. Rätteligen bör dock erkännas, att han meddelat ett och annat förut okändt drag äfven åt bilden af Margaretas politik. Så s. 76 där han framhåller en del omständigheter, som tala för, att Margareta år 1390 legat i vänskapliga underhandlingar med Polen trots den försäkran om motsatsen, som hon nämda år både muntligen och skriftligen gaf högmästaren i tyska orden.

Tredje och fjärde kapitlen behandla Hansans förhållande till Nordeuropa fram till 14:de seklets slut. I mycket hade städernas politik, som under denna tid koncentrerat sin kraft på sina skandinaviska syften, varit framgångsrik. Freden i Norden var återstäld såväl till lands som på Östersjön och möjlighet därigenom gifven till en ostörd handel på Skandinavien. Det är sant, att åtskilliga af städernas anspråk, hvilkas tillfredsställande Margareta fann oförenligt med sina intressen, af henne lemnats obeaktade, men det viktigaste hade dock Hansan ernått: bekräftelse på de gamla privilegierna i samtliga nordiska länder. Till Hansans framgångar hörde ock, att den lyckats undantränga alla konkurrenter på de nordiska marknaderna. Blott i ett fall hade deras sträfvan mot dessa konkurrenter varit resultatslös — när de sökte utestänga engelsmännen från Östersjöhandeln. Det är denna Hansans politik gent emot utomskandinaviska länder under århundradets sista årtionde, som är det hufvudsakliga ämnet för kap. 5.

Till arbetet är fogad en bilaga, som i detalj redogör för den hanseatiska besättningen i Stockholm 1395—1398, det därvarande manskapets utrustning, lefnadsvilkor o. d. Utöfver Styffes behandling af samma ämne[1] har förf. meddelat åtskilliga detaljupplysningar, hufvudsakligast hemtade från Hanserecesserna IV.

För svenska läsare har dr Daenells arbete ett alldeles särskildt intresse, mindre för den vidlyftiga, Sveriges historia direkt rörande bilagans skull än på grund af dess behandling af en del andra historiska spörsmål af allmänt nordisk art, särskildt Margaretas hanseatiska politik. Att dessa nordiska frågor blifvit belysta från specielt tysk synpunkt med hansedagsrecesser och andra hanseatiska urkunder, minskar naturligtvis ej bokens intresse för oss svenskar, så mycket mindre som förf. visst icke kan beskyllas för att ha låtit de nordiska källorna oskäligt träda i bakgrunden för de hanseatisk-tyska.

K. A. Fryxell.

Hans Järtas och G. F. Wirséns brefväxling år 1814. Utgifven af Oscar Alin. V + 179 sid. Stockholm Norstedt & Söner 1897.

En intressant brefväxling under ett kritiskt tidsskede mellan två af Sveriges förnämsta politiska personligheter i århundradets början, den snillrike, men ömtålige och lättretlige **Hans Järta**, den tiden landshöfding i Stora Kopparbergs län, och dåvarande stats-

[1] Styffe, Bidrag etc. II s. IV.

sekreteraren Gustaf Fredrik Wirsén, den skarpsynte statsmannen, hvars ena öga var en Herschels tub och det andra ett mikroskop för detaljer, för att använda Järtas af utgifvaren anförda uttryck.

Brefven röra sig hufvudsakligen om förhållandet till Norge och äro mycket upplysande för tänkesätten i fråga om denna angelägenhet i Sveriges politiska kretsar, d. v. s. i dem, där man verkligen tänkte något i frågan. De bekräfta hvad man förut anmärkt om den svenska regeringens sorglöshet i denna viktiga angelägenhet, dess benägenhet under den första tiden att behandla saken såsom alls icke vidkommande Sveriges regeringsform och författning. De bekräfta hvad man förut vetat om kronprinsens oerhörda prestige, om undfallenheten för honom, om osäkerheten, så länge man icke kände hans vilja och önskningar — och han vistades i början af året den ena månaden efter den andra fjärran från Sveriges gränser. Det är ett faktum, detta hans utomordentliga inflytande — att beklaga, om man så vill, men i öfrigt endast att konstatera, om man vill förstå 1814 års och hela den tidens historia.

Brefväxlingen börjar, sedan det redan var en afgjord sak, att norrmännen skulle sätta sig upp emot freden i Kiel och afträdelsen till Sverige för att försöka gå sina egna vägar. Det är under intrycken af den alltmera växande frihetsrörelsen i Norge, som de båda korrespondenterna utbyta sina tankar och det är häraf, som deras ordalag få sin färgläggning. Man får icke förtänka dem, att de icke kunde vara med om att i Norges självständighet se resultatet af alla Sveriges uppoffringar under den senaste tiden, att de bedömde frågan från svensk synpunkt och icke från norsk. Falla sig orden om prins Kristian och »norskarne» understundom ganska hårda och bittra, får man vidare erinra sig att i privata utgjutelser, icke afsedda för offentligheten, uttrycken gärna få ett par grader högre värme, än när man talar officielt eller personligen och direkte deltager i en ömtålig underhandling. Trots alla vackra ord vardt ju ock förbindelsen ett resonnemangsparti, icke ett kärleksparti. Den borde kunnat blifva något annat men har ej blifvit det.

Säkerligen var det den tiden få personer i Sverige, som så klart insågo alla vanskligheterna, när det gällde att förverkliga på ena eller andra sättet Kiel-traktatens fjärde paragraf, som Hans Järta gjorde. Säkert är, att ingen så skarpt och tydligt utvecklat alla dessa svårigheter, som denne skriftligen gjorde, och det är för visso att beklaga, att den dåvarande svenska regeringen ej kunde räkna män med sådana statsmannaegenskaper som hans till medlemmar. Utgifvaren har omtryckt Järtas i denna tidskrift förut publicerade mycket märkliga promemoria i föreningsfrågan, som han den 25 september insände till Wirsén. Äfven om författaren, såsom man påpekat, ej riktigt bedömt de olika samhällsklassernas ställning i den tidens Norge, har han på ett mycket träffande sätt påpekat olikheterna mellan de båda folken och deras författningar samt allt

det i praktiken vanskliga vid en statsförening af det slag, som verkligen kom till stånd mellan de två rikena.

Om självfva tillkomsten af den bestående unionen innehåller brefväxlingen mycket litet. Konventionen i Moss kom för dem båda som en öfverraskning och synes af dem båda, tvifvelsutan på goda grunder, ha bedömts som ett förhastadt steg. Wirsén afgick sedan som kommissarie för att deltaga i underhandlingen med norska stortinget, men han är tystlåten med afseende på dennas gång, säkerligen sparande sina intryck för muntliga meddelanden. Sin åsikt om resultatet sammanfattar han i det i en not anförda uttalandet (ur ett bref till grefve Engeström): »Jag är öfvertygad, att många skola, då de komma att läsa den nya norska grundlagen, döma, att vi antingen icke gjort oss någon möda eller ock densamma fåfängt förspillt; men tiden kommer dock att närmare utveckla, om icke detta var rätta sättet för att en annan gång ernå reellare mål.» Att man i framtiden, och det den allra närmaste, borde söka att ernå »reellare mål» var ock tankegången hos grefve Wedel enligt en, likaledes i noterna införd synnerligt intressant promemoria af Wirsén rörande ett samtal med denne framstående norske statsman, daterad d. 7 sept. 1814. Svårigheterna att ernå detta visade sig dock redan nu för Wirsén. Han skrifver i slutet af nov. till sin hustru: »de (norrmännen) förändra icke sitt sätt att agera det aldra minsta, hvarföre jag också proponerat dem att i stället för det norska lejonet, som de vilja ha uti deras flagg, sätta dit en tjur, som stångar af sig hornen mot en klippa.»

Hvad som i denna brefväxling är ägnadt att särskildt i närvarande ögonblick göra ett djupt intryck är Järtas pessimistiska uppfattning af hela unionsfrågan. Redan d. 15 april skrifver han: »Kunde vi med heder och utan att äfventyra för många missnöjen inom oss alldeles öfvergifva anspråken på Norge, så Gud vet, om icke det vore .... det rådligaste .... Jag har redan någon tid hyst den tanke jag nu yttrar.» Han upprepar sin mening i ett bref af d. 29 maj: »Ofta tänker jag att, om vår nationalheder det tilläte, vore det klokast för oss att lämna norskarne åt sig självfva .... I afseende på Sveriges självbestånd anser jag vår conscription såsom numera stadgad eqvivalera Norge.» Och i ett i en not anfördt, delvis redan publiceradt bref till Baltzar von Platen af d. 20 nov. 1827, uttalar han sig ännu skarpare: »Alltifrån den förhastade konventionen i Moss har jag inom mig fruktat, att föreningen med Norge skulle en dag blifva oss vådlig .... Länge har jag haft en tanke, som jag äfven nu knappt vågar yttra. Jag skulle nämligen anse det för Sverige vara nyttigast, att konungen med alla yttre tecken af mogen besinning och i de fogligaste termer förklarade, att han nedlade norska spiran och öfverlämnade åt statsrådet att sammankalla ett storting, som finge besluta om Norges framtida öde. I Sverige blefve detta steg säkerligen populärt. Norskarne åter skulle komma i det yttersta bryderi.» Järta hade visserligen en gång, 1812, själf i föreningen med Norge sett en garanti för Sveriges

bestånd; han var därjämte en lättretlig och ömtålig natur, som i förtreten ej sparade på ord eller handlingar. Men det är ej underligt, om hans önskan om en hederlig upplösning af föreningen i närvarande tid skulle väcka genklang i många svenska sinnen. Sverige 1898 är visserligen ej i samma behof som Sverige 1812 eller 1814 af denna förening för sitt självbestånd, och norrmännen ha ju gjort hvad de kunnat för att göra gagnet af föreningen illusoriskt. Vi ha börjat tröttna vid de fälttåg, som särskildt vid hvarje stortingsval, sättes i gång mot Sverige, där de mest ovederhäftiga personer från Björnstjerne Björnson till Lasse Trædal med lögnaktigt eller försåtligt tal utså hatets sådd, vinna ett dessvärre lättförvärfvadt bifall och skapa majoriteter af ett mycket tvetydigt värde. Och dock ligger i självfva tanken, att den skandinaviska halfön borde bilda en enhet åtminstone i yttre hänseende någonting så naturligt; de norska separatisternas sträfvanden äro så blottade på verkligt sundt förnuft, att man kanske ännu ej bör låta hoppet fara, ännu bör söka rädda 1814 års idé och söka möjliggöra dess utveckling utöfver det bristfälliga stadium, där 1814 års män, medvetet men med hopp på framtiden, lämnade densamma.

Brefven äro utgifna med all möjlig omsorg; icke minst intressanta äro de utförliga noterna med sina upplysningar och supplerande utdrag ur andra brefväxlingar från samma eller senare tid.

Ehd.

Historiska studier. Festskrift tillägnad Carl Gustaf Malmström den 2 november 1897. Stockholm. P. A. Norstedt & Söner 1897.

Värdig sitt föremål är den tacksamhets- och hyllningsgärd tolf svenska historici med denna festskrift velat bringa Carl Gustaf Malmström vid hans inträde i sitt 76:te lefnadsår. Bättre kunde nämligen ej hans lifsgärnings betydelse för den svenska historieskrifningens utveckling åskådliggöras än genom en serie värdefulla bidrag till vår historia under olika perioder »från de allra äldsta, då endast stenarne tala, ända ned till vårt århundrade», alla författade af personer, som på ett eller annat sätt kunna sägas vara Malmströms lärjungar. Den tacksamhetsskuld, i hvilken de — och med dem alla idkare af svensk historisk forskning — känna sig stå till riksarkivarien Malmström har fått ett sannt och vackert uttryck i slutorden af festskriftens tillägnan: »Om Sverige nu äger en historisk skola, ha vi därför icke minst att tacka eder verksamhet, edra lärdomar och edert föredöme».

Främst af de i tidsföljd ordnade bidragen kommer en af prof. Montelius i raska drag gjord öfversikt af hvad den arkeologiska forskningen i närvarande stund anser sig veta om *Sveriges förbindelser med andra länder i förhistorisk tid*. Han börjar med vikingatiden, därvid betonande, att de från denna period härrörande myntskatterna snarare torde hafva hit inkommit genom handelsförbindelser än såsom byte från plundringsfärder, och följer sedan jordfyndens vittnesbörd om förbindelser med utlandet tillbaka i tiden ända till stenåldern. De svenska flintredskapens smakfullhet och tekniska fulländning vittna om åtminstone indirekt beröring mellan våra förfäder och kulturfolken i södern mer än 2000 år före Kr. f.; än tidigare spåras en dylik beröring i dösarnas och gånggrifternas om orientaliskt ursprung vittnande former. Flera omständigheter anföras, som tala för tillvaron af regelbundet fortgående handel mellan Skandinavien och andra länder redan före bronsålderns början. Med stöd af erfarenheten från andra värdsdelar, på en tid då de ännu ej öppnats för europeisk kultur, anslår M. såsom nödvändig tid för transporten hit upp af föremål från Medelhafsvärlden på sin höjd ett par år, d. v. s. »de från södern komna sakerna kunna i allmänhet betraktas som samtidiga med de nordiska arbeten, tillsammans med hvilka de anträffats,» en sats, hvars betydelse för den »förhistoriska kronologien» är lätt att inse.

Hans Hildebrand behandlar, med K. J. Tornbergs och B. E Hildebrands beskrifvande förteckningar såsom utgångspunkt, *De öster- och västerländska mynten i Sveriges jord*. Vid sin utredning af importens växlingar och dessas orsaker hänför han, den starka förekomsten af mynt från samaniderna (893—957) till det nybildade, från Sverige utgångna ryska väldets förbindelser öster ut i stället för att, såsom förr allmänt skett, sätta den i samband med väringarne i Konstantinopel. De angelsaksiska mynten, som talrikt anträffas på Gotland, men i regeln icke i västra Sverige och som i antal stå tillbaka för de tyska, anser han ej förskrifva sig från af vikingar utprässad danagäld, utan mestadels hafva inkommit genom handel, ett resultat, öfverensstämmande med det, hvartill prof. Montelius delvis på andra grunder kommit. Ur dessa myntfynd hämtas till slut en värdefull kronologisk upplysning: på Björkö har ej anträffats något mynt af Edgar (959—75) eller senare angelsaksiska konungar, och häraf sluter H. att Björköstaden förstörts före dessa mynts spridning i Sverige. — Därvid anges väl af förbiseende, 964 såsom ärkebiskop Unnes dödsår; såväl Adam (Lib. I. cap. 64) som Annales Corbeienses och Regius's fortsättare uppge enstämmigt året 936.

Sveriges ställning till Antonio Possevinos fredsmedling mellan Polen och Ryssland skildras af Lic. K. Hildebrand, som för P:s verksamhet i Polen och Ryssland väsentligen stöder sin framställning på åtskilliga arbeten af jesuiten Pierling. Denna fredsmedling tillkom på tsarens begäran och ledde $^{15}/_{1}$ 1582 till stilleståndet i Iam Zapolski. Jämsides med sina planer att vinna ryssarne för en

kyrklig union och korståg mot turkarne sökte P. under fredsmedlingen ställa sig väl med konung Johan genom att verka för Sveriges upptagande i freden. Denna plan motarbetades ifrigt af polackarne, och de lyckades förekomma ett svenskt ombuds närvaro vid fredsmötet. I Sverige möttes P:s planer med misstro, ej minst till följd af den polska syn på tingen han i sina skrifvelser till Johan lade i dagen. Denna del af den påfliga fredsmedlingen saknade alla förutsättningar att lyckas; den är emellertid intressant såsom ett försök af curian att i den katolska reaktionens intresse återknyta förbindelserna med konung Johan.

Emil Hildebrand har lämnat en undersökning *Om Kalmare stadgar eller det »latinska brefvet» 1587.* Han urskiljer i dessa berömda stadgars tillkomst 4 utvecklingsstadier och redogör för olikheterna mellan dessa redaktioner (alla nu tryckta i SRA. II). I motsats mot Ahlqvist anser han, att Erik Sparre och Hogenskild Bielke förtjäna tilltro, då de gång på gång försäkra, att initiativet var konung Johans, som själf lät ställa det latinska brefvet. För det indirekta inflytande, de åtsporda rådsherrarne kunna hafva haft på stadgans innehåll, torde man, enligt H., vara hänvisad till s. k. inre grunder, men han betecknar det såsom mer än vanskligt att på sådana göra en utskiftning af stadgans paragrafer mellan Johan och rådsherrarne. Af stort intresse är H:s kritik af den gängse åsikten om dessa stadgars öfverdrifvet aristokratiska tendens samt hans antydningar om det indirekta inflytande de haft på vårt statsskicks senare utveckling.

Närmast i ordningen följer en intressant monografi af doc. O. Varenius öfver *Högförräderimålet mot M. G. De la Gardie år 1675*, eller rättare de mystiska intriger, som vid riksdagen i Upsala sattes i scen för att bringa ett sådant å bane. Med stöd af förut obegagnadt källmaterial fullständigar och beriktigar förf. Fryxells framställning af händelseförloppet, och han söker äfven lämna en verkligen kritisk utredning af de framkastade anklagelsernas ursprung, syftemål och faktiska underlag. Därvid kommer han till det resultat, att Baner och Thegner haft sin hand med i spelet vid de inkastade sedlarnas tillkomst och att de handlat framskjutna af De la Gardies personliga motståndare i rådet, främst de båda angifvarne Kurk och Rålamb. Detta resultat vinnes oberoende af den i samma riktning pekande tradition, som förvaras i de Bondeska anekdoterna. Syftet med hela anläggningen har gifvetvis varit att störta den hatade De la Gardie och med honom äfven drabba de styrelseprinciper, han representerade; de framkastade beskyllningarna torde hafva grundat sig på en vrängning af något hans uttalande, ej vara helt och hållet gripna ur luften. Att Johan Gyllenstierna — i hvilken De la Gardie själf såg anstiftaren till det hela — i intrigen spelat en betydande roll, anser V. sannolikt, men han måste medge, att denne i så fall förstått att nästan fullständigt sopa igen spåren efter sig.

Doc. C. Hallendorff kompletterar sina föregående studier i det stora nordiska krigets diplomatiska förhistoria med en väsentligen på danskt arkivmaterial hvilande skildring af *De hemliga förbindelserna mellan Danmark och konung August maj—sept. 1699*. Dessa inleddes genom Patkull-Wallendorffs besök i Köpenhamn och resulterade i en i Dresden af Chr. D. Reventlov och Flemming sluten allianstraktat, hvars hufvudsakliga innehåll refereras. Dess bestämmelser, jämförda med den politiska situationen, ge vid handen, att den tyngre bördan i anfallsförbundet lades på August, hvars intresse af Sveriges försvagande dock var långt mindre än den danske konungens.

Ernst Carlsons framställning af *Slaget vid Poltava och dess krigshistoriska förutsättningar* grundar sig »på en undersökning af de med händelsen samtida uppgifterna, hämtade ur svenska och utländska arkiv samt jämförda med hittills utgifna behandlingar af ämnet, äfvensom på hithörande kartor och bataljplaner, som förvaras i svenska krigsarkivet». I åtföljande noter uppräknas en stor mängd in- och utländska samtida källor till slagets historia; en allmän karakteristik och kritisk värdesättning åtminstone af de viktigaste skulle hafva varit synnerligen välkommen men har väl af utrymmesskäl ej kunnat medtagas. Såsom bilagor medfölja en öfversiktskarta öfver hela fälttåget och 3 bataljplaner. — De föregående krigshändelserna skildras i väsentlig öfverensstämmelse med författarens tidigare framställning. [1] I en viktig punkt synes denna dock hafva modifierats: det gäller den tidpunkt, då tåget mot Moskva beslöts. Förut har C. med bestämdhet förlagt det afgörande beslutet till uppehållet i Smorgony och Radoszkowice, [2] om än tanken på ett tåg mot Moskva sagts redan tidigare hafva hägrat i bakgrunden som en nödfallsutväg; [3] nu åter heter det mera obestämdt (s. 5): »Tidigt nog — måhända redan i Sachsen, senast i ståndkvarteren i Litaven om våren 1708 — har han dock bestämt sig för att, med sidostöd från Livland och Polen, söka gå rakt på Moskva.» Rappes åsikt, att tåget till Ukrajna från början ingått i Karls fälttågsplan [4] tillbakavisas såsom tagande för liten hänsyn till afstånds- och terrängförhållanden, utan stöd i samtida källor och mera öfverensstämmande med moderna strategiska teorier än med 1700-talets och Karl XII:s krigföring. — Den förmodan C. tidigare uttalat, att det näppeligen var Karls allvarliga afsikt att söka intaga staden Poltava, [5] återkommer nu mera indirekt: »Hade han verkligen lagt vikt vid att få staden i sitt våld, då borde han enligt sakkunnigas utsago på ett helt annat sätt ha gripit verket an» (s. 22). Något dylikt

[1] *Karl XII:s ryska fälttågsplan 1707—09*. Nord. Tidskr. 1889.
[2] Anf. arb. s. 372—74; Karl XII och Mühlenfels, Hist. Tidskr. 1894, s. 274.
[3] *Nord. Tidskr. 1889*, s. 370.
[4] *Karl XII:s plan för fälttåget mot Ryssland 1708 och 1709. Krigsvet. Akad. Handl. 1892*, s. 336—44.
[5] *Nord. Tidskr. 1889*, s. 390.

säger emellertid knappast den såsom sakkunnig citerade Lewenhaupt.[1] — Utrymmet förbjuder ett om än så sammanträngdt referat af C:s detaljerade och öfvertygande skildring af själfva slagets förlopp; generalmajor Roos' olycka framstår såsom afgörande dagens öde. Efter slaget ville Lewenhaupt föra hären öfver Vorskla och sedan till de Krimska tatarernas land, Gyllenkrook önskade gå öfver Djeper åt Polen, men Karl var för sjuk och ansträngd att lyssna till mera genomförda planer, och efter 2 dygns tröttande marsch befann sig hären ohjälpligt instängd i »hålet» vid Perevolotsjna, där — särskildt med hänsyn till truppernas stämning — en kapitulation var oundviklig. I denna katastrof ser C. en afgörande dom öfver hela den krigföring Karl utvecklat i Polen och sedan fortsatt i Ukrajna, och han uppräknar en rad strategiska missgrepp, som enligt hans åsikt långsamt men säkert framkallat den olyckliga utgången.

Tre af festskriftens afhandlingar behandla ämnen från den period af vår historia, som varit hufvudföremålet för Malmströms forskningsarbete. Den första af dessa, *Handels- och manufakturdeputationens uppkomst och sammansättning* af d:r Severin Bergh, ger en god bild af de vid olika riksdagar växlande, ganska invecklade former, som utmärka Frihetstidens rikt utbildade utskottsväsen. Bestämmande för de täta förändringarna i denna deputations sammansättning var den växlande styrka, med hvilken »en besynnerlig tysthet» i dithörande ärenden af ständerna kräfdes.

Prof. Hjärne meddelar två af Malmström omnämnda »allegater» till riksrådet Cederhielms försvarsskrift 1727 och fogar därtill en undersökning, huruvida de där utvecklade planerna att locka storfursten Peter till Sverige för att uppfostras voro för tillfället fritt uppfunna i partisyfte eller om de möjligen bekräftas af samtida ryska källor. Det framgår af den lifliga skildring H. lämnar af partistriderna under Katarina I:s oroliga regering, att i vissa kretsar en plan då torde hafva varit uppe, som gick ut på att under förevändning af en utländsk studieresa aflägsna storfursten för att så få fältet fritt för den ryska tronföljdens omreglering i det holsteinska husets intresse. Cederhielms uppgifter (i den andra bilagan) om den af luthersk teologi starkt påverkade ärkebiskop Feofan Prokopovitsch bära sannolikhetens prägel och styrka i sin mån trovärdigheten af uppgifterna om storfursten, hvarföre Hjärne i dessa meddelanden ser *Ett svenskt vittnesbörd om holsteinska partistämplingar i Ryssland.* — Åren 1751—1756 beteckna den statsrätts-

[1] »Hade vi ock än kunnat taga bort det stället, til hwilket vi approcherade, så war dock intet vunnit: ty thet war igenom en djup dal och wall aldeles afsöndrat ifrån thet, som war rätta fästningen.» (*Enväldets skadliga påföljder etc.*, Stockholm 1757, s. 329). Detta förefaller som ett klander af sättet för belägringens anordning men torde ej innebära någon antydan om, att den anmärkta oskickligheten skulle vara afsiktlig. Den samtidigt citerade relationen *Upps. Univ. Bibl. F. 103* har ej varit mig tillgänglig.

liga spekulationens inträde i Frihetstidens politiska lif. Hufvuddragen af de då framträdande motsatta åskådningarna tecknas af prof. Stavenow i en lärorik essay öfver *De politiska doktrinernas uppkomst och första utveckling under Frihetstiden*. Den officiella läran om ständernas allmakt framträder skarpast genomförd i det af biskop Brovallius författade »Memorial angående falske och irrige begrepp om regeringssättet», som $^{16}/_{1}$ 1752 af Mindre Sekr. Dep. öfverlämnades till Sekr. Utsk. och sedermera af detta i hufvudsak gillades. Det afsåg att vara »en officiellt fastslagen principiell belysning af statsskicket till riksens ständers ledamöters och allmänhetens vägledning och uppfostran i riktiga åsikter». St. genomgår noggrant grundtankarna i detta aktstycke, hvari han finner hela den följande parlamentariska doktrinen gömd. Dess innersta konsekvens, de såsom ofelbara här öppet proklamerade ständernas allmakt döljes genom ett sken af maktfördelning, i det att mot ständernas obegränsade lagstiftningsrätt ställes konungens »lagskipande» (= lagtillämpande) makt. Men vid dennes utöfning är all verklig myndighet förbehållen det inför ständerna ansvariga rådet, och konungens »höghet» har blott en formell, representativ betydelse. I jämförelse med detta memorial står »Ärlig Svensk» afgjordt tillbaka i följdriktighet. Dess svagaste punkt var läran om »svenskmannarätten», hvilken afsåg att skaffa frihetsgarantier mot de maktägande ständerna men därvid kom att utmynna i en förtäckt principalatslära. Denna brist uppvisades med skärpa af C. V. Grönhagen i ett memorial på Riddarhuset $^{4}/_{11}$ 1755, i hvilket aktstycke St. finner hofpartiets oppositionsteori för första gången klart och systematiskt framlagd. Dess kärnpunkt är den på maktfördelningstanken grundade läran om helgden och oföränderligheten af konungens reella maktbefogenheter, sådana de möta i 1720 års allmänt såsom oföränderlig ansedda konstitution (denna fingerades vara byggd på maktfördelningens princip). Ur den idéutveckling, som betecknas af de politiska doktrinernas sammandrabbning under den senare Frihetstiden, framgick såsom det beståndande resultatet den moderna svenska statsrätten, hvars nära samband med principen i hofpartiets balanslära till slut betonas.

Razumovskijs not den 18 juni 1788 var, såsom Köersner framhållit, af ryska regeringen afsedd att varna Gustaf III och förekomma ett fredsbrott men gaf i stället genom sin olyckliga affattning konungen en kärkommen anledning att afbryta de diplomatiska förbindelserna med Ryssland och påskyndade därigenom krigsutbrottet. Odhner upptager den nu till närmare behandling och belyser jämväl ingående den ryska regeringens hållning mot Sverige hela våren 1788. Särskildt framhålles, att R., som först efter rådsbeslutet $^{22}/_{5}$ insåg krigets oundviklighet, därefter på uppmaning af svenska »patrioter» för sitt hof betonade vikten af att Gustaf klart skulle framstå såsom den anfallande. Den deklaration R. $^{17}/_{6}$ erhöll hade till hufvudsyfte att vederlägga talet om ryska krigsplaner och därmed draga opinionen från konungen öfver på Rysslands sida; vid dess

affattande torde Ostermann alltför mycket haft sina minnen från Frihetstidens Sverige i tankarna. I öfversättning meddelas så väl Ostermanns förtroliga förhållningsorder till R. som det »ostensibla bref» denne sedan omskref till den bekanta noten.

Det sista bidraget till festskriften utgöres af *G. Lagerbjelkes berättelse om Sveriges förhållande till främmande makter* $^{13}/_{3}$—$^{6}/_{6}$ *1809*, meddelad af prof. Alin. Den blef $^{5}/_{7}$ 1809 af kongl. maj:t på statsrådets enhälliga tillstyrkan i nåder gillad, så väl till sitt innehåll som till de slutföljder för Sveriges dåvarande politiska ställning, hvilka däraf kunde dragas, samt $^{7}/_{7}$ öfverlämnad till det då sammanträdande Hemliga Utskottet, bland hvars akter den ännu förvaras. Detta synnerligen viktiga aktstycke angifves hos Schinkel-Bergman (V: 9) såsom liggande till grund för den där lämnade framställningen af riksföreståndarens utrikespolitik, men där äro blott begagnade i Schinkels samlingar befintliga excerpter, och man kan ofta ej se, hvad som härleder sig från den officiella berättelsen och hvad som kan vara tillagdt ur andra källor af växlande värde. Den noggranna edition af L:s berättelse, som här genom prof. Alins försorg föreligger, bör därför vara synnerligen kärkommen för enhvar, som något närmare vill studera vårt lands historia under det betydelsefulla året 1809.

V. S.

Öfversikt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för nordisk filologi. Ny följd. Bd 10: H. 3. A. Kock, Studier i de nord. språkens historia. I—V. — R. Kraut, Der ursprüngl. modusgebrauch in temporalsätzen, welche mit *dår(en)* und *fyrr en* eingeleitet werden. — H. Schück, anm. av »Helgedigtene i den ældre edda. Af S. Bugge». — L. Larsson, anm. av Hauksbók. Udg. af det Kong. nord. oldskriftselskab. — V. Boberg, anm. af V. Dahlerup, Det danske sprogs historie. — E. H. Lind, Bibliografi för år 1896.

Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria, utg. af Södermanlands Fornminnesförening. 9. G. Westerin, Västerhaninge och Muskö socknar i Sotholms härad af Stockholms län. Försök till beskrifning i historiskt, topografiskt, arkeologiskt och statistiskt hänseende.

Kongl. Krigsvetenskaps Akademiens Tidskrift. 1897, 4. Ett och annat från finska kriget 1808 och 1809. 2. — 6. A. Kindberg, Generalen grefve Armfelts operation mot Kongsvinger år 1808; O. Kuylenstierna, Peder Wessel Tordenskiolds trenne angrepp på Göteborg, Nya Elfsborg och Nya Varfvet åren 1717 och 1719, anm. af N—n. — 15—16, 17—18. J. Mankell, Slaget vid Kliszow den 9 juli 1702. 19—20. G. Hyltén-Cavallius, Kongl. Kronobergs regementes officerskår 1623—1896. Biografiska anteckningar, anm. af P. — 22. N. Wimarson, Sveriges krig i Tyskland 1675—1679. 1; J. R. Danielson, Finska kriget och Finlands krigare 1808—1809, anm. af N—n. — 23. Några anteckningar med anledning af en skrift, betitlad: »Norges strategisk-politiske Stilling og Bergenshalvöens Forsvar». Af v. d. L.

Kulturhistoriska Meddelanden. 1897—98. H. 1. A. Stille, Uggleherarne. Från Snapphanetiden.

Kyrklig Tidskrift. 1897, 11—12. O. Quensel, »Musiken till Svenska Mässan» och den Lutherska kultens principer. — O. Bergqvist, Om missionen bland Kaitomlapparna under 1700-talet.

Läsning för Folket. 1897, 1. P. Bagge, Erik Gustaf Geijer. Ett femtioårsminne. — 2. K. A. Hagström, Biskop Tomas, frihetskämpen, Engelbrektsvännen.

Läsning för Hemmet. 1897, 1. S. Wester, Några drag ur svenska krigares öden i rysk fångenskap. Efter bref och dagböcker.

Meddelanden från svenska slöjdföreningen. 1897, 1. J. Kruse, S:t Knutsgillet i Malmö från medeltiden till början af 1700-talet. Kulturhistorisk studie. — G. Upmark, Tidö, ett stormanshem från 1600-talet.

Nordisk Revy. 1897, 2, 3, 4, 6, 7—8, 9—10. J. Kreüger, Johan III och den katolska reaktionen.

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri. Utg. af Letterstedtska föreningen genom O. Montelius. 1897, 8. De svensk-norska universitetens festskrifter vid H. M:t Konungens regeringsjubileum. Anm. af K. Hildebrand. — 1898, 1. O. Montelius, Huru länge har kvinnan betraktats som mannens egendom? Ett blad ur kvinnans historia I. — V. Knös, Den grekiska teatern och nyaste gräfningar. — O. Montelius, anm. af Stockholm..... Utg. af E. Dahlgren.

Ny Illustrerad Tidning. 1897, 39—40. A. Hammarskiöld, Joakim Zakris Duncker. — 47—48. A. Hammarskiöld, Amiral Cornelius Anckarstierna.

Ord och Bild. Illustrerad månadsskrift utgifven af Karl Wåhlin. 1897, 9. G. Björlin, Svenska härens utveckling under Oscar II:s regering. — S. v. Konow, Svenska flottans utveckling under Oscar II:s regering. — 10. G. Göthe, Gustaf III porträtterad af Sergel. Med 11 bilder. — 12. N. Erdmann, Molière och läkarne. — S. Palme, I Österled.

Samfundet för Nordiska museets främjande. 1895 och 1896. Meddelanden, utgifna af Artur Hazelius. K. B. Wiklund, Om Lapparnes tideräkning. — K. P. Leffler, Ett bondbröllop i Hargs socken på 1840-talet. — P. G. Vistrand, Svenska allmogedräkter. — J. Böttiger, Karl den niondes tapetväfveri och tapetsamling. — C. A. Ossbahr, Studier i Nordiska museets rustkammare. — C. Palm, Silhuetter i Nordiska museet. — J. Böttiger, En tapets historia. — Ur Johan August Hazelii och Carl Jonas Ludvig Almqvists brefväxling. Två hittills otryckta bref i Nordiska museets arkiv.

Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1886. D. 11. C. D. af Wirsén, Minne af friherre Bernhard von Beskow.

Svenska Fornminnesföreningens tidskrift. Bd 10: H. 1. K. H. Karlsson, Några bidrag till Sveriges uppodlingshistoria hemtade från ortnamnsforskningens område. — O. Montelius, Den nordiska jernålderns kronologi. 3. — E. Ekhoff, Sigtuna ödekyrkor.

Tidskrift i Fortifikation. 1897, 1. Kronan och Lejonet. Af Px.

Tidskrift i Militär Helsovård. 1897, 2. E. Edholm, En svensk läkareslägt 1681—1849. [von Schulzenheim].

Norsk Militært Tidsskrift. 1897, 2. C. O. Munthe, Efterretninger om vort forsvar 1645—57.

Meddelelser fra Krigsarkiverne. Bd 8: H. 3. Auxiliærkorpset 1813. Tredje Periode (»Rendsborg-Protokollen»).

Nord og Syd. Illustreret Maanedsskrift for Historie, Geografi og Naturvidenskab i almenfattelig Fremstilling. 1897, November. A. Larsen, Oberst Henrik Danckwardt, Tordenskjolds Modstander ved Marstrand.

Vort Forsvar 1897, 3 Oktober. A. D. Jörgensen, Femhundredaarsmindet om Kalmarunionen. — 17 Oktober. A. Larsen, Kalmar Slot. 12 December. A. Larsen, Kampen for Finland 1808 og 1809. 1. — 26 December. A. Güntelberg, Niels Juel. — 1898, 9 Januar, 23 Januar. A. Larsen, Kampen for Finland 1808 og 1809. 2, 3.

Finsk Tidskrift utgifven af M. G. Schybergson och R. F. v. Willebrand. 1897, 12. I bokhandeln: A. Rydfors, Konung Oscar II och Sveriges folk; till minne af den 18 September 1897, anm. af R. F. v. Willebrand.

Finsk Militär Tidskrift. 1897, Januari, Februari. Peter den store. Kriget i Finland 1712—14. — **Mars.** Sveaborgs öfvergång 1808, af ***. — **Juni—Juli.** M. G. Schybergson, Med anledning af uppsatsen »Sveaborgs öfvergång 1808. Hæretiska åsikter». — **Aug.—Sept.** Peter den store. Kriget i Finland 1712—14. — C. Ehrnrooth, I polemiken om Sveaborgs öfvergång 1808. — **Oktober.** I anledning af polemiken om Sveaborgs öfvergång, af Historiker. — **November, December,** Anmärkningar till »Betraktelser med anledning af svenska generalstabens värk »Sveriges krig 1808 och 1809». D. 2 af ***». Af **. **1898, 1.** »Finska kriget och Finlands krigare 1808—09 af R. Danielson». En betraktelse. Af C. F. W. — Vidare bemötande af signaturen **:s anmärkningar. Af C. Ehrnrooth.

Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1896. Actenstücke zur Geschichte des Bothschen Einfalles. Mitgetheilt von A. Seraphim. — K. Löwis of Menar, Ausgrabung der Deutschordenskomturei Pernau.

Mittheilungen aus der livländischen Geschichte. Bd 17: H. 1. A. Bergengrün, Eine livländische Relation über die Ereignisse in Livland aus der Zeit von 1599—1602.

Allgemeine Militär-Zeitung. 1897. 5. B. Bretholz, Der Vertheidungskampf der Stadt Brünn gegen die Schweden 1645.

Baltische Studien. Neue Folge. Bd 1 (1897). E. Müsebeck, Die Feldzüge des Grossen Kurfürsten in Pommern 1675—1677.

Deutsche Litteraturzeitung. 1897, 45. O. Levertin, Från Gustaf III:s dagar, anm. af J. Paludan.

Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. Neue Folge im Verein mit G. Buchholz, K. Lamprecht, E. Marcks herausg. von Gerhard Seeliger. **1897/98. Monatsblätter, N:o 7/8.** O. Malmström, Nils Bielke såsom generalguvernör i Pommern 1687—1697, anm. af E. R. Daenell.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von Fr. Meinecke. **XXXXIV,** 1. E. Brandenburg, Der Regensburger Vertrag zwischen den Habsburgern und Moritz von Sachsen (1546). — C. Mirbt, Ignatius v. Loyola. — K. Seumer, Wilhelm Wattenbach †. — Miscellen. — Literaturbericht (bl. a. R. Schmidt, Ein Kalvinist als kaiserlicher Feldmarschall im dreissigjährigen Kriege, anm. af Hermann Diemar.) — Notizen und Nachrichten (bl. a. G. Jones, The diplomatic relations between Cromwell and Charles X Gustavus of Sweden, anm. af E.)

Verslag van de algemeene vergadering der leden van het historisch genootschap, gehouden te Utrecht. 1897, 20 April. V. H. de Beaufort, De gevangenneming van den Zweedschen minister von Görtz te Arnhem in 1717.

La Revue de Paris. 1897, 15 Juin. L. Pingaud, Bernadotte et les Bourbons (1812—1814).

Revue Historique. 1898, Janvier—Février. A. de Boislisle, Les aventures du marquis de Langalerie (1661—1717), 1:er article. — M. Marion, Les débuts de »affaire de Bretagne» (1763—1764). A. F. Lièvre, Le lieu de la rencontre des Francs et des Wisigoths sur les bords du Clain, en 507. — Bulletin historique: France, par A. Molinier et Rod. Reuss. — Belgique, 1886—1896, par Eug. Hubert; fin. — Allemagne (temps modernes), par M. Philippson. — Autriche: M le chevalier d'Arneth, par E. Wertheimer. — Comptes rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie.

Öfversikter och Granskningar.

Svenska ättartal för år 1898. Tolfte årgången. XVI + 568 sid. Stockholm 1898.

»Svenska Ättartal» äro genom flera föregående recensioner och notiser väl bekanta för läsarne af Hist. Tidskrift och ha äfven den förutan blifvit kända inom vida kretsar af vårt folk. Tolfte årgången inledes af ett förord, i hvilket utgifvaren på numera kändt, finare och stundom äfven gröfre skämtande och humoristiskt sätt uttalar sina tankar om mångt och mycket, denna gång väsentligen i sådana ämnen, som beröra släktforskning, enkannerligen hans egen verksamhet för sådan. Hvad som för Ättartalens afnämare och vänner särskildt bör vara att taga fasta på är hans tillkännagifvande, att ifrågavarande årgång är den sista, med hvilken han tager befattning, och efter hvad vi förnummit, lär beslutet denna gång vara oåterkalleligt. Det var 1885, som första årgången af denna publikation utkom — i ganska blygsamma dimensioner. Delarna ha sedan följt tätt på hvarandra, och dimensionerna ha vuxit. Den sista är visserligen icke den allra största, men torde dock ej haft mer än en öfverman i fråga om sidtal.

Anordningen är densamma som förut och tolfte årgången bjuder sålunda på uppsatser om fursteätter och fursteättlingar, anträd samt ättartal, och det måste erkännas att detta sista band i afseende på innehållet utgör ett värdigt slut på den publikation, hvarmed utg. så länge varit sysselsatt. Den otroliga virtuositet han uppnått i sammanställningen af vårt konungahus' släktförbindelser har icke blomstrat rikare än i de vackra ledningarna för konung Oskar från Erik Segersäll och Harald Hårfager (äfven särskildt utgifna på Gernandts förlag), än i hertigens af Skåne härstamning på olika sätt från Kristian I, än i hertig Karls och prinsessan Ingeborgs från heliga Birgittas broder o. s. v. Vännerna af anträd kunna få sitt lystmäte i samme hertigs af Skåne, danska prinsessan Margaretas och frih. Axel Leijonhufvuds resp. 64 förfäder samt i många frälse och ofrälse anträd om 32—16 grenar (bland de förra särskildt det

Bondeska). Själfva Ättartalen slutligen bjuda en fåtalig men väl vald samling, t. ex. de ursvenska ätterna Snebilius och Terserus (båda med anor från 1400-talet), Læstadius-Læstander-Hellström-Boström, Brander, Branting Fjällström, Nobel, Oldberg, Rinman, Andersson från Utmeland, Smedberg, m. fl. samt de invandrade Alexanderson, Busck, Christiernin (den största af alla), Grevesmühl-Grevesmöhlen, Meurman, Oldenburg, Trotzig, Weylandt m. fl. Till sina största släktforskartriumfer räknar utg., och det visserligen med skäl, utredningen af den vidtförgrenade Læstadiska släkten och inom densamma upptäckten af släkten Boströms härstamning från en medlem af nyssnämnda ätt. Som vanligt strör utg. i noterna med fulla händer omkring sig genealogiska upplysningar, understundom, liksom förut, kryddade med ironiens salt.

Arbetet på Svenska Ättartal har under mer än ett årtionde blifvit utgifvarens förnämsta lifsgärning, och han har ej tröttnat att framhålla deras betydelse. I själfva verket ha de i mer än ett hänseende en sådan. Vi skola ej länge uppehålla oss vid nyfikenhetens intresse, som fröjdar sig åt ett anträds mer och mindre lummiga krona eller åt upptäckten af manliga och kvinnliga förvanter, af hvad de varit och hvem de gift sig med. De ha äfven ett biografiskt och därmed också ett historiskt intresse, ty vid sidan af massor af namn, som tillhört de djupa lagren, möter man många, som haft en plats i historien och det har sitt gifna intresse att veta något om dessas privata förhållanden. Vi skola visst icke heller förneka Ättartalens speciellt kulturhistoriska och sociala betydelse — tvärt om. De lämna mångfaldiga bidrag till historien om omsättningen inom samhällsklasserna, uppstigandet till rikedom och anseende och nedstigandet till fattigdom och oansenlighet, till historien om yrkena och sysselsättningarna, deras ärftlighet och deras förändringar, till historien om namnen och deras utveckling. Det är visserligen mången släkt, som i detta hänseende förefaller skäligen betydelselös; det är andra, som äro så mycket mer illustrativa. Ett karakteristiskt exempel i detta hänseende företer den i tolfte årgången intagna Læstadiska släkten, hvars medlemmar i generationer lefvat och verkat i höga norden, i Arjeploug, Silbojock, Jockmock, Karesuando, Torneå, Luleå, Piteå o. s. v., såsom hemmansägare, handtverkare, skollärare, länsmän, präster, borgare, som endast undantagsvis sändt något blygsamt skott åt södern, såsom till Stockholm och ända till Helsingborg, för öfrigt äfven till Amerika, men som därjämte skjutit en så mäktig och lysande gren, som i släkten Boström, hvilken med timmermannens från Piteå son förvärfvade en plats i den filosofiska spekulationens tempelhall och med timmermannens sonson på politikens och historiens höjder.

Det är ofvan antydda förhållanden som göra, att äfven vi historici ha att säga utgifvaren, hofintendenten Örnberg, ett tack för de tolf årgångar Svenska Ättartal han gifvit oss.

Ehd.

Till Visby stads äldsta historia. Ett kritiskt bidrag, af ADOLF BJÖRKANDER. (Akademisk afhandling.) XVI + 137 sid. Upsala 1898.

De svenska städernas äldre historia är ett område, som föga blifvit bearbetadt af vår häfdaforskning, sedan Odhners viktiga undersökningar framträdde. I själfva verket är också detta ganska naturligt, ty de största och betydelsefullaste af våra äldre städer, såsom Birka och Sigtuna, skjuta sina öden tillbaka till så aflägsna och i dunkel insvepta tider, att historikern endast kan hafva helt föga att berätta om dem. De fåtaliga notiser om dem, som vi äga — särskildt bör påpekas det kända, intressanta kap. 27 i *Vita Ansgarii* (öfverläggningarna, om kristendomen skulle få förkunnas) — gifva vid handen, att här ännu endast funnos hvad vi skulle kalla köpingar: faktiska stadsbildningar, som alltjämt lydde under landsrätt, ej några rättsligt eximerade stadssamhällen. Huru har utvecklingen gått härifrån till den rättsliga särställning, som vi möta i Biärköarätten? De egentliga svenska städerna lämna oss i sticket vid frågans besvarande, men intressanta vinkar gifvas oss af den tvifvelsutan i mycket analoga utveckling, som kan följas hos staden på gutarnes ö, Visby.

Här, för Visby, saknas ingalunda material till utförliga historiska undersökningar, om det också är något ojämnt fördeladt; säkert återstår ännu ganska mycket att uppleta. Naturligt är ock, att ön, så rik på minnesmärken af en hög materiell kultur och så berömd från flydda tiders politiska skiften, lockat talrika skildrares pennor. Svenskar, framför allt gotländingar, och tyskar hafva ägnat dels särskilda undersökningar dels partier af större arbeten åt Gotlands medeltidshistoria. Tyskarne, som särskildt tagit i sikte öns betydelse vid Hanseförbundets utveckling, hafva gärna framhäft det tyska elementets öfverväldigande betydelse för alla möjliga från Gotland utgångna företag såsom handelsfarten på Novgorod, den första kolonisationen af Livland (»die Aufsegelung Dünas») o. s. v. Därvid hafva emellertid viktiga företeelser af gotländsk nationell art fått träda i bakgrunden, något som åter uppfordrat till opposition. En framstående ung forskare från Gotland, fil. kand. Bernhard Enequist, ägnade trägna studier åt fäderneöns äldre öden i syfte att beriktiga åtskilliga af de framställda teorierna, då döden i förtid afklippte hans bana år 1892. Uppfordrad af hans ofullbordade arbeten har en hans landsman upptagit ett annat viktigt problem ur Gotlands äldre historia till förnyad behandling; resultatet föreligger i afhandlingen *Till Visby Stads äldsta historia* af Adolf Björkander.

Förf. har såsom sin uppgift valt att skildra stadssamhällets utveckling i Visby, d. v. s. stadens framväxande till ett från lands-

bygden rättsligen skildt samhälle. Spörsmålet har ofta förr varit debatteradt; det i hufvudsak för giltigt hållna svaret är såsom hypotes framställdt af Odhner i *Bidrag till svenska städernas och borgerskapets historia* före 1633. Enligt honom var Visby ursprungligen en svensk ort, som under 11:te och 12:te århundradena växte till en betydande handelsplats; en större tysk inflyttning dit mot slutet af det 12:te seklet skapade ett rättsligen organiseradt tyskt stadssamhälle, ordnadt efter mönster från hemlandet; beröringen med tyskarne lät Visby-gotländingarne tidigare än invånarne i andra svenska stadsorter frigöra sig från landsrätten och vid medlet af 1200-talet hafva de svenska och tyska samhällena förenat sig till ett enda rättssamfund. För denna åskådning, till hvilken i hufvudsak lektor K. G. Grandinsson i sina *Studier i hanseatisk-svensk historia* slutit sig, blir Visby ett tvehöfdadt samhälle och spåren däraf märkas djupt äfven i dess enhetliga författning: senast år 1276 hafva de i Visby bosatta tyskarne haft rätt att besätta halfva antalet rådsherreplatser. Som bevis för detta senare påstående (se Grandinsson anf. arb. I s. 20 och s. 83) har särskildt gällt konung Magnus Ladulås' stadfästelsebref å Gotlandsköpmännens — så gotländingar som tyskar — handelsrättigheter af d. 23 maj 1276 (*Sverges Traktater*, I n:o *126*).

Gentemot dessa åskådningar uppställer hr B. följande satser, hvilkas giltighet han genom utförlig bevisning söker häfda: Visby stadssamhälle är till sitt ursprung tyskt, uppkommet därigenom, att vid sidan af de ständigt farande tyska gästerna på ön (*Theutonici Gotlandiam frequentantes*) en fast tysk bosättning slagit sig ned där (*Theutonici in Gotlandia manentes*); denna bosättning har efter mönstret af de tyska städerna organiserat sig, och så har stadssamhället i Visby redan i andra hälften af det 12:te århundradet varit färdigbildadt med »ett ständigt torg, en bofast stadsmenighet och en egen jurisdetstion med egen rätt;» med anledning af den blomstrande handeln bosätta sig i Visby äfven talrika gotländingar, men dessa hvarken hafva del af tyskarnes samhälle eller bilda själfva något eget utan stå fortfarande under öns allmänna rätt (s. k. Visbygotländingarne); först år 1288 i samband med fejden mellan Visbys invånare och landsbygdens befolkning frigöras Visbygotländingarne från landsrätten och uppgå med tyskarne i stadssamhället Visby.

Hvad visa då de talrika spåren af omfattande gotländska handelsförbindelser under de aflägsnaste tider, långt innan någon tysk bosättning ägt rum? Otvifvelaktigt är, att den svenska, eller rättare den gotländska handeln, här blomstrat mycket förr än den tyska. Denna blomstring, åtminstone den från något senare tider, förlägger man gärna till staden Visby, hvars gotländska upphof då synes självklart. Hr B., som ägnat ett särskildt inledningskapitel åt den äldsta gotländska handeln, konstaterar, att denna går längre tillbaka än de tidigaste antydningar om Visby; vidare att ingenting antyder, att den varit bunden vid denna stad, och att det viktigaste senare minnesmärket af denna merkantila blomstring, Gotenhof i Novgorod,

ännu vid medeltidens slut lydt under den allmänna gotländska lagen och ej under Visby stadsrätt. Häraf sluter han, att de gotländingar, som drifvit denna äldsta handel, ej varit medlemmar af något stadssamhälle utan lefvat såsom bönder under landsrätt. Där behöfdes någon främmande impuls för att gifva en utveckling, som ledde fram till de sjöfartidkandes exemption från den för alla gotländingar gemensamma rätten, och denna impuls gafs genom organiserandet af ett tyskt stadssamhälle i Visby. — Så långt kan man tvifvelsutan vara ense med författaren, men för visso har han icke här uttömt hvad som vid skildringen af den äldre handeln kan vara af intresse speciellt för Visby. Har icke denna handel anknutit sig kring en eller flera stadsbildningar under landsrätt? Och har icke platsen vid Visby, hvars namn anger ett gammalt offerställe, och hvars yttre villkor gåfvo anledning till bosättning, just framkallat en dylik bildning? Det material, författaren framdragit, besvarar ej dessa spörsmål, och de hafva ej någon grundläggande betydelse för det problem, han uppställt för sig. Emellertid är det anmälarens tro, att framställningen skulle vunnit i klarhet, om förf. äfven i denna förberedande punkt formulerat sin ståndpunkt. Den tystnad, som nu råder, gifver lätt den föreställningen, att, hvad förf. säger om den rättsliga stadens, stadssamhällets, tyska ursprung, äfven gäller om den faktiska stadsbildningen. Och detta kan medföra en farlig sammanblandning mellan hvad som i allmänhet angår ortens faktiska framväxt och det, som skildrar stadssamhällets rättsliga utveckling: bägge dessa sidor hafva visserligen det närmaste samband men måste här skarpt hållas skilda. Försummelse därvidlag är det just, som låtit andra författare i denna sak begå svåra misstag.

Till den gotländska handeln, som enligt författarens mening rört sig i östlig och västlig riktning, mellan å ena sidan Novgorod, å andra sidan Flanderns och Englands marknadsplatser, har en från söder mot norr sträfvande anknutit sig, den tyska östersjöhandeln. Sammanbindningspunkten blef den stora ön i Östersjön; de vägar och den starka handel, som här möttes, skänkte åt Gotland dess universella betydelse och gåfvo tillika upphof till den starka och rika staden på gotländska kusten. När skedde då den tyska bosättning, som organiserade det första stadssamhället å ön? Det spörsmålet kan ej nu besvaras, men förf. tror sig, såsom redan förut påpekats, våga säga, att det tyska stadssamhället funnits i det hela färdigbildadt redan före utgången af det 12:te århundradet. Från detta samhälle har sedan vid början af nästa sekel den tyska kolonien vid Düna, Riga, utgått (jfr Höhlbaum, *Die Gründung der deutschen Kolonie an der Düna;* Hansische Geschichtsblätter 1872, spec. s. 54 f.). — Någon verklig säkerhet beträffande denna utveckling kan ej vinnas, förrän omfattande och noggranna undersökningar utredt, i hvilket förhållande Rigalagen står till Visby stadslag, samt huru denna sistnämnda ställer sig dels till Gotlandslagen och dels till besläktade tyska stadsrätter. Tills dessa undersökningar skett — förf. har för sina syften nöjt sig med att påpeka

paralleller mellan *V. St. L.* och dels *G. L. L.* dels Lübecks och Hamburgs äldsta rättsurkunder — måste frågan om Riga-koloniens ursprung anses ej definitivt besvarad, Men dess besvarande återverkar på frågan om Visby uppkomst.

Vid sakens nuvarande outredda läge synes anm. den såsom *n:o 75* i Livländisches Urkundenbuch (I, sp. 81—2) tryckta akten vara ganska märklig. Den innehåller en dom af den påflige legaten biskop Vilhelm af Modena, genom hvilken denne sliter den livländske biskopen Alberts och staden Rigas tvist om innebörden af den gotländska rätt, som stadens borgare enligt biskopens privilegier af år 1211 (se ibm. *n:o 20*) skulle njuta. I domsbrefvet, som är af år 1225, talas hela tiden och upprepade gånger om *jus Gotorum* och betydelsen häraf utvecklas. Men på slutet tillfogas: *Si quid etiam cives poterunt probare intra triennium esse de jure Teutonicorum commorantium in Gutlandia, eodem gaudeant et Rigenses* ... Här göres en ovedersäglig skillnad mellan den gotländska rätten, den enda som år 1211 omtalas, och en för de på Gotland boende tyskarne giltig rätt, hvilken senare år 1225 framträdt såsom från den förra skild. Den skillnaden kan ju mycket väl ha framträdt redan förr, kanske vid seklets början om ej tidigare, men den omständigheten, att de nämnda privilegierna utgå allenast från *jus Gotorum*, antyder ovillkorligen, att vid den tiden *jus Teutonicorum commorantium in Gotlandia* icke uppbars af något samhälle nog starkt att spela en ledande roll vid kolonisationsföretaget. D. v. s. det synes ovisst, om det tyska samhället i Visby före det tolfte seklets utgång hunnit att organisera sig i den omfattning, som förf. anser.

Så stå vi åter inför spörsmålen om Visbys *faktiska* uppkomst och om dess *rättsliga* utveckling. Anm. är fullt ense med förf., när denne i kap. 1 uttalar såsom sin mening, att det äldsta stadssamhället i Visby — d. v. s. staden såsom rättslig institution — är tyskt, och när han i detta sammanhang (s. 301) gifver åt konung Magnus privilegiebref af 1276 en vida riktigare utläggning än den vanliga. Men då står fortfarande den frågan öppen: fanns ej redan före detta tyska stadssamhälle en gotländsk stadsbildning, en köping? Förf:s bevismaterial kan hvarken jaka eller neka, ty en sådan ort skulle ju självklart ligga under landsrätt. Om den har funnits — och motsatsen till den gamla traditionen är ännu ej bevisad — så är det den och dess vidsträckta handel, som lockat tyska köpmän, först som gäster, dessa längre fram organiserade i det stora Gotlandsfararesällskapet; sedermera hafva gästerna *frequentantes* till en del blifvit *manentes*, bofaste tyskar, och dessa hafva organiserat det första stadssamhället i Visby.

I den riktningen pekar Henrik Lejonets bekanta fredsurkund och privilegiebref, Sveriges Traktater n:o 42 (I. s. 78 f.). Förf. har framställt en särdeles lycklig tolkning af detta brefs innehåll (s. 43—6), häfdande, att där framförallt är fråga om gotländingarnes köpenskap inom tyskt område, och att det är hertig Henriks afsikt att genom privilegier och fridsbestämmelser leda denna till sin stad

Lybeck: gotländska förhållanden omtalas allenast indirekt och i förbigående, då hertig Henrik till sist betingar sig reciprocitet från gotländingarnes sida. Så långt är anm. fullt ense med förf., men dennes åsikt om reciprocitetens betydelse — »Henriks åtgärd blef medelbart af grundläggande betydelse för den tyska bosättningen i Visby» — synes ännu bibehålla något för mycket af de gamla meningarna, att Henrik Lejonets bref ordnade Visbys inre förhållanden. Man kan ifrågasätta, om orden *hoc videlicet pacto, ut grata vicissitudine idem nostris et ipsi exhibeant* åsyfta något vidare än att bjuda de i hertigens länder resande gotländingarne att självfva erlägga den mansbot etc., som de vid tillfälle skulle äga rätt att af tyskarne uppbära. Men äfven om — hvilket icke synes anm. sannolikt — dessa ord innebära något mera, en förpliktelse för gotländingarne att på sin ö inrymma tyskarne liknande förmåner, så kan reciprociteten endast åsyfta resande tyskar (*frequentantes*). För dessas färder kan brefvet hafva haft indirekt betydelse och, då de väl småningom ledt till tysk bosättning, först i tredje hand för denna. Att af Henrik Lejonets bref draga några som helst direkta slutsatser om tillståndet på Gotland kan icke vara tillåtet; förf. står härvidlag långt framom sina föregångare men har dock äfven han någon gång fallit för frestelsen (se särsk. å s. 41 om kejsar Lothars s. k. fred och om ett följande »laglöshetstillstånd» på ön).

Huru med de här framkastade spörsmålen och en rad af andra, som uppdyka vid läsningen af förf:s arbete, förhåller sig, därom kan allenast en fortsatt, allt djupare inträngande forskning upplysa. Att en sådan med upptagande af alla slag bland det rikhaltiga materialet snart måste ske, det är väsentligen förf:s förtjänst, ty han har genom sina skarpare distinktioner mellan förr sammanblandade begrepp, genom formuleringen af sitt problem och genom försöken till dess lösning bragt en rad af synpunkter, som för Gotlands äldre historia i allmänhet måste beaktas. Förf:s intressanta skildring (s. 103 f.) af det stora krisåret 1288, om Visbygotländingarnes i samband därmed skeende exemption från landsbygden och sammansmältning med det tyska stadssamhället, och hans märkliga undersökningar om de äldsta gotländska sigillen (s. 123 f.) — han har bl. a. i Lybecks arkiv uppspårat ett förut ej beskrifvet sigill fr. år 1341, som han anser hafva förts af de gotländska Visbyborgarne under tiden närmast efter exemptionen från landsrätten — kunna här blott i förbigående påpekas. Äfven i dessa punkter, särskildt kanske i sigillfrågan, synes det nog anm. finnas viktiga erinringar att göra, men en närmare redogörelse för dessa skulle, så outredda som många hithörande spörsmål ännu äro, blifva föga resultatbringande.

C. H. H.

Die Reste der Germanen am Schwarzen Meere, Ein ethnologische Untersuchung von Dr RICHARD LOEWE. Halle, Max Niemeyer 1896. XII + 269 ss. 8:o. Pris 8 mark.

Efter de förtjänstfulla arbetena af Tomaschek (Die Goten in Taurien, Wien 1881) och Braun (Die letzten Schicksale der Krimgoten, Petersburg 1890) väntade man sig icke, att några egentligen nya upplysningar af värde kunde framdragas rörande de s. k. krimgoterna. Emellertid har dr Loewe, förut förmånligt känd såsom språkforskare, i detta sitt nya och hittills största arbete, hvars tyngdpunkt, såsom redan titeln angifver, ligger på det etnologiska området, lyckats med outtröttlig flit och omsikt i ljuset framdraga en hop nya och delvis mycket intressanta detaljer rörande icke blott krimgoterna, utan äfven en del andra germanska stammar, som varit eller åtminstone kunna misstänkas hafva varit bosatta i Svarta Hafvets nejder. De folk, som af vår förf. behandlas, äro följande åtta, af hvilka visserligen ett par äro till sin existens minst sagdt tvifvelaktiga:

1. *Gotogreker*, boende i trakten af Kyzikos på Propontis södra kust, nämnas af den byzantinske författaren Theophanes såsom deltagare i ett uppror år 714. Enligt Lœwes utredning äro dessa sannolikt græciserade rester af de »Eruler af skytisk och gotisk börd», som enligt flera byzantinska författares vittnesbörd på 260-talet härjade Kyzikos. Utan tvifvel ha vi samma folknamn i förkortad form uti den benämning »Greker», som Konstantin Porphyrogennetos på 900-talet uppger såsom specielt namn på innevånarna i samma nejd. Att de vid denna tid — och tvifvelsutan långt tidigare — icke längre talade något germanskt språk, framgår af den lärde kejsarens uppgift, att de utmärkte sig för sin rena grekiska koine.

2. *Dagotthener* omnämnas af Konstantin Porphyrogennetos såsom bosatta i trakten af Prusa och det mysiska Olympos. Lœwe förmodar på mycket svaga grunder, att vi här ha att göra med några Goter, hvilkas namn ombildats efter den inom deras område liggande orten Daguta (i Mysien). Men tydligt är, att man lika väl och snarare kan antaga, det ett ursprungligt folknamn Dagutener ombildats — åtminstone ortografiskt — efter det vida mera bekanta namnet Goter, utan att därför dess bärare behöfva att hafva varit några goter eller ens germaner.

3. Casper Peucer uppger i Chronicon Carionis, Frankfurt a. M. 1566, att Fredrik Barbarossa år 1190 påträffat germanskt språk »apud Galatos et in Armeniæ parte». Möjligen syftas här på Cilicien, som då räknades till Armenien, och dit år 275 barbarer från Mæotis (och således väl Eruler) genom Galatien framträngt. Ungefär samma uppgift som Peucer har i vårt århundrade Massmann läm-

nat utan angifvande af sin källa, som emellertid icke kan vara — åtminstone direkt — Peucer.

4. *Eudusianer* »med gotiskt och tauriskt språk» nämnas i den anonyma Periplus Ponti Euxini såsom boende kring »Eudusia», det nuvarande Anapa vid Svarta Hafvet, något öster om Kertsch-sundet. Då Procopius till samma trakter förlägger ett land som han kallar Eulysia, så är icke den möjligheten utesluten, att namnformen Eudusia beror på felläsning (grek. Δ för Λ), under det att Lœwe tvärtom anser Procopii form bero på förvanskning (genom folketymologi). Vidare anser han namnet Eudusianer »omöjligt» kunna skiljas från Taciti *Eudoses* (för *Euduses*?), namn på en germansk stam i Schleswig eller Jutland. Då denna stam enligt Lœwe o. a. är erulisk, och Eruler efter all sannolikhet en gång bott på västra sidan af Kertsch-sundet, så antar L., att Eudusianerna äro Eruler, som öfverflyttat från västra till östra sidan af sundet. Men tydligt är, att *om* läsningen Eudusianer är riktig, och *om* detta ord etymologiskt sammanhänger med Eudoses, så får man icke utan vidare från det etymologiska sammanhanget sluta till ett etnologiskt dylikt mellan de båda folken. En sådan slutsats vore lika oberättigad som den, då äldre historici identifierat Sverges Götar med kontinentens Goter på grund af den obestridliga släktskapen mellan de båda folknamnen. Att för öfrigt Lœwes antaganden rörande Erulernas utbredning äro mycket osäkra, har framhållits särskildt af Kossinna i hans synnerligen läsvärda afhandling Die ethnologische Stellung der Ostgermanen (i Indogormanische Forschungen, B. VII).

5. *Tetraxitgoter*, af åtskilliga äldre förf. (t. ex. ännu Tomaschek) oriktigt identifierade med Krimgoterna (se 7 nedan), omnämnas tidigast af Procopius på 500-talet. De bodde på den midt emot Kertsch belägna halfön Taman, hvars fornryska namn är Tmutarakan, grek. *τὸ Ταμάταρχα* eller genom oriktig grammatisk upplösning *τά Μάτραχα*. Folkets namn är sålunda troligen ursprungligen *Tmetrak-siter*, hvaraf *Tetraxiter* genom en grekisk folketymologisk ombildning efter »fyra». Goter nämnas i senare tid ofta såsom bosatta i dessa trakter. Så t. ex. 1185 i den fornryska Igorsången. Att de år 1484 underkufvades af turkarna, uppges af C. Peucer (1566) och Frieseman (Beschryving van de Krim, Amsterdam 1786). Melanchton (1558) och hans lärjunge Georg Torquatus (1569) omnämna ännu deras tillvaro. Ja, ännu så sent som omkring 1750 talades deras språk åtminstone af några individer enligt uppgift af Büsching (Erdbeschreibung, 1766), som till sagesman hade den jesuitiske missionären Mondorf, hvilken sammanträffat med en slaf från ifrågavarande trakter. Om språket få vi genom Mondorf icke veta mera än, att det var besläktadt med tyskan; om religionen, att den uteslutande bestod i dyrkan af ett urgammalt träd. Snart därefter torde Tetraxiterna hafva uppgått i de kringboende Tscherkesserna. Åtminstone saknas om dem några senare uppgifter. Enligt Lœwe skall äfven denna germanska stam

vara erulisk, utvandrad från Krim, innan Erulerna (före 450) tågade därifrån.

6. Fr. Schlegel talar i sitt bekanta arbete »Über die Sprache und Weisheit der Inder» (1808) om »tyska, som anträffats på Krim (jfr 7 nedan), vid Kaukasus (jfr 5 ofvan) och vid *Kaspiska Hafvet.*» Ha vi här möjligen att göra med en för öfrigt alldeles obekant germansk stam, bosatt vid Kaspiska Hafvet? Lœwe erinrar i detta sammanhang om de »Githi et Arani», som år 1459 erbjödo sig att under persiskt befäl kämpa mot turkarna, och framkastar den gissningen, att dessa Persiens för öfrigt okända grannar rätteligen äro att uppfatta som »Gothi et Alani».

7. *Krimgoter* omtalas ofta af äldre författare, tidigast och utförligast af Procopius, som anser dem vara kvarblifna Östgoter. Lœwe däremot gör äfven dessa germaner till Eruler, emedan sådana i början af den kristna tideräkningen bodde på Krim, under det att Östgoter bodde norr om Mæotis. Faktum är emellertid, att de allmänt kallas »Gotthi» i de talrika källor, som omnämna dem. Så Procopius och andra byzantinare liksom ock den äldsta källa, där det krimgotiska språket omtalas, nämligen den slaviska legenden om Sankt Konstantin från sednare hälften af 800-talet. Missionären Ruysbroek träffade år 1253 på Krim »Gothi, quorum ydioma est teutonicum.» Vi förbigå mindre viktiga notiser hos ett par författare från c. 1300 och 1400 för att i stället citera venetianaren J. Barbaro, som c. 1450 reste på Krim. »Gotthi parlano in Todesco», heter det, och B:s tyske betjänt underhöll sig med krimgoterna lika bra som en man från Friaul med en från Florens. Särdeles intressant är den af Lœwe hos J. Cureus (Gentis silesiæ annales, Wittenberg 1571) upptäckta relationen rörande några nürnbergska köpmäns samtal med en krimgotisk yngling i slutet af 1400-talet. Nyupptäckta äro äfven några meddelanden af den ofvannämnde G. Torquatus (1574), enligt hvilken bl. a. krimgotiskan var »Saxonum idiomati fere similis.» Nästa källa efter tidsföljden är Busbecks bekanta reseberättelse (Epistolæ Turcicæ, Paris 1589), det enda ställe där vi erhålla några krimgotiska språkprof. Dessa underkastar Lœwe en mycket utförlig och delvis mycket skarpsinnig granskning, på hvilken vi här emellertid icke närmare ingå, dels emedan den såsom varande af rent språklig art icke torde i högre grad intressera denna tidskrifts läsare, dels emedan de resultater, till hvilka förf. här kommer, nämligen att språket är eruliskt och att eruliskan är ett s. k. västgermanskt språk, i allmänhet icke vunnit fackmännens bifall. — Senare författare, som mer eller mindre utförligt omnämna krimgoterna, äro den polske gesandten M. Broniovius (Tartariæ descriptio, Köln 1595), J. Rauwen (Weltbeschreibung, Frankf. a. M. 1612) och — såsom först Lœwe upptäckt — J. Peringskiöld (Vita Theodorici, Stockholm 1699), som efter Sparfvenfeldts Diarium för den 6 jan. 1685 meddelar ganska utförliga, ehuru såsom L. uppvisar icke i allo exakta upplysningar, hvilka Sparfvenfeldt inhämtat af den konstantinopolitanske tolken N. Spatharius. Detta

märkliga citat hos Peringskiöld väcker naturligtvis den frågan: Finnes i våra dagar något i behåll af detta således åtminstone för P. tillgängliga »diarium peregrinationis» af Sparfvenfeldt? I så fall kunde man kanske hoppas att där träffa ännu andra hithörande notiser än de af P. anförda. — Den siste, som intygar existensen af krimgoterna och deras språk, är den ofvan nämnde jesuiten Mondorf c. 1750. Säkert är, att språket var utdödt redan något före 1800. Folkets numerär var långt dessförinnan starkt decimerad, ty under det att Procopius säger krimgoterna kunna ställa 3,000 man i fält, uppskattar Busbeck deras styrka till blott 800. Deras centrum var sydvästra Krim, och de styrdes af egna furstar, tills deras hufvudstad Mankup — hvaraf ännu stora ruiner återstå — år 1475 stormades och förstördes af turkarna. De blefvo då turkiska och sedan med tiden ryska undersåtar, men assimilerades så småningom närmast med sina tatariska grannar. Möjligen kvarlefver krimgotiskan ännu i våra dagar i form af ett och annat gotiskt lånord i den nutida tatariskan.

8. *Mœsogoter*, d. v. s. i Mœsien bosatta Goter, omnämnas under namnet »Gothi minores» på 500-talet af Jordanes, som — med mycket tvifvelaktig rätt — etnologiskt identifierar dem med Vulfilas Goter. De voro »immensus populus» med hufvudstaden Nicopolis (nära Tirnova). Vidare omnämnas de c. 830 af Valafrid Strabo, enligt hvilken gotiska då ännu predikades i Tomi vid Svarta hafvet. Detta är den sista säkra uppgift, vi om denna nation äga. Ty såsom Lœwe riktigt framhåller, är vår fantasirike Ol. Rudbeck säkerligen förd bakom ljuset, då han (Atlantica III, s. 210, Upsala 1698) af ett valackiskt sändebud — »quem ex Ulfila ipse recitantem audivi» — och tvenne ungrare låtit upplysa sig om, att »in plurimis Valachiæ locis Gothica nostra (!) lingua a majoribus nostris (!) relicta adhuc superest.» Lika litet värde kan tillmätas Suhms notis (Historie af Danmark I, 64, København. 1782): »Der boe endog Gother ved Silistria i Bulgariet, hvilket sidste den afdøde professor Thunmann i Halle har i et Bref forsikret mig.» Sannolikt ha »Gothi minores», de verkliga mœsogoterna, redan på 900-talet uppgått i grannfolken.

Adolf Noreen.

Öfversikt af Tidskrifter
och andra periodiska publikationer.

Antiqvarisk Tidskrift för Sverige utg. af K. Vitterhets-, Hist.- och Antiqvitets-Akademien genom H. Hildebrand. XVI: 4. V. Gödel, Fornnorsk-isländsk litteratur i Sverige.
Härmed är sextonde delen afslutad.

Arkiv för nordisk filologi. Ny följd. Bd 10: H. 4. E. Brate, Fyrungastenen. — H. K. Friðriksson, Um orðin dyggð, einna og hreifa (hreyfa). — J. Jónsson, Athugasemdir við vísurnar i Eyrbyggju og skýringarnar á þeim. — R. C. Boer, Anmälan av »The tale of Thrond of Gate, commonly called Færeyinga saga, englished by F. York Powell». — C. C. Uhlenbeck, Anmälan av W. Streitberg: »Urgermanische grammatik.» — E. Hellquist, Tillägg och rättelser till Arkiv 14, 1—46, 136—194.

Kyrklig Tidskrift utg. af O. Quensel och Hj. Danell. 1898, 1. G. Billing, W. Flensburg. — O. Quensel, Den urkyrkliga gudstjänsten enligt ἡ Διδαχή. — 4. O. Quensel, Hvarifrån komma våra prästkragar och vår prästkappa? — E. Stave, Syrien och Palestina omkr. år 1400 f. Kr.

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri. Utg. af Letterstedtska föreningen genom O. Montelius. 1898, 2. G. Göthe, Johan Tobias Sergel och Per Tham af Dagsnäs. Ett blad ur Sergels lefnadshistoria. Med 4 fig. — O. Montelius, Hur länge har kvinnan betraktats såsom mannens egendom? Ett blad ur kvinnans historia. — 2. J. M. Ambrosius, Om orsakerna till ökningen af antalet unga förbrytare i vårt land. — H. Schück o. K. Warburg, Illustrerad svensk litteraturhistoria. D. 1—2, anm. af J. Clausen. — E. N. Söderberg. Samuel Johan Hedborn, anm. af F. Wetterlund. — 3. E. Tegnér, Några universitetsfrågor. — O. Levertin, Den italienska barockstilens utveckling, i ljuset af nyare forskning. 1. Arkitektur och skulptur.

Ny Illustrerad Tidning. 1898, 1. O. Granberg, Ett och annat från Skokloster. — 3. O. Granberg, Ett och annat från Skokloster. — Något om landskapslagarnas uppkomst. Af J—L.— 15—18. Anteckningar från slutet af förra århundradet. Efter Karl Fredrik Königs memoarer.

Ord och Bild. Illustrerad månadsskrift utgifven af Karl Wåhlin. 1898, 1. C. Källgren, Upplysningar om Gammel Svenskby. — G. Upmark, Ett porträtt af Sigismund. — 2. O. Levertin, Två svenska kärlekskorrespondenser från den sirliga stilens tid. — F. U. Wrangel, Det forna Stockholm, anm. af K. W—n. [Karl Wåhlin.] — 3. J. af Klercker, Striden mot den franska rättskipningen under upplysningsseklet. — E. Key, Patriotism och läseböcker.

Statsvetenskaplig Tidskrift utg. af C. A. Reuterskiöld m. fl. **Februari 1898** (I, 2. C. A. Reuterskiöld, Om åtalsrätt och svarandeplikt i tryckfrihetsmål. — R. Törnebladh, Anteckningar om praxis vid gemensamma voteringar inom riksdagens kamrar. — J. F. Nyström, Några jämförelser mellan de skandinaviska länderna. — Referat: Litteratur (Statistisk Tidskrift, Tidskrift utg. af Jur. För. i Finland, Hist. Tidskrift; J. Mackinson, The union of England and Scotland; R. Kjellén, Om den sv. grundlagens anda); administrativ praxis.

K. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademiens Månadsblad 1894. Akademiens och Förvaltningsutskottets sammanträden. — Besökande i Statens hist. museum och myntkabinettet. — Fynd från Finjasjöns strand, Skåne. — Graffynd från Kråkberg, Mora s:n, Dalarna. — Några tidigare former af germanska fornsaker i England. — Promemoria rörande Sko klosters kyrka. — Statens historiska museum och k. myntkabinettet. Tillväxt under år 1894. — **Bilagor.** Riksantiqvariens årsberättelse för 1893. — F. Martin, Fibulor och söljor från Kertch.

Historisk Tidsskrift, Syvende Række, udgivet af den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Redigeret af J. A. Fridericia. **Bd 1: H. 3.** A. Friis, Frederik den Sjette og det andet svenske Tronfölgervalg. (Sluttes.) — Smaastykker. — Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland. — M. Mackeprang, Fortegnelse over historisk litteratur fra året 1896, vedrörende Danmarks historie.

Nord og Syd. 1898, Januar. Karl XII og Peter den Store i Polen. Efter Bulgàrins Memoirer. — **Marts.** P. Munch, Dansk og Slesvig-Holstensk Martsbevægelse. — **April.** P. Munch, Danmark for 50 Aar siden.

Vort Forsvar. 1898, 6 Marts. A. Larsen, Kampen for Finland 1808 og 1809. 4.

Finsk Tidskrift utgifven af M. G. Schybergson och R. F. v. Willebrand. **1898, 1.** E. Vest, Nationalkampen i Slesvig. 8—9 (slut). — J. Flodström, Artificiella och naturliga metoder för proportionsval. — J. Ahrenberg, Minnen från Tessalien och Makedonien. 1. — Ett aktstycke från 1808. — I bokhandeln: O. J. Hultgren, Om mordet på Karl XII, anm. af M. G. S. — **2.** O. Montelius, När kommo svenskarna till Finland? (Med illustr.) M. G. Schybergson, Gustaf III 1779—1787. — J. Ahrenberg, Minnen från Tessalien och Makedonien. 2. — Prof. Henrik Schücks föreläsningar af C. — I bokhandeln: H. Hernlund, Nya elementarskolan i Stockholm, anm. af F. G. — **3.** G. Synnerberg, Sibiriska kulturförhållanden. Med en karta. — R. A. Wrede, Om partiregering i Finland. — I bokhandeln: G. W. Dahlgren, Stockholm, Sveriges hufvudstad, anm. af R. F. v. Willebrand. — J. Linck, Konung Oscar II, anm. af R. v. W. — **4.** G. Synnerberg, Sibiriska kulturförhållanden. — I bokhandeln: Petrus de Dacia, Vita Christinæ Stumbelensis edidit J. Paulsson. 2, anm. af F. G. — F. Ödberg, Om prinsassan Cecilia Wasa, markgrefvinna af Baden Rodemachern, anm. af T. S. D.

Baltische Monatsschrift. 1898, Februar. E. Seraphim, Der Feldoberst Klaus Kursell und seine Zeit. anm. af A. Bergengrün.

Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands. Bd 5: H. 2. (1898). R. Winkler, Beiträge zur Kenntniss des Chronisten Kelch und seiner Zeit. — G. O. F. Westling, Mittheilungen über die Kirchenverfassung in Ehstland zur Zeit der schwedischen Herrschaft. — E. v. Nottbeck, Ein Spottlied auf den Ordensmeister Gotthard Kettler.

Aus dem Zwönitzthale. (Annaberg) **1897, Juni.** Samuel Pufendorf; zum Gedächtnis des berühmtesten Sohnes des Zwönitzthales.

Deutsche Litteraturzeitung. **1898, 3.** P. Haake, Brandenburgische Politik und Kriegführung in den Jahren 1688 und 1689, anm. af V. Loewe.

Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. Neue Folge im Verein mit G. Buchholz, K. Lamprecht, E. Marcks herausg. von Gerhard Seeliger. **1897/98. Vierteljahresheft, 4.** R. Kötzschke, Die Gliederung der Gesellschaft bei den alten Deutschen. — E. R. Daenell, Polen und die Hanse um die Wende des 14 Jahrhunderts. — Kleine Mitteilungen. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte. — **Monatsblätter 9/10.** M. Brosch, Zur Savonarola-Kontroverse. — Kritiken (bl. a. A. Chroust, Abraham v. Dohna; J. Gebauer, Kurbrandenburg in der Krisis des Jahres 1627, anm. af H. Kiewrung.) — Nachrichten und Notizen. — **11/12.** G. v. Below, Der Ursprung des Duells. — Kritiken. — Nachrichten und Notizen. — Nekrolog.

Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte. **Bd 9: H. 2.** Bücher: P. Haake, Brandenburgische Politik und Kriegführung in den Jahren 1688 und 1689, anm. af Martin Spahn. — Prins Carl af Hessens optegnelser (1744—1784), anm. af Fritz Arnheim. — Politische Correspondenz Karl Friedrichs von Baden. 1783—1806. Bd 4: 1801—1804, anm. af Walther Schultze. — **10.** H. Waterstraat, Die Stettiner Geistlichkeit in ihren Verhalten gegen Gustav Adolf von Schweden (1630) und Friedrich Wilhelm I von Preussen während des Sequesters (1713—20). — R. Hanncke, Pommersche Kulturbilder; Protokolle und Relationen des Brandenburgischen Geheimen Rates aus der Zeit des Kurfürsten Friedrich Wilhelm. Bd 4, anm. af M. Spahn. — M. Bär, Die Politik Pommerns während des 30-jährigen Krieges; A. Chroust, Abraham v. Dohna, anm. af V. Loewe. — W. v. Unger, Feldmarschall Derfflinger; M. Philippson, Der Grosse Kurfürst Friedrich Wilhelm v. Brandenburg. Th 1; A. Köcher, Geschichte von Hannover und Braunschweig 1648 bis 1714. Th. 2, anm. af C. Spannagel. — Politische Korrespondenz Friedrichs des Grossen. Bd 22, 23, anm. af K. Treusch v. Buttlar. — E. Reicke, Geschichte der Reichstadt Nürnberg, anm. af K. Lohmeyer.

Hansische Geschichtsblätter. Jahrg. 1896. [Tr. 1897]. K. Koppmann, Die beiden Urkundenentwürfe Waldemars von Dänemark vom Jahre 1360.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von Fr. Meinecke. **XXXXIV, 2.** R. Pöhlmann, Die Anfänge des Sozialismus in Europa. Th. 2. — T. Schiemann, Prinzessin Elise Radziwil und Prinz Wilhelm 1824. — Miscellen. — Literaturbericht. — Notisen und Nachrichten (bl. a. A. v. Hedenström, Die Beziehungen zwischen Russland und Brandenburg während des ersten nordischen Krieges. 1655—1660, anm. af A. B; E. Müsebeck, Die Feldzüge des Grossen Kurfürsten in Pommern 1675 bis 1677, anm. af F. H.) — **3.** R. Pöhlmann, Die Anfänge des Sozialismus in Europa. Th. 2 (Schluss). — Fr. v. Bezold, Die ältesten deutschen Universitäten in ihrem Verhältnis zum Staat. — G. Kaufmann, Statsminister Jolly. — Literaturbericht (bl. a. Die Matrikel der Universität Rostock. Herausg. von A. Hofmeister. 3: 2, anm. af J. Wiggers.) — Notizen und Nachrichten.

Literarische Rundschau. 1898, 4. C. V Lundqvist, Bidrag till kännedomen om de svenska domkapitlen, anm. af Freisen.

Literarisches Centralblatt. 1898, 10. G. A. Crüwell, Die Beziehungen König Gustafs III von Schweden zur Königin Marie Antoinette von Frankreich, anm. af —tt—. **14.** A. Pfister, Aus dem Lager der Verbündeten 1814 und 1815.

Mitteilungen aus der historischen Litteratur. Herausg. von der historischen Gesellschaft in Berlin, redig. von Ferdinand Hirsch. **Jahrg. 26: H. 1.** (1898.) M. Bär, Die Politik Pommerns während des dreissigjährigen Krieges, anm. af Gaebel. — **H. 2.** (1898.) E. Müsebeck, Die Feldzüge des Grossen Kurfürsten in Pommern, anm. af M. Wehrmann.

Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Meissen. Bd 4: H. 3. Markus, Meissen zur Zeit des dreissigjährigen Krieges. Meissens Zustand nach dem schwedischen Brande von 1637.

Schriften des Vereins für die Geschichte Leipzigs. Bd 5. E. Kroker, Leipzig in Liedern und Gedichten des dreissigjährigen Krieges.

Württembergische Vierteljahrshefte für Landesgeschichte. Neue Folge. Jahrg. 6. (1897.) P. Stälin, Schwedische und kaiserliche Schenkungen in Bezug auf Teile des heutigen Königreichs Württemberg und an Glieder zu demselben gehöriger Familien während des dreissigjährigen Krieges.

Zeitschrift des Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens. Jahrg. 2: H. 1—2. (1898.) J. Loserth, Zur Geschichte der Stadt Olmütz in der Zeit der schwedischen Occupation. Mit einigen noch ungedruckten Schreiben von und an Torstenson.

Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins. 1897, 3. Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefväxling. Senare afdelningen. Bd 8, anm. af K. Obser.

The Edinburgh Review. 1898, April. K. Waliszewski, Pierre le Grand.

The English Historical Review. Edited by S. R. Gardiner and R. L. Poole. **1898, January.** H. Howorth, The early history of Babylonia. 1. — F. Baring, The Conqueror's footprints in Domesday. — J. R. Tanner, The administration of the navy from the restoration to the revolution. P. 2 continued. — J. F. Chance, John de Robethon and the Robethon papers. — Notes and documents. Reviews of books (bl. a. G. Jones, The diplomatic relations between Cromwell and Charles X of Sweden, anm. af R. Nisbet Bain). — Correspondence. — Notices of periodicals. — List of recent historical publications. — **April.** H. H. Howorth, The early history of Babylonia. 2. The rulers of Shirpurla or Lagash. — G. W. Prothero, The parlament of Paris. — H. Havelock, The Cossacks in the early seventeenth century. — F. P. Badham, Nelson and the Neopolitan republicans. — Notes and documents. — Reviews of books (bl. a. M. Philippson, Der Grosse Kurfürst Friedrich Wilhelm von Brandenburg T. 1: 1640—1660 anm. af A. W. Ward). — Notices of periodicals. — List of recent historical publications.

Revue d'histoire diplomatique. Publiée par les soins de la Société d'histoire diplomatique. **1898, 1.** Liste des membres de la Société d'historie diplomatique. — C. Yriarte, Relation des Gonzague, marquis de Mantoue aveç la cour de France (1495—1526). — P. Matter, Les missions de M. de Persigny, à Berlin (1849—1859). — L. Dedouvres, Le père Joseph diplomate Le Mercure d'Estat ou recueil de diverse discours d'Estat, 1634. — L. Passy, Voyage de François Vettori, ambassadeur de la république Florentine près de l'empereur Maximilien (27 juin 1507—13 mars 1508). — Comptes-rendus (bl. a. K. Waliszewski, Pierre le Grand, anm. af A. Le Glay). — Chronique. — Bibliographie. — **2.** G. Syveton, Louis XIV et Charles XII. — R. Bittard des Portes, Une alliance entre la France et le Portugal au XVII:e siècle. — E. Engelhardt, Le gouvernement des Indes orientales Néerlandaises et le système des protectorats. — Burenstam, Les négociations de paix entre l'Autriche et la Turquie à Schistova (Décembre 1790—Aout 1791).

— A. Le Glay, La politique de la retirade au XVIII:e siècle Beaujeu de la Salle. — Lettres inédites du baron de Görtz communiquées par Westrin. — L. Passy, Voyage de François Vettori ambassadeur de la république Florentine près de l'empereur Maximilien (27 juin 1507—13 mars 1508). — Comptes-rendus. — Chronique. — Bibliographie.

Revue Historique. 1898, Mars—Avril. A. de Boislisle, Les aventures du marquis de Langalerie (1661—1717) suite et fin. — R. Du Casse, Le 5e corps de l'armée d'Italie en 1859, première partie. — G. Monod, M. Thiers et la situation parlamentaire en 1839. — Bulletin historique: France. Travaux sur l'antiquité romaine, par C. Jullian. — Époque moderne, par A. Lichtenberger et G. Monod. — Espagne, par R. Altamira. — Italie: le P. Luigi Tosti, par G. Rondoni; Marco Tabarrini, par C. Paoli. — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie.

Öfversikter och Granskningar.

Introduction aux Études Historiques. Par CH.-V. LANGLOIS et CH. SEIGNOBOS. XVII + 308 sid. **Paris**, Hachette 1898.

Ett arbete i historiens metodologi på franska, icke blott några spirituella eller snillrika anmärkningar om historieskrifning i allmänhet, utan en systematisk framställning af det historiska vetandets förutsättningar och tillvägagående, dess beskaffenhet och gränser, är ett anmärkningsvärdt tidens tecken. Historieskrifningen har i Frankrike länge och mera än i de flesta andra länder stått på gränsen af den sköna litteraturen, varit en gren af vitterheten, äfven när den velat hvila på vetenskaplig grund; endast medeltidsforskningen utgjorde, tack vare den berömda école des chartes, ända sedan förra hälften af århundradet ett undantag. Det är på de sista tjugufem åren, som en strängt metodisk forskning börjat drifvas äfven på andra områden af fransk historia, och förevarande arbete är ett bland bevisen därpå.

Förebilder för ett arbete som detta saknas visserligen icke. Författarne ha också tagit kännedom om dem, men behandla sina föregångare, särskildt de tyska, en smula ironiskt. Om Droysens »Grundriss der Historik» fälles det visserligen icke alldeles obefogade omdömet, att den är »tung, pedantisk och konfys öfver all måtta». Verkligt erkännande får Bernheims »Lehrbuch der historischen Methode» men den är i alla fall metafysisk, saknar »vigeur» och originalitet samt är svårläst. Författarne ha velat bjuda på icke en lärobok utan en läsbar öfversikt och de ha icke illa lyckats med denna plan. Det franska lynnet förnekar sig icke; det hela är, så långt det abstrakta ämnet medgifver, ganska lättläst; praktiska exempel upplysa reglerna och framställningen kryddas ofta af spirituella eller satiriska anmärkningar.

Uti inledningen upptaga förf. själfva frågan om nyttan med ett arbete sådant som detta. Det är sannt, att många framstående historieskrifvare ha uppträdt både i Frankrike och annorstädes utan att ha särskildt studerat historisk metodlära och som på frågan hvad som menas med en rätt historieskrifning kunnat gifva samma svar, som professorn i filologi på ett liknande spörsmål: »det är hvad jag själf gör». Men äfven för en mera erfaren historiker kan det vara af

intresse att verifiera och pröfva sitt eget tillvägagående med ledning af en systematisk framställning, och för nybörjare är nog nyttan obestridlig. Det gäller i sin mån om Sverige hvad författarne anmärka om sina landsmän, att många ägna sig åt historieskrifning utan att egentligen veta hvarför, utan att känna rätta arten af historiskt arbete, drifna af ett visst allmänt intresse och i den tron att historien är ett jämförelsevis lätt ämne. »Det är helt säkert af vikt, att dessa oöfverlagda kallelser blifva upplysta och satta på prof». För de allvarliga och begåfvade arbetarne åter kan det ej vara annat än nyttigt att göra bekantskap med en samling »fina iakttagelser och noggranna på erfarenheten grundade regler» i fråga om den vetenskap de ägna sig åt. På en bristfällig metod företer äfven vår historieskrifning mer än ett exempel.

Första hufvudafdelningen af författarnes bok behandlar de »förberedande kunskaperna», uppsökandet af källorna, valet af ämne och historiens hjälpvetenskaper. I afseende på betydelsen af goda arkiv- och bibliotekskataloger, olägenheterna af splittrade arkiv m. m. d. ha förf. åtskilligt tänkvärdt att anföra. I afseende på vikten af nödiga förstudier ha de åtskilliga goda råd att meddela nybörjarne icke endast i Frankrike, t. ex. om nödvändigheten att lära sig läsa och förstå den tids texter, med hvilka man sysslar, hvilket icke torde kunna ske utan paleografiska och språkliga studier. Det är farligt att söka draga sig fram »efter väderkorn» eller att nöja sig med en tolkning på ett »något så när». Insikten därom synes omsider börja tränga igenom äfven hos oss, men är visserligen ännu icke allmän. Hvad Frankrike speciellt vidkommer, är vidare författarnes yrkande på nödvändigheten att utom sitt eget känna åtminstone två lefvande språk af intresse.

Andra boken handlar till en början om »de analytiska operationerna» och inledes af några betraktelser öfver de allmänna förutsättningarna för historiskt vetande, hvarpå första afdelningen upptages af en framställning af den »yttre kritiken», som närmast riktar sig på försöken att återställa skadade texter och på undersökningen af deras ursprung; vidare behandlas ordnandet af materialet, samt den lärda urkunds- eller källforskningen i allmännhet. Hvarje börjande historisk författare kan läsa dessa kapitel med nytta, de erfarnarne med nöje, ty de äro rika på praktiska råd och träffande anmärkningar. Vår medfödda böjelse, heter det, är att tro alla påståenden; det behöfves en »våldsam ansträngning» för att skaka af sig denna »ignavia critica», denna »intellektuella feghet», som gör oss benägna att taga allt för godt. Vår medfödda böjelse är att sätta tro till första bästa uppgift om en handskrifts ursprung och äfven här erfordras en sträng kritik. Det är af vikt att göra noggranna anteckningar och det är särdeles lämpligt att göra dem på lösa blad, ett blad för hvarje särskild anteckning, hvilka sedan kunna dateras, signeras och ordnas. Sistnämnda råd är utan tvifvel mycket praktiskt, men iakttages hos oss visst icke allmänt. Sista kapitlet på denna afdelning ägnas åt den kritiska forskningen i inskränktare

mening, hvad fransmännen kalla *l'érudition*, dess berättigande och nytta, dess egendomliga behag för dem, som ej sakna alla anlag därtill, dess öfverdrifter och farorna för ensidighet. Det är delvis ett försvar för den kritiska forskningen, riktad äfven på den nyare tidens historia, och har tydligen framkallats af de ännu för tjugufem år sedan i Frankrike härskande åsikterna om dennas behandling. Somliga, anmärker förf., sakna allt sinne för »l'érudition», lida af »inexakthetens sjukdom» (la maladie de l'inexactitude), och ett lustigt exempel anföres på detta i den engelska historikern Froude, som var »constitutionally inaccurate».

Senare afdelningen af andra boken behandlar den »inre kritiken», tolkningen af texternas innehåll, granskningen af författarnes uppriktighet och noggrannhet, samt fastställandet af de enskilda historiska fakta. Förf. varnar mot det ej sällsynta felet att gå till läsningen af en text med en förutfattad mening, som texten sedan får bestyrka, han uppmanar i fråga om uppriktigheten och noggrannheten att skrida till undersökningen med »metodiskt tvifvel och misstro», han undersöker alla de omständigheter som kunna inverka på en sagesmans pålitlighet, liksom å andra sidan de omständigheter, som göra ett påstående sannolikt. Det är emellertid lika farligt att på grund af vittnesbördens frånvaro, sluta till frånvaron af fakta, som att på grund af tillvaron af ett enda vittne sluta till förekomsten af visst faktum. Härunder framställas yrkanden af mer och mindre öfvertygande, stundom t. o. m. paradoxal art: de flesta officiella aktstycken äro afsedda att vilseleda, härröra ur »ett intresse att ljuga», nästan alla protokoll innehålla en lätt lögn; ju intressantare en sagesmans framställning är i artistiskt hänseende, dess mera bör man misstro den; alla memoarer böra vara föremål för särskild misstro; öfverensstämmelsen mellan tvänne intyg i fråga om ett faktum bevisar mera, om de icke öfverensstämma i alla punkter o. s. v. Man kan omfatta dessa påståenden mer och mindre varmt — utsagon om de officiella aktstyckena är naturligtvis öfverdrifven — men man måste af framställningen öfvertygas om »det metodiska tviflets befogenhet», liksom stärkas i öfvertygelsen att det är mycket svårt att komma åt den historiska sanningen. Ganska lärorik är härvid paralellen med våra egna samtida förhållanden.

Härefter skrider man till de »syntetiska operationerna», om hvilka tredje boken handlar: de allmänna förutsättningarna för den historiska konstruktionen, grupperingen af fakta, den konstruerande tankeverksamheten, bildandet af allmänna formler samt slutligen den historiska framställningen i sin helhet, »exposén». Vi kunna ej följa författarne i detalj i dessa till stor del psykologiska utredningar.

Ur det hela framgår, hvilket hos en fransk författare ju ej öfverraskar, en rent empirisk uppfattning af historieskrifningen; författarne kriticera och ironisera alla mer och mindre metafysiska begrepp eller teorier om transcendenta eller immanenta lagar i historien, vare sig det är fråga om försynen eller ett folks historiska kallelse, eller det allmänna framåtskridandet eller en s. k. folksjäl

eller ett inre sammanhang eller något dylikt. Den mänskliga utvecklingens början kommer alltid att förblifva dunkel och historiens yttersta problem lösas ej på den historiska forskningens väg. Historiens utveckling beror väsentligen af de på hvarandra följande generationerna och deras tänkesätt. Teorien är något mager, och dessa kapitel äro naturligtvis ägnade att framkalla motsägelse och kritik. Vid sidan af dessa filosofiska betraktelser finner man äfven i denna afdelning många praktiska råd, många riktiga anmärkningar och nyttiga varningar. Man kan verkligen icke säga att författarne velat göra saken lätt för sina lärjungar. Tvärt om! Att det är svårt att komma åt den historiska sanningen, att det är svårt att gifva en god historisk framställning, det är ett lifligt intryck, som man behåller efter läsningen af denna »introduction» — och det skadar ju icke.

Att författarne från sin empiriska ståndpunkt ej velat höra talas om någon »historiens dom» är likaledes uppenbart; en sådan äger lika litet eller lika stort berättigande, som om zoologen skulle vilja uttala ett gillande eller ogillande af tigerns lefnadsvanor. Historiens uppgift är icke häller att vara en »magister vitæ» eller att förhärliga ett särskildt folk, att upphöja patriotismen eller kungatroheten. Den tjänar i stället till att förklara ursprunget till närvarande förhållanden; den är nödvändig för de politiska och sociala vetenskapernas fullbordan, och dess förnämsta förtjänst är att vara ett medel för intellektuel odling dels genom dess kritiska metod, dels genom skildringen af växlande samhällen och påvisandet af samhällenas förändring, dels genom den insikt den lämnar i den mänskliga utvecklingsprocessen.

Vi antydde författarnes eget framställningssätt. Det är klart och därjämte ofta kvickt, satiriskt och vanvördigt mot gamla erkända auktoriteter. Ingen slipper undan, om ej möjligen Renan, som ofta citeras utan kritik. Kuriöst är att finna, huru en för tjugufem år sedan så uppskattad författare som Augustin Thierry nu förklaras hafva ett alldeles »ruineradt rykte», vara en »romancier». Äfven i dessa fall lära läsarne emellertid bilda sig sina egna omdömen.

I ett bihang meddelas redogörelser för den elementara och den högre historiska undervisningen i våra dagars Frankrike.

Ehd.

La guerre du Nord 1655—1660. Thèse présentée à la Faculté des lettres de Paris. Par Emile Haumant. xiv + 319 s. Paris 1893.

Man kan gifvetvis icke vänta att i en doktorsafhandling finna en allsidig undersökning af det vidtomfattande och invecklade ämnet

»la guerre du Nord». Förf. åsyftar icke häller en sådan, i sitt företal förklarar han sig hufvudsakligen hafva riktat sin uppmärksamhet på detta krigs diplomatiska historia och speciellt på den brandenburgska politiken. Det tryckta källmaterial, som för detta ämne står forskaren till buds, är synnerligen rikhaltigt — det må vara nog att påminna om den i Berlin utgifna samlingen »Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm» samt de af (numera) professor Pribram i Wien publicerade »Berichte des kaiserlichen Gesandten Franz von Lisola»[1] — och det är också i främsta rummet på detta, som Haumant bygger sin framställning. Hans arkivforskningar hafva uteslutande gällt det franska utrikesministeriets arkiv, där han särskildt användt de franska sändebudens bref, hvilka dock till stor del redan äro bekantgjorda genom nämnda preussiska källpublikation.

Det förefaller anmälaren, som vore det egentligen ur två synpunkter — af hvilka ingendera äger alldeles omedelbart intresse för Sveriges historia — som hans arbete förtjänar en större uppmärksamhet, nämligen dels såsom meddelande resultatet af en användning af nämnda sändebudsberättelser, hvarvid naturligtvis framställningen af Brandenburgs förhållande till Frankrike får en framskjuten plats, dels som ett uttryck för en *fransk* historikers uppfattning och uppskattning af preussarnes nationalheros, den store kurfursten, samt hans och hans rådgifvares politik. Att denna ej är så gynnsam som de tyska författarnes, är lätt att tänka sig. Redan i sitt företal tager Haumant afstånd från deras uppfattning af honom som en slags »pius Aeneas», han uppehåller sig gärna vid de punkter, där den brandenburgska politiken visat sig svekfull och eröfringslysten, han ansluter sig lifligt till Lisolas ord om Fredrik Wilhelms »ingenium vagum ac nutans», hvari han ser raka motsatsen till den »Standhaftigkeit», hvarmed denne vanligen utrustas, och betonar skarpt de växlande planerna i hans lands politik. Hvad särskildt Preussens suveränitet beträffar, hvilken plägar betraktas som hans verkliga mål, erkännes visserligen, att han eftersträfvat den, men påpekas samtidigt, att han lika visst traktat efter de storpolska palatinaten, Jülich och svenska Pommern. Däremot anser Haumant, att Lisola öfverdrifvit hans mottaglighet för inflytelser från omgifningen, han har visserligen haft anlag därför, men han har varit medveten därom och genom denna sin självkännedom samt genom just sin böjlighet, sin brist på fasthet, kunnat undvika att blifva beroende af sina rådgifvare och äfven lyckats dupera de främmande sändebuden.

Af de enskilda uppgifterna och synpunkterna må en och annan påpekas.

I fråga om Brandenburgs politik före det svensk-polska krigets utbrott framhåller H. den särskildt af Waldeck förordade planen att sätta sig i besittning af »korrespondenslinien» mellan Neumark

[1] Arbetet är anmäldt af D:r Ellen Fries i Historisk Tidskrift 1891, 2 häftet.

och hertigdömet Preussen, i hvilket syfte man å ena sidan erbjöd polackarne att anskaffa trupper, hvilka — dock fortfarande under kurfurstens kommando — skulle besätta de fasta platserna vid Netze, medan å andra sidan agenten i Stockholm fick befallning att framställa en eventuell dylik operation såsom en nödvändig defensiv åtgärd gentemot polska sidan. Underhandlingarna blefvo emellertid resultatslösa, lika väl som Waldecks försök att vinna Mazarin för samverkan med Brandenburg i och för eröfringar vid Rhen och Maas.

Af de svensk-brandenburgska underhandlingarna i Stettin, sommaren 1655, lämnar H. en framställning, som i vissa punkter afviker från de vanliga, men som svårligen kan vara riktig. Han anser kurfurstens memorial af d. 22 juli (g. st.) med dess höga fordringar beteckna ett verkligt omslag i jämförelse med hans instruktioner af d. 4 s. m. och menar, att denna Brandenburgs hållning varit en af hufvudorsakerna till, att svenskarne med Karl Gustafs ankomst höjde sina anspråk och framställde krafvet på Pillau och Memel, medan i själfva verket det memorial af Karl Gustaf, där denna fordran uppställes, är dateradt den 21 juli,[1] alltså tidigare än kurfurstens. H. anser vidare, att en öfverenskommelse fortfarande skulle varit möjlig, men att den omintetgjordes genom afslutandet af alliansen mellan Brandenburg och Nederländerna. Sammanhanget kan emellertid icke hafva varit detta, då ju kurfursten definitivt afbröt underhandlingarna i Stettin d. 27 juli (fortfarande g. st.) — samma dag som Weimann i Haag afslöt förbundet med Generalstaterna, till på köpet utan den förres vetskap; denne hade t. o. m. i en skrifvelse af d. 24 juli påbjudit uppskof, hvilken befallning emellertid kom för sent.

H. redogör därefter för Brandenburgs fortsatta underhandlingar med Sverige, alliansförbindelsen med polska Preussen, hvarvid han särskildt betonar kurfurstens anbud att ockupera de preussiska fasta platserna, förhållandet till Nederländerna efter alliansens afslutande, de resultatslösa förhandlingarna med Frankrike, kejsaren och Ryssland samt slutligen efter det svenska segertåget i Polen det svensk-brandenburgska fördraget i Königsberg af d. 7/17 jan. 1656.

För Brandenburg uppställde sig nu frågan, mot hvem det skulle använda sin armé. Alternativen voro: mot Polen eller mot Jülich, och i öfverensstämmelse därmed hafva underhandlingarna med Sverige och Frankrike pågått under första delen af 1656. Beträffande de senare polemiserar H. mot Droysens uppfattning, enligt hvilken Brandenburg skulle intagit en ganska passiv hållning, och förfäktar med stor bestämdhet, att dess planer mot pfalzgrefven af Neuburg varit af afgjordt agressiv karaktär. Anmärkas må, att ej häller de tyska forskarne äro eniga i denna fråga, Erdmannsdörffer[2] har en upp-

[1] Datum hos Ellen Fries, Erik Oxenstierna, sid. 235. Haumant har icke begagnat detta arbete, och Carlson meddelar ej datum.
[2] Deutsche Geschichte 1648—1740. I. (Berlin 1892), sid. 243, 246.

fattning, som liknar Haumants, medan Philippson[1] står kvar på den droysenska ståndpunkten.

Det var emellertid underhandlingarna med Sverige, som ledde till afgörande resultat, förbundet i Marienburg af d. 15/25 juni 1656. Beträffande skildringen af de vidtutgrenade diplomatiska förhandlingarna under tiden mellan detta fördrag och traktaten i Labiau af d. 10/20 nov. s. å. må blott påpekas framställningen af de franska medlingsförsöken före och efter slaget vid Warschau. Brandenburgs omsvängning från Sverige till dess fiender skildras med hufvudsakligt stöd af Lisolas bref, Rakoczys ingripande, hvilket för en tid afbröt densamma, med flitig användning af Terlons memoarer. Citerande denne, betonar H. starkt den siebenbürgske furstens dubbelpolitik, hvilken ännu efter föreningen med Karl Gustafs armé tog sig uttryck i förbindelser med fiendelägret.

Med Danmarks anfall[2] och Karl Gustafs afmarsch fingo underhandlingarna om försoning mellan Brandenburg och Polen ny fart, och enligt hvad numera allmänt erkännes, framför allt tack vare Lisolas energiska verksamhet åvägabragtes denna genom Wehlau-fördraget af d. 9/19 sept. 1657. Af intresse är H:s åsikt, att kurfursten användt de franska och svenska erbjudanden, med hvilka man ville förekomma hans öfvergång, till att aftvinga Lisola de medgifvanden, som han hade rätt att lämna, närmare bestämdt den preussiska suveräniteten. Med fördraget i Berlin, dateradt den $\frac{30 \text{ jan.}}{9 \text{ febr.}}$ 1658, var ligan mot Sverige färdigbildad. Men svenskarnes fullständiga seger i danska kriget bröt udden däraf, och snart ser man åter Brandenburg närma sig segraren. H. målar i starka färger dess nya svängning, citerande yttranden af kurfursten till den franske agenten Blondel, hvilka rent af skulle gått ut på erbjudande att återställa freden mellan Sverige och Polen, t. o. m. med uteslutande af Österrike. Enligt Philippsons mening[3] skulle emellertid kurfursten verkligen först hafva varit benägen för krig mot Sverige, men då Österrike drog sig undan, ej velat utsätta sig ensam för faran däraf; han anser, att H. alltför kritiklöst användt Blondels berättelser. Någon ny sammanslutning mellan Sverige och Brandenburg kom för öfrigt ej till stånd, tvärtom inträdde full brytning i och med Karl Gustafs vägran att lämna audiens i Flensburg åt de brandenburgska sändebuden Weimann och Schwerin, juni 1658, en händelse, som tycks hafva väckt ett stort uppseende, och vid hvilken H. utförligt

---

[1] Der grosse Kurfürst. I. (Berlin 1897), sid. 225.

[2] H. meddelar ett par intressanta citat ur d'Avaugours bref, belysande Karl Gustafs krigiska tankar gentemot Danmark i slutet af 1656 och början af 1657. I ett bref af d. 13 dec. 1656 (säkerligen n. st.) heter det: »... Après cette guerre-ci, s'il en sort avec avantage, il ira contre le Danemark», och ur ett af d. 25 jan. 1657 meddelar han: »le Roi confie à d'Avaugour qu'il va marcher contre les Danois ... après l'avoir interpellé plusieurs fois de n'en rien révéler à personne».

[3] a. a., sid. 288 ff.

uppehåller sig, hvaremot Carlson, så vidt jag kunnat finna, icke omnämner den.

Det blef emellertid ej Brandenburg, utan Danmark, som utsattes för Sveriges anfall, och därmed begynte det allmänna kriget mot sistnämnda makt. Betydelsen af Frankrikes intervention efter fredsslutet med Spanien, d. $\frac{28 \text{ okt.}}{9 \text{ nov.}}$ 1659, till förmån för det nödställda Sverige, betonas naturligtvis, men ej skarpare än af de tyska författarne och med beaktande af de andra omständigheter, som också bidrogo att framkalla freden, såsom ryssarnes framträngande, turkarnes hållning och Karl Gustafs död. Af själfva underhandlingarna i Oliva lämnas en utförlig och intressant framställning.

Hvad särskildt beträffar behandlingen af de skandinaviska makternas förhållanden, gifver denna anledning till en del anmärkningar. Sverige har minst att beklaga sig öfver, dess roll i kriget betonas tillräckligt, H. citerar flitigt Carlson och har äfven användt Geijer (i fransk öfversättning) samt »Geyerstamm, Om orsakorna till Carl X Gustafs anfall pa Danmarck i August 1658». Däremot har han icke begagnat något danskt arbete, hvaraf följden blifvit ej blott en för Danmark synnerligen ogynnsam framställning af dess förhållande till Sverige mellan Roeskilde-freden och Karl Gustafs anfall i aug. 1658, utan ock öfver hufvud taget en knapphändighet vid skildringen af den danska politiken, som särskildt faller i ögonen, då man därmed jämför bredden i framställningen af de visserligen intressanta, men för händelsernas utveckling ej synnerligen betydelsefulla underhandlingarna mellan Ryssland och Brandenburg. Felaktiga detaljuppgifter förekomma äfven med afseende på de nordiska staternas förhållanden, så t. ex. förblandas Erik och Bengt Oxenstierna (sid. 20 och 56), och oriktigheterna i fråga om datering, hvarom mera nedan, gälla ofta just detta område. Det ojämförligt gröfsta felet har emellertid förf. begått i sin redogörelse för Roeskilde-freden, hvars villkor återgifvas på följande egendomliga sätt: denna fred kostade danskarne »la Scanie entière, les bailliages de Drontheim et d'Aggerhuus en Norwège, Bornholm, la plupart des petites îles du Skagerrack et du Kattégat, la moitié des produits des douanes du Sund, douze vaisseaux de guerre et plusieurs régiments, un million de rixdales, la reconnaissance de la souveraineté du duc de Holstein-Gottorp etc.»!

Slutligen må en anmärkning riktas mot H:s dateringar. Först och främst antyder han i regel icke, om hans data äro efter gamla eller nya stilen, hvilket är så mycket obehagligare för läsaren, som i hans framställning af enskilda episoder det stundom förekommer, att i fråga om ett datum den ena, i fråga om ett annat den andra stilen användts. Så t. ex. förekomma på sid. 75 tio data för olika händelser (det är frågan om svensk-polska kriget under 1655), och af dessa äro, så vidt jag kunnat finna, tre ej fullt riktiga, af hvilka emellertid ett tydligen skall vara efter gamla, ett efter nya stilen, medan med afseende på de öfriga den förra begagnats i fråga om

fem, den senare i fråga om två! Bland oriktiga dateringar må för öfrigt — med förbigående af andra — nämnas några viktigare: fördraget i Marienburg sätter H. till d. 8 juni 1656 i st. f. d. 15/25 s. m., slaget vid Warschau till d. 8—10 aug. i st. f. d. $\frac{18—20}{28—30}$ juli, det polsk-brandenburgska fördraget i Wehlau till d. 24 sept. 1657 i st. f. d. 9/19 s. m., och Fredriksoddes fall d. $\frac{24 \text{ okt.}}{3 \text{ nov.}}$ s. å. tycks han vilja förlägga till dec.

Anmärkningar kunna således framställas gentemot vissa detaljer i Haumants arbete. Det präglas emellertid, såsom förut blifvit antydt, af en intressant totaluppfattning af den brandenburgska politiken, och det kan ganska ofta inbjuda till diskussion, i det förf. — t. ex. i sin slutliga återblick på kriget och öfverblick öfver dess resultat — betonar åtskilliga allmänna synpunkter samt dessutom gärna framställer försök till egen förklaring beträffande tilldragelser, där de handlande personernas motiv äro dunkla och omtvistade. Arbetet utmärkes för öfrigt af en klar disposition samt en lugn och lättflytande stil.

Herman Brulin.

Historisk läsning för skolan och hemmet af S. J. Boëthius. Illustrerad upplaga. *Allmänna historien. II. Medeltiden.* Stockholm 1898. P. A. Norstedt & Söners förlag.

För några år sedan utkom första delen af detta arbete, omfattande forntiden. Den föreliggande delen är skrifven i samma anda och efter samma plan, men författaren har på grund af de omdömen, som fälldes om arbetets planläggning och utförande med anledning af första delens publicerande, funnit lämpligt att i ett förord uttala och häfda sin egen åskådning. Professor Boëthius framhåller däri betydelsen af det historiska sammanhangets klarläggande äfven för skolungdomen, för så vidt de historiska studierna skola blifva verkligen fruktbringande och intressegifvande. Blotta skildringar af viktigare händelser eller af betydelsefullare personers lif, utan att dessa skildringar förenas till ett helt, där utvecklingens gång och inre sammanhang klarläggas, kunna visserligen roa, men tillfredsställa icke det behof af logiskt sammanhang mellan de olika företeelserna i historien, som den mognare eller intelligentare ungdomen känner, och verkar icke eggande eller förståndsodlande. »En biografi af Karl den store, som ej ger en föreställning om dennes betydelse för mänsklighetens utveckling, har ej större bildningsvärde än en lefnadsteckning af Per eller Pål;» men för att en biografi skall kunna gifva en dylik föreställning, fordras, att »den skildrade personen får framstå i sitt sammanhang med tidshändel-

serna». Hvad som gäller biografien, gäller i lika måtto skildringen af hvarje annan företeelse. Men naturligtvis får i en läsebok denna fordran af sammanhang icke drifvas så långt, att berättelsen skall i samma proportion sysselsätta sig med hela utvecklingsförloppet, ty utom det att utrymmet icke skulle medgifva dylikt annat än i de allmännaste drag, skulle arbetet därigenom förlora karaktären af läsebok, afsedd väsentligen att studeras bredvid läroboken för att fördjupa insikten om de väsentligare momenten eller gifva fylligare bild af de stora personligheterna. Professor Boëthius har gått mellanvägen mellan de ytterligheter, som det här gällt att undvika, genom att väsentligen låta skildringen röra de viktigaste händelserna och personerna och här svälla ut till konkreta lefvande bilder, men sammanknyta dessa bredare skildringar genom kortfattade skizzer af de mellanliggande epoker, som förbinda dessa viktigare företeelser, eller af de staters och folks öden, som löpa så att säga jämsides, men i den historiska utvecklingen endast äga en sekundär betydelse.

Anmälaren kan icke annat än odeladt gilla de principer, efter hvilka professor Boëthius ansett sig böra utarbeta sin läsebok, och finner i allmänhet att utförandet af desamma är synnerligen väl lyckadt. Stundom finna vi dock den sammanträngda framställningen alltför fylld af uppgifter för att den skall kunna verka annat än som ett uppradande af fakta, utan att något utvecklingssammanhang därigenom vinnes, hvarjämte ett sådant parti lätt förlorar allt intresse och både vid enskild läsning eller läsning högt i en familjekrets verkar föga uppbyggande och fängslande. Vi hänvisa t. ex. till framställningen af merovingiska rikets förfall s. 139—141, af karolingiska rikets upplösning s. 186—193, af latinska kejsardömets historia s. 387 eller af Tysklands historia från interregnum s. 418—427, för att icke nämna smärre stycken här och där. Vi skulle önskat, att dessa förbindelsepartier, som vi kunna kalla dem, varit mer uteslutande ägnade åt allmänna betraktelser öfver tidens betydelse i stort med undvikande af en del onödiga personnamn och händelser. De hade visserligen härigenom blifvit ännu abstraktare, men skulle mer oblandadt tjänat att tillfredsställa endast den logiska fordran eller begäret efter historiskt begripande. Det skulle kanske icke heller af praktiska skäl varit olämpligt att trycka dessa förbindelselänkar med finare stil och därigenom tydligare markera deras karaktär. En sådan åtgärd borde emellertid i sådant fall naturligtvis hafva vidtagits redan i första delen, och konsekvensen fordrar bevarandet af den typografiska plan, som då fastslogs.

Angående de fylligare skildringarna, bokens egentliga hufvudpartier, gifva vi vårt odelade erkännande åt den klarhet och åskådlighet, hvarmed författaren lyckats att framställa det rika innehållet. Stundom höjer sig framställningen till verkligt lif och färg såsom skildringen af Mohammed och den arabiska kulturvärldens utveckling under dess stora tid. Jämte detta kapitel skulle vi särskildt vilja framhålla skildringen af den äldsta germanska

tiden och folkvandringsmonarkiernas öden, feodalstatens uppkomst och innebörd, kampen mellan medeltidens universella makter, påfvedömet och kejsarmakten, samt korstågen. Vi anse dessa framställningar tillhöra det yppersta, som vår populära historiska litteratur har, genom den säkra forskningen och den förträffliga, väl afmätta framställningen. Professor Boëthius har dessutom den stora förmågan att så att säga indirekt, ehuru han blott skildrar en tids företeelser, meddela en genomgående storslagen uppfattning af historien och dess mål. Öfverallt träder denna starka känsla för sammanhanget i stort fram och färgar framställningen.

Någon gång kanhända benägenheten att inskärpa denna uppfattning leder till upprepanden, uppkastande af onödiga spörsmål eller ett inpräntande af den stora synpunkten ofta utan direkt anledning, som verkar något dogmatiskt. Vi vilja anföra några exempel. Vid skildringen af Hunnernas anstormande mot Europa framkastar författaren (s. 50) frågan, hur det skulle gått om Attila segrat öfver Aëtius. »Hur skulle världens öde gestaltat sig om västerlandets framtid blifvit hunnisk-germansk i stället för romansk-germansk?» En sådan fråga är naturligtvis omöjlig att besvara, och om därmed det världshistoriska ögonblicket skall framhållas, är den föga träffande. Utom det att hunnernas makt troligen efter Attilas död skulle fallit i spillror lika väl, är det svårt att förstå motsättningen hunnisk-germansk mot romansk-germansk. Den både till antal och odling oändligt öfverlägsna romanska befolkningen hade väl funnits kvar, om också Attila segrat, och antagligen absorberat hunnerna lika väl som de germanfolk, som tagit stadigvarande plats på romersk mark. — Vid berättelsen om 100-årskriget mellan England och Frankrike hänvisar författaren s. 466 på franska monarkiens byråkratiska förvaltning såsom en hufvudförklaringsgrund till Frankrikes underlägsenhet. Det är dock klart, att Frankrikes starkt centraliserade byråkratiska förvaltning i den mån denna ännu hunnit undantränga feodalstaten just var dess styrka, som förklarar den slutliga segern, och i sin vidare utveckling en af förutsättningarna för Frankrikes storhet. Synpunkterna af självförvaltning och byråkratisk förvaltning synas här föga tillämpliga. — I regel få dock de stora synpunkterna sin fulla belysning vid de allmänna öfversikter, som här och där naturligen erbjuda sig, och verka för öfrigt indirekt, så att läsaren förnimmer dem bakom de skildrade händelserna, utan att de framhållas.

En viss benägenhet att tala abstrakt vidlåder kanske äfven professor Boëthius. Det är en vana, som vetenskapsmannen helt naturligt tillägnar sig. Han får ju på detta sätt i mer kortfattad på samma gång som klarare form uttala sin mening och belysa sitt föremål. I ett populärt arbete, afsedt till läsning i hemmet eller skolan, är den alltför abstrakta satsen däremot ej på sin plats. Professor Boëthius har på det hela taget ovanligt väl lyckats träffa den stil eller framställningskonst, som lämpar sig för bokens syfte, ehuru stilen alltid manar till eftertanke och ingalunda

är af den art, som gör berättelsen så åskådlig och lefvande, att bilden utan ansträngning eller självverksamhet passerar medvetandet. Men vi hafva dock antecknat några fall, då abstraktionen för starkt framträdt enligt vår uppfattning. Så t. ex. satsen s. 77, att »det byzantinska statsskicket till sin idé ej var uttryck för ett privat godtycke — såsom förhållandet blef i västerlandets feodala stater — utan för en verklig statsmyndighet». Utom det att påståendet, hvad de västerländska feodalstaterna beträffar, väl tål någon modifikation, torde satsen icke så lätt fattas af den icke historiskt bildade.

Af det föreliggande arbetet är otvifvelaktigt den tredje delen, som behandlar medeltidens sista period, den ojämförligt svagaste liksom äfven mest kortfattade. Författaren har menat att för honom hufvudvikten varit att skildra medeltidslifvets genesis och högsta blomstring för att gifva en föreställning af hvad medeltiden egentligen innebar, och dessutom afser han att till framställningen af den nya tiden uppskjuta åtskilligt, som man möjligen kunnat vänta att finna behandladt i det föreliggande bandet, såsom de geografiska upptäckterna, boktryckarkonstens uppfinning, frågan om det burgundiska arfvet, följderna af krutets uppfinning m. m. Jag kan för min del icke fullt gilla detta resonemang. Meningen är ju dock, att de olika banden af Historisk läsning tillsamman skola blifva en läsebok för hela den allmänna historien, och i sådant fall måste ju äfven de ytterst viktiga brytnings- och öfvergångstiderna, som beteckna upplösningen af en föregående tids samhälls- och odlingslif, men äfven grundläggningen af en ny epok, fordra en fullt ut lika stor uppmärksamhet, som de typiska s. k. blomstringsperioderna. Denna benägenhet att samla det egentliga intresset vid begynnelsen och höjdpunkten af en världshistorisk epok framträder ofta i professor Boëthius' författareskap. I den för öfrigt så utmärkta skildringen af franska revolutionen har man med rätta funnit hela den senare utvecklingen efter skräckregeringens fall alltför knapphändigt behandlad. På samma sätt i den första delen af Historisk läsning. Den grekiska stats- och kulturvärldens öden släppas ögonblickligen ur sikte med Alexander den stores död, och hela det märkliga grekisk-orientaliska statssystemets utveckling samt den hellenistiska kulturen äro knappast alls berörda. Äfven den romerska historien är väsentligen skildrad till och med det första kejsardömets eller principatets tid med hufvudvikten lagd på ursprunget och de tröttsamma striderna under republikens sista tid, medan hela det stora romerska världsrikets öden och betydelse i öfrigt ytterst knappt beröras. Äfven vid skildringen af medeltidens sista tid ser det ut, som författaren tröttnat och längtat till slutet. Städernas kraftiga utveckling och den borgerliga kulturens starka uppsving under 1300- och 1400-talen hade här förtjänat sitt egna kapitel. Det bildar ju jämte det nya nationella konungadömets framträdande en af de väsentligaste allmänna förutsättningarna för de medeltida stormakternas, påfvekyrkans och riddarlifvets förfall och synes mig vara af större vikt att utförligare belysa och förklara — utöfver hvad

skolans lärobok innehåller — än t.ex. engelsk-franska hundraårskriget, striden mellan röda och hvita rosen eller striderna i Tyskland mellan de om den betydelselösa kejsarvärdigheten täflande familjerna. Likaså synes mig den italienska renässansen fordra en vida bredare plats. Denna oändligt viktiga kulturströmning, som bildar det yppersta uttrycket af reaktionen mot medeltidens andliga lif och åskådning och ursprunget till hela den moderna odlingen öfver hufvud, får icke större utrymme än (räknadt efter textupplagan) ungefär två tredjedelar af Karl den stores biografi eller jämt lika mycket som hundraårskriget mellan England och Frankrike och då är dock i detta kapitel inryckt en skildring af alla de förnämsta italienska staternas historia under medeltiden. Man kunde möjligen förutsätta, att författaren velat spara en utförligare behandling af renässanskulturen till nya tidens historia, men detta är åtminstone icke antydt i den reservation som i företalet gjorts för vissa partier, som stå på öfvergången mellan medeltid och nyare tid. Det är dock ingalunda blott med afseende på sidantalet, som jag anser detta kapitel vara ett af de svagaste. Författaren synes mig icke hafva fullt angifvit renässanskulturens förutsättningar och upphof, ej heller hafva så att säga träffat dess innersta kärna eller mening, individualitetens utveckling och frigörande från medeltidens bundenhet, auktoritetstro och universella politiska och religiösa ideal. Väsentligen är renässansen fattad lika med de klassiska studiernas pånyttfödelse, hvilket tydligen är alltför inskränkt. Den yppersta och mest typiska yttringen af den italienska renässansandan är ju konstens utveckling. Denna sida är nästan alldeles förbisedd. Några få rader utan angifvande af personligheter eller konstverk ägnas häråt på sidan 446. Vi kunna icke underlåta att citera dessa rader, som synas oss synnerligen tomma bredvid föremålets oändliga innehåll. »Äfven inom konsten framkallade de klassiska förebilderna en självständig produktion. Arkitekturen upptog antika byggnads- och dekorationsformer, och på detta sätt uppkom den s. k. renässansstilen, i hvilken härliga kyrkor och palats uppfördes. Bildhuggarkonsten föddes till nytt lif, och i synnerhet uppblomstrade målarkonsten. Ämnena voro ofta bibliska, men i behandlingssättet röjde sig antikens formbildande inverkan.» Det är allt. Skall det vara någon mening med att i en läsebok beröra en sådan utomordentlig kulturföreteelse, som den italienska renässanskonsten under medeltiden, borde väl något af dess innehåll berörts. Men äfven renässansens litterära och vetenskapliga betydelse är för knappt berörd. »Tränne män förtjäna framför andra att räknas såsom den italienska medeltidsrenässansens banérförare: Dante, Petrarca och Boccaccio», menar författaren, och skildrar därför i korthet deras lif och gärning. Dante torde väl dock vara erkänd såsom ett tämligen fullödigt uttryck af den medeltida andan, fullständigt beherskad af dess idéer och åskådningssätt och hvad som hos honom kan uppletas af renässansens anda torde icke vara mycket. Petrarca och Boccaccio hafva däremot visserligen stor betydelse såsom humanismens banbrytare,

men de representera ingalunda den italienska renässanslärdomens yppersta. Här borde en sådan person som Laurentius Valla hafva nämnts. Äfven de grekiska lärdes invandring från det ramlande bysantinska riket till Italien och deras betydelse för det grekiska språkstudiets uppsving är ingenstädes påpekad i detta kapitel.

Vi sakna äfven i skildringen af medeltidens tredje period en framställning af de begynnande reformatoriska tendenserna, som på ett annat sätt, om ock i viss mån från samma ursprungliga grundåskådning af individens frigörelse, självansvar och utvecklingsrätt, som renässanskulturen innerst innebär, beteckna den medeltida åskådningens fall och ursprunget till den nya tidens anda. Wyclif och Hus äro helt kort omnämnda s. 414. »Röster saknades ej heller, som yrkade på en dylik verklig och djupgående reformation, och man plägar kalla dem reformationens förebud. Redan valdensernas opposition mot kyrkans förvärldsligande var ett sådant, och med ännu större klarhet framställdes från 1370-talet yrkanden i den angifna riktningen af engelsmannen John Wyclif vid Oxfords universitet och omkring år 1400 af böhmaren Johan Hus, som blifvit påverkad af Wyclifs skrifter.» Dessa rader äro allt, som ägnas detta väldiga tankearbete och denna djärfva, rena viljekraft, som först uttalade hvad den senare medeltidens mänsklighet innerst önskade och längtade efter. Visserligen kan det sägas, att reformationens förebud kunna beröras i inledningen till reformationens framställning i ett följande band — om detta är afsedt, vet anmälaren ej — och därtill, att kyrkohistorien ägnat dessa rörelser och deras representanter en ingående uppmärksamhet. Vi kunna icke fullt gå med härpå och vår anmärkning om behandlingen af så väl renässansen som de begynnande reformatoriska rörelserna hafva ett vidare syfte. I framställningen af medeltidens höjdpunkt hafva icke heller sådana typiska personligheter som den helige Fransiscus eller sådana storartade företeelser som medeltidens universitetslif och skolastiken funnit någon plats (utom några rader ss. 394 och 402). Det är tydligt, att författaren väsentligen inskränkt sig till de politiskt viktiga dragen af medeltidens historia. Men det kan dock sättas i fråga, om ej större hänsyn bort göras till öfriga sidor af tidens lif, då ju läroböckerna icke innehålla annat än den rent politiska historien och kulturhistorien för öfrigt icke är föremål för någon särskild undervisning. Det skulle i anmälarens tycke varit synnerligen lämpligt att i läseboken mer beakta olika sidor af den mänskliga utvecklingen, äfven om den politiska utvecklingen får blifva centrum. Under en sådan period som medeltiden hafva ju dessutom de religiösa företeelserna en sådan vikt, att äfven den politiska utvecklingen är på det närmaste därmed förknippad och icke kan därifrån lösgöras, hvarföre större hänsyn därtill äfven med ett till den politiska historien inskränkt program bort tagas. Och härvid utgör knappt den omständigheten, att kyrkohistorien är ett särskildt läroämne, något hinder för att fylligare skildra några typiska religiösa personer eller riktningar, då ju det onekligen skulle verka synnerligen välgörande för lär-

jungen eller studenten att se samma företeelse i ett nytt sammanhang och en ny belysning.

I ännu ett fall, begränsadt uteslutande till den politiska historien, finner anmälaren, att framställningen af medeltidens tredje period blifvit för knapp. Det är visserligen så, att författaren ansett sig böra företrädesvis dröja vid de stater eller folk, som spela den ledande rollen, men endast i allmännaste drag vidröra dem af sekundär betydelse, och denna princip finna vi alldeles riktig. Det blir emellertid alltid en fråga hvad som har principiell vikt eller icke, och härom ändras meningarna i någon mån, ju djupare forskningen blir och historieskrifvarnes egen horisont vidgas genom den fortskridande utvecklingen. Så torde väl nu icke blott Englands, Frankrikes, Tysklands och Italiens utveckling anses såsom det enda riktigt viktiga såsom under de dagar, då författningsutvecklingen ansågs som den yppersta och egentliga frukten af all historisk utveckling. Äfven den arabiska kulturen har fått rycka in genom den flitiga forskning, som ägnats däråt, och det beröm, väl ofta något tendentiöst och öfverdrifvet, som östs öfver dess förnämsta kulturblomster. Denna otvifvelaktiga vinning har äfven i professor Boëthius' arbete sin vederbörliga plats. Men den moderna forskningen har äfven börjat få blick för den bysantinsk-slaviska odlingens betydelse. Det är den tredje af de kulturkretsar, som lefva och utvecklas på den antika världens ruiner, bredvid den latinska eller västeuropeiska och den mohammedanska, och medeltidens historia utgör i självfva verket historien om dessa skilda statssystems och kulturvärldars egen inre utveckling samt inbördes växelverkan och kamp. Endast Justinianus' tid af den bysantinska historiens epoker har fått en större plats i det föreliggande arbetet. Men månne icke basilidernas och komnenernas glänsande kulturstat med dess storartade betydelse såsom kristenhetens värn i öster och de slaviska nationaliteternas stora uppfostrare till kristendom och kultur förtjänat att belysas med några bredare skildringar af typiska personligheter eller viktigare scener. Framför allt är den mohammedanska världens konsolidering genom den turkiska krigarstaten och Konstantinopels fall en så öfverväldigande företeelse från både politisk och kulturell synpunkt, att ett vida större utrymme än några få sidor bort tillkomma en så viktig, lärorik och dramatisk episod. Hela slutet af medeltiden får ju i viss mån belysning af turkarnes lägereldar kring Konstantinopel, och den nya tidens begynnelse har i kampen för hela den kristna odlingens bestånd mot denna väldiga mohammedanska stormakt en af sina viktigaste uppgifter, som på ett dominerande sätt bestämmer utvecklingen af Västeuropas religiösa lif och politiska öden hela reformationstiden igenom.

Det är således mycket vi sakna i professor Boëthius' arbete, hvad den politiska historien beträffar dock företrädesvis för den tredje eller sista epoken af medeltiden, hvad kulturlifvet i allmänhet beträffar i hela arbetets planläggning. Men vi äro de första att medgifva, att det ofta är en smaksak, huruvida den eller den

historiska företeelsen skall väljas för att belysa utvecklingen, då ett val endast af de viktigaste momenten måste äga rum och ej en systematisk lärobok skall skrifvas. Sådant arbetet är och med den begränsning till väsentligen den politiska historien, som professor Boëthius valt, är det såsom helhet ett förträffligt arbete och i enskilda partier glänsande gjordt.

Till slut kunna vi icke annat än odeladt erkänna den säkra och grundliga forskning, som ligger bakom läsebokens skildringar. Det är ständigt väl grundade uppgifter, som meddelas, och i flera fall, såsom vid framställningen af det äldsta germanska samhällsskicket, märker man tydligt, att författaren sitter inne med djupgående och originära studier. Läsebokens art utesluter all diskussion. I de fall, där forskningen icke hunnit till bestämda resultat, har författaren därför måst uttala sin uppfattning utan att kunna lämna bevis därför eller ock nöjt sig med att referera den gängse meningen, äfven om dess riktighet är bestridd, men ännu fasthålles af ett flertal forskare. Endast några enstaka uttryck eller uppgifter hafva vi antecknat såsom vilseledande eller mindre egentliga. Så är fallet med uppgiften s. 42, att Alarik skonade Rom från plundring mot »5 000 pund (1 637,5 kg.) guld, 30 000 pund (9 825 kg.) silfver» m. m., hvilken tydligen är något olämplig, då pund i svenskan har en annan betydelse än det tyska Pfund. Äfven viktenheten skålpund ger icke ett fullt riktigt förhållande till den i kg. uppgifna vikten. Vid framställningen af Klodvigs seger öfver allemannerna är årtalet 496 knappt väl valdt. Visserligen synes då en drabbning hafva ägt rum, men före 501 torde icke någon afgörande seger hafva vunnits. Klodvigs omvändelse skildras väl ock rättast icke såsom »ett verk af råaste vidskepelse», utan af politik. Uttrycket s. 206, att Hamburgs ärkebiskopsdöme efter Hamburgs förstöring sammanslogs med »Bremens ärkestift», leder lätt till uppfattningen, att Bremen förut utgjorde ett ärkestift. Det var emellertid ett stift under Kölns ärkebiskop, och först genom föreningen med Hamburgs ärkestift bildades det senare ärkestiftet Bremen. — Delningen af Sachsen mellan ernestinska och albertinska grenarna år 1485 är hvarken fullständigt (i hufvudsak naturligtvis) eller riktigt återgifven (s. 429). Vid omnämnandet af de nya statsbildningar och furstedynastier, som efter kejsardömets fall vuxo upp till betydelse, sakna vi huset Welf för dess kommande storhet liksom för dess tidigare ryktbarhet. Vid skildringen af tronföljdsfrågan i Frankrike efter den äldsta capetingiska grenens utgång (s. 462) borde framhållits, att Edvard III ingalunda var den närmast berättigade arftagaren ens på kvinnolinien, då alla Filip den skönes söner efterlämnat döttrar. Framställningen af den stående arméens och la tailles uppkomst i Frankrike under Karl VII (s. 476) är väl knapp och oklar. Den nya skolade byråkratien, som samtidigt utvecklas och utgör en lika väsentlig förutsättning för feodalstatens öfvervinnande och Frankrikes enande under konungadömet, borde äfven här omnämnts. Särskildt är Ludvig XI:s förhållande till denna byråkrati ett så

viktigt drag för den rätta uppskattningen af denne regents verksamhet, att det ej borde saknats i skildringen af hans regering.

Professor Boëthius' läsebok afser att vara en läsning för skolan och hemmet. Härtill torde den ock vara i allt väsentligt synnerligen väl ägnad. Dess användbarhet är dock icke inskränkt härtill. Det synes anmälaren som om arbetet med fördel skulle kunna användas vid de förberedande akademiska examina vid sidan om andra arbeten, liksom det bör vara en god vägledning för våra lärare och lärarinnor i historia. Arbetet är en betydelsefull och välkommen tillökning i vår historiska undervisningslitteratur. Den illustrerade upplagan utmärker sig för synnerligen väl valda och utförda illustrationer, ehuru det synes oss som om en kortare kommentar till dessa, särskildt en transskription af handskriftsprofven hade varit väl motiverad och mycket välkommen.

L. S.

Öfversikt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för nordisk filologi. Ny följd. Bd 11: 1. Th. v. Grienberger, Die angelsächsischen runenreihen und die s. g. Hrabanischen alphabete. — M. Kristensen, Stödet i dansk. — N. Beckman, Kritiske Beiträge zur altnord. Metrik. — S. Bugge, Nekrolog över C. R. Unger. — M. Hægstad, Anm. af A. B. Larsen, Oversigt over de norske bygdemål.

Kyrklig Tidskrift utg. af O. Quensel och Hj. Danell. **1898, 5.** F. A. Johansson, Om källorna till Jesu historia. — E. Stave, Syrien och Palestina omkr. år 1400 f. Kr. (forts.)

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri. Utg. af Letterstedtska föreningen genom O. Montelius. **1898, 4.** H. Larsen Martensen, Höjsangen og de syriske bryllupsskikke. — H. Schück, Ett bidrag till det franska medeltidsdramats historia. — J. Petersen, Petrarca i hans forhold til lægekunst og lægevidenskab. — O. Levertin, Den italienska barockstilens utveckling. I ljuset af nyare forskning. 2. Måleri.

Ny Illustrerad Tidning. 1898, 25—27. Anteckningar från Karl XIII:s tid.

Ord och Bild. Illustrerad månadsskrift utgifven af Karl Wåhlin. **1898, 4.** E. G. Folcker, Stockholmsbilder från Karl XII:s dagar. Studier i Dahlbergs »Suecia antiqua et hodierna». Med 18 bilder. — **5.** J. Kreüger, Erik XIV och drottning Elisabet af England. — J. af Klercker, Cuba libre. — **6.** J. Kreüger, Erik XIV och drottning Elisabet af England. Med 25 bilder. — **7.** A. Levertin, Några blad ur det gamla Medevis minnen.

Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift. Bd 10: H. 2. (1898). J. Nordlander, Om ortnamnens bildning enligt Landnáma boken. — E. Wigström, Djurlifvet i folkets tro och säguer. — A. W. Lundberg, Ruinen vid Hammersta i Ösmo socken, Södertörn. — O. Montelius, Ett märkligt fynd från Södermanland.

Kringsjaa. 1898, 15 Juni. A. Bugge, Visby.

Morgenbladet (Kristiania). **1898, 7 August, Extranumer.** Gulowsen, Fra Krigsaaret 1716. — **14 August, Extranumer.** Gulowsen, Fra Krigsaaret 1716.

Norsk Militært Tidsskrift. 1898, 1, 2. C. J. Anker, Nogle hidtil utrykte rapporter og breve m. v. fra prins Christian August.

Dansk Tidsskrift. Udgivet af J. Appel og L. Moltesen. **1898, Juli.** A. Larsen, Sveriges gamle karolinske Hær og den nye Hærforbedring.

Historisk Tidsskrift, Syvende Række. Bd 1: H. 4. Aa. Friis, Frederik den Sjette og det andet svenske Tronfölgervalg 1810. (Sluttet). E. Madsen, Om Rytteriet i de danske Hære i det 16:de Aarhundrede. — Smaastykker: G. L. Grove, Var Poul Ancker Leder af den bornholmske Opstand i 1658, og kan man nægte Jens Koefoed Adkomsten, til at kaldes Bornholms Befrier?

Kirkehistoriske Samlinger. Fjerde Række. Udg. af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie ved Holger Fr. Rördam. **Bd 5: H. 2.** O. Ahnfelt, En Skriftebok från Göinge härad på 1600-talet.

Kunstbladet 1898. August G. Göthe, Johan Tobias Sergel og hans danske Venner. Oversat fra Forfatterens Manuskript af R. Berg.

Finsk Tidskrift utgifven af M. G. Schybergson och R. F. v. Willebrand. **1898, 5.** R. F. v. Willebrand. Om språkets förändring. — E. Vest, Ur Napoleon III:s diplomati. — I bokhandeln: Historiska studier. Festskrift tillegnad Carl Gustaf Malmström den 2 november 1897, anm. af M. G. Schybergson. — **6.** G. Schauman, Jacob Tengström och Anders Schönberg. — E. Vest, Ludvig XVII af Frankrike. — I bokhandeln: H. Levin, Den svenska kyrkans bekännelse i historisk belysning, anm. af M. G. S. — F. Ödberg, Om stämplingarna mot Johan III åren 1572—1575, anm. af T. S. D.

Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1897. Ph. Schwartz, Beziehungen des Zaren Boris Godunow zu Riga. — H. Bruiningk, Die älteren Kirchenbücher Livlands. — Drei Aktenstücke aus dem Staatsarchiv in Marburg zum Jahre 1617. Mitgetheilt von August v. Bulmerincq.

Alemannia. 25. P. Beck, Flugblatt auf d. Prager Frieden v. J. 1635.

Archiv für slavische Philologie. Bd 20: H. 2—3. E. Scepkin, Wer war Pseudodemetrius I? (Innehåller en del upplysningar om polska riksdagens planer att hjälpa Sigismund att återvinna Sveriges krona.)

Beilage zur Augsburger Postzeitung 1897. N:o 14, 16. G. Binder, Reliquien der hl. Birgitta in Rom.

Historisches Jahrbuch. Im Auftrage der Görres-Gesellschaft herausg. v. Joseph Weiss. **1898, 2.** W. Schmitz, Privatwohlthätigkeit im Mittelalter. (Unter besonderer Berücksichtigung des skandinavischen Nordens.)

Historische Vierteljahrschrift. Herausgegeben von Gerhard Seeliger. **1898, 1.** G. Seeliger, Volksrecht und Königsrecht? Untersuchungen zur fränkischen Verfassungs- und Rechtsgeschichte. — K. Müller, König Sigmunds Geleit für Huss. — A. Stein, Der Versuch des Staatsstreiches Ferdinand VII von Spanien im Juli 1822. — Kritiken. — Nachrichten und Notizen. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte. — **2.** E. Bernheim, Das Verhältnis der Vita Caroli magni zu den sogen. Annales Einhardi. — R. Holtzmann, Die Wahl Friedrichs I zum deutschen König. — A. Wahl, Die Reaktion von 1781. — Kleine Mitteilungen. — Kritiken (bl. a. Briefe Samuel Pufendorfs an Christian Thomasius 1687—1693. Herausg. und erklärt von Emil Gigas, anm. af R. Fester; M. Philippson, Der Grosse Kurfürst Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Th. 1, anm. af K. Breysig.) — Nachrichten und Notizen. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von Fr. Meinecke. **XXXXV, 1.** C. Neumann, Die byzantinische Marine. Ihre Verfassung und ihr Verfall. Studien zur Geschichte des 10 bis 12 Jahrhunderts. — K.

Zeumer, Zur Geschichte der Reichsteuern im früheren Mittelalter. — P. Bailleu, Zur Geschichte Napoleon's I. 2. Aus den neueren Memoirenwerken. — Literaturbericht (bl. a. A. Huber, Geschichte Österreichs. Bd 5, anm. af M. Ritter). — Notizen und Nachrichten. — 2. G. v. Below, Die neue historische Methode. — Miscellen. — Literaturbericht (bl. a. Festschrift zum elfhundertjährigen Jubiläum des deutschen Campo Santo in Rom. Herausg. v. Stephan Ehses, anm. af L.: O. Klopp, Der Dreissigjährige Krieg bis zum Tode Gustav Adolf's 1632. Bd 1—3, anm. af Hermann Diemar; A. Seraphim, Des Obersten Both Anschlag auf Livland 1639 und sein Zusammenhang mit der allgemeinen Politik der Zeit, anm. af K.). — Notizen und Nachrichten.

The English Historical Review. Edited by S. R. Gardiner and R. L. Poole. **1898, July.** B. W. Henderson, The campaign of the Metaurus. — W. C. Abbott, Hasting. — A. F. Pollard, The protector Somerset and Scotland. — J. B. Rye, The lost and the new letters of Napoleon. — Notes and documents. — Reviews of books. — Notices of periodicals. — List of recent historical publications.

Annales de l'école libre des sciences politiques. **1898, 3.** Chr. Schefer, Bernadotte, prince de Suède, et l'Europe (1810—1815).

Revue d'histoire diplomatique. Publiée par les soins de la Société d'histoire diplomatique. **1898, 3.** Discours du président de la Société à l'assemblée générale du 3 juin 1898. — Rapport du secrétaire général. — Compte rendu du trésorier. — W. R. de Villa Urrutia, Rubens diplomate. — L. de Kermaingant, L'ambassade solennelle envoyée à Henri IV par la république de Venise en 1594. — L. Dedouvres, Le père Joseph diplomate. — A. Le Glay, La politique de la retirade au XVIIIe siècle Beaujeu de la Salle (suite et fin). — Vernouillet, Rhodes et le siège de 1522. — Comptes-rendus. — Chronique. — Bibliographie.

Revue Historique. **1898, Mai—Juin.** P. Imbart de la Tour, Les paroisses rurales dans l'ancienne France, troisième partie. R. Du Casse, Le 5e corps de l'armée d'Italie en 1859, suite et fin. — H. Pivenne, Villes, marchés et marchands au moyen âge. — Ch. V. Langlois, Notices et documents relatifs à l'histoire de France à la fin du XIIIe et au commencement du XIVe siècle. 3e article: Geoffroi du Plessis, protonotaire de France. — Bulletin historique. France. Académie française, par G. Monod. — Histoire du moyen âge, par A. Molinier. — Histoire des temps modernes, par R. Reuss et G. Monod. — Allemagne et Autriche. Publications relatives à l'histoire romaine, 1894—95, par W. Liebenam, première partie. — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie. — **Juillet-Août.** A. Mathiez, Étude critique sur les Journées des 5 et 6 octobre 1789. — Ch. Kohler, La vie de sainte Geneviève est-elle apocryphe? — A. Stern, Charles Engelbert Oelsner. — Bulletin historique: France. Le Centenaire de Michelet et le Centenaire de l'Édit de Nantes, par G. Monod. — Livres nouveaux, par L. Farges, A. Lichtenberg et G. Monod. — Allemagne et Autriche. Publications relatives à l'histoire romaine, 1894—1895 par W. Liebenam, suite et fin. — Comptes-rendus critiques. Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie.

Revue politique et littéraire. **1898, 18 Juin.** Ch. Gomel, Un coup d'état en Suède au XVIIIe siècle.

Öfversikter och Granskningar.

Svenska statens samling af väfda tapeter. Historik och beskrifvande förteckning af d:r JOHN BÖTTIGER. I—IV. Stockholm 1895—1898. Fol. (IV med titel: *La collection des tapisseries de l'État Suédois . . . Résumé de l'édition Suédoise trad. par Gaston Lévy-Ullman.*)

Bland den jämförelsevis stora mängd af verkliga praktverk, som tack vare den typografiska konstens utveckling och måhända äfven en rikare tillgång på medel under de senare åren sett dagen i vårt land, intager utan tvifvel ofvanstående arbete ett det mest framstående rum. Också har därtill bidragit, utom ett storartadt kungligt mecenatskap och författarens fina smak, äfven själfva ämnet, som lämnat ett rikt och utsökt material för de talrika planscher i ljustryck, med hvilka de fyra voluminösa folianterna äro försedda. Åtminstone för den stora del, som utgått från Silfversparres grafiska aktiebolags atelier, äro dessa ett glädjande bevis på den större konstskicklighet, som äfven i Sverige håller på att arbeta sig fram å ett område, där som bekant utlandet ännu i allmänhet står eller stått långt framför oss. Då därtill papperet — ehuru i första delen något ojämnt —, trycket och sist, men ej minst, också banden äro af den bästa och gedignaste kvalité, är det icke underligt, att detta sällsynt vackra arbete ur den rent yttre synpunkten af konstprodukt väckt en allmän och odelad beundran hos alla, som haft tillfälle att taga del af detsamma.

En fara är dock förbunden äfven med öfverflöd på det goda, och i detta fall är det ej utan, att både författaren och allmänheten kunna löpa risken, att den senare för ytan glömmer innehållet. Då det därjämte ligger i sakens natur, att ett arbete som detta på grund af sin dyrbarhet finner väg till endast ett försvinnande fåtal, som måhända icke i första hand eller åtminstone icke ensamt kan kallas sakförståndigt; att en jämförelsevis stor del af den mycket begränsade upplagan (200 ex.) gått till utlandet, och att det väldiga formatet, huru tjänligt det ur flera andra synpunkter än må vara, föga lämpar sig efter ett förvekligadt släktes fordringar

på bekvämlighet äfven vid studier, gifva alla dessa förhållanden lika många anledningar att befara, att d:r Böttigers intressanta utredningar i den värdefulla texten ej ådraga sig den uppmärksamhet de likvisst till fullo förtjäna. Och detta skulle utan tvifvel innebära en förlust, som ej minst för Historisk tidskrifts läsekrets vore kännbar.

Visserligen må gärna erkännas, att liksom exempelvis en känd samlares påstående, att hela kulturen kunde spåras i de särskilda tidehvarfvens olika bokband, förefaller paradoxalt, bevis torde behöfvas, för att de väfda tapeterna, äfven om de tillhöra svenska statssamlingarna, kunna anses stå i något närmare samband med den svenska historien, eller för att de däröfver kunna kasta något klarare ljus. Men till sist beror det dock på en författares förmåga och uppfattning af sitt ämne, om han icke äfven ur ett jämförelsevis åt sidan liggande område förstår att framdraga upplysningar och angifva synpunkter, som måhända skulle sökas förgäfves på närmare håll. Och i detta afseende har helt visst d:r Böttiger i sitt nu föreliggande verk gjort svensk historieforskning ej obetydliga tjänster. Genom själfva planen för sitt arbete, hvilken för honom tillbaka ända till medeltidens gräns för att där söka de första spåren af en begynnande svensk textilindustri, och som sedan leder honom fram genom de skilda tidehvarfven ända in i vårt århundrade, har han kunnat lämna ej oviktiga bidrag till särskildt 15- och 1600-talens svenska kulturhistoria, för hvilka vi hafva desto större skäl att vara honom tacksamma, som de källor, ur hvilka de till stor del varit att hämta — gårds- och slottsräkenskaper ur K. Slotts- och Kammararkiven — ej torde tillhöra dem, som af hvem som helst med lätthet kunna med någon framgång pejlas, än mindre uttömmas.

Efter att hafva i en orienterande öfversikt påvisat den framstående plats väfnaderna intogo i 1500-talets bohag och lämnat en utredning af de olika slag af dessa, som kunna hafva förekommit i Sverige vid denna tid, öfvergår förf. till frågan om tidpunkten för det första egentliga konstväfveriets upprättande i vårt land. Det gör onekligen ett egendomligt intryck att finna den eljes mer än sparsamme Gustaf Vasa hafva varit den förste af Sveriges regenter, som haft behof af från utlandet importerade guldväfda tapeter, äfven om betalningen därför i tidens och köparens stil erlades i — smör. Nog af, det var samme konung, som äfven anlade det första kända inhemska tapetväfveriet, som förekom på Gripsholm omkring 1540 och sedermera under årens lopp utvecklades, ännu innan Erik XIV:s kända smak för en förfinad lyx ytterligare uppmuntrade denna industrigren. Annorlunda ställde sig visserligen saken under Johan och Sigismund, då den förres konstintresse ej tyckes hafva omfattat väfveriet — de arbetare, som förut sysslat därmed, afskedades och skingrades inom kort —, och den senare under sina korta besök i Sverige ej hann visa, hvart hans håg i detta afseende lutade, men hos Gustaf I:s yngste son finna vi ånyo ett uppsving hafva ägt rum, som ganska karaktäristiskt synes hafva stått i sammanhang med konungens allmänna nitälskan för den inhemska slöjden, hvilken med

afseende på väfnadsindustrien tog sig uttryck ej blott uppåt — i tapetseriet, men äfven med hos honom vanlig grundlighet nedåt — i höjande af fårafveln.

Af flera skäl kom emellertid tapetväfveriet i Sverige af sig redan vid ingången. Från storhetstidens början kan det stort sedt ej längre i egentlig mening vara tal om en inhemsk tapettillverkning, och förnyade försök att återupptaga densamma strandade mot förändrade smakriktningar. Icke desto mindre fortfor dock tapetseriet att under 1600-talet intaga sin gamla hedersplats, om denna än delades med andra lättare stoffer, och Gustaf II Adolf, hvilken liksom sin gemål älskade dessa prydnader och på sina resor ofta medförde stora mängder däraf, lät göra flera inköp från utlandet, om än penningebristen stundom lade hinder i vägen för tillfredsställandet af hans önskningar. Likaså inkommo hit från Holland flera serier till drottning Kristinas kröning, men i öfrigt är hennes historia sorglig för tapetsamlingen, som i betydlig mån minskades dels genom gåfvor till enskilda personer, dels äfven genom de förluster, som blefvo en följd af drottningens afresa ur landet, hvarvid ett sjuttiotal tapeter medföljde. Under den följande tiden ersattes emellertid på sitt sätt åter det förlorade ej blott genom beställningar, utan äfven genom krigsbyten, och särskildt Karl XI:s regering bildar i vissa afseenden epok i dessa samlingars historia. Dels fordrade nämligen bruket vid denna tid användandet af stora massor tapeter och andra tyger af alla slag, hvarigenom betydande beställningar nödvändiggjordes, hvilka kommo tapetsamlingen till godo, dels upprättades samtidigt genom drottning Ulrika Eleonoras försorg åter ett inhemskt väfveri på Karlberg, som dock visserligen i första hand afsåg ett filantropiskt syfte och stod i sammanhang med ett af drottningen anordnadt barnhus. Men därjämte utöfvades numera större noggrannhet vid samlingarnas vård, och inventarierna från Karl XI:s tid blifva därigenom en hufvudkälla för vår kunskap äfven om äldre tiders tapetseri i Sverige, så mycket mera som ett stort antal tapeter t. o. m. från Gustaf I:s tid då ännu fanns i behåll. Lyckligtvis vållade den stora slottsbranden 1697 mindre skada än man kunnat vänta, emedan en stor del af tapetsamlingen då bevarades på de kongl. lustslott, som disponerades af riksänkedrottningen. Under 1700-talet började emellertid en tid af förfall, äfven om inköp fortfarande en och annan gång förekommo, och om hattpolitiken också hade ögonen fästade på denna gren af manufaktur, som därigenom kom i åtnjutande af ett öfvergående understöd. De inhemska tapetväfverierna, af hvilka P. Hilleströms var det förnämsta, förde dock en tynande tillvaro, som alltmera undergräfdes af modets växlingar, varans försämring och den sträfvan att skydda svensk industri, som uppammat den, men som i form af införselförbud och öfverflödsförordningar på samma gång riktade hugg mot den konst de skulle understödja.

I slutet af förra århundradet hafva tapeterna äfven vid de kungliga festerna kommit ur bruk; af glömska alstrades till sist den

vanvård, som det varit vårt sekel förbehållet att låta dessa minnesmärken från en gången tids gedignare smak undergå. Det är, som bekant, först konungens personliga initiativ som åstadkommit det bättre sakernas skick, som ej minst bevisas genom ifrågavarande verk och enkannerligen af den beskrifvande förteckning, som innehålles i dess tredje och vidlyftigaste del och för sin tillkomst förutsätter ett synnerligen maktpåliggande och tidsödande arbete med samlingens ordnande, bestämning och restauration.

Inom ramen af de nakna fakta vi här framlagt löper författarens framställning, som, utmärkt af ett lätt och ledigt språk, skickligt låter läsaren få en inblick äfven i de klassers lif, som i viss mån illustreras också genom deras dyrbara väggbonader, och på samma gång lämnar många förut obekanta notiser om de konstnärer, som hemma och ute med sina läckra arbeten riktat svenska statens samlingar. Här är emellertid ej platsen att lämna mer än en antydning om det, som bäst sökes i arbetet självt, till hvars studium vi därför hänvisa hvar och en, som hyser intresse för vår ännu alltför litet kända kulturhistoria.

Aqut.

Die skandinavische Politik der Hansa 1375—95. Inauguraldissertation von Paul Girgensohn. Uppsala 1898. 200 sid. (Särtryck ur Uppsala universitets årsskrift.)

Det är helt naturligt, att de betydande urkundspublikationer, som utgifvas i de tyska hansestäderna, gifva upphof till en mångfald historiska undersökningar såväl i nämnda städer självfa som i de angränsande länderna. Att hansan från 1300-talets midt och till medeltidens slut varit en mäktig faktor i de nordeuropeiska folkens lif icke blott i kulturellt, utan äfven i politiskt hänseende, har länge varit en allmänt känd sak, men detaljerna i fråga om olika perioder eller länder kräfva alltjämt nya utredningar på grund af det ökade material, som göres tillgängligt. I stället för en tämligen abstrakt lärosats får man småningom en lefvande bild af det stora handelsförbundets tillblifvande och utveckling, af de ekonomiska och politiska faktorer, som därvid varit bestämmande, och af de former, som beröringen med andra folk tagit.

Här i Sverige hafva förbindelserna med hansan behandlats dels i öfversiktliga arbeten, såsom i *Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar*, band I—III, och dels i specialundersökningar såsom Grandinsons och Björkanders afhandlingar, och tidigare i Styffes inledningar till hans *Bidrag till Skandinaviens historia.* Vår historieskrifning har således icke stått oberörd af det nyvunna urkundsmaterialet, men af nämnda författare är det endast Styffe som med vetenskaplig apparat skärskådat händelserna under 1300-

talets senaste decennier, och hans arbete är i denna del nära 40 år gammalt. Det har därför varit alla skäl för en yngre författare att åter taga itu med samma ämne.

Det har emellertid stött på stora svårigheter att undvika upprepningar af hvad nyare arbeten i Danmark och Tyskland redan haft att meddela. År 1882 utgaf Erslev sitt arbete: *Dronning Margarethe og Kalmarunionens Grundlæggelse*, där nordens förbindelse med hansan alltifrån kungavalet 1375 på ett ingående sätt behandlas, och åren 1894 och 1897 har tysken Daenell publicerat två arbeten: *Die Kölner Konföderation vom Jahre 1367 und die schonischen Pfandschaften. Hansisch-dänische Geschichte 1367—1385* — titeln, egendomligt nog, alldeles felaktigt citerad af författaren — och *Geschichte der deutschen Hanse in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts*. Det framgår tydligen, att författaren icke nöjt sig med att, där så kunnat ske, ur dessa arbeten hämta sina notiser, utan att han gått tillbaka till de primära källorna, men han har på många håll ur dem icke kunnat få fram något väsentligen nytt. Det blir på detta sätt stora partier i förf:s bok, som, sida efter sida, innehålla redan förut kända fakta, framförda i ungefärligen samma ordning och ofta med likartade omdömen som hos de nyssnämnda två författarne. Jag vill framför allt hänvisa till sid. 1—56, 67—76. Egendomligt är, att förf. å ena sidan upprepar, hvad som tidigare sagts, men å den andra förutsätter såsom i förväg bekant ganska mycket, som för de flesta läsare förvisso icke är det. Så nämnes på flera ställen freden i Stralsund 1370, utan att fredsbestämmelser eller ens årtal angifvas, ehuru de förra bilda utgångspunkten för förf:s anföranden; på sid. 10 omtalas »ståndpunkten af 1372», men förf:s egen framställning börjar 1375, och hvad uttrycket innebär, antydes ej. Både Daenell och Erslev lämna med några få ord förklaring af termer såsom »Pfundgeld», o. d., men förf. förutsätter dem såsom välbekanta.

Min anmärkning om identiteten i det stora hela mellan förf:s framställning i vissa partier af sitt arbete och Erslev-Daenells innebär emellertid icke, att viktiga skiljaktigheter skulle saknas. Förf. har tvärtom en från öfriga afvikande uppfattning af hansans politik, i det han såsom ett fel framhåller dess öfvervägande passivitet i de nordiska striderna; han synes mig därvid dock för litet taga hänsyn till bristen på organisation inom stadsförbundet, orsakad af de olika stadsgruppernas skiljaktiga kommersiella och politiska intressen, samt till de sociala förvecklingar, som under denna tid hotade att utbryta eller verkligen utbröto inom flera städer. I båda dessa afseenden förefaller Daenells framställning bättre. Förf. söker äfven betona de preussiska städernas Meklenburg-vänliga hållning, och får därvid fram en del värdefulla synpunkter, men preciserar för litet sin ståndpunkt, så att man stundom saknar klar uppfattning af hvad han vill framhålla.

De bästa partierna i arbetet äro de, som handla om svenska förhållanden. Förf. har rikligare än tidigare förf. kunnat använda

Rydbergs traktatsamling och har sökt afpressa våra öfriga tryckta medeltidskällor så mycket, som ur dem för närvarande torde kunna erhållas. Hans skildringar af 1380-talets svenska historia blifva därigenom jämförelsevis fylliga, och såsom värdt särskildt erkännande vill jag framhålla samlandet af alla tillgängliga uppgifter, som kunna tjäna till belysning af den egendomliga ställningen i Finland. — På sid. 56 ff. uppdrager förf. en bild af Sveriges inre förhållanden under konung Albrekts regering och söker därvid framhålla, att tyskarnes inflytande efter rådspartiets seger öfver kungamakten 1371 snarare varit i tillväxande än i aftagande (sid. 57), och att någon starkare motsättning mellan den svenska adeln och tyskarne icke förefunnits (sid. 57—58). Styffe har uttalat en annan uppfattning i båda fallen, och förf. synes mig icke hafva frambragt tillräcklig motbevisning. Det är visserligen möjligt, att rådssläkterna icke ställde sig i allmänhet fiendtligt mot de tyska adelsmännen, emedan de icke af dem behöfde befara att undanträngas från sin dominerande ställning, men annorlunda torde det vara med lågadeln, hvars medlemmar af utländingarne började undanträngas från slottslänen eller andra inkomstbringande poster. I en bilaga (sid. 185 ff.) söker förf. vinna klarhet öfver tyskarnes betydelse inom landet genom att uppgöra statistik öfver bevarade urkunder från hvarje år i jämförelse med antalet dylika, där tyska namn förekomma. Resultatet blir mycket växlande, i det att tyskar nämnas i 1 bref af 42 år 1365, 8 bref af 56 år 1367, 3 bref af 57 år 1369, 8 bref af 39 år 1374 och 3 bref af 81 år 1379 etc. När det statistiska materialet är så litet, är det helt enkelt omöjligt att af dylika sammanställningar draga några andra slutsatser, än att tyskar funnits och haft en viss betydelse.

Inalles meddelas sex bilagor, af hvilka den andra handlar om den politiska allegorien öfver konung Albrekt (Klemmings *Svenska rimkrönikor* I sid. 207—214), där förf., såsom mig synes med fullt fog, tillmäter den ett visst värde såsom politisk partiskrift; den tredje handlar om en dansk folkvisa om drottning Margareta, hvilken förf. i motsats till Erslev vill tillmäta stort historiskt värde; förf:s framställning är dock föga öfvertygande; i den fjärde söker förf. bevisa, att Ericus Olai måste haft tillgång till för oss okända källor, hvarför uppgifter, som eljes icke återfinnas, erhålla en viss sannolikhet för sig. I sak torde förf. hafva rätt — Schück har förut påpekat samma sak, ehuru utan att ingå i detaljer —, men det exempel han väljer såsom bevismedel — de svenska stormännens underhandlingar med Margareta (sid. 195 ff.) — är föga öfvertygande. Bilaga V handlar om konung Albrekts reduktion och VI om datering af en hanseurkund.

I bokens senare hälft är framställningen af hansepolitiken betydligt bredare och innehållsrikare än i Daenells senare arbete, hvilket för öfrigt utkom, när förf. var så godt som färdig med sina undersökningar. Uppfattningen af hansans uppträdande synes mig visserligen i flera punkter fortfarande mindre träffande men förf. har lyckats framdraga mycket af vikt för nordens historia.

Förf:s stil är ledig, och emellanåt till och med särdeles god, ehuru stundom något öfverlastad med fakta. I »*Vorwort*» lämnas en kort, men väl gjord öfversikt öfver använda källor. Ett utförligt innehållsregister underlättar bokens användande.

K. H—d.

Fornnorsk-isländsk litteratur i Sverige. Af VILHELM GÖDEL. I. 311 sid. 8:o. Stockholm 1897. (Antikv. Tidskrift för Sverige XVI,4.)

Alle de, der i nyere Tid har beskjæftiget sig med Studiet af ældre nordiske Håndskrifter i Stockholms og Upsalas Bibliotheker, har stærkt savnet moderne Håndskriftkataloger, og særlig har de fundet, at Arfwidssons Katalog over »isländska Handskrifter» i det kgl. Bibliothek i Stockholm trængte til fornyet Bearbeidelse. Dette Arbeide er visselig af de vanskeligste, thi at redigere en virkelig oplysende Katalog over disse Håndskrifter kræver ikke blot indgående Kjendskab til den ældre norsk-islandske Litteratur og til dennes litteraturhistoriske Behandling i nyere Tider, men tillige et ligeså fuldstændigt Herredömne over Svensk ældre Litteratur og over Svensk Historie og Kultur i 17:de og 18:de Århundrede, sådant som kun kan erhverves ved Arkivstudier. Det Katalogarbeide, som Dr. Gödel udförte i 1892 over »Upsala Universitetsbibliotheks fornisländska og fornnorska Handskrifter», gav Håb om, at man i ham havde Manden til også at utföre et lignende Arbeide for den ulige större Samling i det kgl. Bibliothek i Stockholm, og dette Håb begynder nu at gå i Opfyldelse, idet Bibliotheket sammen med Årsberetningerne for 1896 og 1897 har begyndt Trykningen af en »Katalog over Bibliotekets fornisländska och fornnorska handskrifter», udfört af samme Mand og efter samme Principer som Upsala-Katalogen fra 1892. Men den flittige Katalogforfatter har ikke stanset hermed; han har samtidig lagt an på at samle alle sine spredte Studier i Bibliotheker og Arkiver til en Fremstilling af den ældre norsk-islandske Litteraturs Historie i Sverige, og den förste Del af disse Studier foreligger allerede siden ifjor i det i Titelen nævnte Arbeide, hvorfor Forfatteren med Hæder har vundet Doktorgraden i Upsala. Med sit enestående Kjendskab til norske og islandske Håndskrifter og deres Aflæggere i svenske Bibliotheker forbinder Forfatteren en sund Methode og en livlig Kombinationsevne, hvad der nok kan trænges for at binde sammen, hvad Århundreder har spredt ad. Det er en Fornöielse at fölge Forfatteren i hans ofte indviklede Bevisförelser og se hvilke Resultater der ad det komparative Håndskriftstudiums Vei kan indvindes for den litterære Historie. I det

foreliggende (1:ste) Bind behandler Forf. den norske-islandske Litteraturs Indvandring og Bearbeidelse i Sverige indtil Antikvitetskollegiets Indstiftelse (1668), idet dog Indsamlingsarbeidet er fört ned til det 17:de Århundredes Slutning. Forfatteren behandler inledningsvis de to Afsnit »Forntiden» og »Medeltiden», medens selvfölgelig Hovedvægten lægges paa det vigtigste Afsnit, »1500- och 1600-talen». Det förste Afsnit (Skaldetiden) forekommer mig kun fjærnt at höre sammen med Opgaven, og på Grund af manglende Stof har Forf. her heller ikke kunnet levere noget nyt eller selvstændigt. Anderledes allerede med 2det Afsnit, Indvandringen af *norske* Håndskrifter til Sverige i 14de og 15de Århundrede; her har Forf. optaget Undersögelsen fra nyt af, og han har vundet nye og sikre Resultater ved at udvikle videre den Påvisning af Sammenhængen mellem Brigittinerne i Vadstena og i Bergen, som jeg har hævdet i Norsk historisk Tidsskrift. Jeg er her ikke overalt enig med Forfatteren; navnlig anser jeg det for ganske urigtigt, når Forf. vil gjöre det gamle Lovhåndskrift i Lund (hist. litt. 12 fol.) til *bergensk* fra Biskop Arnes tid; han har her ganske overseet, hvad jeg dog gjorde opmærksom på i Norges gl. Love IV, at Håndskriftet er skrevet i *færöisk* Dialekt og indeholder et *færöisk* Kalendarium, hvor også den særligt *færöiske* Helgen Biskop Erlend's Dödsdag noteres. Jeg tror heller ikke, Forf. har Ret i at antage at »Orm Snorressons Bok» har tilhört den Bergenske Biskop Arne († 1314); Orm Snorresson er jo en bekjendt islandsk Lagmand fra 2den Halvdel af 14de Århundrede, og Indholdet af hans Bog er neppe heller så gammelt som fra Biskop Arnes Tid. Forbindelsen mellem disse to Böger og Biskop Arne synes mig ganske vilkårlig, og der ses heller ikke nogen Grund til, at alle norsk-islandske Böger, som kom til Sverige i 15de Århundrede, skulle have tilhört denne Biskop; Brigittinerne i Munkeliv kunde dog vel også erhverve Böger ad anden Vei, f. Ex. direkte fra Islændinger eller Færinger, som kom til Bergen.

Mest tilfredsstillende og mest original er imidlertid Forfatterens Undersögelse om Håndskriftindvandringen og dennes Tilgodegjörelse i 16de og 17de Århundred. Her har Forf. brudt nyt Land på næsten alle Punkter, og her er hans Resultater fyldige og udtömmende. Resterne af Jörgen Seefeldts, Stefanius's og Sparfvenfelts Samlinger træder nu frem med större Sikkerhed end för, og der skiftes lige mellem de islandske Samlere eller Afskrivere og de svenske Mæcenater eller Oldforskere. Om det engang imellem ser ud, som om Forfatteren glemmer sig bort under Studiet af Stridighederne mellem Verelius og Hadorph eller mellem Örnhielm og Rudbeck, vil man dog snart finde, at disse Digressioner var nödvendige til Oplysning om Håndskrifternes Skjæbne og Vandringer. Til Slutning leveres som Anhang alle bevarede Håndskriftfortegnelser fra 17de Århundrede med Forfatterens Bestemmelse af de nu bevaredes Numre i svenske Samlinger; såvidt jeg har kunnet kontrollere Bestemmelsen efter mit Kjendskab til Håndskrifterne, har jeg overalt fundet Forf:s Resultater vel begrundede.

Den eneste Anke, jeg vil rette mod Forfatteren, er at han stanser på et så tidligt Stadium, idet man kan se, at hans Studier er förte langt længere frem. Det er mit Håb, at der må gives ham Leilighed til snart at fortsætte dette for Sverige som for alle nordiske Lande vigtige Arbeide.

Gustav Storm.

Frihetstiden, dess epoker och kulturlif. Af Ludvig Stavenow. (8) + 234 sid. Göteborg, Wettergren & Kerber, 1898. (Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola. VII.)

Vi äga ej ett lika innerligt samförstånd med vår äldre historia, som t. ex. engelsmannen har med sin. Dels är stoffet måhända icke öfverallt tillräckligt genomarbetadt, dels företer den långa tider så skiljaktiga sträfvanden från våra, har varit utsatt för så många tvära omkastningar, att vi ej sällan känna oss främmande för de äldre periodernas lif. Englands historia, för att hålla oss till samma exempel, företer ända sedan slutet af 1600-talet en sammanhängande utveckling, och de ledande idéerna kunna följas ännu längre bort i tiden. Vi tycka oss knappt kunna leda de politiska idéer, i hvilka vi lefva, längre tillbaka än till 1809. Storhetstiden, 1600-talets århundrade, är en afslutad bok, som ej fått någon fortsättning, vi behöfva lexikon för att begripa densamma, och den missuppfattas ofta, bedömd från vår tids synpunkter. Vi ha knappast känt oss mera befryndade med frihetstiden, dess äfventyrliga utrikespolitik och finansiella vågspel, dess hätska partistrider och riksdagsgräl. Hattar och mössor ha ej bevarat samma klang som whigs och tories, namnen Horn och Åkerhielm, Tessin och Höpken väcka ej samma känslor hos oss som Walpole och Bolingbroke, Pitt och Fox hos britten. Hela perioden har förefallit pedantisk och tråkig, öfverglänst som den är af Gustaf III:s spirituella och skimrande tidsålder. På sin höjd har en eller annan naturforskare, en eller annan utilitaristiskt anlagd författare tillvändt densamma sina sympatier — vi tala icke om specialisterna på dess historia. Och dock — om man i spåren af de vägbrytande vetenskapliga arbeten, som ägnats åt detta tidehvarf, söker tränga djupare in i detsamma, finner man en öfverraskande rikedom på nya och väckande idéer, i politik och ekonomi liksom på andra områden, träffar man uppslaget till många af vår tids rörelser, rötterna till vårt nuvarande statsskick liksom — tjugu år före den franska revolutionen — ett helt program för de mänskliga rättigheterna nära att realiseras. Professor Stavenow har i ofvan anförda arbete, som grundar sig på en serie populära föreläsningar, gjort till sin särskilda uppgift att, vid sidan af tide-

hvarfvets teckning i allmänhet, påvisa det sammanhang, som verkligen förefinnes mellan detsamma och vår egen tid, och alla vänner af vår historia ha skäl att härför vara honom tacksamma.

I den första afdelningen, »frihetstidens epoker», skildrar förf. själfva den politiska utvecklingen, det nya statsskickets grundläggning, tidehvarfvets första lyckliga period under Arvid Horns ledning, partistriderna och de växlande partierna, hattarnes entusiasm och mössornas nyktra prosa, samt de så småningom framträdande politiska doktrinernas kamp. Därjämte meddelas fint utförda karakteristiker af de framstående personligheterna, från konungar och drottningar till några typiska statsmän, sådana som Arvid Horn, Karl Gyllenborg och Karl Gustaf Tessin, Samuel Åkerhielm och Jakob Serenius — man saknar den i så många hänseenden intressante Anders von Höpken, hvars misslyckande som statsman i sin mån belyser tidehvarfvets art. I afseende på partibildningen må framhållas författarens mening, att något egentligt mössparti kan man ej tala om förrän efter Horns fall. Något för de flesta nytt torde innehållas i framställningen af hofpartiets betydelse för utvecklingen af de konstitutionella idéerna i modern mening, d. v. s. idéerna om en riktigt afpassad maktfördelning mellan konung och riksdag. Dessa hofpartiets sträfvanden buro frukt i 1772 års regeringsform, »Sveriges första, verkligt konstitutionella författning», såsom förf. uttrycker sig. I omdömet ligger en viss sanning men tvifvelsutan äfven, så kort och skarpt som det här är formuleradt, någon öfverdrift. Det får väl anses som ovisst, om Gustaf III någonsin velat spela rollen af en konstitutionell monark; i hans regeringsform saknas ju förutom annat hvarje spår till ministeransvarighet. I öfrigt tecknas hattpartiet i sitt senare utvecklingsskede, åren 1747—1756, med en omisskänlig sympati; teckningen kunde behöfva, synes det oss, en något starkare skuggning.

Hela den senare hälften af boken är ägnad åt »frihetstidens kulturlif» och utgör den icke minst intressanta delen, afsedd som den just är att föra läsaren in i ett bättre förstående af perioden. Det var en god tanke att åt denna afdelning gifva en sådan bredd, och man önskar endast att man för andra partier af vår historia ägde sådana sammanfattande skildringar. Här behandlas först det »politiska lifvet» med anförande af många betecknande smådrag. Särskildt ägnad att fånga uppmärksamheten är den ganska utförliga framställningen af det korruptionsväsen, som gjort den maktägande riksdagens tidsskede sorgligt ryktbart, liksom af andra partiväsendets förvillelser. Därpå följer en med mycken sympati utförd och väl gjord öfversikt af »Vetenskapen», »det exakta och typiska uttrycket af frihetstidens anda och intresse», det »mest fulländade resultatet» af dess arbete, »dess beståndande insats i den svenska nationens andliga utveckling». Sedermera skildras »vitterheten och konsten», pressen, det religiösa lifvet, »det ekonomiska och sociala lifvet» samt »seder och bruk». Det är i dessa kapitel, som de moderna idéernas samband med frihetstiden särskildt påpekas. Vi fästa bland annat uppmärksamheten

på teckningen af de sociala förhållandena, brytningen mellan stånden, framträdandet af en verklig borgerlig medelklass samt af arbetareklassen jämte de mot periodens slut framställda, ganska långt gående yrkandena på jämlikhet, på »väfspolens och plogens» likställande med »pennan och värjan», såsom det en gång hette. Ämnet är visserligen icke oberördt förut, men för många läsare torde skildringen af dessa förhållanden innebära något nytt.

Det är med intresse man läser prof. Stavenows framställning. Stilen är enkel, föga färgrik, men i stället, så att säga, idémättad och på samma gång i god mening populär (några ojämnheter eller förbiseenden ha dröjt kvar från det muntliga föredraget). En viss abstrakthet och dunkelhet i tankens uttryck, som i författarens tidigare populära arbeten någon gång mötte, synes han här på ett lyckligt sätt ha befriat sig ifrån. Man kan anmärka — icke egentligen som en anmärkning utan som ett faktum — att det målande, pittoreska, anekdotartade icke ligger så mycket för hans smak. Stycket om seder och bruk» har också utfallit tämligen kort. Det är tydligen idéernas utveckling, som utöfvar den största dragningskraften på honom, civilisationens historia i Guizots mening. De, som älska de dramatiskt spännande effekterna, finna kanske icke hvad de begära. För andra är det ett nöje att i denna passionsfria, oveldiga men intresserade skildring följa ett tidehvarf i dess dygder och förvillelser, i dess storhet och fall, i dess sträfvanden och svikna förhoppningar, så mycket mer, som man oupphörligt påminnes om sammanhanget med vår egen tid och skönjer de djupa rötter, som denna på alla områden äger i frihetstiden. En riktigare uppfattning af den betydelsefulla insats, som dess »epoker» gjort i vår historia, blir ett bestående resultat, som läsningen af författarens bok kommer att lämna.

Ehd.

Danmarks politik gent emot Sverige 1707—1709. Af Arthur Stille. (Lunds Universitets Årsskrift, band 34, afd. 1, n:r 3). 85 sid. 4:o. Lund 1898.

De båda sista årtiondena hafva bragt oss en rad af specialundersökningar och värdefulla aktpublikationer rörande Sveriges öden under Karl XII:s regering. Det är längesedan den svenske historikern trodde sig kunna stanna vid Nordbergs vidlyftiga arbete, en mosaik af akter, anekdoter och personalnotiser, där karaktäristiker och vyer försvunno under författarens föga konstnärsmässiga grepp. Ej heller kunde den allmänna uppfattning om Karl XII, som först utförligare bragts i skriftlig form af Crusenstolpe och sedan genom Fryxell

vunnit sken af att vara vetenskapligt motiverad, i längden vinna odelad tilltro. Där var å ena sidan för mycket af partimannens och den otillförlitlige politiske skribentens tendentiösa teckning och å den andra af den litet kälkborgerliga forskarens oförmåga att fatta människor och situationer af helt andra mått än de vanliga och hans lust att vid deras bedömande kritiklöst låna sitt öra åt de klandrande rösterna. Det behöfver icke längre bli någon *Ehrenrettung* med dess advokatoriska konstgrepp eller allenast ett vältaligt men innehållstomt äreminne, om man numera i tal eller skrift söker taga afstånd från dessa författare. Forskningen har allt klarare fattat, att Sveriges ställning på Karl XII:s tid i såväl yttre som inre hänseende erbjöd något utomordentligt, och att därför endast de mest omfattande och ingående studier kunna sätta oss i stånd att rätt värdera detta skedes företeelser. Så har ett intensivt arbete riktats på att framdraga och publicera eller bearbeta det rika material, som finnes rörande fälttågen och de rent krigiska händelserna, rörande Sveriges inre förhållanden på denna tid eller rörande de diplomatiska förbindelserna, sambandet mellan den europeiska politiken i öfrigt och konflikten i Norden. Så hafva ock forskare från skilda länder ägnat uppmärksamhet åt denna kris — det stora nordiska kriget — som haft en så väldig internationell betydelse. Om äfven i de särskilda framställningarna olika hufvudståndpunkter kunna skönjas, därom synes dock i det hela enighet råda, att totalomdömena ännu böra, ja, måste uppskjutas, tills det på många händer fördelade arbetet medhunnit mera än att allenast belysa ett fåtal af de talrika, outredda punkterna.

I självfva verket bär för närvarande nästan hvarje utkommande arbete öfver berörda skede förnyadt vittnesbörd om, huru mycket som ännu återstår, innan Karl XII:s eller rättare det stora nordiska krigets historia kan på ett tillfredsställande sätt skrifvas. De göra detta icke blott genom de nya upplysningar, som de bringa, utan ock ej mindre genom den mängd af hittills ej pröfvade spörsmål, som de väcka till lif. Detta gäller sålunda ock om docenten A. Stilles intressanta undersökning: *Danmarks politik gent emot Sverige 1707—1709.*

Föreliggande arbete utgör på sätt och vis en fortsättning af samme författares *Studier öfver Danmarks politik under Karl XII:s polska krig* (Lund 1889). Under skedet 1700—1706 hade den danska statskonsten trots sin bestämda fientlighet mot Sverige alltid försiktigt hållit sig fjärran från åtgärder, som kunde vålla öppen brytning. Tanken att fortsätta den fejd, som Traventhalfreden hade afklippt, låg bakom alla dess mått och steg. Men det allmänna politiska läget måste förändras, för att Danmark utan största risk skulle kunna åter våga sig fram på den skådeplats, där Karl XII:s lyckliga krigföring dittills gjort Sverige så öfverlägset öfver dess motståndare. När så den svenske konungen år 1707 skred till den stora uppgörelsen med ryske tsaren, då syntes möjligheterna för ett mera aktivt uppträdande från Danmarks sida rycka

allt närmare, och detta i desto högre grad, ju mera Karl XII fördjupade sig i Ryssland, och ju tätare svårigheterna där hopade sig kring honom. Det är detta skede, den utveckling, hvilken under inflytande af framförallt slaget vid Poltava och den svenska härens kapitulation leder fram till Danmarks krigsförklaring mot Sverige den 28 oktober år 1709, som docenten Stille i sin nu utgifna afhandling skildrar.

Danmarks politiska situation och allmänna hållning äro under större delen af skedet 1707—1709 i det väsentliga desamma som under den närmaste föregående tiden. Den danska regeringen står midt emellan tvenne kriser, hvilka båda nära intressera henne: å ena sidan det stora kriget om spanska arfvet, å den andra fejden i östra Europa mellan Sverige och dess fiender. Genom sina närmaste intressen och genom den stora alliansens band drages Danmark till denna fejd, men det har genom upprepad erfarenhet lärt sig, att det ej gärna kan nå sina önskemål där utan understöd eller åtminstone välvillig neutralitet från de härskande makterna i Väst-Europa. Därför blir den danska regeringens svar till dess allierades — tsar Peters och konung Augusts — framställningar om aktivt uppträdande i kriget eller betydande hjälpsändningar alltid detsamma: då sjömakterna m. fl. så nyligen våldsamt nödgat Danmark att sluta fred, kan man ej ännu våga att bryta denna; först måste man skaffa sig trygghet för att något slikt ej upprepas.[1] Dessa undvikande svar genom hvilka den danska regeringen vill hålla sig den gamla vänskapliga förbindelsen öppen, allt under det den drager ut på tiden, förekomma upprepade gånger från omedelbart efter Traventhal-freden till in på år 1708.

Hvad Danmark bidade på var sålunda större förändringar så å den västra som å den östra krigsskådeplatsen. Kriget med Frankrike gaf trots så stora affärer som slaget vid Oudenaarde och Lilles belägring inga tydliga utslag åt något håll. Emellertid skönjdes trötthet och afmattning ej blott hos Frankrike utan ock inom koalitionen: möjligheten af ett snart fredsslut syntes icke utesluten. Då uppdök för den danska politiken samma lockande bild, som så ofta under åren på 1690-talet föresväfvat densamma, hoppet att kunna erhålla

[1] Fredrik IV betonar till Heins, danske ministern i Moskva d. 29 januari 1701, . . . »welcher gestalt wir die zwischen Uns und dem Czaren wie auch dem Könige von Polen gestifteten genauen Freundschaft zu Unterhalten und ferner noch zu befestigen, auch was dazu erforderlich beizutragen ganz geneigt sein. — — — Wir bleiben noch bei Unserer vorhin erwehnten guten Intention denen einmal genommenen mesures nachzuleben . . .» När kort efteråt tsaren begärde dels dansk hjälpsändning, dels att Danmark ånyo skulle bryta freden, erinrade konung Fredrik, huru han nyss nödgats vika för sjömakternas påtryckning, och hemställer därför till tsarens eget bedömande: — — — »ob es thunlich diesen so neulich geschlossenen Frieden anjetzo durch eine öffentliche Ruptur mit der Chron Schweden hinwiederumb sogleich aufzuheben.» (Resolution d. 4 mars 1701 — ur Kongl. Ordres till Heins, Danska Riksarkivet.) — Liknande utlåtelser gjordes till ministern hos konung August, Trampe. Jfr ock Stille i denna afhandling sid. 8. o. fl.

medlareuppdraget vid den allmänna freden. De tjänster, som man genom truppöfverlåtelser gjort de allierade, borde tillförsäkra Danmark om dessas välvilja och samtycke för ett dylikt uppdrag, och Frankrike skulle näppeligen finna någon annan icke engagerad makt, som kunde anses så jämförelsevis gunstig mot detsamma. Finge sålunda Danmark medlareuppdraget, så vore just det tillfälle vunnet, som man så ifrigt eftertrått i Rijswijk, nämligen att göra sig både Frankrike och sjömakterna — eller åtminstone endera parten och då helst den sistnämnda — så förbundna, att de ej till Sveriges förmån skulle motsätta sig en liten omstörtning af förhållandena i Norden, specielt i den slesvig-holsteinska saken. Under det att Danmark spejade efter dessa möjligheter, aktade det sig helt naturligt väl för att störa sina utsikter genom att i otid kasta sig in i kriget med Sverige, hur lifligt än det uppmanades därtill af tsar Peter.[1] Dessutom syntes risken af ett deltagande i kriget ännu vara särdeles stor, då Karl XII med starka trupper och omgifven af sina segrars glans stod i Sachsen eller i Polen, nog nära för att vid fall af krig kunna vända om och ånyo kasta tyngden af sitt anfall mot Danmark. Från den östeuropeiska krigsskådeplatsen måste den danska regeringen sålunda, innan den tog några afgörande steg, invänta budskap, att Karl verkligen dragit tillräckligt långt mot öster, så att han kunde anses bunden där. Vidare önskade den ju se några tecken af, huru kampen där borta ville arta sig, hvilka motgångar som kunde drabba svenskarne, och särskildt hvilken utvecklingen skulle blifva i Polen, där konung Stanislaws föga starka välde snarare tyngde än stödde svenskarnes sak.

För oss, som nu kunna efteråt följa händelsernas gång, vill det lätt synas, som om denna danska politik med dess ängsliga aktande på konjunkturer och tidens tecken varit föga klok och rent af försuttit mer än ett tillfälle att genom kraftigt ingripande förskaffa sig en större vinst, än som sedan kunde tillförsäkras den. Doc. Stille har ock i sin afhandling påpekat, att tsar Peter upprepade gånger under skedet 1707—juni 1709 erbjöd Danmark de gynnsammaste villkor, stora subsidier och garanti för gjorda eröfringar, allenast det genast ville aktivt understödja honom dels genom hjälpsändning, dels och framför allt genom krigsförklaring mot Sverige. Den danska regeringen fann emellertid lika litet som exkonungen af Polen tiden ännu vara inne för bestämda löften i dylik riktning. Så kom vid Poltava den stora omkastningen i krigets spel: tsar Peter blef med ens i all världens ögon den mäktige och eftersökte, de rika anbuden från hans sida upphörde alldeles, och Fredrik IV af Danmark fick liksom konung August bekväma sig att *sans façon*

[1] Äfven från Holland har Danmark tydligen fått en påstötning att framförallt se till, det ingen fred mellan Ryssland och Sverige komme till stånd — detta af rådspensionärens fruktan, att Frankrike skulle förmedla en sådan fred för att sedan få nyttja Karl XII i sina intressen. Se denna afh. s. 23. — Öfver hufvud taget förtjänar den franska politiken under dessa krigsår noggrannare undersökning än hittills kommit den till del.

göra gemensam sak med honom vid risk att annars ej alls få någon del med af bytet från Sverige. Konung Augusts traktat med tsaren hade daterats d. 26 juli 1709,[1] Danmarks dröjde längre och underskrefs först d. 25 oktober. Läget skildras af förf. så: »Danmark hade alltså måst taga traktaten sådan som Ryssland ville hafva den. — — — Man var nu vida skild från den tid, då tsaren med stora anbud tiggt om Danmarks hjälp, och då Fredrik IV suttit med det stora afgörandet i sin hand. Nu hade den danske konungen knappast längre något fritt val att träffa. — — — Tillbaka kunde han svårligen gå; han måste då taga förhållandena, sådana de voro, och foga sig efter den makt, som nu med något af naturkraft öfver sig bredde ut sig åt alla håll och tog ledningen i Nord- och Östeuropas politiska angelägenheter» (s. 83). Karakteristiken synes genom förf:s framställning vara fullt motiverad, men månne icke äfven en annan synpunkt här borde med lika eller större skäl göras gällande? Det är af vikt att se icke allenast de möjligheter, hvilka den faktiska utgången efteråt anvisat såsom då liggande närmast till hands, utan ock dem, som samtiden midt under händelsernas gång räknat för ypperst. Om också dessa senare svikit, hvad man väntat af dem, så intressera de oss icke mindre därför. De gifva oss upplysning, huru man i lefvande lifvet räknat, hvilka faktorer man då funnit väga tyngst, och hvarför man handlat så och ej annorlunda. Utan studium af dem framför allt kan man därför ej lära rätt känna tidens politik till syften och tänkesätt. Författaren har icke förbigått dessa möjligheter med tystnad, men de hafva hos honom trängts mera åt sidan för betonandet af de ryska anbuden och deras stora fördelar. Det är en modern synpunkt, som här spelar in: Ryssland har esomoftast, sedan det stora nordiska kriget och speciellt i våra dagar, öfvat ett så dominerande inflytande i Europa, att man lätt äfven för tidigare skeden vill tillmäta det en större betydelse, än det då kunnat hafva. Aktar man sig för dylika anakronismer och begränsar sig till att söka förstå de handlandes åtgärder, då frestas man ej att förstora eller förminska fel och förtjänster: man nöjer sig helt enkelt med att konstatera det nödvändiga, hvarför och huru det skedde så eller så.

Det synes otvifvelaktigt kunna framläsas ur det material, som doc. Stille nu framdragit, att den danska regeringen under sagda tid vida mera riktar sina blickar på den västeuropeiska än på den östeuropeiska politiken och hellre gör afseende på, hvad kejsaren, sjömakterna och Frankrike tänka än på den ryske tsarens meningar. Denna hållning af en Rysslands allierade skulle synas öfverraskande, om den ej så väl stämde med den danska regeringens allmänna tendenser. De danska konungarne kände sig genom sitt lands läge och sina förbindelser till god del såsom ledamöter af det romerska riket, och tidsomständigheterna under de sista tiotalen af år hade

[1] Se Danielson, Zur Geschichte der sächsischen Politik 1706—1709, sid. 98.

låtit dem allt mera fördjupa sig i de tyska angelägenheterna. Af de båda utrikespolitiska saker, som närmast intresserade dem, angick ju den ena, den holsteinska tvisten, i hög grad riksfurstarne och riket; den hade också alltmera blifvit bestämmande för deras politik, enär deras andra hufvudangelägenhet, frågan om Skånes m. fl. landskaps återvinnande, syntes skola stranda på sjömakternas motvilja mot att se Öresund helt och hållet i en makts händer. Den holsteinska saken åter öfvade inflytande på ett par andra viktiga riksangelägenheter, särskildt på frågorna om Hannovers och det unga preussiska konungarikets ställning, hvilka i sin tur stodo i nära samband med Västeuropas dåvarande största angelägenhet, koalitionskriget mot Frankrike. Alla dessa mer eller mindre sammanhängande spörsmål syntes erbjuda ett vida intressantare fält än den östeuropeiska politiken, af hvilken man ej ens i gynnsammaste fall vågade räkna på direkta frukter för den holsteinska tvistens lösande. Härtill kom — något som också kan läsas mellan raderna i föreliggande skildring — att man ej hade särdeles höga tankar om Rysslands krafter och förmåga att upptaga striden med Sverige. Hur skulle man för öfrigt hafva kunnat få några sådana? Slaget vid Narva nödgade ryssarne själfva att erkänna, att det var något helt annat att slåss med svenskarne än mot turkar och tatarer, och personer, som nära kände de ryska arméförhållandena, fällde vid denna tid ytterst ringaktande omdömen om dem. Sedan dess hade intet väsentligt timat, som kunde förändra uppfattningen, ty huru betydelsefulla än ryssarnes med möda vunna framgångar öfver Östersjölandskapens fåtaliga fälthärar och öfver de med seg uthållighet försvarade gränsfästningarna senare visade sig vara, några lysande militäriska bedrifter kunde de knappast kallas. Där de ryska härarna på fältet mött energiskt och väl ledda motståndare, såsom vid deras anfall mot Kurland, hade de dittills trots sin numerära öfverlägsenhet ej mäktat hålla stånd. Den erfarenhet, som vunnits, talade sålunda för att Karl XII, när han fullrustad vände sig mot Ryssland, skulle tillfoga tsarens i det inre ej alltför trygga välde en ytterst allvarsam stöt. Och tsar Peter gjorde sig visserligen icke själf några öfverdrifna illusioner om sin förmåga att motstå en dylik. Alltifrån krigets början hade hela hans politik gått ut på att på skilda håll uppkalla fiender mot Sverige, hvilka skulle hålla den svenske konungen så länge som möjligt bunden utom Rysslands gränser. Så till vida hade konung August gjort honom viktiga tjänster under skedet 1700—1706, och det var med särdeles dryga ekonomiska uppoffringar, tsaren förmått denne monark att så pass länge uthärda i striden.[1] I samma mån, som det ögonblick ryckte närmare, då Karl XII med samlad makt skulle gå mot sin återstående fiende, blef denne allt enträgnare i sina framställningar om hjälp och allt frikostigare i sina löften om subsidier. Därmed förrådde han själf,

[1] Typisk i så måtto är Bizzentraktaten af d. 9 mars 1701 (n. st.) mellan tsaren och konung August.

huru farlig han fann sin situation, och detta genomskådades mer än väl af de furstar, till hvilka han vände sig för att vinna hjälp.

Så förklaras till fullo den danska politikens i det längsta reserverade hållning mot tsar Peters anbud. Västeuropas förhållanden intresserade och bundo; händelserna i Östeuropa lockade visserligen äfven men ej tillräckligt starkt för att öfverskyla vådan af en inblandning där. Alltså följde Fredrik IV sin sachsiske kusins exempel och bidade tiden, allt under det han sökte hålla sig alla vägar öppna. Denna statskonst syntes då vara den klokaste, men utgången kom att visa motsatsen — det är ju ej endast denna gång, som Väst-Europa förutsett Rysslands grundliga nederlag, som den ryske härskaren själf högst bekymrad nästan bönfallit om hjälp, och som slutet till allmän öfverraskning blifvit ryssarnes fullständiga triumf öfver angriparen. Att Danmark åren 1707—1709 genom sin passivitet försatt gynnsamma tillfällen, är onekligt, men att den danska politiken ej förutsåg utgången af Karl XII:s anfall på Ryssland, kan väl egentligen ej förvåna så mycket mera, än att man år 1712 ej vågade räkna på att Napoleon skulle så grundligt misslyckas i sina afsikter.

Dessa allmänna drag, hvilka kasta ljus öfver hela den politiska situationen och förklara de särskilda deltagarnes hållning, synes förf. ej hafva tillräckligt fäst sig vid. För honom ligger tydligen hufvudvikten på att i detalj följa gången af de olika förhandlingarna mellan Ryssland och Danmark. Äfven vid hans skildring därvidlag torde nog ett och annat vara att erinra. Vid sidan af de allmänna politiska synpunkter, som härofvan påpekats, hafva tydligen ett par andra bidragit till att konung Frekrik åtminstone skenbart ställde sig kylig mot tsarens enträgna yrkanden och anbud. Först och främst ville han såsom klok affärsman ej sälja sin hjälp för billigt och inskränkte sig därför — då saken ju ej syntes brådska — till att tillsvidare söka afpressa tsaren de största möjliga anbud: meddelandena till Manteuffel och Urbich i Venedig och Dolgorukij i Köpenham vid början af år 1709 (se sid. 41—42 och 48) gifva tydligen detta vid handen. En annan orsak till att underhandlingarna gingo så långsamt var utan tvifvel den, att konung Fredrik högst ogärna ville afsluta någon traktat med tsaren i Köpenhamn, eller öfver hufvud å någon punkt utanför Ryssland. Hvad kunde man egentligen på sådant afstånd veta om ställningen i Ryssland och tsarens resurser, af hvilka likväl det planerade företagets framgång väsentligen skulle bero?[1] (Jfr detta arb. s. 38 svaren till Urbich). Under sådana omständigheter kan det näppeligen förvåna, att konung Fredrik icke ville inlåta sig på någon egentlig underhandling med den ryske agenten Urbich, när denne förklädd uppsökte honom under karnevalsfestligheterna i Venedig, januari—februari

[1] I ett helt annat läge kom naturligtvis saken genom den stora vändningen till tsarens förmån i kriget. Då upphörde självklart de viktigaste betänkligheterna mot att afsluta traktaten i Danmark.

1709 (se sid. 35 f.). I och för sig var det föga underligt, om man med minne af den roll, Patkul tidigare spelat, kände sig mindre tilltalad af dylika extraordinära hemliga agenter — ty såsom tsarens »högt betrodde minister» kunde säkerligen ej en man i Urbichs ställning anses. Vidare hade det verkligen större betänkligheter, än förf. menar, att direkt underhandla och uppgöra de viktigaste aftal med en person, som saknade fullmakt af tsaren personligen för dylikt ändamål (jfr detta arb. s. 41). De danska statsmännen erinrade sig alltför väl, huru tsar Peter själf vid underhandlingarna före det stora förbundets knytande för Heins, den danske ministern i Moskva, markerat dennes ställning till de tsariska ministrarne: dessa betydde intet, han själf allt; med dem kunde ingen som helst viktig underhandling drifvas, utan allenast med honom. Att tsaren tillförordnat de ministrar, som gifvit Urbich kreditiv och instruktioner att under hans frånvaro sköta regeringen, det kunde ej tillnärmelsevis gifva den säkerhet, som konung Fredrik måste kräfva för att gifva sig in på en så ömtålig underhandling med Urbich. Såsom allenast tomma invändningar kan man därför ej betrakta dessa inkast. —

De synpunkter, som anmälaren här sökt göra gällande, delvis i opposition emot doc. Stille, äro naturligtvis ej ämnade som kategoriska påståenden utan som förklaringsförsök och diskussionsinlägg. Så pass mycket, som tidens händelser för närvarande äro belysta och kända, synes allt tala för deras riktighet. Framtidens fördjupade forskningar öfver de invecklade politiska förbindelserna under skedet 1706—1709, beträffande tsar Peters ställning, Rysslands inre förhållanden m. m. få visa, i hvilken mån de äro träffande. Kan man också ej helt instämma i de allmänna resultat, till hvilka doc. Stille kommit, har man dock all anledning att vara honom tacksam för hans arbete, hvilket lämnar intressanta bidrag till belysning af en märklig och i det stora hela ännu i dunkel insvept tid.

Önskvärdt hade varit, att förf. genom att klart sönderdela sin afhandling efter utvecklingens hufvudmoment gjort den något lättare öfverskådlig. Som den nu föreligger i ett enda långt kapitel — allra helst då äfven innehållsförteckning saknas — är det onekligen allenast med en viss svårighet, som man vid behof finner sig till rätta i den. Dess användbarhet för andra forskare skulle för öfrigt hafva väsentligen ökats, om en orienterande källredogörelse hade inledningsvis meddelats.

C. H. H.

Valdemarernes storhetstid. Studier og omrids af KR. ERSLEV. (8) + 312 sid. Köbenhavn, J. Erslev, 1898.

I den stora under utgifning varande illustrerade danska historien har professor Erslev öfvertagit andra delen eller den senare medeltiden mellan åren 1241 och 1481. För det första århundradet flyta emellertid källorna ytterst sparsamt. Han har känt behofvet att för sig göra klart tillståndet före den tidpunkt, med hvilken han skall börja, och af den anledningen ha ifrågavårande studier tillkommit. Själfva Valdemarernas tid skall prof. Steenstrup behandla, och det egendomliga inträffar sålunda, att fortsättaren ägnar sina detaljstudier åt ett tidsskede, som en annan person skall skildra: ett förhållande, som har sin förklaring i själfva arten af dylika samarbetsverk. Det blir intressant att se, i hvad mån Steenstrups sammanfattande framställning kommer att afvika från Erslevs grundläggande studier.

Danmark äger för ifrågavarande tidskede två källor, till hvilka vi för samma tid icke äga någon motsvarighet i Sverige: kung Valdemars jordebok och Saxos berättelser. Med hjälp af dem blir det en möjlighet att där på ett vida grundligare sätt, än vi kunna göra, framställa samhällsförhållandena under slutet af 1100- och början af 1200-talet. Det är också deras tolkning och tillämpning, i främsta rummet jordebokens, som prof. Erslev gjort till sin uppgift i förevarande studier, naturligtvis med användning af öfriga befintliga källor. Det har lyckats för hans kritiska skärpa att i många punkter komma till nya och från de härskande åsikterna afvikande resultat, och han har lämnat ett »omrids» af Valdemarernas tidehvarf, som ej kan annat än väcka en känsla af afund hos oss, då vi tänka på vår egen historias magerhet under motsvarande årtionden. Hans undersökningar äro emellertid af så mycket större intresse, som de själfmant inbjuda till jämförelser med svenska förhållanden.

Vi skola i det följande påpeka hufvudresultaten af prof. Erslevs undersökningar.

Valdemarernas tidehvarf är en koncentreringens eller samlingens tid uti Danmark under konungadömets ledning efter en period af söndring och förvirring. Paralleller saknas icke i den samtida europeiska historien, men bakgrunden är en annan. I det öfriga Europa var det på feodalismens bekostnad, som konungamakten sökte höja sig till ny betydelse, i Danmark var det provinsialismens upplösning, som konungarne sökte öfvervinna, och de sociala förhållandena på ena och andra sidan voro också helt olika. I själfva verket var utvecklingen i norden ett par århundraden försenad, och Valdemarerna förete större likheter med tidigare representanter för konungamaktens samlingstanke, i synnerhet med karolingerna, Pipin och Karl den store. Den sistnämnde särskildt gjorde till sin uppgift att hoparbeta de forngermaniska stammarna eller fylkena till en enhetsstat;

det var ett af de första stora försöken att i den germaniska världen realisera ett verkligt statsbegrepp. Karl den store grep in under en begynnande brytning mellan olika samhällsklasser. Det fria folket höll på att klyfvas i tu: å ena sidan en mer och mer fredlig jordbrukareklass, den senare allmogen; å den andra en aristokratisk krigareklass, den senare adeln, som närmast representerade det forngermaniska frihetsbegreppet och ärfde de folkfries ställning. Karolingerna sökte skona de förra, men sågo sig af omständigheterna tvungna att gynna de senare, och förhållandena blefvo dem snart öfvermäktiga. Allmogen sjönk allt djupare ned i ofriheten, bunden vid jorden, och stormännen växte för en tid konungamakten öfver hufvudet. Feodalstatens öfvergångsform mellan de första germaniska statsbildningsförsöken och den moderna staten uppstod.

Liknande förhållanden möta i Danmark under Valdemarernas tid. Landskapen enas till ett mäktigt rike men under stora sociala förändringar. Den stora mängden af små självägande bönder ägnar sig mer och mer åt jordbrukets fredliga värf. Den gamla ledingsskyldigheten omordnas, fördelas efter jordegendomen och blir en endast periodvis återkommande plikt, under det att det allmänna landvärnet fortfarande åligger alla fria. Ledingsplikten börjar till och med allt oftare aflösas genom en afgift, en skatt. De gamla bondehöfdingarne sluta sig åter närmare till konungen, blifva hans män, men många bland de egentliga bönderna föredraga att fortfarande göra vapentjänst, när de därtill kallas, mot befrielse från de insmygande skatterna, samla sig likaledes kring konungen såsom en vidare krets af dennes män och erbjuda sig äfven som organ för den börjande förvaltningens uppgifter; de blifva »herremän». En viss jämvikt råder ännu, men snart börjar den endast jordbrukande allmogen stiga allt djupare ned i ofriheten, »herremännen» växa upp på bekostnad både af bönderna och af konungamakten.

Statsbegreppets seger öfver provinsialismen medförde äfven andra förändringar. Valdemarernas tid är tiden för de första stående skatternas uppkomst i Danmark. Den första skatt af detta slag var enligt förf. »stud», en fixerad gärd i stället för den obestämda skyldighet landskapen förut haft att underhålla konungen med hans följe på de periodvis återkommande besöken i hvarje landskap eller den s. k. gästningsskyldigheten. Ledingsväsendet blef icke blott närmare ordnadt utan för reglering af ledingsaflösningen, »ledingslaman» i Sverige, genomfördes en formlig skattläggning af jorden efter olika grunder i olika landsdelar. Uppbördssättet ordnades, kronans inkomster ökades, men skatternas tryck fördelades jämnare genom den nyss antydda skattläggningen.

Valdemarernas tid var ock en tid af stort ekonomiskt uppsving. Förf. meddelar med afseende därpå en rad intressanta och öfverraskande beräkningar. Den odlade arealen var större än på 1600-talet. Kronans bruttoinkomster beräknas till en sannolikhetssiffra af omkring 50,000 mark silfver, i köpkraft motsvarande 10 millioner kr., i värde en million tunnor spannmål. För Kristian IV:s tid

beräknas kronans inkomster (Öresundstullen frånräknad) till omkring 370,000 daler, motsvarande allra högst 400,000 tunnor spannmål. Disproportionen var ännu större vid slutet af medeltiden. Invånarnes antal uppskattas till bortåt en million.

Äfven i afseende på handeln inträdde stora förändringar. Öresund blef en medelpunkt för östersjöhandeln. De skånska sillfiskena och de därmed förenade marknaderna »dukker op som en meteor»; de äro knappast äldre än Valdemarernas tid och stodo redan omkring 1200 i blomstring.

Sådana kronoinkomster som de ofvan beräknade kunna ej tänkas utan betydande skatter, låt vara att kronogodset lämnade en god afkastning. Skattebördan var också enligt förf. mycket stor. Han tror sig t. ex. kunna beräkna densamma för en del af Halland till omkring 8 penningar per hufvud, hvilket skulle svara mot 8 kr. i våra dagar och, om man jämför med hvad som i våra dagar kan jämföras med den tidens skatter i Halland, vara ungefär dubbelt så mycket som nu. För det öfriga Danmark kan man ej göra dylika mera noggranna beräkningar. Författaren tror sig emellertid kunna anslå de två hufvudskatterna, studen och ledingsafgiften, till samma värde som utsädet, medan i det sjuttonde århundradet de endast svarade mot $^3/_5$ däraf.

Läsaren förvånas öfver, att man kan veta så mycket om Danmark omkring år 1200. Förf. stöder emellertid sina resultat på noggranna och skarpsinniga undersökningar af den danska medeltidens penningväsen, spanmålsmått och -pris, jordbruksförhållanden och skattläggning, sådana man känner dem ur Valdemars jordebok, urkunderna och andra jordeböcker. Han beräknar härvid en mark silfver till 35—36 kronor med en 5—6 gånger så stor köpkraft, en mark eller läst råg till 40 tunnor och mot slutet af Valdemar sejrs tid till ett pris af 2 mark silfver o. s. v. och gör i sammanhang därmed åtskilliga jämförande prisberäkningar. Det är på grund häraf han t. ex. får en penning, d. v. s. $^1/_{240}$ mark, att svara mot ungefär 1 kr. i våra dagar. Sådana beräkningar äro emellertid vanskliga, då jämförelselederna äro så himmelsvidt olika icke blott i klarhet utan äfven i andra hänseenden. Huru intressanta än undersökningarna och resultaten äro, känner sig visserligen läsaren understundom tviflande. Också måste beräkningarna ofta röra sig mellan ett maximum och ett minimum, t. ex. hvad de ofvan anförda bruttoinkomsterna för kronan angår mellan 40,000 och 85,000 mark, hvarvid 50,000 antages som det approximativt sannolikaste talet. I ännu högre grad gäller det nu anförda om folkmängdsberäkningarna, hvilkas osäkerhet förf. själf är den förste att erkänna. En beräkning grundar sig sålunda på följande mer och mindre osäkra siffror: för hela Danmark 850 skepplag (»skipæn») à 30 hamnor à 3—4 gårdar à 7 invånare per gård; man får därigenom ett tal för den ledingspliktiga befolkningen (535,500—714,000); härtill skulle då läggas de icke ledingspliktige eller »herremän», prästerskap, köpstadsmän och landbor under de privilegierade klasserna — till ett antal, som är obekant.

Härmed må nu vara huru som helst. Prof. Erslevs Studier erbjuda i hvarje fall intressanta och lärorika exempel på den moderna historieforskningens metod, dess kombineringskonst och dess förmåga att äfven ur de skenbart motsträfvigaste material vinna vackra resultat.

Författaren, en kritiskt anlagd natur, uppträder ej sällan polemiserande mot sina äldre och yngre föregångare på detta forskningsområde, så mot Velschow, Paludan-Müller och Steenstrup i fråga om rätta förståndet af åtskilliga ställen i Valdemars jordebok och af kamerala termer angående jordens upptaxering, så i fråga om danska adelns uppkomst mot Kinch, som sökte densamma i det af Knut den store upprättade s. k. tinglidet, så mot L. Holberg, som sökt bevisa länsväsendets tillvaro i Danmark redan på Valdemarernas tid. Vi kunna icke inlåta oss på dessa spörsmål, förmodande att den danska kritiken tagit eller tager upp dem. Endast i fråga om adelns ursprung i Danmark anmärka vi, att prof. Erslevs teori förefaller både naturlig och öfvertygande.

Prof. Erslevs »Studier og omrids» inbjödo till jämförelse med svenska förhållanden. Dessa voro naturligtvis icke fullt likartade, det säger sig självt, och någon »storhetstid» lik Valdemarernas fingo vi aldrig under medeltiden. Folkungaättens uppträdande i midten af 1200-talet, alltså när Valdemarerna sluta, erbjuder emellertid åtskilliga analogier, så vidt man ur de torftiga källorna kan skönja. Det är uppenbart att en stor brytning på olika områden inträdde i Sverige. Den ledingsorganisation vi känna ur lagarna sedan slutet af 1200-talet är visserligen icke i sina detaljer urgammal, och ledingspliktens aflösning, ledingslaman, lika litet. Dess införande har säkert stött på mycket motstånd. Några stående skatter i egentlig mening torde knappast funnits vid trettonde århundradets inbrott. Skattläggningen af jord i Upplanden företer stora likheter med motsvarande taxering i Jylland. Det svenska frälsets uppkomst ha vi redan förut tänkt oss ungefär sådan, som prof. Erslev skildrar den för Danmarks räkning. Förändringen i allmogens ställning företer träffande likheter i de båda landen, fastän sedermera en differentiering i utvecklingen både i afseende på frälset och ofrälset inträdde, som betingat den senare olikheten i Sveriges och Danmarks historia. Slutligen påminner konungamaktens hastiga uppsving under Birger jarl och Magnus Ladulås om motsvarande företeelse i Danmark några årtionden förut.

Den danska medeltidsforskningen har under de senare åren utom prof. Erslevs studier till Valdemarstiden framkallat åtskilliga andra monografier, såsom af Hans Olrik, Anna Hude m. fl. De uppfordra till liknande forskningar å vår sida, och på detta sätt torde omsider möjlighet beredas till ett komparativt studium af den nordiska medeltiden, hvilket för vetenskapen säkert skulle blifva fruktbringande. Likheter finnas på många punkter men äfven olikheter.

Ehd.

Öfversikt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för nordisk filologi. Ny följd. Bd 11: 2. G. Storm, Ynglingatal, dets Forfatter og Forfattelsestid. — S. Bugge, Fyrunga-Indskriften 2. — C. C. Uhlenbeck, Zur germanischen etymologie. — E. Wadstein, Bidrag till tolkning ock belysning av skalde- ock eddadikter 5—7. — J. Jónsson, Lota Knut = Knútr fundni. — E. Schwartz, Om användningen af possessivt pronomen i *din stackare* och likartade uttryck. — V. Thomsen, Hvad betyder guldhornets *tawido?* — A. Gebhardt, Fremde wörter in dänischer schreibung. — F. Jónsson, Anmälan av »J. Jakobsen: Det norröne sprog på Shetland» och »Samme, The dialect and place names of Shetland». — A. Kock, Anmälan av Adolf Noreen: Altschwedische grammatik mit einschluss des altgutnischen. Lief. 1.

Eranos. Acta philologica suecana. Ed. curavit V. Lundström. **1898, 1.** K. Ahlenius, Die älteste geographische Kenntnis von Skandinavien.

Göteborgs Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-samhälles handlingar. Fjärde följden. H. 1. E. Olmer, Konflikten mellan Danmark och Holstein-Gottorp 1695—1700. Med särskildt afseende fäst vid Sveriges förhållande till densamma. 1. Mars 1695—april 1697.

Illustrerad Militärrevy. 1898, 1. Ett minne af svenskarne i Ober-Bayern. Af N—n.

Kongl. Bibliotekets Handlingar. 20. Årsberättelse för år 1897. — V. Gödel, Katalog öfver Kongl. Bibliotekets fornisländska och fornnorska handskrifter. 2.

Kyrklig Tidskrift utg. af O. Quensel och Hj. Danell. **1898, 6, 7.** H. Lundström, Girolamo Savonarola ett sekularminne. — **8, 9.** K. G. Lundqvist, Biskop Jakob Serenius och arbetet för en förbättrad bibelöfversättning under Adolf Fredrik och Gustaf III.

Meddelanden från Svenska Riksarkivet utg. af C. T. Odhner. **22.** Årsberättelse för år 1897. — Th. Westrin, Förteckning öfver hemliga råds-, konselj- och stadsrådsprotokoll 1725—1813.

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri. Utg. af Letterstedtska föreningen genom O. Montelius. **1898, 5.** J. Bager-Sjögren, I prestbildningsfrågan. — A. B. Drachmann, Bacchylides. K. Ahlenius, Om jordomfånget och oceanfrågan enligt äldre åskådningar. — G. Nordensvan. Några konstintryck från Tyskland. — Litteratur: Troels Lund, Danmarks og Norges historie i slutningen af det 16:de århundrede. Trettende bog, anm. af O. Montelius. — **6.** H. G. Söderbaum, Några drag ur Berzelii vetenskapliga verksamhet. S. Wide, Folkskrock och primitiv religion. — Th. M. Fries, Den

första naturvetenskapliga forskningsfärden i Sverige. 1. — Litteratur: E. Holm, Danmark-Norges historie fra den store nordiske krigs slutning till rigernes adskillelse (1720—1814). Bd 3. Afdeln. 1—2, anm. af. Aage Friis.

Ord och Bild. Illustrerad månadsskrift utgifven af Karl Wåhlin. **1898, 8.** I. Fehr, Upptäckten af sjövägen till Indien åren 1497 och 1498. Med 12 bilder. — **9.** J. Kruse, Om måleri och skulptur i Sverige till början af 1800-talet. — **10.** H. Lindgren, Fredrika Bremer. — **11.** Th. Andersson, Bismarck. — J. Kruse, Septemberdagar i Visby. — G. Geete, Bland språkets nässlor och kardborrar.

Samlaren. Tidskrift utgifven af Svenska Literatursällskapets arbetsutskott. **Årg. 19. (1898).** Redogörelse för Svenska Literatursällskapets årsmöte. — O. Sylwan, Bidrag till svenska metrikens historia. E. Wester, Bidrag till Lars Johansson Lucidors biografi. — E. Wrangel, Ett blad ur historien om Sveriges literära förbindelser med Frankrike. — L. Weibull, Ur Thorilds literära kvarlåtenskap. — S. Leijonhufvud, Ett bidrag till belysning af Sveriges literära beröring med Danmark vid slutet af sextonhundratalet. — S. Leijonhufvud, Bidrag till Nordenflychtiana. — K. Warburg, Lidners afresa från Lund 1775. — E. H. Lind, Svensk literaturhistorisk bibliografi. 16. 1896. — *Bilagor:* O. Levertin, Johan Wellander. Literaturhistorisk studie öfver skiftet mellan frihetstiden och den gustavianska åldern. 2. — L. Bygdén, Svenskt anonym- och pseudonym lexikon. H. 1. — Skrifter från reformationstiden i urval utgifna af Aksel Andersson. 5. Laurentius Petris Oeconomia Christiana, utgifven af Herman Lundström. — 6. Laurentius Petris Quæstiones aliquot circa magistrum, utgifna af Herman Lundström. 7. Olavus Petris Uundervisning om menniskans ärliga skapelse m. m., utg. af Otto Ahnfelt.

Statsvetenskaplig Tidskrift för Politik, Statistik, Ekonomi, utg. af C. A. Reuterskiöld m. fl. **1898, oktober.** E. Svensén, Proportionel representation (slut). — O. Alin, Bidrag till regeringsformens historia. I.

Ymer. Tidskrift utg. af Sv. Sällskapet för antropologi och geografi. **1898, 3.** K. F. Johansson, Det moderna kastväsendet i Indien.

Historisk Tidsskrift. Udgifvet af den norske historiske Forening. **Tredie Række. Bd 4: H. 3.** G. Storm, De ældre norske Kongers Kroningsstad. — G. Storm, Om Skriftet »Bergens Fundats» og dets Forfatter. — G. Storm, Vitaliebrödrenes Plyndretog til Bergen i 1393. — Smaastykker. — A. Kjær, Register til Historisk Tidsskrift. Række 3: Bd 4. — Trykfeil og Rettelser. — Den norske historiske Forening. — **Tredie Række. Bd 5: H. 1.** Y. Nielsen, Om Konventionen i Moss. — A. Bugge, Gotlændingernes handel paa England og Norge omkring 1300. — G. Norman, Mine Erindringer fra Norge. Meddelt af *T. H. Aschehoug.*

Norsk Militært Tidsskrift. 1898: 4. Militærliteratur. C. O. Munthe, Optegnelser af generalmajor Peder Todderud om krigen 1709—19, anm. af S. B. — **6.** J. Ræder, Notitser om Carl XII:s död.

Historisk Tidsskrift, Syvende Række. Bd 1: H. 5. Kr. Erslev. Henrik af Aemeltorp i de ægte og de uægte Kilder. — Thiset, Den danske Adels saakaldte Forfald i det 16.—17. Aarhundrede. En ved Dr. phil. G. Bangs Skrift: »Den gamle Adels Forfald» foranlediget Undersögelse. — Anmeldelser: L. Moltesen, De avignonske Pavers forhold til Danmark, anm. af M. Mackeprang. — Smaastykker. — Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

Finsk Tidskrift utgifven af M. G. Schybergson och R. F. v. Willebrand. **1898, 7, 8.** H. Schück, Svensk gudatro under en heden

tid. 1. — T. S. Dillner, Björneborgs stads historia. — 9. H. Schück, Svensk gudatro under en heden tid. 2. — En uppseendeväckande literär tvist af H. C. — 10. T. Carpelan, Finska kriget 1808—1809. — 11. C. M. Kjellberg, Erik den helige i historien och legenden. — N. Erdmann, Tolstoj om konsten. — I bokhandeln: E. Hildebrand Svenska statsförfattningens historiska utveckling från äldsta tider till våra dagar, anm. af C. v. Bonsdorff.

Baltische Monatsschrift. 1898: Oktober, November. H. v. Samson-Himmelstjerna, Die kaiserliche Finländische ekonomische Societät 1897—98.

Blätter für Pommersche Volkskunde, 1898, Oktbr—Novbr. A. Haas, Sagen und Erzählungen von Stettiner Kirchen und Klöstern.

Deutsche Litteraturzeitung. 1898, 35. P. Persson, Om ett nyligen upptäckt fragment af en romersk kommunallag, anm. af A. B. Drachmann. — Politische Korrespondenz des Grafen Franz Wilhelm von Wartenberg, Bischofs von Osnabrück, aus den Jahren 1621—1631. Hgb. v. H. Forst, anm. af K. Wittich. — **36.** E. K. Daenell, Geschichte der deutschen Hanse in der zweiten Hälfte des 14 Jahrhunderts, anm. af W. Stein. — **37.** O. G. v. Heidenstam, Une soeur du Grand Frédéric, Louise Ulrique, reine de Suède, anm. af F. Arnheim. — **44.** Danmarks Riges Historie. Historisk Illustreret, anm. af D. Schäfer. — **45.** Optegnelser af Generalmajor Peter Todderud om krigen 1709—19, meddelte af C. O. Munthe, anm. af Schirren.

Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte, 1898: 2. C. Spannagel, Kurfürst Georg Wilhelm von Brandenburg und der schwedische Reichskanzler Axel Oxenstierna im Jahre 1633.

Historische Vierteljahrschrift. Herausgegeben von Gerhard Seeliger. **1898, 3.** E. Bernheim, Paläographische Glossen. — G. Seeliger. Volksrecht und Königsrecht? Untersuchungen zur fränkischen Verfassungs- und Rechtsgeschichte. — K. Rieker, Staat une Kirche nach lutherischer reformierter, moderner Anschauung. — Kleine Mitteilungen. — Kritiken (bl. a. E. R. Daenell, Gesch. der deutschen Hanse in der 2 Hälfte des 14 Jahrhunderts, anm. af E. Baasch). — Nachrichten und Notizen. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte. — **4.** K. Häbler. Die Stellung der Fugger zum Kirchenstreite des 16 Jahrhunderts. — Kleine Mitteilungen. — Kritiken. — Nachrichten und Notizen. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von Fr. Meinecke. **XXXXV, 3.** J. Hansen, Inquisition und Hexenverfolgung im Mittelalter. — Fr. v. Bezold, Republik und Monarchie in der italienischen Literatur des 15 Jahrhunderts. — Literaturbericht (bl. a. Politische Korrespondenz Friedrich's des Grossen. Bd 21—24, anm. af M. Immich; M. Bär, Die Politik Pommerns während des Dreissigjähringen Krieges, anm. af Hermann Diemar). — Notizen und Nachrichten (bl. a. E. Brake, Die Reduktion des brandenburgischen Heeres im Sommer 1641).

Literarisches Centralblatt. 1898, 36. E. R. Daenell, Geschichte der deutschen Hanse in der zweiten Hälfte des 14 Jahrh's., anm af W. St. — **37.** Meklenburgisches Urkundenbuch. Bd 17, 18. — **38.** H. v. Egloffstein, Baierns Friedenspolitik 1645—1647. — **47.** H. Schulz, Wallenstein und die Zeit des 30-jährigen Krieges.

Mitteilungen aus der historischen Litteratur herausg. von der Historischen Gesellschaft in Berlin, red. von Ferdinand Hirsch. **Jahrg. 26: 4.** E. R. Daenell, Geschichte der deutschen Hansa in der zweiten Hälfte des 14 Jahrhunderts, anm. af J. Girgensohn.

The English Historical Review. Edited by S. R. Gardiner and R. L. Poole. **1898, October.** B. W. Henderson, The campaign of the Metaurus. — W. Miller, Bosnia before the Turkish conquest. — H. H. Howorth, The beginnings of Wessex — J. G. Alger, The British colony at Paris. — Notes and documents. — Reviews of books (bl. a. H. Hjärne, Svensk-ryska förhandlingar 1564—72. Erik XIV:s ryska förbundsplaner, anm. af W. R. Morfill). — Notices of periodicals. — List of recent historical publications. — Index.

Bulletin historique et littéraire. 1898, 15 Octobre. E. Arnaud, Le chapelain de l'ambassade Suédoise à Paris pendant la terreur.

Revue d'histoire diplomatique. Publiée par les soins de la Société d'histoire diplomatique. **1898, 4.** E. Rodocanachi, Les iles Ioniennes sous la domination Russe et sous la domination Française 1799—1814. — L. de la Tourrasse, Les négociation pour le duc d'Anjou aux Pays-Bas de 1578 à 1585. — A. Baraudon, Une tragique aventure l'abdication et l'emprisonnement du premier roi de Sardaigne. — G. Syveton, Au camp d'Altrandstadt, Besenval et Marlborough (mars-avril 1707). — Comptes-redus. — Chronique. — Bibliographie.

Revue Historique. 1898, Septembre—Octobre. P. Imbart de la Tour, Les paroisses rurales dans l'ancienne France; fin. — *E. Velwert*, Les derniers Conventionnels. — P. Boianovsky, Quelques lettres inédites de J. J. Mounier. — Ch. E. Oelsner, Notice biographique, accompagnée de fragments de ses mémoires relatifs à l'historie de la Révolution française, publiés par Alfred Stern; suite. — Bulletin historique: France: Le centenaire de Michelet, par G. Monod. — Publications relatives au moyen âge par Aug. Molinier. — Belgique. Emile Barring (notice nécrologique) par Eug. Hubert. — Suisse. Pierre Vaucher (notice nécrologique) par Edouard Favre. — Angleterre. Les archives publiques et l'Inventaire des Papiers d'État, par Ch. Bémont. — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie. — **Novembre—Décembre.** G. Lacour-Gayet, Rapports de Louis XIV et de Mazarin. — A. Mathiez, Étude critique sur les Journées des 5 et 6 octobre 1789. Deuxième article. — A. de Ganniers, La campagne de Luckner en Belgique en juin 1792, d'après des documents originaux inédits. — Bulletin historique: France. Le Congrès d'histoire diplomatique, par G. Monod. — Publications nouvelles d'histoire contemporaine, par A. Lichtenberg et G. Monod. — Allemagne. Époque moderne (année 1897), par M. Philippson. — Comptes-rendus critiques. Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie.

18.

Bibliografi 1897.

(Upprättad af **Kristian Setterwall.**)

Tillägg till 1895.

3782. **Balzer, Oswald,** Genealogia Piastów. Wydanie Akademii Umiejetnósci W. Krakowie. XV + 574 + (1) s. 4:o. Krakow.
Innehåller bl. a. biografier öfver Sigrid Storråda och drottning Rikiza (Sverker I:s gemål).

3783. **Tidander, L. G. T.,** Hertig Magnus af Östergötland (1542—1595). En monografi. 52 + (1) s. Enköping, Förf.

3784. **Kasten, A.,** Eine Audienz bei Gustav Adolf.
Monatsblätter. Herausgegeben von der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Alterthumskunde 1895, s. 26—30.

3785. **Schweizer, Paul,** Geschichte der Schweizerischen Neutralität. XXXVI + 1032 s. + 1 karta. Frauenfeld, Huber.
Innehåller bl. a. följande två kapitel: »Allianzanträge Gustav Adolfs (1629—1632)» och »Die Neutralitätsverletzung durch die Schweden bei Stein am Rhein (1633)».

3786. **Spitz, U.,** Die Schweden im Elsass. 44 s. Rixheim, Sutter & Comp.

3787. **Heintz, Philipp Kasimir,** Das ehemalige Fürstentum Pfalz Zweibrücken während des dreissigjährigen Krieges. 2:e Aufl. IX + 113 + 16 + (1) s. Kaiserslautern, Eugen Crusius.

3788. Gekrönte Häupter. Zur Naturgeschichte des Absolutismus. Christine von Schweden. 64 s. Berlin, H. Baake.

3789. Några ord om den unionella frågans lösning jämte utkast till tvänne författningsförslag af *A. V. L.* 71 + (1) s. Göteborg. (Tr. såsom handskrift.)

3790. **Sachse, Julius Friedrich,** The German pietists of provincial Pennsylvania. 1694—1748. XVIII + 504 s. + 20 pl. Philadelphia.

Tillägg till 1896.

3791. **Mogk, Eugen,** Kelten und Nordgermanen im 9 und 10 Jahrhunderte. Schulprogr. 27 s. 4:o. Leipzig, Hinrichssche Buchhandlung.

3792. **[Kjellberg, C.],** Tvist om Gustaf Vasas födelseår. 12 s. Upsala.
Ur Fyris 1896, N:r 11.

3793. **[Kjellberg, C.],** Ännu några ord om Gustaf Vasas födelse. 7 s. Upsala.
Ur Fyris 1896, N:r 46.

3794. **Gustavus Adolphus** and the first Scots brigade.
Macmillan's Magazine. 1896. T. 74, juni.

3795. **Köhne, G.,** Unbefangene Betrachtung über die Entstehung des grossen Brandes bei der Eroberung Magdeburgs am 10 Mai 1631.
Geschichts-Blätter für Stadt und Land Magdeburg 1896, s. 230—239.

3796. **Wittich, Karl,** Aus den ungedruckten Papieren des Admistrators Christian Wilhelm. 1.
Geschichts-Blätter für Stadt und Land Magdeburg 1896, s. 285—346.

3797. **Brode, Reinhold,** Die schwedische Armee nach dem Prager Frieden und die Enthauptung des Obristen Joachim Ludwig von Seckendorff.
Jahrbücher der Königlichen Akademie gemeinnütziger Wissenschaften zu Erfurt. H. 22 (1896), s. 113—155.

3798. **Sturnbrich, Jan Hector von,** Die Kriegsereignisse bei Saalfeld im Jahr 1640. Mitgeteilt von *Friedrich Trinks.*
Schriften des Vereins für Sachsen-Meiningische Geschichte u. Landeskunde. H. 23, s. 3—15.

3799. **Grolig, Moriz,** Nachrichten über d. Schwedeneinfall nach Mähren und d. Belagerung Brünns 1645 in d. Aufzeichngn d. Kardinals Ernst Grafen v. Harrach.
Notizenblatt d. Ver. f. d. G. Mährens u. Schlesiens 96, s. 38—47.

3800. **Féaux de Lacroix, K.,** Zerstörung der Stadt Warstein durch die Schweden im 30. jähr. — Kr. 1646.
Westfäl. Geschichts-Blätter 1, s. 103—105.

3801. **Liebe, Georg,** Das Kriegswesen der Stadt Erfurt von Anbeginn bis zum Anfall an Preussen nach archivalischen Quellen. VII + 101 + (1) s. Weimar, E. Felber.

3802. **Mylne, R. S.,** Christina, queen of Sweden.
The Scottish Review 1896. Vol. 28, s. 122—152.

3803. **Comenius,** Panegyricus Carolo Gustavo, herausgegeben von Franz Nesemann. Programm. II + 17 s. 4:o. Lissa i P.

3804. **Mettig, C.,** Tolcks' Diarium. [Innehåller bl. a. skildringar från Rigas belägringar 1700 och 1709—10.]
Rigasche Stadtblätter 1896, N:r 33.

3805. **Zechlin, Hans,** Die Schlacht bei Fraustadt. Eine militärgeschichtliche Studie. (Se n:r 3550).
Zeitschrift der historischen Gesellschaft für die Provinz Posen 1896, s. 207—274.

3806. **Tilas, Daniel,** Dagbok öfver H. K. H. kronprintsen prints Gustavs resa igenom Bergslagerna sept. 1768. 8 s. Falun.
Falu-Kurirens Bokbilaga 1896.

3807. **Grotenfelt, O.,** Några Savolaks-minnen från 1808 års krig.
Kalender utgifven af Svenska Folkskolans Vänner 1896, s. 27—38.

3808. **Hausen, Reinhold,** Konung Gustaf IV Adolf på Åland 1808.
»Vid juletid på Ålands skär». Tidningen Ålands Julalbum 1896, s. 13—40 + 2 pl.

3809. **Kindberg, Axel,** Generalen frih. Armfelts operation mot Kongsvinger år 1808. (Fragment ur Vermlands fältjägares historia.) En krigshistorisk studie. Täflingsskrift af 3 arméfördelningens militärförenings prisnämnd belönad med andra priset och tryckt på militärföreningens bekostnad. 132 s. + 3 kartor. Sthlm.
Se nedan »Recensioner» 4159.

3810. **Kugelberg, Otto,** Serie öfver postmästarne i Uddevalla 1658—1895. Med biografiska anteckningar. 5 s. Uddevalla, Förf.

3811. **Schütz, E. J.,** Biografiska anteckningar om embets- och tjenstemännen vid rikets General-landtmäteri-kontor samt ordinarie eller förste landtmätarne i Sverige åren 1630—1895. 151 s. Arboga, Förf. Pr. 2.

3812. **Trotzig, Karl,** Hedemora stads borgmästare. Några biografiska anteckningar. 13 s. Hedemora. Tr. som manuskript.

3813. **Bergh, Severin,** Notice sur les archives de Suède.
Revue internationale des archives des bibliothèques & des musées 1896, s. 148—153.

3814. **Hansen, Gotthard von,** Katalog des Revaler Stadtarchivs. X + 398 s. Reval, A. Mikvica.

3815. **Recueil** des documents russes, tirés des archives de famille des comtes De la Gardie. Publ. aux frais de l'Université imp. de Iouriev (Dorpat) à l'occ. du X:e congr. d'archéol. tenu à Riga, p. *Georges de Sabler.* [Äfven med rysk titel.] XIII + 79 s. + 2 Taf. Dorpat, C. Mattiesen.

3816. **Bienemann jun., Fr.,** Ein Blatt aus der Handelsgeschichte Rigas im 17 Jahrhundert.
Düna Zeitung 1896, N:r 101.

3817. **Löwis of Menar, Karl von,** Bei unseren Schweden [auf Runö]. 9 s. Riga, R. Ruetz.

3818. **Mettig, Constantin,** Geschichte der Stadt Riga. Mit Ansichten und Plänen, sowie Abbildungen im Text. 460 s. Riga, Jonck & Poliewsky.
Se nedan »Recensioner» 4184.

3819. **Nervander, E.,** Lojo kyrka och dess medeltidsmålningar. Med 11 illustrationer. (3) + 96 s. Helsingfors, Söderström. Pr. 2,50.
Bidrag till Lojo sockenbeskrifning. 3.

1897.

3820. Historisk Tidskrift, utgifven af Svenska Historiska Föreningen genom *E. Hildebrand.* Årg. 17, 1897. 347 + 96 + (1) + (2) s. + Bilagor. Sthlm. Pr. för medlemmar 5.
Clason, S., Några anmärkningar rörande riksdagen i Norrköping år 1800.

Höjer, N., Dalarne och Dalkarlarne. En historisk geografisk undersökning.
Carlson, E., Karl XII och kejsaren 1707. Sveriges sista bragd som evangelisk stormakt.
Hammarskjöld, A., Generalen grefve Gustaf Wachtmeister, hans släkt och hans fälttåg. 11—13.
Hildebrand, K., Nationalekonomisk historiekrifning. 1.
Alin, O., Bidrag till Mosskonventionens historia.
Lagermark, J. A., Karl XII:s sista fälttåg. 1.
Ahlenius, K., Sten Sture d. y. och Gustaf Trolle 1514—1517.
Strödda meddelanden och aktstycken.
Öfversikt och granskningar.

3821. Historisk Tidsskrift, Sjette Række, udgivet af den danske historiske Forening, ved dens Bestyrelse. Redigeret af *C. F. Bricka*, Foreningens Sekretær. Bd 6: H. 3, s. 535—868 + (3) s. Syvende Række. Redigeret af *J. A. Fridericia*. Bd 1: H. 1—2. 240 s.

3822. Historisk Tidsskrift, udgivet af den norske historiske Forening. Tredie Række. Bd 4: H. 2, s. 197—396.

3823. Kongl. Bibliotekets Handlingar. 19. 13 + 64 s. Pr. 1,25.
Inneh.: Årsberättelse för år 1896. — V. Gödel, Katalog öfver Kongl. Bibliotekets fornisländska och fornnorska handskrifter.

3824. Meddelanden från Svenska Riksarkivet. Utgifna af *C. T. Odhner*. XXI, s. 395—474 + IV s. Sthlm, Norstedt. Pr. 1.

3825. **Fabricius, A.,** Minder fra Nordens Historie. Med Illustrationer. (1) + 235 s. Odense, Milo'ske Boghandels Forlag. Pr. 2,50.
Innehåller bl. a. Svearnes Invandring i Norden; Dronning Margrete: Unionsakten i Kalmar; Erik 14:s Fangenskab og Död; Sinclairs Tog i Norge 1612; Bornholms Befrielse 1658; Ivar Hvidtfeldt og Dannebrog: Karl den tolvtes död; Bernadottes Ungdom.

3826. Historiska studier. Festskrift tillägnad Carl Gustaf Malmström den 2 november 1897. 3 + 27 + 18 + 40 + 29 + 48 + 23 + 80 + 28 + 34 + 50 + 32 + 32 s. + 4 kartor. Sthlm, Norstedt. Pr. 8.

3827. Recueil de lettres et documents manuscrits anciens de la collection de *Pierre Stschoukine* à Moscou. Première série. (1) + 31 s. 4:o. Moscou.
Innehåller bref af drottning Kristina, Ulrika Eleonora, Aurora Königsmark, Goertz, Fredrik I, Carl Gustaf Tessin, Ulrika Sophie Sparre, Karl XIV Johan och Karl XIII; brefvet från Goertz är dat. den 8 aug. 1718 och är af rätt stort intresse.

3828. **Montelius, Oscar,** Den nordiska jernålderns kronologi. 3.
Svenska Fornminnesföreningens tidskrift. Bd. 10, s. 55—130.

3829. **Montelius, Oscar,** Sveriges förbindelse med andra länder i förhistorisk tid. 27 s.
Historiska Studier. Festskrift tillägnad C. G. Malmström.

3830. **Bangert, Friedrich,** Die vier Schleswiger Runensteine als Geschichtsquellen.
Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig—Holstein—Lauenburgische Geschichte. Bd. 26, s. 257—295.

3831. **Appelgren, Hjalmar,** Svenskarnes inflyttning i Finland.
Finska fornminnesföreningen. Finskt Museum 1897, s. 17—29.

3832. **Hjärne, Harald,** Skandinaviska unioner under medeltiden. Grundlinjer till föreläsningar. Sommarkurserna i Upsala 1897. 16 s. Upsala.

3833. **Storm, Gustav,** Afgifter fra den norske Kirkeprovins til det apostoliske Kammer og Kardinalkollegiet 1311—1523. Efter Optegnelser i de pavelige Arkiver. 130 s. 4:o.
Festskrift til Hans Majestæt Kong Oscar II ved Regjerings-jubilæet den 18:de September 1897 fra det Kongelige Norske Frederiks Universitet.

3834. **Koppmann, Karl,** Die beiden Urkundenentwürfe Waldemars von Dänemark vom Jahre 1360.
Hansische Geschichtsblätter. Jahrg. 1896 [Tr. 1897], s. 153—160.

3835. **Daenell, E. R.,** Geschichte der deutschen Hanse in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts. XI + (1) + 210 s. Leipzig, B. G. Teubner.

3836. **Jörgensen, A. D.,** Femhundredaarsmindet om Kalmarunionen. Foredrag, holdt ved et Folkemöde paa Testrup Höjskole den 17 Juni 1897.
»Vort Forsvar» 1897, 3 Oktober.

3837. **Vaupell, O.,** Dronning Margrete. Foreningen af de trende nordiske Riger til en Statsenhed. Mindeskrift til Kalmarunionens 500 Aarsdag 20 Juli 1897. 54 s. + 2 portr. Kjöbenhavn, Hagerup. Pr. 1,50.
Se nedan »Recensioner» 4124.

3838. Danske adelige Brevkister. Registraturer fra det 15—17 Aarhundrede, udgivne for det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog af *A. Thiset.* IV + (1) + 237 s. Kjöbenhavn, Gyldendal.

3839. Die Recesse und andere Akten der Hansetage von 1256—1430. Bd 8: 1426—1430. Herausgegeben durch die Historische Commission bei der Königl. Akademie der Wissenschaften. [*Karl Koppmann.*] XXII + 832 s. 4:o. Leipzig, Duncker & Humblot.
Se nedan »Recensioner» 4125.

3840. Aktstycker vedrörende Erik af Pommerns Afsættelse som Konge af Danmark, udgivne ved *Anna Hude* af Selskabet for udgivelse af Kilder til dansk Historie. (2) + 45 s. Köbenhavn, Gad. Pr. 50 öre.

3841. Urkundenbuch der Stadt Lübeck. Herausgegeben von dem Vereine für Lübeckische Geschichte und Alterthumskunde. Th. 10: Lief. 1—4: [1460—62.] 320 s. 4:o. Lübeck, Schmersahl.

3842. **Ahlenius, Karl,** Sten Sture d. y. och Gustaf Trolle 1514—1517.
Historisk Tidskrift 1897, s. 301—330.

3843. **Larsen, Axel,** Otte Krumpen.
»Vort Forsvar» 1897, 7 Februari.

3844. **Hagberg, K. W.,** Gustaf Vasas lif, gärning och egenskaper. Efter ett föredrag, som förf:n hållit öfver 400-årsminnet af konungens födelse. 24 s. Sthlm, Norstedt. Pris 35 öre.

3845. **Hildebrand, Emil,** En autograf af drottning Katarina Stenbock.
Svenska Autograf Sällskapets Tidskrift. D. 2, s. 342—44.

3846. **Svensén, Emil,** Sverige och dess grannar. Grundlinjer till föreläsningar. Sommarkurserna i Upsala 1897. 15 s. Upsala.

3847. Per Brahe den äldres fortsättning af Peder Svarts krönika. 2. Utgifven af *Otto Ahnfelt.* Universitetsprogram; s. 33—91 + (1) s. 4:o. Lund.

3848. **Hjärne, Harald,** Svensk-ryska förhandlingar 1564—72. Erik XIV:s ryska förbundsplaner. 129 + (1) s. Upsala, Akademiska bokh. Pr. 2.
Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala. 5,15.

3849. Charles de Danzay, fransk resident ved det danske Hof. [Danzay sökte på allt sätt medla mellan Sverige och Danmark under det nordiska sjuårskriget.]
Historiske Samlinger og Studier vedrörende danske Forhold og Personligheder især i det 17 Aarhundrede, udgivne af *Holger Rördam.* Bd. 3, s. 252—333.

3850. **Ödberg, F.,** Om stämplingarna mot konung Johan III åren 1572—1575. Anteckningar. 284 + (2) s. Sthlm, Fritze. Pr. 3,50.

3851. **Kreüger, J.,** Johan III och den katolska reaktionen.
Nordisk revy 1897, s. 100—114, 176—190, 272—288, 401—419, 501—520, 657—670.

3852. **Hildebrand, Karl,** Sveriges ställning till Antonio Possevinos fredsmedling mellan Polen och Ryssland 1581—1582. 40 s.
Historiska Studier. Festskrift tillägnad C. G. Malmström.

3853. **Hildebrand, Emil,** Om Kalmare-stadgar eller det »latinska brefvet» 1587. 29 s.
Historiska Studier. Festskrift tillägnad C. G. Malmström.

3854. **Hildebrand, Emil,** Böneskriften i Reval 1589 och rikets stängande för konung Johan.
Historisk Tidskrift 1897, s. 151—159.

3855. Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefväxling. Utgifna af Kongl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitets-Akademien. Senare afdelningen, Bd. 8. 1. Gustaf Horns bref jämte bihang. 2. Lennart Torstensons bref jämte bihang. 3. Carl Gustaf Wrangels bref. Utg. af *Per Sondén.* VIII + 791 + (1) s. Sthlm, Norstedt. Pr. 10.
Se nedan »Recensioner» 4133.

3856. Politische Correspondenz des Grafen Franz Wilhelm von Wartenberg, Bischofs von Osnabrück, aus den Jahren 1621—1631. Herausgegeben von *H. Forst.* XXXVIII + (2) + 640 + (2) s. Leipzig, Hirzel.
Publicationen aus den K. Preussischen Staatsarchiven. Bd. 68.
Innehåller bl. a. åtskilligt om Gustaf Adolf och Sveriges deltagande i trettioåriga kriget.

3857. **Baur, Joseph,** Philipp von Sötern, geistlicher Kurfürst zu Trier, und seine Politik während des dreissigjährigen Krieges. Bd. 1: Bis zum Frieden von Prag 1635. 24 + 493 + (1) s. + 1 portr. + 1 karta. Speyer, Jäger'sche Buchhandlung.

3858. **Bölsche,** Skizzen aus Mindens Vergangenheit. Die Zeit des dreissigjährigen Krieges. Nach handschriftlichen Ueberlieferungen zusammengestellt. IV + 133 + (1) s. + 2 pl. Minden i Westf., C. C. Brun.

3859. **Pfaff, K. K. S.,** Die Reichstadt Esslingen und ihr Bürgermeister Georg Wagner in den Zeiten des dreissigjährigen Krieges. 96 s. + 1 portr. Stuttgart, D. Gundert.
Württembergische Neujahrsblätter. Neue Folge. Blatt 3.

3860. **Stälin, P.,** Schwedische und kaiserliche Schenkungen in Bezug auf Teile des heutigen Königreichs Württemberg und an Glieder zu demselben gehöriger Familien während des dreissigjährigen Krieges.
Württembergische Vierteljahrshefte für Landesgeschichte 1897. Neue Folge. Jahrg. 6, s. 309—384.

3861. **Wittich, Karl,** Aus den ungedruckten Papieren des Administrators Christian Wilhelm. 2.
Geschichts-Blätter für Stadt und Land Magdeburg 1897, s. 144—225.

3862. **Hüttemann, Paul,** Kurfürst Georg Wilhelm in seiner Stellung zu König Gustav Adolf v. Schweden. Ein geschichtlich-krit. Streifzug. 21 s. Witten, R. Gräfe.

3863. **Schybergson, M. G.,** Gustaf II Adolf och Richelieu i början af år 1632.
Finsk Tidskrift 1897. Bd 1, s. 267—274.

3864. **Jacobs, Ed.,** Die Wiederherstellung des evangelischen Kirchenwesens im Erzstift Magdeburg und im Hochstift Halberstadt durch König Gustav Adolf von Schweden im Jahre 1632.
Zeitschrift des Harzvereins für Geschichte und Altertumskunde 1897, s. 113—298.

3865. **Schnitzer,** Urbans VIII Verhalten bei der Nachricht vom Tode des Schwedenkönigs.
Festschrift zum elfhundertjährigen Jubiläum des Deutschen Campo Santo in Rom. Herausg. v. Stephan Ehses, s. 280—283.

3866. Actenstücke zur Geschichte des Bothschen Einfalles; Mitgetheilt von *A. Seraphim.* [Innehåller 2 bref till Axel Oxenstierna och 1 bref från Herman Bothe.]
Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1896, s. 54—66.

3867. **Chizzola, Alfred von,** Kriegshistorische Wanderungen in der engeren und weiteren Umgebung von Olmütz, mit Inbegriff des Train-Ueberfalles bei Domstadtl und der Schlacht bei Austerlitz vom Jahre 1100 n. Chr. bis 1866. VI + 130 s. Wien u. Teschen, Karl Prochaska.
Innehåller bl. a. en skildring af svenska arméns eröfring af Olmütz 1642.

3868. **Jones, Guernsey,** The diplomatic relations between Cromwell and Charles X Gustavus of Sweden. Inaug. Diss. Heidelberg. 89 + (1) s. Lincoln Neb.

3869. **Hagemann, Axel,** Et historisk Minde i Höifjeldet.
Aftenposten (Kristiania) 1897, N:r 186.

3870. **Lund, Ivar,** Et historisk Minde i Höifjeldet. Nye Oplysninger om Preben von Ahnens Tog i 1657.
Aftenposten (Kristiania) 1897, N:r 167, 170.

3871. **Nielsen, Yngvar,** Et historisk Minde i Höifjeldet.
Aftenposten (Kristiania) 1897, N:r 184.

3872. **Nielsen, Yngvar,** Kampen om Trondhjem 1657—1660. 177 + (1) s.
Festskrift udgivet i anledning af Trondhjems 900 Aars jubilæum 1897 af det Kgl. Norske Videnskabers Selskab i Trondhjem.

3873. Trondhjem i Fortid och Nutid. 997—1897. Med bidrag af norske og danske Historikere udgivet af *H. G. Heggtveit.* (3) + 347 + (1) s. + pl. Horten, C. Andersen. Pr. 5.
Innehåller bl. a. »Nielsen, Yngvar, Den gamle Kampe om Trondhjem»; utförligast skildras striderna omkring Trondhjem under Karl X Gustaf.

3874. **Unger, W. v.,** Feldmarschall Derfflinger. Dem Dragoner-Regiment Freiherr von Derfflinger gewidmet. Mit einem Bildnis und 17 in den Text gedruckten Skizzen. 137 s. Berlin, E. S. Mittler u. Sohn.
Se nedan »Recensioner» 4144.

3875. **Lövenskiold, C. L.,** Kongens Livregiment til Fods' Deltagelse i Fyens Gjenerobring 1659.
Historisk Tidsskrift. (Kjöbenhavn). Sjette Række. Bd 6, s. 789—792.

3876. **Fåhræus, Rudolf,** Karl XI:s personlighet och lifsgärning. 34 s. Sthlm, Beijer. Pr. 20 öre.
Föreningen Heimdals folkskrifter. 42.

3877. **Sjögren, Otto,** Karl XI och svenska folket på hans tid. Ett 200-årsminne. H. 1—8. 192 s. + illustr. + portr. Sthlm, Fröléen & C:o. Pris 25 öre häftet.

3878. **[Wieselgren, Harald],** Karl XI.
Ny Illustrerad Tidning 1897, s. 109—110.

3879. **Lundqvist, Karl Gustaf,** Sveriges förbund med Mecklenburg-Güstrow år 1666 och förhandlingarna därom. Läroverksprogram. II + 31 s. 4:o. Norrköping.

3880. **Varenius, Otto,** Högförräderimålet mot Magnus Gabriel De la Gardie år 1675. 48 s.
Historiska Studier. Festskrift tillägnad C. G. Malmström.

3881. **Hammarskiöld, Agathon,** Amiral Cornelius Anckarstierna.
Ny Illustrerad Tidning 1897, s. 394, 402—403.

3882. **Güntelberg, A.,** Niels Juel. En historisk Skildring. Med Illustrationer af Chr. Blache, P. Mönsted og C. Neumann samt Gengivelser efter Malerier, Epitafier, Kort etc. 192 + (2) s. Kjöbenhavn, Hagerup. Pr. 2,50.

3883. **Jacobsen, Sthen,** Den nordiske kriigs krönicke [1675—79] utgifven af *Martin Weibull.* XLII + (2) + 279 + (1) s. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. 4,50.

3884. **Müsebeck, Ernst,** Die Feldzüge des Grossen Kurfürsten in Pommern 1675—77. Inaug. Diss. 143 s. Marburg.
Ingår äfven i Baltische Studien 1897, s. 1—141.

3885. **Wimarson, Nils,** Sveriges krig i Tyskland 1675—79. 1. Akad. afh. XI + 328 + (1) s. + 5 kartor o. planer. Lund, Gleerupska univ. bokh. Pr. 3.
Se nedan »Recensioner» 4146.

3886. **Hirsch, Ferdinand,** Der Winterfeldzug in Preussen 1678—1679. IX + 113 + (1) s. Berlin Gaertner.
Se nedan »Recensioner» 4147.

3887. **Bildt, C.,** Kristina och teatern i Rom. Med 12 bilder.
Ord och Bild 1897, s. 241—260.

3888. **Fåhræus, Rudolf,** Sverige och Danmark 1680—1682. Ett bidrag till skandinavismens historia. 1. V + 73 s. Sthlm, Samson & Wallin. Pr. 1,25.

3889. **Haake, Paul,** Brandenburgische Politik und Kriegführung in den Jahren 1688 und 1689. VIII + 163 s. Kassel, Max Brunnemann.
Se nedan »Recensioner» 4149.

3890. **Carmenius,** Ett tvåhundraårsminne. Karl XI:s begrafningsdag, högtidlighållen i Malmö, den 24 nov. 1697. Skildring efter samtida källor för Sk. Dagbl.
Skånska Dagbladet 1897, 24 november.

3891. **Hallendorff, Carl,** Bidrag till det stora nordiska krigets förhistoria. Akad. afh. X + 175 s. Upsala, Lundequistska bokh. Pr. 1,75.

3892. **Hallendorff, Carl,** De hemliga förbindelserna mellan Danmark och konung August maj—september 1699. 23 s.
Historiska Studier. Festskrift tillägnad C. G. Malmström.

3893. **Hjärne, Harald,** Karl XII En uppgift för svensk häfdaforskning.
Vintergatan. Årg. 4, s. 1—40.

3894. **Syveton, Gabriel,** Une hypothèse sur Charles XII.
Revue Historique 1897. T. 64, s. 58—74.

3895. **Waliszewski, K.,** Pierre le Grand: l'éducation, l'homme, l'oeuvre. D'après des documents nouveaux. VIII + 633 s. Paris.
Se nedan »Recensioner» 4151.

3896. **Mankell, Julius,** Slaget vid Kliszow den 9 juli 1702.
Kongl. Krigsvetenskaps-Akademiens Tidskrift 1897, s. 411—432, 449—465 + 1 karta.

3897. **Natt och Dag, S.,** När svenska flaggan försvann från Pejpussjön. Sjökrigshistorisk skiss från Karl XII:s dagar.
Svea. Folkkalender för 1898. Årg. 54, s. 130—140.

3898. **Carlson, Ernst,** Karl XII och kejsaren 1707. Sveriges sista bragd som evangelisk stormakt.
Historisk Tidskrift 1897, s. 75—96.

3899. **Carlson, Ernst,** Slaget vid Poltava och dess krigshistoriska förutsättningar enligt samtida källor. 80 s. + 4 kartor.
Historiska Studier. Festskrift tillägnad C. G. Malmström.

3900. **Wester, Signe,** Några drag ur svenska krigares öden i rysk fångenskap. Efter bref och dagböcker. 32 s.
Läsning för Hemmet 1897. H. 1.

3901. Två hittills otryckta egenhändiga bref från konung Carl XII [1709, 16]. Meddelade af *C. Burenstam.*
Svenska Autograf Sällskapets Tidskrift. D. 2, s. 307—309.

3902. Kapten Jefferyes bref till engelska regeringen från Bender och Adrianopel 1711—14, från Stralsund 1714—15. Utgifna af Kongl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia genom *Ernst Carlson.* (1) + 123 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 2.
Historiska Handlingar. D. 16: N:r 2.

3903. **Posse, Nils,** Relation om Gotlands tillstånd 1712.
Historisk Tidskrift 1897, s. 65—69.

3904. Peter den store. Kriget i Finland 1712—14. Referat af öfversten vid generalstaben Mischlajewskis år 1896 utkomna arbete. (Se n:r 3555.)
Finsk Militär Tidskrift 1897, s. 44—62, 150—173, 441—479.

3905. **Överland, O. A.,** Borgerne paa Fredrikshald. Skildringer fra krigen aar 1716. (2) + 152 s. + 1 karta. Kristiania, Bigler.

3906. **Westrin, Theodor,** Görtz i Holland 1716—1717. Efter ett föredrag i sällskapet Idun d. 3 april 1897.
Stockholms Dagblad 1897, N:r 166.

3907. **Beaufort, W. H. de,** De gevangenneming van den Zweedschen minister Baron von Görtz te Arnhem in 1717.
Verslag van de algemeene vergadering der leden van het historisch genootschap, gehouden te Utrecht op 20 April 1897, s. 9—48.

3908. En kort relation om actionen imellan de danske og swenske wid Strömstad på Laholmen den 8 Julii 1717. Medd. af *Wilhelm Berg.*
Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia. Bd 6, s. 251—253.

3909. **Wibe, Ditlev,** En samtidig Skildring af den store nordiske Krig. [1718.] Meddelt af *Edvard Holm.*
Danske Magazin. Femte Række. Bd 3, s. 324—356.

3910. **Lagermark J. A.,** Karl XII:s sista fälttåg. 1.
Historisk Tidskrift 1897, s. 275—300.

3911. **Hultgren, O. J.,** Om mordet på Karl XII. Historisk och juridisk undersökning. 70 s. Sthlm, Svanbäcks boktryckeris förlag. Pr. 1.

3912. Om ryssarnes härjningar i Gefle omnejd 1719.
Meddelanden af Gestrikslands fornminnesförening 1897, s. 35—48.

3913. **Larsen, Axel,** Oberst Henrik Danckwardt, Tordenskjolds Motstander ved Marstrand.
Nord og Syd. Årg. 1 (1897), s. 65—81.

3914. **Stavenow, Ludvig,** Några ord om frihetstidens allmänna betydelse och plats i det svenska folkets historia. 29 s. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 75 öre.
Göteborgs Högskolas Årsskrift 1897. 14.

3915. **Bergh, Severin,** Handels- och manufakturdeputationens uppkomst och sammansättning. 28 s.
Historiska Studier. Festskrift tillägnad C. G. Malmström.

3916. **Hjärne, Harald,** Ett svenskt vittnesbörd om holsteinska partistämplingar i Ryssland. 34 s.
Historiska Studier. Festskrift tillägnad C. G. Malmström.

3917. Донесенія французскаго посла при русскомъ дворѣ маркиза де-ла-Шетарди и распоряженія французскаго правительства съ Декабря 1741 по Апрѣль 1743 г. [Franska sändebudets vid ryska hofvet, markis de la Chétardie's berättelser och franska styrelsens instruktioner från dec. 1741 till april 1743.] CXLII + 583 s. С.-Петерб.
Сборникъ Имп. русскаго историческаго общества. Т. 100.

3918. Донесенія и другія бумаги англійскихъ пословъ, посланниковъ и резидентовъ при русскомъ дворѣ съ Іюля 1742 по Апрѣль 1744 г. [Berättelser och andra skrifvelser från engelska sändebud och residenter vid ryska hofvet från juli 1742 till april 1744.] XVI + 507 s. С.-Петерб.
Сборникъ Имп. русскаго историческаго общества. Т. 99.

3919. **Malmström, Carl Gustaf,** Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772. Andra upplagan delvis omarbetad. D. 3. VIII + 498 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 5.
Se nedan »Recensioner» 4155.

3920. **Holm, Edvard,** Danmark-Norges Historie fra den store nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse (1720—1814). Bd. 3: 1: Danmark-Norges Historie under Fredrik V (1746—1766). Afd. 1. XV + 366 + 45 s. Kjöbenhavn, Gad. Pr. 5,50.

3921. Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll från och med år 1719. D. 15: H. 1. 1746—47. Utg. af *C. Silfverstolpe.* 256 s. Sthlm, Norstedt Pr. 3,25.

3922. **Stavenow, Ludvig,** De politiska doktrinernas uppkomst och första utveckling under frihetstiden. 50 s.
Historiska Studier. Festskrift tillägnad C. G. Malmström.

3923. **Heidenstam, O. G. von,** Une soeur du Grand Frédéric Louise-Ulrique reine de Suède. (1) + VIII + 472 s. + 1 portr. Paris, Plon.
Se nedan »Recensioner» 4157.

3924. Politische Correspondenz Friedrichs des Grossen. Bd. 24. [October 1764—December 1765.] Redigirt von *Kurt Treusch von Buttlar* und *Gustav Berthold Volz.* 435 s. Berlin, Duncker.

3925. **Tourneux, Maurice,** Deux visites royales à la bibliothèque de l'abbaye de Sainte-Geneviéve 1764, 1771 (la seconde par le roi de Suède Gustave III).
Bulletin de la Société de l'histoire de Paris et de l'Ile-de-France. 6.

3926. **Odhner, C. T.,** Razumovskijs not den 18 juni 1788. 32 s.
Historiska Studier. Festskrift tillägnad C. G. Malmström.

3927. О побѣдѣ одержанной адмираломъ Грейгомъ надъ шведскимъ флотомъ. — Высочайшій указъ псковскому губернатору Пилю 10-мая 1788 г. [Om en seger vunnen af amiral Grejgh öfver svenska flottan. Kejserlig skrifvelse till guvernören i Pskov d. 10 maj 1788.]
Русская старина 1897, T. 2, s. 498.

3928. **Crüwell, G. A.,** Die Beziehungen König Gustafs III v. Schweden zur Königin Marie Antoinette v. Frankreich. V + 107 s. Berlin, Duncker.

3929. **Jacobsson, Nils von,** Med Gustaf III:s syster i Italien. Hittills otryckta dagboksanteckningar, sammanförda af *Alvar Arwidsson*.
Ny Illustrerad Tidning 1897, s. 19—20, 35, 42—43, 50—51, 59, 67—68.

3930. **Hochschild, Rutger Fredrik,** Några blad af Rutger Fredrik Hochschilds anteckningar (Armfeltska konspirationen) jemte ett förord utgifna af hans sonson *C. F. L. Hochschild*. XV + 90 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 2.

3931. **Clason, Sam.,** Några anmärkningar rörande riksdagen i Norrköping år 1800.
Historisk tidskrift 1897, s. 1—30.

3932. Utdrag ur danska diplomaters meddelanden från Stockholm 1807—1808, 1810 och 1812—1813. Samlade af *C. J. Anker*. Öfversatta från franskan och utgifna af *F. U. Wrangel*. VIII + 223 + (1) s. Sthlm. Norstedt. Pr. 3.

3933. Lettres inédites de Napoléon I:er (An VIII—1815). Publiées par *Léon Lecestre*. T. 1: (An VIII—1809). VIII + 388 s. T. 2: (1810—1815). 426 s. Paris, Plon.

3934. **Danielson, Joh. Rich.,** Finska kriget och Finlands krigare 1808—1809. Från finskan af *W. Söderhjelm*. (8) + 797 s. + illustr. o. kartor. Helsingfors, Weilin & Göös.
Se nedan »Recensioner» 4160.

3935. **Nordensvan, C. O.,** Finska kriget 1808—1809. H. 1—3. 72 s. + pl. + portr. 4:o. Sthlm, Alb. Bonnier. Pr. 75 öre häftet.

3936. Ett och annat från finska kriget 1808 och 1809. 2.
Kongl. Krigsvetenskaps-Akademiens Tidskrift 1897, s. 81—95.

3937. [**Dahlgren, C. G.,**] En landtvärnsmans minnen [1808—09]. Anteckningar för Östg. Corresp.
Östgöta Correspondenten 1897, N:r 147, 148, 150.

3938. Minnen från finska kriget 1808—1809. (Medd. af Helena Westermarck).
Nutid 1897, s. 149—162.

3939. [**Ehrnrooth, C.**], Sveaborgs öfvergång 1808. Hæretiska åsikter. Af ***.
Finsk Militär Tidskrift 1897, s. 209—220.
På denna uppsats svarade professor M. G. Schybergson med en artikel »Med anledning af uppsatsen Sveaborgs öfvergång 1808. Hæretiska åsikter» i Finsk Militär Tidskrift 1897, s. 423—428.

3940. Anmärkningar till »Betraktelser med anledning af svenska generalstabens verk »Sveriges krig 1808 och 1809». D. 2, af ***». Af **.
Finsk Militär Tidskrift 1897, s. 579—602, 642—667.

3941. **Hammarskjöld, Agathon,** Joakim Zakris Duncker.
Ny Illustrerad Tidning 1897, s. 269—271, 285—287, 295, 298, 327, 330—331.

3942. **Lagerbjelke, G.,** Sveriges förhållande till främmande makter från den 13 mars till den 6 juni 1809. Underdånig berättelse. Meddelad af *Oscar Alin*. 31 + (1) s.
Historiska studier. Festskrift tillägnad C. G. Malmström.

3943. Hans Järtas koncept till regeringsformen. Meddeladt af *Oscar Alin*.
Statsvetenskaplig Tidskrift 1897—98, s. 3—30.

3944. **Hammarskjöld, Agathon,** * Generalen grefve Gustaf Wachtmeister, hans släkt och hans fälttåg. 11—13.
Historisk Tidskrift 1897, s. 97—150.

3945. **Pfister, Albert,** Aus dem Lager des Rheinbundes 1812 und 1813. XII + 418 s. Stuttgart u. Leipzig. Deutsche Verlags-Anstalt.
Innehåller bl. a. en skildring af slagen vid Grossbeeren och Dennewitz.

3946. **Pingaud, Léonce,** Bernadotte et les Bourbons (1812—1814).
La Revue de Paris 1897, s. 830—856.

3947. **Lesser, I. A. L.** og **Tuxen A.,** Auxiliærkorpset 1813. Anden Periode. 1. Ophold i Stecknitz Stillingen (13:de—30:te November). 2. Den til Invasionen i Holsten bestemte Del af »Nordarmeen» under Kronprinsen af Sverig. 3. Davouts Tilbagegang til og Indeslutning i Hamburg (1.—9 December). 4. Auxiliærkorpsets Tilbagegang til Kiel (1.—9 December). 5. Auxiliærkorpsets Tilbagegang fra Kiel til Rendsborg. (Kampen ved Sehested.)
Meddelelser fra Krigsarkiverne. Bd 8, s. 1—180 + karta.

3948. Rytterfægtningen ved Sehested 10:de December 1813.
»Vort Forsvar» 1897, 8 Augusti.

3949. Auxiliærkorpset 1813. Tredje Periode (»Rendsborg-Protokollen»).
Meddelelser fra Krigsarkiverne. Bd 8, s. 181—266.

3950. **Tuxen, A.,** Frederiksorts Belejring 1813.
Meddelelser fra Krigsarkiverne. Bd 8, s. 275—299 + 1 karta.

3951. **Tuxen, A.,** Glückstadts Belejring 1813—14.
Meddelelser fra Krigsarkiverne. Bd 8, s. 300—356 + 1 karta.

3952. Om Kiel-traktatens fjärde artikel. Af *K. A. H.* 24 s. Sthlm, Fritze. Pr. 25 öre.
Svenska Nationalföreningens skrifter. 11.

3953. **Nielsen, Yngvar,** Fire Foredrag over Norges Friheds Historie i 1814, holdne i »Arbeiderforeningen af 1894» Februar—April 1896. 71 s. Christiania. Pr. 25 öre.

3954. **Alin, Oscar,** Bidrag till Mosskonventionens historia.
Historisk Tidskrift 1897, s. 209—258.

3955. **Adlerbeth, Jacob,** Ur Jacob Adlerbeths anteckningar för svenska häfder 1814. Ett bidrag till unionens historia. Meddeladt af *Oscar Alin*. (1) + 73 s. Uppsala.
Särtryck ur tidn. Fyris 1897.

---

* Denna uppsats framkallade ett genmäle af frih. G. Lagerbring, hvilket som bilaga medföljde Historisk Tidskrift 1897, H. 3.

3956. Hans Järtas och G. F. Wirséns brefväxling år 1814. Utgifven af *Oscar Alin.* V + 179 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 3.
Se nedan »Recensioner» 4165.

3957. **Wirsén, Gustaf af,** Breve fra Statssekretær Gustaf af Wirsén 1814, ved *C. J. Anker.*
Morgenbladet 1897, 14 Februar Extranumer; 28 Februar Extranumer.

3958. **Aubert, L. M. B.,** Norges folkeretslige Stilling. Efter Forfatterens död udgivet ved *Ebbe Herztberg.* XI+222 s.+1 portr. Kristiania, Malling. Pr. 4.

3959. **Morgenstierne, Bredo,** Den unionelle Ret. Afsnit af Forelæsninger over den norske Statsforfatningsret. (3)+138 s. Kristiania, Steenske Forlagsboghandel. Pr. 2,40.

3960. **Nielsen, Yngvar,** Carl Johan, som han virkelig var, og som han skildres af Hr. Professor J. E. Sars. Foredrag holdt i Christiania Arbeidersamfunds store Sal, efterat Hr. Sars havde afsluttet sine Forelæsninger ved Arbeiderakademiet over Carl Johans tid, 5 April 1897. 30 s. Christiania. Pr. 15 öre.

3961. **Sars, J. E.,** Kristian Frederik og Karl Johan. 1—2.
Samtiden 1897, s. 212—224, 289—302.

3962. **Armaillé,** la comtesse d', née Ségur, Une fiancée de Napoléon. Désirée Clary reine de Suède (1777—1860). (1) + 273 + (1) s. Paris, Perrin et C:ie.

3963. **Nielsen, Yngvar,** Bodösagen. Fremstillet paa Grundlag af officielle og private Brevskaber. 144 s. Christiania, Cammermeyer. Pr. 1,50.
Se nedan »Recensioner» 4166.

3964. Bref från excellensen grefve Georg Adlersparre till öfverste Karl af Forsell utgifna af *S. J. Kardell.* [1823—1832.] 107 s.
Urklipp ur Jämtlandsposten 1897.

3965. **Linck, Josef,** Konung Oscar II. Biografisk skildring. Med 150 illustrationer. (5) + 403 + 4 s. Sthlm, Adolf Bonnier. Pr. 6.

3966. **Rydfors, Aron,** Konung Oscar II och Sveriges folk. Till minne af den 18 september 1897. (2) + 300 + (1) s. + 25 pl. Sthlm, Fritze. Pr. 7,50.
Se nedan »Recensioner» 4167.

3967. **Gubernatis, Angelo de,** Il giubileo del re Oscar.
Nuova Antologia 1897. Vol. 71, s. 58—67.

3968. **Sutcliffe, Constance,** Scandinavia and her king.
The Fortnightly Review 1897. Vol. 62, s. 592—605.

Genealogi, Biografi och Heraldik.

3969. **Afzelius, Henrik,** Erik Benzelius d. ä. 1. (1632—1687). Akad. afh. (2)+118+IX s. Sthlm, Förf.

3970. **Arcadius, C. O.,** Bilder ur svenska folkundervisningens historia. H. 1. II + 88 s. + 3 portr. Sthlm, Norstedt. Pr. 1.
Innehåller biografier öfver Laurentius Paulinus Gothus, Johannes Rudbeckius, Johannes Gezelius, Peter Reinhold Svensson o. Torsten Rudenschöld.

3971. **Asker, G. F.,** Lefnadsminnen. II + 102 s. + 1 portr. Sthlm, Norstedt. Pr. 1,75.

3972. **Depping, Guillaume,** Sophie-Dorothée. Les lettres du marquis de Lassy. [Berör Königsmarckska familjens historia.]
Revue politique et littéraire. Revue bleue. 4:e Séric. T. 8. s. 260—267.

3973. **Edholm, Edw.,** En svensk läkareslägt 1681—1849. [von Schulzenheim.]
Tidskrift i Militär Helsovård 1897, s. 185—200 + 4 portr.

3974. **Fehr, Isak,** En underbar man från vår storhetstid. [Olof Rudbeck.]
Ord och Bild 1897, s. 49—66.

3975. **Fries, Th. M.,** Bidrag till en lefnadsteckning öfver Carl von Linné. 6, s. 275—334. Pr. 75 öre.
Upsala Universitets Årsskrift 1897. Program.

3976. **Hagström, K. A.,** Strengnäs stifts herdaminne. H. 4—6, s. 273—497. D. 2, s. 1—80. Sthlm, A. Rietz. Tr. i Strengnäs. Pr. 1 kr. häftet.
Se nedan »Recensioner» 4169.

3977. **Hyltén-Cavallius, Gunnar,** Kongl. Kronobergs regementes officerskår 1623—1896. Biografiska anteckningar. (5) + 288 + (1) s. Sthlm, Hæggström. Pr. 5.
Se nedan »Recensioner» 4170.

3978. **Högström, Erik Olof Emanuel,** Hernösands stifts matrikel utgifven i december 1896. (6) + LXXI + 157 + (1) s. Hernösand. Pr. 5.

3979. **Isak, Aron,** Sjelfbiografi. Efter författarens handskrift utgifven af Israelitiska Litteratur-sällskapet [genom *Jos. Seligmann*]. (3) + IV + 121 s. + 1 portr. Sthlm.
Ej i bokhandeln.

3980. **Kinberg, August,** Gotländska slägter. Genealogiska och biografiska anteckningar. D. 2: H. 4, s. 303—324. 4:o. Visby, Sylve Norrby. Pr. 50 öre.

3981. **Lönborg, Sven Erik,** Adam af Bremen och hans skildring af Nordeuropas länder och folk. V + 181 + (1) s. Upsala, Förf.

3982. **Nordmann, P.,** Per Brahe och Arnold Messenius.
Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland. Förhandlingar och uppsatser. 10. 1895—96, s. 130—134.

3983. **Om** slägten Gylta.
Vestergötlands Fornminnesförenings tidskrift. H. 8—9 (1897), s. 94—95.

3984. **Rechenskap** Anno 1686—1700, på brudednar som äro vide i Stasskyrkian (S:t Nicolai kyrka i Stockholm). Fortsättning på andra delen.
Svenska Autograf Sällskapets Tidskrift 1896. [Tr. 1897.] Bilaga.

3985. **Rosman, Holger,** Rasmus Ludvigsson som genealog. Akad. afh. XII + 155 s. + 5 bilagor. Upsala, Förf.

3986. **Rosman, Holger,** Genealogiska studier. 1. Om den s. k. Rödeätten under Medeltiden. 6. Om marsken Håkan Matsson d. ä. och Vinstorpa-ättens härstamning. En studie till belysning af äldre tiders genealogiska forskning.
Svenska Autograf Sällskapets Tidskrift. D. 2, s. 309—339.

3987. **Schück, Henrik,** En fantast på Karl XI:s tid. [Anders Pedersson Kempe.]
Ur gamla papper. Tredje Ser., s. 170—184.

3988. **Sjöström, Carl,** Skånska nationen före afdelningarnes tid. (1682—1832). Biografiska och genealogiska anteckningar jemte historik. VIII + 736 s. Lund, Förf. Pr. 15.
Ej i bokhandeln.

3989. **Trolle-Bonde, Carl,** Riksrådet grefve Gustaf Bonde. D. 2: Gustaf Bondes litterära verksamhet. 312 s. Lund, Gleerupska bokh. Pr. 5. Tr. i 150 exemplar.

3990. **Wirsén, Carl David af,** Minne af friherre Bernhard von Beskow. Afd. 1. Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1886. D. 11, s. 125—320.

3991. **Vistrand, P. G. o. Seth, Martin,** Smålands nation i Upsala. Biografiska och genealogiska anteckningar. D. 1: H. 3. 1789—1828 af *P. G. Vistrand*, s. 385—528. Upsala, Akademiska bokhandeln. Pr. 2,50.

3992. **Wrangel, F. U. o. Bergström, Otto,** Svenska adelns ättartaflor ifrån år 1857. H. 10—11, s. 721—911+7 s. H. 12—13: D. 2, s. 1—160. Sthlm, Norstedt. H. 10, 12, o. 13 Pr. 2,25. H. 11 Pr. 3,25.

3992 ½. **Öjer.** En adlig och en furstlig hofpredikant under 1600-talets senare hälft. Utdrag af hofpredikanten och kyrkoherden i Ludgu och Spelviks socknar i Södermanland Petrus Gustavi Öjers dagboksanteckningar från 1673—1691. Utgifna af *Karl af Schmidt*. 80 + (2) s. Sthlm, Norstedt. Handlingar utgifna genom Svenska autografsällskapet. 2.

Numismatik.

3993. **Brause, August,** Feld-, Noth- und Belagerungsmünzen von Deutschland, Österreich-Ungarn, Siebenbürgen, Moldau, Dänemark, Schweden, Norwegen, Russland, Polen u. s. w. XI + 118 s. + 55 pl. Fol. Berlin, J. A. Stargardt.

3994. **Grimm, Ed.,** Münzen und Medaillen der Stadt Wismar. (1) + 73 s. Berlin, A. Weyl.

3995. **Hildebrand, Hans,** De öster- och västerländska mynten i Sveriges jord. 18 s. Historiska studier. Festskrift tillägnad C. G. Malmström.

Krigshistoria.

3996. **Betänkande,** Underdånigt, af kommitterade för utarbetande af förslag till bestämmelser rörande arméens fanor och standar afgifvet den 30 april 1897. 59 s. + 23 pl. Sthlm.

3997. **Björlin, Gustaf,** Svenska härens utveckling under Oscar II:s regering. Ord och Bild 1897, s. 387—400.

3998. **Katalog** öfver flottans utställning jämte plankarta och ett bihang med uppgifter om Sveriges sjökrigsmateriel. 68 s. Sthlm. Pr. 75 öre.

3999. **Konow, Seth von,** Svenska flottans utveckling under Oscar II:s regering. Ord och Bild 1897, s. 401—413.

4000. **Lancken, Ernst Ferdinand von der,** Några anteckningar med anledning af en skrift betitlad »Norges strategisk-politiske Stilling og Bergenshalvöens Forsvar». Kongl. Krigsvetenskaps-Akademiens Tidskrift 1897, s. 609—637.

4001. **Mankell, Julius,** Öfversikt af svenska krigen och krigsinrättningarnes historia. D. 2: Nyare tiden 1526—1611. Bd. 2: Krigshistoria 1592—1611. III + 331 s. + 4 kartor. Sthlm, Norstedt. Pr. 4,50.
Militärlitteratur-föreningens förlag. 61, 4.

4002. **Munthe, C. O.,** Efterretninger om vort forsvar 1645—57.
Norsk Militært Tidskrift 1897, s. 75—96.

4003. **Nick, Gustav,** Althessische Fahnen in Schweden. 4 s. + 1 pl.
Sonderabdruck aus den Quartalblättern des historischen Vereins für das Grossherzogtum Hessen. Neue Folge, Bd 2, N:o 5.

4004. **Tingsten, L. H.,** Hufvuddragen af den centrala förvaltningens vid svenska arméen historiska utveckling enligt uppdrag af statsrådet och chefen för kongl. landtförsvarsdepartementet utarbetad. 66 s. + 6 bilagor. Sthlm.

4005. **Wrangel, Herman,** Svenska flottans bok. H. 1—3. 144 s. + pl. Sthlm, Seligmann. Pr. 90 öre häftet.

Litteratur- och Konsthistoria.

4006. **Böttiger, John,** En tapets historia.
Samfundet för Nordiska museets främjande. 1895 och 1896. [Tr. 1897.] Meddelanden, s. 77—88 + 5 pl.

4007. **Böttiger, John,** Karl den niondes tapetväfveri och tapetsamling.
Samfundet för Nordiska museets främjande. 1895 och 1896. [Tr. 1897.] Meddelanden, s. 40—59.

4008. **Festskrift,** utgifven af Kongl. Akademien för de fria konsterna vid invigningen af dess nybyggnad den 31 Maj 1897. Under redaktion af *Ludvig Looström.* (2) + 133 s. + portr. + pl. St. 4:o. Sthlm. Pr. 20.
Innehåller bl. a. L. Looström, Akademiens äldre hem. — C. Grundström, Nybyggnaden. — G. Göthe, Johan Tobias Sergel i Rom. Några anteckningar till hans historia.

4009. **Flodmark, Johan,** Bollhusen och Lejonkulan i Stockholm. Teaterhistorisk lokalstudie. Med illustrationer. V + 71 s. + 3 pl. Sthlm, Samson & Wallin. Pr. 2,50.
Tr. i 200 exemplar.

4010. **Gödel, Vilhelm,** Fornnorsk-isländsk litteratur i Sverige. 1. (Till Antikvitetskollegiets inrättande.) Akad. afh. (2) + 311 + (1) s. Sthlm, Förf. Pr. 2.

4011. **Göthe, Georg,** Gustaf III porträtterad af Sergel.
Ord och Bild 1897, s. 433—441.

4012. **Ossbahr, C. A.,** Kongl. Lifrustkammaren och dermed förenade samlingar. (3) + 24 s. + 50 pl. i ljustryck utförda vid Generalstabens litografiska anstalt under ledning af *A. Lagrelius.* St. 4:o. Sthlm, Generalstabens litografiska anstalts förlag. Pr. bunden 50.

4013. **Schück, Henrik, Warburg, Karl,** Illustrerad svensk litteraturhistoria. 2: 9—17, s. 385—844 + XVI s. + pl. + portr. + faks. Sthlm, Geber. Pr. 1 kr. häftet.

4014. **Sorgspel,** J. G. Hallmans, »Erik och Valdemar». Af O. S.
Historisk Tidskrift 1897, s. 55—61.

4015. **Söderberg, E. N.,** Samuel Johan Hedborn, hans lif och diktning. Ett bidrag till nya skolans historia. Akad. afh. 117 s. + 2 portr. Upsala, Lundequistska bokh. Pr. 1,50.

4016. **Wrangel, Evert,** Sveriges litterära förbindelser med Holland särdeles under 1600-talet. IV + 214 s. 4:o. Lund, Gleerup. Pr. 5.
Lunds Universitets Årsskrift. 33 (1897).

4017. **Wrangel, Evert,** Om de främmande lärde vid drottning Christinas hof. Några anteckningar ur utländska arkiv.
Historisk Tidskrift 1897, s. 331—336.

4018. **Wrangel, Evert,** Tegelarkitekturen i Norra Europa och Uppsala domkyrka.
Antiqvarisk tidskrift för Sverige. 15: 1, s. 1—152 + (2) s. + 1 karta.

Statsrätt, Juridik och Nationalekonomi m. m.

4019. **Hagman, Konrad,** Om den svenska statsrevisionens sammansättning och verksamhetsformer under tiden 1809—1866. Akad. afh. (2) + 152 s. Sthlm, Samson & Wallin. Pr. 2,25.

4020. **Hildebrand, Karl,** Nationalekonomisk historieskrifning.
Historisk Tidskrift 1897, s. 171—208.

4021. **Kjellén, Rudolf,** Om den svenska grundlagens anda. Rättspsykologisk undersökning. 59 s. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 1,25.
Göteborgs Högskolas Årsskrift 1897. 5.

4022. **Kjellén, Rudolf,** Stat och samhälle i det gamla Vestergötland.
Vestergötlands Fornminnesförenings tidskrift. H. 8—9 (1897), s. 1—11.

4023. **Landtmanson, I. S.,** Träldomens sista skede i Sverige. Ett kapitel ur vår äldre rätts historia. 41 s. Upsala, Akademiska bokh. Pr. 75 öre.
Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala. 5,6.

Bibliografi.

4024. **Bilbassoff, B. von,** Katarina II., Kaiserin von Russland im Urtheile der Weltliteratur. Autorisirte Uebersetzung aus dem Russischen. Mit einem Vorwort von *Theodor Schiemann.* Bd 1: Die Literatur bis zu Katharinas Tode (1744—1796). X + 706 s. Bd 2: Die Literatur nach Katharinas Tode (1797—1896). 739 s. Berlin, Johannes Räde.
Se nedan »Recensioner» 4176.

4025. **Gödel, Vilhelm,** Katalog öfver Kongl. Bibliotekets fornisländska och fornnorska handskrifter. 1.
Kongl. Bibliotekets Handlingar. 19 s. 1—64.

4026. **Jahresberichte** der Geschichtswissenschaft im Auftrage der Historischen Gesellschaft zu Berlin herausgegeben von *E. Berner.* Jahrg. 18. 1895. XVIII + 206 + 431 + 328 + 286 s. Berlin, Gaertner.
Afdelningen för Sverige är skrifven af *Severin Bergh* och utgör s. 179—193 af tredje afdelningen. Afdelningen för Finland har till för-

fattare *M. G. Schybergson* o. *K. Grotenfelt* och utgör s. 194—200 af tredje afdelningen.

4027. **Kruse, John,** Notice & bibliographie des musées d'art de Suède. 11 s. Besançon.
Extrait du Bibliographe moderne 1897, N:o 1.

4028. **Setterwall, Kristian,** Svensk historisk bibliografi 1896. 26 s.
Bilaga till Historisk Tidskrift 1897. 50 separatexemplar.

4029. **Taube B.,** Bidrag till Riksarkivets äldre historia. A. Om öfverflyttningen till Riksarkivet af handlingar från furstendömets arkiv 1620. B. Om riksarkivets tillstånd efter slottsbranden den 7 maj 1697.
Meddelanden från Svenska Riksarkivet. 21, s. 411—444.

4030. **Westrin, Theodor,** Förteckning öfver i Riksarkivet förvarade urkunder rörande Sveriges konungahus. [1562—1872.]
Meddelanden från Svenska Riksarkivet. 21, s. 445—474.

Topografi.

4031. **Andersson, Gunnar,** Stora Kopparbergs grufva.
Svenska Turistföreningens Årsskrift 1897, s. 1—38.

4032. **Berg, Vilhelm,** Skansen Kronan.
Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia. Bd 6, s. 227—250 + 3 kartor.

4033. **Böttiger, John,** Hedvig Eleonoras Drottningholm. Anteckningar till slottets äldre byggnadshistoria. Ny upplaga illustrerad af *Agi Lindegren.* (9) + 113 + (7) s. + 56 pl. + 1 plankarta. St. 4:o. Pr. 65. Sthlm. Tr. i 200 numrerade exemplar.

4034. **Ehrenheim, Erik von,** Grönsö under 1600-talet.
Upplands Fornminnesförenings tidskrift. Bd 3, s. 306—318.

4035. **Ekhoff, Emil,** Sigtuna ödekyrkor.
Svenska Fornminnesföreningens tidskrift. Bd 10, s.131—140.

4036. **Finspong** och dess utställning 1897. [Illustrerad katalog]. 111 s. Sthlm.
Innehåller en ganska vidlyftig historik, som går tillbaka ända till 1500-talet.

4037. **Fornhandlingar** rörande Jämtlands län. Utgifna af *P. Olsson.* [1290—1506].
Jämtlands läns Fornminnesförenings tidskrift. Bd 2. s. 116—128.

4038. **Handlingar,** Äldre, rörande Vestergötland. [1450—1618].
Vestergötlands Fornminnesförenings tidskrift. H. 8—9 (1897), s. 96—128.

4039. **Hildebrand, Hans, Liljekvist, Fredrik, Upmark, Gustaf** o. **Wrangel, F. U.,** Stockholm under medeltiden och vasatiden, kort framställning. Jemte förare genom »Gamla Stockholm». (1) + 102 s. + 1 karta. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 1,50.

4040. **Hildebrand, Karl,** Stockholms historia under medeltiden. Grundlinjer till föreläsningar. Sommarkurserna i Upsala 1897. 11 s. Upsala.

4041. **Horn, H.,** Kalmar slott och det moderna Kalmar. Några anteckningar. 36 s. + 4 autotypier. Kalmar, N. A. Dillbergs bokhandel. Pr. 50 öre.

4042. **Höjer, Nils,** Dalarne och Dalkarlarne. En historisk-geografisk undersökning.
Historisk Tidskrift 1897, s. 31—54.

4043. **Isberg, A. U.,** Bidrag till Malmö stads historia. 2, a. Stadens magistrat och byfogdar från äldsta tider till fredsslutet i Roskilde 1658. 239 s. Malmö, Förf. Pr. 3,25.

4044. **Janse, O.,** Om Läby kyrka och dess arkiv.
Upplands Fornminnesförenings tidskrift. Bd 3, s. 319—339.

4045. **Karlsson Karl Henrik,** Några bidrag till Sveriges uppodlingshistoria hemtade från ortnamnsforskningens område.
Svenska Fornminnesföreningens tidskrift. Bd 10, s. 38—54.

4046. **Kronan** och Lejonet. Af *Px.*
Tidskrift i Fortifikation 1897, s. 1—8.

4047. **Lewenhaupt, Eugène,** Uppsala och dess omgifningar 1660.
Upplands Fornminnesförenings tidskrift. Bd 3, s. 288—305.

4048. **Lindberg, Gustaf,** Karlskoga bergslag. Historia och beskrifningar. [Fortsatt af *Johan Johansson*]; s. 57—231 + 2 kartor. St. 4:o. Sthlm, Johan Johansson. Pris för båda häftena 5. (Se N:r 3446.)

4049. **Lindblad, Carl S.,** Lödöse stad samt Ale och Flundre härader. Historiska minnen och nuvarande förhållanden. (2) + 143 + (1) s. Göteborg, Pehrsson. Pr. 1,75.

4050. **Nerman, Gustaf,** Göta kanals historia från äldsta tider till våra dagar. En teknisk-ekonomisk skildring af nämnda företags uppkomst, utveckling och fullbordan under tre århundraden. Afd. 3: (1834—1895), 228 + (2) s. Sthlm, Samson & Wallin. Pr. 6.

4051. **Noraskogs arkiv.** Bergshistoriska samlingar och anteckningar. Utg. af *Johan Johansson.* H. 8, s. 225 + 495 + (3) s. + 1 faksimile. Sthlm, Förf. Pr. 4.
Ej i bokhandeln.

4052. **Olsson, Peter,** Om Jämtlands och Herjeådalens värdsliga styrelse och ämbetsmän i äldre tider.
Jämtlands läns Fornminnesförenings tidskrift. Bd. 2, s. 81—95.

4053. **Olsson, Peter,** Om bygdens utsträckning under skilda tider i Jämtland och Herjeådalen. 27 + (1) s. + 5 kartor. Östersund, Förf.

4054. **Olsson, Peter,** Jämtlands och Herjeådalens prester före föreningen med Sverige 1645.
Jämtlands läns Fornminnesförenings tidskrift. Bd. 2, s. 95—109.

4055. **Rosenström, A. M.,** Historik öfver Sabbatsbergs fattighus 1752—1896, 93 s. + 1 karta. Sthlm, Förf. Pr. 1,50.
Ej i bokhandeln.

4056. **Schlegel, Bernhard,** Bergqvara gods och slott i Småland. 94 + (2) s. + 1 pl. Sthlm. Tr. i 300 exemplar.

4057. **Snöbohm, Alfred Theodor,** Gotlands land och folk. Hufvuddragen till en teckning af Gotland och dess öden från äldre till nuvarande tider. 2:a uppl. H. 1—2. 96 s. Visby, Sylve Norrby. Pr. 40 öre häftet.

4058. **Stockholm,** Sveriges hufvudstad skildrad med anledning af Allmänna konst- och industriutställningen 1897 enligt beslut af Stockholms Stadsfullmäktige. Utgifvare *E. W. Dahlgren.* D. 1. XX + 659 s. + illustr. + kartor. D. 2. XIV + 435 s. + illustr. + kartor. D. 3. XII + 391 + (1) s. + illustr. + kartor. Sthlm, Beckman. Pr. för alla tre delarna tillsammans 36. Inb. 48.
Afdelningen »Stockholms historia» är författad af *Karl Hildebrand.*

4059. **Ström, Sewerin Jacobsson,** Beskrifning om Wädtle härad med uptekning af de märkvärdigheter, som deruti sig tildragit hafva, både i det werldsliga regementet och kyrko wäsendet ifrån de äldsta tider tillbaka. Med mycken möda och brefvexling på åtskilliga orter författad. 94 + (1) s. Göteborg, Brusewitz. Pr. 2,75. Tr. i 250 numrerade exemplar.

4060. **Upmark, Gustaf,** Jäders kyrka.
»Till vår hembygd», s. 48—50.

4061. **Upmark, Gustaf,** Tidö, ett stormanshem på 1600-talet.
Meddelanden från svenska slöjdföreningen 1897, 1, s. 47—65.

4062. **Westerin, Gustaf,** Västerhaninge och Muskö socknar i Sotholms härad af Stockholms län. Försök till beskrifning i historiskt, topografiskt, arkeologiskt och statistiskt hänseende. (4) + 256 s. Strengnäs, Moselius. Pr. 3.
Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria. Utgifna af Södermanlands Fornminnesförening. 9.

4063. **Winding, Elisæus,** Uddevalla kyrka 1779. Medd. af *Wilhelm Berg.*
Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia. Bd 6, s. 253—255.

4064. **Wrangel, F. U.,** Det forna Stockholm. 22 bilder från Sveriges Allmänna Konstförenings utställning 1897. 12 s. + 22 pl. St. 4:o. Sthlm, W. Silfversparre. Pr. 15. Tr. i 120 numrerade exemplar.

Kulturhistoria.

4065. **Hildebrand, Hans,** Sveriges medeltid. Kulturhistorisk skildring. D. 2: 5, s. 603—762. Sthlm, Norstedt. Pr. 3,50.

4066. **Kruse, John,** S:t Knutsgillet i Malmö från medeltiden till början af 1700-talet. Kulturhistorisk studie.
Meddelanden från svenska slöjdföreningen 1897. 1, s. 5—46.

4067. **Schück, Henrik,** En disputation på 1600-talet.
Ur gamla papper. Tredje Ser., s. 60—75.

4068. **Stille, Arthur,** Uggleherarne. Från Snapphanetiden.
Kulturhistoriska Meddelanden. 1897—98. Årg. 3, s. 17—30.

4069. **Sylwan, Otto,** En jubelfest i förra århundradet.
Ord och Bild 1897, s. 289—299.

4070. **Tegnér, Elof,** Lunds Universitet 1872—1897. IV + 346 + (4) s. + 1 portr. 4:o. Lund, Gleerup. Pr. 10.

4071. **Upsala Universitet** 1872—1897. Festskrift med anledning af konung Oscar II:s tjugofemårs regeringsjubileum den 18 september 1897. Enligt det större akademiska konsistoriets uppdrag utgifven af *Reinhold Geijer.* D. 1: Universitetet och dess fakulteter. (2) + IV + 280 s. + 1 portr. D. 2: Universitetets byggnader och institutioner. Vetenskapliga samfund och föreningar. Studentvärlden. 361 s. + 2 pl. D. 3: Universitetets styresmän, lärare och tjänstemän. Schematisk öfversikt samt bio-bibliografi. Af *Aksel Andersson.* 183 + (1) s. 4:o. Upsala, Akademiska bokhandeln. Pr. 20.

4072. **Wahlfisk, Joh.,** Julfirning och julseder i äldre tider.
»Till vår hembygd», s. 60—64.

4073. **Wrangel, F. U.,** Några drag från 1500-talet.
Nornan. Svensk kalender för 1898, s. 185—190.

Kyrkohistoria.

4074. **Bergqvist, O.,** Om missionen bland Kaitomlapparna under 1700-talet.
Kyrklig Tidskrift 1897, s. 513—536.

4075. **Bergroth, Elis,** Læstadianismen. 1. 24 s. Kuopio.

4076. **Jordebok,** Vadstena klosters, 1500 jemte tillägg ur klostrets äldre jordeböcker. Utgifven af Kongl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia genom *Carl Silfverstolpe.* IV + 96 s. Sthlm, Norstedt.
Historiska Handlingar. D. 16: N:r 1.

4077. **Karlsson, Karl Henrik,** Die Berechnungsart der Minuta-Servitia.
Mittheilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung. Bd 18, s. 582—587.

4078. **Levin, Herman,** Den svenska kyrkans bekännelse i historisk belysning. 167 + (1) s. Sthlm, Hæggström. Pr. 2.

4079. **Lundqvist, Karl Viktor,** Bidrag till kännedomen om de svenska domkapitlen under medeltiden jämförda med motsvarande institutioner i utlandet. Akad. afh. XI + (1) + 255 s. Sthlm, Liljegrens bokhandel Pr. 2.

4080. **Lundström, Herman,** Bidrag till svenska kyrkans historia ur inrikes arkiv. 2—4.
Historisk Tidskrift 1897, s. 61—64, 259—264.

4081. **Laurentius Petri,** Oeconomia Christiana. För första gången utgifven, med inledning af *Herman Lundström.* XIII + 84 s. Upsala.
Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet. 11: 5.

4082. **Quensel, Oscar,** Några bilder från Vadstena klosterlif på 1400-talet.
Kyrklig Tidskrift 1897, s. 56—64, 193—199, 299—308.

4083. **Quensel, Oscar,** Ännu några ord om den första upplagan af Luthers kleiner Katechismus på svenska.
Kyrklig Tidskrift 1897, s. 411—415.

Finland och Östersjöprovinserna.

4084. **Aspelin, H. Em.,** Wasa stads historia. (Se N:o 2120, 2477 o. 2881.) Innehållsförteckning o. register. [D. 2: H. 3], s. 723—757. Nikolaistad, Förf. Gratis.

4085. **Bergengrün, Alexander,** Eine livländische Relation über die Ereignisse in Livland aus der Zeit von 1599—1602.
Mittheilungen aus der livländischen Geschichte. Bd 17, s. 97—164.

4086. **Bladet,** Första, i det n. v. Helsingfors historia. Medd. af *P. Nordman.*

Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland. Förhandlingar och uppsatser. 10. 1895—96, s. 135—137.

4087. **Bref** från Messenius till Rothovius, dateradt den 30 september 1636. Medd. af *Rolf Lagerborg.*
Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland. Förhandlingar och uppsatser. 10. 1895—96, s. 123—125.

4088. **Cygnæus, Gustaf,** Drag ur Finlands teaterhistoria under sextonhundratalet. Föredrag vid Svenska Literatursällskapets i Finland årsmöte den 5 februari 1896; senare något tillökt.
Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland. Förhandlingar och uppsatser. 10. 1895—96, s. 1—28.

4089. **Dahlbo, Johan,** Uppränning till matematikens historia i Finland från äldsta tider till stora ofreden. Akad. afh. (4) + 196 s. + 1 pl. Nikolaistad.

4090. **Diarium,** Grefve Axel Leijonhufvuds, öfver utgångna bref. [1588.] Medd. af *K. G. Leinberg.*
Historiallinen Arkisto 1897, s. 67—82.

4091. **Diederichs, H.,** Über drei zwischen der Stadt Reval und Herzog Gotthard Kettler 1563 gewechselte Schreiben.
Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst und Jahresbericht des kurländischen Provinzialmuseums aus dem Jahre 1896, s. 3—4, 29—35.

4092. **Dillner, T. S.,** Studier rörande Finlands handel under tidrymden 1570—1622. 1: Utrikeshandelns beskattning 1570—1605. Akad. afh. XIV + (1) + 182 + (1) s. Helsingfors.

4093. **Estlander, C. G.,** Ur Wetterhoffska pappren.
Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland. Förhandlingar och uppsatser. 10. 1895—96, s. 91—106.

4094. **Ekenäs,** dess historiska minnen och omgifningar. Af *-el-el* och *C. R,* Med illustrationer och plankartor. 97 s. Ekenäs, Tidningen Vestra Nylands förlag. Pr. 1 m. 50 p:i.

4095. **Gernet, Axel von,** Die ehstländischen Agrarerverhältnisse in dänischer, deutscher und schwedischer Zeit. Vortrag. 29 s. Reval, F. Kluge.
Separat-Abdruck aus dem »Revaler Beobachter».

4096. **Heikel, Ivar A.,** Sede- och bildningsförhållanden i Finland under 17:de seklets senare hälft. 80 s. Helsingfors.
Skrifter utgifna af Svenska Folkskolans vänner. H. 38.
Se nedan »Recensioner» 4183.

4097. **Hultin, Tekla,** Historiska upplysningar om bergshandteringen i Finland under svenska tiden. 2. (IV) + 92 + (1) s. Helsingfors. Pr. 1,25.
Meddelanden från industristyrelsen i Finland. H. 26.

4098. **Læstadius, F.,** Beiträge zur Kunde der Organisation des Livländischen Gerichtswesens durch Johann Skytte. Autorisirte Uebersetzung aus dem Schwedischen von *P. Girgensohn.*
Baltische Monatsschrift 1897, s. 415—434.

4099. **Leinberg, K. G.,** Finske studerande vid utrikes universiteter före 1640.
Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland. Förhandlingar och uppsatser. 10. 1895—96, s. 29—90.

4100. **Leinberg, K. G.,** Till forne skolrektorn i Åbo, sedermera biskopen i Reval, Christian Agricolas och hans närmaste efterlefvandes minne.
Historiallinen Arkisto 1897, s. 29—58.

4101. **Leinberg, K. G.,** Ur Åbo slotts minnen.
Historiallinen Arkisto 1897, s. 59—66.

4102. **Löwis of Menar, Karl von,** Ausgrabung der Deutschordenskomturei Pernau.
Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1896, s. 141—149.

4103. **Neovius, Ad.,** Anteckningar rörande Borgå stads och sockens historia. 1. Borgå.

4104. **Om** tillståndet i östra Finlands några prestgäll närmast före och efter freden i Åbo. Medd. af *J. M. Salenius.*
Historiallinen Arkisto 1897, s. 173—184.

4105. **Poelchau, Arthur,** Die livländische Geschichtsliteratur im Jahre 1896. (2)+139 s. Riga, N. Kymmel.

4106. **Register,** Ett, om mångehånde, Som Erasmus, så wäll som Jacob Teijtus udj sine Registrationer öffuer hela Findland, förfatet haff:r Anno etc. 56. Från Svenska Riksarkivet. Kongelig Majestäts Arf och Eget i Finland 1537—1574. Medd. af *K. G. Leinberg.*
Historiallinen Arkisto 1897, s. 185—203.

4107. **Seraphim, Ernst,** Der Feldoberst Klaus Kursell und seine Zeit. Ein Bild Ehstlands in der ersten Zeit schwedischer Herrschaft. X + (2) + 168 + (5) s. Reval, F. Kluge.
Bibliothek livländischer Geschichte. Bd 1.

4108. **Siewert, Franz,** Die Lübecker Rigafahrer-Compagnie im 16 und 17 Jahrhundert. Inaug. Diss. Rostock. XI + 210 s. Berlin.

4109. **Stadius, Uno,** Mellersta Nylands folkhögskola samt historiska anteckningar om Esbo, Helsinge, Kyrkslätt och Sjundeå socknar. På uppdrag af folkhögskolans elevförbund samt till invigningen af skolans nya byggnad utgifvet. 78+(1) s. Helsingfors. Pr. 1 m.

4110. **Westling, Gustaf Oskar Fredrik,** Om det religiösa och sedliga tillståndet i Estland 1561—1710.
Kyrklig Tidskrift 1897, s. 353—374.

4111. **Ziegler, J.,** Geschichte der Stadt Greifswald. XVI + 255 s. + 9 pl. + 1 karta. Greifswald, J. Abel.

Allmän och utländsk historia.

4112. **Bang, Gustav,** Europeisk kulturhistoria i korta drag. Öfvers. från manuskriptet af *C. A. Zachrisson.* D. 1. 332 + (2) s. + pl. Sthlm, Norstedt. Pr. 3.50.
Se nedan »Recensioner» 4186.

4113. **Becker, C. F.,** Världshistoria. Omarbetad och till våra dagar fortsatt af professor *Wilhelm Müller.* Ny svensk illustrerad upplaga. Öfversättning och bearbetning af *O. W. Ålund.* H. 38—46, s. 545—737 + 7 s. + pl. [Sednare medeltiden]. Bd 5: Franska revolutionen och första kejsardömet. 1789—1815. 240 s. + pl. Sthlm, Albert Bonnier. Pr. 50 öre häftet.

4114. **Historie,** Danmarks Riges, af *Joh. Steenstrup, Kr. Erslev, A. Heise V. Mollerup, J. A. Fridericia, E. Holm, A. D. Jörgensen.* Hi-

storisk illustreret. D. 1: Steenstrup, Johannes, C. H. R., Danmarks Riges Historie, Oldtiden og den ældre Middelalder. H. 1—3. 72 s. — D. 4: Fridericia, J. A., Danmarks Riges Historie 1588—1699. H. 2—9, s. 25—216. — D. 5: Holm, E., Danmarks Riges Historie 1699—1814. H. 2—6, s. 25—144. — D. 6: Jörgensen, A. D., Danmarks Riges Historie 1814—1864. H. 6—10, s. 121—240. Köbenhavn, Det Nordiske Forlag. Pr. 60 öre häftet.
Se nedan »Recensioner» 4187.

4115. **Hjärne, Harald,** Polens undergång. Grundlinjer till föreläsningar. Sommarkurserna i Upsala 1897. 12 s. Upsala.

4116. **Liisberg, H. C. Bering,** Franska revolutionen 1789—1799. Svensk bearbetning af *Ernst Wallis.* H. 1—12, s. 1—192 + pl. + portr. 4:o. Sthlm, Alb. Bonnier. Pr. 60 öre häftet.

4117. **Rossander, Carl J.,** Ur Indiens historia. 276 s. + 1 karta. Sthlm, Alb. Bonnier. Pr. 5.

4118. **Waliszewski, K,** Katarina II af Ryssland, en kejsarinnas roman. Efter Katarinas memoarer, hennes bref och outgifna aktstycken i statsarkiven. Från franska originalets 11:e upplaga af *Ernst Lundqvist.* 539 + (1) s. + 1 portr. Sthlm, Alb. Bonnier. Pr. 5,50.
Bibliotek för historiska skildringar och memoarverk. 1.

Recensioner.

4119. **Wittman, Pius,** Kurzer Abriss der schwedischen Geschichte. (Se N:r 3462.)
Rec. i Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 1897/98. Monatsblätter, s. 29—30 af *E. R. Daenell*; i Literarisches Centralblatt 1897, s. 392—393 af *K. L.*

4120. **Paulson, Johannes,** Om Jülicher-handskriften till Petrus de Dacia.
Rec. i Historisk Tidskrift 1897, s. 80—84 af *H. S.*

4121. **Petrus de Dacia,** Uita Christinæ Stumbelensis. (Se N:r 3466.)
Rec. i Literarisches Centralblatt 1897, s. 914—917 af *H. H.*; i Kyrklig Tidskrift 1897, s. 175—176 af *O. Q. [Oscar Quensel]*; i Historisk Tidskrift 1897, s. 80—84 af *H. S.*

4122. **Daenell, Ernst Robert,** Die Kölner Konföderation vom Jahre 1367 und die schonischen Pfandschaften. (Se N:r 2596.)
Rec. i Revue Historique 1897. T. 65, s. 411—412 af *Georges Blondel.*

4123. **Moltesen, L. J.,** De avignonske pavers forhold til Danmark. (Se N:r 3468.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1897, s. 38—46 af *Karl Henrik Karlsson*; i Nordisk Tidskrift 1897, s. 167—171 af *Hans Olrik*; i Literarisches Centralblatt 1897, s. 966 af *K. L.*

4124. **Vaupell, O.,** Dronning Margrete; Foreningen af de trende Riger til en Statsenhed: Mindeskrift til Kalmarunionens 500 Aarsdag 20 Juli 1897. (Se N:r 3837).
Rec. i Historisk Tidsskrift, Syvende Række. Bd 1, s. 121.

4125. Hanserecesse. Die Recesse und andere Akten der Hansetage von 1256—1430. Bd. 8. (Se N:r 3839.)
Rec. i Göttingische gelehrte Anzeigen 1897, s. 791—796, af *F. Frensdorff.*

4126. **Christensen, William,** Unionskongerne og Hansestæderne 1439—1466. (Se N:r 3026).
Rec. i Historische Zeitschrift 1897. Bd 79, s. 513—514 af *E. Baasch.*

4127. Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch. Bd 10: 1444—49. (Se N:r 3471.)
Rec. i Baltische Monatsschrift 1897, s. 294—299 af *A. Bergengrün*; i Literarisches Centralblatt 1897, s. 7—8 af *K. — L.*

4128. **Sjögren, Otto,** Gustaf Vasa. Ett 400-årsminne. (Se N:r 3481.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1897, s. 58—60 af *Ehd. [Emil Hildebrand.]*

4129. **Kölner Inventar.** Bd 1: 1531—1571. Bearbeitet von *Konstantin Höhlbaum* unter Mitwirkung von *Herman Keussen.* (Se N:r 3488.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1897. Bd. 79, s. 103—105 af *E. Baasch;* i Göttingische gelehrte Anzeigen 1897, s. 788—790 af *Ilgen.*

4130. **Ödberg, F.,** Om prinsessan Cecilia Wasa, markgrefvinna af Baden-Rodemachern. (Se N:r 3492.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1897, s. 55—57 af *K. H—d. [Karl Hildebrand].*

4131. **Brandrud, A.,** Klosterlasse. (Se N:r 3040.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1897. Bd 79, s. 515—516 af *D. Sch. [Dietrich Schäfer.]*

4132. Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling. Senare Afdeln. Bd 5—7. (Se N:r 2312 o. 3096.)
Rec. i Mittheilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung. Bd 18, s. 189—191 af *Dietrich Schäfer.*

4133. Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling. Förra afdelningen: Bd 2 o. Senare afdelningen: Bd 8. (Se N:r 3498 o. 3855.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1897, s. 75—80 af *A. Rfs. [Aron Rydfors]*; i Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins 1897, s. 570—571 af *K. Obser.*

4134. **Bär, Max,** Die Politik Pommerns während des dreissigjährigen Krieges. (Se N:r 3511).
Rec. i Deutsche Litteraturzeitung 1897, s. 857—860 af *W. von Sommerfeld.*

4135. **Klopp, Onno,** Der dreissigjährige Krieg bis zum Tode Gustav Adolfs 1632. Bd 3. (Se N:r 3509.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1897, s. 1—11 af *A. Rfs. [Aron Rydfors];* i Göttingische gelehrte Anzeigen 1897, s. 477—502 af *Karl Wittich.*

4136. **Struck, Walter,** Das Bündniss Wilhelms von Weimar mit Gustav Adolf. (Se N:r 3105.)
Rec. i Zeitschrift des Vereins für Thüringische Geschichte und Altertumskunde. Neue Folge. Bd 10, s. 344—345 af *Stephan Stoy.*

4137. **Friis, H. E.,** Dronning Christina af Sverrig. 1626—1689. (Se N:r 3521.)
Rec. i Literarisches Centralblatt 1897, s. 1030—1032.

4138. **Philippson, Martin,** Der Grosse Kurfürst Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Th. 1. (Se N:r 3523.)
Rec. i Deutsche Litteraturzeitung 1897, s. 183—185 af Wilhelm Naudé; i Literarisches Centralblatt 1897, s. 772—773 af *K. — L.*

4139. Protokolle und Relationen des Brandenburgischen Geheimen Rathes aus der Zeit des Kurfürsten Friedrich Wilhelm. Herausg. v. *Otto Meinardus.* Bd 1—4. (Se N:r 2324 o. 3528.)
Rec. i Göttingische gelehrte Anzeigen 1897, s. 767—788 af *Albert von Ruville.*

4140. Svenska riksrådets protokoll. 8. 1640, 41. H. 1. Utg. af *Severin Bergh.* (Se N:r 3525.)
Rec. i Finsk Tidskrift 1897. Bd 2, s. 228—230 af *M. G. Schybergson.*

4141. **Schmidt, Rudolf,** Ein Kalvinist als kaiserlicher Feldmarschall im dreissigjährigen Kriege. (Se N:r 3116.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1897. Bd 80, s. 134—136 af *Hermann Diemar.*

4142. **Bretholz, Berthold,** Der Vertheidigungskampf der Stadt Brünn gegen die Schweden 1645. (Se N:r 3123.)
Rec. i Allgemeine Militär-Zeitung 1897, s. 38—39.

4143. **Pribram, Alfred Francis,** Franz Paul Freiherr von Lisola 1613—1674 und die Politik seiner Zeit. (Se N:r 2720).
Rec. i Deutsche Litteraturzeitung 1897, s. 24—28 af *B. Erdmannsdörffer.*

4144. **Unger, W. v.,** Feldmarschall Derfflinger. (Se N:r 3874.)
Rec. i Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 1897/98. Monatsblätter, s. 107—109 af *Paul Haake.*

4145. Lettres de Pierre de Groot, ambassadeur des Provinces-Unies, à Abraham de Wicquefort, resident des ducs de Brunswick (1668—1674). (Se N:r 3005.)
Rec. i The English Historical Review 1897, s. 174—176 af *George Edmundson.*

4146. **Wimarson, Nils,** Sveriges krig i Tyskland 1675—1679. 1. (Se N:r 3885.)
Rec. i Kongl. Krigsvetenskaps-Akademiens Tidskrift 1897, s. 601—603 af *N—n. [C. O. Nordensvan].*

4147. **Hirsch, Ferdinand,** Der Winterfeldzug in Preussen 1678—1679. (Se N:r 3886.)
Rec. i Literarisches Centralblatt 1897, s. 552—553 af *K. — L.*

4148. **Malmström, Oskar,** Nils Bielke såsom generalguvernör i Pommern 1687—1697. (Se N:r 3542.)
Rec. i Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 1897/98. Monatsblätter, s. 244—245 af *E. R. Daenell.*

4149. **Haake, Paul,** Brandenburgische Politik und Kriegführung in den Jahren 1688 und 1689. (Se N:r 3889.)
Rec. i Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte. Bd 9, s. 633—634 af *Martin Spahn.*

4150. **Bain, Nisbet, R.,** Charles XII and the collapse of the swedish empire. (Se N:r 3143.)
Rec. i The English Historical Review 1897, s. 370—371 af *A. Hassall.*

4151. **Waliszewski, K.,** Pierre le Grand. (Se N:r 3895.)
Rec. i Deutsche Litteraturzeitung 1897, s. 1777—1781 af *Schirren.*

4152. **Lagerberg, Swen,** Dagbok under vistelsen hos Tartar-Chan Dowlet-Gherey 1710—1711. (Se N:r 3553.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1897, s. 21—25 af *Ehd. [Emil Hildebrand].*

4153. **Kuylenstierna, Oswald,** Peder Wessel Tordenskiolds trenne angrepp på Göteborg, Nya Elfsborg och Nya Varfvet åren 1717 och 1719. (Se N:r 3558.)
Rec. i Kongl. Krigsvetenskaps-Akademiens Tidskrift 1897, s. 170—171 af *N—n. [C. O. Nordensvan].*

4154. **Nordin, Hjalmar,** De ecklesiastiska deputationerna under Fredrik I:s regering. (Se N:r 3157.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1897, s. 60—63 af *Herman Lundström.*

4155. **Malmström, Carl, Gustaf,** Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772. Andra upplagan, delvis omarbetad. D. 3. (Se N:r 3919.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1897, s. 68—70 af *L. S. [Ludvig Stavenow]*; i Finsk Tidskrift 1897. Bd 2, s. 223—224 af *M. G. Schybergson.*

4156. **Carl af Hessen,** Optegnelser 1744—1784. Overs. fra fransk af *C. J. Anker.* (Se N:r 2372.)
Rec. i Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte. Bd 9, s. 638—639 af *Fritz Arnheim.*

4157. **Heidenstam, O. G. von,** Une soeur du grand Frédéric Louise Ulrique reine de Suède. (Se N:r 3923.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1897, s. 86—92 af *Ehd. [Emil Hildebrand]*; i Stockholms Dagblad 1897, N:r 588 af *Th. Wn. [Theodor Westrin].*

4158. Politische Correspondenz Karl Friedrich von Baden. 1783—1806. Bd 4: 1801—1804. (Se N:r 3571.)
Rec. i Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte. Bd 9, s. 639—641 af *Walther Schultze;* i Literarisches Centralblatt 1897, s. 123—124.

4159. **Kindberg, Axel,** Generalen frih. Armfelts operation mot Kongsvinger år 1808. (Se N:r 3809.)
Rec. i Kongl. Krigsvetenskaps-Akademiens Tidskrift 1897, s. 170 af *N—n [C. O. Nordensvan].*

4160. **Danielson, Joh. Richard,** Finska kriget och Finlands krigare 1808—1809. (Se N:r 3934.)
Rec. i Kongl. Krigsvetenskaps-Akademiens Tidskrift 1897, s. 604—607 af *N—n. [C. O. Nordensvan].*

4161. **Clausen, Julius,** Frederik Christian, Hertug af Augustenborg (1765—1814). En monografisk skildring. (Se N:r 3583.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1897, s. 17—20 af *A. S. [A. Stille].*

4162. Aktstykker vedkommende Stormagternes Mission til Kjöbenhavn og Christiania i Aaret 1814. Udgivne ved *Yngvar Nielsen.* Förste Række: Danske og engelske Aktstykker. (Se N:r 3595.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1897. Bd 79, s. 519—520 af *D. Sch. [Dietrich Schäfer].*

4163. **Anker, C. J.,** Uddrag af diplomatiske Indberetningen om Unionens Forberedelse og Tilblivelse 1814. (Se N:r 2782).
Rec. i Historische Zeitschrift 1897. Bd 79, s. 520 af *D. Sch. [Dietrich Schäfer].*

4164. **Anker, C. J.,** Uddrag af diplomatiske Indberetninger om Unionens Forberedelse og Tilblivelse 1814. (Se N:r 3199).
Rec. i Historische Zeitschrift 1897. Bd 79, s. 520 af *D. Sch. [Dietrich Schäfer].*

4165. Hans Järtas och G. F. Wirséns brefväxling år 1814. Utg. af *O. Alin.* (Se N:r 3956.)
Rec. i Aftenposten 1897, N:r 941 af *Yngvar Nielsen.*

4166. **Nielsen, Yngvar,** Bodösagen. (Se N:r 3963.)
Rec. i Finsk Tidskrift 1897. Bd 2, s. 232—233 af *M. G. S. [M. G. Schybergson].*

4167. **Rydfors, Aron,** Konung Oscar II och Sveriges folk; till minne af den 18 September 1897. (Se N:r 3966.)
Rec. i Finsk Tidskrift 1897. Bd 2, s. 465—467 af *R. F. v. Willebrand.*

4168. **Hacklin, Anton,** Olavus Laurelius. Hans lif och verksamhet (1585—1670). 1—2. (Se N:r 3619.)
Rec. i Kyrklig Tidskrift 1897, s. 314—318 af *A. H. L.*

4169. **Hagström, K. A.,** Strengnäs stifts herdaminne. (Se N:r 3620 o. 3976.)
Rec. i Kyrklig Tidskrift 1897, s. 318—326 af *A. H. L.*

4170. **Hyltén-Cavallius, Gunnar,** Kongl. Kronobergs regementes officerskår 1623—1896. Biografiska anteckningar. (Se N:r 3977.)
Rec. i Kongl. Krigsvetenskaps-Akademiens Tidskrift 1897, s. 536—541 af *P. [T. J. Petrelli].*

4171. **Granberg, Olof,** Drottning Kristinas tafvelgalleri på Stockholms slott och i Rom, dess uppkomst och dess öden ända till våra dagar. (Se N:r 3644.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1897, s. 11—17 af *John Kruse.*

4172. **Sylwan, Otto,** Svenska pressens historia till statshvälfningen 1772. (Se N:r 3656.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1897, s. 29—32 af *R. Steffen.*

4173. **Arosenius, E.,** Om sättet för grundlagsändring under tiden 1809—1866. (Se N:r 3254.)
Rec. i Historisk tidskrift 1897, s. 84—86 af *K. H—d. [Karl Hildebrand].*

4174. **Hildebrand, Emil,** Svenska statsförfattningens historiska utveckling från äldsta tid till våra dagar. (Se N:r 3661.)
Rec. i Statsvetenskaplig Tidskrift 1897—98, s. 3—4 af *Carl Hallendorff.*

4175. **Sundin, E. R.,** Om svensk konungs rätt att upplösa riksdag. (Se N:r 3663.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1897, s. 32—38 af *O. V. [Otto Varenius].*

4176. **Bilbassoff, B. von,** Katarina II., Kaiserin von Russland im Urtheile der Weltliteratur. 1—2. (Se N:r 4024.)
Rec. i Deutsche Litteraturzeitung 1897, s. 982—984 af *A. Seraphim.*

4177. **Lundstedt, Bernhard,** Sveriges periodiska litteratur. D. 1—2. (Se N:r 3260 o. 3608.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1897, s. 29—32 af *R. Steffen.*

4178. **Lindström, G.,** Anteckningar om Gotlands medeltid. 1—2. (Se N:r 1955 o. 3277.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1897. Bd 79, s. 512—513 af *D. Sch. [Dietrich Schäfer].*

4179. **Wolff, Emil,** Studier rörande Göteborgs äldsta författning. (Se N:r 2863.)
Rec. i Bulletin de la commission royale d'histoire de Belgique. 5 Série. 6: 5.

4180. **Levertin, Oscar,** Från Gustaf III:s dagar. (Se N:r 3690.)
Rec. i Deutsche Litteraturzeitung 1897, s. 1775—1776 af *J. Paludan;* i Finsk Tidskrift 1897. Bd 1, s. 416—418 af *R. F. v. Willebrand.*

4181. **Aspelin, Eliel,** Elias Brenner, en forskare och konstnär från Karlarnes tid. (Se N:r 3640.)
Rec. i Nordisk Tidskrift 1897, s. 79—84 af *Georg Göthe;* i Finsk Tidskrift 1897. Bd 1, s. 218—224 af *J. J. Tikkanen.*

4182. **Hartman, Torsten,** Raseborgs slotts historia. (Se N:r 3704.)
Rec. i Finsk Tidskrift 1897. Bd 1, s. 236—237 af *M. G. Schybergson.*

4183. **Heikel, Ivar A.,** Sede- och bildningsförhållanden i Finland under 17:de seklets senare hälft. (Se N:r 4096.)

Rec. i Finsk Tidskrift 1897. Bd 2, s. 148—149 af *M. G. S. [M. G. Schybergson.]*

4184. **Mettig, Constantin,** Geschichte der Stadt Riga. (Se N:r 3818.)
Rec. i Deutsche Litteraturzeitung 1897, s. 1382—1383 af *A. Bergengrün*; i Literarisches Centralblatt 1897, s. 1673—1674 af — *n* —.

4185. **Schybergson, M. G.,** Geschichte Finnlands. (Se N:r 3710.)
Rec. i Finsk Tidskrift 1897. Bd 1, s. 143—151 af *Carl von Bonsdorff;* i The English Historical Review 1897, s. 807—808 af *W. R. Morfill.*

4186. **Bang, G.,** Europeisk kulturhistoria i korta drag. (Se N:r 4112.)
Rec. i Nordisk Tidskrift 1897, s. 611—614 af *Oscar Montelius.*

4187. **Historie,** Danmarks Riges, af Joh. Steenstrup, K. Erslev, A. Heise, V. Mollerup, J. A. Fridericia, E. Holm, A. D. Jörgensen. (Se N:r 3719 o. 4114.)
Rec. i Nordisk Tidskrift 1897, s. 352—355 af *Johan Ottosen.*

4188. **Stavenow, Ludvig,** Den stora engelska revolutionen i det sjuttonde århundradets midt. (Se N:r 3335.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1897, s. 63—67 af *Verner Söderberg;* i Kyrklig Tidskrift 1897, s. 427—428 af *J. A. E—d.*

Svenska Historiska Föreningens årssammankomst i Stockholm den 28 februari 1898.

Sedan riksarkivarien Odhner öppnat sammankomsten, upplästes af sekreteraren följande

Årsberättelse för 1897.

Historiska Föreningen har under år 1897 räknat omkring 900 årsafgiftbetalande medlemmar i Sverige och andra länder. Afgift som ständig ledamot har erlagts af herrar S. Ambrosiani, Uppsala; K. Bohman, Stockholm; A. V. Levgren, Göteborg samt K. Tillberg, Stockholm. Antalet personer, som erlagt sådan afgift, uppgick vid årets slut till 68; den af dessa afgifter bildade grundfonden till 5,100 kronor.

Styrelsen har haft samma sammansättning som under de närmast förgångna åren. Som ordförande har fungerat riksarkivarien C. T. Odhner, som sekreterare lektor E. Hildebrand, som skattmästare hofmarskalken C. Silfverstolpe.

Föreningen har under året utgifvit sjuttonde årgången af Historisk Tidskrift, hvilken liksom förut haft att glädja sig åt ett rätt stort antal bidrag af våra historiska författare. För den historiska bibliografien har tidskriften i biblioteksamanuensen K. Settervall haft samme intresserade redaktör som under flera föregående år.

* * *

Föreningens blygsamma ekonomiska villkor ha ej medgifvit någon vidsträcktare verksamhet och redogörelsen för densamma måste sålunda blifva kortfattad. Under sådana förhållanden kan det motiveras att låta årsberättelsen utsträcka sig till en redogörelse för hvad det förflutna året haft att bjuda på af betydelse för den svenska historiska vetenskapen.

År 1897 har varit mer än vanligt rikt på tilldragelser af intresse för densamma. Årets vackra och lyckade konst- och industriutställning är ett historiskt faktum, hvars fulla betydelse det tillhör eftervärlden att bedöma. För den, som sysslar med vårt lands äldre historia, har det varit glädjande att iakttaga ett så lofvande dokument i fråga om hvad vårt folk, sedan det ej längre har något att tillägga på bladen om dess krigiska bedrifter, kunnat uträtta på de fredliga eröfringarnas fält. Medvetandet af att tillhöra ett folk, som är mäktigt af ansträngningar och kan vinna segrar, äfven om de icke äro blodiga, ger en annan syn på de gångna tidernas utveckling, och vi behöfva ej längre skildra våra förfäders bedrifter under den nedslående känslan af att själfva ingenting kunna uträtta af bestående värde. Bland de publikationer, som utställningen, hvilken ju äfven hade ett särskildt hörn ägnadt åt historien, framkallade, må här endast erinras om det monumentala verket öfver Stockholm med dess skildring af stadens utveckling alltifrån grundläggningen.

På hösten kunde hela svenska folket samlas till en minnesfest af ovanlig art, hvars medelpunkt var den snillrike monark, som visat sig känna varmt för och förstå äfven den svenska historien och som haft den för en Sveriges konung sällsynta lyckan att kunna se tillbaka öfver ett fjärdedels århundrades fredsäll och i många afseenden lycklig regering. I de festskrifter, som tillägnades konung Oskar II, var äfven svensk historieskrifning representerad, så väl när det gällde konungens egen regering och personlighet, som teckningen af våra högskolors utveckling och behandlingen af problem ur vår äldre historia, bland annat i fråga om vår bildnings utveckling och förutsättningarna för vårt nuvarande politiska och kulturella lif.

En minnesfest af mera speciellt intresse för den historiskt intresserade världen inträffade längre fram på hösten, då flera af våra historiska forskare förenade sig om en festskrift till ära för Hist. Föreningens styrelseledamot och mångårige ordförande, f. d. riksarkivarien C. G. Malmström, på den dag, då han fyllde 75 år. Skriften, som innebar ett erkännande åt ett halft århundrades framgångsrik verksamhet i vår historiska vetenskaps tjänst, fortsatt 1897 med ett nytt band af Frihetstidens historia i dess andra upplaga, vittnade om, huru nästan alla tidehvarf af svensk historia nu äro föremål för en intresserad kritisk forskning.

Trehundraårsminnet af Karl XI:s död, som flerestädes i vårt land firades, framkallade äfven ett par historiska publikationer.

Af våra historiska forskare ha under 1897 tvenne bortgått med döden, nämligen den gamle intresserade och produktive krigshistorikern kapten Julius Mankell, hvars första arbeten utgåfvos på 1850-talet och sista utkommo någon tid efter hans död, samt arkivarien i riksarkivet E. W. Bergman, hvars studier ägnades dels åt kyrkohistorien dels åt hans egen hembygds historia uti Norrland.

Vid sidan af Hist. Tidskrift ha äfven andra periodiska publikationer beredt plats åt historiska undersökningar eller aktstycken.

Svenska Fornminnesföreningen, Svenska Litteratursällskapet och Autografsällskapet ha utgifvit sina årshäften; därjämte ha Upplands, Södermanlands, Västergötlands, Göteborgs och Bohusläns, Gestriklands och Jämtlands samt de skånska landskapens Fornminnesföreningar utgifvit häften med betydande bidrag till vår provinshistoria. K. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia har fortsatt sina Historiska Handlingar.

Af de stora urkundspublikationerna har ännu ett band af Axel Oxenstiernas Skrifter och Brefväxling utkommit: ett monumentalt verk, som är en prydnad för vår historiska litteratur och i europeisk betydelse torde kunna sättas vid sidan af Fredrik II:s politiska korrespondens. Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdagsprotokoll har i den senare serien fortskridit in på 1746—47 års riksdag. Fornskriftsällskapet har bland annat fortsatt utgifningen af professor Söderwalls Ordbok öfver svenska medeltidsspråket.

Af öfriga företeelser på det historiska området må här erinras om de fortsatta arkivforskningarna i Rom, som med statsunderstöd bedrifvas af biblioteksamanuensen K. H. Karlsson, samt om det lifliga intresse för vårt svenska arkivväsendes bättre ordnande, som under förlidet år visade sig. 1897 års riksdag beviljade ett första anslag till ordnande af landsarkiv i Sverige, liksom anslag till kammararkivets ordnande. Det har visat sig, att ögonen omsider börjat öppnas för betydelsen af våra handskriftsamlingars rationella vård och tillgängliggörande för våra dagars alltmer omfattande och kritiskt skärpta historiska forskning. Det återstår ännu mycket att i detta afseende göra, särskildt i fråga om de äldre delarna af våra öfriga centrala ämbetsverks arkiv, hvilka nu delvis förvaras på vindar eller andra svårtillgängliga lokaler men förr eller senare borde komma under fackmässig vård.

Tillägga vi slutligen, att sex akademiska disputationer, af hvilka två föranledt kallelse till docentur, vittnat om de historiska studiernas bedrifvande vid våra universitet, samt att vid de i Uppsala hållna akademiska sommarkurserna historien varit mångsidigt representerad, torde i denna korta öfversikt de förnämsta företeelserna under år 1897, som för historisk forskning äro af betydelse, vara antydda. För detaljerna hänvisas till Tidskriftens notis- och recensionsafdelning.

* *
*

Om Historiska Föreningens ekonomiska ställning upplyser den af revisorerna afgifna berättelsen.

Därefter föredrogs följande

Revisionsberättelse.

Af Svenska Historiska Föreningen utsedda att granska de af Föreningens skattmästare förda räkenskaperna för 1897, få undertecknade efter verkställdt uppdrag härom afgifva följande berättelse:

Inkomsterna hafva varit följande:

Saldo från 1896	Kr.	7,553:	85.
791 årsafgifter	»	3,955:	—.
H. K. H. Kronprinsens afgift	»	50:	—.
4 ständiga ledamotsafgifter	»	300:	—.
8 postprenumeranter à 4 kr. 54 öre	»	36:	32.
Afgifter från Danmark	»	279:	65.
» » Norge	»	147:	90.
Redovisning från Samson & Wallin	»	72:	—.
» » Fritze	»	261:	80.
Ränta	»	195:	—.
Inkomster summa	kr.	12,851:	52.

Utgifter:

Å Redaktionskonto	kr.	2,300:	—.
» Boktryckarekonto	»	2,561:	92.
» Distributionskonto	»	186:	97.
» Diversekonto	»	611:	30.
Utgifter summa	kr.	5,660:	19.
Saldo till 1898	»	7,191:	33.
Summa	kr.	12,851:	52.

Af behållningen äro insatta

i Stockholms Handelsbank:

Å depositionsräkning	kr.	4,200:	—.
Å folioräkning	»	2,000:	—.
Kontant i kassan	»	991:	33.
Summa	kr.	7,191:	33.

Ofvanstående räkenskaper för räkenskapsåret 1897, äfvensom säkerhetshandlingar, äro af undertecknade, utsedda revisorer, granskade och riktiga befunna, hvarför full decharge åt styrelsen tillstyrkes.

Stockholm den 26 Februari 1898.

Bernhard Lundstedt. *Severin Bergh.*

Med anledning af revisionsberättelsen beviljades styrelsen decharge för år 1897.

Sedan f. d. riksarkivarien Bowallius anmält sin önskan att icke omväljas till styrelseledamot, invaldes i styrelsen arkivarien d:r

Westrin samt omvaldes de nio återstående, nämligen herrar C. Annerstedt, G. Björlin, E. Hildebrand, C. G. Malmström, C. T. Odhner, C. Silfverstolpe, C. G. Styffe, C. F. Wærn och M. Weibull.

Till revisorer valdes hrr S. Bergh och B. Lundstedt samt till deras suppleanter hrr F. Wancke och C. Zachrisson.

Arkivarien Westrin höll ett föredrag om »G. H. Görtz och de jakobitiska stämplingarna i England 1717.»

Medföljer Hist. Tidskr. 1898.

Herr Redaktör.[1]

Nyligen återkommen från en utrikes resa, önskar jag få ställa till eder disposition det förord, jag skref till min bok *Une Sœur du Grand Frédéric, Louise-Ulrique reine de Suède*, men hvilket förord till följd af förläggarens anmärkningar blef uteslutet.[2] Ni ser häraf hvilken min afsikt ursprungligen varit, och beklagar jag, att jag icke bättre sörjt för att de här afsedda erkännanden kommit till allmänhetens kännedom, liksom jag beklagar det missförstånd, som uppstått med afseende på en viss begränsning af den frihet, som lemnades mig att begagna de excerpter från statsarkivet i Berlin jag erhållit, och detta desto mer, om härigenom något obehag kunnat beredas gifvaren.

Kanhända de mot mig riktade anmärkningarna härigenom förlora något af sin skärpa. Hvad för öfrigt kritiken angår, får den, som inlåter sig på offentligheten, vara beredd att möta densamma. Endast ett ber jag få framhålla, att mitt arbete icke framträdt med anspråk att vara en vetenskaplig forskning af handlingar. Jag har endast sökt att från skrifternas skilda områden sammanföra drag, hvilka skulle kunna lämna en så klar och tydlig bild som möjligt af personligheterna.

[1] Följande skrifvelse kom Red. för sent tillhanda för att medfölja första häftet. *Red.*

[2] Ur ett bref från förläggaren, dat. 3 mars 1898, som jag ställer till eder disposition, tillåter jag mig anföra följande: »Il est parfaitement exact que vous nous aviez remis d'abord pour votre volume un avant-propos que nous avons dû mettre ensuite de côté, lorsque M. Millet nous a apporté son Introduction, craignant que les lecteurs n'y vissent un double emploi, et d'autre part le nombre de feuilles prévues par notre traité était atteint avec le texte de M. Millet.»

Högaktningsfullt

O. G. von Heidenstam.

Avant-Propos.

A l'instar de toute sa famille, des frères et sœurs de ce roi de Prusse, écrivain et philosophe, qui a griffonné à lui tout seul de quoi remplir une centaine de volumes, la reine de Suède Louise-Ulrique écrivait beaucoup. Elle avait »la manie épistolaire» dont le Grand Frédéric faisait un mérite à la Margrave de Bayreuth tout en admettant qu'il en était atteint lui-même. Comme eux elle avait la plume facile, écrivait à tout propos et toujours en français, dans une langue claire et précise, quoique souvent heurtée, négligée, trahissant une rapidité de pensée que sa plume avait de la difficulté à suivre.

Elle a laissé une correspondance volumineuse, des Mémoires, un Journal: documents de première main pour la juger elle-même, sa vie et son œuvre.

De cette correspondance, que nous sommes loin de posséder toute entière, notons d'abord les lettres adressées à Frédéric II, conservées dans les archives particulières de la Maison de Prusse, qui ne vont que jusqu'à l'année 1747. Puis celles écrites au prince Guillaume de Prusse, ce frère préféré et si tendrement aimé, qui sont conservées à la Bibliothèque Royale de Stockholm. Celles-ci ne sont pas toutes inédites. De nombreux extraits en ont été publiés par le Dr Koser dans le recueil historique: *Forschungen zur Preussischen und Brandenburgischen Geschichte.*

D'autres correspondances, avec sa mère, ses sœurs, ses fils, avec des hommes politiques, tels que Tessin, avec des écrivains célèbres de l'époque, tels que Grimm, Marmontel, Maupertuis, Helvétius se trouvent aux archives de l'État, à la Bibliothèque Royale de Stockholm, à la Bibliothèque de l'Université d'Upsal.

Quant aux lettres écrites à la reine de Suède par ses frères, le roi et les princes de Prusse, elles n'existent qu'à partir de l'année 1756, sauf celles, lettres politiques expédiées en chancellerie, dont Frédéric II conservait la minute, qui se trouvent comprises dans sa correspondance politique en cours de publication.[1]

En effet, ainsi qu'elle le raconte elle-même, la reine dut, en 1756, brûler toute sa correspondance particulière pour la soustraire aux perquisitions du Parlement, à la suite du Coup d'État qu'elle avait tenté et qui avait si misérablement échoué.

---

[1] *Politische Correspondenz Friedrichs des Grossen* dont il a paru jusqu'ici XXIII vol. allant jusqu'à l'année 1764, s'ajoutant aux XXX vol. de ses *Œuvres.*

A partir de cette date la correspondance semble à peu près complète. Elle se trouve en partie aux archives de l'État, en partie aux archives de la maison Fersen, où l'avait déposée le comte Piper, chambellan de la reine Louise-Ulrique, auquel elle confiait ses papiers le jour de sa mort pour les soustraire aux recherches de son fils, le roi Gustave III.

Le Baron R. M. Klinckowström, qui possède aujourd'hui les archives Fersen, a publié un grand nombre des lettres de Frédéric II et du prince Henri de Prusse en annexe à son livre: Mémoires du Feld-Maréchal F. A. Fersen.[1] Il a bien voulu me permettre de prendre connaissance de la partie inédite de ces lettres dans ses archives.

A côté de la correspondance de la reine elle-même, il faut placer les rapports, toujours aussi exacts que détaillés, qu'adressaient à Frédéric II les Ministres de Prusse à Stockholm. Ceux-ci étaient spécialement chargés par le roi de Prusse de le tenir au courant de tout ce qui concernait sa sœur de Suède. Louise-Ulrique leur confiait souvent ce qu'elle n'osait écrire, et Frédéric leur faisait insinuer des choses qu'il aimait mieux ne pas formuler dans ses lettres. Je dois ma connaissance de cette correspondance et les extraits que j'en donne à la complaisance de M. le Dr Arnheim, qui l'a compulsée toute entière aux archives de l'Etat à Berlin en vu de l'ouvrage historique qu'il prépare.

C'est à l'aide de ces divers documents, de ses propres écrits surtout, que j'ai essayé d'esquisser la figure de cette sœur du grand Frédéric qui le rappelle par tant de côtés, de raconter la vie de cette souveraine, au tempérament autocratique et orgueilleux en lutte avec une aristocratie puissante et une anarchie parlementaire produite par l'acharnement de l'esprit de partie au milieu d'institutions libérales jusqu'à l'excès.

[1] Fältmarskalken F. A. Fersens skrifter Stockholm.

O. G. von Heidenstam.